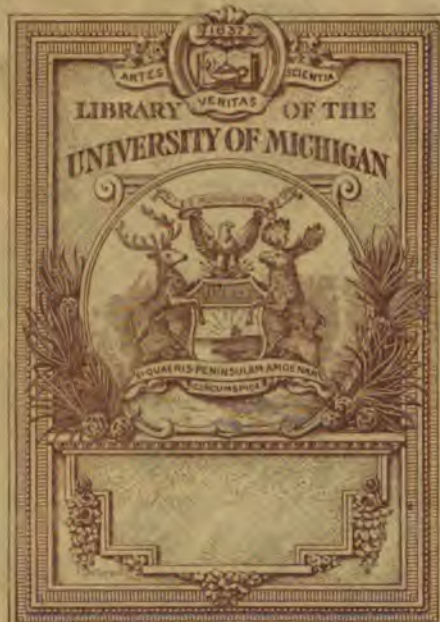
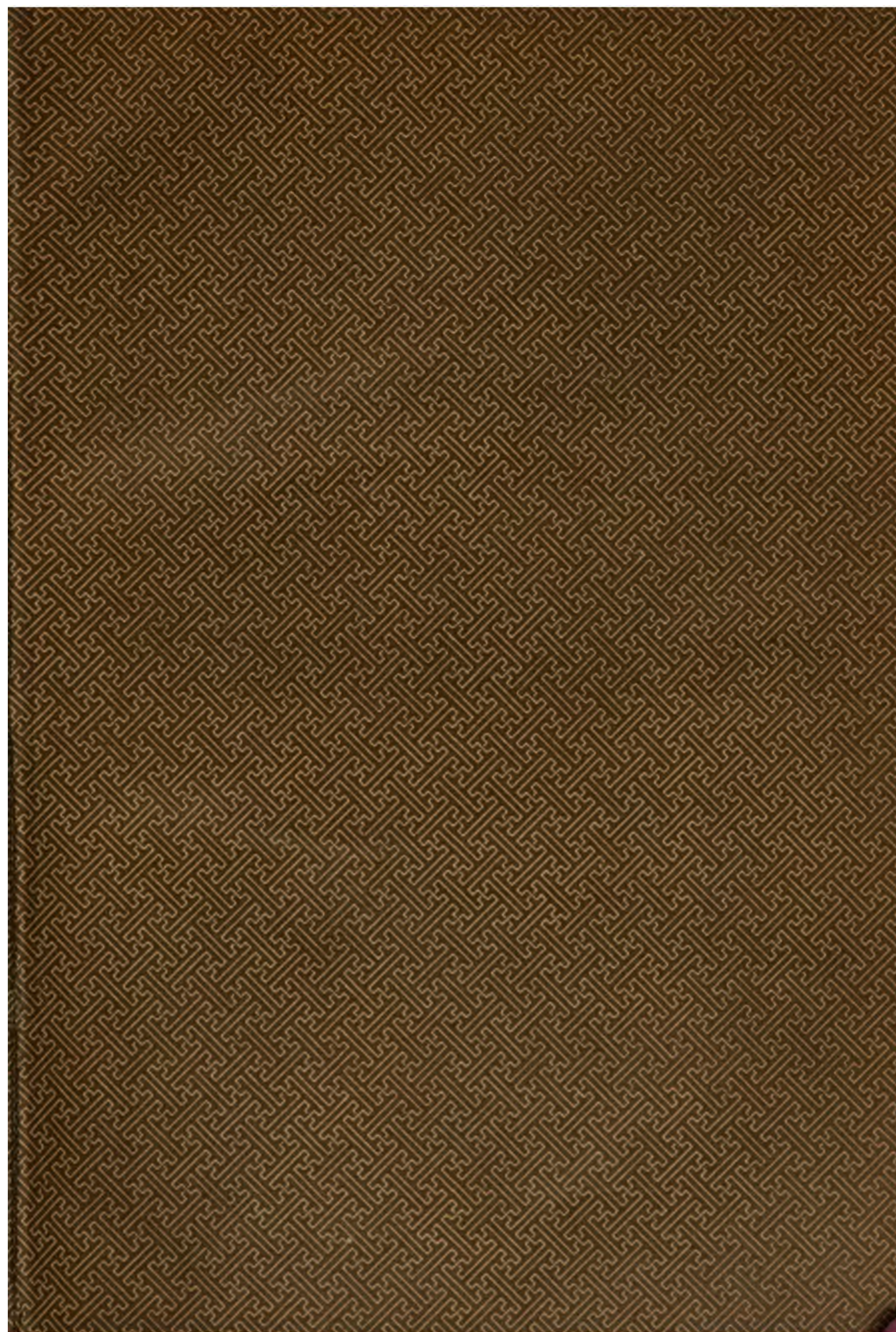

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

DANSK-NORSKENS SYNTAX

DANSK-NORSKENS SYNTAX

I HISTORISK FREMSTILLING

AF

HJALMAR FALK OG **ALF TORP**

KRISTIANIA
FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1900

AKTIE-BOGTRYKKERIET

Forord.

Denne bog skylder sin tilblivelse behovet for en lærebog i norsk sproghistorie beregnet for filologiske studerende. Grundlaget dannes af en række universitetsforelæsninger som undertegnede prof. Falk for et aars tid siden afsluttede. Efterat saa prof. Torp yderligere havde gjennemgaaet og excerperet et betydeligt antal litteraturverker, skred vi til udarbeidelsen, idet vi sammenlignede vore resultater og drøftede behandlingsmaaden. Den foreliggende bog er paa ethvert punkt resultatet af dette samarbeide.

Med hensyn til bogens plan, vil det straks falde i øinene at vi ogsaa har medtaget de dele af formlæren som har betydning for eller spiller over i syntaksen. Dels er jo her grænserne flydende og vilkaarlige, dels ønskede vi gjennem dette arbeide i forbindelse med den af os tidligere udgivne lydhistorie at bøde paa savnet af en historisk formlære.

Eksempelsamlingen vil maaske enkelte finde unødig rig. Den vilde ogsaa ha været det, dersom der havde foreligget et antal tilfredsstillende monografier at henvise til. Da dette ikke er tilfælde, har vi seet os nødt til at belægge vore udviklinger med et udførligere bevismateriale. Som naturligt er i en historisk fremstilling, er eksemplerne talrigst for de ældre tidsrums vedkommende. For det 18. aarh. er, foruden grammatikeren Højsgaard, særlig Holberg og Wessel sterkt repræsenterede. Den nyeste sprogbrug illustreres for danskens vedkommende hyppig ved litterære henvisninger, for dansk-norskens oftest ved sætninger hentede fra det daglige liv, idet dog enkelte forfatteres mest fremspringende eiendommeligheder er medtagne. Hvor der

gjør sig gjældende en stilforskjel mellem den af danske og nordmænd skrevne litteratur, er dette bemerket og forholdet sedvanlig belyst ved sammenligning med vort folkesprog eller med den nuværende talebrug.

Af forarbeider har vi, som antydet, ikke havt mange. Verner Dahlerups udmerkede populære oversigt har særlig derved været os kjærkommen, at den har sparet os for i indledningen at behandle den danske sproghistorie. Kalkars ordbog har vi ofte raadspurgt, skjønt den ikke giver meget syntaktisk stof. Størst udbytte har vi havt af Mikkelsens danske sproglære og af den mere kortfattede norske grammatik af Jakob Løkke; særlig har vi i det første arbeide stadig søgt og fundet oplysninger om moderne dansk talebrug. De allerfleste bemerkninger om vort folkesprog har vi hentet fra Aasens grammatik og ordbog.

Sluttelig udtaler vi en tak til prof. S. Bugge, som har gjennemlæst korrekturarkene og derunder givet os mange nyttige vink; samt til hr. rektor Nygaard, af hvis grammatiske arbeider vi har profiteret meget, ligesom han har vist os den velvilje at tilstille os til gjennemsyn de færdigskrevne dele af en udførligere behandling af den oldnorske syntaks.

Kristiania i februar 1900.

Hjalmar Falk. *Alf Torp.*

Indhold.

De vigtigste forkortelser.

Oldd. = olddansk, d. v. s. det danske sprog indtil c. 1500.
Sk. lov = skaanske lov + kirkelov. Den skaanske lov blev samlet ved midten af 12. aarh. (kirkeloven kundgjordes 1162); runehaandskriftet stammer fra sidste halvdel af 13. aarh., de øvrige fra 14. aarh.
Sj. lov = sjællandske lov, nemlig den ældre eller Valdemars lov fra c. 1170, den yngre eller Eriks lov, samt kirkeloven (vedtagen 1171); de ældste haandskrifter tilhører slutningen af 13. aarh.
J. lov = jyske lov, givet 1241; ældste hs. fra slutningen af 13. aarh.
Vederlagsr. = vederlagsretten fra Knud 6.'s tid; ældste afskrift fra c. 1350.
Harp. = Henrik Harpestrengs lægebog fra 13. aarh. (Harpestreng † 1244); hs. fra c. 1300.
Danske Kr. = danske krøniker fra 14. aarh.
Er. Kr. = Eriks krønike; hs. fra c. 1400.
Lucid. = Lucidarius, folkebog fra 14. aarh.; afskriften er yngre.
Mand. = Mandevilles reise, oversat i 15. aarh.
P. Lolle = Peder Lolles ordsprog, trykt 1506, men samlet over 100 aar tidligere.
Rimkr. = den danske rimkrønike, trykt 1495 (den første trykte danske bog).
K. Magn. = Karl Magnus krønike; det ældste hs. af oversættelsen stammer fra 1480; trykt blev den i 1501 (Chr. Pedersens omarbeidede udgave af 1534 citeres under denne forfatters merke).
Sjælens klagemaal (paa kroppen), Passionaler og Bønnerim, alle fra 15. aarh.
Kristi Efterflg. = Kristi efterfølgelse af Thomas a Kempis, oversat i 15. aarh. (trykt 1599).
Mik. = Hr. Michaels tre rimverker fra c. 1500.
P. Elies. = Poul Eliesen (Helgesen); skrev fra 1526 af.
Chr. Ped. = Christiern Pedersen, d. 1554 oversættelse af det nye testamente 1529).
Pall. - P. Palladius (Peder Plade); skrev fra 1541 af.
Herm. Weig. - Herman Weigeres Ræffue Bog af 1555.
Ved. - Anders Sørensen Vedels oversættelse af Saxo (1575).
Abs. Ped. - Absalon Pedersens Bergens kapitelsbog (1552—1572) og Om Norgis rige.

P. Cl. — Peder Claussøn (Friis)'s Norske Kongers Chronica og Norriges Bescriffuelse; P. Claussøn døde i 1614, men hans arbeider tryktes først i 1632—3.

J. Niels. — biskop Jens Nielsens Visitatsbog (1574—1597).

St. D. Pr. — Stavanger Domkapitels protokol, fra 1571 af.

Hvitf. — Arild Hvitfeldts Danmarckis Riigis Krønnicke (1595—1603).

Itiner. — Buntings Itinerarium sacræ scripturæ, 1608.

B. Tott — Birgitte Totts oversættelse af Seneca, 1658.

Jammersm. — Leonora Ulfeldts Jammers Minde (1663—85).

Pont. — Erik Pontoppidans Grammatica Danica, 1668.

P. Syv — Peder Syvs «Den danske Sprogkunst» (1685) og «Danske Ordsprøge» (1682—1688).

Chr. V, D. L. — Christian den femtes danske lov, 1683.

Kingo — Thomas Kingo, d. 1703.

Dorthe — Dorthe Engelbrethsdatters «Sjælens Sangoffer» (1678) og «Taareoffer» (1685).

Gerner — Gerners Epitome philologiæ Danicæ, 1690.

Dass — Petter Dass, d. 1708; hans skrifter er trykt i en senere tids ortografi.

Holb. — Ludvig Holberg, d. 1754.

Højsg. — Højsgaards «Dansk Syntax», 1752.

Baden — Jacob Badens «Resonneret dansk Grammatica» (1803).

Rahbek — Knud Lyhne Rahbek, d. 1830.

Udsigt over skriftsprogets udvikling i Norge.

Den oldnorsk-islandske litteratur naaede, baaret af høvdinger og geistlige mænd, sin høieste udvikling i det 13. aarh., og denne blomstring vedvarede for Islands vedkommende endnu et stykke ind i det følgende aarhundrede. I Norge indtraadte forfaldet tidligere og fuldstændigere, nærmest som en følge af at borgerkrigene bortrev de gamle høvdingætter, hvem den nye herrestand uden slegtstradition og nedarvet aristokratisk tænkesæt ikke kunde erstatte som kulturbærere. Under Magnus lagabøter (d. 1280) forfattede islændingen Sturla Tordssøn den sidste norske kongesaga, og ved aar 1300 var islændingen Hauk Erlendssøn noget nær den eneste mand i vort land som viste interesse for den gamle litteratur. Ved midten af det 14. aarh., efter den store mandedøds herjinger, var endog afskrivningen af sagaerne og dermed saa godt som alt kjendskab til dem ophørt. Fra nu af er — naar lovafskrifter undtages — de eneste skriftstykker breve og diplomer (retsafgjørelser, geistlige og verdslige kundgjørelser, handelskontrakter, osv.).

Disse breve er i sproglig henseende af den største vigtighed. Først ved de oplysninger som de giver om d i a l e k t s p a l t n i n g e n. Medens det 13. aarh.'s litteratur (og indskrifter) kun yder sparsomme vink om forskjelligheder i de enkelte landsdeles udtale og ordforraad — vel nærmest fordi disse ikke var betydelige —, træder de i det 14. og 15. aarh.'s diplomer stedse klarere frem. Skjønt dialektformen ofte fordunkles ved en vaklende og skjødesløs retskrivning og vel ogsaa ved bestræbelser for at gjennemføre en landsgyldig sprogform, lader det sig med retledning af de nu bestaaende dialektforhold i mange tilfælde udfinde, naar adskillelsen er begyndt.

Dernæst giver disse diplomer os materiale til bedømmelse af den fremmede indflydelse paa vort sprog. Fra omkr. 1320 begyndte — nærmest som en følge af at kongehuset var halvt svensk — svenske ord og ordformer at vise sig i brevene *). Fra først af næsten umerkelig, blev denne paavirkning fra 1360 af mere paatagelig, og naaede sit høidepunkt i det 15. aarh. under Kalmarunionen **). Det norske rigsraad betjener sig i denne tid i sine skrivelser jevnlig af et slags svensk (f. eks. et brev af 1434); geistlighedens sprog er ikke sjelden sterkt svenskfarvet; private dokumenter opsatte af eller til norske stormænd er ofte halvt eller helt svenske; breve fra Jemtland, som tidligere skreves i bygdens norske sprog, blir fra 1400 af gjennemgaaende svenske; ja endog en skrivelse fra almuen i Solør og Østerdalen til hr. Henrik Krumedike (1518) er affattet paa en art svensk. I dette tidsrum falder ogsaa den birgittinske klosterordens forsøg paa at skabe en slags fællesnordisk sprogform med udpræget svensk farve, et eksperiment som dog kun blev af forbigaaende virkning. Nogen indgribende indflydelse paa folkets tale synes dog hele denne ovenfra kommende strømning ikke at ha vundet. Derimod tør man vel formode, at den direkte forbindelse mellem vore østligste bygdelag og Sverige kan ha begunstiget forhaandenværende tendenser eller virket hemmende paa udviklingen af andre ***).

Den danske indflydelse begynder senere. Den synes først at ha faaet fart gjennem Krumedikerne. Et fuldkommen dansk brev er udstedt af Oslo domkapitel 14. juni 1447 †). Fra 1460

---

*) F.eks. *biug* f. *bygg*, *æuerdelig*, *anðrum* (1325), *ingin* (1336), *giorde* (1338) *mik* f. *mér* (1339), *høgh* f. *hár* (1390). Andre opdukkende former tør allerede tidligere ha havt rod i østnorske bygdemaal, f. eks. det temmelig udbredte *iak* f. *ek*. Efter 1350 findes *sum* f. *sem* og efter 1400 *um* ved siden af *ef*, hvilke to former siden har erobret det hele land.

**) I dette tidsrum synes endog svenske kasusformer at ha faat indpas i vore dokumenter. Saaledes skyldes vel dativ flertal paa *-ome(n)* svensk indflydelse, skjønt den ofte findes i breve som ellers er fri for paavirkning fra denne kant: *kanunckummæ* (1420), *bondome* (1430), *hussumæ* (1442), *husomnen* (1465), *a badom gardomen* (1475).

***) Saaledes kan den ha fremmet den i Østerdalen og Guldalen stedfundne forenkling af diftongerne (hvilken optræder i et brev af 1465); medens den tildels kan ha virket hemmende paa den i flere bygdelag herskende vokalharmoni *e : i* og *o : u* til fordel for mere gjennemført *e* og *o*.

†) Danske former kan man vistnok paavise tidligere, men neppe uden hvor brevudstederen selv er en dansk mand. I en kjøbekontrakt fra

blir dansken temmelig almindelig. Kongebrevene adskiller sig fra de i Danmark udstedte kun ved enkeltvis forekommende norske former*). Geistlige mænd skriver ofte dansk (f. eks. breve fra Oslo 1461), især biskop Mathias i Bergen (1460); medens erkebiskop Gaute endnu beflitter sig paa en norsk sprogform, skriver hans samtidige Herman af Hamar og Herlaug i Oslo dansk. Danske breve fra lagmænd forekommer fra 1500 af, samtidig med at andre lagmandsbreve endnu er gode norske. Skrivelser fra almuen til kongens fogder er gjerne affattede paa en slags dansk (f. eks. fra Akershus 1491, Baahuslen 1502, Lister 1513). Skriftformens fordanskning fuldendtes ved reformationen og indførelsen af den danske bibeloversættelse. Fra omkr. 1530 finder man i skriftlige optegnelser ikke længer nogen sprogform som kan kaldes norsk (bortseet fra enkelte gamle formler, som «ollom monnom» o. lign., som endnu længe kan paatræffes i forresten rent danske breve). — I bygderne vedblev derimod det gamle sprog at leve i sin nynorske skikkelse, ikke meget paavirket af dansken i former og lyd, og endnu mindre i syntaks. Den sydvestlige kyststribes blødgjorte konsonanter, som først viser sig i skrift i det 16. aarh., har vistnok ingen direkte forbindelse med den tilsvarende udvikling i dansk. Derimod er der nogen mulighed for, at de uomlydte præsensformer af sterke verber (som: kommer, falder) i egnene omkring Kristianiafjorden (paaviste i skrift fra omkr. 1450) kan være fremkaldte af dansken (i forbindelse med svensk). Sikkert er det, at den danske bibeloversættelse (af 1550) vandt nogen indflydelse paa landbefolkningens udtryksmaade.

Tyskens indflydelse paa det norske sprog er af gammelt datum. Saaledes skyldes enkelte religiøse betegnelser tyske missionærer. Andre tyske benævnelser fløds ind med sydfra kommende kulturbølger; i Kongespeilet findes f. eks. det nedertyske *høverskr* ved siden af det oldfranske *kurteis;* Magnus lagabøter omdøbte de gamle skutilsvende til «riddere», og samtidig optræder titlerne *jungfrú* og *junkeri*. Særlig i den oversatte litteratur er antallet af tyske ord ikke saa lidet. Ligesom i Danmark og Sverige indtog ogsaa i Norge Hansestæderne en dominerende plads i det 14. og 15. aarhundredes handel. Men

Tunsberg af 1412, som idethele synes affattet i stedets dialekt, findes saaledes adskillige danske former (f. eks. *hederligs mæns*, genitiv flertal); men her er kjøberen efter navnet at dømme en dansk mand.

*) Som dativ flertal paa *-om*, kasus obl. ental paa *-o*, o. lign.

skjønt de i Bergen sad fuldt saa fast som noget andet sted i Norden, havde de liden anledning til sproglig at paavirke det hele land; merker har de væsentlig kun afsat i de vestlige og nordlige bygdemaal. Hvad de øvrige dialekter, særlig kystegnenes, har optaget af tyske ord, skyldes mest senere tiders direkte handelsforbindelse med Nordtyskland (og Holland), delvis ogsaa indflyttede fremmede. I de skrevne dokumenter trængte snese af tyske ord ind gjennem dansk og svensk formidling.

Endelig giver brevene os et billede af den gamle skriftforms forfald og endelige undergang som en følge af det fælles talesprogs opløsning. De viser os, hvorledes det gamle norske sprog — med visse dialektiske forskjelligheder — i det hele og store holdt sig rent og uforandret til noget ud i det 14. aarh.*). Omtrent ved aar 1360 (da den svenske indflydelse begynder at bli sterkere) maa grænseskjellet sættes mellem oldnorsk og middelnorsk. Det karakteristiske for middelnorsken er nemlig afslidning og sammenblanding af bøiningsendelserne, og denne bevægelse tager nu sin begyndelse**). Dog er denne opløsningsproces i den første tid efter 1360 endnu ikke langt fremskreden. Ved siden af enkelte breve med forvirrede former finder man andre — og det er den overveiende mængde — i hvilke sproget endnu er korrekt. Dette gjælder hele tiden fra 1360 til omkr. 1420. Fra dette tidspunkt af blir forvirringen i bøiningsendelser, især adjektivets, og i kasusbrugen betydelig***). Opløsningen fortsætter sig indtil de første

*) Karakteristisk for oldnorskens sidste tid er lokal overgang af *a* til *æ* (*e*) i endelser efter foregaaende lang stavelse, hvilken paa Østlandet begynder noget før 1300; og det ligeledes lokale bortfald af *-r* i kasusendelser (samt i præpositioner som *undir, yfir*), hvortil de første tegn ytrer sig i skrift ved 1300.

) Bortfald af *-r* blir almindeligere, især i nom. sing. mask., men ogsaa ellers; saaledes ender ofte nom. flert. paa *-a* (*-æ*), *-e* for *-ar* og *-ir*, navnlig i adjektiverne: ***alle men, kanukane* (1394, en rent nynorsk form); og gen. ent. paa *-a, -æ, -e* for *-ar:* ***þronde son*** (1353). Der viser sig forvirring i skrivemaaden af udlydende vokaler, saaledes ikke alene *-æ* (*-e*) for *-a*, overensstemmende med den ældre tendens, men ogsaa *-a* for *-e* (*-i*): ***Einara*** (1350), ***frialsara, heimollara*** (dat. fem., 1353). Man finder falske genitivformer som ***brodhors*** (1360); forvirring i kasusbrugen efter præpositioner, som dativ og akkusativ efter «til»; osv.

) Saaledes finder man ofte nominativformen anvendt baade for akkusativ og for andre kasus: ***af þeir bønder (1422), ***fra fiællet*** (1424), ***til æuerdelegh tidh*** (1433), ***or landit*** (1482); ***kona*** (genitiv, 1439), ***witherlight gør allæ mæn*** (1439), ***onnor skipan*** (akkusativ, 1460). Omvendt bruges ofte

aartier af det 16. aarh., da den kan siges paa det nærmeste at være afsluttet. Resultatet er blit en betydelig forenkling paa bøiningsendelsernes omraade. Ved 1520 har sproget faaet i det væsentligste den skikkelse hvori det endnu lever paa landsfolkets læber. Alt fra den nærmeste tid før 1500 kan man støde paa enkelte næsten nynorske breve, og de fleste af de gamle former som efter denne tid anvendes i skrift, skyldes vistnok snarest gamle formler og tilhørte ikke længer det talte sprog. Middelnorskens korte overgangstid kan saaledes sættes mellem 1360 og 1520.

Vi har i det forangaaende skitseret skriftsprogets udvikling indtil reformationstiden efter dens to sider: det gamle tungemaals indre forfald og dets fortrængelse af dansken. Vi ser i brevene oldnorsken stadig vigende, senest i retssproget. Endnu ved midten af det 15. aarh. kan man blandt lagmandsbreve og

---

akkusativformen for nominativ; alt ved 1350 forekommer *mann* for *maðr;* og endnu tidligere *þæn* og *þenna* for *sá* (*sú*) og *þessi;* endog nominativ *kono* kan findes (1458). Dativ findes for genitiv: *i sydra luttanom Gudbrandsdolom* (1421); *modhor þæiræ oftnæmdom systrom* (1425). Eller for akkusativ: *honom* for *hann, henne* for *hana* (1439); omvendt *mik þik sik* for *mér þér sér*. Ofte synes adjektivet at antage substantivets endelse: *af eino halfuo* (1403) ved siden af *af enere halfuo* (1439), *af andro halfuo* (1439), *til æwerdheligho eigho* (1429) ved siden af *æwerdeligra* (1432); lignende: *kaupmalom theirom* (for *þeira*). Falske genitivformer er hyppige, f. eks. *stadhs;* især begynder man ofte at føie *-s* til andre genitivendelser: *theirras* (1423), *thæira beggis* (1413), *beggias þæira* (1429), *begiæs wars brødre odhal* (1450), *henners, hennes* (1429), *allæs war domer* (1447), *tesses bref* (1466), *sins i millom* (1414); *sins fears* (1451), *fadurssens* (1447), *wart stadhers incigle* (1439), *kirkionis* (1459), *rijkinsins raad* (1482). Genitivs *-s* bortfalder foran den efterhængte artikel: *konungens* (1453). Ved bortfaldet af *-r* og vokalsammenfaldet kommer ofte i adjektivernes hunkjønsform genitiv, dativ og akkusativ ental til at lyde ens: *konu sine* (*-a*). Deres genitiv flertal forekommer med og uden *-r: goda, godra manna.* I nominativ flertal har de *-a* og *-e* ved siden af *-ar* og *-er;* disse vokaler konfunderes ofte, saa hunkjøn kan ende paa *-e*, hankjøn paa *-a* (ligedan i den bestemte form). Særlig adjektiverne har i dativ flertal ofte *-e* (*-æ*) for *-um -*(*om*)*: i reidæ penninghum* (1420), *sine barnom* (1447); undertiden ogsaa *-a: alla mæn.* Ofte forekommer *-a* (*-æ*) for *-o* i dativ ental intetkjøn: *med thessa mina opna brefue* (1442); sml. *af andra halfa* (1459). Forvirringen i de udlydende vokaler kan endog føre til *-o* i verbets infinitivendelse: *skodo oc mætho* (1460), og omvendt til *-a* i fortid flertal: *genga* (1409, ved indflydelse fra præsens). Personsforskjellen udjevnes i verberne, idet tredie persons form blir enegjældende: *ek er, ver vilia* (1433). Ofte anvendes verbets entalsform for flertal.

retsdokumenter finde næsten helt oldnorske (f. eks. Haug 1. mai 1452), hvilket er naturligt nok, da saadanne skrivelser affattedes efter faste gamle mønstre med talrige staaende vendinger. Samtidig med at norske myndigheder udsteder danske og svenske breve, kan man endog finde det kuriosum, at den svenske konge Karl Knutsson lader udgaa et brev om Nidaros domkirke (1449) som næsten er helt oldnorsk. Ogsaa de kongelige landvistbreve affattedes meget længe i nedarvede formler (f. eks. et fra Christian 2 af 1518). Vi ser videre, hvorledes en nynorsk skriftform søger at arbeide sig frem, uden dog at formaa at trænge gjennem, idet den kvæles i sine spirer af magthavernes sprog, som vistnok ogsaa var det daglige talesprog for landets geistlige og verdslige øvrighed, ligesom vel ogsaa byernes borgere tog efter saa godt de kunde og søgte at efterligne sine overmænd og sine talrige udenfra indflyttede standsfæller. Da i anden halvdel af 16. aarh. nordmænd igjen optraadte i litteraturen, fandtes der ikke længer noget talt eller skrevet norsk rigssprog, men kun dialekter og en (særlig i udtalen) tillempet form af dansk. Hvor nationalsindede disse forfattere end var, kunde de vanskelig tænke paa at rekonstruere det hjemlige litteratursprog, efterat et norsk normaltalesprog forlængst havde ophørt at eksistere. De var henviste til at benytte hvad der var deres virkelige morsmaal. Hvor uforstaaeligt for menigmand det gamle sprog var blit, viser den omstændighed at de gamle kongesagaer og love omkring 1600 oversattes paa dansk; herved maa erindres at afstanden mellem dette sprog og vore bygdemaal dengang var mindre end nu, efterat dansken har fjernet sig end længere fra det fælles udgangspunkt, bl. a. ved optagelse af tysk og internationalt stof. I de skrifter som fra nu af saa lyset i vort land, skiller sproget sig fra det danske kun ved leilighedsvise ord og udtryk hentede fra bygdemaalene. Navnlig findes saadanne i bøger som handler om norsk natur og folkeliv, særlig navne paa planter og dyr. Ogsaa særnorske eiendommeligheder af syntaktisk natur paatræffes nu og da. Men de fleste beflittede sig paa at skrive saa ren dansk som muligt (tildels med jysk tilsnit).

Den bevægelse som i det 16. aarh. gjenfødte litteraturen i Norge, var af national natur og i sin grund en svag eftervirkning af den europæiske renaissance. Dens særkjender var interesse for de gamle sagaer og for hjemlige emner. Det navn som først møder os, er Absalon Pedersens. Af hans

skrifter har navnlig dagbogen (Bergens Kapitelsbog, 1552—1572) en fremtrædende sproglig interesse, da den, som ikke bestemt til offentliggjørelse, viser os forfatterens naturlige stil og kan give os en forestilling om hans og hans bergenske samtidiges tale. Sproget er vistnok i det hele det 16. aarhundredes dansk, men opblandet med mange norskheder, hvoraf ikke faa endnu tilhører den bergenske dialekt*). Peder Claussøn (d. 1614) var aldrig udenfor Norge. Sit danske sprog har han altsaa lært her, i skolen og i livet. Merkelige er da flere jyskheder i hans sprog, som *ie* for *ē* (miere, fliere), *uo* for *ō* (stuor), og assimilation af *lv* og *rv* (Hellede = helvede, Huirrelvind = hvirvelvind). Talrige norske ord indblandes; af særlig interesse er i saa henseende afsnittet «Om Diur, Fiske, Fugle oc Trær udi Norrig». Ofte glemmer han at forenkle diftongerne (Høy = hø, Eig = eg), om han end ikke har *ei* saa ofte som Absalon Pedersen. I sin oversættelse af Heimskringla optog han endog oldnorske ord og vendinger. Denne oversættelse er ikke den eneste fra denne tid, men vel den eneste som blev trykt (1633). Peder Claussøns samtidige biskop Jens Nielsen skriver i sin dagbog (1574—1597), som handler om hans visitatsreiser i Oslo stift, en renere dansk; kun af og til paatræffes her norvagismer (som: riste = ryste, anden dagen). Æren for at ha været den første som med færdighed benyttede det danske sprog i bunden stil (det tidligste forsøg herpaa, «Bergens rimkrønike», er i ingen henseende merkeligt) tilkommer Dorthe Engelbretsdatter, som i sin samtid nød et overordentligt ry som digterinde. Hun holder sig i sine gudelige sange («Sjælens Sangoffer» 1678 og «Taareoffer» 1685) nær til sine forbilleder, de ældre og samtidige danske salmedigtere (særlig Kingo), og hendes sprog er gjennemgaaende et rent dansk, endog med dialektiske eiendommeligheder (som Feyre = d. fjædre, Spurrehøg). Undertiden skinner dog hendes bergenske morsmaal gjennem, som f. eks. naar hun skriver «trut» (= stadig), «Las» (= læs), «Vandvoger» (= bølger), «kæppes» (= kappes), «hand» (for: ham). Dorthes yngre samtidige Petter Dass (d. 1708) overgaar hende langt i poetisk kraft og er den første virkelig norske digter. Hos ham møder vi ikke alene en mangfoldighed af egte norske (tildels

*) F. eks. fortidsformer som: bidde, bodde, snudde, snødde; passiver paa *-st* (minst); former som: mender, spellemanden, hemedøbt; efterhængt artikel efter demonstrativt pronomen (den backen); egen brug af «med» (ud med veien, gott med sild); osv.

særlig nordlandske) ord og vendinger, men ogsaa en norsk farve over sætningsforbindelse og stil. Særlig er dette tilfælde hvor han behandler nordlandsk natur og folkeliv (som i hans hovedverk «Nordlands Trompet»); i hans bibelske og religiøse digte er norskheden langt mindre fremtrædende. Ved midten af forrige aarh. begynder den lange række af monografier over de enkelte landsdele, som ved siden af det topografiske og naturhistoriske stof ogsaa giver oplysninger om almuens næringsveie og daglige arbeide, skikke og sprog. Ligesom der hos alle de nævnte forfattere intet spor findes af tilsigtet separatisme, saaledes end mindre hos de i Danmark levende norske digtere. Til trods herfor bærer allerede Holbergs sprog tydeligt præg af hans norske oprindelse, mindre i ordvalget end i visse syntaktiske eiendommeligheder, som i den følgende fremstilling vil bli behandlet paa sine steder. Den kreds af norske forfattere som digtede i Danmark ved slutningen af det 18. aarh., var sig sin nationalitet fuldt bevidst og benyttede uvilkaarlig ogsaa undertiden norske ord og konstruktioner; men de beflittede sig ikke desto mindre paa at træffe den egte danske sprogtone og overgik heri endog sine danske kolleger. Navnlig reddede de litteraturen for tyskhedens oversvømmelse, idet de — ligesom i sin tid Holberg — tog sig franske og tildels engelske forbilleder. Hvilken indflydelse disse digtere, og da særlig Wessel, har havt paa det danske sprog, er et endnu lidet belyst punkt.

Medens sproglige norvagismer endnu ved begyndelsen af dette aarhundrede endog i Norge almindelig betragtedes som feil eller provincialismer, formede efter unionens ophør fornorskningen sig efterhaanden til en bevidst stræben, som i Wergelands digtning fik et mægtigt, men endnu uafklaret udtryk. Først gjennem Asbjørnsens og Moes mesterlige gjenfortællinger af vore eventyr skabtes den moderne norske prosastil. Sin teoretiker fik denne bevægelse ved aarhundredets midte i K. Knudsen, som af sin iver for fornorskning af skrift og tale dreves til en haabløs kamp mod de talrige fremmede, særlig tyske, elementer. Samtidig med det Knudsenske eller dansk-norske maalstræv begyndte med Ivar Aasen en anden bevægelse, hvis formaal er en gjenreisning af det gamle norske sprog paa grundlag af de ældste bygdemaal. I den af Aasen skabte normalform har — tildels med individuelle tillempninger — en række digtere og forfattere skrevet med større eller mindre færdighed og talent, indtil i den seneste tid dette

saakaldte «landsmaal» ved stortingsbeslutninger er blit sidestillet med det hidtilværende bogmaal. Der er saaledes for tiden i Norge tilsyneladende to officielle skriftsprog, som kjæmper om magten. I denne bog tages der kun forsaavidt hensyn til det nye kunstsprog som det optræder som en art fællesnævner for bygdemaalene.

Overskuer man den sproglige udviklingsgang i vort land siden unionens ophør, blir man var en overmaade rask og kraftig udvikling af en særpræget norsk sprogform. Denne bevægelse tilhører særlig det sidste halve aarhundrede. I den nærmeste tid efter adskillelsen var det dansken som greb om sig paa dialekternes bekostning; kredse som tidligere havde benyttet dialekt ialfald til daglig brug, ombyttede under indflydelse af den stigende oplysning denne med det danske sprog; at tale dette korrekt ansaaes for dannelsens sikreste kjendetegn. Fra midten af aarhundredet trænger det hjemlige element sig altid sterkere frem i den dannede tale, og skriftsproget stræber at holde skridt saa godt det lader sig gjøre. Nu ved aarhundredets vendepunkt staar da det norske rigsmaal som et selvstændigt idiom ved siden af det danske, fra hvilket det adskiller sig ved de samme træk som særkjender de to nationer. Vort maal savner ofte danskens bløde ynde og sirlighed, den lette spøgende tone, den fine ironi, den omskrevne udtryksmaade. Enkelhed og kraft er de egenskaber vi vurderer høiest. Folkesprogets enkle sætningsbygning er ogsaa den som ligger bedst for den dannede nordmand. Den knappe og koncise sagastils indflydelse er kjendelig lige fra Peder Claussøn til Bjørnson.

KAPITEL I.

Subjekt og prædikat. Upersonligt udtryk.

1. Subjektet angiver den person, ting eller det begreb hvorom sætningens indhold (prædikatet) udsiges. I den aktive sætning betegner subjektet prædikatets udgangspunkt eller ophav («han elsker hende»), i den passive dets maal eller gjenstand («hun elskes af ham»). Af disse anvendelser er den første (det logiske subjekt) ældre end den sidste (det logiske objekt). Efterat ved passivdannelsens udvikling subjektet var blit betegnelse for handlingens bærer i videste forstand, kunde ombytning af subjekt og objekt lettere finde sted. Man ser da ogsaa, hvorledes der i tidens løb ofte foregaar en forskyvning i opfatningen af hvad der er hovedbegrebet, hvorved et ældre objekt gjøres til subjekt. Dette er i nordisk i stor udstrækning tilfælde med de saakaldte upersonlige verber, hvor oprindelig en ubestemt virkende kraft staar for tanken som handlingens ophav. Eftersom dette forhold fordunkledes, opstod der en trang til at indføre et bestemt subjekt. Istedenfor *mik dreymir* (egentlig: det drømmer mig) sagdes: jeg drømmer (§ 6). Paa lignende maade er det gaat med det upersonlige passiv. Hvor vore forfædre sagde *honum varð holpit* (egentlig: der blev hjulpet ham), siges nu: han blev hjulpet. Herved kan der tilsyneladende bli to subjekter i samme sætning: han blev vist døren (§ 16, a). Eller en nævneform kan logisk styres af en præposition: han blev gjort frygtelig nar af (§ 16, c). I begge disse tilfælde, baade ved de upersonlige verber og ved passiv, virker bestræbelsen for at gjøre

det for tanken vigtigste ord til subjekt sammen med tendensen til at sætte subjektet foran verbet, d. v. s. til at skjelne mellem subjekt og objekt ved hjelp af ordstillingen, hvilket i oldnorsk var mindre nødvendigt, da kasusformerne her angav det grammatiske forhold. Af denne sidste tendens forklares det f. eks., at der siges: hvad feiler (mangler, fattes) dig, men: jeg feiler intet (Holb. endog: jeg skader slet intet; dobbelttydigt hos Chr. Ped.: sig ath Olger skader inted).

2. Udeladelse af et bestemt subjekt. — De personlige pronomener laa egentlig i verbets personalendelser og kunde derfor i ældre germansk ofte udelades som subjekt. Saaledes hyppig i oldnorsk, særlig i poesi. For første og anden persons vedkommende er det navnlig opfordringsformen som kommer i betragtning. Her udelades pronomenet oftest i anden person (uden hvor det særlig skal fremhæves): *bið (þú) hann* = bed (du) ham; *grátum (vér) eigi* = lad os ikke græde. Udenfor imperativ udelades i oldnorsk prosa pronomenet af første og anden person sedvanlig kun der, hvor det direkte kan underforstaaes fra et foregaaende sideordnet udsagn. I det senere sprog er denne udeladelse blit endnu mere indskrænket. I nutiden finder den kun sted ved første person i rask dagligtale i sætninger som: vil ikke; kan ikke; ved ikke; kan tænke det; gad vide (vidst); gratulerer. Desuden i nogle fra tysk laante formler: siger (og skriver) = t. sage (und schreibe); takker saa meget = t. danke sehr. Fra Tyskland stammer ogsaa den ældre brevstils manér af beskedenhed at udelade «jeg»: begjerer derfore; vil derfore have eder Gud aldermæctigste troeligen befalet.

I langt videre udstrækning finder i oldnorsk udeladelse sted af tredie persons pronomen, der hvor udsagnet gjælder et bestemt, enten nævnt eller for alle tydeligt subjekt: *flest fólk sofnaði þar sem sat; hann var bleikr á hár, ok fell með lokkum; slitu við þat þingit*; *Hemingr skaut eptir*, *ok kom* (nl. vaabenet) *í skeptit;* saaledes særlig, hvor det logiske subjekt er en infinitiv eller en hel sætning: *út skulu þeir nú ganga, er leyft er* (d. e. hvem det er tilladt at gaa ud). I de olddanske love bemerkes samme eiendommelighed, særlig ved befalende konjunktiv: æn höggær han annæt liutæ, tha gialdæ hanum; væltær vagn uppæ man ællær kunæ ællær barn, of fangær döth af (= hvis de dør deraf). Ogsaa det senere danske sprog opviser talrige eksempler paa saadanne konstruktioner: en heden stack till Engeler, so

ath størthæ død paa iorden (K. Magn.); oc spiudet gick gennem hans hierte, oc styrte død ned paa iorden (Chr. Ped.); oc bad om Rude, kongens syster, oc bleff hannem troloffuet (Ved.); mand kand icke haffue dennem (faarene) vdj faarhus, men gaa vde (Abs. Ped.); oc maa ingen Bonde dem selge, doeg schier offte lige vel (Ped. Cl.). Ikke sjelden udelodes pronomenet, selv om der gaar hele sætninger mellem dette og det ord hvortil det henviser: J. stack sit glawen i A.'s skiold, saa ath odden stod gennem herderne och falt død til iorden (Chr. Ped.). Hele denne udeladelse er nu af hensyn til tydeligheden opgivet, idet subjektet nu kun sløifes i den anden af to sideordnede sætninger, hvor det er identisk med foregaaende sætnings subjekt; hvorledes sprogfølelsen her har forandret sig, sees bedst af et eksempel som følgende: da fødde hwn barned oc wort døpt oc kalledis Roland (Chr. Ped.).

Anm. Et bestemt subjekt er ogsaa udeladt i udtryk som: da fem slo om afftenen (Abs. Ped.), ved siden af: før en klocken slo fult nie (ib.). — Om relativets udeladelse som subjekt se § 148.

3. Forskjellig fra den i forrige § omhandlede sløifning af et bestemt subjekt er udeladelsen af et ubestemt subjekt, hvor nu bruges «man» («en») eller passivt udtryk. En ubestemt handlende person er det underforstaaede subjekt ved den opfordrende konjunktiv i udtryk som oldnorsk: *seti hann í fjǫtur ok drepi hann á morgun;* eller olddansk: tha fore [man] han (d. e. ham) til þings. Her er det vanskeligt at afgjøre, om der foreligger ental eller flertal; analogi kan tale for begge dele; sml. f. eks.: *standi menn upp ok taki hann ok skal hann drepa;* i olddansk kan baade «man» og «mæn» tilføies. I det moderne sprog anvendes pronomen: man sætte. Derimod er der endnu levninger af den subjektsløse brug af de modale hjelpeverber, som i oldnorsk: *heyra má þat*; *at (með) lǫgum skal land byggja*; olddansk: tha skal nefna (= da skal man opnævne); sår i höfþe, swå at [mæn] hiarnæ mughu se. Denne for nordisk karakteristiske konstruktion lever endnu i formler som: skal tro det, mon tro det (mon = oldn. *mun*, præsens af *munu*). Norsk folkesprog: maa vita (= kan man vide), maa tru, skal tru; og i bisætninger som: det er inkje meir, en som hava tarv; det er fyre augom, som eta skal. I ældre dansk findes eksempler paa mere levende brug, f. eks.: om huilken maa meer lese tilforen (Abs. Ped.). Ogsaa ved verber som betegner udsagn og iagttagelse (som *segja*, *geta* = omtale, *sjá* og *heyra*), var i

oldnorsk denne udtryksmaade hyppig: *svá segir*; *hér getr þess*; *brátt sér á honum, at; svá at heyrði um allan herinn.* I lærd stil anvendtes dog allerede i oldnorsk (efter latinske forbilleder) istedetfor disse hjemlige udtryk den refleksive form med passiv betydning: *svá segist í psaltrinu; ákaflegr lúðrablástr heyrðist; sást hann eigi.* Denne konstruktion er i dansk den almindelige (ved siden af «man»), her ifølge den gamle refleksivforms udvikling til passiv (§ 102). Vort folkesprog bruger «ein» eller «dei»: dei segja (= man siger), svarende til oldn. *kveða (alls þik fróðan kveða)*; sml. § 79.

4. Et ubestemt subjekt som nu betegnes ved «det», udelades i oldnorsk ved betegnelser for naturtildragelser og naturtilstande. Egentlig kan dog kun ved transitive verber tales om underforstaaelse af en ubestemt virkende kraft som handlingens aarsag; ved intransitive verber ligger subjektet implicite i selve verbet. For sprogfølelsen maa dog de to grupper ha staaet væsentlig ens: *gefr byrr* (egentl. noget giver bør) og *byrjar* (egentl. der indtræder bør) har vistnok været opfattet paa samme maade, trods den forskjellige oprindelse. Undertiden mangler ogsaa midler til at afgjøre, om verbet oprindelig er transitivt eller intransitivt, som ved *rignir* (at de klassiske sprog her undertiden tilføier «Zeus, Jupiter» som subjekt, kan skyldes en digterisk fantasi). Subjektsløse udtryk er: *lýsir, verðr* el. *gerir ljóst*, *myrkvar* el. *myrknar*; *dagar*, *náttar; várar*, *sumrar; snjóvar*, *rignir; er veðr* (akkus.) *lægði; ísa leysti; nú líðr fram vetrinum* (lider det med). Her tilføies nu regelmæssig «det»: det lysner el. blir lyst, det mørkner; det dages, nattes; det vaares el. blir vaar; det regner (Bib. 1550: lader regne = Luthers: lässet regnen, oldnorsk: *lét rigna eldi ok brennusteini*); det sner; det blæser; det er koldt. Endog, med tilføiet substantivisk objekt: (dansk) det regner skomagerdrenge ned (sml. engelsk: it rains cats and dogs); det sner gamle kjærringer (sml. tysk: es hagelte Schläge); se § 31. Kun ved foranstillede stedsbetegnelser kan «det» udelades, særlig i dansk: her sner; udenfor er koldt; i stuen er varmt. I det vestlige og nordlige Norge bruges «han» istedetfor «det»: han regner, snjoar, myrknar; nyislandsk: *hann rignir í allan dag.*

5. Foruden de nævnte, er der ogsaa en række andre tilfælde, hvor et aktivt udtryk har upersonlig form, i oldnorsk uden pronomen, i nutidssproget indledet med det ubestemte «det». Saaledes ved verber som kun i enkelte forbindel-

ser bruges upersonligt: det banker, det trækker, det ryger, det raslede i lyngen. Særlig hyppig er upersonlig brug af hjelpeverberne med prædikatsord: *skammt var þá til himins* = det var da kort til himlen. Ligesaa udtryk for tildragelser: *fór þá svá* = det gik da saaledes; *sagði, sem gengit hafði*. Hos ældre forfattere mangler ofte pronomen, hvor det ikke skulde staa i spidsen af sætningen: han sagde, huor (= hvorledes) hannem wor gonget (Chr. Ped.); der som end hender sig nogen derhen at komme (Ved.); ligeruis som end j dag til gaar (Abs. Ped.); for at see, hvorledes tilgik udi fremmede Lande (Holb.); hvordan staar til i huset (18. aarh.). I det nuværende sprog udelades «det» kun i følgende to tilfælde:

a. I endel udtryk bestaaende af et modalt hjelpeverbum med infinitiv (sml. § 3): kan være = oldn. *kann vera* el. *vera kann, má vera*; kan hænde, tør hænde. Som rene adverbier er at anse: kanske (Abs. Ped.: kand oc ske, at) og maaske (Ved.: maa ocsaa vel saa skee, at). Ligedan i vort folkesprog: kann vera, maa vera; kann henda, maa henda.

b. I bisætninger med forældet ordstilling (§ 177): om saa er, var = oldn. *ef svá er* (svensk: om så vore); om saa sker = oldn. *ef svá verðr;* om galt skal være; om fornødent gjøres (= blir); hvis muligt er; han sagde, som sandt var; som skrevet staar; som sig hør og bør; saasnart ske kan; som skik og brug er (oldn. *sem siðr var til*). Ligedan i vort folkesprog: um so illa skulde ganga; han lyt no faa det, skal vel vera; hald upp, medan vel er.

6. Ved udtryk for individuelle fornemmelser stod i oldnorsk personen i akkusativ eller dativ, hvor den nu gjøres til subjekt. Det grammatiske subjekt var i oldnorsk enten udeladt, saaledes at udtrykket var rent upersonligt; eller det var af upersonlig art, bl. a. ofte en infinitiv eller bisætning. Paa denne maade betegnes sanseindtryk: *mik kelr* = jeg fryser (meg fryss, Turson); *hungrar mik* = jeg hungrer (hungrede hannem, Bib. 1550); *þyrstir mik* = jeg tørster (forældet: mig tørster); *konunginum var varmt* = kongen var varm. Folkesproget har ligeledes personligt udtryk: eg tyrster. Fremdeles affekter: *mik dreymir* = jeg drømmer (mig drømde, Chr. Ped.); *(þess, þat) væntir mik, at* = jeg venter at; *mik langar* = jeg længes (forældet: mig længes); *mik lystir at sjá Island* = jeg lyster at se I. (lader Olger fare huort hannem löster, Chr. Ped.); *mik minnir þess* = jeg mindes det; *henni líkaði vel til hans* = hun likte

ham godt — *e-t líkar mér vel* — jeg liker noget — *ef mér líkar svá at gera*; *mér er létt í skapi* — jeg er let til sinds; *e-t kemr mér í hug* = jeg kommer noget i hu (tha kom henne i huff eth lithet sölff korss, 15. aarh.). Upersonlig form havde i ældre dansk ogsaa nogle udtryk af nyere oprindelse: mig hobis (f. eks. Chr. Ped.) = jeg haaber; hannem behager (f. eks. Gerner) — han behager — noget behager mig. Afvigende fra oldnorsk: so harmt war megh pa thenne dieffuel (K. Magn.). Ogsaa bygdemaalene har mest personligt udtryk: eg drøymde, ventar, langar; dog ogsaa: det lyster meg = eg lyster, og enkeltvis: det likar meg — eg likar. Undertiden forekommer her eksempler paa, at adjektivet blir staaende i neutrum, skjønt udtrykket er omgjort til personligt: han vardt ilt ved (han blev ilde tilmode) · oldn. *honum varð illt við*; han var ant um det (det var ham magtpaaliggende) : oldn. *honum var annt um þat*. Endelig meningsudtryk: *sýnist mér* · jeg synes (henne syntis, at, Abs. Ped.); *þykkir mér* - jeg tykkes (forældet: mig tykkes). Norsk folkesprog: eg synest, tykjer.

Paa samme vis som disse betegnelser behandles tildels endnu et par ordgrupper. Nemlig udtryk for det passende: *byrjar mik, berr mér* — jeg bør (megh bør at gøre; thet bør hwer første, 16. aarh.); anderledes: *e-t samir, sómir, sømir mér* - noget sømmer sig for mig (forældet: noget sømmer mig). Samt udtryk for behov og mangel: *þik skortir eigi hug* — *ekki skorta þik orð* det skorter dig ikke paa mod, ord; eller: du fattes ikke mod, ord (men: mod fattes dig ikke, se § 1); personlige er: jeg mangler, behøver det oldn. *ek þarf þess;* medens «trænge» i ældre tid havde personens dativ (ieg skal hannem hielpe, om hannem trenger, Chr. Ped.).

7. Form af et upersonligt udtryk har i oldnorsk alle saadanne sætninger, hvor subjektet er en følgende infinitiv eller en bisætning. Her henvises dog ofte til subjektet ved hjelp af demonstrativet *þat*: *samir þér (þat) illa at veita mér útrúnað*; *þat man fjarri fara, at ek láta laust þat ríki* — *þá var sagt, at.* I nutidssproget staar altid «det», undtagen i enkelte udtryk med inverteret ordstilling, som: herved er at merke, at; deraf følger igjen, at; af dette fremgaar, at; mig er sagt, at. Ved passiv skifter dog «det» med «der» (sml. § 8): det el. der siges, fortælles, at. Hos ældre forfattere var udeladelsen af «det» ved inverteret ordfølge (særlig hyppig efter «og») langt mere udbredt end nu: da bleff hannem swaret, at (Chr. Ped.) - der

el. det blev svaret ham; thi er mit raad, at (Ved.); neppeligen er muleligt, at (ib.); os waar befalet at vocte her Kongens fæ (ib.); endog at Norge seer nu gammelt ud, oc synis vere vde med hende (Abs. Ped.); oc er troligt, at (P. Cl.); oc meenes derfore, at (ib.); Poeterne maa ej knyttes saa hart, at dem jo kand tilstedes at laane ord af Nordsk og Svensk (P. Syv); vel er sandt, at (Holb.); strax derpaa blev hende tilkiendegivet, at (ib.). Paa samme vis forklares udtryk som: sees heraf, hvi Jordegods ere komne udi Priis (Holb.); rester derfor alleene at give en Fortegnelse over mine Skrifter (ib.); istedetfor: sees det heraf (se § 171, e).

8. I oldnorsk brugtes upersonligt passiv altid ved intransitive og hyppig ved transitive verber: *varð heldr síð gengit til hámessu; er lokit var guðspjalli; er hans eigi við getit; varð honum þessa hefnt; svá er sagt.* I nutidssproget omgjøres udtrykket til personligt passiv, eller der omskrives med «man» med aktivt verbum; eller endelig, der tilføies det upersonlige passiv et indledende «der». Paa grænsen af det i følgende § omhandlede tilfælde med efterfølgende subjekt staar sætninger hvor der følger et logisk subjekt i form af en infinitiv eller en bisætning. Her kan efter § 7 bruges «det». Dog anvendes ogsaa hyppig «der», idet udtrykket faar samme form som det har, hvor en saadan tilføielse enten ganske mangler eller kun foresvæver tanken. I det nuværende sprog kan «der» kun mangle, hvor ordfølgen er inverteret: saa siges, er sagt; ti kjendes for ret (juridisk stil); ham kan ikke raades bedre (bibelsk stil). Ligesaa i bisætninger med forældet ordstilling: som sagt (er); om fornødent gjøres (§ 177). Hos ældre forfattere fandt denne udeladelse oftere sted: thi udi det heele Stykke tales ikke om Kiærlighed (Holb.); endnu senere hos digtere: for Frihed sværmes i alle Lande (Øhl.). Sjeldnere udenfor inverteret ordstilling, og kun naar «der» ikke skulde staa i spidsen af sætningen: et Selskab, hvorudi blev talet om Biergenes Høide (Holb.). Ikke sjelden greb i ældre tid dette upersonlige passiv ud over sit retmæssige omraade: greffuen berette Keyseren det hannem wor bedet (Chr. Ped.); naar oss trues med almindelige Landplager (Ved.); oc bleff hannem aluorligenn atspurdt (St. D. Pr.); og da dem spurgtes, hvi de blev saa længe (Øhl.); hvis dermed menes mig (Pal.-Mül.). Endnu: takket være ham (men: han være takket, sml. § 1); norsk folkesprog: velsignad vere honom (el. han). Ellers indledes saadanne udtryk nu altid med «der (det)»:

der kan ikke raades ham bedre; der snakkes hende altid efter munden.

9. Foruden det upersonlige passiv er der et andet tilfælde, hvor det moderne sprog gir sætningen en upersonlig form med (indledende) «der». Dette er, hvor oldnorsk anvender inverteret ordstilling, hvad enten denne bestaar deri at verbum finitum aabner sætningen, eller i emfatisk foranstilling af andre sætningsdele end subjektet (se § 171, c—e). Denne inversion er af to arter, hvilket viser sig ved det delte udsagn, hvor subjektet snart stilles mellem verbets to bestanddele, snart efter begge: *megu margir svá mæla* = der kan mange sige det — *þá váru saman komnir margir menn* = da var der kommet mange mænd sammen; *síðan váru settir fram stórir askar* = siden blev der sat frem store kar. Af disse former er den første den almindeligste; den anden anvendes kun, hvor subjektet ikke tænkes som handlende, saaledes ved intransitiver og passiv (sml. § 174). Denne forskjel bestaar fremdeles; hvor subjektet mellemstilles, udhæves det: der kan faa gjøre ham det efter; hvor det efterstilles, er udtrykket rent upersonligt (d. v. s. verbalbegrebet stilles først absolut, og det virkelige subjekt kommer slæbende efter): der vil nok komme bedre tider; der blev foreslaaet endel forandringer.

Imidlertid er brugen af «der» ingenlunde altid tvungen, ligesom den heller ikke er saa udstrakt som inversionen i oldnorsk: subjektets og verbets natur ligesaavel som ordstillingen kan hindre anvendelsen af det upersonlige udtryk. Herfor gjælder følgende regler:

1. «Der» er — i modsætning til det tyske «es» — uanvendeligt, hvor subjektet staar i bestemt form: *gekk konungrinn þá í brott* = kongen gik da bort; der blev bragt vand — vandet blev bragt. I ældre dansk findes undertiden samme udtryk som i oldnorsk: saa kand ikke mere svares Renterne for de paa Gaarden laante Capitaler (Holb.). Hvor subjektet har et demonstrativ foran sig, kan «der» kun bruges, naar substantivet nærmere bestemmes ved en bisætning: der blev stillet ham den betingelse, at. Hos ældre forfattere findes ogsaa her den gamle udtryksmaade: giffue disse exempler klarlige noch tilkiende, at (Abs. Ped.); nu: disse eksempler giver.

At det her ikke er den grammatiske form, men betydningen, som er det afgjørende, viser det forhold, at «der» kan tilføies, hvor udtrykket efter betydningen er ubestemt: i huset

herskede (der) den største uorden = en meget stor uorden; ligesom den omstændighed, at «der» ikke kan staa, selv hvor formen er ubestemt, ifald hele klassen betegnes: der sad en hare og sov med aabne øine — en hare sover altid med aabne øine (= haren).

Paa linje med bestemte substantiver staar egennavne: *stendr þá upp Útgarðaloki* = da staar U. op. Ligesaa personlige og demonstrative pronomener samt «alle (alt)»: *vita megu þat allir* = alle kan vide det. Derimod: der vover ingen at angribe hans ære; der maa nogen ha sagt ham det. Hos ældre forfattere findes ogsaa her inversion (uden «der»): ligger hand begraffuen udi Trondhiems domkircke (Abs. Ped.).

2. Hvor i oldnorsk sætningen aabnes af verbet, foranstilles i det senere sprog et «der», ifald udtrykket lader sig opfatte upersonligt. Dette finder kun sjelden sted ved transitive verber i aktiv, og kun hvor verbet styrer en infinitiv: der pleier at komme mange folk til dette marked; der behøvede blot at vise sig en fiende; der begyndte at opstaa misfornøielse; der vedblev at høres klager. Udenfor dette tilfælde er subjektsantyderen anvendelig ved alle slags verber, og nu altid nødvendig hvor inversionen beholdes. I olddanske love findes den endnu ikke; den opkommer i 15. aarh., men er heller ikke da almindelig (ther kom ey een tijl lande hiem, Rimkr.). Denne inversion uden «der» herskede langt ned i tiden. Ved intransitive verber anvendes i regelen den upersonlige form fakultativt under de i 1. opstillede forudsætninger: der tilfaldt ham en stor arv — en stor arv tilfaldt ham. I ældre tid ofte uden «der»: der (= da) nu en Støffue regen fall oc kom it Vandløb (Bib. 1550); de funne landit, omkring huilchet flød megen is (Abs. Ped.); mellem huilcke var begynt en feyde (ib.). Ved absolut brug af «være» og «bli» samt «gives» maa nu den upersonlige form anvendes: der var engang en konge; *varð sundrþykki með þeim* = der blev (opstod) uenighed mellem dem; der blev efterhaanden større ro i salen. Eiendommeligt er det bibelske: bliv lys, og der blev lys (Luther: es werde Licht). I ældre tid kunde «der» mangle: og er ingen Tvivl om, at jo (Holb.). Ikke sjelden findes ogsaa normal ordfølge: *mǫrg dómi eru til þess* (der er mange eksempler derpaa); der som smaa fersche Søer oc Vand ere paa Fieldet (P. Cl.); naar stor Regen er oc Vandflom er (ib.); Folk, hos hvilke ingen Brøde er (Holb.); hvilket viser, at adskillige Ting endnu ere, hvilke behøve Re-

formation (ib.); adskillige Aarsager gives hertil (ib.). Paa samme maade som de intransitive verber forholder sig passiv af de transitive: der tilstodes ham en længere frist — en længere frist tilstodes ham; *konungr fór á Hálogaland, ok vúru gervar veizlur móti honum* — og der blev gjort gjestebud for ham. Tidligere ogsaa uden «der»: vndertagendis Finmarcken, vdi huilchet saais plat intet (Abs. Ped.); skal oc vel act paa givis, at (Gerner). Endelig kan ogsaa endel refleksive verber konstrueres paa samme vis: der indfandt sig efterhaanden en ganske talrig forsamling.

I spørgesætninger og de deraf fremgaaede betingelsessætninger stilles «der» efter verbet: waræ æi logh a landæ (oldd. love) = var der ikke lov i landet.

3. Ved emfatisk foranstilling af et andet sætningsled end subjektet afhænger brugen af «der» af udtrykkets art. Svarer sætningen til et upersonligt udtryk med mellemstillet (udhævet) subjekt, sløifes «der»: der kan ikke mange tale bedre — bedre kan ikke mange tale; der har fire mænd redet over broen idag — idag har fire mænd redet over broen. Svarer den derimod til et upersonligt udtryk med efterstillet subjekt, beholdes «der» i de med «være, bli, ha» dannede tider, medens dets anvendelse er fakultativ ved de modale hjelpeverber: *þá var tekit trog eitt* = da blev der taget et traug; der har været mange folk her idag — idag har der været mange folk her; der har redet fire mænd over broen idag — idag har der redet fire mænd over broen; der er skeet en ulykke igaar — igaar er der skeet en ulykke; der blev alligevel givet manden nogle dages henstand — alligevel blev der givet manden nogle dages henstand; paa denne liste maa (der) opføres alt hvad du har lagt ud; hertil kan (der) svares, at du begyndte striden; herom kand vises utallige Exempler (Holb.); sml.: paa denne tomt foreslaaes (der) opført et nyt raadhus. Som af eksemplerne fremgaar, er betydningsforskjellen mellem de to konstruktioner ikke stor; ofte kan de bruges om hinanden: oldd. tha varæ gangnæ sæx thusænde vintær = da var der hengaaet seks tusen aar — da var seks tusen aar hengaaet. Hos ældre forfattere sløifedes ogsaa ved de førstnævnte udtryk hyppig «der» : derfor var hannom giffuet skiold oc hielm aff kongen (Abs .Ped.); ellers kand gives en vigtig Aarsag, hvi (Holb.); derved er given Anledning til de vidtløftige Reyser (ib.); begge disse tappre Mænd bleve siden givne Heders-Navne (18. aarh.). Forældet klinger de bibelske: mig er

givet at kjende alle ting; mig er givet al magt i himmelen og paa jorden (her kan paa grund af «al» ikke anvendes upersonligt udtryk; se 1). Gamle formler uden «der» er: retfærdigheden er skeet fyldest; dig er skeet stor uret (i den første af disse sætninger kan fra den moderne sprogfølelses standpunkt «retfærdigheden» opfattes som subjekt; se § 16, a). Ved enkelt verbalform er forholdet som ved de tilsvarende delte udsagn: over broen kom (der) ridende et stort brudefølge; da viste (der) sig i det fjerne en rytterskare; derom haves adskillige Beretninger (Holb.) Hos ældre forfattere mangler «der» oftere end nu: vdi Sogn voxer got korn (Abs. Ped.); dog byggis daa Huse aff Eig oc Gran, der som icke er Furre (P. Cl.). — Ved absolut brugt «være» tilføies nu altid «der». Anderledes hos ældre forfattere: ther mellum war 15 mylæ (K. Magn.); i min Faders huus ere mange værelser (Bib. 1550); i rigit haffuer verit gode skoler (Abs. Ped.); vdj dette Land ere mange wlffue (P. Cl.); i Guds Rjge er ingen Død (Gerner); hvis paa samme Tid ikke havde været saa stor Forbindelse mellem Frankrige og Engelland (Holb.).

4. Ved foranstilling af subjektet kan «der» kun tilføies (efter verbet), ifald subjektet er et mængdesudtryk: meget var (der) ikke tilbage; noget maa (der) gjøres; hvor mange ansøgere har (der) meldt sig. Desuden næsten altid ved absolut «være, bli, findes, gives»: taaber vil der altid være (findes) i verden. Samt oftest hvor subjektet er et spørgende pronomen eller er forbundet med et saadant: hvad skede (der) saa; hvad er (der) paa færde; hvilken ulykke er (der) nu hændt dig. I dansk-norsk siges kun: hvad gaar der af dig; i dansk ogsaa: hvad gaar ad dig (svensk: hvad går åt dig; nyislandsk: *hvat gengr at þér).* Nu kun: hvad er der blit af ham = oldn. *hvat er af honum orðit;* hos Chr. Ped.: huad skal aff mig worde. Endnu, med forældet ordstilling: hvad ret er, skal du faa. Forskjellig herfra er en sætning som: jeg ved ikke, hvad der gaar af ham, hvor «der» er relativ partikel; se § 146.

10. Valget mellem «det» og «der» er ikke truffet uden gjennem nogen vaklen. I 15. og 16. aarh. forekommer flere gange «det» for «der»: wi læse aff, at thet war een man, hwilkæn som haffdæ twenne sønær; det er eij saa starck en weg, thet hun skal eij tha neder falle (1509); forstaa, huorledis det kan noget skabis aff inted (Chr. Ped.). Naar derimod P. Claussøn skriver: det er faa Heste, som tor bie Biørnen, saa

kan dette være en norvagisme. I norsk folkesprog bruges nemlig (ligesom i svensk) kun «det»: det (udtalt «dæ») kjem ein baat; det flaug upp ein fugl; det vil tid til alt; det veit ingen, kvar han er. Denne konstruktion dækker dog ikke dansk «det» og «der». Paa den ene side anvender vort folkesprog «det» ogsaa ved bestemt subjekt: det dreiv sjoen; det skjelv henderna. Paa den anden side anvender det personligt udtryk, hvor dansken har upersonligt passiv. Overhoved bruger vort folkesprog «der», i overensstemmelse med ordets oprindelse, kun der hvor et stedsbegreb er tilstede, og dette trænger ogsaa i dansknorsken mere og mere igjennem.

Subjektsantyderen «der» (engelsk: there) er nemlig fremgaaet af stedsadverbiet (oldn. *þar*). Man har at gaa ud fra det forudgribende *þar* med efterfølgende bestemt stedsbetegnelse: *þar váru stórir skógar á því landi* — der, nemlig i det land, var store skoge. I det ældre sprog, hvor brugen af «der» som subjektsantyder var mere fakultativ, kan man oftere være i tvil, om man skal anse «der» for indledende subjekt eller for stedsadverbium. Med denne oprindelse stemmer det, at ordet med forkjærlighed optræder i forbindelse med følgende steds- (og tids-)angivelser: der sidder fem spurve i træet; der gror ikke græs paa alfarvei; der blir lidet korn iaar. Saaledes heder det kun: det er koldt, det er glat; men baade: det og der er koldt i stuen, glat paa veien («der» er her karakteristisk for dansk, hvor der ogsaa skrives: der er travelt idag; der er langt frem, sagde manden, han saa sig tilbage; o. lign.). Fremdeles er det overensstemmende med ordets oprindelse, at det udelades efter stedsadverbierne «der» og «her»: der bleffue slagne mange Saracener (Chr. Ped.); der er oc eit slags diur, mand kaller rein (Abs. Ped.); Norgis rige er icke endnu saa gammel, at der er io nogen styrcke, visdom oc krafft udj (ib.); da haffuer her verit riser (ib.). Endnu sløifes ofte «der» efter steds- og tidsbetegnelser: her er en som; paa den tid raadede et fuldkomment anarki. Ved stedsbetegnelser kan ogsaa «det» mangle: der er bedst at gaa; hvor her er vakkert; her er koldt (tysk: hier ist kalt); (dansk) ude sner; sml. § 4.

Samme oprindelse har «der» ved det upersonlige passiv. Man har ogsaa her at udgaa fra sætninger med steds- (eller tids-)betegnelse, som: der arbeides kun lidet i Norge; idag males der i stuen. Ogsaa her udelades «der» ofte ved saadanne bestemmelser: her vil ties, her vil bies (salme); her arbeides

meget; her fortælles om at = on. *hér er sagt af þvi*: derom tviles ikke; (dansk) hvor synges (tysk: wo wird gesungen); i de dage arbeidedes mere end nu. I hvilken udstrækning det tyske «es» har været medvirkende, er her ligesaa vanskeligt at bestemme som ved den inverterede ordstilling (§ 9).

11. I oldnordisk rettede verbet sig efter subjektet i person og tal. Personbøiningen er dog allerede i de olddanske love omtrent opgivet: iæk, thu, han bindær; wi, i, the bindæ. Dog findes *-t* i anden person ental af de sterke verber i fortid: thu tokt, bøst, skalt. Skaansk har ogsaa almindelig *-um* i første person flertal: wi callum, hvilket i sjællandsk er sjeldent: wi witum. I jysk findes den gamle form for første person ental bevaret: æc døpæ. I 14. og 15. aarh. heder det endnu: thu gaft, sath (= saa), wilt; men fra verber, hvis rod udlyder paa en tandlyd (thu weest) eller paa *s*, er ofte indkommet *-st*: thu gaffst, togst, ærst (= er). Enkeltvis møder man ogsaa allerede paa denne tid moderne former: thu skall. Ved efterligning fra svensk skreves undertiden: wij hørum; dræbem (= lad os dræbe). Paa reformationstiden er *-st* den almindelige form i 2. person fortid af sterke verber: du lost (= lo), leest (= led); men: du wilt, skalt, kant, maat. Endnu i dette aarh. findes undertiden hos digtere og i enkelte gammeldagse talemaader det gamle *-st*: der løist du, du vedst; længst holdt sig: du est.

Bedre end personadskillelsen holdt talbøiningen sig. Dog findes allerede i de olddanske love, særlig i jysk, undertiden ental istedenfor flertal: flæræ worthær taknæ. I 14. og 15. aarh. blir dette hyppigere, et bevis paa at flere dialekter (særlig jysk) da havde opgivet flertal: allæ fuglæ som hedher; the gick. Paa reformationstiden var endnu de gamle former af fortid flertal af sterke verber bevarede i skrift: de bunde, drukke, hulde raad, hudstruge. I 17. aarh. finder man: de bunde, drukke osv.; men Gerner siger (1690), at kun Skaaninger sagde: vi finge, ginge, skulle, kunne, mens alle andre danske i tale kun brugte ental. Oppositionen mod flertalsformerne, som udgik fra modviljen mod det aflydende fortid, der tidlig forældedes i talen, greb derfra efterhaanden videre om sig. Paa Peder Syvs tid (død 1702) stredes man, om flertal burde beholdes i skrift eller ikke. Højsgaard (1747) likte ikke flertalsformerne, men lærte dog, at man kunde skrive: vi bleve, droge osv., derimod ikke: vi bunde, sluppe, skulle. Fraregnet de (oprindelig) aflydende og enkelte andre fortidsformer (de fandt, hjalp,

stjal, løi, frøs, løb, gik, græd, o. a.), bruger dog endnu mange danske (men kun meget faa norske) forfattere konsekvent -*e* i flertal. Ældre forfattere var i det hele lidet konsekvente; eksempler paa ental for flertal er: arme syndere, som flyr til dig oc begerer og beder om din hielp (Abs. Ped.); ville vi nu se til vor tid, da skal vi befinde (J. Niels.); da sig Guds Engle fryder (Dorthe); hvad enten Fisken sluger mig og Jordens Orme tærer dig (P. Dass). Holb. bruger i komedierne ofte entalsform, særlig hvor menigmand taler; i de øvrige skrifter har han mest flertalsform; dog altid: de kand (for at undgaa forveksling med fortid); mod: de komme (skjønt dette ogsaa kunde opfattes som nutid). Flertalsformen er nu bortfaldt i alle danske og de fleste norske dialekter; ligesaa i Sverige i mange dialekter og dagligtale.

12. 1. Er et pronomen af intetkjøn subjekt, retter i oldnorsk verbet sig efter prædikatsordet: *Þat váru þá lǫg.* Dette opgaves dog tidlig i dansk: thæt ær(æ) tve mæn (Sk. lov); skjønt det er de selv, som ere underlige (Holb.). Anderledes naturligvis hvor pronomenet rettede sig efter prædikatsordet: oldn. *sú er hón mín ǫnnur*; thæsæ æræ logh um kirkiu ran (Sk. lov). Ved det indledende «der» rettede verbet sig i ældre tid efter det virkelige subjekt: der ere och mange (Chr. Ped.); der skulle komme grumme Vlffue (Bib. 1550); den tid vore der mange høffdinger j rigit (Abs. Ped.); dersom der ere visse Tegn (Holb.). Senere indtraadte vaklen, indtil den regel fastsloges, at her altid skulde bruges ental: der er kommet mange folk.

2. Hvor subjektet er et samlingsnavn, stod i ældre tid verbet ofte i flertal, særlig hvor til kollektivet er føiet et substantiv i flertal: der det israelitisk Folck bleffue trengde (Ved.); paa det siste ginge all almuen op (Abs. Ped.); som en Part Huale giøre (P. Cl.); efterdi den heele Meenighed derved bede ligesom med een Mund (Holb.). Endog pronomener kan saaledes konstrueres efter meningen: naar nogen af et eller andet Sted udi Skriften eller af Exempler ville bevise (Holb.); de største Inventioner, som man nuomstunder bryste sig af (ib). Har subjektet en tilføielse ved præpositionen «med», brugtes almindelig flertal af verbet, hvor dette kom bagefter: at hans moder met hans brødre ware forgangne i haffuet (15. aarh.); at Frode met sit Folck waare forfærdede (Ved.); dog hand med nogle andre borgere vore neddragne (Abs. Ped.); sml.: Roland

red gennem deris her met sit selskaff oc sloge mange i hiel aft dem (Chr. Ped.). Ved flere forbundne subjekter af ental brugtes ligeledes hyppigst flertal, hvor verbet kom bagefter, ofte ogsaa ellers: som huercken Gud eller it christet hierte haffue lyst at høre paa (Ved.); oc tillmed fryse Fiorden oc Haffuedt (P. Cl.); den Tilstand, som saavel Staden som vor Laug ere bragte udi (Holb.); hvert Ord, hver Bogstav have været et Mysterium (ib.) — Straf og Belønning er reserveret til den yderste Dom (ib.).

KAPITEL II.

Kasus.

13. Det indoeuropæiske grundsprog havde følgende otte kasuser: nominativ, vokativ, akkusativ, genitiv, dativ, ablativ, instrumentalis, lokativ. Nogen absolut sikker forstaaelse af disse kasusers grundbetydning lader sig ikke vinde, saalænge kasusendelsernes oprindelse er indhyllet i ugjennemtrængeligt mørke. Det er ikke engang sandsynligt, at en enhedlig forklaring af hver kasus er den rette, aldenstund endelserne ikke er de samme for alle ordstammer; desuden er de enkelte kasusers alder vistnok meget forskjellig (ablativ ved nomener f. eks. forholdsvis ung). Med denne opfatning af kasusernes oprindelse som saa at sige tilfældig, idet spredte grupper af beslegtede suffikser efterhaanden har ordnet sig til bestemte grammatiske kategorier, stemmer det ogsaa, at det ofte er vanskeligt at finde et fælles udgangspunkt for de forskjellige brugsmaader (saaledes navnlig ved akkusativ og genitiv). Heller ikke er grænserne mellem de enkelte kasus overalt skarpe, meget ofte har to eller flere kasus et vist omraade tilfælles. Denne kjendsgjerning har igjen havt den største betydning for kasusernes videre historie, idet der ud fra det fælles gebet har fundet videre attraktioner sted. Saaledes brugtes baade instrumentalis og lokativ ved tids- og rumbetegnelser, om end med nuanceret betydning. Men efterhaanden blev her instrumentalis eneraadende, hvorved lokativs omraade forringedes ganske væsentligt; den forblev kun i faa

typer, som isoleredes og endelig helt bortfaldt, idet de erstattedes af andre udtryksmaader. Til denne kasusernes sammensmeltning bidrog i sprogenes senere perioder ogsaa den lydlige svækkelse af endelserne, hvorved to (eller flere) kasus kunde faa samme endelse. Endelig paaskyndedes undergangen af visse kasus ved den mere udstrakte brug af præpositioner. Ser vi hen til de tre kasus, som er mest udsat for at forsvinde: ablativ, lokativ og instrumentalis, saa er det netop disse som bekvemmest lader sig erstatte ved præpositioner (af og fra, i, med). I germansk er efter de to første kasusers bortfald kun de blit igjen som ikke udtrykker et lokalt tænkt forhold, og af disse er igjen i oldnorsk to (vokativ og instrumentalis) opslugt af andre kasus (dog med levninger af instrumentalis i pronominalbøiningen).

Den her beskrevne udviklingsgang er i de nyere germanske sprog fortsat, men med ulige hurtighed, idet tysk med sine fire kasus staar det oprindelige forhold nærmere end engelsk og nordisk, hvor kun pronomenerne har mere end to kasusformer. Af disse to kasus er den ene opstaaet ved sammensmeltning af nominativ, akkusativ og dativ. Aarsagerne er dels lydligt sammenfald, som naar oldn. *hani* og *hana* begge i dansk blir «hane». Dels analogi, som naar de sterke hankjønsord under indflydelse af hunkjøn og intetkjøn opgiver sit nominativsmerke *-r*, eller naar i dativ ental *-i*'et sløifes ved den udjevnende indvirkning af de ord, hvor det fra først af manglede (efter ental har saa igjen flertal faat samme form i nominativ, dativ og akkusativ, med enkelte undtagelser som «stundom»). Den dybeste grund til det gamle systems forfald er at søge i dets indviklethed, som fremkaldte forvirring og sammenblanding, og i unødvendigheden af en formel adskillelse mellem de tre kasus. Allerede i oldnorsk er nominativ, dativ og akkusativ i mangfoldige tilfælde enslydende, ligesom der i syntaktisk henseende hyppig er liden forskjel mellem de to sidstnævnte, saaledes efter visse verber og præpositioner. Særlig efter præpositioner var det desuden sedvanlig unødvendigt at betegne kasus. Men navnlig havde allerede oldnorsken i den faste ordstilling erhvervet et middel til at adskille mellem ordenes forskjellige forhold i sætningen; i en sætning som «Karl gav min bror en bog» tilsiger ordfølgen os, at «Karl» er subjekt, «min bror» hensynsbetegnelse, «en bog» objekt. Samtidig med kasusendelsernes opgivelse blev denne ordføining i det senere sprog yder-

ligere fæstnet. Hele denne udvikling betegner en fremadskridende forenkling af sproget.

14. 1. I nominativ stod oprindelig det som aktiv bærer af handlingen tænkte substantivbegreb. Først efterat det passiviske udtryk var uddannet, kunde nominativ ogsaa betegne gjenstanden for handlingen.

2. Vokativ staar, som udraab, egentlig udenfor sætningsforbindelsen, og er saaledes paa en vis maade ingen kasus. I ursproget forekom vokativ kun i ental, og heller ikke her ved alle stammer; i dual og plural brugte næsten alle sprog istedet nominativ. I germansk findes vokativ kun i gotisk som egen kasus, ellers er den erstattet af nominativ.

3. For akkusativs vedkommende er det umuligt at opstille en enhedlig definition. I ethvert fald blir det nødvendigt at skjelne mellem den frie akkusativ, som er uafhængig af verbets natur (f. eks. om udstrækning i rum og tid), og den til visse arter af verber bundne akkusativ. Man adskiller følgende hovedarter:

a. Retningens akkusativ. Oldnorsk: *sœing fóru síðan*. Endnu i udtrykket «gaa hjem», hvor dog «hjem» føles som adverbium.

b. Indholdets akkusativ, hvor substantivet har samme betydningsindhold som verbet. Oldnorsk: *fell hann mikit fall*; *hann hjó Bjǫrn banahǫgg*.

c. Tidsudstrækningens akkusativ. Oldnorsk: *fór dag ok nótt*.

d. Rumudstrækningens akkusativ. I oldnorsk kun om veien: *gekk hann langan veg*.

e. Objektets og resultatets akkusativ: rive ned et hus, bygge et hus. At definere denne brug som akkusativ ved transitive verber, er lidet betegnende, da forskjellen mellem transitive og intransitive verber kun er den, at de første sedvanemæssig, men ingenlunde nødvendig forbindes med en objektsakkusativ, de sidste derimod kun i visse forbindelser. Navnlig blir jo intransitiver ved sammensætning med partikler (som germansk *bi-*) i stor udstrækning transitive.

f. Dobbelt akkusativ. Oldnorsk: *gørði hann hirðmann; mik bráðan kveða goð ǫll* (alle guder kalder mig hidsig). Denne dobbelte akkusativ, hvoraf den ene er prædikativ, har i germansk ved videreførelse faaet en mere udstrakt brug, idet den ogsaa kan anvendes ved intransitive verber: gaa sig træt.

4. D a t i v er vistnok ikke, som man har ment, at forklare ud fra et stedsforhold som retningskasus, skjønt den ofte i det senere sprog omskrives med præpositionen «til». At dens betydning har været mere aandelig, bevises navnlig deraf, at den væsentlig bruges ved personer, og ikke ved stedsbetegnelser. Bedst defineres dativ som det substantivbegrebs kasus, hvem handlingen gjælder.

a. Ved verber betegner dativen, at handlingen finder sted med hensyn til nogen, til hans gavn eller skade. Hertil kan ogsaa regnes dativ ved «være» og «bli»: *hvat er þér* (hvad feiler dig); *þat varð mér* (det hændte mig).

b. De øvrige anvendelser af dativ kan alle regnes under kategorien: dativ styret af hele sætningsforbindelsen (dativus commodi et incommodi). Oldnorsk: *konungi var mikill styrkr at slíkum mǫnnum; vinum sínum skal maðr vinr vera; vera trúr konungi.*

5. Ved g e n i t i v maa adskilles mellem den adverbale og den adnominale brug. Ved den sidste afhænger forholdet mellem de to nomener af deres betydning. Som afhængig af verber betegner genitiven, at substantivet ikke i sit hele omfang, men kun delvis berøres af handlingen. Endelig danner genitiv ogsaa adverbielle udtryk for sted og tid.

a. Genitiv ved verber. Saaledes i oldnorsk særlig ved ord som betegner at stræbe efter, ha lyst til, nære forventning om, bede om, spørge om, opegge til. En saadan maalets genitiv foreligger ogsaa ved udtryk som: *gengu þeir fagra Freyju túna* (de gik til); *moldar genginn.* Rent partitiv er genitiven ved udtryk for at behøve, nyde og savne, meddele og negte, fylde o. lign. (egentlig: nyde af noget, give af noget; sml. oldn. *fylla af e-u = fylla e-s).*

b. Genitiv ved substantiver udgaar muligens fra begrebet samhørighed. Da imidlertid dette begreb er meget ubestemt, gjør man maaske rettest i at antage et mere bestemt udgangspunkt, f. eks. eiendomsforholdet eller den partitive brug. Af den ene af disse betydninger kan med lethed den anden ha udviklet sig («husets forside»), og endelig idethele den sedvane at forbinde et substantiv med et andet ved hjelp af genitiv. Den partitive eller det heles genitiv brugtes i oldnorsk foruden ved nomener og pronomener *(engi hans manna)* ogsaa ved stedsadverbier *(hvar landa)*; en eiendommelig anvendelse var den til forsterkelse af begrebet: *karl karla, hlym hlymja* (endnu: bøger-

nes bog). En afart af den partitive genitiv er stoffets genitiv: *skallats mǫttull* (skarlagens kappe). En afart af den omfattende eiendomsgenitiv (possessiv genitiv) er den definitive eller omskrivende, hvor det styrende ord betegner den art hvortil det styrede begreb hører: *askr Yggdrasils; konungs nafn.* Videre har man den beskrivende (kvalitative) genitiv: *þriggja nótta veizla* (et tre dages gjestebud); den omtalte stoffets genitiv regnes af mange herhen. Endelig den subjektive og objektive genitiv: *ást konu* = kvindens kjærlighed el. kjærlighed til en kvinde.

c. Genitiv ved adjektiver er af verbal oprindelse, d. v. s. vedkommende adjektiv har laant sin konstruktion fra verbet. Den findes derfor særlig ved ord som betegner lyst og haab, fylde og mangel, o. lign. I tilknytning til saadanne ord har i germansk udviklet sig en henseendens genitiv ved adjektiver: *góðr viðskiptis* (god at komme tilrette med). En særstilling indtager genitiven ved adjektiverne: gammel, lang, bred, o. lign.

d. Genitiv ved tidsbetegnelser er egentlig partitiv, d. v. s. genitiven betegner tiden i løbet af hvilken noget sker: *annars dags* = i løbet af næste dag.

e. Af samme art er stedets genitiv: *þessa heims.* Hvor en saadan genitiv bruges om veien *(gekk hann miðrar brautar*, tysk: des Weges kommen), synes dog denne forklaring mindre passende. Maaske er denne brug udgaaet fra en verbalindholdets genitiv, som synes at maatte statueres for udtryk som: *fara ferðar sinnar = fara ferð sína*, som er ensartet med *biðja bønar sinnar* og tysk: des Todes sterben.

6. Ablativ eller frastedsbetegnelsens kasus synes oprindelig uddannet ved pronomenerne og derfra overført til en del af nomenerne; ogsaa pronomenerne havde en egen form for ablativ kun i ental og kun ved *o*-deklinationen. I germansk er ablativ ikke mere forhaanden som syntaktisk kategori. Dens funktioner fordeltes paa genitiv (saa hyppig i vestgermansk, sjeldnere i gotisk og nordisk) og paa instrumentalis, som saa igjen gik op i dativ.

a. Den gamle ablativ foreligger i oldnorsk i form af dativ ved verber som betyder at ophøre med, fjerne fra, berøve. En aarsagens ablativ synes at være flydt sammen med instrumentalis i dativ efter sindsstemningsudtryk som: *kvíða* (frygte for), *gleðjast* (glæde sig ved), *reiðast* (vredes over) og tilsvarende ad-

jektiver; vestgermansk har her genitiv. Ligesaa: *svelta hungri* (tysk: Hungers sterben).

b. En oprindelig ablativ (med betydningen: betragtet fra) synes at foreligge ved adjektiverne «nær» og «fjern» med dativ. Ligesaa efter komparativ som «dativ i andet sammenligningsled»: *ǫllum betri*.

7. I instrumentalis (egentlig: redskabets kasus) staar det substantivbegreb, ved hvilket eller sammen med hvilket handlingen finder sted. I en saadan uafbrudt forbindelse med handlingen kan ogsaa en tidsvarighed eller en rumudstrækning tænkes. Er substantivbegrebet en person som ikke opfattes som middel, taler man om en sociativ eller komitativ (ledsagelsens) instrumentalis. Betegner substantivet en handling, fremkommer de ledsagende omstændigheders instrumentalis. Den egentlige instrumentalis betegner redskab eller middel. I nordisk repræsenteres den gamle instrumentalis ved dativ.

a. Den sociative instrumentalis. Oldnorsk: *sigldi Rútr liði sínu suðr* (med sit følge); *hann kom þar þrim skipum*; *fara drjúgum* (scil. *ferðum*, *fǫrum*) = i stor mængde (endnu i vore dialekter).

b. De ledsagende omstændigheders instrumentalis. Oldnorsk: *fara huldu hǫfði* (med tildækket hoved); norske dialekter: koma atter heilom beinom (helskindet), ganga fjorom fotom (paa alle fire), ganga berrføttom.

c. Midlets instrumentalis. Oldnorsk: *augum skoðar*, *eyrum hlýðir*.

d. Medens rumudstrækningens instrumentalis ikke forekommer i oldnorsk, er tidsvarighedens opretholdt: *þar at vera þeim stundum sem hann vildi*; *át vætr Freyja átta nóttum*.

e. Instrumentalis ved verber foreligger i oldnorsk ved *blanda*, *kaupa*; maaske ogsaa ved *fylgja*, *ráða* og *valda* (egentl. herske ved hjelp af), ifald her ikke den rene dativ er at antage. Ligesaa ved ordene «regne» og «sne»: *rignir blóði*; *snýr hagli*. Endelig ved bevægelsesverber, som *kasta* og *skjóta* (egentl. kaste med noget; sml. tysk: mit Steinen werfen); f. eks. *kastaði netinu*, *bregða sverði*, *seri gullinu*; med figurlig betydning: *bregða svefni*, *skipta litum*, *breyta átrúnaði*, *týna aldri*, *spilla vinskapi*.

f. Ved adjektiver betegner instrumentalis en henseende: *haltr eptra føti; fríðr sýnum*. Her konkurrerer dativ med genitiv (se ovenfor 5, c). Det samme er tilfælde ved forskjellens instrumentalis ved komparativ: *nǫkkuru* (*því*) *betra* eller (sjeld-

nere) *nǫkkurs (þess) betra*. Skjønt denne sidste genitiv er vanskelig at forklare, er der dog ingen tilstrækkelig grund til at antage spaltning af instrumentalis saaledes som ved ablativ.

8. Lokativ betegner egentlig: i eller indenfor et rum. Anvendt om tiden betegner lokativ, at handlingen bevæger sig indenfor dette tidsrums grænser (medens akkusativ udsiger, at handlingen foregaar gjennem hele tidsrummet; genitiven, at den foregaar i en del af samme; instrumentalis, at den finder sted samtidig). I germansk har dativ opslugt lokativ, saaledes at den germanske dativ ikke repræsenterer mindre end fire ursproglige kasus: dativ, instrumentalis, ablativ, lokativ.

a. Lokativ ved stedsbetegnelser forekommer i oldnorsk kun i udtryk med *megin*, som *ǫllum megin* (af *vegr* «vei»), samt enkelte gange i poesi: *sat kvisti*. I vore dialekter findes udtryk som: ollom stodom, nokrom stodom.

b. Lokativ ved tidsbestemmelser foreligger i udtryk som: *einu døgri, mǫrgu sinni*, hvor betydningen (tidspunkt, ikke tidsudstrækning) er bevisende for nævnte kasus.

Nominativ.

15. Nominativ adskiller sig i oldnordisk kun delvis fra akkusativ, og selv denne forskjel svandt tidlig i dansk undtagen ved de personlige pronomener og ved flertal af «den», hvor adskillelsen endnu bestaar. Allerede i skaanske lov er nominativmerket *-r* i regelen bortfaldt ved substantiver, medens adjektiverne endnu stadig har det (goþær). I andre olddanske skrifter findes ingen endelse ved substantiverne, derimod ofte ved adjektiver: en godh(ær) man. Men følelsen af dens funktion var tabt: meth wredher hw. Endnu i reformationsaarhundredet var *-er* hyppigt: fattig mand skal ei have faur kone eller feder hest (P. Lolle); pinter under Pontio Pilato, kaarsfest, døder och iordet (Chr. Ped., som ikke anvender endelsen ved flerstavelses adjektiver); iorden var øder oc tom (Bib. 1550); Haagen var vnger (Abs. Ped.); hun sielffuer (St. D. Pr.). Levning: ungersvend («lændermand» er gjenoptaget fra oldn. *lendr maðr*). Idet nu adjektivernes dativ- og akkusativendelser ligeledes svinder, falder nominativ, dativ og akkusativ ganske sammen. I danske og norske dialekter er nominativendelsen tildels bevaret (i forskjellige former og særlig ved adjektiver) men ikke som kasusmerke.

16. Kun ved enkelte pronomener adskilles saaledes endnu en nævneform og en afhængighedsform. Disse ord er derfor de eneste, som kan lære os, hvad der for tiden virkelig forstaaes ved et subjekt. Saaledes særlig i passiv.

a. Ved de verber som styrer dativ, beholdtes i oldnorsk dativen, hvor sætningen omsættes til passiv (upersonligt passiv): *honum varð holpit*; *þar hafði slátrat verit uxa einum;* ligedan f. eks. skaanske lov: mælær han i gen, at hanum var æi loghlica stæfnt. Saasnart imidlertid dativen i form faldt sammen med akkusativ og nominativ, blev disse verber opfattede som transitive, hvorefter personsdativen i passiv gjordes til subjekt: ieg er hwlpen (Bib. 1550). Andre eksempler: dermed er jeg ikke tjent; han troes paa sit ord; de blev imødegaaet; hun vil bare snakkes efter munden. Anderledes ved verber med (sagligt) objekt og (personlig) hensynsbetegnelse. Her kunde i ældre tid kun objektet bli subjekt i passiv. Endnu Højsgaard lærer (i 1747), at det heder: «ham kan ikke raades bedre, end at han griber i sin egen Barm», skjønt han indrømmer, at der siges «han». I det moderne sprog er personens nominativ gjængs i en række udtryk, som: han blev vist døren; de blev negtet adgang; han blev berøvet alle sine penge; han blev budt en stor sum for huset; jeg er blit lovet en god post; de blev alle anvist pladse ved bordet; han kan ikke frakjendes smag. Denne nyere konstruktion, som især er hyppig i dagligtale, er dog ikke endnu naaet frem til en saadan almengyldighed som i det engelske sprog. Man kan saaledes ikke sige f. eks.: jeg blev sagt at (I was told that), eller: hun blev givet et ur (she was given a watch). Den i engelsk herskende regel, at en aktiv sætning med objekt og hensynsbetegnelse han omsættes til passiv paa to maader, idet enten objektet eller hensynsbetegnelsen kan gjøres til subjekt, er saaledes i vort sprog endnu under udvikling. Med hensyn til analysen af disse nye passivudtryk, kan man ikke være i tvil om, at tingbetegnelsen maa ansees for objekt, saaledes at f. eks. sætningen «han blev berøvet sine penge» kommer paa samme trin som «han mistede sine penge». Her har da den almindelige tendens til at sætte subjektet foran verbet virket sammen med sin modsætning: tilbøieligheden til at opfatte det efter verbet staaende substantiv som objekt for dette. Efterhaanden som den gamle ordstilling med subjektet sidst i sætningen (§ 174) blev forældet udenfor de upersonlig formede sætninger med indledende «der» (der blev negtet ham

adgang), maatte i et udtryk som «manden blev negtet adgang» helt naturlig «manden» bli opfattet som subjekt, og dette overførte man saa paa de tilfælde, hvor nominativ er forskjelligt fra akkusativ-dativ: det ældre «ham blev negtet adgang» forandredes til «han blev negtet adgang». Den fremtrædende rolle som ordstillingen hęr har spillet, anskueliggjøres ved eksempler som: du skulde ske en ulykke (dansk) — dig er ingen uret skeet; han har aldrig fattedes penge — ham skal intet fattes. I det danske: du skulde times en ulykke (allerede hos Vedel og Bording) foreligger muligens overgang af akkusativ til nominativ (oldn. *mik tímir*, *mér tímist*).

b. Efterat genitiv ved verber var erstattet af nævneform (eller af præpositioner), udviklede konstruktionen sig som ved dativ: *hans er nú hefnt* = han er nu hævnet. Ved verber som tager en personens akkusativ og en tingens genitiv, blir sedvanlig den første til subjekt i passiv: *þeir váru spurðir tíðinda* = de blev spurgt om tidender. Tilføies «der», blir genitiven til subjekt: der blev afkrævet dem regnskab (oldn. *krefja e-n e-s*).

c. Hvor i oldnorsk en præposition i sætningens slutning logisk styrer et nomen i dens spidse, sættes dette nomen i den af præpositionen krævede kasus: *orlǫgum ykkrum skylit aldregi segja seggjum frá*. Dette er i det moderne sprog fremdeles tilfælde i aktiv: ham vil jeg ikke ha noget at gjøre med, vide noget af. I passiv kan derimod nu anvendes personlig konstruktion, hvorved præpositionen forvandles til adverbium: hun blev dægget for paa alle maader; han blev gjort nar af; jeg blev ikke taget notis af; han blev kaldt paa. Dog befinder ogsaa denne konstruktion sig endnu i sin vorden og er langtfra saa vidt fremskreden som i engelsk. Man skriver saaledes ikke: han blev følt sympati med; han blev ikke mere hørt til (engelsk: he was heard of no more). Ogsaa her gaar talesproget langt videre end skriften.

17. I ældre dansk og endnu hyppig i dagligtale findes nominativ af pronomener brugt istedenfor gjenstandsformen ved attraktion til et følgende «som» eller «der», hvor dette er subjekt i bisætningen. Ældre eksempler: i blant de, som fødde er aff qwinde (Chr. Ped.); for hand haffde taget haanden aff de, som finge pengene (Hvitf.); naar jeg siger: visse Anordninger, meener jeg de, som udi protestantiske og reformerede Meenigheder ere antagne, ikke dem, hvilke udi den Romerske Kirke

ansees som Troens Artikler (Holb.); Keyserne begyndte at ansee de Spanske Missionarier som de, der arbeydede paa (ib.). I nutidens dagligtale: du kan bare spørge alle de som saa det; jeg mener ikke de af eder som virkelig kan noget.

Omvendt har gjenstandsformen under ordstillingens indflydelse (sml. § 1) fortrængt nominativ i udtrykket «det er mig». Allerede omkr. 1500 finder man «thet ær mægh»; dog skriver f. eks. Chr. Ped.: er det ieg. Fra 1700 af har den første form vistnok været herskende i talesproget. Naar Holberg skriver «det er jeg», er dette vel en af hans norskheder (norsk folkesprog: det er eg, som svensk: det är jag). Endnu vakles mellem: det er han — ham; almindelig: den som blev forundret, var han. Ensartet er forholdet ved «der er, findes, gives» (sml. tysk: es giebt einen Mann): der er, findes, gives dem som; i forrige aarh.: der er(e) de som; Holb.: der findes ogsaa de, der dømme anderledes; der er fundne de, som af denne Sag har villet vise Cardinalens Lettroenhed.

Akkusativ.

18. Ved bortfald af nominativendelsen *-r* flød allerede i ældste dansk nominativ og akkusativ sammen ved substantiver. Længere holdt saavel endelsen *-r* som akkusativmerket *-en* sig ved adjektiverne; saaledes olddansk: at dræpæ man sakløsæn; sik sialvæn. Idethele holdt endelsen *-en*, som egentlig tilhører akkusativ ental hankjøn, sig langt ned i tiden, men ikke i sin oprindelige funktion: det var nærmest som poetisk pynt, at den bevaredes. Derfor er den saa hyppig i folkeviser: i sorten jord (fem.), over salten hav (neutr.), over breden bord, med hviden haand, klaren vin, svared stolten Signelil (nom.), i grønnen lund, i mørken skov, røden guld, osv. Ogsaa senere digtere benytter gjerne saadanne former: ved høien mast; og ganske enkelte tilhører endog det talte sprog: i vilden sky. I hvilken grad formen er stivnet, viser den tilføiede endelse i udtryk som: det vildene hav, dybene dale (tildels opfattet som nutids particip: det vildende haff, Chr. Ped.). I norske folkeviser er endelsen *-an*: paa hvitan sand, i grønan lund, sterkan svevnen fekk; vort folkesprog har den ogsaa i enkelte prosaiske talemaader: godan dag, rida høgan hest (en barneleg); udvidede former er: paa vianne vegg, langanne vegjen (svensk: det villande hav, djupande hav; lig præsens particip). Levninger af akku-

sativ ental hunkjøn er «alle tid», «somme tid» og «gode nat», som brugtes hele 16. aarh. igjennem; alle werden (Ivan Løveridder); noghre stund (Mandev.); ogsaa overført til nominativ: thinæ bøn (Bønnerim); allæ myn qwidæ (Passional); eller til andre kjøn: allæ thit landh (Didrikssaga). I nutidssproget adskilles hun ved enkelte pronomener mellem akkusativ (dativ) og nominativ.

19. Da sandsynligheden taler for, at ethvert ord oprindelig har havt en afsluttet mening, maa der engang kun ha været neutrale (intransitive) verber. Det er først derved, at et verbum gjennem lang tid stadig har været brugt i en vis forbindelse, at sprogfølelsen har vænnet sig til at finde tilføielsen nødvendig. Tager vi f. eks. et ord som «finde», saa har det egentlig betyd: at gaa (sml. oldtysk «fendo» = fodgjænger, «funden» = ile); «finde en ting» vil altsaa egentlig sige at gaa henimod en ting (retningens akkusativ). Det er følgelig en vildfarelse at mene, at ethvert absolut brugt transitivum indeholder en ellipse (en forkortet udtryksmaade); i saadanne tilfælde kan der ligesaagodt foreligge en gammel fuldere betydning. Idethele er begrebene «transitiv» og «intransitiv» meget svævende, og adskillelsen mellem de to klasser af verber ikke skarpt gjennemførlig.

Mange verber som fra gammel tid af har været brugt med ydre objekt, kan atter gaa tilbage til absolut brug, idet en selvforstaaelig udfyldning udelades: isen bærer; han tærsker (korn); han er ude og slaar (græs); han holder paa at fløde (tømmer); hun sylter (bær, frugter); fuglen fælder (fjær). Eller handlingen kan tænkes i sin abstrakte almindelighed, uden bestemt gjenstand: han husker daarlig; den som ikke vil høre, maa føle; han læser, skriver, spiser; hunden bider. Ved saadanne verber maa, naar samtidig beskjæftigelsen med den rene handling og dennes forhold til den enkelte gjenstand skal udtrykkes, forbindelsen med gjenstanden betegnes ved præposition: hør paa mig; han læser i en bog; han spiser paa et stykke brød; slaa i bordet; stampe i gulvet (engelsk: stamp the floor).

Adskillige verber var i oldnorsk transitive, medens de nu kun kan forbindes med gjenstanden ved hjelp af præposition: *dylja e-n e-s* = skjule noget for en; *undrast e-t* = undres over noget; *hræðast e-t* = ræddes for noget. En særstilling indtager de verber som i oldnorsk ved bortfald af forstavelsen *bi-* havde

faaet samme form som de tilsvarende intransitive verber: *sigra e-n*; *gráta e-n; syrgja e-n; búa Ásgarð*; *byggja landit.* Her maa nu enten anvendes præposition: seire over en; græde, sørge over en; bo i landet. Eller man tilføier det fra tysk gjenindførte *be-*: beseire en; begræde en; bebygge landet. Hvor i ældre dansk findes en med oldnorsk stemmende konstruktion, f. eks. de græder din Nød (P. Dass), klage det (J. Niels.), ei Brødet skal man kære (P. Dass), spise en (= bespise, Dorthe), da stammer dette fra (ældre) tysk sprogbrug (weinen = beweinen, klagen = beklagen el. über etwas klagen, speisen = bespeisen). Af samme art som *sigra* osv. er ogsaa udtryk for at berøve: *stela, ræna e-n e-u*, nu: stjæle, rane noget fra en, eller: bestjæle en for noget.

Omvendt kan verber som fra gammel tid af har været brugt neutralt, i visse forbindelser tage til sig et akkusativisk objekt. Dette er navnlig tilfælde ved det saakaldte «indre objekt» (faktitiv akkusativ), hvorved betegnes en gjenstand som indeholdes i eller frembringes af handlingen. Hyppig er objektet af samme stamme som verbet: drømme en ond drøm (oldn.: *hon dreymdi þann draum*); sove den evige søvn (oldn.: *svefn þú ne sefr*); gaa al kjødets gang; leve et kummerligt liv; stride den gode strid; spille et høit spil. Selvfølgelig kan ogsaa transitive verber ha et saadant objekt («slaa et slag»), og da kunde i oldnorsk forudèn det indre objekt ogsaa tilføies et personsobjekt: *hjó hann banahǫgg* (efterlignet i senere tid: hug ham banehug). I andre tilfælde er objektet et meningsbeslegtet ord: sove en lur; stride en haard dyst; gaa en tur. Eller det angiver en speciel art af verbalbegrebet: lege gjemsel; spille kort; sml. ture jul; ro fiske. Ved verber med betydningen «staa» og «gaa» er en saadan akkusativ at antage, hvor objektet er et abstraktum: gaa et ærende (oldn. *ríða erindi*); løbe en risiko; (dansk) ride fastelavn; staa fare for; staa skrifte. Er substantivet en personbetegnelse, foreligger prædikativ nominativ: § 68, 2, a, γ. Et intransitivt verbum kan bli transitivt derved, at handlingens maade prægnant sættes istedenfor handlingen selv: han roede mig (d. v. s. skydsede ved at ro); dette brølte han til mig (d. e. sagde han brølende). Ved paavirkning fra Klopstock og hans efterfølgere har denne stileiendommelighed i nyere tid grebet adskillig om sig: aande had; hans øine lynede foragt; hun smilede sin tak. Prægnant for udsagnsverber er den særlig hos Lie og efterlignere blit til ulidelig maner («drev han bortover gulvet» =

sagde han, idet han drev). Et produktobjekt foreligger i oldnorske udtryk som: *verpa haug*, *snúa bǫnd* (i anden betydning styrer disse verber dativ). Saaledes ogsaa ved transitive verber: sæn høggær han annæt liutæ (oldd.); oc høg C. ith saar i laarit (Chr. Ped.); effterdi hun haffde slaget hannem it blaat øie (St. D. Pr.); bryde hul paa en væg. Ved intransitiver nu mest i forbindelse med en præposition eller et adverbielt udtryk (sml. oldn. *gráta Baldr ór helju*): tilsnige sig noget; udle en; sove rusen ud; den tredie græd sin moder af sorten muld (folkevise). Om udtryk som «gaa sig træt» se § 68, 1, b, β. Ved saadan faktitiv brug kan transitiver faa en ny konstruktion: hugge øksen i træet; øse et kar fuldt (mod: øse vand i et kar). Om det indre objekt sat i dativ se § 31, 1.

20. I mange tilfælde hvor oldnorsk anvendte præpositionelt udtryk, bruges nu sammensat verbum med objekt: afse noget = oldn. *sjá af e-u;* afstaa noget til en = oldn. *standa af e-u við e-n*; efterligne noget = oldn. *líkja eptir e-u;* vedgaa noget = oldn. *ganga við e-u* (*e-t*)*;* han blev idømt en pengebod; hun var iført sort kjole. Herom nærmere § 199, 1.

Anm. Om akkusativ ved upersonlige verber og dens erstatning ved nominativ er handlet i § 6.

Ved indflydelse fra tysk har enkelte forbindelser af «være» og «bli» med adjektiv (adverbium) faaet transitiv kraft: være en foruden; være, bli en noget skyldig; være, bli en kvit; jeg er mig intet ondt bevidst. «Jeg blev det var» (folkespr. eg vardt det var) kan derimod uden tysk indflydelse være udviklet af oldn. *ek varð þess varr.* Det ældre tyske sprog anvendte her overalt genitiv. Ligeledes skyldes det en eiendommelighed i det ældre tyske sprog, at verbalsubstantiver paa *-en* kan forbindes med objekt: denne uafladelige skraben penge sammen.

21. Ved den refleksive akkusativ betegnes, at subjektet fuldbyrder handlingen paa sig selv. Den falder i flere grupper. Hyppigst staar den ved verber som ogsaa ellers tager et ydre objekt i akkusativ. Herunder kan betydningen bli uforandret: dræbe en fiende — dræbe sig. Eller den kan undergaa en modifikation: slaa sin kone — slaa sig (om en ufrivillig handling); saaledes særlig ved upersonlige subjekter: døren aabnede sig (= aabnedes). Men dernæst kan en refleksiv akkusativ ogsaa bruges ved verber med intransitiv natur og er da op-

rindelig af faktitiv art: hvile sig = oldn. *hvíla sik* (*hvílask*), omtrent ensbetydende med «hvile»; sml. skynde sig = oldn. *skunda* (*sér*). Denne art er navnlig hyppig ved de fra tysk laante sammensætninger med «for -»: forløbe sig, forsove sig, hvor det ældre tyske sprog intet pronomen anvendte.

Ved bevægelsesverber samt «være» tilføiedes i folkeviserne hyppig i 3. person ental, sjeldnere og — som det synes — mindre oprindelig ogsaa i 1. (2.) person ental, et overflødigt refleksiv: han red sig under ø; det var sig hr. Asker Ryg; jeg har været mig i den lund; jeg gik mig ud i lunden; — norske folkeviser: han seg av garde reid; kom eg meg åt votno dei; — gammelsvensk: kom thik ater a thridhia dag. Denne brug er efterlignet af senere digtere: liden Helga var sig en Mø saa bold (Øhl.); jeg gik mig ud en Sommerdag (Hertz). Konstruktionen er indkommet fra tysk, hvor refleksivet af 3. person i saadanne udtryk stod i akkusativ. Saaledes i middelnedertysk «sik» ved «gān» og «sīn (wesen)»; i middelhøitysk «sich» i udtryk som: er reit sich Wytdich nāch, dō stuont sich Krist ūz dem grabe, der eine was sich her Vāsolt, so wīse wart sich nie kein man (i oldsaksisk brugtes derimod dativ, som i oldnorsk: thō fōrun im thie liudi thanan, gang thi hēl hinan, was iru gialdrōd idis; saaledes undertiden ogsaa i senere middelhøitysk: sō stunt ime ūf der gude man). Med rigtig opfatning af refleksivets kasus anvendte senere islandske forfattere her «sik»: *Helgi sik til Hallar reið* (14. aarh.); *hann er sik sterkr; Skottakonungr var sik fríðasti maðr; þat er svá orðit sik.* I vort nuværende sprog er bevaret: det være sig (anderledes: gaa sig en tur, hvor «sig» er at forklare efter § 29).

22. Den adverbielle akkusativ staar ved verber enten alene eller ved siden af en anden akkusativ. Den er af flere arter.

1. Den lokale akkusativ var i oldnorsk almindelig ved bevægelsesverber, for at betegne rummet gjennem hvilket bevægelsen foregaar: *vaða strauma; ríða lopt ok lǫg; hlaupa garð* (om kvæg). I det nuværende sprog er den mere indskrænket, idet den erstattes ved præpositioner. Endnu: gaa sin vei; vade en elv; seile leden. I dagligtale er den noget mere udbredt: klyve fjeld. Ligesaa i vort folkesprog: kliva garden. Og hos ældre forfattere: da schildes de oc huer gaar sin Elff (P. Cl.). Særlig hyppig er den, hvor verbet er forbundet med et adverbium: gaa byen rundt; reise verden om; løbe linen ud. Saa-

ledes end mere hos ældre forfattere: oc siunis hannem umueligt at opkomme de Fosser oc Vandfald, hand dog opgaar (P. Cl.); frisk udgik Daniel Løvernes Hule (Dorthe); de din Himmel skal indgaa (P. Dass). Rent adverbium er nu ordet «bort», af oldn. *braut* «vei» (sml. «væk», af tysk «weg»).

2. Den temporale akkusativ angiver baade tidens varighed og tidspunktet: *gengu þeir þann dag allan; ein sat hon úti aptan dags; morgin hverjan.* Endnu hyppig, skjønt indskrænket af præpositioner: han var borte mange aar; jeg har været her hele tiden; en lang tid (oldn. *langa tíð*); næste mandag; han kom hver dag. Hyppig med efterstillet adverbiel præposition: vinteren over; dagen efter; hele ugen igjennem; høsten fremover. Rene adverbier er: altid (ældre: alle tid); sommetider (Chr. Ped.: somme tid); mangengang. «Aldenstund» er blit konjunktion. Hos ældre forfattere var brugen af præpositioner noget mindre udbredt: man skal æi twa lækydom takæ en dagh (Harp.) = paa en dag; samme tid (St. D. Pr.) = paa samme tid.

3. Den kvantitative eller omfangets akkusativ brugtes i oldnorsk ved verber for at betegne en udstrækning i rummet samt en tings maal eller vegt: *þat var at lengð fjórar alnar; hringrinn stóð* (veiede) *hálfa mǫrk.* Ved adjektiver anvendtes derimod genitiv; se § 41. Nyere eksempler er: han bor tre mil fra byen; kjødet veier tre kilo; tøiet koster fem kroner. Fremdeles havde denne akkusativ hjemme ved kvantitetsadjektiver: *unni hann henni mikit; ek man hjálpa alt þat er ek má;* ganske som i nutidssproget (sml. § 72, 3).

3. Modale akkusativer er i oldnorsk udviklede ved kortfattet udtryksmaade. Saaledes om ledsagende omstændigheder: *hann ferr móti yðr úvígjan her; sigla byr góðan ok bjart veðr;* Sj. lov: sighlær hart væthær oc thvært. Denne konstruktion opgaves tidlig. Paa en lignende løs forbindelse beror udtryk som: *Fulla ferr laushár ok gullband um hǫfuð; gekk konungrinn fram í mót honum í silkiskyrtu ok hjálm á hǫfði, skjǫld fyr sér, en sverð í hendi* (hvor et *hafði* kan tænkes til). Uden historisk forbindelse hermed er nyere konstruktioner af lignende art: Sværdet ved din Lænd (Hertz); siig mig, Haanden paa dit Hierte (Bagg.). Disse beror paa efterligning af tysk absolut akkusativ (das Schwert in der Linken), hvilken igjen er dannet efter franske forbilleder (les larmes aux yeux).

5. En **elliptisk** akkusativ forekommer i udraab med udeladt ønskeverbum: god dag (oldnorsk: *ek gefi yðr góðan dag*); god nat (i ældre dansk: gode nat = oldn. *góða nótt*); lykkelig reise; glædelig jul. Lignende ved befalinger: hatten af; pengene eller livet; i armen gevær; intet skridt videre (tysk: keinen Schritt weiter). Sml. § 164, 5.

Anm. Om den absolute participialkonstruktion se § 140. Om dobbelt akkusativ § 68, 1. Om akkusativ med infinitiv § 126, ff.

Dativ.

23. Dativens endelser er i skaanske lov endnu vel bevarede, dens brug omtrent som i oldnorsk: han giorthe bondanum æi mer skathæ thy afhogge; æi oftare æn eno sinni; æm nær kyni (= lige nær i slegt); rithær man annærs manz hæste; fa burghit korne sinu; hun er mæth barne. Ikke sjelden findes dog feilagtig kasus, særlig efter verber og præpositioner; her foreligger dog vistnok ofte senere haandskriftlige forvanskninger: mistær man næso sinni (oldn. *missa* styrer genitiv). Naar «til» ofte styrer dativ (til aftne), skyldes dette indflydelse fra konstruktionen af «at». I de sjællandske og jyske love er dativendelser sjeldne: ok bøtæ fyrtiughæ mark konunge; mæth siætæ manne. Ogsaa i andre olddanske tekster findes eksempler paa dativformer: sendæ et køverne Danum (Krøn.); af allæ formuæ (Rimkrøn.); for miskund thine (Hell. Kvinder); han satte teg af thine høgesede (15. aarh.). Urigtig anvendt: melle herræ oc mannum sinum (Vederlagsr.). I reformationsaarh.: met frede (Chr. Ped.); leffue met skamme (Ved.); huiles aff alle deris arbed (ib.); dø aff barne (Abs. Ped.). Det moderne sprog har følgende levninger af dativformer ved nomener (om forholdet ved pronomener se disse), næsten alle i præpositionelle forbindelser.

a. Af **entalsendelsen** *-i*: (mask.) i drømme; af, i gaarde; i søvne; paa veie; (neutr.) ad aare; fra borde (ældre dansk: for borde = overbord; offuer borde = ved bordet); mand af huse; af lage (lave), og herefter ogsaa «bringe i lave»; fra lande (forældet); i live, hvorefter ogsaa «bringe til live»; paa tinge, hvorefter ogsaa «til tinge»; oven vande; (fem.) af, i hænde, hvorefter «faa, give i hænde». En gammel dativ uden præposition foreligger i: mangesinde, dennesinde (oldn. *mǫrgu*, *þessu sinni*). Det forældede «af døde» («Krist stod op af døde»)

— senere omgjort til «fra de døde» — stammer enten fra et *af dauði* (af nominativ *dauðr*), eller snarest fra oldnorsk *af dauða* (sml. § 34, b). Fra tysk stammer: til hove (nedertysk: to hove); tilhobe (nt. to hōpe); tillige (nt. to līke); til mode (nt. to mōde); til prikke (nt. to prikke); have i sinde (ht. im Sinne haben); bringe tilveie (nt. to wege bringen); tage til ægte (nt. to echte nemen).

b. Af dativ hunkjøn paa *-u*: over, under mulde; være oven senge.

c. Af dativ flertal *-um*: tage af dage (oldn. *af dǫgum*); for, paa fode (oldn. *fyrir, á fótum*); paa færde (oldn. *á ferðum*); være i gjære (oldn. *í gerðum*); «solen skinner i lide» (oldn. *í hlíðum*); i tide (oldn. *á tíðum*). Dog er svækkelsen af *-um* til *-e* vistnok ikke rent lydlig, men af analogisk natur; sml. i løndom (oldn. *í leyndum*), stundom, fordum, imellem (§ 13).

d. Af adjektivernes dativ ental paa *-u*: med rette (tidlig opfattet som substantiv: med al rette, Ved.) = oldn. *með (at) réttu*; til fulde = oldn. *at fullu;* til visse = oldn. *at vísu.* Derimod er «til gode» snarere nt. «to gōde» end oldn. *at góðu*; «komme til rette» er nt. to rechte. I ældre tid findes flere eksempler: tage et Argument for fulde (Holb., = for gyldigt); tage for gode (Ved.); for lange (Dass) = oldn. *fyrir lǫngu*; med gode (Abs. Ped.); met gode eller onde (Chr. Ped.) = oldn. *með góðu* (norske bygdemaal: med godo); med alle = oldn. *með ǫllu* (aldeles); ogsaa uden præposition: halve mind(r)e = oldn. *hálfu minna;* myklæ heldær (Pass.).

I vort folkesprog findes endnu flere levninger af den gamle dativ; dog har kun flertal af den bestemte form en enhedlig endelse og er saa udbredt, at der har kunnet være tale om at anvende den i skrift, eller ialfald som en valgfri form i poesi. Formen er her den samme som den ubestemte, hvilken sidste kanske netop derved er blit udtrængt, undtagen i enkelte formler som: med hardom handom (landsmaalets «i bøkom» betyr altsaa: i bøgerne = oldn. *í bókunum*). Vore folkeviser har ofte regelmæssige former, som: Tor med tungum hamre.

24. Den nærmeste følge af, at dativen saaledes mistede sine endelser og formelt faldt sammen med nominativ-akkusativ, var den at den fik sit omraade sterkt beskaaret. Idethele maa man sige, at dativ allerede meget tidlig ophørte at føles som en fra akkusativ forskjellig kasus, som betegnelse for et særegent sætningsforhold, overalt hvor den ikke fungerer som hen-

synsbetegnelse, altsaa i sin oprindeligste anvendelse. En følge heraf var igjen, at dativen overalt hvor den er traadt istedenfor ældre instrumentalis, lokativ eller ablativ, erstattedes ved andre udtryksmaader. Enkeltvis paatræffes vistnok i meget gammel tid eksempler som: blændæs thæt ædyk (Harp., = blandes det med eddik), hvor dativen har instrumental betydning; men naar f. eks. Abs. Ped. skriver: hand var ner slect til hannom (sml. Sk. lov: æm nær kyni, henseendens instrumentalis), kan man trygt paastaa, at han ikke længre havde følelsen af det grammatiske forholds oprindelige natur. Overhoved havde i saadanne tilfælde allerede oldnorsken vist veien for den senere udvikling ved sin valgfrie brug af præpositioner. Endog ved hensynsbetegnelsen har disse i tidens løb faaet en stadig videre anvendelse, saa at det moderne sprog jevnlig maa ty til dem, hvor den ældre tid har nævneformen. Særlig anvendes herfor «til» (som engelsk «to»), udgaaet fra ordets brug til betegnelse af maalet; samt «for» (som tysk «für»), udgaaet fra oldn. *fyrir* = paa grund af, paa vegne, til forsvar for. — Vi behandler i det følgende den egentlige dativ for sig.

25. Den egentlige dativ forbindes ofte med verber som en sedvanemæssig udfyldning af deres begreb. Næsten altid er det i dativ staaende ord af personlig art, tænkes som bevidst deltager i handlingen, heri forskjelligt fra det akkusativiske objekt; dog finder ogsaa overførelse paa andre gjenstande og begreber sted: *fylgja honum* — *fylgja hans ráðum*. Den talrigste gruppe af herhen hørende verber med enkelt styrelse udgjøres af dem som betegner et venligt eller fiendtligt eller underordnet forhold mellem personer: *þjóna* (tjene); *hlýða* (adlyde); maaske ogsaa *valda* og *ráða* (herske), ifald ikke her foreligger instrumentalis; videre: *hjálpa, gagna* (gavne), *bjarga*, *eira* (skaane), *meina* (skade), *skeðja*, *spilla* (fordærve), *heilsa* (hilse), *trúa*, *játa* og *neita* og mange andre. Fremdeles forbindes en saadan egentlig dativ med endel halvt upersonlige verber som *hlýða* el. *hlýðast* (lykkes), *hugna* (behage, hue), o. fl. I det nuværende sprog kan flere af dem ogsaa tage en præposition: tro (paa) en, negte (for) noget, lykkes (for) en.

Grænserne mellem objekts- og hensynsforhold er i det senere sprog blit forskudt, idet de gamle intransitive verber for en stor del er blit opfattet som transitive, hvorved den gamle dativ i passiv blir gjort til subjekt (§ 16, 1). Saaledes er verber

som: tjene, hjelpe, gavne, skade, o. a. nu at anse for transitive (allerede i oldnorsk lærd stil konstrueredes disse, efter latinsk mønster, med akkusativ). Som intransitive verber med hensynsobjekt er derimod alle de at anse som (i samme betydning) ikke lader sig omsætte til passiv: behage, hue, mishage, passe, smage (= falde i ens smag), lykkes, vederfares (medial form), hænde (modsat oldnorsk: *sú skǫmm skal mik aldri henda*). En erstatning for det saaledes lidte tab har hensynsobjektet vundet i de talrige med præpositioner sammensatte neutrale verber, hvilke dels er indkomne fra tysk, dels er omdannede af oldnorske usammensatte verber med følgende præpositionel styrelse: modet forsagede ham; lysten forgik mig; bogen er mig frakommen; der paakom hende en lyst til; denne pligt paaligger dig; gaarden tilfaldt den ældste søn; en ulykke er tilstødt dem; bogen tilhører mig (allerede i oldn. *heyra e-m til* = *heyra til e-s*); en ulykke overgik landet (oldn. *eitt skal yfir oss ganga*); modstaa fienden, fristelsen (oldn. *standa í móti e-u*). Se herom § 199, 1.

Anm. Om upersonlige verber med personens dativ se § 6.

I det ældre sprog anvendtes hyppig dativ ved «være» og «vorde» (i betydningen «ske, bli til del»). Denne lever endnu i et par talemaader: Gud være lov og pris («gudskelov» synes omdannet af tysk «Gott sei Lob»); ære være ham; hil (være) dig = tysk «Heil (sei) dir». I Bib. 1550 staar ved siden af «hel vere dig» ogsaa «hel vere du» = oldn. *heill þú*, hvor *heill* er adjektiv. Forældet er: tvi vorde dig, nu forkortet til: tvi dig; wee wordhe teg (15. aarh.) = oldn. *vei verði þér*; vel vorde eder, jomfru Gloriant (Folkev.); vel vorder dem (Chr. Ped.). Hertil videre de elliptiske udtryk: vel den som (folkespr.: vel vere honum; oldn. *vel (sé) þér*); ve dig (sml. oldd.: we ær mik); ære den, hvem ære bør = tysk: Ehre, dem Ehre gebührt; ak, o mig arme mand (hvorfor nu mest nominativ). Ved analogi heraf vistnok: stakkels dig; snille dig; kjære dig (engelsk: dear me; svensk: kära du).

26. En personlig dativ optræder ved en række verber i forbindelse med et sagligt objekt. Dette sidste stod i oldnorsk snart i akkusativ: *gefa svínum soð; bjóða mǫnnum grið; skal ek þat vel launa þér*; *kenna mǫnnum rétta trú*; *þakka e-m e-t* (eller: *fyrir e-t*). Snart i dativ (instrumentalis): *bøta e-m e-u* = give en noget i bod (sml. *bøta e-m e-t* = give en bod for noget); *heita e-m e-u* (love en noget); *svara e-m e-u* (svare en noget).

Snart endelig i genitiv: ***unna e-m e-s*** (unde en noget); ***synja e-m e-s*** (negte en noget); ***ljá e-m e-s*** el. ***e-t*** (laane en noget). Det saglige objekt udelades ofte, hvor det fremlyser af sammenhængen; ved udsagnsverber erstattes det ofte af en gjenstandssætning. Foruden udsagnsverber konstrueres navnlig verber med betydningen: give (meddele, sende, bringe), vise, love, negte, o. lign. med en saadan dativ til betegnelse af handlingens modtager. I mange tilfælde hvor det ældre sprog anvendte hensynsbetegnelse, kræver det nuværende sprog præpositioner, hvilke idethele saa godt som altid kan benyttes: bøtæ konung thre mark (Lovene); han sade kongh M. (K. Magn., = sagde til); oc gaff det en ridder (Chr. Ped.); faa quinder kunde sige hannem ney (ib.); alt det som i wille, at Folck skulle gøre eder (Bib. 1550); antuorde Dommeren dig (ib.); oc offrede dennom deris afguder (Abs. Ped.); passiv: da obenbaredis Herrens Engel Joseph i en Drøm (Bib. 1550). I enkelte tilfælde hvor ældre forfattere havde denne konstruktion, sættes nu personen som objekt og tingen med præposition: oc icke helder underviste dem sine Domme oc ræt (Chr. Ped.); jeg overbevisede en af mine Bekiendte saadant (Holb.); sml. de første blev overbeviset Forræderi mod Kongen og Fædernelandet (ib.). Sjeldnere finder man i ældre tid præpositionelle udtryk, hvor nu anvendes hensynsbetegnelse: nogle give Fortrin til den første, andre igien til den sidste (Holb.); Ære og Tienstfærdighed bevises ikke saa meget til Personer som til Personens Stand (ib.); at tilskrive Dyder og Lyder til Heeden og Kulden (ib.).

En betydelig tilvekst har denne gruppe faaet i de med præpositioner sammensatte transitive verber, hvilke dels er indførte fra tysk, dels omdannede af oldnorske usammensatte verber med følgende præpositionel styrelse: afkjøbe en noget = kjøbe noget af en; afslaa en noget (tysk: einem etw. abschlagen); forelæse en et brev (tysk: einem einen Brief vorlesen); forholde en hans ret (oldn. ***halda réttu fyrir e-m***); fratage en noget = tage noget fra en (oldn. *taka e-t frá e-m*); fradømme en embedet = dømme en fra embedet (oldn. ***døma e-n af lífi***, i lærd stil: ***afdøma e-n lífi***); paalægge en noget (oldn. *ek legg þat á þik*); tildele, tillægge, tilstaa en noget. Sml. § 199, 1.

27. Foruden dette egentlige hensynsobjekt, hvor dativen nærmest slutter sig til verbet, har dativen ogsaa en videre anvendelse som knyttet til det hele udsagn, angivende den person i hvis interesse, til hvis gavn eller skade en handling foretages

(dativus commodi et incommodi). Nogen fuldkommen skarp grænse mellem disse to brugsmaader lader sig dog ikke drage. En saadan interessens dativ anvendes i følgende tilfælde:

a. Undertiden ved upersonlige verber med tilføiet adverbium: det gaar ham vel; de ugudelige Mennesker dem lider vel (J. Niels.).

b. Særledes hyppig ved uselvstændige verber («være» og «bli») med prædikatsord. Dette kan være et substantiv: han har altid været mig en god ven (oldn. *vin sínum skal maðr vinr vera*); hun var ham en god støtte; det er mig en ære; det var ham en trøst; dette skal være eder et tegn; han blev dem, undersaatterne, en streng herre; det blev mig en dyr historie. I ældre tid hyppig, hvor nu anvendes præposition: det er alle cristne mend baade synd oc skam (Chr. Ped.); det er kongen en farlig ting, at hand giffuer sine tienere for stor frihed (Abs. Ped.); thet er skam skægghet haghe at dandzæ (16. aarh.). Som man ser, er forskjellen den, at konstruktionen nu særlig anvendes ved pronomener: thet er en koning ære (16. aarh.) = det er en ære for en konge. Samtidig med overgangen til præpositionel styrelse forandres, som eksemplerne viser, almindelig ogsaa ordstillingen. I andre tilfælde er prædikatsordet et adjektiv: han var kongen kjær (oldn. *þeir váru guði ljúfir*); det er mig umuligt, ufatteligt; han er mig uudstaaelig; bli sine idealer tro; kampen blev ham for svær. I det ældre sprog hyppig, hvor nu anvendes præposition: thænnæ yrt ær helsum allæ inulf (= indvolde) oc sithæwærk oc mæst for lungæsot (oldd. lægebog); thæt ær got hostæ oc for siuc niuræ (ib.); Gudt er inghen ting umøielig (P. Elies.); naar det er dig icke sunt oc gaat (Chr. Ped.); var ham vred (Ved.); hand er mig beslectet, besvogret (17. aarh.); visse Sigter, som den guddommelige Direction ere uanstændige (Holb.); ved adverbium: han samlede nu alle de Kræfter, ham vare tilbage (18. aarh.). Ligesom ved substantivisk prædikatsord anvender det nuværende sprog ogsaa her den gamle konstruktion særlig ved pronomener: jeg er dig taknemmelig derfor — taknemmelig mod forsynet; bogen var mig meget nyttig — bogen er nyttig for nybegyndere. Endelig kan prædikatet udgjøres af et komplement med «til» (oldn. mest *at: verða e-m at meini* el. *til meins, verða e-m at bana*): det er ham til liden ære, til stor skam; være en til hygge, til fortræd; sml. c.

c. Ved alleslags verber med tilføiet komplement. Saaledes særlig ved «til»: gaa en til haande; falde en til fode; det tjener ham til ros; han kom mig til hjelp; han ilede byen til undsætning. I ældre tid hyppig, hvor nu præposition eller genitiv: sig til megen skam haffuer han saa lenge biet her (Chr. Ped.); bygdis hende siden en kircke til ære (Abs. Ped., = til hendes ære). Ofte i løsere forhold til verbet: them til skathæ (oldd.); thik till ythermeræ gledhe (15. aarh.); andre till (it) exempell (St. D. Pr.); Gud till fortørnelse och andre till forargelse (ib.). Endnu i gammeldagse udtryk: Gud til ære, os til salighed. Ved andre præpositioner: gaa en af minde; han tog os brødet af munden (mod: han tog brødet fra os); snakke en efter munden; rinde en i hu; give en midler i hænde; hviske en noget i øret (mod: hviske noget til en); tage sig vand over hovedet; ligge en paa hjerte. I oldnorsk var en saadan dativ særlig hyppig, hvor det af præpositionen styrede substantiv betegner en personen tilhørende legemsdel: *tók hana í fang sér; Sigrun rann á háls honum*; *hafði sér á hǫfði hjálm; drag þú mér af hendi hringinn rauða*; *rísta ǫrn á baki e-m; kyssa á hǫnd e-m; hann stóð á aðra hlíð konungi* (paa den anden side af kongen). Dog forekommer ogsaa genitiv: *kastaði því í munn drekanum* el. *drekans*; og denne maa nu ofte anvendes, eller man tyr til præpositionelle udtryk. Dog siges endnu f. eks.: rende sig en stage i livet, træde en paa foden, slaa en paa skulderen, kysse en paa haanden; stirre en lige i ansigtet; figurligt: se en paa fingrene; det skar mig i hjertet. Ved. har: tage sig ickon huer de ti Guds Bud udi den eene oc krønicken udi den anden Haand. Ved refleksiver er denne udtryksmaade hyppig i folkeviser: han binder sig sværdet ved lænd; Hagbard lader sig vokse haar (= lader sit haar vokse); han sig over aksel saa. Er verbet transitivt, opfattes dog nu personsobjektet som akkusativ; saaledes f. eks. ved «kysse en paa haanden», mod oldnorskens dativ. I moderne tysk siges endog: einen (v. s. a. det ældre: einem) auf den Fuss treten.

d. Ved indflydelse fra tysk, hvor denne dativ har en meget udstrakt anvendelse, brugtes hos ældre forfattere oftere dativus commodi, hvor nu anvendes præposition: wii predicke de udvalde Jøder oc hedninge (Chr. Ped.); Gud giffue det skulde icke betyde naaget Mester Geble (= for M. G., Abs. Ped.). Saaledes ofte hos Wergeland: Hvortil Mindet Ham den Forherligede? Hvortil Malmet Ham, der lærer

i Eders Hjerter? Os skal Kolonnen staa. Egte nordisk: saa voxer hannem hvide Haar igien (P. Cl.); sml. oldn. *honum óx eigi skegg.*

28. En speciel anvendelse af dativus commodi er den saakaldte etiske dativ (dativus ethicus). Herved forstaas dativ af første person af det personlige pronomen, hvorved man betegner sig som følgende handlingen med gemytlig interesse, uden dog at medvirke derved. Denne fra tysk indkomne konstruktion forekommer ikke sjelden ved imperativ: se mig til det lille kræ; kom mig ikke med saadan snak; binder mig denne galne svend (Folkev.). Ogsaa i andre tilfælde bruges den nu og da: du er mig en net fyr; gaar hun ikke hen og svider mig den deilige velling.

29. Den refleksive dativ har ofte en mere udstrakt og eiendommelig anvendelse end de der ellers tilkommer denne kasus; den optræder saaledes ved verber som ellers ikke forbindes med dativ. Væsentlig i overensstemmelse med den ældre brug af dativ staar refleksivet i udtryk som: tage sig en kone (oldn. *nema sér land*), en lur; bygge sig et hus; søge sig en plads (oldn. *leita sér vistar*); gjøre sig umage med noget; jeg vælger mig April (Bjørnson). Ved verber som ellers ikke tager dativ, staar refleksivet (medialt) i udtryk som: hvor agter du dig hen (oldn. *ek ætla mér at fara); vente sig noget; tænk dig bare; jeg ved mig en aftentime god (Salme). Fremdeles: gaa sig en tur; han havde sig saa fager en datter (folkevisestil; oldn. *hann átti sér bróður*); merke sig noget; tilegne sig noget (oldn. *eigna sér* el. *eignast e-t*); anmasse sig. Tidligere ofte uden refleksiv: at paatage den rejse (Ved.); hvis man ved saadant Arbeyde tænker at indlægge Ære (Holb.); hvis man foretog at giøre Folk først til Mennesker (ib.). Maaske hører hid: staa sig godt, hvorledes staar det sig (sml. oldn. *standask* «bestaa sig»); samt: det heder sig, at. En refleksiv dativ synes ogsaa at foreligge i Holberg'ske udtryk som: af alle Terentii Comoedier derimod haver jeg intet kunnet benytte mig nogen; de, som haver giort sig mine Skrifter bekiendt; de forbunde sig de saakaldte Cherifs eller Øvrigheds Personer (sml. dog ældre tysk: sich einem verbinden).

30. Den egentlige dativ føiedes i oldnorsk til adjektiver med betydningerne: tro og lydig; kjær eller forhadt; nær eller fjern (her dog snarest oprindelig ablativ); lig eller ulig (maaske oprindelig instrumentalis); vant til, o. lign.; kort sagt,

de samme som i forbindelse med et hjelpeverbum tager en dativus commodi (§ 27, b.). Herved er dog at merke, at dativ langt sjeldnere anvendes ved attributive end ved prædikative adjektiver. Navnlig skyr nutidssproget en saadan konstruktion. Dog kan endnu skrives f. eks.: en ham nærstaaende ven; en ham venligsindet opinion; en mig ganske fremmed person; den ham egne ro (men: den for ham særegne, eiendommelige ro).

31. Som stedfortræder for instrumentalis havde dativ allerede i oldnorsk at kjæmpe med præpositioner, og disse har i tidens løb delt dens omraade med afhængighedsformen.

1. Saaledes ved midlets dativ: *hǫggva* (*með*) *sverði* = hugge med sverd; *kaupa* (*með*) *gulli*; *bøta fé sínu* = bøde med sit gods; *mæla mǫrgum orðum* = mæle mange ord. Navnlig opfattes de herhen hørende bevægelsesverber nu mest transitivt (endog i senere oldnorsk forbandtes de ofte, efter latinens mønster, med akkusativ): *kasta steinum* = kaste sten (dog ogsaa: kaste med sten, tysk: mit Steinen werfen); *ríða hesti* = ride (paa) en hest; *róa báti* = ro en baad. Kun præposition anvendes i udtryk som: slaa ud, fegte, svinge med armene (*hǫndum slá*); hælde med hovedet (*hella e-u*); kaste med nakken; ryste paa hovedet. Af samme art som oldnorsk *snýr hagli, rignir blóði* er vore talemaader: det sner gamle kjæringer, det regner skomagerdrenge; dog ogsaa: det regnede el. haglede med slag over ham (§ 4). Ligesom i de sidste eksempler opfattes substantivet ogsaa ellers oftere som indholdsobjekt: *fnøsa eitri* fnyse edder; *sveitast blóði* = svede blod; *gráta þurrum tárum* = græde tørre taarer; *deyja illum dauða* = dø en ond død (sml. § 19). Paafaldende er manglen af præposition i udtrykkene: tage sine hænder (sin haand) i noget = oldn. *taka hendi sinni*; pege fingre ad en (tysk: mit Fingern auf jemand zeigen; engelsk: point one's finger at one).

2. Nær beslegtet med den rent instrumentale dativ er den modale (§ 14, 7, b): *ganga þurrum fótum.* Endnu bevaret i formler i vore dialekter: ganga fjorom fotom; koma atter heilom beinom.

3. Om den sociative (komitative) dativ se § 14, 7, a. Den havde allerede i oldnorsk at konkurrere med præpositionelle udtryk (*með*, *við*: *hann kom þar með þrim skipum*), hvilke snart fortrængte den. Herhen hører vel ogsaa dativ ved endel adjektiver, adverbier og verber sammensatte med *sam-*, *jafn-* og germansk *ga-*: (*g*)*líkr e-m* (egentlig: af samme udseende som en);

líkjast e-u = ligne noget; *líkja e-t e-u* (gjøre lig), nu: ligne en med, tidligere uden præposition: løcken hun maa wel lighnes eth glar (Rimkr.); mig synes det lignes maa Behemots mact (Dass).

4. Henseendens dativ (§ 14, 7, f) var i oldnorsk sjeldnere end de tilsvarende præpositionelle udtryk: *ríkr at fé* = rig paa gods; *svǽnskr at ǽtt* = svensk af æt; *hvítr á hár ok bjartr álitum*. Hertil vendinger som: *hvat leik; hvat manni er þat* (hvad slags mand er det); *hvat Þorstein er þat* (hvad for en Torsten er det). Her anvendes nu hosstilling: hvad mand er det; olddansk: til hwat by; Chr. Ped.: huad Christus er det. (Oldn. *hvat manna er þat* svarer til vort: hvad til mand er det, spørger altsaa om vedkommendes rang, ikke om hans beskaffenhed).

5. Forskjellens dativ ved komparativer (§ 14, 7, f) holdt sig længe ved adjektivet «halv»: halve meer = oldn. *hálfu meir* (dobbelt saa meget); man fonger offte loff fore lidhet, och last fore halffwe mijnne (P. Lolle); du er paa Jorden Vicefanden, og halve værre end den anden (Wess.). I olddansk: thi bæthræ = oldn. *því betra* (desto bedre).

6. Endelig gaar dativ ved præpositioner tildels tilbage paa instrumentalis; f. eks. *með*.

32. Dativ som stedfortræder for ablativ (fjernelsens dativ) foreligger muligens ved verber med betydning af adskillelse: *nema, stela, rǽna e-n e-u;* nu: røve, stjæle, rane noget fra en. Aarsagens ablativ var i oldnorsk ikke hyppig: *svelta hungri* — dø af sult; *hví* = hvi, hvorfor; *því* = ti, derfor. Almindelig anvendtes præpositionen *af*, som nu er eneherskende: *deyja af elli* = dø af alderdom; *springa af harmi* = briste af sorg. Ved sindsstemningsverber og -adjektiver synes ablativ at være flydt sammen med instrumentalis; deraf forklares denne dativs omskrivning ved «af» og «ved»: *gleðjast e-u* = glæde sig ved (over) noget, i ældre tid mest «af»: hun (kjærligheden) glæder sig icke aff wretferdighed (Bib. 1550); *reiðast e-u* el. *við e-t*, nu: vredes over (sml. tysk); hun forferede seg sare aff sadanne gesters tilkomme (15. aarh.); Keyseren bedrøffuedis aff disse tidinger (Chr. Ped.), nu: over (sml. tysk); Kongen vaar glad af saadant tilbud (Ved.).

Ablativisk dativ i andet sammenligningsled (egentlig: udgaaende eller betragtet fra) havde ved siden af sig konstruktionen med *enn* og samme kasus som det sammenlignede led: *hann var hverjum manni sterkari — sterkari enn aðrir menn.*

Dativen er bevaret i folkesproget: vonom meir, betre (oldn. *vánu skjótara* = hurtigere end man ventede).

Endelig foreligger ablativisk dativ efter præpositioner med betydning af frastedsbevægelse.

33. Dativ som stedfortræder for lokativ foreligger ved endel steds- og tidsbetegnelser. Brugt om stedet er den i oldnorsk kun paavist nogle gange i den poetiske litteratur; men at den maa ha været mere udbredt, viser vort folkesprog ved udtryk som: nokrom stodom, ollom stodom. Af tidens dativ er bevaret: ingensinde, dennesinde, mangesinde — oldn. *þessu, mǫrgu sinni*, samt «stundom» — oldn. *stundum* (ogsaa: *hvílum*); norsk folkesprog: nyom stundom. Ellers anvendes overalt præpositioner: om nætterne (oldn. *fóru nóttum*).

Lokativisk dativ forbandtes ogsaa med præpositioner med paastedsbetydning.

Anm. Om absolut dativ se § 140.

Genitiv.

34. Substantiver i ubestemt form havde i oldnordisk i genitiv ental endelserne *-s*, *-ar*, *-r*. Allerede i de olddanske love begyndte den førstnævnte at gribe ud over sit egentlige omraade, idet den ogsaa føiedes til andre ord af hankjøn og intetkjøn end *a*-stammer: sons, bys, til fæs; dog ikke til svage substantiver: herræ, grannæ. Ved hunkjøn samt i flertal viser der sig i senere lovhaandskrifter spor af samme bevægelse: wærælds, mæns, bønders. I 15. aarh. er *-s* almindelig i genitiv ental og flertal af alle substantiver.

Denne *s*'ets seiersgang hindredes dog til en tid af krydsende tendenser, saaledes navnlig den at give alle ord som ikke i oldnorsk havde endelsen *-s*, samme form i genitiv ental som i de øvrige kasus. Saaledes i lovene: sin father banæ (oldn. *fǫður*); fra wors hærræ aar (oldn. *herra*); half maneth thing (oldn. *mánaðar*); ukæ siø (oldn. *vika sjóvar*); for manna thørft saka (oldn. *þurftar*); for skam skuld (oldn. *skammar*). I de sidste eksempler støttedes tendensen af det følgende ords anlydende *s*, som maatte fordunkle et udlydende *-s*. Endnu i Bib. 1550 finder vi: for forargelse skyld; for mit Naffn skyld; hos Abs. Ped.: for synden skyld; for den misbrug skyld; for samme land oc øer skyld. Udtalen «for skam skyld» er endnu hos os

den gjængse; i skrift er eiendommeligheden bevaret i udtrykket: for moro skyld (sml. engelsk: for friendship sake). Ogsaa i 15. og 16. aarh. findes genitiv ental uden *-s:* Waldemar søn (15. aarh.); da gaff hand Skule hertuge naffn, men jarls oc greffue naffn haffuer før verit (Abs. Ped.; oldn. *hertoga, jarls, greifa*). I flertal var i de gamle love genitiv ikke sjelden lig nævneformen: meth hans syner rath; sæx ukær dagh (frist); æftær gothæ mæn asyun (Sk. lov: æftir goþra manna asyn); P. Lolle: kalth ær qvinner raath = oldn. *kǫld eru kvenna ráð*.

Ved siden heraf bestod dog endnu i 15. aarh. den gamle endelse for genitiv flertal: danæ; konunge; det danske spraag er meget med andre tungemaale ord beblandet (S. Povelsen). Og heraf dannedes saa ved tilføielse af den almindelige genitivendelse en konkurrerende biform paa *-es, -is:* Wænde koning (1397) blev til: Wendes Konung (1402), el. Wendis koning (1416); Danes (Rimkr.) = oldn. *dana;* met andre gode folchis breffue (St. D. Pr.).

Naar ogsaa genitiv ental fra 15. til 18. aarh. oftere opviser endelsen *-is, -es* (Danmarkis, klerkis, disiplis), saa er denne her overført fra ord udlydende paa *-e*, som: prophete, døbere, disciple (Bib. 1550). I samme bibel (og senere udgaver) ogsaa ved substantiverede adjektiver: en retferdigis; huorledis kand nogen gaa ind i en sterckis huss; disse former hører til nævneformerne: en retferdige, en rige, en dumme (stum), hvorom se § 62, II, 1.

Levninger af forældede genitivformer ved substantiver er i det nuværende sprog:

a. Af genitiv ental *-ar*: stande til rette (oldn. *réttar;* maaske dog nedertysk), hvorefter ogsaa: gaa i rette med (tysk: mit jemand ins Gericht gehen); staa til skamme (folkesproget: standa til skammar); komme til stede (folkesproget: til stadar); komme til syne (oldn. *sýnar;* folkesproget: til synes, af neutret «syne»), hvorefter: af syne. Hertil sammensætninger som: fruerstue, fæsterøl, giftermaal, hjemkommerøl, lørdag, nattergal, rettergang (i folkeviserne: bruderbænk, fæstermø, analogisk: kaaberskiød, o. a.); og afsvækket: hjortelæder, jordefærd, sotteseng, sønnesøn, osv.

b. Af genitiv ental *-a, -u* (svage substantiver): til døde (oldn. *til dauða*). Hertil sammensætninger som: dragehoved (oldn. *drekahǫfuð*), kirkesogn (oldn. *kirkju-*), øiesten (oldn. *augasteinn*).

c. Af genitiv flertal *-a*: tilbage (af *bak* = ryg, svensk: tillbaka); falde til fode (oldn. *falla til fóta e-m*); gaa til grunde (oldn. *søkkva til grunna*); gaa en til haande, allehaande (oldn. *allra handa*); tage til orde (oldn. *til orða*); tage til takke (folkesproget: taka til takka, oldn. *til þakka*). Hertil sammensætninger som: barnemad, gaaseflok, svinehjord. Af den olddanske genitiv flertal «børnæ, bøndær» (se ovenfor) kommer sammensætninger som: børneflok, bøndergods (norsk: bondegods).

d. Af genitiv flertal paa *-na* (svage substantiver) er bevaret enkelte former i sammensætninger: øienhaar (oldn. *augnabrá*); ørenlyd (oldn. *eyrna-*) = (norsk) ørenslyd, med nytilføiet *s* (sml. øienslyst).

35. Den bestemte form af substantivet endte i oldnorsk ved de maskuline og neutrale *a*-stammer paa *-sins*. Denne endelse brugtes endnu paa reformationstiden ved siden af den nydannede *-ens*: diefflsens og dieffuelens; barn(s)ens; diur(s)ens. Oftere overførtes den endog til hunkjøn: jordzens; siælsens; Chr. Ped. skriver i sin første bibeloversættelse: Kiærlighedsens, Salighedsens, i den anden sløifer han *s*'et; endnu f. eks. i St. D. Pr.: for tidsends korthed, sagsens leilighed. I 17. aarh. stod kun enkelte formler igjen, især bibelske udtryk: Liusens Riige; Haffsens dybe Vand. Pontoppidan (1668) erklærer det for sjællandsk bondesprog at sige «Smedsens, Barnsens». Den regelrette form for neutrum var da: barnets, som nu. I det nuværende sprog findes følgende levninger: dødsens; denne aarsens tid; paa havsens bund; fy for al landsens ulykke; alle livsens kræfter; det er gudsens sandhed (Eventyr); samt analogidannelserne: i du fredsens; naadsens aar; ingen verdsens ting. De feminine *ō*-stammer havde endnu i 15. aarh. oftere endelsen *-ennæ* (oldn. *-arinnar*): siælennæ; af syndennæ mørk; jomfrunæ søn (Pass.); æərænæ drotningh (Bønnerim). Herskende blev dog snart *a*-stammernes endelse: siæl(s)ens; synd(s)ens. Ogsaa de svage substantiver af femininum og neutrum (oldn. *konunnar*; *augans*) antog tidlig samme endelser som de sterke: konens; øiets. Levninger af gamle former er her sjeldne: «hjertens» (af hjertens lyst, min hjertens ven) er snarest nedertysk (hertens); «alterens sakramente» kan muligens høre sammen med det senere oldnorske: *altari* (mask.), men er dog snarere en analogidannelse (oldn. *altarisins*); en sikker dannelse af sidstnævnte art er «rigens marsk» (oldn. *ríkisins*); «menneskens søn» henviser til oldn. *menniskja* (fem.). I genitiv flertal manglede *-s* endnu undertiden i 15. aarh.: allæ hymlænæ sædhæ (Bønnerim).

36. Genitiv ental maskulium og neutrum af adjektiver og adjektivisk bøiede pronomener endte i de olddanske love endnu ofte paa *-s*: døths manz lot; annærs manz hus; sin(s) søns konæ; nokær manz thræl. Den samme vaklen, men med stigende tilbøielighed til at sløife *-s*, iagttages ogsaa i den følgende tid: hwars el. hwer manz (15. aarh.); wor(s) herris bud (15. aarh.); fra christens menniskens aandelig sælskab (Pall.); ingens Diurs Fedme (P. Cl.) — indtedt Diurs Odsell (ib.). En levning af *s*'et foreligger i: alskens (oldn. *alls kyns*). Ved hunkjøn findes levninger af den gamle form i lovene: sinæ mothær; og sporadisk i 14. og 15. aarh.: for syne hardhæ pinæ skyldh; længere bevaret i formelen: til tror handt (f. eks. P. Elies.). Genitiv flertal er derimod allerede i lovene blit lig nævneformen: eth næfndæ mæn (Sk. lov: eþ næfndra manna). Kun ved «al» hersker vaklen: allæ therræ (= deres alles) — meth allær bestæ menz rath; her er den gamle form endnu tildels bevaret: aller bedst. Genitiv af den bestemte form i substantivisk brug havde i lovene endnu intet *-s*: thæs døthæ aruæ (= den dødes arvinger); thes (hins) dræpnæ frændær. Først omkring aar 1400 optræder her *-s*. Dette findes endog undertiden ved svage adjektiver i adjektivisk brug: deris nestis slechtings raad (St. D. Pr.).

37. Genitiven stod i oldnorsk og olddansk snart foran snart efter det styrende ord: oldn. *kalla jǫrð Ýmis hold ok móður Þórs*; næstæ frændær børnæ (= børnenes nærmeste slegtninge, oldd. love); i een faur capelle wor fruæs (Mand.). Denne valgfrihed ophørte tidlig (dog endnu hos Abs. Ped. i formlen: sagvolderne och blodheffnerne den dødes).

Af to forbundne genitiver stod i gammel tid gjerne den ene foran, den anden efter det styrende ord: oldn. *um skipa búnað ok vápna;* oldd. mæth frændær rath oc vinæ; tha skal han takæ sins søns fæ oc hans konæ (= hans kones). Af og til sættes begge efter: meth wilyæ ok samtykke Borghemesteris, Raadmens ok Æmbitz (1412); saaledes endnu: og døbe dem i navnet Faderens, Sønnens og den Helligaands (som i tysk); hos Pallad.: i naffn Faders Søns och Hellig Aands. Nu sættes ellers begge genitiver foran, og begge faar genitivendelse, undtagen hvor de tilsammen udgjør et begreb: sønnens og datterens formue — efter aar og dags forløb; for fred og ros skyld; det ligger i alle og enhvers interesse; mit Liv og Levnets Historie (Holb.). Lignende er forholdet ved eiendomspronomener: da bliffuer det

din forderff oc dine effterkomris (Chr. Ped.); nu kun om to forskjellige ting: mit hus og min fars støder sammen.

Har genitiven et attributivt tillæg, bøiedes i gammel tid begge ord: oldn. *á dǫgum Haralds konungs hins hárfagra; Haralds saga hins hárfagra.* Hvor genitiven med tillæg sættes foran det styrende ord, bøiedes i ældre dansk sedvanlig ogsaa tillægget, dog ikke titlerne «kong» og «dronning», «her» og «fru», «hustru»: min hustrus Berithes forællere (15. aarh.) — hustru Magdalenas hins gamlis gaard (Abs. Ped.); fra den Døberis Johannis dage (Bib. 1550); vdi Jørgens skriffuers tid (Abs. Ped.); vdi kong Haraldz gilles tid (ib.) — efter den franske Konges Caroli Pulchri Død (Holb.); Johannis og hans Søns Henrics 3. Exempler (ib.); her Oluff Isaksons søster (Abs. Ped.). Døbenavne har aldrig genitivendelse, hvor de staar foran slegtsnavnet, ligesom alle personnavne kan undvære den foran betegnelser for professionen: Oluf Nilsons raadmands søn (Abs. Ped.); Per Jonson klerkis kolhage (ib.); Jacob buntmagers raadmands hustru (ib.). Sættes tillægget efter det styrende ord, staar det dels i genitiv dels i nævneform: lagmandens søster, Jens schriffuers (Abs. Ped.); erlig mands søn Erick Rosenkransis (ib.) — Steffan Andersons hustrw, lagmand paa Stegen (ib.); her Oluff Isaksons søster, sogneprest udi Wig (ib.). Ofte sættes den styrede ordforbindelse foran i genitiv eller nævneform, og afhængigheden betegnes ved et til det styrende ord føiet eiendomspronomen: effter høysalig kong Christians den tredie hans befaling (Abs. Ped.) — paa Jacop Anderszøn feltbereder hans wegne (St. D. Pr.); her Lauritzes Søster Lucretia Frantz daatter hendis forseelse (J. Niels.). I det nuværende sprog kan attributive tillæg til en genitiv ikke længer stilles efter det styrende ord (oldn. *mál Odds, sonar mins* = min søn Odds sag), og genitivmerket føies kun til sidste led (oldn. *Ólafs saga hins helga* = Olav den helliges saga).

Hvor genitiven har et komplement efter sig, sættes dette dels foran dels efter det styrende ord. I første tilfælde havde i ældre tid fordetmeste kun hovedordet genitivmerke: lagmandsens Steffen Andersons paa Stiig effterleuersche (Abs. Ped.); ved Hertugens af Vendome Middel (Holb.); Hertugindens af Marlborough Testament (ib.). Ofte bøies dog begge bestanddele: Kongens af Engellands (Ved.); her Jacobs paa Askevolds effterleuersche (Abs. Ped.); Torberns paa Totens søstersøn (ib.). Hvor det styrende ord faar et eiendomspronomen tilføiet, hvilket var

en meget hyppig konstruktion hos ældre forfattere, staar hovedordet mest i genitiv: Moses voctede sin svogers Prestens i Midian hans qveg (Bib. 1550); de ugudelige mænds udaf Israël deris Formand (ib.); hun var Pernille Brokkes til Clausholm hindes dotter (16. aarh.). Dog: nogen aff de andre deris Rustning (Ved.); dersom han forsømmer nogen aff eder deris siæls salighed (Pall.); her Hans paa Vinger hans Dreng (J. Niels.). I det andet hovedtilfælde, med efterstillet komplement, bøies kun hovedordet: Kongens Søn af Saxen (Ved.); Frøvins høffuitzmandens daatter udi Slesvig (ib.). Som man ser, er genitivmerkets frigjørelse, hvorved det blir føiet til en hel ordgruppe, af nyere datum. Efter en tid lang at ha vaklet mellem forskjellige konstruktioner (kongens af Danmark(s) rige; kongens rige af Danmark; kongen(s) af Danmark hans rige) bestemte sprogbrugen sig endelig for den friere stilling af genitivendelsen (kongen af Danmarks rige). Denne er i ældre tid sjelden: her Per i Trumsens effterleuersche (Abs. Ped.). En lignende udvikling har ogsaa andetsteds fundet sted; sml. engelsk: the Queen of Englands' kingdom — (ældre) the Queen's kingdom of England; tysk: die Schriften Wolframs von Eschenbach — (eller) die Schriften Wolfram von Eschenbachs; i svensk skrives endnu: kungens af Sverge makt, men der siges i daglig tale: kungen af Sverges makt.

Foruden de nævnte tilfælde paatræffes hos ældre forfattere ogsaa andre indskud mellem genitiven og det styrende ord: at dette saaledes forholder sig, vises ikke alleene af Personers især, men af heele Nationers Exempler (Holb.); med en ynkelig Klage, saavel over sin egen og Medbrødres i Særdeleshed, som den heele Stads Tilstand i Almindelighed (ib.).

38. Den i forrige § omtalte tilføielse af et eiendomspronomen til det styrende ord havde ogsaa anvendelse udenfor de der omhandlede tilfælder. Overhovedet kunde i ældre tid enhver eiendomsgenitiv omskrives saaledes, at det styrede ord sattes enten i nævneform eller i genitiv, og det styrende ord fik sig tilføiet et possessivt stedord, en brug som støtter sig til den anaforiske anvendelse af pronomenet (§ 166). Denne nævneform er egentlig dativ, hvilket sees af tysk, hvorfra den hele konstruktion er influeret: «dem Vater sein Haus» eller «des Vaters sein Haus» er endnu gjængse betegnelser for genitivforholdet i tysk folkesprog. I nedertysk kan kasus ikke sees: mīn vader sīn hūs; mīn moder er klēt. Nævneformen brugtes særlig ved pronomener (og navnlig efter præpositioner): uden

andre deris hielp (Ved.); paa alle de andre theris wegne (Abs. Ped.); udi nogle deris nærværelse (J. Niels.); af mange deris gerighed (St. D. Pr.). Men ogsaa ellers: sætter edhre fødhær pa the konnynger there hals (Bib. 1524); en enkkæ hennes søn (16. aarh.); dend fremmede hindes læber (16. aarh.); Moses var Jethro hans svoger (Bib. 1550); en ecteqvinde hendis forseelse (1582); en part deris raad (Abs. Ped.); nogen Fugle dieris Kost (P. Cl.); her Matz sin haand (St. D. Pr.). Hyppig i danske folkeviser: Graamand hans vrede; eders 7 sønner deres blod; men aldrig var det gode kæmper deres sæd. Sjeldnere bruges genitivformen: sine giesters deris fodder (Pall.); da haffuer Gud villet straffet de nessekongers deris tyranni (Abs. Ped.); desse Bønders deris Dristighed (P. Cl.). Endnu bruges den førstnævnte konstruktion i departemental stil: ifølge Universitetets reglement dets tredie paragraf. I det vesten- og nordenfjeldske Norge, altsaa i de egne hvor den tyske indflydelse er sterkest, er «sin» den almindelige omskrivning for den ubrugelige genitiv (i det østenfjeldske anvendes præpositioner): i grannen sit hus, paa faren si sida; ligesaa i Bergens by: manden sit hus. Derfor er den ogsaa almindelig hos Petter Dass: de danske Monarcher sin Ben; for Jephta sin Datter at græde; Ole paa Volden sin Hest. Se § 83, slutn.

39. Genitiv ved verber betegner dels handlingens maal, dels er den partitivt objekt (se § 14, 5, a). Det sidste er f. eks. tilfælde ved: *njóta e-s* = nyde af noget, med dets modsætninger: *sakna* (savne), *missa* (undvære, miste). Ofte erstattes den af akkusativ, hvorved gjenstanden i hele dens omfang betegnes som naaet af handlingen: *fá e-s* eller *e-t*. Den partitive betydning skinner ogsaa tydelig gjennem ved verber med betydningen: meddele eller negte noget (egentlig: give en af noget), som: *unna e-m e-s*, *ljá e-m e-s*, *synja e-m e-s*. Hyppig er genitiv efter verber som angiver en paabegyndt handling, en stræben efter noget, som: *kosta* og *freista* (forsøge), *leita* (søge efter), *girnast* (attraa), *øskja* (ønske), *vǽnta* (vente), *bíða* (vente paa), *beiðast* (udbede sig); *biðja e-n e-s*, *krefja e-n e-s*, *eggja e-n e-s*, *spyrja e-n e-s*.

I dansk findes genitiv ved verber kun bevaret i Sk. lov, hvor «nyta, biþa, mista» o. a. forbindes med genitiv. Ellers er den overalt erstattet dels af nævneformen dels af præpositioner. Fordelingen mellem disse erstatningsmidler har tildels været noget vaklende, idet særlig endel verber som nu kræver præposition, i ældre tid kunde forbindes med objekt: bie dem (—

vente paa dem, Chr. Ped.), bie Biørnen (P. Cl.); hwi beder du Dricke af mig (Chr. Ped.); han hende bad (= beilede til, bad om, Folkev.); ogsaa senere: ded beder jeg dig (støttet af tysk: das bitte ich dich); her maa vi dennem leede (Holb., = lede efter dem). Endnu hersker tildels vaklen: vente (paa) en, med nuanceret betydning; friste noget, eller (i dagligtale): friste paa noget.

40. Genitiv ved substantiver (i oldnorsk ogsaa substantiviske pronomener samt adverbier) er den eneste som har holdt sig i levende brug. Men ogsaa denne har faaet sit omraade sterkt beskaaret. Navnlig er kun den foran det styrende ord staaende genitiv bevaret. I flertallet af tilfælde har præpositionelle og attributive konstruktioner, som allerede i oldnorsk konkurrerede med genitiven, gaaet af med seiren.

1. Bedst har eiendomsgenitiven (i snævrere og videre forstand) holdt sig. Dog har ogsaa denne lidt adskillige indskrænkninger. Særlig den af bygdemaalene paavirkede dagligtale foretrækker ved tingbetegnelser præpositionel udtryksmaade: hanken paa kjedlen; træerne i skogen (eller sammensætninger: kjedelhank). Men ogsaa ved personbetegnelser er denne hyppig: i haven til naboen. Der baade siges og skrives: han er søn af, fætter til; og altid ved ubestemt artikel: hun er en datter af. En genitiv i bestemt form kan aldrig bruges, naar det styrende ord har et bestemmelsesord, undtagen i staaende forbindelser som: en folkets mand, en lysets engel, et herrens veir, et tvistens æble; de tre troens artikler; min hjertens ven. Holb. har f. eks.: den Jordens Part, som vi beboe; de store Naturens Bud. Nu undgaaes gjerne genitiv styret af en genitiv; det støder vor sans for vellyden, naar vi læser forbindelser som: hustrw Barbares borgemesterskes søns dotter (Abs. Ped.); vore Tiders Tilskueres slette Smag (Holb.). I ældre tid brugtes ogsaa ellers ofte genitiv, hvor nu anvendes præposition: som lader sig mærke med at see nogen Reparations Nødvendighed (Holb.). Men ogsaa omvendt: man kan ikke uden Væmodighed læse Historien af samme Tid (ib.); Forfatningen af det geistlige Regimente (ib.). — Den hertil hørende genitiv med underforstaaelse af ordet «hus» (eller «familie») er endnu almindelig og har endog udvidet sit omraade (i oldnorsk brugtes den kun efter *at*), heri vistnok støttet ved tilsvarende tyske udtryk: oldn. *at míns fǫður;* oldd. at annars mans; boede til her Mikkels (Abs. Ped.); hjemme til

Capiteens (J. Niels.); hos Petersens; prestens var her idag. — Eiendomsgenitiven kan ogsaa staa som prædikatsord: giv keiseren hvad keiserens er.

2. Den objektive genitiv kunde oprindelig føies til ethvert substantiv med levende verbal betydning. Eftersom det verbale begreb opfattedes aktivisk eller passivisk i forhold til det styrede ord, betegnede den styrede genitiv subjektet eller objektet for den i verbalsubstantivet liggende handling: *ganga á vald konungs* (subjektiv genitiv, som igjen kan betragtes som en egen art af den possessive) — *Bersi á vald konunnar* (objektiv genitiv). Af sprogets stræben efter at undgaa denne tvetydighed er det at forklare, at den objektive genitivs anvendelse er blit sterkt indskrænket, nemlig til tilfælde, hvor en dobbelt opfatning vanskelig kan gjøre sig gjældende. Ellers anvendes præposition eller sammensætning (genitivisk: gudsfrygt, tidsspilde, djævlebesværgelse; egte: lovfortolkning). Saaledes: *sólar sýn* = synet af solen; *ván sáttar* — udsigt til forlig; tabet af to sønner; valg af livsstilling. Kun ved verbalabstrakter paa *-else* og betegnelser for handlende personer (nomina agentis) paa *-er* er den objektive genitiv endnu almindelig: Islands bebyggelse (oldn. *bygð Íslands)*, Amerikas opdagelse, bogtrykkerkunstens opfindelse, lovens rette forstaaelse, verdens skabelse; Amerikas opdager, krudtets opfinder, alle tings skaber, troens forsvarer, husets eier, børnenes lærer (kan ogsaa opfattes som eiendomsgenitiv). Ellers er den sjelden: skadens udbedring; kirkens restauration; det evige livs haab (religiøs stil). I ældre tid var dens brug mere udstrakt: for Jødhe resle (— af frygt for jøderne, 15. aarh.); Slottets udvendige Beskuelse (Holb.); ved et uomskrænket Herredoms Erhvervelse (ib.); det tilkommende Livs Betragtning (ib.); ved Ungdommens Forliis taber man ogsaa al Undskyldning udi de Feyl, som man begaaer (ib.). I oldnorsk anvendtes ogsaa genitiv af pronomener saaledes: *hans á vit* (paa besøg hos ham); *þess efni* (oldd. thes æffne — anledning dertil); *slíks dømi* (eksempel paa saadant). Ligedan i ældre dansk ved eiendomspronomener og «thes»: med din rædsle (Chr. Ped., — frygt for dig); Gud haffue thes loff (ib.); dis være evig tack (P. Resen); norsk folkesprog: d'er von dess (— sandsynlighed derfor). Ved tilsvarende moderne udtryk, som: «hendes tilbeder», «min forfølger», opfattes forholdet nu som possessivt; hvor denne opfatning er umulig, maa der

omskrives med præposition: synet af ham (tysk: sein Anblick), tabet af hende (tysk: ihr Verlust).

3. Ved den partitive (det heles) genitiv betegnes det bestemt begrænsede hele, hvoraf det styrende ord angiver en del. Den er nu erstattet af præpositioner, naar forholdet ikke er blit opfattet possessivt (som i: dagens første time): *fjórðungr ríkis* = fjerdeparten af riget; *Sinfjǫtli var elztr hans sona* = den ældste af hans sønner; *engi hans manna* — ingen af hans mænd; *síð sumars* — sent paa sommeren (sml. «senhøstes»); *forðum daga* (i fordums dage); *þar, hvar lands* eller *landa*. Genitiven er bevaret i: tidlig dags (oldn. *snemma dags*); allerbedst (oldn. *allra bezt*); norsk folkesprog: høgstnattes; sitja manna høgst. I ældre tid udtryktes det partitive forhold ved ordene «del» og «part» ofte ved apposition: meste parten eders fisk (1548); meeste deelen' alld dend lycke (1621); Norge den største part (Abs. Ped.); den største Part Kornet (P. Cl.). Denne brug stammer fra tysk (sml. mnt. mēstepart = ht. meistenteils, adv.); sml. § 66, 2. Forøvrig var omskrivningen med «af» allerede i oldnorsk hyppig: *mikill hlutr af Englandi; Freyr er hinn ágætasti af ásum.* — Fra tysk og latin stammer datumbetegnelser som: den syttende dennes (tysk: den 17. dieses, scil. Monats, latin: hujus); tidligere sattes maanedens navn i den latinske genitivform: thennd 17. junij (St. D. Pr.).

4. Artens genitiv skiller sig fra den foregaaende derved at den ikke angiver nogen bestemt begrænset størrelse, men kun arten i almindelighed. Den sættes navnlig efter mængdesord. I det moderne sprog bruges enten attribution eller præpositionel udtryksmaade. Præpositioner er ikke hyppige: et utal af fugle = oldn. *útal fugla*; en række (af) aar. Sedvanlig bruges apposition: *mergð fjár* = en mængde gods; *þúsund vetra* = tusen aar; *tólf alnar vaðmáls* = tolv alen vadmel; *skeppa byggs* (endnu Sk. lov: skæppæ biugs) = en skjæppe byg; norsk folkesprog: ei tunna (med) korn. Ligesaa ved intetkjøn af mængdesadjektiver: *mart barna* = mange børn; *fátt manna* = faa mænd; *hvat nýs* = hvad nyt. Paa halvveien er stanset udtryk som: meget uld, lidet frugt, med adjektivet i intetkjøn trods substantivets fælleskjøn. Artens genitiv er afskaffet allerede i de olddanske love (dog ikke i den skaanske). Kun i ganske faa udtryk holdt den sig et godt stykke ned i tiden: tho wge søess (Chr. Ped.), een Wge Siøes (P. Cl.) = oldn. *vika sjávar* (en sømil; svensk: veckusjö); ½ Fierding Veys (P. Cl.), en mil vejs (tysk:

eine Meile Weges) = nuværende: en mils vei. Erstatningen af artens genitiv ved attribution har sit sidestykke i tysk, men er foregaaet uafhængig af dette sprog; medens konstruktionen i tysk skyldes omtydning af udtryk hvor genitiven ikke kunde sees (eine Menge Bücher, ein Pfund Wolle), foreligger i nordisk en udvikling som har ført til afskaffelse af enhver efterstillet genitiv.

5. Stoffets genitiv var i oldnorsk ikke ret levende, hvilket viser sig dels i den hyppige sammenskrivning med det styrende ord, dels i dens omskrivning med præpositioner (*af*, *ór*): ***skallats møttull*** = skarlagens kappe; ***guðvefjarskikkja*** = purpurkappe — ***dúkr af hørvi*** = lindug; ***hjarta ór leiri*** = lerhjerte. Ved ord for klædning anvendes endnu hyppig faste forbindelser af denne art: lærreds bluse eller lærredsbluse; vadmelstrøie; klædesfrak. Ligeledes bruges genitiv gjerne ved sammensatte stofnavne: furubord — furutræs bord; sølvholk — nysølvs holk. Ellers anvendes præpositioner.

6. Den beskrivende genitiv var i oldnorsk prosa ikke hyppig uden ved maalsbetegnelser. Gjængs var udtryk som: ***mikils háttar maðr***, ***allskyns íþrótt;*** desuden som prædikatsord: ***hverrar tignar er hann*** (af hvad værdighed), ***hvers kyns eru þeir*** (af hvad slegt), ***var sú lítillar ættar*** (af lav æt); og i sammensætninger: ***frægðarmaðr*** (berømt mand), ***sømdarfør*** (ærefuld reise). Derimod tilhørte udtryk som: *N. N. lofsamligrar áminningar* den lærde stil. I nutidssproget er da ogsaa — fraseet formler som «kjærlighedens aand», der kan betragtes som eiendomsgenitiv — kun maalets genitiv bevaret, men denne har til gjengjæld en videre anvendelse end i de beslegtede og det ældre sprog: ***þriggja nátta veizla*** = et tre dages gjestebud; efter fem aars fangenskab (engelsk: after five years of imprisonment); han under sig aldrig et øiebliks hvile (tysk: er gönnt sich keinen Augenblick der Ruhe); en to punds laks; et tyve øres brød; en krones penge; en mils vei (tidligere: en mil vejs); seks fods længde (tysk: sechs Fuss Länge); nogle graders kulde (i forrige aarh.: nogle grader kuld, tysk: einige Grad Kälte). Forstenede genitiver er: alskens, mangeslags, allehaande, gammeldags, nymodens, stakkels, fælles (oldn. *félags*). Sammensætninger af denne art er: Trediveaarskrigen, hædersmand, idrætskvinde. Udtryk som: «en mand af ære, af geni» skyldes efterligning af tysk; denne konstruktion, som tyskerne igjen har laant fra franskmændene, er især hyppig som omskrivning for den præ-

dikative genitiv: han er af et tungt humør. Ligesaa skyldes det en mekanisk overførelse fra tysk, naar dennes genitiv gjengives med nævneformen i formler som: N. N. velsignet ihukommelse; Christian 3., høgsalig hugkommelse (Abs. Ped.).

7. Den definitive genitiv (hvor det styrende substantiv betegner den art hvortil det i genitiv staaende ord hører) er i nutidssproget dels bevaret dels erstattet af attribution. Denne sidste anvendtes allerede i oldnorsk undertiden hvor egennavnet stod sidst: *í eyjunni Dímun, um eyna þvera Skúfey* (tværs over øen S.). Egennavnet er her at betragte som staaende i anførselstegn; sml. moderne udtryk som: byen Berlin (tysk: die Stadt Berlin), ministeriet Stang, navnet konge. Brugen af attribution ved foranstillet egennavn er vistnok udgaaet fra saadanne ord hvor genitivendelsen regelmæssig er bortfaldt. Heraf forklares det, at denne konstruktion endnu baade i svensk og i vort sprog regelmæssig anvendes ved vokalisk udlydende navne i faste, af sprogbrugen hævdede forbindelser: Kristiania universitet — Kjøbenhavns universitet (nu følt som eiendomsgenitiv); Molde lærde skole; Gjemsø Kloster. Ved de konsonantisk udlydende navne er sprogbrugen mere lunefuld: Bergens by (Abs. Ped.: Bergen by) — Stavanger by (St. D. Pr.: Staffuangers stict, domkircke); i Bib. 1550: Kanaans land — Genezareth land. Dog gaar udviklingen afgjort i retning af attributiv konstruktion; udtryk som «Jordans flod», «Italiens land» tilhører den archaiserende, religiøse eller digteriske stil. Heller ikke lader der sig opstille faste regler for ordstillingen: *askr Yggdrasils* el. *Yggdrasils askr* = asken Y. el. Y.'s ask; *Nóregs ríki* = Norges rige el. kongeriget Norge. Sammensætninger af denne art var allerede i oldnorsk hyppige: *konungsnafn;* endnu: kongsnavn (nærmest poetisk). Lignende: elgsdyr, rensdyr (sml. oldn. *bjarndýri*). Undertiden anvendes omskrivning med «af»: navn af konge; saa ofte hos Holb.: en Brygger tager sig det Tilnavn af Bager; de Franske betegne begge Ord med det Ord af Avarice.

41. Genitiv ved adjektiver anvendtes i oldnorsk dels i nær overensstemmelse med genitivens brug ved verber (§ 14, 5, c), idet der vistnok har fundet en gjensidig paavirkning sted, dels i overensstemmelse med dens brug ved substantiver (objektiv genitiv, f. eks. ved *vǫldugr*). Desuden betegnede den maalet ved adjektiver som *verðr, gamall, langr, djúpr.* Nu er genitiv kun bevaret i sammensætninger: lastefuld, stridslysten, seierstryg,

aarsgammel. Ellers er den erstattet af præpositioner eller af nævneformen. I ældre tid findes dog enkelte levninger: thriggi vinthær gammell (oldd.); thet ær tvæggiæ alnæ bret (15. aarh.); thes worth keyseren wor (= var; K. Magn.); han bleff des wiss, at de wilde hannem forraade (Chr. Ped.); wobne løss (ib.) = oldn. *vápnalauss;* at det nok var takkis verd (Dorthe). Endnu i vort folkesprog: eg vardt glad, fegen dess (glad derover). Undertiden har i ældre tid nævneformen umiddelbart afløst eieformen, hvor vi nu bruger præposition: hoo aarligh riis, han worder mangt wiis (P. Lolle). Udtryk som: han er sproget mægtig, jeg er mig intet ondt bevidst o. lign. skyldes mekanisk overførelse fra tysk: der Sprache mächtig, ich bin mir nichts Böses bewusst; se § 20. Af oldnorskens henseendens genitiv er neppe noget spor bevaret; ti ord som «aandsfattig, sindssyg» er direkte oversatte fra tysk. Af forskjellens genitiv ved komparativer findes en rest: des bedre = oldn. *þess betra* (derimod er «desto» af tysk oprindelse).

42. Genitiv ved præpositioner optræder kun i Sk. lov mere regelmæssig; i Sj. lov er genitiv hyppig efter «til» (egentlig et substantiv = tysk Ziel «maal»). Ogsaa det moderne sprog har talrige levninger efter «til»; af genitiv paa *-s*: til aars, gaa til alters, gaa til bords, til bunds, osv.; nyere eller uoprindelige former er: til fods (ældre: til fod), til søs, til vens, til sengs; andre er omdannede af tyske ord: til dels, tilfreds = mnt. tovrede(n); af genitiv paa *-ar*: til stede (St. D. Pr.: tilstedz, endnu som vulgærform); af genitiv flertal: tage til orde. I vort folkesprog ogsaa ved «millom»: millom verka (arbeidstiderne), garda millom (gaardimellem); sml. Ved.: dessimellom, og det vulgære: sinsimellem. Se videre § 34. — Levninger af genitiv ved oprindelige adverbier er: norden-, sønden-, østen-, vestenfjelds; inden-, udenlands, indenskjærs, udenbys, udenbords, inden borde (genitiv flertal), desuden (det danske «øvrevolds» er dannet efter «inden-, udenvolds»).

43. Den adverbielle genitiv var af tre arter: lokal, temporal og modal. Ingen af disse brugsmaader er bevaret i sin renhed. Ved tidsbetegnelser tilføies nu præpositionen «i», hvor ordet har genitivform: i vaares (Abs. Ped.: udi sommers forleden), i morges, i middags, i lørdags; «imidlertid» (St. D. Pr.: midler tid) er mnt. myddeler tīt. Stedets genitiv findes i nogle sammensatte adverbier: andetsteds (oldn. *annars staðar, annarstaðar*), allesteds (oldn. *allsstaðar*, Dass: paa allesteds); landveis,

langveis fra; afsides (oldn. *afsíða*, tysk: abseits), hinsides (tysk: jenseits); tværs (oldn. *þvers*). Maadesadverbier med genitivisk *-s* er: saaledes (sen oldn. *þáleiðis*, af hunkjønsordet *leið* = vei, maade), fremdeles (omdannet af oldn. *framleiðis)*, nogenledes (forældet; Chr. Ped. har: nogerledis og ingeledis); æ. d. ingenlundis (Abs. Ped.; oldn. *lund*, fem.); særdeles (sen oldnorsk: *sérdeilis)*; fra tysk stammer: dels, mestendels (mnt. mêsten dêl, med tilføiet *-s*), ligervis.

KAPITEL III.

Kjøn og tal.

44. Adskillelsen af tre kjøn synes ikke at ha tilhørt ursproget. Derimod var, som det synes, en anden inddeling fra først af tilstede, idet en klasse af nomener i nominativ tilføiede *-s*, dog med visse undtagelser: saaledes tilføiedes dette ikke i flerstavelsesord udlydende paa lang vokal; medens en anden klasse i denne kasus enten havde endelsen *-m* eller ingen endelse. Det synes, som om oprindelig den første klasse har bestaaet af ord for levende væsener (et slags fælleskjøn eller genus animatum), den anden af betegnelser for det ubelivede (intetkjøn). Dog finder vi, saalangt vi kan følge sprogene tilbage, dette forhold overordentlig forstyrret, idet en mængde betegnelser for gjenstande og især begreber, vel gjennem en fantasifuld betragtning, er traadt over fra det ubelivedes til det belivedes klasse; ligesom ogsaa omvendt udtryk for levende væsener undertiden kan følge den anden klasse. Spaltningen af den første klasse i et hankjøn og et hunkjøn tilhører, som det synes, en senere periode. Efter Brugmann tænker man sig nu almindelig oprindelsen til denne kløvning saaledes. Blandt ordene udlydende paa *-â* (sml. gotisk *giba* = oldnorsk *gjǫf*) var der tilfældigvis endel meget brugte navne paa kvindelige væsener (f. eks. *mama* «moder», *gena* «kvinde»). Ved systemtvang førte dette forhold efterhaanden til, at alle ord paa *-â* (som f. eks. *aqa* «vand») opfattedes som feminine. Man fik saaledes paa en vis maade et femininsuffiks *-â*, idet denne endelse anvendtes til af ord paa *-o* at danne tilsvarende hunkjønsord (af *eqo-s* «hest» dannedes *eqâ* «hoppe»). Efterat saaledes en forskjel mellem hankjøn og hunkjøn var etableret, delte ordene med nominativ paa

-s sig i to grupper, idet en del (mest navne paa begreber) ved analogi fra femininer paa *-â* (hvoraf mange var begrebsbetegnelser) opfattedes som hunkjønsord; de øvrige blev da hankjønsord.

Efter denne opfatning blir det forstaaeligt, at det naturlige kjøn kun behersker et forholdsvis lidet felt af hele den grammatiske kjønsdeling: den naturlige kjønsopfatning har simpelthen aldrig helt ud formaaet at gjøre sig gjældende. Det stødte ligesaalidt de gamles sprogfølelse, at ord som *víf* og *man* (trælkvinde) var intetkjøn, som vi stødes af kjønnet i kvindfolk, fruentimmer, vidne, osv., eller landbefolkningen ved «ei kjempa». Navnlig er det at merke, at den samme proces som vi iagttog ved endelsen *-â*, stadig gjentager sig; d. v. s. den tilfældige overvegt af et kjøn ved en bestemt endelse virker uniformerende, saa alle hermed dannede ord antager dette kjøn. Saaledes heder det i oldnorsk ikke blot *brøðrungr* (fætter), men ogsaa *systrungr* (kusine), uden hensyn til det naturlige kjøn; i tysk gjør endelsen *-chen* alle ord til neutra: das Schwesterchen, Brüderchen. Herefter er da adskillelsen af tre kjøn i sin oprindelse tilfældig, i sin videre udvikling mekanisk, og i sit inderste væsen unaturlig og en unødig byrde for sproget. Det kan da heller ikke forundre, at sprogene atter søger at befri sig for denne belemring. Engelsken, som er det mest analytiske af de germanske sprog, er ogsaa her kommet videst, idet den ved nomina ingen kjønsadskillelse kjender. Det danske sprog er blit staaende paa halvveien, idet hankjøn og hunkjøn er faldt sammen til et fælleskjøn. Helt ud er skridtet taget i vestjysk, som kun har et kjøn, baade ved nomen og adjektivisk pronomen. Maaske er herved veien angivet for udviklingen ogsaa andetsteds i Norden. Sammenfaldet af hankjøn og hunkjøn er kun forsaavidt af psykologisk natur, som sprogfølelsen ikke modsatte sig processen. Denne selv er dels af analogisk dels af lydlig art: akkusativ *mann* fortrængte den gammeldanske nominativ *mannr*, og faldt saaledes sammen med hunkjøn *bók*, som heller ikke har nogen endelse; *kona*, *-u* svækkedes til «kone», ligesom *hani*, *-a* til «hane». Med det lydlige sammenfald svandt ogsaa efterhaanden bevidstheden om ordenes forskjellige kjøn. Ved neutra holdtes derimod kjønnet levende dels ved den særegne flertalsdannelse, dels og fornemmelig ved artiklernes og adjektivernes sterkt afvigende bøining i nominativ og akkusativ.

Efter denne udvikling forstummer den gamle tale om at ved kjønnenes ophævelse en del af ursprogets poesi og fantasi-

fulde anskuelse skulde forsvinde af sproget. Heller ikke kan vort folkesprogs tredelte kjøn i nogen henseende begrunde en forrang for landsmaalet fremfor dansk-norsken. Tværtimod er det at betegne som en mangel ved vort sprog i sammenligning med det engelske, at vi endnu har bevaret to kjøn; en saadan adskillelse vilde ha havt en vis berettigelse, ifald den havde svaret til en adskillelse mellem levende og livløse gjenstande; men da dette ingenlunde er tilfælde, blir den hensigtsløs.

45. I olddansk var de tre kjøn bevarede. Vistnok fremtræder adskillelsen mellem hankjøn og hunkjøn udenfor Sk. lov kun svagt i bøiningen, men derimod stadig ved henvisningsordene: døthæn han, tungen hun osv. Desuden delvis ved artiklerne; den foranstillede bestemte artikel optræder i begyndelsen som hankjøn «thæn», hunkjøn «the», intetkjøn «thæt», senere blir «thæn» fælleskjønsform; den efterhængte artikel har i mange haandskrifter ved hankjønsord mouilleret *-n*: solen (hunkjøn) — manind (hankjøn). I gamle jyske skrifter anvendes de kjønsbøiede pronomener ofte urigtig, idet i jyske dialekter følelsen for grammatisk kjøn tidlig (vel omkr. 1200; se s. 54) var uddød, og man ved efterligning af sjællandsk greb feil*). I reformationstiden er «han» og «hun» herskende i østdansk ved gamle hankjøns- og hunkjønsord, medens vestdansk har «den» som fælleskjønsform. Bib. 1550 har saaledes regelmæssig «han» og «hun», kun sjelden «den» (i ubetonet stilling; sml. § 75, d): i skulle aldelis inted suerie, huercken ved Himmelen, thi hand er Guds stoel, oc ey ved Jorden, thi hun er hans Fodeskammel; forarger din høyre haand dig, da hug hende aff; huo som hører denne min Tale oc gør hende icke; søger huile oc finder hende icke. Undertiden findes dog brud paa den grammatiske kjønsbetegnelse; særlig gjøres — ved indflydelse fra latin — abstrakter ofte til hunkjøn: Visdommen (oldn. *vísdómr*) maa lade gøre sig retferdig aff hendis Børn. Bib. 1607 retter undertiden til «den». Men ellers findes ogsaa i 17. aarh. vaklen, skjønt «den» da er det almindelige. Bib. 1647 bruger altid «den»; i Laurembergs Skjæmtedigte (1652) bruges «han» og «hun» kun om mennesker og dyr. Pontoppidan (1668) anbefaler at bruge «den» om livløse ting,

*) Hos den jyskfødte P. Palladius kan man saaledes f. eks. finde: en halsbeen, den mindste barn, sin laar, en gierde, en dejlig soelskin, sin hierte, den saar, en fad mad, den heele aar, den sverdt, din fæ, osv.; og omvendt: det hiede ild.

f. eks. om en fod eller om panden. Men ellers har f. eks. Holb. endnu udtryk som «verden hun» ved siden af «verden den». I den i Norge skrevne litteratur holdt «han» og «hun» sig idethele noget bedre, maaske under indflydelse af folkesproget, som jo fremdeles bruger «han», f. eks. om sten, baad, dag, «ho» om solen, jorden, kirke og andre hunkjønsord. Abs. Ped. skriver saaledes: om vinteren, naar hand er paa sit høgeste; naar maanen skinner der, daa skinner hand saa vel om dagen som om natten; fuglen flyver saa tet, at mand kand icke see himmelen for hannom; om solen, en kirke, en klokke osv. bruger han «hun»; i strid med det grammatiske kjøn anvender han ogsaa «hun» om Norge; ligeledes heder det: Bergen by er nu megit større end hun var i fordom tid, begge dele efter latinsk mønster (hos Holb. er baade byers og landes navne fælleskjøn: vor kiere Tisted, vor Norden, China den). Biskop Nielsen har «han» om is, vind, bæk; «hun» om en aa eller elv, om solen og om torden (sml. norske dialekter: tora). P. Claussøn bruger «han» om bjørn og ulv, «hun» om hunnen af disse dyr; om gaupen (oldn. *gaupa*) og om grævlingen bruger han kun «hun»; videre «han» om laks og aal, «hun» om mus, merkelig nok ogsaa om ørn, som endnu i flere af vore dialekter er hunkjøn (oprindelig vel om hunørnen). Endnu P. Dass (død 1708) betegner jevnlig ordenes kjøn: «han» om søen, strømmen, vinden, fisken, hvalen, o. a., «hun» om solen, jorden, kirken, sjælen, avind, vrede, begjærlighed, o. a. (sml. ogsaa: fru Rype, fru Hyse). I det moderne sprog anvender digtere, tildels ogsaa dagligtalen «han» og «hun» om levende væsener (genus animatum): Ørnen er snild, han naar sin Agt (Grundtvig); og Lærken hun er en lille Fugl (ib.); Hjorten han (Chr. Winther); Brunen han (Werg.); edderfuglen i Norge bor, der holder han til ved en blygraa fjord (Ibsen). Ogsaa udenfor dette tilfælde kan digtere tillade sig personifikationer, ligesom sømænd gjerne siger «hun» om skuder: Tiden æder med skarpen Tand, saa lidet monne hun levne (Øhl.).

I danske dialekter, udenfor jysk, siges endnu «han» og «hun» om livløse ting. Idethele har de fleste danske ømaal og enkelte jyske dialekter endnu tre kjøn. I bornholmsk f. eks. har baade artiklerne og adjektiver særegne former for de tre kjøn, idet den efterhængte artikel for hankjøn heder *-iñ*, for hunkjøn *-an*, for intetkjøn *-eð*, og adjektiverne bøies: sjøger, sjøg, sjøgt (= syg). Svensk staar nærmest paa samme standpunkt som ældre dansk, idet det grammatiske kjøn her endnu

fører et skinliv i grammatiker og ordbøger; i virkeligheden er brugen af «han» og «hun» selv i høiere stil indskrænket til et mindretal af ord; ligesaa er den gamle regel, at hankjønsord i bestemt form i flertal skal ende paa *-na* eller *-ne*, hunkjønsord kun paa *-na*, nu brudt, idet de to endelser bruges i flæng.

46. I oldnorsk sattes pronomener og talord i intetkjøn, hvor der henvises til ord af forskjelligt kjøn: *hvárt þeirra* (hver af dem, om mand og kvinde); *Yngvi ok Bera, þau.* Det samme var tilfælde i olddansk: sitær bonde ok kuna saman barnløs ok dør annat thera (= en af dem); worther skilnath a, hwath lenger liver, mother eth barn. I vort folkesprog findes endnu spor af regelen: dei lika kvart annat; anten baade tvau elder eitt av deim (om mand og kone). Denne udtryksmaade uddøde tidlig i dansk.

47. De indoeuropæiske sprog havde oprindelig tre tal, nemlig foruden singular og plural ogsaa dual (total). Heraf brugtes dual uden tillæg dog kun om to naturlig sammenhørende gjenstande («den naturlige dualis»), altsaa hvor vi kan anvende «begge»; saaledes om øinene, skuldrene, et spand heste o. lign. I alle andre tilfælde maatte tilføies talordet «to» (f. eks. om to hvilkesomhelst heste). Som levende tal er dual opgivet i germansk undtagen ved de personlige pronomener; ved substantiver findes i det høieste nogle forstenede levninger. Grunden til denne forenkling er klar nok: dualis var i grunden en luksus, da dens begreb kunde udtrykkes ved ordene «to» og «begge»; det syntes da snart naturligt at anvende samme tal efter «to» som efter «tre» og «fire».

48. Flertal i ubestemt form endte i oldnorsk ved han- og hunkjønsord paa *-ar, -ir, -r*. Af disse endelser gik den første allerede i olddansk over til *-æ*, medens ved den anden *-ær* og *-æ* veksler i sjællandsk (jysk har ogsaa her *-æ*); *-r* blev gjennemgaaende til *-ær*. Endnu gjælder som hovedregel, at endelsen *-e* i dansk svarer til oldnorsk *-ar*, medens *-er* svarer til oldnorsk *-ir* og *-r*. Det ubestemte intetkjøn havde i oldnorsk ingen endelse, kun *u*-omlyd, hvor denne kunde indtræde. I dansk er her ofte tilføiet de maskuline og feminine endelser *-er* (saa især ved tostavelsesord) og *-e* (fra 14. aarh. af). Endnu sterkere har fælleskjønnets indflydelse været ved adjektiverne. Allerede de olddanske love har: sinæ børn, ved siden af: sin børn. Medens den jyske udgave af K. Magn. har flertallet: wor gud, retter Chr. Ped. dette i sin bearbeidelse til: wore guder. Dog forekommer

endnu i 16. aarh.: all dyr, ved siden af: alle dyr (sml. «alting»); P. Claussøn har f. eks.: sin Horn; St. D. Pr.: sin egenn børn.

Medens i dansk flertalsdannelsen allerede paa reformationstiden væsentlig var lig nutidens, er i den i Norge skrevne litteratur endelsen *-er* ved fælleskjøn og manglende endelse ved intetkjøn saa hyppige, at man maa slutte, at dette i 16. aarh. var talens former hos dansktalende nordmænd. Saaledes har Abs. Ped.: fjorder, elver; de land, store hav, de hus. J. Nielsøn: gaarde(r), hester, myrer, enger. P. Claussøn: Holme(r), Fiorde(r), Elffuer; store Field, alle Skib. P. Dass har mest *-er* ved fælleskjøn (endog: Mænder, Muser), ved intetkjøn derimod vaklende former: Fjeld(e), Huse(r), Brever. Holb. har: Katter, **Baader**, Huuse(r) osv. I det nuværende dansk-norske talesprog ender fælleskjøn sedvanlig paa *-er*, medens intetkjøn for det meste har de samme former som i dansk, dog med adskillig tilnærmelse til folkesproget, som her ingen endelse har.

I bestemt flertal afveg i olddansk intetkjøn fra de to øvrige kjøn. Dets gamle form (børnen = svensk: barnen) findes endnu i 17. aarh. undertiden ved siden af den nyere (børnene), som er dannet efter fælleskjøn. I egte norsk assimileredes sedvanlig *rn* til *nn*, som igjen under ubetonethedens indflydelse forenkledes til *n*. Hos P. Dass kommer disse talens former ofte frem: Klippene, Kjolene, Bollene, osv. Disse former repræsenterer fremdeles den levende tale og indføres ogsaa i nyeste tid af enkelte i skrift.

49. Endel substantiver bruges med forkjærlighed eller endog udelukkende i det ene af de to tal. Væsentlig kun i ental anvendes egennavne og ord som nærmer sig dertil, som jorden og verden (flertal «verdener» tilhører den lærdere stil). Navne paa legemsdele som hos hvert individ kun forekommer i ental, havde fra gammel tid af utilbøielighed for flertalsformen; navnlig i faste formler staar her fremdeles ental for det af logikken krævede flertal: *halda munni* (om en eller flere); *skulu prestar bera þat á hálsi sér:* i alles mund (men: mange munde at fylde); de hang med hodet (men: blomsterne hang med hoderne). Ogsaa stofnavne og abstrakter bruges mest i ental: bly, træ, luft, kjød, venskab, vrede, søvn, død; betegnes derimod forskjellige forekomster eller arter, kan ofte flertal anvendes: flere vagtilde, salte, hans dumheder, egnens skjønheder. Ligesaa substantiverede infinitiver og adjektiver i neutrum: gutternes trampen (dog: hilsener); grønt (dog: godter). Endelig endel

enkelte ord, som: indre, udvortes. Omvendt har flere navne paa sygdomme og geografiske betegnelser intet ental: kopper, mæslinger; Alperne, Pyrenæerne. Ligesaa navne paa gjenstande som bestaar af to ligedannede dele: briller, bukser (i norsk ogsaa: en bukse), benklæder. Endelig endel andre ord, som: indvolde; høns; løier, skjænd; søsken, forfædre (oldn. *hløgi*, *systkin*, *forfaðir* brugtes ogsaa i ental); sjelden: en tvilling.

50. En merkelig brug af entalsformen istedenfor flertal finder sted ved maalsangivelser (betegnelser for maal, værdi, tal eller vegt) efter talord. I oldnorsk stod her altid flertal: *nu gekk ek þrem fötum til skammt; sex alnar; tuttugu milur; þrjár merkr; fimm aurar; sjau þúsundir*. Ligedan i vort folkesprog: sjau alner. Ogsaa i ældre dansk var dette den almindelige regel: tyuæ føder langæ (Mand.); naar mand havde gaaet ni fødder langt (Pont.); — fæmten alne (Bib. 1524, 1550, 1647); fem alne langt bord (Abs. Ped.); endnu Højsgaard har flertal «alne», Vid. Selsk. Ordb.: alen og alne (merk dog, at ældre dansk ogsaa kjender ental «alne» ved siden af «alen»); — det (hornet) hørdis 15 mile langt (Chr. Ped.); tho store valske mile (H. Weig.); Pont. og Moth har ligeledes flertallet «mile» (dog findes, særlig i 15. aarh., «mile» ogsaa brugt i ental); — ved «mark» staar ental allerede i Sk. lov: tva marc silfs; ligeledes i den paafølgende tid, baade om vegtenheden og myntbetegnelsen: 32 mark vox (1504); siw lødig mark (1464). Det nuværende sprog anvender entalsformen ved: fod, alen, mil, fjerding ($^1/_4$ mil), øre; samt neutra som: kvarter, lod, tusen, hundred(e). Ved «mark» adskilles mellem de to betydninger. Ord som ender paa *-e*, faar altid flertalsformen: tomme, tønde, skjæppe, krone; ligesaa: stykke, men ikke: øre. Ogsaa af andre ord følger mange samme regel: grad, bog (tre bøger papir), fad (ældre: 4 faed iern), pot, pægl, sæk, favn (2 fauffne, Chr. Ped.), tylvt; vaklende er: snes. Som man ser, stemmer hovedregelen med tysk sprogbrug: ogsaa her har ord paa *-e* flertalsform, medens sterkt bøiede hankjøns- og intetkjønsord i regelen har entalsform. Sandsynligvis staar den danske brug under tysk indflydelse. Aarsagerne ligger dels i betydningen dels i formen: som rene samlingsnavne laa for disse ord den kollektive brug af ental nær, dog modvirkedes tendensen ved ord paa *-e* af denne forms levende boiningsevne, som her overhoved vanskelig tillader kollektiv anvendelse af entallet.

Til de ovenanførte ord slutter sig ogsaa «mand»: tusen

mand sterk, tre mand høi (men: tusen mennesker, paa grund af ordets udlyd.) Derimod: fire mænd, som modsætning til kvinder og børn*). Ogsaa her foreligger vistnok tysk indflydelse (drei Mann hoch; oldn. *þrír menn*). Forskjellig herfra er igjen den generelle brug af ental «mand», hvoraf er fremgaaet pronomenet «man». Herunder gjælder det enkelte individ som repræsentant for arten: mennesket spaar, Gud raar; den svenske arbeider er flittigere og nøisommere end den norske; hunden er et trofast dyr. Nær beslegtet med den ovenomtalte brug af entalsformen er derimod den kollektive anvendelse i udtryk som: markedet var oversvømmet af fisk og frugt (paa grænsen af stofnavn); to sild; fire par sko; er her meget mus (men: mange rotter, paa grund af ordets udlyd).

Anm. Om flertal for ental ved pronomener se § 74.

KAPITEL IV.

Artiklerne.

51. Artiklerne udgjør sprogets yngste ordklasse; de urnordiske runeindskrifter kjender dem ikke. Deres udvikling tilhører de germanske særsprog. Ogsaa de romanske sprog har begge artikler, uagtet disse var fremmede for latinen. Af oldtidens sprog havde alene græsk naaet til udvikling af én artikel, nemlig den bestemte. Af nutidssprogene mangler de keltiske den ubestemte artikel, de slaviske i det store og hele begge; interessant er det dog, at bulgarisk opviser den bestemte efterhængte artikel. Den ubestemte artikel er talordet «en» med afsvækket betydning og betoning; herved betegnes substantivet som optrædende enkeltvis, dog ikke (som ved talordet) i modsætning til et bestemt andet tal, men til flertal overhoved. Dens betydning deler den igjen i to: den bestemt individualiserende («en vis») og den ubestemt individualiserende («en eller anden»). Den bestemte artikel har to former: substantivets og adjektivets bestemte artikel, hvilke er afsvækkelser af de paapegende pronomener «hin» og «den»; herved betegnes en gjenstand som alt forhaandenværende i forestillingen, som bekjendt, medens det usvækkede pronomen udpeger gjenstanden

*) Bjørnson skriver (for rimets skyld): som redded hundred mæn og hundred om igjen.

eller henleder opmerksomheden paa den. Efter sin betydning falder den i to, eftersom den betegner den enkelte forekomst (individuel artikel) eller hele klassen (generisk artikel).

52. Den bestemte artikel falder efter sin stilling og form i to: den foranstillede og den efterhængte. Af disse opviser den første endnu en nær berøring med det demonstrative pronomen. Medens i nordisk «den» i udtrykket: «den mand om hvem jeg taler» er (betonet) demonstrativ, har tysk og engelsk her (ubetonet) artikel; navnlig i ældre tid kunde her ogsaa anvendes efterhængt artikel: daghen j hwilkæn gud skaptæ mannæn (Bib. af 15. aarh.); Hiulet, som alleene driver mig, er alleene mine Venners Opmuntringer (Holb.). Siger jeg derimod: «den rige mand, om hvem jeg taler», kan «den» baade være betonet og ubetonet.

Den foranstillede artikel kaldes ogsaa for adjektivets bestemte artikel, idet den regelmæssig staar foran et adjektiv. Den er ældre end den efterhængte; dog er dens brug i eddadigtene endnu kun halvt udviklet. Den lyder i oldnorsk *(h)inn: hinn mikli maðr; Svíþjóð hin mikla; Ormrinn langi.* I den norske Homiliebog, tildels ogsaa i andre skrifter (som i digtet *Sólarljóð),* er *sá sú þat* hyppigt som foranstillet artikel, og her har vi altsaa begyndelsen til den senere sprogbrug, som altid er forblevet fremmed for islandsk. I Sk. og de olddanske love bruges baade «hin» og «thæn» som artikel, hyppigst dog det sidste. Brugen af «hin» holdt sig navnlig længe i tilnavne, som: Gorm hin gamle. Ligesaa i danske folkeviser, især naar adjektivet sattes efter substantivet: Orm hin unge; paa ørs hin hvide; trolden hin graa; børen hin blide; natten hin mørke. Ogsaa P. Dass ynder slige udtryk: til Høsten hin kolde; de Bølger hin gromme; af stormende Winde hin kaade. Ellers mere sporadisk; Abs. Ped.: hustru Magdalenas hins gamlis gaard; P. Cl.: saa at hin Fure-træ oc Gran-trær bleffue vredene; Dorthe: hin Dydefuld Læser; hin udslæbt Arbeids-Svend.

Den efterhængte artikel eller substantivets bestemte artikel forekommer i den poetiske Edda kun enkeltvis og synes (udenfor det sene *Hárbarðsljóð*) at være senere indkommet i haandskrifterne. Den er vistnok udviklet af adjektivets bestemte artikel: af *maðr hinn góði* eller *maðrinn góði* opstod ved sløifning af adjektivet *maðrinn.* Den nuværende tvungne brug af postpositiv artikel i visse tilfælde fandtes i oldnorsk kun i sine spirer. Navnlig var dens anvendelse i gammel tid mere ud-

strakt i norsk end i islandsk. I Sk. lov er den bestemte form sjeldnere end den ubestemte, og endnu i de olddanske love er artiklen langtfra almindelig: thæn logh, thær konung giuær oc land takær withær; waræ æv logh a landæ. Henr. Harp. skriver: thæt styrkær maghæ; giutæs thet i øræ; æftær mat; um dagh. I 15. aarh. udelades artiklen ofte, sjeldnere derimod i 16. Ogsaa i det moderne sprog findes mange udtryk hvor den ikke er trængt ind.

53. Den i det foregaaende omhandlede fordeling af de to former af den bestemte artikel har ved indflydelse fra det tyske sprog (som kun kjender den foranstillede artikel) lidt en forrykkelse, idet — særlig i ældre tid — «den» ogsaa blev anvendt foran substantiver. Sjeldnere var dette tilfælde hvor substantivet staar uden bestemmelser: denne Lignilse om den Sæmand (Bib. 1550); oc den Koldesiuge forlod hende (ib.); giff oss loff at fare i den Suine hiord (ib.). Dog hyppig i danske folkeviser: den havmand; op da stode de dannesvende; alt over den sengestok; de nagler ginge alle i stykke. P. Dass svælgede i denne kunstform: den So; den Mælk; det Wand; det Hav; end puster den Hwal i den Bølge. Endnu forekommer den undertiden hos digtere: de Vover saa sagtelig trille (E. Storm). Samt undertiden ved verbalabstrakter paa *-en* (sammensmeltede af oldnorske hunkjønsord paa *-an* og tyske neutra paa *-en*), hvilke i regelen ikke tager postpositiv artikel (undtagelse danner det egte nordiske «hilsen»): lad være (med) den banden; her kan dog ogsaa «den» ha tone. Endelig i udtryk som: henimod de tredive. Ved folkenavne var dog denne brug af «den» særdeles almindelig: oc fulle (= faldt) mange hundrede aff de hedninge (Chr. Ped.); som Paulus siger til de Rommere (ib.); saa haffuer Gud straffet Mederne ved de Perser, oc de Perser ved de Grecker, oc Greckerne ved de Rommere (Abs. Ped.); de Skotter (ib.); de Chineseres astronomiske Observationer (Holb.; men ogsaa: Chinesernes Videnskaber); og kand man sige, at Demosthenes haver været den største blant de Græker, ligesom Cicero siden blev blant Romerne (ib.). Levninger af denne konstruktion forekommer endnu i visse, særlig religiøse, formler: de Venders og Goters konge; brevet til de Hebræer; især om adelige slegter: de Juuler. Endnu hyppigere var denne udtryksmaade, hvor substantivet var bestemt ved et attributivt substantiv eller et komplement: det land Canaan (Bib. 1550 og senere udg.); det bierg Zion (ib.); dend Herre Gud (ib.); dend Døbere Johannes

(ib.); dend Prophete Esaias (ib.); det cunctor (= kontor) til Bergen (Abs. Ped.); den Bagdeel aff hans Rych (P. Cl.); de Field søndenfor Jæderen (ib.); det Kongerige Navarra (Holb.); udi de Tvistigheder om Sprogenes Ælde og Oprindelse (ib.); den Talent til at skrive Skuespil findes kun hos faa Mennesker (ib.); udi det Grevskab af Suffolk (ib.); som fører det Navn af Plutus (ib.). Nu for tiden bruger kun den religiøse stil enkeltvis saadanne udtryk, men kun med efterstillet attribut: Johannes den døber; Judas den forræder; de Jøder af Rom (forældet). Den almindelige prosa anvender konstruktionen kun ved substantiver som er bestemte ved en følgende infinitiv: jeg har ikke den ære at kjende ham (svensk: jag har icke äran att känna honom); ogsaa med underforstaaet infinitiv: jeg har ikke den ære. Almindeligt er desuden udtrykket: de herrer (professorer, ministre). — Uden forbindelse med hele denne fra tysk stammende sprogbrug — hvis fremmedartethed ogsaa viser sig i en tendens til at give artiklen et vist eftertryk, i lighed med det demonstrative pronomen — er den vest- og sydjyske foranstillede artikel: æ hest (hesten); æ hus (huset).

Ogsaa hvor der til substantivet er føiet en genitiv, kan anvendes foranstillet artikel: den Guds mand Paulus; se det Guds lam, som bærer al verdens synd; i det Herrens aar 1900. Dansk har ogsaa udtryk som: den fløiels hat, det toaars barn. I ældre dansk kunde substantiver bestemte ved et eiendomspronomen konstrueres paa samme maade: den deris aand (Ved.); da forsuinder den hans mening (ib.). Dette stemmer med ældre tysk sprogbrug: der mīn vater.

54. Den efterhængte artikel kunde i oldnorsk ogsaa bruges ved substantiver som allerede var bestemte. Denne udtryksmaade synes egentlig at ha hørt hjemme, hvor forholdet mellem bestemmelsesordet og substantivet kan opfattes partitivt (sml. § 66, 1); saaledes ved talord, ubestemt tællende adjektiver samt superlativ: *ef þú átt tvá hvaptana; þriðja sumar(it); hálft eplit* (halvdelen af æblet); *einn bjǫrninn* (den ene af bjørnene); *annat augat* (det ene øie); *ǫll skip(in); báðar hendr(nar); hvárt vígit* (hvert af drabene); *mǫrg bǫrnin; sumar limarnar* (nogle af kvisterne); *þó varð engi barðaginn; hann unni mestan sigrinn* (den største del af seiren); *flestir hǫfðingjarnir*. Udenfor dette tilfælde findes denne brug af artiklen kun ved de paapegende pronomener (og den af et saadant fremgaaede bestemte artikel): *hinn hvíti bjǫrn(inn); tala við þann mann(inn); þessa ferð(ina)*

samt efter personlige pronomener: *vér bøndrnir*; og efter en genitiv: *á konungs skipi(nu)*. Ved eiendomspronomener derimod sedvanlig kun hvor disse er efterstillet: *land(it) þitt*. Denne konstruktion var for flere typers vedkommende speciel norsk (ikke islandsk). I Sk. lov findes den ikke, skjønt den er gjængs i nysvensk (den dagen; den gamla tiden; første gången; svenska språket). I 15. og 16. aarh.'s dansk træffer man oftere eksempler: allen then dagen (K. Magn.); then hedhen troen: den doden horde; den diefflen, som sidder udj hans hierte (Pall.); en erkebispen (Chr. Ped.); thenne contracten; om anden dagen (Ved.; v. s. a. om anden dag der effter); alt Regimentet (ib.). Hyppigere hos norske forfattere; f. eks. hos Abs. Ped.: den venstre siden; paa den backen; annen gaarden; baade gaarderne; ottende dagen effter; en bygning, hvis magen icke findis. I folkeviserne staar bestemmelsesordet oftere efter substantivet, ogsaa hvor det ikke er et eiendomspronomen: graven din, æren din, frændene din, hierteblod din; raadene gode; kaarene tvende. I det senere danske sprog er hele denne konstruktion langt sjeldnere. Holbergske udtryk som «den Donaustrømmen» er norvagismer; ligeledes Wessels: næste dagen. I moderne dansk er den indskrænket til bestemmelsesordene: selv, al, begge, hel; hvortil kommer udtryk som: anden, tredie dagen; tredie delen (oldd. well thet swa længæ, at thrithiæ deel ær af welld), største delen; mesteparten. I dansk-norsk tale er derimod — i overensstemmelse med folkesproget — brugen langt videre og et særkjende for dialekten: det aaret; det stygge troldet; den mindste bukken Bruse; han vandt det ene spillet efter det andet; de andre jenterne; den rige Styggen (Welh.); her en dagen, et aaret (= forleden dag, aar); denne gutten; andre dagen (= næste dag); samme gnaalet; princessen og halve riget; midt paa lyse dagen; paa slette marken; ud paa vilde havet; i længste laget; midt i tykkeste skogen; i øverste toppen. Som man ser, bruges her efterhængt artikel ogsaa ved substantiver som er bestemt alene ved et foranstillet adjektiv, en eiendommelighed som ogsaa findes hos ældre norskfødte forfattere: samme dag kom ind feriske skibit (Abs. Ped.); vilde Djurens Tænder (Dass). Betegner her adjektivet en kvantitet, kan det ha sterk bøining: ikke lang veien; ikke stor hjelpen — han var ikke store gutten, før. Ligesom i oldnorsk bruges artikel kun ved efterstillet possessiv: gutten min; baaderne vaare; ogsaa her mangler den sedvanlig ved slegtskabsnavne: far min (ligedan i

svensk; sml. italiensk; mio padre — il mio servo). Norvagismer er Wesselske udtryk som: for Kaabret eller Sølvet dit; fra Posten hans. Eiendommelig for telemarkske viser er artikel ved foranstillet possessiv: min herren; sit haaret. Omvendt kan i norske folkeviser demonstrativet stilles efter det bestemte substantiv: maa eg liggja i haugen den; kom eg meg aat votno dei.

55. Den bestemte artikels anvendelse eller ikke-anvendelse beror dels paa substantivets betydning dels paa grammatiske forhold ved substantivet. Disse to momenter griber vistnok tildels over i hinanden, men afgiver dog et tilfredsstillende grundlag for inddelingen. Hensynet til substantivets grammatiske forbindelse eller funktion er det vigtigste i følgende tilfælde.

1. Et tilføiet adjektiv skulde egentlig ikke bevirke nogen forandring i de almindelige regler for artiklens anvendelse, idet denne skulde staa hvor man henviser til en gjenstand som bekjendt, eller hvor en gjenstand ved adjektivet udhæves fremfor andre af samme art eller navn. Dog er i nordisk brugen ofte blit mekanisk, knyttet til visse grupper af udtryk.

a. Saaledes skulde et egennavn forbundet med et adjektiv ingen artikel ha, uden hvor det ved adjektivet stilles i modsætning til det samme navn baaret af en anden: den blaa Nil (forskjellig fra: den gule Nil); den gamle Hansen (modsat: den unge Hansen). I nutidssproget er dog artikel gjennemgaaende regel: den brede Indus; den smukke Helga; den vise Salomo. Kun hvor forbindelsen er saa fast, at adjektivet ligesom udgjør en del af navnet, mangler artiklen: gamle Nilsen; halte Ole (eller: Halte-Ole); lille Peter spillemand; gamle Norge; vestre Aker (oldn. *í vestra Gautlandi*); hvide tirsdag. Sterk bøining findes kun ved efterligning af folkevisestilen: liden Kirsten (sml. dog § 61, c); ung Harald; desuden i de sammensatte: Gammelerik, ladhans, o. a. I ældre tid sløifedes artiklen oftere: gamle Rom og Grækenland (Holb.); Eventyr om hellige Dorothea (ib.). — I oldnorsk brugtes ved efterstillet adjektiv tre konstruktioner: bestemt eller ubestemt form uden artikel, bestemt form med artikel. Faste regler for fordelingen lader sig ikke paavise; dog har usammensatte adjektiver næsten altid svag, sammensatte almindelig sterk form, hvor der ingen artikel tilføies: *Haraldr hinn hárfagri, Knútr hinn ríki, Magnús hinn góði*

(men: *saga Magnús góða*); *Hákon góði*, *Magnús blindi*, *Halfdan svarti* — *Hákon herðibreiðr*, *Magnús berføttr*, *Halfdan hvítbeinn*, *Ketill flatnefr*, *Þórir haklangr*. Ligedan i dansk: Gorm hin (den) gamle; Uffe sterke, Olger danske (tidligere, f. eks. hos Chr. Ped., ogsaa: Olger dansk) — Erik seiersæl (oldn. *Eiríkr hinn sigrsæli*), Erik eiegod (egentlig: egod). Hvor ikke oldsproget efterlignes, anvendes i nutidssproget altid bestemt artikel: Peter den store; Karl den skaldede. En undtagelse danner: Harald haarfager el. haarfagre (istedenfor: H. den haarfagre). Abs. Ped., M. Størssøn og P. Claussøn skrev overalt: Harald haarfager, hvilken form altsaa paa den tid syntes naturlig og ogsaa hyppig benyttes i moderne dansk. Som det anførte viser, stemmer ogsaa denne form godt med den sedvanlige tendens i oldsproget.

b. Ved ordens-adjektiver eller ordenstal og ved superlativ vaklede brugen af artikel allerede i oldnorsk: *annan dag; (hinn) þriði dagr; hina níundu hverja nótt* eller *níundu nótt hverja: Maríumessa (hin) fyrri; frá hinni fyrstu stund; at minnsta, lengsta lagi* (i mindste, længste laget); *flestir menn*. Denne vaklen bestaar endnu: forrige gang — den forrige prest; følgende forslag — den følgende dag; (den) første gang; med yderste nød — i den yderste nød. Ved superlativ af kvantitetsadjektiver bruges nu sterk form, naar der virkelig betegnes en sammenligning: med størst interesse læste han historiske verker; se § 64, 2. I poesien anvendes den undertiden i videre udstrækning: der har vildest fugl sin rede. I ældre dansk manglede artiklen ofte, hvor den nu maa staa: til eenigeste gwd (Mik.); paa trediæ aar (ib.); udi første Barndom (Ved.); om hedeste Sommer (P. Cl.); bliffuer hand (ulven) slagen offuer smaleste Rych (ib.); paa yderste Ende (ib.); er han i al Verden ei mildeste Mand (Dass); Holland, hvor største Rigdom findes (Holb.); udi forrige elendige Stand (ib.); hvad som forhvervede ham meest Ære, var paafølgende Opførsel mod den franske Konge (ib.).

c. I endel staaende udtryk med præposition mangler artikelen, hvor adjektivet har bevaret gamle bøiningsendelser. Dette synes at være tilfælde med prosaiske udtryk som: paa høie tid (om høje middag, P. Syv); paa rette maade (maaske dog flertal, sml. æ. d. i mange maade, i gode maade); i rette tid (ifald dette ikke beror paa forblanding af de to ældre former: i ret tid, og: i rette tide, hvor flertallet stammer fra: i tide). Desuden ved poetiske formler som: over salte hav; i grønne

Busk (Øhl.). For den moderne sprogfølelse staar disse adjektiver som svagt bøiede. Fremdeles ved adjektiver paa *-en*: i vilden sky; i grønnen lund (Folkev.); under sorten muld (ib.); paa hviden kind (ib.). Former af sidstnævnte art yndes særlig af Wergeland, som synes ligefrem at opfatte dem som bestemte: slanken Silje = den slanke silje.

d. Udeladelse af den foranstillede artikel med bibeholdelse af bestemt form af adjektivet (og bestemt betydning af forbindelsen) anvendtes i oldnorsk prosa sjelden udenfor de allerede omtalte tilfælde, nemlig ved egennavne og foran komparativer og superlativer som betegner en rækkefølge, samt ordenstal. I poesi var den mere udstrakt (*á unga aldri*). I det moderne sprog findes den ogsaa i overskrifter paa breve: til velagtede pige N. N.; og ved endel participier, som: nævnte, omtalte, bemeldte. Fra oldnorsk stammer: i samme hus som en = *í sama húsi e-m*; i skriftsproget bruges her mest artikel, idet «samme» er forbeholdt betydningen «den nævnte» (samme mand; naar du har lært samme); Holb. har «den samme» ogsaa i sidstnævnte betydning. I andre tilfælde kan man af formen ikke se, om den er bestemt eller ubestemt: vedkommende person; samtlige herrer. Hos ældre forfattere og hos digtere findes flere eksempler: udover sedvanlige Skik (Dass); nævne ved rette Navn (Holb.); med Taalmodighed skikkede sig udi paaførte Vold (ib.); i gamle, længst forsvundne Tid (Øhl.); til rige Frændes Vang (Werg.). Fra folkesproget stammer: nat og lyse dag (natt og ljose dag).

e. Hvor substantivet foruden af et adjektiv ogsaa er bestemt ved en genitiv, et possessivt eller demonstrativt pronomen, brugtes i klassisk oldnorsk almindelig den adjektiviske artikel: *hit ýzta skip Ólafs; segl várt hit forna; minn hinn góði vinr; sá hinn fráni ormr; þessi hinn digri maðr.* Af denne brug er enkelte levninger bevaret: lodsens den største baad (d. talesprog); den døendes de hvide Kinder (Pal.-Mül.); min den stolte Magt (poet.). Lidt mindre stødende for norsk sprogfølelse er saadanne udtryk, hvor genitiven staar lige foran substantivet: de ti Guds bud; de store Naturens Bud (Holb.); den anden Pladsens Side (Werg.). Ved tilføiet demonstrativ forekommer artikel kun foran superlativ: denne den værste af alle vildfarelser.

2. Hvor substantivet har et attributivt tillæg eller ét komplement, afhænger artiklens brug af forbindelsens natur. Naar en gjenstand betegnes baade ved fællesnavn og egennavn, føies i oldnorsk efterhængt artikel til det første, ifald

det staar foran: *í borginni Jórvík* = i byen J.; *frá ánni Eufrate* = fra floden E; *jǫtunninn Hymir* = jætten H.; *skáldin Gizurr ok Óttarr*: kongeriget Norge; digteren Wergeland. Ved omvendt ordstilling mangler artiklen: *Haraldr konungr; Skúli jarl; Sigvatr skáld*. Afsvækkes bestemmelsen til en ren titel eller stillingsbetegnelse, mister den artiklen og blir tonløs: kong Oskar; lensmand Østby; grev Sparre; derimod: presten Hansen; provst(en) Hall. I høflig tiltale i tredie person eller i omtale faar det efter «hr.» følgende ord nu bestemt artikel: hr. statsraaden (fransk: monsieur le ministre); derimod i flertal: de herrer statsraader (tysk: die Herren Minister). Tidligere var her megen vaklen; saaledes har Chr. Ped.: herrer borgemestere, herrerne borgemestere, herrerne borgemesterne. Fra tysk stammer udtryk som: side 4; bind 3 — tallet fire. — Hvor til substantivet er føiet et komplement, er anvendelse af artikel den levende brug: guldet i denne ring; dovenskaben i denne klasse. Kun i faste forbindelser af verbum og substantiv mangler den: han bad ham føre opsyn med hans børn — han betroede ham opsynet med sine børn; give anledning til (= foranledige) — angive anledningen til noget; ha mod til (tysk: ich habe nicht den Mut dazu). I ældre tid manglede artiklen oftere: denne Edward paatog sig Commando over den engelske Krigsmagt (Holb.); derfor begyndte de Roman-Catholske at indprente Ungdommen Lærdom om Kirkens Infallibilitet (ib.); samme Fabler ere skrevne paa løs Stiil, hvortil jeg haver givet Aarsag (d. e. angivet aarsagen) udi Fortalen (ib.).

3. Ved staaende forbindelser af substantiver uden adjektiv (hvor de enten tænkes som en enhed eller det indbyrdes forhold mellem dem fremhæves) mangler (paa fællesgermansk vis) gjerne artiklen: *halda lífi ok limum* = liv og lemmer; *himinn ok jǫrð* = himmel og jord (f. eks. sætte himmel og jord i bevægelse); der skede tegn i sol og maane og stjerner; han forlod hus og hjem, kone og børn; han maatte gaa fra gaard og grund; i by og bygd; i skog og mark; ager og eng; paa land og sjø; løbe over stok og sten; slaa arme og ben af en; ved dag og nat; mor og datter talte sammen; ild og vand (*eldr ok vatn*); i krig og fred; i liv og død; i kulde og hede. I lighed hermed ogsaa: kjøbmand N. og søn; fru N. med datter. Naar hvert led særskilt skal fremhæves, bruges artikel: i himmelen og paa jorden; han arbeider baade om dagen og om natten.

4. I vokativ stod i oldnorsk det adjektivløse substantiv

sedvanlig uden artikel: *faðir*; sjelden i bestemt form: *far aptr*, *Háleygrinn*. Den sidste form findes undertiden i danske folkeviser: sværdet, vilt du nu hielpe mig; saa mænd veed, Danerkongen. Nu kun vulgært i nedsættende tiltale: tosken. Har substantivet et adjektiv til sig, var i oldnorsk tre konstruktioner mulige: *góðr vinr* — *góði vinr* — *hin vánda kerling; hin mátki faðir*, *mesti sonr*, *heilagr andi himins*. Artiklen findes endnu i folkeviser: hin stolte herr Knud; hør du nu, sverdet hint gode. Efterhængt i norske udtryk som: gutten min; derimod: din tyv = oldn. *þjófr(inn) þinn*. Om levninger af adjektivets sterke form se § 63, b.

5. En eiendoms-genitiv kunde i oldnorsk staa uden artikel: *eign konu* = konens eiendom. Dette er nu i ental umuligt udenfor egennavne: Norges gamle love; Guds ord; himmeriges rige; og staaende forbindelser som: i mands minde. Derimod: paa kvinders vis; jeg bryr mig ikke om folks mening.

56. Efter sin betydning kan substantiverne deles i dem som ogsaa bruges i flertallet, og dem som aldrig eller kun i visse tilfælde kan ha flertalsform.

1. Ved substantiver som benævner gjenstande som ogsaa forekommer i flertallet (fællesnavne), betegner artiklen dels det enkelte individ for sig, dels dette som repræsentant for klassen.

a. Den individuelle artikel er dels tilbagevisende dels udsondrende. Den tilbagevisende artikel bruges ved fællesnavne for at fremhæve den eller de enkelte gjenstande som tidligere omtalte eller kjendte. Af denne art er artiklen i forbindelser som: *þeir tóku hestinn frá sleðanum* (baade hest og slæde er tidligere nævnte); en ulv og et lam kom til en bæk, øverst stod ulven, lidt nedenfor stod lammet. Dog hersker i oldnorsk større frihed end nu; tildels ogsaa i ældre dansk: ther han mit aa bro wor (Er. Kr.); Kuning Woldemar reed ower ys ower æluæn (ib.). Den udsondrende artikel hører hjemme, hvor substantivets betydning begrænses (individualiseres) ved en tilføielse: den sorte hest; presten i vort sogn. Ofte er begrænsningen underforstaaet: *hundrinn* = gaardshunden; gaa for presten (neml. i vedkommende sogn); kongen (d. e. den nu i landet regjerende konge); gaa til lægen, skomageren (neml. den sedvanlig benyttede); tidlig om morgenen (paa den bestemte dag); Skriften (d. e. den hellige Skrift); studere ved universitetet. Navnlig bruges artiklen saaledes om noget enkeltstaaende i sin art: *sólin* = solen (neml. den sol vi ser); *djǫfullinn* = djævelen

(neml. den øverste djævel); jorden; himmelen (sml. 2). Ligeledes siges, med prægnant betydning af noget enestaaende: der var ikke draaben igjen (neml. den sidste draabe); han havde ikke skjorten paa kroppen; her er gutten som kan spille; og mælede ei Ordet (Wess.); jeg har ei Bidden smagt, jeg har ei drukket Draaben (ib.). Ofte er paa denne maade den bestemte artikel blit jevngod med et eiendomspronomen: han hængte hatten paa knaggen (= sin hat); faren var ogsaa en slyngel (= hans far); han slog hende i hodet (= hendes hode); han gik i skjorteærmerne.

Meget ofte mangler dog artiklen ved substantiver som vistnok paa vedkommende sted bruges om en bestemt enkelt gjenstand, men som ellers bruges ubestemt i samme forbindelse. Saaledes meget hyppig i oldnorsk: ***hann sigldi norðr með landi; þeir réðu þá lǫndum*** (styrede riget); ***hann kom til sjóvar; þeir fóru til þings; falla á kné; hafa staf í hendi*** (i haanden, i hænde); ***í konungs hirð.*** I det moderne sprog er dette tilfælde ikke sjeldent, hvor substantivet staar i objektsforhold: heise seil; lette anker (tysk: den Anker lichten); stryge flag; vise tænder (tysk: die Zähne fletschen, weisen); vise klør (tysk: die Krallen zeigen); skifte klæder, farve (tysk: die Farbe wechseln); spise middag; man skal enten skik følge eller land fly (gammel talemaade). Ligeledes er det hyppigt efter præpositioner: sige tak for mad(en); gaa til bords, til sengs; gaa i kirke(n), paa skole(n), i kloster; drage af gaarde; støde fra land; træde under fod. Tidligere ogsaa i flere udtryk hvor nu anvendes artikel: sla met nævæ (15. aarh.); fylghe liigh till graffue (ib.); de komme aff iacht (Abs. Ped.); strax maaltid var giort (J. Niels.; sml. oldn. ***sat hann í hǫll sinni eptir matborð***). Men ogsaa omvendt: døde paa barselsengen (Abs. Ped.); bringe paa banen (Holb.; tysk: auf die Bahn bringen). Ikke sjelden veksles dog mellem bestemt og ubestemt udtryk, eftersom meningen er speciel eller almindelig: han døde med sverdet i haanden — at dø med sverd i haand. — Herhen hører ogsaa tidsudtryk, hvor tiden er bestemt: ***þeir kómu um nótt; einn dag at kveldi; um kveld(it); at morni; í dag; í ári; í vetr; mestr hlutr sumars;*** tidlig om morgen (Abs. Ped.); han var her søndag og kommer igjen (paa) tirsdag; forleden dag; i morges; i aften; i sommer; i vaares.

b. Arten eller klassen hvortil en ting hører, betegnes ved fællesnavne snart ved ental snart ved flertal, i begge tilfælde med bestemt artikel (generisk artikel). I oldnorsk herskede ogsaa her større frihed, idet (navnlig ved ental) ogsaa i det senere

sprog artikel kunde mangle: *maðr er manns gaman* (sml. pronomenet «man»); *tunga er hǫfuðs bani; æsir ok vanir; eigi er hugr í dǫnum* (saa sedvanlig ved folkenavne); *fuglar(nir); stjǫrnur(nar): at eigi megi stjǫrnur sjá*. I nutidssproget anvendes overalt artikel: hunden er et nyttigt dyr; tyskerne er flittige folk; om søndagene. I ældre tid manglede artiklen ofte, særlig ved folkeslags navne i flertal: ther Jwthær thet spurdæ (Er. Kr.); thet samæ aar vonnæ Cristnæ Jherusalem (ib.); then stædh, som Jødher wilde haue taghet war fruæs ligheme (Mand.); Autor giver Fortrin til Engellænder (i modsætning til franskmænd, Holb.); Trold maa have været meget skikkeligere da, end Mennesker nu (ib.). Ligesaa ved kollektiv brug af ental: Aall er en aadig Fisch, oc dersom Lax fanges i Garn oc bliffuer icke snart afftagen, daa kryber Aall der-ind oc opæder dem (P. Cl.). Endnu mangler denne artikel i ordsprog: hjemme er hane djervest; tyv tror hver mand stjæler; dog kan her ligesaavel antages mangel af ubestemt artikel (§ 58, 1, b). — Til denne brug af artiklen hører den distributive: det koster to kroner pundet; han tjener tre kroner dagen.

2. Egennavne i strengere forstand skulde egentlig ingen artikel ha, idet den enkelte gjenstand som de benævner, er tilstrækkelig bestemt ved navnet. Imidlertid forekommer det oftere, at flere gjenstande bærer samme navn, og her kan artiklen bruges: søndagen helligholdes der meget strengt (ugenavnene er idethele baade fællesnavne og egennavne); Gracherne. Men ogsaa ved egennavne i strengeste forstand findes artikel.

Ved personnavne i ental bruger kun folkesproget artikel: den Peren. Om personnavne med adjektiv se § 55, 1.

Geografiske egennavne har, som i oldnorsk, i regelen ingen artikel. Dog er artikel almindelig, hvor sidste led er et fællesnavn: Ildlandet, Amazonfloden — England, Island; samt ved flertalsform: Azorerne, Alperne, Færøerne (oldn. *Fǽreyjar*). I mangfoldige hjemlige navne, hvoraf de fleste indeholder et fællesnavn, findes en mere eller mindre stivnet artikel: Mjøsen (oldn. *Mjǫrs*), Spirillen, Øieren; Randsfjord(en), Kristianiafjord(en); Glommen, Laagen (oldn. *Lǫgr*, *Lǫgrinn*); Otteraa(en); Kjølen (oldn. *Kjǫlr, Kilir*); Galhøpig(gen), Lifjeld(et) — Dovrefjeld, Filefjeld; Helgeø(en), Andø(en); Jæderen (oldn. *Jaðarr*) og Dalerne; Hedemarken: det rige Hedemarken, Telemarken (oldn. *Þelamǫrk*), Østerdal(en), Gudbrandsdal(en): den fagre Gudbrandsdal

(oldn. *Guðbrandsdalir)*, Sandviken — Aremark, Vardal, Vik. Bynavne har aldrig artikel; ældre: Lauffuervigen (Larvik); Athenen (Holb.); vulgært: Svelvika. Landes navne heller ikke, med faa undtagelser som: Tyrkiet, Mongoliet. Af floder udenfor Norge har de største og mest bekjendte artikel: Themsen, Seinen, Rhinen, Elben, Tiberen, Nilen o. a. — Himmelegnenes navne (norden osv.) stammer fra tysk (Norden osv.); her foreligger altsaa ingen artikel (ligesaalidt som i landes navne som Italien, Ægypten). Derimod har «orienten» og «occidenten» en stivnet artikel (tysk: der Orient, Occident).

Maanedsnavne mangler artikel. Derimod kan navne paa ugedage og kirkelige høitider ha den: *kómu þar sunnudag* — *þat var laugardaginn fyr páska; nǫkkuru fyrir jól* — *þegar eptir jólin;* søndag(en) den 5. april; til jul — i julen.

I lighed med egennavne (delvis ogsaa ved indvirkning af den hyppige brug i vokativ) mangler artikel ved ord som: far, mor, bedstefar, -mor, farbror, morbror, onkel, tante; husbond (sml. oldn. *gengr húsfreyja til dyra*); Gud (i oldn. ogsaa: *heilagr andi* el. *helgi andi* el. *andinn helgi* = den Helligaand; *djǫfull* el. *djǫfullinn* = djævelen, se 1, a); himmerig (i oldn. ogsaa: *himinn* el. *himinninn*); helvede; paradis(et); Høiesteret (men: Stortinget); konsistorium el. konsistoriet. I visse talemaader ogsaa ved «sol» (sml. 1, a): før (næste) sol gaar ned; Abs. Ped.: før sol oprann = oldn. *fyrr en sól rann upp* (derimod P. Cl.: førend Soelen biergis); P. Dass: naar at Sol er i Tvillingens tegn, oldn. *sól gengr þá næst fyr oxa merki.* Denne brug er nu særlig digterisk, ligesom digtere idethele ofte anvender lignende betegnelser for enkeltstaaende gjenstande uden artikel: men da sol i det andet gry steg af hav uden mast mod sky (Bjørnson); der findes ei paa jord hans lige (engelsk: on earth). I tidligere tid manglede artiklen hyppig ved titelbetegnelser: hos Ober-Secreterer (ental, Dass); borgemester reiste til Fyen igaar (18. aarh.); nu kun (ved efterligning af embedsstilen) ved enkelte saadanne ord af latinsk oprindelse: rektor, censor, præses, aktor.

Analogien med egennavne følger ogsaa navne paa sygdomme, særlig de lærde betegnelser derfor, medens de mere folkelige vakler: han lider af gigt — gigten plagede ham haardt; tæring; mæslinger(ne); kopper(ne). Fremdeles ofte de fremmede grammatiske benævnelser: naar substantivet staar i nominativ (tysk: im Nominativ); infinitiv er verbets substantiviske form (tysk: der Infinitiv).

3. Ved stofnavne fremhæver artiklen artsbegrebet (generisk brug): sølv(et) er sunket meget i pris; eller den individualiserer begrebet: oksekjød(et) er dyrt iaar (hvor substantivet bestemmes ved tilføielsen «iaar»). Dog kan artiklen ogsaa mangle: *at eira skyldu Baldri eldr ok vatn, járn ok allskonar málmr* = at ild og vand, jern og alskens malm skulde skaane Balder. Og den maa mangle, hvor der betegnes en ubestemt mængde af stoffet: landet flyder af melk og honning; huset er bygget af træ; ringen er af (purt) guld; hugge ved; han fyldte hullet med jord; han er bare skind og ben; her sælges egte bergensk gammelost — den bergenske gammelost er bekjendt for sin godhed. — Ved samlingsnavne er adskillelsen mellem de to betydninger endnu mere udpræget: *síðan samnaðisk fugl í eyna;* fiske torsk; skyde bjørn — adelen, geistligheden (om totaliteten).

4. Abstrakter forholder sig væsentlig paa samme maade som stof- og samlingsnavne, idet enten begrebet ved artiklen fremhæves som taget i sin almindelighed: løgn er den feiges vaaben — djævelen er løgnens fader; jeg anser ikke disse ting for synd — syndens sold er døden; menneskelig visdom er ikke meget værd — den menneskelige visdom vokser kun tilsyneladende. Eller artiklen betegner en enkelt bestemt ytring af begrebet: dovenskab er djævelens hovedpude — dovenskaben i denne skole; for at sige sandheden (neml. i denne sag); naaden og sandheden er kommen ved Jesus Kristus (d. v. s. den kristelige n. o. s.; Chr. Ped.: Naade oc Sandhed er kommen ved J. C.); rygtet sagde, at (Abs. Ped.: rycte gik, at); den kristne tro (Chr. Ped.: tage wid cristen tro); fra gammel tid — den gamle tids mennesker. Hvor begrebet allerede er nævnt, staar selvfølgelig altid artikel: jeg svævede mellem frygt og haab; frygten vilde mange gange nøde mig til at give efter, men haabet holdt mig oppe. I gamle talemaader mangler artiklen ofte: tale i søvne (tysk: im Schlafe reden); ærgre sig til døde (Holb. ogsaa: en Fader fordømmer til døde sin Søn; sml. vdi ten samme stadh, som han toldæ dødh, Mand.; = led døden).

57. Den ubestemte artikel var i oldnorsk ikke fuldt udviklet, skjønt *einn* oftere — dog ikke i de gamle digte — findes brugt i betydningen «en vis» (i sen tid ogsaa i betydningen «en eller anden»): *þar svaf inni ein kona;* ogsaa efterstillet: *konungr einn, sveinn einn litill* (som i norske folkeviser: dotter ei). I flertal bruges dels ingen artikel dels ordet «nogen»:

litlu síðar fann hann menn nǫkkura; i senere oldnorsk ogsaa *einir: gerðust til einir heiðnir víkingar at biðja hennar* (som undertiden i norsk folkesprog: dei foro som eine gapar). I den Sk. og de olddanske love findes ingen ubestemt artikel: fær bonde sun køpfærth (= drager en bondesøn paa en kjøbmandsfærd); æn tho at han ær spak man. Dog begynder den at dukke op i senere haandskrifter; medens den ældre sjællandske lov har: slar man annæn, skriver den yngre: of en man wetær annær fleræ saar. Ogsaa i 14. aarh. er ubestemt artikel idethele meget sjelden, dog findes den enkelte gange f. eks. i Stenbogen. I det 15. aarh. er den derimod fuldt udviklet, men skrives endnu almindelig «een eet», som talordet: at ligge døth i sæng som eet fæ (saa endnu hos P. Cl.). I 16. aarh. er artikelens udeladelse sjelden. I en række talemaader og ordsprog er den dog den dag idag ikke trængt ind.

58. Den ubestemte artikel er, som nævnt, udviklet af talordet «en», hvorfra den adskiller sig ved tonløsheden; i enkelte tilfælde staar den endnu paa grænsen af talord. Saaledes er der egentlig ingen forskjel mellem: ĕn fód dyb, og: én fód dyb (engelsk: one foot long el. a foot long); sml. tusen aar er for Herren som en dag (én dàg, eller: ĕn dág). Efter sin oprindelse kan den ubestemte artikel kun bruges ved ord som kan tælles. Ved egennavne i strengeste forstand samt ved stofnavne og abstrakter hvor begrebet fattes i sin almindelighed, hører den følgelig ikke hjemme.

Efter sin betydning deles den ubestemte artikel — som man ser, et lidet heldigt navn — i den bestemt individualiserende (en = en vis, en bestemt) og den ubestemt individualiserende (en = en eller anden, nogen). Af disse er den første ældre end den sidste og allerede i oldnorsk hyppig, særlig i tidsudtryk (= engelsk «one»): *gengu á fjall eitt hátt: þat var eitt haust.* Derimod bruges i klassisk oldnorsk substantivet altid uden artikel, hvor der ikke betegnes et bestemt individ: *þeir sǫgðust vilja kaupa gullhring mikinn ok góðan — sýnir þeim einn digran gullhring.* Derfor er ogsaa levningerne af artikelløse udtryk her særlig talrige.

1. Den ubestemte artikel er nu som regel uundværlig ved ethvert fællesnavn i ental, naar dette ikke er bestemt ved bestemt artikel eller et pronomen.

Ved den bestemt individualiserende artikel udsondres en enkelthed inden en klasse; artiklen betoner enkeltheden og er

saaledes ikke saa fjern fra sin oprindelse. Den bruges særlig ofte indførende, naar noget foreløbig nævnes som der vil følge videre oplysninger om: en ulv og et lam kom til en bæk; øverst stod ulven, lidt nedenfor stod lammet. I flertal anvendes «nogle», som allerede i oldnorsk: der traf han en mand — nogle mænd. I oldnorsk anvendtes ogsaa i ental ofte «nogen»: *kom þar smiðr nǫkkurr ok bauð at gera þeim borg; þeir gengu á hæð nǫkkura;* i det nuværende sprog bruges ental «nogen» kun i visse tilfælde ved ubestemt individualisering (se nedenfor).

Ved den ubestemt individualiserende artikel er numeralbegrebet næsten helt forsvundet, idet der ved artikelen udtages en hvilkensomhelst enkelthed af klassen. Den ubestemte artikel er saaledes her væsentlig enstydig med den generiske bestemte artikel: en ulv er mindre end en bjørn = ulven er mindre end bjørnen. I flertal anvendes her ingen artikel: jorden har form af en kugle — planeterne har form af kugler; ulve er mindre end bjørne. At merke er, at vort sprog i spørgende og negtende sætninger for det meste ikke anvender «en», men «nogen», hvor individualiseringen er ubestemt: bor der nogen skomager her i nærheden (tysk: wohnt hier ein Schuster); aldrig har nogen kvinde været mere mand (tysk: nie ist ein Weib mehr Mann gewesen); jeg ser ikke noget hus = intet hus.

Den ubestemte artikel mangler i følgende tilfælde:

a. Hvor et ord staar som prædikatsord eller objektsprædikat samt efter «til», «for» og «som», naar artsbegrebet træder særlig sterkt frem; saaledes navnlig hvor en persons stilling, nationalitet eller religion angives: han er skrædder, nordmand, katolik; han kalder sig (for) greve; de valgte ham til konge; din stilling som fader (men: handle som en fader, hvor en sammenligning udtrykkes). Ofte bruges begge konstruktioner uden synderlig forskjel: hun var (en) prestedatter; vær nu (et) menneske; vis dig dog som (en) mand; nu er du blit (en) tyv. Hvor et adjektiv tilføies, mangler artiklen ligeledes kun naar artsbegrebet skal fremhæves, hvorved prædikatet kan faa betydning af et adjektiv: han er juridisk kandidat — han er en flink skrædder; vær snil gut (= vær snil; særnorsk) — han var en snil gut; han blev rig mand paa det (= blev rig). I ældre tid, navnlig i reformationstiden, var ved tysk indflydelse brugen af artikel mere udbredt, saaledes ved verber med betydningen «gjøre til»: han wor tagen til een styreræ øuer eet land (Mand.); oc vaar der tilmet en Herre offuer alle de beste

Land (Ved.); han bleff strax giort til en Høffuitzmand (ib.; sml. ældre tysk: sie machten ihn zu einem Könige); offuer huilcket han satte hannem en Regentere (ib.); vær her Nils stadfested til en Capellan (Abs. Ped.); hand udkored denne Hans pibere til en foged (ib.); Gud kallede hannom til en predicant (J. Niels.); nødes han til at tage til en huszforstanderske en anden quinde (St. D. Pr.); du har en Færing til Karet, en Dybsang (= fiskesnøre) til en Raritet, en Tofte til et Sæde (Dass). Undertiden ogsaa ved de i § 68, 2, a, γ, omhandlede udtryk: det er dig bedre, at du gaar en Krøbling ind i Liffuet (Bib. 1550); mens du hos Guds høijre Haand sidder en Regenter (Dorthe); sidde en enke (18. aarh.). Hertil ogsaa oprindelig: gaa it bud (Abs. Ped.), af ældre: gaa en bud (sml. ieg will din bud till min skaber gaa, Folkev.), hvor «bud» = sendebud (tysk: Boten gehen, Bote laufen).

b. Hvor et substantiv staar i modsætningsforhold til et andet eller til sin egen negation: gaa med hat (engelsk: he wears a hat), modsat: gaa med hue; gaa med frak, modsat: uden frak (engelsk: without a coat); han havde fuldt hus.

c. I mange talemaader og ordsprog, med og uden adjektiv: faa brev fra en; frænde er frænde værst; med lov skal land bygges; i bar skjorte; med væbnet haand; hærtagen kvinde; ærlig mands vis (sml. menigmand); brændt barn skyr ilden; blind høne finder ogsaa et korn; nød lærer nøgen kvinde spinde; gale hunde faar revet skind (men: han fik en banket trøie). Medens ved artiklens udeladelse udtrykket her faar en større almindelighed, findes den hos digtere oftere sløifet, selv hvor der betegnes en bestemt gjenstand: hun erindred, at der boede i en Landsby gammel Frænde (Werg.). Denne udeladelse var i ældre tid ikke sjelden ogsaa i prosa: men giffuet os ocsaa gudfryctig Øffrighed (Ved.). Mere stødende er sløifning af artikel ved adjektivløse substantiver: tilsidst faaer Jesper Øie paa Baad, som noget henne laae (Wess.).

d. Ved parvis forbundne substantiver (sml. § 55, 3): mand og kone skal være et; giv mig pen og papir. Lignende: øie for øie, tand for tand.

2. Ved egennavne staar ubestemt artikel kun, naar de antager appellativ betydning: hun er en Petersen (d. e. tilhører familien P.); han er jo en (ren) Cicero (d. e. en taler som C.); byen er et (rent) Sodoma (d. e. ligesaa fordærvet som S.); et himmerig paa jorden; et helvede.

3. Stofnavne kan ikke ha ubestemt artikel, medmindre deres betydning begrænses ved en tilføielse: en god tobak; en

vin som er hjemført paa fad; der tarves det Kiød et umaadeligt Smør (Dass). Undtagelse danner naturligvis de stofnavne som tillige er betegnelser for enkelte dele af stoffet eller for gjenstande gjorte deraf: et straa, et træ, et glas (derimod f. eks. ikke: et guld, men vel i ældre dansk: et fingerguld = en guldring). Ligesaa betegnelser for et vist kvantum af stoffet: lad mig faa en suppe (= portion suppe); en øl (= en flaske eller seidel øl); en kaffe avec; sml. to øl. I ældre dansk brugtes artiklen oftere ved sammenligninger, idet man efterlignede ældre tysk sprogbrug (mht. rōt sam ein bluot, swǣrer danne ein blī): han swortnede som en iord (Chr. Ped.); Janemund bleff bleg som en aske (ib.); han rødmed som et blod (Folkev.); i en norsk folkevise: ho svartna som ei jord (oldn. *svartr sem jǫrð*). — Paa samme maade forholder det sig med samlingsnavne i strengere forstand (d. v. s. ord som ikke tillige kan betegne det enkelte individ af arten), som: kvæg, fæ; billedligt siges dog: du er et fæ, et hornkvæg. Ogsaa kan en begrænset samling betegnes ved ubestemt artikel: en buskap, et stutteri (men ikke: et kavalleri, medmindre «en» er = en saadan: et kavalleri som det tyske).

4. Abstrakter har den ubestemte artikel, naar der menes en enkelt tilsynekomst af en egenskab eller tilstand. Saaledes med tilføiet bestemmelse: en sjelden lærdom; en dovenskab uden lige. Uden bestemmelse: han begik en dumhed (= dum handling); dette kalder jeg en uforskammethed (om en uforskammet ytring eller opførsel); den paafuldte Succes tilveyebragte først en Taushed, siden en almindelig Approbation (Holb.; engelsk: there ensued a silence). I adskillige staaende udtryk mangler artiklen, til trods for at der betegnes en enkelt ytring af abstraktet: gjøre (en) ende paa; tage del i; Gud til ære, andre til (et) eksempel; ved (anden, forekommende) leilighed; af gammel vane; gjøre gode miner til slet spil. Holb.: en haver Lyst til vist Arbeyde og visse Forretninger. Man siger: han var der ikke lang tid, men: han var der en lang stund (Abs. Ped : liden stund dereffter) = oldn. *langa tíð*, *stund*.

59. Foruden i de i § 58, 1, a og 3 nævnte forbindelser skyldes ogsaa i nogle andre tilfælde den ubestemte artikels brug indflydelse fra tysk. Saaledes opfattedes i flere udtryk den tyske artikel «den» paa grund af udtalen «n» som ubestemt artikel: bringe, komme for en dag = an den Tag bringen, kommen; være om en hals = um den Hals sein (= um's Leben sein, være redningsløst fortabt), hvorfor tidligere ogsaa sagdes:

være om halsen; paa en studs (dansk) = auf den Stutz; sml. det vulgære: omentrent = nt. umme den trent (trent = kreds, ring; «omtrent» er hollandsk omtrent). Rimeligvis skyldes det ogsaa tysk indflydelse, naar i lidt senere oldnorsk flertal af *einn* bruges ved talangivelser for at betegne det omtrentlige: *einar fimm þúsundir* (egte nordisk: *fyrir nǫkkurum fjórum vetrum.* sml. engelsk: some twenty years), som tysk: eine vier Wochen. I norske dialekter anvendes saaledes formen «ei» = oldn. *ein,* intetkjøn flertal: ei tjugo stykkje; ogsaa dette stemmer med tysk brug: ein vierzehn Tage. Af samme art er vore udtryk: en tre dage, en halvandet hundred mennesker; svensk: en tio stycken.

KAPITEL V.

Adjektivet.

60. Adskillelsen mellem substantiv og adjektiv beror i formel henseende paa det sidstes kjønsbøining og komparation, hvortil i germansk kommer indflydelse af den pronominale bøining paa den adjektiviske.

I almindelighed flekteres i de indoeuropæiske sprog adjektivet ligedan som substantivet; men i nogle danner adjektiverne endel af sine kasusformer i overensstemmelse med pronomenerne. Dette er i oldindisk tilfælde med de saakaldte pronominale adjektiver (som «al»), en ordklasse som staar midt imellem adjektiver og pronomener og danner broen mellem dem (de er hverken egenskabsord eller rent henvisende). Rimeligvis har da allerede i ursproget den bevægelse begyndt, som i germansk (og slavisk-litauisk) har grebet alle adjektiver, medens den i de fleste andre sprog er gaaet helt tabt.

Det indoeuropæiske ursprog besad forskjellige sammenlignings- eller komparationssuffikser. En sammenlignende betydning kunde f. eks. suffikset *-jo-* ha: latinsk *alius* «anden» (sml. oldn. *elja*, «medhustru, frille», egentlig: den anden), græsk δεξιός «høire». Fremdeles *-is* (*-jes*, *-jos*), hvor der sammenlignes med én anden gjenstand, og *-isto-* (d. e. *is* + *to*), hvor der sammenlignes med flere andre: gotisk *hauhiza*, *hauhists* = oldn. *hǽri*, *hǽstr*. Videre *-ero-* og *-tero-*, oprindelig vistnok kun ved rum- og tidsbetegnelser samt visse pronomener: oldn. *yfir* (komparativ til *of*), *undir* (komparativ til *und*); *eptir* (komparativ til *af*);

gotisk *hwaþar* = oldn. *hvárr* «hvilken af to» (indoeurop. *qo-tero* = græsk πότερος). Væsentlig ved talord brugtes *-to-* og *-mo-* for at betegne «hvilken i rækken»: oldn. *sétti* = gotisk *saihsta*, latinsk *sextus;* oldn. *frum-* (*frumgetinn* «førstefødt») = gotisk *fruma*, sml. latinsk *primus*. Af alle disse endelser er i germansk alene *is* (*ōs*) — *isto* (*ōsto*) i levende brug. Oprindelig havde de sidstnævnte former participial natur (d. v. s. de afledede direkte af verbalroden) og udsagde, at verbalhandlingen i høi, resp. særdeles høi grad fremtræder ved det substantiv hvortil de staar som attribut. Dette forhold forandredes, derved at de to former sattes i forbindelse med adjektiver og traadte ind i disses system. Fra nu af betegner de en høiere, resp. den høieste grad af egenskaben. Ved det første eller komparativsuffikset sammenlignes, som nævnt, en gjenstand med en anden (eller en samling af andre) eller med sin absolute modsætning; det sidste er tilfælde med ord hvis selve betydning er relativ eller sammenlignende: over (modsat: under), høire (modsat: venstre), østre (modsat: vestre). Ved det andet eller superlativsuffikset sammenlignes en gjenstand med flere andre. Dog findes endnu minder om det gamle forhold. Saaledes er den, som det synes, oprindelige betydning af komparationsformerne, den absolute, tildels bevaret i germansk («en ældre herre»; oldn. *konungr var hinn reiðasti* = meget vred). Ligesaa erindrer det om oprindelsen, at positiv oftere mangler («venstre», «vestre») eller tilhører en anden rod end komparativ og superlativ: *góðr* — *betri* — *beztr* (man sagde: «denne mand er bedre end den anden», før man kom til det absolute begreb «god»). Disse ord henviser til en tid, da komparativ og superlativ endnu ikke dannedes af adjektivets grundform, men af verbalroden.

Medens paa disse punkter opfatningen af adjektivet som en fra substantivet grundforskjellig ordklasse har skaffet sig sprogligt udtryk, er der et punkt hvor adjektivet i germansk tid er traadt i nærmere forbindelse med substantivet. Udviklingen af adjektivets svage eller bestemte (substantiviske) form skyldes nemlig indflydelse fra substantiverne. Denne form er fremgaaet af appositive svage substantiver (d. v. s. substantiver med stammeudlyden *-n*). Allerede tidlig i de indoeuropæiske sprogs historie optræder *n*-suffikset med individualiserende og substantiverende kraft: latinsk *silo* «fladnæset person» — *silus* «fladnæset»; *aquilo* «nordenvind» — *aquilus* «sortagtig»; græsk στράβων «en skjelende person» — στραβός «skjelende». Men

kun i germansk er *n*-formerne helt optaget i adjektivsystemet og har faat del i kjønsbøiningen. Denne svage adjektivbøining stemmer i oldnorsk overalt i ental overens med de svage substantivers, medens i flertal uniformering har fundet sted (*gǫmlu*). En række sammensatte adjektiver er blit helt indeklinable (*fulltíða* «fuldvoksen»); andre vakler mellem fleksionsløshed og substantivisk bøining: *þeir váru jafnaldra(r)*; *þeir gerðu mik ástarlausa ok eiðrofa* (indekl.) — *vaða eiðrofar* (subst.); alle disse ord indtager en friere stilling til substantivet, idet de enten bruges prædikativt eller appositivt (ikke rent attributivt). — I gotisk brugtes den svage adjektivform i følgende tilfælder:

a. Hvor adjektivet substantiveres: *blinda sums* (en blind). Dog forekommer i samme brug ogsaa sterke former: *ibai mag blinds blindana tiuhan; dauþai urreisand.*

b. Efter den bestemte artikel: *ahma sa weiha* «den Helligaand» (sjeldnere: *sa weiha ahma*). Oprindelig er her adjektivet et appositivt substantiv («aand, den hellige»). Undertiden forekommer dog sterk bøining, ligesom omvendt svag fleksion findes uden forangaaende artikel.

c. I vokativ: *atta weiha* (hellige fader, egentlig: fader, du hellige). Tiltalen er allerede i sig selv bestemt.

d. Ved komparativ, som jo allerede forsaavidt er bestemt som den kun kan være en af to.

e. Hyppig som prædikatsord, hvor adjektivet idethele har større selvstændighed: *swa unfrôþans sijuþ — ni wairþaiþ unfrôdai.*

f. Den svage form har siden udbredt sig til andre ordklasser, nemlig ordenstal (som jo betegner en bestemt gjenstand), præsens participium (hvis naturlige brug er den appositionelle, bag substantivet), samt enkelte pronomener (nemlig det substantiviske *silba* og det en bekjendt gjenstand betegnende *sama*).

61. Endel adjektiver har paa grund af sin form eller oprindelse en mangelfuld bøining:

a. Endel paa vokal udlydende adjektiver har i intetkjøn ingen endelse: et bly væsen (i dansk-norsk siges almindelig: blyt); et tro dyr (Er. Kr.: eet trot wenskab, som endnu i folkesproget: trutt); et bra menneske; et sanddru barn. Ligesaa de fra tysk laante: stille, ringe, bange, lige (et lige tal), øde; de dansk-norske former «stilt» og «ødt» hører til fælleskjøn «still» (f. eks. ti still!) og «ød» = folkesprogets aud, oldn. *auðr.* Dansk-norsk «svare» (et svare sjau) er adverbiet i adjektivisk brug (sml. «bange», som ogsaa egentlig er adverbium). Derimod

har blaa, graa, fri, ny osv. i intetkjøn endelsen *-t*. Grunden til forskjellen ligger deri, at disse sidste ord forekommer hyppig i neutrum, de første derimod ikke; man var vant til former som «blăăt» og «nӯt», medens «trŏt» som uvant klang ilde for øret paa grund af sin fra fælleskjøn afvigende vokal; med andre ord, det gamle dannelsesprincip for intetkjøn af disse ord er ikke længer levende. Ogsaa et par ord paa *-d* mangler i intetkjøn endelse: et afdød medlem (men: et dødt dyr); et glad ansigt (men: et fladt land); et ræd dyr (et feed Kornland, Holb.); er lærd selskab; et absurd krav. Grunden er dels at se i ordenes sjeldne forekomst i neutrum, dels i en bestræbelse for at undgaa misforstaaelse (sml. glat, lært). I (den østlandske) dagligtale har ogsaa ord paa *-(l)ig* samme form i intetkjøn som i fælleskjøn, idet *g*'et ikke udtales, og udlyden saaledes blir vokalisk: et skikkeli(g) menneske.

Af hensyn til velklangen sløifer folkenavne paa *-sk* og alle ord paa *-isk* i neutrum endelsen *-t*: et dansk skib (tidligere: danskt, som endnu ofte hos norske forfattere), men: ferskt vand; et dyrisk udseende. I ældre tid sløifedes ofte *k*'et: ferst (Abs. Ped.); Tystøl (ib.).

Oprindelige genitivformer eller adverbier paa *-s* (*-es*) har heller intet *-t*: et gammeldags hus, et nymodens hus, et fælles tab, et stakkels kræ, et middels aar, et tilfreds smil, et forgjæves forsøg, et indvortes onde, et afsides sted. Ligesaa: et gjængs udtryk (oldn. *gangsi*), men: et taust vidne (oldn. *þagsi*).

Laanordene «idel» og «lutter» er, ligesom i tysk, ubøielige: idel tøv, lutter øre. Disse ord betegner ingen egenskab ved substantivet og regnes maaske bedst for adverbier (sml. «bare»).

Anm. I prædikativ brug er adjektiverne ofte ubøielige; se § 69.

I ældre tid manglede intetkjøn langt oftere endelse end nu. Saaledes meget hyppig, hvor adjektivet er efterstillet: Keyseren hagde ith gaat hierte oc tro (Chr. Ped.); tænk paa dit Blod saa rød (Dorthe); et Hierte synder-reven (ib.); et græsseligt Dyr og forvoxen (Dass); ligesaa det efterstillede «hin»: dit Kiød hin kaade (Dass); guld hin røde (Folkev.). Fremdeles hvor adjektivet staar foran den ubestemte artikel: hver et Grand (Dorthe); saadan et ærligt Creatur (Holb.); saadan et Kjøb (Højsg.); saa mangen et Løb (ib.); saa vældig et Slag (ib.); dette var i forrige aarh. den sedvanlige skrivemaade og er det endnu i dansk ved «saadan». Videre, ligesom endnu i vor dagligtale, ved ord paa *-(l)ig*: giv daglig Brød (Dorthe); et yndelig Ljus (Dass); et

artig Fruentimmer (Holb.); et eeneste og øyensynlig Vidne (ib.); prægtig Bytte (ib.). Adjektiver paa *-en* havde paa reformationstiden endelsen *-et* i intetkjøn (ligesom i oldnorsk *-it*): it raadet træ, skidhet vand, it visset blad, christet folck. Holberg skriver fremdeles: et laadet dyr, et aabet brev (svensk: et øppet breff). Enkeltvis forekommer slige former langt ned i tiden; P. A. Heiberg har f. eks.: et visset Blad; Grundtvig: et vaaget Øie. Levninger er formerne: lidet, meget, eget (danskerne har neutrum «egent» i betydningen «eiendommeligt», ligesom vi siger «særegent»: et egent udseende). I forrige aarh. stødtes sprogfølelsen af endelsen *-et* ved virkelige adjektiver, idet man følte trang til at skjelne mellem disse og participierne; der skreves i denne tid ikke mere: et kjelet barn, et sultet dyr, men almindelig: et kjelen Barn, et sulten Dyr osv. som i fælleskjøn; undertiden dog ogsaa: et kjelent Barn, et sultent Dyr, og denne form er i vort aarh. blit eneherskende ved virkelige adjektiver: et slebent væsen — slebet glas; et stjaalent øiekast — et stjaalet bord (dog med vaklen: Øhl. skriver f. eks. «slebent Staal», «svundent Liv», medens vor østlandske bytale gaar i modsat retning). Formerne paa *-en* (for *-et*) lader sig enkeltvis forfølge tilbage til reformationsaarh.: med liden oc stackede Haar (P. Cl.); et doven Billed (Dorthe); ingen Rom (ib.); over saadan kræsen Dreng-Væsen (Dass); som den ingen Hovet har (Holb.). Udenfor disse tilfælde findes sløifning af *-t* kun enkeltvis ved sammensatte adjektiver: et angerfuld Hierte (Dorthe); et lesk-som Taare-spring (ib.); kostbar Bytte (Holb.); et hidsigt Galde-fuld Temperament (ib.); et faderløs Barn (Højsg.); et brødløs Æmbed (ib.). Ved enstavelsesadjektiver er sløifningen yderst sjelden, udenfor «al»: over al Julland (Ved.); imod al naturlige lob (J. Niels.); for de andre eksempler lader der sig i regelen give særegne forklaringer, saaledes for de Holbergske: et feed Kornland (se ovenfor), vor Laug (hvor substantivet paa jysk maner er fælleskjøn), et vis Tegn (maaske paa grund af substantivets anlyd), et halv Aar, et halv Pund (vel egentlig sammensætninger, sml. vort: halvandet aar = oldn. *hálft annat ár*; St. D. Pr.: halfft andit aar).

b. Adskillige adjektiver, for en stor del de samme som er omtalt under a., mangler talbøining. Saaledes de som ender paa enkelt vokal: blaa baand, tro venner; derimod bedst: frie bevægelser, nye klæder (Bib. 1550: mand lader most i ny flasker). Samme vaklen hersker ved ord paa *-s* (de paa *-es* har

aldrig *-e*): fælles indtægter; ens vaner; udenbys folk; indvortes sygdomme; afsides steder; men: tilfredse mennesker (i forrige aarh.: tilfreds m.); dagligdags(e) begivenheder; delvise forandringer; gjængse udtryk. Andre oprindelige adverbier, som «sjelden», fornøden», «ligefrem», bøies altid (i forrige aarh. flertal: fornøden).

Anm. Om prædikative adjektiver se § 69.

I ældre dansk var ubøiede flertalsformer langt hyppigere end nu. Saaledes særlig ved efterstillede adjektiver: om Kysse høvisk og kiærlig (Dorthe); velærede Venner og kiær (Dass); Indbildinger vrang (ib.); Sølv-Biergene fin (ib.); ligesaa «hin»: de Bølger hin gromme (Dass). Af foranstillede adjektiver har de enstavelses altid bøining, undtagen eiendomspronomener samt «al»: vor Bønder (Dass); din Gaver (ib.); ald sin Grene (P. Cl.); al anden svare Tanker (Dorthe). I sammensætning mangler undertiden bøining: de siuge och sorgfuld (Pall.); venneløs Encker (Dorthe); hine kysse-siug Kroppe (ib.). Ved flerstavelsesadjektiver er ubøiet flertal ved visse endelser meget hyppigt, hvilken egenhed maa afspeile den virkelige tale: paa dansk omraade er sløifningen af endelsen *-e* karakteristisk for jysk (saa allerede i J. lov), i Norge for bergensk dialekt. Muligt er det ogsaa, at den i ældre tysk (ht. og nt.) hyppige apokope af bøiningsendelser, særlig ved visse endelser som *-ig*, kan ha øvet nogen indflydelse. De endelser hvor apokope indtræder, er følgende: *-(l)ig*, *-en*, *-el*, *-er*; desuden ved alle participier: skathælik(æ) ormæ (oldd.); med menneskelig hænder (Abs. Ped.); alle wschadelig Diur (P. Cl.); dine blodig Vunder (Dorthe); vellystig Siæle (ib.); gode christen (P. Elies.); christen folck (St. D. Pr.); nogen sønderlig Steder (P. Cl.), og saa endnu i dansknorsk ved «nogen»; dieris egen Klæder (ib.); ingen Norsche (ib.), som endnu; iblant fuldvoxen Ørne (Dorthe); andre lumpen Ting (ib.); braaden Kar (ib.); siu vaagen (ib., subst.); i gammel dage (J. Niels., Dorthe); mange beskreffuit beplichtelser (Abs. Ped.); stuore vanschabt Hummer (P. Cl.); disse falmed Kroppe (Dorthe); blant udvald salig Siæle (ib.); med folded Hænder (Holb.). Da der endnu i 16. og begyndelsen af 17. aarh. forekommer levninger af oldsprogets former for intetkjøn flertal (se § 48), turde enkelte af de nævnte eksempler (som: braaden Kar, christen folck) være direkte at sammenstille med disse (oldn. *brotin ker*); ligesom de tildels kan ha medvirket til de ubøiede flertalsformers udbredelse.

c. Endel adjektiver mangler *-e* i den bestemte form, væsentlig

de samme som er omtalt under a. og b. Saaledes ord udlydende paa enkelt vokal: det blaa baand, den tro hund, den ædru tilstand; derimod bedst: det frie folk; det nye hus (thet ny testament, 15. aarh.). Ligesaa ord paa *-s*, som først senere er blit adjektiver: den fælles bespisning, det stakkels barn, det indbyrdes forhold; men: det gjængse udtryk, den gammeldagse dragt, det tilfredse smil, den delvise gjennemførelse. Enkelte andre levninger af ældre tendenser skal omtales i det følgende.

I ældre tid manglede *-e* i bestemt form meget almindelig (d. v. s. dialektisk, hos visse forfattere) i de samme tilfælde hvori det mangler i flertal. Saaledes ved ord paa *-(l)ig*: vor menneskelig fornuft (J. Niels.); i den geistlig och verdslig stat (ib.); sin besønderlig Art (P. Cl.); met derisz langsommelig trette (St. D. Pr.); paa det den vskyldig icke skall straffis met den skyldig (ib.); den deylig Sommer (Dorthe); den verdslig Løst (ib.); det jordisk Tabernakel (ib.); det Timelig (ib.); den listig Kokke-Tøs (Holb.); sit daglig Brød (ib.); hans yndig Mine (ib.). Levninger: min salig mand, samt de sammensatte: den Helligaand (tidligere: den hellig aand, 15. aarh.: then Helliger andh), naadigfruen, menigmand (Mik.: i myenighæ mandz fornwnstighed, hvor artiklen er udeladt). Ord paa *-en*: then hedhen troen (15. aarh.); den gamble christen kircke (P. Elies.); den christen Kircke (Ved.); det forleden aar (Abs. Ped.); vdj det forganngenn aar (St. D. Pr.); den bunden Svend (Dorthe); det synde-skiden Fængsel (ib.); dit gylden Armebaand (Dass); den sulten Luus (Holb.); din skiden Mark (ib.); den liden Bog (ib.); det almindeligen antagen Philosophiske Axioma (ib.). Levninger: den megen tale (P. Cl.: den megne, ældre dansk: det møgle guld); den liden handling (dansk; i folkevisestil: den liden smaadreng); min egen gut (men: den ham egne ro = særegne); den anden side (dansk-norsk: den andre siden). Ord paa *-el* og *-er*: min simpel Stil (Dorthe); mig usel Oorme-Seck (ib.); den simpel enfoldige Mand (Dass); hin aarsgammel Unge (ib.); den sønder Strand (Ved.); det vester Haff (ib., sml. «Vesterhavet»); paa den sønder Side (P. Cl.); den vester Part aff Norrige (ib.); den eeneste sikker Cuur (Holb.). Participier af svage verber: mit forderved Kiød (Dorthe); dit sukke-knuset Hierte (ib.); hin udslæbt Arbeids-Svend (ib.); din fornedret Stand (Dass); den udmattet Arm (ib.); denne forbandet Quinde (Holb.); den mig tilskikket Philippi 2 Historie (ib.); mit forhen fatted Forsæt (ib.); af hvis fortvivlet Øie (Wess.); den usminket Fryd (ib.);

præsens particip: hans sukkertalend Mund (Holb.). Ogsaa ved andre flerstavelsesadjektiver findes enkeltvis apokope: med Jesu dyrebar oc røde Blood (Dorthe); det langsom Offer (ib.); mit ynksom Hierte (Holb.); den fremmed Mand (ib.). Enstavelsesord sløifer kun yderst sjelden *e*'et: sin fattige siug hustrue (Pall.); sin dyb Søffn (P. Cl.); undtagen i sammensætning: denne fredkier Første (Ved.); hin Dydefuld Læser (Dorthe); det halvdød Hierte (ib.); den spæk-rund Amøring (Dass). Det ved *e*'ets bortfald forvoldte sammenfald af adjektivets ubestemte og bestemte form i fælleskjøn har ført til at leilighedsvis i bestemt intetkjøn *t* er blit tilføiet: det ugudeligt pavens folch (Pall.); sit kongeligt regimente (Ved.); hint herligt (Dorthe); endog: det lidet Navn (Holb.), hvilket viser at ialfald denne forfatter opfattede disse apokoperede former som ubestemte.

62. Hos ældre forfattere paatræffes særdeles hyppig en (virkelig eller tilsyneladende) bestemt form af adjektivet, hvor man skulde vente den ubestemte. Disse svage former var paa reformationstiden saa talrige, at de i visse tilfælde næsten synes at være regel; eller der synes at være foregaaet en fuldkommen sammenblanding mellem de to bøiningsmaader. Imidlertid lader de talrige afvigelser fra den nuværende brug (som ogsaa er den oprindelige) sig henføre til visse bestemte aarsager og inddele i grupper.

I. Svag for sterk form skyldes følgende aarsager:

1. Der foreligger levninger af samle kasusformer (paa -*e*), skjønt ikke følt som saadanne, men snarest som virkelig bestemte former, og derfor ogsaa undertiden overført til nye forhold. Endel saadanne udtryk er tidligere omtalt; nemlig objekter («sige gode nat») og akkusativiske bestemmelser («alle tid») i § 18, præpositionelle udtryk («paa rette maade», «i grønne busk») i § 55, 1, c.

2. Der foreligger rester af den gamle brug af svag adjektivform uden forangaaende bestemt artikel: se § 55, 1, d.

3. Bestemt form efter den ubestemte artikel skyldes nedertysk indflydelse (mnt. ein rike man, ein stolte hase).

4. Paa de sproggebeter hvor det udlydende -*e* apokoperedes i flerstavelsesord (altsaa særlig i jysk og bergensk), var følelsen for adskillelsen mellem sterk og svag bøining forsvundet; for folk som talte disse dialekter, laa det nær at tage feil, naar de forsøgte at skrive skriftsprogets former. Adskillige af de nedenfor anførte eksempler er vistnok intet andet end mislykkede forsøg paa korrekt skrivemaade.

5. Den i Norge skrevne litteratur staar delvis under indflydelse af norsk folkesprog. De af vore bygdemaal som har bevaret det gamle nominativmerke *-r* som *-e*, gjør ved flerstavelsesord heller ikke i betoningen nogen forskjel mellem ental hankjøn (og hunkjøn) og flertal (f. eks. vituge, men neutrum ental: vitugt). I et par endelser er dette *-e* blit fast ogsaa i neutrum, saa at ordet blir ganske ubøieligt. Dette er tilfælde med endelsen *-utte* eller *-ette* (oldn. *-óttr*): eit steinette land (sml. dagligtalens: en stenete vei). Ligesom med endelsen *-leg*, hvor denne forkortes til *-le*: eit faarle laup, flertal: faarle laup. Denne sidste endelse er enkelte steder blit til *-len* (allerede i Diplomatariet ofte *-liginn*), ligesom *-ig* til *-ien*; disse former findes f. eks. i Østgaards «En Fjeldbygd», ligesaa i St. D. Pr.: derisz forargeligenn handell.

II. Da det er umuligt i alle tilfælde at afgjøre hvilken af disse aarsager har været virkende, skal vi i det følgende ordne materialet efter et noget forskjelligt synspunkt, nemlig efter det grammatiske forhold.

1. Svag form efter den ubestemte artikel anvendes endnu i dansk dagligtale i udtryk som: en skønne dag, en slemme dreng, et grimme veir (af anden art er det danske: en lille mand, idet der ogsaa siges: manden er lille). I ældre tid var den meget almindelig: een ynkelige historie aff een fortabede siel (15. aarh.); en merckelige Mand (Ved.); en kraftige drik (ib.); aff it falske hierte (ib.); for en visse tribut oc aarlige skat (ib.); effter en ærlige Fader (ib.); en fattige Menniske (P. Cl.); en babylonske Kaabe (Dorthe); et røgede Svin (Dass); en kronede Søn (ib.); en aabenbare Fiende (Holb.); en Romerske Dames Liig (ib.). Ogsaa ved substantiverede adjektiver anvendtes denne form (sml. § 60, a.): en Riige (Bib. 1550); en Dumme (ib., = en stum, mnt. ein dumbe, mht. ein tumbe); en Spedalske (ib.); en Retferdige (ib.; genitiv: en Retferdigis); en naturlig Dumme (Ved.).

2. I analogi hermed findes ofte svag form efter sterkt bøiet pronominalt bestemmelsesord: mangen uskyldige Lem (Ved.); megen behendige bedrageri (ib.); egen seldsyne Natur (ib.); saadan merckelige gjerning (ib.); noged prestelige embede (Abs. Ped.); imod al naturlige lob (J. Niels.); andet gode tingest (ib.); all christelige skick (St. D. Pr.); al jordiske Søssel (Dorthe); mangen bedagede Mand (Dass); al Persiske Kreds (ib.). Sjelden har ogsaa pronomenet *-e*: paa saadane wsedvanlige oc offuernaturlige reise (Ved.). Undertiden kan et adjektiv spille samme

rolle som pronomenet: en stor screffne bog (Ved.) — aff gamle sandrue Kundskab (ib.).

3. Endelig findes svag form hyppig efter præpositioner og i objektsforhold, sjeldnere ogsaa i andre tilfælde: udi idelige sparsommelighed (Ved.); hun waar aff kongelige Blod oc haffde kongelig Mact (ib.); skabe sig gode yndest (ib.); loffuede hannem herlige Skenck (ib.); wi bekenne vore mangfoldie wtacknemmelighed (Abs. Ped.); haffuer scharpe Tænder og stackede Tryne (P. Cl.); daglige dag (ib.); dødelige forskreckelse (J. Niels.); faldenn vdj obenbare hoer (St. D. Pr.); paa ehre oc gode rychte (ib.); i fulde Trav (Dorthe); af kongelige Stand (ib.); wi dobbelte Sorrig nu bær (Dass); efter aflagde Taksigelse og Lykønskning (Holb.). Usikre eksempler er: i fremmede Sted (J. Niels.), maaske af biformen «fremmede»; med vaade Kind (Dorthe), muligens flertal (sml. væd dine Kind, ib.). Eksempler paa svag form i nominativ er: vaar (= var) vedtagne skik (Ved.); tve-eggede Sverd (Dorthe). I efterstilling: all anden øffrighed, verdslige och geistlige (J. Niels.).

63. I visse grammatiske forhold veksler svag og sterk bøining. De vigtigste er følgende:

a. Ved tilnavne: se § 55, 1, a.

b. I tiltale (sml. § 55, 4); her brugtes i ældre tid ofte sterk form, dog mest ved flerstavelses eller sammensatte adjektiver: o umilt Modershierte (Ved.); o nyfød søde Noor (Dorthe); o daarlig Verdens Træl (ib.); o evig Fader (ib.); jeg lengis, naadig Dommer (ib.); enfoldigt Menneske (ib.); bort, kalked Grav (ib.); fattig Fange (Dass); almegtig Gud (ib.); bort, uforskammet Pige (Holb.); sendrægtig Skrædder (Wess.); elskværdig Helt (ib.); du Tændernes uhøflig Giest (ib.); hør i det, stolt Karen (Folkev.). Med endelsen *-er*: Weldiger Furste oc Mectiger Herre (P. Elies.). Endnu i det danske: god karl (og i sammensætningen: godtfolk = oldn. *gott fólk*, brugt som tiltale).

c. Medens efter en eiendomsgenitiv altid staar svag form («faderens store formue»), idet genitiven føles som bestemmelsesord (i lighed med eiendomspronomener), er efter genitiviske tidsbestemmelser sterk form hyppigere end svag: ti timers uafbrudt(e) vandring; flere aars ærlig(e) vandel.

d. Hvor paa digterisk vis adjektivet sættes efter substantivet, har det sedvanlig sterk form: den jomfru ren. Dog findes ogsaa svag bøining: min hjelper hulde (Dass).

e. I dansk-norske udtryk med efterhængt artikel staar i

visse tilfælde adjektivet i sterk form: midt paa svarte natten — ikke stor hjelpen; ikke rar(e) karen. Se § 54.

64. De allerfleste adjektiver tillader komparation. Undtagelser danner de fleste som adjektiver brugte participier: levende, formuende; sveden, svedt, bedrøvet (then bedrøfdeste modher, 15. aarh.). Nogle fortidsparticipier er dog blit rene adjektiver ogsaa i henseende til komparation: fuldkommen, bestemt, berømt. Endvidere mangler gradbøining ved de med visse afledningsendelser dannede adjektiver; saadanne suffikser er *-en*: grætten, muggen (flere saadanne ord kompareres dog, særlig er superlativ ikke sjelden: det er den lumpneste behandling jeg har været ude for; den dovneste gut i hele klassen); *-et*: skaldet, stenet(-ed), fremmed; *-isk* og i flerstavelsesord *-sk*: dyrisk, krigersk; endelig *-(e)s* i ord opstaaede af genitiver eller adverbier: stakkels, afsides. Det indeklinable «værd» kompareres ikke. De adjektiver hvis betydning er absolut, har selvfølgelig ingen gradbøining: død, evig, algod, glohed. Anvendes saadanne ord som de nævnte i sammenligning, betegnes denne ved omskrivning: hun var mere bedrøvet end nogensinde; den mest lovende elev.

1. Komparativ havde i oldnorsk kun svag bøining. Naar f. eks. J. Nielsen, P. Claussøn og P. Dass skriver former uden *-e* (jo arriger skalk; jo haarder oc tetter er hans Horn; foruden al vider Omtale), beror dette paa en dialektisk apokope, som allerede forekommer i 15. aarh.: i blant thee møør hun var met, fandz ængi arwaktær, ængi rættær i theræ logh, ængi miukær; se § 61, c. — Omskreven komparativ findes undertiden i oldnorsk: *meirr leiðr* = *leiðri*. Den anvendes i nutidssproget — udenfor de ovenfor nævnte tilfælde — særlig hvor to egenskaber hos samme gjenstand skal sammenlignes: hun er mere tækkelig end smuk. For denne anvendelse synes ursproget at ha manglet en typus; den nuværende betegnelse stammer vistnok fra tysk. Ligeledes hører den omskrevne form hjemme, hvor andet sammenligningsled udgjøres af en maalsbestemmelse: skibet var mere end 100 fod langt. Herfor siges dog ofte, skjønt mindre logisk: skibet var længre end 100 fod; og dette er ogsaa den oldnorske udtryksmaade: *hann var eigi ellri en 17 vetra* = ikke mere end 17 aar gammel. — Absolut komparativ var i oldnorsk ikke i brug, idet overalt hvor komparativ synes at betegne en høi grad, tanken paa en sammenligning eller modsætning ligger under udtrykket: *gerva svá færi* = kun faa

gjør saa (egentlig: færre gjør saa end det modsatte); *ok er þat vænna* = temmelig rimeligt (egentlig: rimeligere end noget andet). Dog maa denne brug ha eksisteret paa et tidligere sprogtrin, da dette vel er formens ældste anvendelse; en levning foreligger i oldn. *øri* = ung, egentlig: yngre (got. *jûhiza*). I nutidssproget er den absolute brug ved tysk indflydelse blit noksaa almindelig: en ældre herre (t. ein älterer Herr); en høiere embedsmand; den modnere ungdom. Særlig yndes den i byernes jargon: en bedre middag; en mindre rus. — En indskrænkning har komparativ lidt derved at den ved sammenligning mellem to gjenstande er blit ombyttet med superlativ: oldn. *meiri hlutr fjända* = den største del af fienderne. Dog siges endnu: det sterkere kjøn; Maria har valgt den bedre del (bibelsk); sml. Chr. Ped.: oc see, huilken (= hvem) bedre tro haffuer. Ligeledes er udtryk som oldn. *miklu meiri enn* ombyttet med: for stor til at; f. eks. *veðrit var miklu hvassara enn þeir fengi nǫkkut at gert* = veiret var altfor hvast til at. Dog findes ogsaa i oldnorsk positiv brugt paa lignende maade: *sú þótti mér ungr at krefja eiðsins* = for ung til at (dagligtale: vel ung til at). Ligesom paa den anden side komparativ endnu — særlig efter negtelse — kan anvendes i denne betydning: tabet var ikke af større betydning end at det kunde gjenoprettes ved dristighed.

2. Superlativ havde i oldnorsk almindelig ubestemt form, hvor den betegner den høieste grad: *hann var mestr bóndi þar;* dog findes ogsaa ofte bestemt form: *hann átti hina beztu hesta í þann tíma*. I nutidssproget gjælder for den attributive superlativ den regel, at artikel anvendes hvor en gjenstand sammenlignes med en anden eller andre: han er den flinkeste elev i hele klassen. Ved kvantitative adjektiver bruges dog ogsaa ubestemt form, hvilken da altid er ubøiet: han har størst indtægt i hele byen — den største indtægt; han har flest penge — de fleste penge (oldn. *flest manna — flestir menn);* uregelmæssigt er: størst Daare har største Forstand (L. Sagen). Den prædikative superlativ har begge former: vi er rigest — de rigeste. Endnu i forrige aarh.'s dansk kunde superlativ som prædikatsord bøies i tal: hvilke kjøer ere svageste (Højsg.). I vort folkesprog, hvor superlativ altid (med undtagelse af de af adverbier afledede, som: inst, øvst, fremst, fyrst) har svag form, heder det: han er rikaste; og dette er ogsaa hos P. Claussøn det almindelige: denne Biørn bliffuer fedeste; Gauben

er karskeste til at løbe; sml. Abs. Ped.: saa møged som oss mueligeste kunde vere. Sammenlignes derimod en gjenstand med sig selv under andre forhold, har superlativen altid ubestemt form: jeg føler altid størst tilfredshed, naar jeg er hjemme; de var, følte sig altid friest, naar de var alene. Her staar den prædikative superlativ paa grænsen af adverbium (sml. tysk: ich bin, fühle mich am freisten, wenn). Bestemt form uden bestemt artikel findes endnu ligesom i oldnorsk (se § 55, 1, b) ved ordenssuperlativer: for første og sidste gang; i sidste øieblik; næste aar. Desuden i enkelte andre udtryk: i bedste, værste fald; han er eneste søn. Betegner superlativen en særdeles høi grad (absolut superlativ), anvendtes i oldnorsk bestemt artikel: *hinn mesti bør* (en meget stor gaard); *konungr var hinn kátasti* (meget munter); kun ved genitiv staar ubestemt form: *hon var kvenna fríðust* (en meget smuk kvinde). Ogsaa i nutidssproget er her artikel sedvanlig: i værelset herskede den største uorden. I mange udtryk udelades den dog, idet adjektivet beholder svag form: jeg skal gjøre det med største fornøielse (tysk: mit grösstem Vergnügen) — med størst fornøielse læste jeg Walter Scott (tysk: mit dem grössten Vergnügen), hvor superlativen er relativ eller virkelig sammenlignende; han havde ikke (det) mindste bryderi dermed; jeg har ikke (den) fjerneste anelse derom; i bedste velgaaende. — Efter den ubestemte artikel er superlativ sjelden og staar da altid i svag form: et første forsøg; et høieste væsen; en allerkjæreste pige (absolut). Efter andre pronomener end de possessive kan superlativ ikke staa attributivt uden artikel; dog har digtere udtryk som: denne velsignelsesrigeste Dag (Werg.).

Ligesom i latin, inddrages i oldnorsk superlativen ofte i bisætningen: *ok hǫfðu skip þat er þeir fengu bezt; vildu kaupa sér gullhring þann er beztan fengu þeir ok mestan.* Denne eiendommelighed findes oftere i folkeviser: han red, som en jomfru kunde bedst; og ved efterligning heraf ogsaa hos nyere forfattere: han red, alt som han kunde bedst, sit Dødningridt til Skoven. Tautologisk: saa rig, som nogit land rigist kan vere (Abs. Ped.).

65. Adjektiver substantiveres til betegnelse dels af personer, dels af ting.

1. I gotisk substantiveredes adjektiver til betegnelse af personer dels i ubestemt (sterk) form uden artikel, dels i bestemt (svag) form med eller uden artikel: *blinds* = en blind — *blindai* = blinde; *(sa) blinda* = den blinde — *(þai) blindans* =

de blinde. Paa væsentlig samme standpunkt staar vort gamle digtersprog og den lærde oversættelseslitteratur, kun at den svage form her kræver artikel: *haltr ríðr hrossi; til hvers mun ek líta nema til lítilláts ok hugværs* (ad humilem et quietum); *sjaldan verðr víti vǫrum* (hvor *vǫrum* kan være baade ental og flertal); *guð stendr i gegn dramblátum* (superbis); *hinn ríki; hinir auðgu*. I folkelig prosa tilføies i begge tilfælde sedvanlig *maðr, menn;* saaledes svarer til den lærde stils *góðir ok illir* det mere folkelige *góðir ok vándir menn;* hvor oversættelseslitteraturen har *lærðir* (genitiv: *lærðra*), har folkelige skrifter *lærðir menn*. Denne stilforskjel bestaar for en del den dag idag og adskiller i ikke ringe grad skrift fra tale.

Ved den ubestemte artikel substantiveres adjektiver (og participier) til betegnelse af en enkelt bestemt person (bestemt individualiserende artikel) eller af et individ som repræsentant for klassen (ubestemt individualiserende artikel): jeg har idag talt med en blind — en blind hører ofte skarpere end en seende; flertal: blinde ser, halte gaar. Ikke alle adjektiver viser samme tilbøielighed for denne form. Man siger vel: en lærd, geistlig, sagkyndig, fremmed, vanvittig, ulykkelig, gal, spedalsk, syg; besat, indfødt, edsvoren, skibbrudden; reisende, studerende, osv.; men ikke: en god, ædel osv. (ved betegnelser for moralske egenskaber), heller ikke: en stor, en ung osv. Holb. har: en Gammel (= en af de gamle, fortidens mænd). Artiklen sløifes ved formelagtige sammenstillinger af to modsætninger (sml. § 55, 3): gammel og ung, fattig og rig, høi og lav, læg og lærd. Ligesaa i: fra liden (dansk: lille) af (tysk: von Klein auf).

Ved den bestemte artikel substantiveres adjektiver (og participier) til betegnelse af en bekjendt person (den individuelle artikel) eller af et individ som repræsentant for klassen (generisk artikel). Af førstnævnte art er den tilbagevisende artikel, hvor det underforstaaede substantiv er nævnt lige forud: der traf han en høi mand og en liden en; «Vel mødt», sagde den høie. Her staar adjektivet nærmest sin oprindelige funktion, er kun halvt substantivisk. Noget nærmere substantivet staar adjektivet med den udsondrende artikel, hvor der betegnes en ved sammenhængen tydeliggjort person: har du besøgt den syge idag. Denne brug har i ental omtrent samme udstrækning som substantiveringen med ubestemt artikel; dog siges f. eks. ikke gjerne «den kristne» om en bestemt person, men vel «en kristen» (Chr. Ped. har: den hedne = hedningen). Om moralske

egenskaber anvendes nu formen aldrig; Werg. siger dog: den Gode (om Chr. Krohg). Særdeles hyppig er den derimod ved participier, navnlig i retssproget: den overfaldne, bestjaalne, dræbte, dømte, druknede, savnede, henrettede, tiltalte, anklagede, afdøde, bortgangne; tabende (part), vindende. Ved enkelte kan artiklen udelades: afdøde, anklagede, indstævnte, tiltalte; angjældende. Ved et par udelades den altid: undertegnede (tysk: Unterzeichneter eller der Unterzeichnete, fransk: le soussigné, svensk: undertecknad); vedkommende. Ligesaa i tiltale: elskede; kjære (vene); snille, søde dig (oldn. *armi* = stakkel). Nærmest substantivet staar adjektivet med den særstillende artikel: den onde (= Fanden, tidligere: den onde mand); den almægtige (= Gud); den korsfæstede (= Kristus). Med generisk artikel betegner adjektivet, dels i ental dels i flertal, den hele klasse: de(n) rige er ikke lykkeligere end de(n) fattige; Gud antager sig de(n) retfærdiges sag; de(n) kristne. Hyppigst er flertal, især ved betegnelser for moralske egenskaber: de gode; medens betegnelser for legemlige eiendommeligheder ogsaa er hyppige i ental: den blinde, døve, halte; ligesaa: den vilde (svensk: vilden).

Med substantivet deler en række adjektiver evnen til at forbindes med et adjektiv, et possessivt pronomen eller en genitiv: en forhenværende geistlig; rette vedkommende; en af hans bekjendte; min elskede (men ikke gjerne: en elsket); din forlovede (ogsaa: dette passer sig ikke for en forlovet); hans tilkommende (d. e. tilkommende egtefælle); hans (nærmeste) paarørende; generalens underordnede. Wess. skriver: hans Grumme (= grumme elskerinde).

Rene substantiver er de adjektiver blit, som tillader efterhængt artikel, nogle ogsaa substantivisk flertal. Af denne art er nogle fra tysk stammende ord: betjent = t. Bedienter (medens «bekjendt», = t. Bekannter, er substantiveret adjektiv); gesant = t. Gesandter (egentlig: den udsendte); fuldmægtig (St. D. Pr.: hans fuldmechtige) = mnt. vulmechtich; Ved.: vdlendiger (flertal) = mnt. ûtlendich. Egte nordisk (og urgammelt) er det svage substantiv «unge» = oldn. *ungi*, medens «næste» gjengiver tysk: der Nächste. «Lige» (oldn. *líki*) bruges nu kun i ental efter possessiv eller genitiv; vort folkesprogs «likje» er ingen indskrænkning underkastet. I dansk svag, i dansk-norsk sterk form har superlativet «inderst(e)»; ogsaa «kjæreste» sløifer i dansk-norsk ofte *e*'et. Rene substantiver er ogsaa et par oprindelig adjektiviske folkenavne: en dansk — dansken, en svensk — svensken;

tidligere ogsaa: en tysk — tysken (saaledes f. eks. Ved.: denne Tydsk — disse Tydske; Abs. Ped.: en tysk), endnu i talemaaden: hvad gjør ikke tysken for penge. Den moderne form «en tysker» er vistnok dannet efter den tyske form: ein Deutscher; den har i dansk undertiden paavirket de to andre ord: en dansker, en svensker («dansker» brugtes altid af Grundtvig). De dansk-norske former: «en danske», «en svenske» viser bestemt bøining. Holb. har: Underjordsker (flertal). I norsk talesprog er den efterhængte artikel ikke sjelden ved substantiverede egenskabsord: gamlen (= gamlingen); søten min; derfor drog den rige Styggen helst i Vei paa Hesteryggen (Welh.). Dorthe har: Skriftklaagen. Saaledes ogsaa ved hestenavne: blakken, svarten (hunkjøn tildels: svarta, brona); hermed kan sammenstilles, at adjektiver uden artikel i oldnorsk poesi bruges om heste: *ok á svartan sǫðul of lagði.*

2. Substantiveringen af intetkjøn i sterk form havde i oldnorsk omtrent samme udstrækning som i de øvrige gammelgermanske sprog. Den var saaledes hyppig som indholdsobjekt: *fagrt skaltu mæla; fǫgru skaltu heita.* Her nærmer adjektivet sig ofte til adverbiet: sige, tale sandt; gjøre, handle godt mod en. Af denne brug er adverbialformen paa *-t* fremgaaet: se § 72, 3.

Fremdeles var denne substantivering almindelig ved mængdesadjektiver: *mart, fátt manna; litlu síðar, miklu meira.* Om de førstnævnte udtryks historie se § 40, 4. De sidstnævnte er omdannede til adverbier: lidt senere, meget mere.

Fællesgermansk var denne brug ogsaa til betegnelse af upersonlige ting eller begreber ved et begrænset antal adjektiver med betydningerne: god og ond; ret og uret; sand; kjær og ubehagelig; samt ved farvebetegnelser. Oldnorske eksempler er: *hit hæsta gott* = det høieste gode (tysk: das höchste Gut); *vilja e-m gott* (det som godt er); *gjalda góðu illt* = gjengjælde ondt med godt; *leystu oss frá illu* (libera nos a malo); *til góðs ok ills* = til godt og ondt; *mǫrg góð* = mange goder; *ná réttu; segja satt; sagði honum ljúft ok leitt* (mht. liep unde leit); *þau skulu gegna jafnt ljúfu sem leiðu; eta hvítt* (melkemad). Sjelden ved andre ord: *bíta á beisku* (bide i det sure æble). Ved siden heraf forekommer ogsaa substantivering i bestemt form med forangaaende bestemt artikel: *nú skal ek segja þér hit sanna; hit hvíta eggs* (hvidten, dansk: hviden), *hit rauða* (blommen). Den sterke form veg tidlig pladsen for den svage efter den bestemte artikel. Efter den ubestemte artikel holdt den sig længe; for-

mer som: et gode, onde, hele, et skjønt ydre er den dag idag ikke talrige og tilhører idethele den senere tid; Holb. skriver: et Godt, og endnu findes: et helt. De nye former er dannede efter udtryk som: det gode, onde, rette, skjønne, timelige, sidde i det grønne, hen i det blaa, vende det lodne ud, vende sig til det bedre, ha sit paa det tørre, osv., hvilke ved sin talrighed fik indflydelse ud over sit egentlige gebet (sml. den ved udtrykkets sjeldenhed fremkaldte vaklen i bøiningen i tyske forbindelser som: ein angenehmes Äussere el. Äusseres). Forandringen synes at være begyndt ved «et gode» = oldn. *góði*, mask. (Holb.: det giør ingen Gode at tale mod Erfarenhed) efter «det gode»; sml. omdannelsen af det ældre «gjøre sin bedste» (egentlig intetkjøn flertal: oldn. *hafa ǫll sín beztu frammi*) til «gjøre sit bedste». Sin adjektiviske natur viser disse substantiveringer endnu derved, at de — med undtagelse af «et onde» — ikke kan ha efterhængt artikel (ondet — det gode, ydre). Heller ikke har mere end et par af dem flertal: goder, onder. Derimod kan de tage et adjektiv foran sig: det ene fornødne; hans ydre (Werg.: vort fælles Hellige). Sterk form bruges nu kun hvor der ingen artikel er, og er idethele sjeldnere end tidligere: det er aff ont (Bib. 1550, = tysk: von Uebel sein); frells oss fra ont (ib.). Endnu f. eks.: gjøre galt værre; fortælle nyt (bynyt); snakke gammelt (omdannet af æ. d. gammel = gammen «spøg, skjæmt»); begaa falsk; gjøre sort til hvidt; sort er sorgens farve. Hyppigst ved sammenstilling af to modsætninger: godt og ondt; stort og smaat; jeg har hverken smagt vaadt eller tørt. I konkret betydning er nogle gaaet over til virkelige substantiver: grønt(et); fedt(et); og de fra tysk laante: vildt (egentlig et gammelt substantiv, men opfattet som substantiveret adjektiv), altet (t. das All). Kun brugeligt i flertal er: gotter (dannet af intetkjøn ental: godt). Kun halvt substantiver er de fra tysk oversatte: blyhvidt, berlinerblaat, hvilke ikke bruges med efterhængt artikel. — De substantiverede participier har altid bestemt artikel: det bestaaende; det forbigangne. Undtagelser er: vedlagte, indlagte, følgende (han svarede følgende), og talemaader som: lade gjemt være glemt.

I faste forbindelser med præposition var i oldnorsk substantiveringen mere udstrakt. Saaledes ikke blot: *at (með) góðu, at (með) réttu, fyrir satt;* men ogsaa: *af nýju, at fullu, at vísu, með ǫllu, halda sik til jafns við e-n,* o. a. De gamle former er tildels bevarede: sige for sandt, for vist; med rette; til fulde; til visse; æ. d. aff ny, eller: paa det ny (fra tysk: auf's neue

= von neuem), nu: paa ny; æ. d. med alle. Fra tysk stammer ogsaa: uden videre = t. ohne Weiteres. Artiklen er tilføiet i: met gode eller onde (Chr. Ped.); endnu henimod 1700: med gode (norsk folkesprog: med godo), dengang vistnok opfattet som svag form og derfor omdannet til: med det gode. Anderledes med det ældre: tage for gode, som er omgjort til: tage for godt. Ved superlativ vakler sprogbrugen mellem bestemt og ubestemt form: til sidst (Abs. Ped.: til det sidste) = oldn. *at síðarstu* — i det mindste (ældre: til mindste); paa det venligste (Pont.: paa venligste).

3. En særstilling indtager substantiveringer af hankjøn og hunkjøn brugt om upersonlige gjenstande. Her er overalt et bestemt substantiv at underforstaa. Af denne art er sprogenes navne: norsk(en), tysk(en), fransk(en). Ved disse er ordet «tunge» udeladt: oldn. *dǫnsk tunga*, *á danska* (*danskri*) *tungu; norrøn tunga* (*norrønt mál*). Ved siden heraf anvendtes i oldnorsk svage substantiver: *norrøna, á norrønu; hann lét venda mǫrgum riddarasǫgum í norrønu or girzku eða frǫnzku.* Denne form findes endnu i svensk: i svenskan, paa svenska; og brugtes ogsaa hos os i ældre tid: Mouerre-Biørn paa Norsche (Ped. Cl.). Det forældede: det franske osv. stammer fra tysk; man finder ogsaa: det tysk som tales i Hannover = tysk: das Deutsch. Ved «høire» og «venstre» (til venstre, det samlede høire) er udeladt ordet «haand»: oldn. *hœgri hǫnd*, *til vinstri handar.* Fra tysk stammer udtrykket «give en sidsten» = t. einem den Letzten geben (udeladt: Schlag). Ligesaa: en hvid, ældre: en hwid pennig (1403), oldn. *hvítr peningr*, mnt. ein witte (pennink).

Anm. Om adjektivets stilling se § 188.

KAPITEL VI.

Tillæg til substantivet.

66. Hvor et nomen direkte forbindes med et andet, saaledes at begge tilsammen udgjør ett begreb, siges det ene at staa attributivt til det andet. De to bestanddele hører ogsaa formelt nær sammen og kan som regel ikke skilles ved andre sætningsdele. Som attributer optræder baade adjektiver (participier) og substantiver.

1. Attribution af adjektiv har i tidens løb lidt adskillig indskrænkning. Saaledes særlig ved de ubestemt tællende adjektiver og ved talord, hvor disse forholder sig partitivt til substantivet (eller til et personligt pronomen): *margir vér* = mange af os; *hann hitti þar marga frændr sína* = mange af sine slegtninge; *eigi er sagt af fleirum heitstrengingum þeira* = flere af deres løfter; *flestir hǫfðingjarnir* = de fleste af høvdingerne; *sumr hvalrinn* = noget (en del) af hvalen (folkespr. sum fisken); *sum skip sín* = nogle af sine skibe; *sumt þat* = noget deraf; *váru þá roðin sjau skip Norðmanna* = syv af nordmændenes skibe; *tólf hinir dýrstu steinar* = tolv af de el. de tolv kosteligste stene. Lignende ved «en»: *einn vinr Þóris* = en af Tores venner el. en ven af Tore; *einn hinn versti maðr* = en af de værste mænd el. en meget ond mand. I alle disse tilfælde — hvor hovedordet enten er et personligt pronomen, eller et substantiv bestemt ved efterhængt artikel (sml. § 54), en superlativ, et eiendomspronomen eller en genitiv — bruges nu det partitive «af». Endnu i reformationsaarh. var den gamle konstruktion meget almindelig: nogher myne ordh (Rimkr.); ingen thyn wæn (Mik.); en den beste kempe ieg wed (Chr. Ped.); en sin suend (ib.); en keyserens hertug (ib.); fire wore Guder (ib.); tho hans søner (ib.); mange vore gamle Forfædre (Ved.); andre hans lige (ib.); en sin tienere (ib.); en sin gode Ven (ib.; men ogsaa: en aff sine gode mend); en sin ypperste mand (ib.); den ene sin Fod (ib.; = sin ene fod el. den ene af sine fødder); trij fru Heluigs barn (Abs. Ped.). — Ved «al» og «begge» gjælder den anførte regel ikke, eftersom forholdet her ikke (som i engelsk: all of them, both of them) opfattes partitivt, idet jo de to begreber dækker hinanden i omfang.

Udenfor de nævnte tilfælde bruges endnu attributiv konstruktion med partitiv betydning, ofte endog hvor oldnorsk kunde anvende genitiv: *fátt manna* = *fáir menn* «faa mænd»; *flest manna* = *flestir menn* «flest mænd»; *ekki manna* = *engir menn* «ingen mænd». Særskilt merkes forbindelser som: meget ved, lidet penge, lidt vin, noget frugt (§ 40, 4), hvor intetkjønsformen henviser til gammel genitivisk konstruktion. Ogsaa hvor tillægget ikke er et mængdesord, kan betydningen dog være partitiv: oldn. *miðr dagr* «middag» (den midtre del af dagen); sml. latinsk: media urbs. Ved mange saadanne forbindelser hersker dobbelttydighed, idet adjektivet enten kan opfattes som egenskabsord eller som partitiv bestemmelse: «det gamle Kri-

stiania» er saaledes enten = Kr. i gamle dage, eller = den gamle del af Kr.; «nu har vi gaaet den længste vei» er enten = den vei som er længst, eller = den længste del af veien. Kun partitivt kan forstaaes udtryk som: det halve kongerige; det sydlige Norge.

I oldnorsk kunde ved partitive forhold hovedordet adskilles fra tillægsordet, hvorved det sidste sterkere fremhæves (sml. tysk: Geld hat er keins, sehr wenig); her maa nu anvendes præpositionen «af», ifald ordstillingen beholdes: *þeir mundu engir sigrfor fara, er borðust við Harald* = ingen af dem; *glergluggar váru margir á húsinu* = af glasglugger var der mange, eller: der var mange glasglugger; *biskupa* (akk.) *skulum vér hafa tvá á landi hér* = af biskopper skal vi ha to. Endnu i reformationsaarhundredet var den gamle udtryksmaade hyppig: quinna døø manniæ (14. aarh.); møghet løber watn, men mølleren soffwer (P. Lolle); saa mange laage døde kroppe (Chr. Ped.); Sabeler er icke mange hoes os (Ped. Cl.); denne Fisch er oc megen her under Landet (ib.); i lighed hermed ogsaa: ieg haffuer ingen funden dine lige (Chr. Ped.); thi han havde udi Regierings Konst ingen paa de Tider sin Lige (Holb.). Levning er: han er, som folk er flest = oldn. *sem menn eru flestir.* — For «al» og «begge» gjælder regelen ikke (sml. ovenfor): *þeir eru allir mínir vinir* = de er alle mine venner; der heren vor all forsamlet (Chr. Ped.) = al hæren; *fóru þeir sunnan báðir* = de drog begge søndenfra. Men heller ikke «halv» konstrueres med «af»: *Hel er hálf blá, hálf með hǫrundar lit* = halv (halvt) sort; hielmen gick halff bort (Chr. Ped.) = halve hjelmen. Ved «halv» kan ogsaa antages distributiv apposition (sml. soldaterne sad nogle paa marken, andre paa veien).

Anm. I et par tilfælde maa det oldnorske attributive adjektiv altid gjengives med adverbium; dette gjælder *miðr* og *þverr*: *var þat sett á miðjan vǫllinn* = midt paa volden; *um þveran háls* = tværs over halsen (folkespr.: ro tveran fjord). Ved «halv» foran ordenstal anvendes nu sammensætning: *hálfr annarr eyrir* = halvanden øre (St. D. Pr.: halfft andit aar). «Selvanden», «selvtredie» osv. er laant fra tysk: selbander, selbdritt (ældre: selbe ander).

2. Attribution af substantiver har tiltaget sterkt siden oldnorskens dage.

Særlig hyppig var i oldnorsk vedføielse ved egennavne, og specielt med en titel- eller stillingsbetegnelse som bestemmelsesord: *Ólafr konungr; Eiríkr jarl; herra Ívent; þrællinn Karkr.*

I olddansk stod titlen endnu almindelig efter døbenavnet: Æscil ærcibiscop; Maximianus kæysære; men allerede Chr. Ped. retter i sin udgave af K. Magn. den jyske originals «Pippingh koningh» til: kong Pipping, «Neymys hertogh» til: hertug Neymis. Den gamle ordstilling findes nu kun ved «jarl» (Erik jarl) og skyldes her vistnok gjenoptagelse af det oldnorske udtryk. Betegnelser for professionen staar endnu efter døbenavnet, men foran familienavnet: skomager Olsen — Jakob skomager; kong Salomon og Jørgen hattemager; Per degn; Mari budeie. Tidligere stod de ogsaa efter familienavnet: Oluf Nilson raadmand (Abs. Ped.); Mattz Storson lagmand (ib.); Per Jonsson klerkis kolhage (ib.). Ogsaa andre faste tillægsord staar efter døbenavnet: Vilhelm erobrer; Johannes den døber; Mikkel ræv.

Udvidelsen af attributionens gebet skyldes navnlig indgreb i genitivens gamle omraade. Saaledes er den gamle definitive genitiv nu almindelig erstattet af hosstilling, som her var sjelden i oldnorsk (se § 40, 7): asken Yggdrasel; firmaet L. og komp. I nyeste tid har konstruktionen tildels, efter fremmed mønster, faat en videre anvendelse, idet forholdet mellem leddene kan være meget frit: ministeriet Stang (tysk: Ministerium Caprivi); dom er faldt i sagen O. kontra P. Fremdeles forbindes nu et stof- eller artsnavn direkte med et mængdesord, hvor i oldnorsk anvendtes genitiv (§ 40, 4): et glas vin, et stykke brød, to par støvler (sammensat: et fjerdingaar). Ved ordene «del» og «part» kunde tidligere ogsaa det partitive forhold gjengives ved attribution: se § 40, 3. Her kunde (ligesom ved mængdesadjektiverne) tillægget adskilles fra grundordet, hvor vi nu maa tilføie præpositionen «af» eller bruge adverbium: der som vore faarældre skulde en part nu i denne tid opstaa aff døde (1556); de cristne bleffue meste delen slagne (Chr. Ped.); kirckegaarden ligge meste parthen rett op till weyen (1537). Lignende (for en artens genitiv): Biørne er udj Norrig trende slags (P. Cl.).

67. Ved a p p o s i t i o n forstaaes en fri tilføielse af et nomen til et andet, som betegner samme person eller ting; den er saaledes ingen nødvendig bestanddel af sætningen eller uundværligt tillæg til det nomen som den bestemmer; den kan derfor ogsaa adskilles fra dette ved mellemkommende ord, ligesom dens friere forhold almindelig betegnes ved interpunktionen. Dog er dens afgrænsning ligeover de prædikative og attributive tilføielser lidet skarp, idet der jo er mange

grader i tillæggets selvstændighed. I sætningen: «han døde ung» siges adjektivet at staa prædikativt; siger vi derimod: «han døde gammel og mæt af dage», ansees tilføielsen paa grund af sin vegt bedst for apposition. I «Olav Haraldssøn» foreligger en attributiv forbindelse, idet de to led smelter sammen til ett begreb; i «Olav den hellige, Harald grenskes søn» kaldes bestemmelsen paa grund af sin større selvstændighed for apposition. Skjønt appositionen ingenlunde, historisk seet, er fremgaaet af en bisætning og altsaa ikke kan defineres som en forkortelse af en saadan, lader den sig dog sedvanlig omskrive med en relativ eller tidssætning. Hvor den paa denne vis kan opfattes som repræsentant for en relativsætning, følger den, som en saadan, efter substantivet: Kristiania, Norges hovedstad = Kr. som er Norges hovedstad (siges derimod: Norges hovedstad Kristiania, er det «Kristiania» som danner appositionen, og udtrykket er enstydigt med: Norges hovedstad, som er Kr.). Er appositionen jevngod med en tidssætning, kan den, lig denne, staa enten foran eller efter substantivet: bleg af rædsel styrtede han ud af hulen, eller: han styrtede ud af hulen, bleg af rædsel = idet han var bleg af rædsel. Brugen af den foranstillede apposition er et særkjende for det senere sprog.

Appositionen retter sig i tal og kjøn efter hovedordet, ifald den er et adjektiv eller participium: *síðan tók K. justu eina af miði fulla*; dieris egen Klæder af Selschind gjorde (Ped. Cl.). Hvor appositionen antager større selvstændighed, kan den i oldnorsk sættes i nominativ (som forkortet sætning): *V. átti graðan hest fífilbleikan at lit, hesta beztr ok fegrstr.* Eksempler paa tilsyneladende manglende bøining findes oftere i ældre dansk, overensstemmende med hvad før er udviklet om adjektivets bøining i attributiv stilling (§ 61, a—b): et af kongens skibe laden med fisk (Abs. Ped.).

1. Apposition af et substantiv til et andet (eller til et personligt pronomen) var i oldnorsk folkelig prosa ikke almindelig udenfor ganske simple forbindelser: *Jesus Kristus, dróttinn várr; Helga, dóttir hans; konungr fekk Háreki þrjá tigu manna, vaskra drengja; eigi mantu mér trúr úkunnum manni.* I poesi anvendtes den oftere som stilistisk middel til variation af hovedbegrebet: *Óðins haukar, er val vitu, varmar bráðir.* I lærd oldnorsk stil er apposition betydelig hyppigere: *byskup Robert, einfaldr maðr ok skýrrar skynsemdar.* Dette er den dag idag et skjelnemerke mellem litterær og folkelig stil, hvilken

sidste idethele ikke ynder lange appositioner (f. eks. Oslo, det gamle navn paa Kristiania). En eiendommelig brug af apposition foreligger i udtrykket: *ok bundu Egil hendr ok føtr;* stolt Signild havde bundet ham fod og hand (Folkev.); sml. engelsk: he was bound hands and feet; gotisk anvender her akkusativ, oldhøitysk dativ.

2. Apposition af et adjektiv kan kun antages der hvor adjektivet ikke sammen med substantivet danner ett begreb, men indtager et friere forhold til det og kan skilles fra det ved andre sætningsled. En saadan apposition kan i oldnorsk antages ved det enkle adjektiv i udtryk som: *mitt lík dauðs* (naar jeg er død); *flýr þú nú fyrir mér blindum* (som er blind); *vei mér gamalli, sem ek em* = ve mig, gammel som jeg er. Dog kunde forholdet her ogsaa opfattes som prædikativt (sml. § 68, 1, b, γ). Derimod foreligger sikker apposition, hvor flere forbundne adjektiver stilles efter substantivet: *maðr hét Yngvarr, ríkr ok auðigr;* i alle ting, store og smaa. Samt hvor et adjektiv har adverbielle bestemmelser til sig: *Otkell gaf honum uxa, níu vetra gamlan;* han ilede hjem, lykkelig over sit held. Karakteristisk for senere stil er foranstilling af saaledes bestemte adjektiver: glad over dette møde ilede han hjem.

3. Apposition af participier forholder sig væsentlig som adjektivernes. Ved præsens particip forekommer appositiv brug i oldnorsk kun i lærd stil: *hon misgørði etandi af tréssins ávexti; talaði þá fyrir sínum mǫnnum svá mælandi.* Endnu er udtryk som: jeg gik igang med arbeidet, stolende paa hans løfte; trodsende alle hindringer trængte han frem, fremmede for den egte folkelige udtryksmaade. Den ældre kancellistil yndede saadanne vendinger: paa eet andhet stedt talindis om bandt siger han saa (P. Elies.); T. gick vd emod dennem berendis hostiam (Abs. Ped.); andre breffue lydendis at (St. D. Pr.); jeg befaler dig Gud ønskendis dig ald lyksalighed (Pont.); befalendiss dig hermed gud og himmelen (Chr. VI). Ved fortidsparticip findes appositiv brug i oldnorsk klassisk prosa kun i et par enkle udtryk: *þá lágu þar fyrir Danir komnir ór leiðangri.* I lærde skrifter forekommer ogsaa foranstillet apposition: *útgenginn af skóla heldr hann sik nú upp á leikmanna hátt; ór sínu valdi kastaðr dó hann í myrkvastofu.* Endnu er forbindelser som: forladt af alle døde han i ensomhed; opbragt herover pønsede han paa hævn, ganske uhjemlige og fremmede for godt landsmaal. Uden anstød er derimod den efterstillede apposition i

udtryk som: Gud sendte sin søn, født af en kvinde; til en by, kaldet Ephrem. I den ældre kunstige stil paatræffes vendinger som: rigdom ther ijlde brughet giffuer orsage till alwerdsins homodt (P. Elies.); aalije, ther mange menniskir smwrde met worde karscke (ib.). Sml. § 139, 1.

68. Et nomen kan samtidig bestemme et andet nomen og sætningens verbum. Det siges da at staa prædikativt til det andet nomen. I modsætning til den udfyldende apposition, hvormed de prædikative bestemmelser forøvrig (se § 67) viser nære berøringer, danner disse en uundværlig fuldstændiggjørelse af udsagnet.

1. Nogle verber tager foruden objektet endnu et substantiv eller adjektiv (participium) til sig, hvilken prædikatsakkusativ sammen med verbet udgjør det fuldstændige udtryk for handlingen.

a. Den substantiviske prædikatsakkusativ har i germansk aldrig havt en saa udstrakt anvendelse som den adjektiviske og er i tidens løb blit end mere indskrænket. Den kan deles i to arter: den faktitive, hvor den anden akkusativ betegner det som objektet blir til gjennem verbalhandlingen; og den ikke-faktitive, hvor den anden akkusativ betegner noget som objektet allerede er. Grænserne mellem de to betydninger er dog ingenlunde skarpe.

I oldnorsk brugtes prædikatsakkusativ ved verber med betydningen «ha, gjøre til, kalde og anse for»: *viljum vér þik einn konung hafa; konungr hafði gert hann útlaga; hafði konungr sett hann hǫfðingja yfir allt Firðafylki; borgin kǫlluðu þeir Ásgarð; þik virði ek mann góðan.* Ved siden heraf brugtes dog ogsaa ofte præpositioner *(til, fyrir, at): ek gørða þik at svá miklum manni; þeir heldu annan fyrir betra mann; taka til konungs.* Ved verber med betydningen «anse for» berører udtrykket sig med akkusativ med infinitiv (§ 128): *þeir trúðu hann guð (vera); ek hygg hann (vera) mann blauðan; ef maðr kennir náunga sinn þann (vera), er upp er grafinn* (kjender ham som sin slegtning).

I det nuværende sprog anvendes den gamle udtryksmaade kun ved «kalde»: borgen kaldte de (for) Aasgaard. Desuden siges (med refleksivt objekt): han tror sig en gud. Fra tysk stammer: hun følte sig moder (t. sie fühlte sich Mutter); og det bibelske: mand og kvinde skabte han dem. Ellers bruges nu altid præpositioner, undertiden ogsaa det sammenlignende «som»: de satte ham som vogter over broen; han viste sig som en

dygtig mand. I det ældre sprog var de præpositionelle udtryk mindre anvendte: offuer huilcket han satte ham en Regentere (Ved.); ansee os dine fattige børn (Abs. Ped.); at erklære sig Protestanternes bitterste Fiende (Holb.); alle holde en retmæssig Iver Motiv til deres Idretter (ib.); de Parisiske Petits Maitres have giort sig Mestere af de Franske Theatris (ib.). Ligesaa: du tænker, jeg Johan er lav Misdæder troer (Wess.).

b. I sammenligning med den substantiviske objektsakkusativ havde den adjektiviske allerede fra først af et vidt omraade, som den i tidens løb altid mere har udvidet. Den anvendes i følgende tilfælde:

α) I langt større udstrækning end den substantiviske objektsakkusativ ved verber som ellers forbindes med en akkusativ med infinitiv (hvoraf objektsakkusativen kan betragtes som en ellipse, med udeladt *vera*); saaledes særlig ved menings-, udsagns-, viljes- og sanseverber: *ek veit mik* (*vera*) *saklausan; H. ætlaði hana vínóða* (hvorefter: *hón helt engan hans jafningja* = ansaa ingen for hans ligemand); *konungr bað hann* (*vera*) *velkominn: segja þing laust; þeir er þik vilja feigan; hann frá konung fallinn; sér hann sik ræntan mọnnum ok vápnum.* I senere skrifter ogsaa: *sýna sik glaðan; þann dag halda Gyðingar helgan.*

I det nuværende sprog er denne brug endnu meget udbredt, særlig ved refleksivt objekt: jeg ved mig uskyldig; anse sig (for, som) bunden; tro sig sikker; finde en fortryllende; sige sig løs fra en; han erklærede sig tilfreds dermed; prise en lykkelig; byde en velkommen (maaske staar dog «velkommen» her nu for sprogfølelsen nærmest som substantiv, sml. han bød mig et hjerteligt velkommen); ønske sig fri(tagen) for noget; føle sig syg; kjende sig træt; han viste sig dygtig. Ved verbet «holde» er den gamle konstruktion nu opgivet, ved «anse» indskrænket til refleksivt objekt; anderledes hos ældre forfattere: holde det huit, som er sort (Pall.); at man ikke bør holde en Person gandske uduelig (Holb.); de som ansee det danske Sprog saa ringe (ib.). Ofte har et adverbium samme funktion som adjektivet: han negtede sig hjemme; ønske en fanden i vold.

β) Som faktitiv objektsakkusativ bruges adjektivet i nutidssproget i langt videre omfang end substantivet. I oldnorsk var denne anvendelse forholdsvis lidet udbredt: *gera e-n sekjan; drekka sik óðan; láta e-n lausan;* ogsaa med dativisk objekt: *slá hundum lausum* (slippe hunden løs). Eksempler fra nutidssproget: efterretningen gjorde hende glad (med udeladt objekt:

gjøre opmerksom paa); slaa en fordærvet; slaa sig løs (egentl. slippe sig løs); klemme en flad; male væggen rød; øse baaden tom; vaske bordet rent; klæde en nøgen. Ved intransitive verber: tale salen tom; skjænde en huden fuld (hvor personbetegnelsen egentlig staar i dativforhold; sml. tysk: einem die Haut voll schlagen = æ. d. slaa en huden fuld). Med forandret konstruktion: skjænke glasset fuldt (sml. skjænke vin i glasset); drikke en drukken (sml. drikke vand). Endel verber bruges efter sin natur kun refleksivt paa denne maade: spise sig mæt; gaa sig træt; stirre sig blind; se sig sindt paa noget; skrige sig hæs; kjæmpe sig fri; vokse sig stor. Den nære forbindelse mellem verbet og adjektivet har, tildels under tysk medvirkning, ført til sammensætning af mange saadanne forbindelser: løslade en = lade en løs (tysk: einen loslassen); renvaske = vaske ren; snauklippe = klippe snau; se § 198. Ofte har et adverbium samme funktion som adjektivet: hun gjorde det forbi; slaa en ihjel; dysse en isøvn; græde sig isøvn (oldn. *gráta Baldr ór Helju*); græmme sig til døde; gaa sig bort; tulle sig væk.

γ) Adjektivet betegner objektets tilstand under handlingen (denne brug nærmer sig mest til den appositionelle): *hann finnr þá dauða, drepna; þeir drápu hann sofanda; hann syrgði hana dauða* (sørgede over hende, da hun var død); *pína e-n saklausan; taka konu nauðga: láta e-t úmælt*; med dativisk objekt: *halda sér réttum;* føre bort hat sin fullæn ællær hanzka sina fulla (oldd. love); mange køstæ hannem døtth (K. Magn.). I nutidssproget: de fandt ham død; de dræbte ham sovende; de fangede ham levende; straffe en mand uskyldig; spise maden varm; se himlene aabne; male en nøgen; lære Guds ord purt og rent (opfattes ofte urigtig som adverbium); han egtede hende ganske ung (kan ogsaa være subjektsprædikat); lade noget usagt; holde en skadesløs; jeg har hende kjær (med udeladt objekt: ha fri, hvor tidsvarigheden ikke er udtrykt). Adverbium istedenfor adjektiv: se en vel hjem («hjem» for «hjemme» efter: følge en hjem; engelsk: see one home).

I oldnorsk forekom denne prædikative brug ogsaa ved andre sætningsdele (sml. § 67, 2): *gengu frá Helga sjúkum; þeir vágu at honum liggjanda; (at) honum nauðgum* (§ 140). Saadanne udtryk er fremdeles anvendelige: de kom over ham sovende; med øksen hævet (oldn. *með reidda øxina*).

2. Endel verber tager en prædikatsnominativ til sig; denne er enten et substantiv eller et adjektiv (participium).

a. Den substantiviske prædikatsnominativ hører hjemme ved verber med betydningen «at være» og modifikationer deraf, nemlig:

α) Ved «være, bli, hede, synes» og passiv af endel af de under 1, a. nævnte verber, som: kaldes, nævnes. Saaledes oldnorsk: *maðr hét Álfr ok var kallaðr Álfr hinn auðgi; hann gerðist konungs maðr; þú virðist okkr vaskr maðr; reyndist Gunnlaugr hinn vaskasti maðr.* Ved siden heraf brugtes ogsaa præpositionel konstruktion: *hann var þá til konungs tekinn; sonr hans varð at vargi.* I det ældre sprog anvendtes oftere prædikatsnominativ, hvor nu bruges præpositioner (til, for): ward vd wold apostole (Mand., = udvalgt til); Berthold word korin biscop (Er. Kr.); ith Koningriige, som er agtit ith mett the megtigste (1525); Dan settis den første Konge i Danmark (Ved.).

β) Fællesgermansk ved verberne: leve, fødes, dø og skilles. Oldnorsk: *þeir er vilja læknar lifa; sem hann minn bróðir um borinn væri; þær er meyjar andast; skildust þeir góðir vinir.* Olddansk: Harald læwdæ æi kuning wthæn firæ aar (Er. Kr.); Gorm oc Thyræ døthæ bathæ hedningæ (ib.). Ogsaa i senere tid var saadanne udtryk almindelige: leve en privat Person (Slangerup); om han døde Christen eller Hedning, derom taler Historien intet (Holb.); dø Kandestøber (ib.); de skiltes Uvenner (ib.). Endnu i forrige aarh.: vi fødes syndere; han døde ungkarl; skilles (u)venner. I nutidssproget kun: han er født digter. Ellers anvendes nu sammenligningspartiklen «som».

γ) Væsentlig efter tysk mønster ved bevægelses- og hvileverber (komme, løbe, gaa, sidde, ligge, staa), hvor oldnorsk meget sjelden har en prædikatsnominativ: *ek kom hér einn órr maðr*; *ek gengit hefk inn móðurlausi mǫgr.* Saaledes hyppig i ældre dansk: det er dig bedre, at du gaar en Krøbling ind i Liffuet (Bib. 1550); mens du hos Guds høijre Haand sidder en Regenter (Dorthe); han gaar kræmmer (18. aarh.); at løbe gabenar (ib.); at ride post (ib.); han staar altid karl (ib.). Endnu: gaa julebuk; karlen løber fastelavnsnar (dansk); hun sidder enke paa fjerde aar (dansk; ældre ogsaa: hun sidder en enke; mnt. wedewe sitten); sønnen laa lig; staa brud, brudgom, fadder. Hvor substantivet er et abstrakt ord, foreligger derimod akkusativ (§ 19): staa skrifte (tysk: Beichte stehen); løbe en resiko. Tildels gaar dog de to grupper over i hinanden. Saaledes svarer til det ældre danske «han staar altid karl» (= han holder sig mandig) i tysk: er steht seinen Mann (=

udfylder sin plads). For «gaa bud» (gaa it bud, Abs. Ped.) har tysk baade «Boten gehen» og «Bote laufen»; her foreligger utvilsomt oprindelig personbetegnelse: ieg will din bud till min skaber gaa (Folkev.). Ved «staa vagt» (tysk: Wache, Posten stehen) kan substantivet opfattes baade som abstrakt og som konkret. Ogsaa ved «staa model for en» (tysk: einem Maler Modell stehen) er det uvist, om der foreligger en nominativ eller en akkusativ. Udenfor disse udtryk anvendes altid «som»: han stod som tilskuer.

b. Et adjektiv (participium) som subjektsprædikat har til alle tider været almindeligt i nordisk, saaledes foruden ved alle de ovenfor under a. nævnte verber ogsaa ved passiv af en mængde andre transitiver, hvilke er omhandlede i 1, b. Saaledes i oldnorsk: *hann gerðist þungfǿrr; ok sýndist þeim landit gott; hann hafði verit blindr borinn; skildust konungar sáttir; sitja kyrr; fell hann dauðr til jarðar; drukku jarlar ǫl þegjandi; gera e-t nauðigr; ek var ung gefin Njáli.* Nyere eksempler: han ser frisk ud; han lever ugift; hunde fødes blinde; konen ligger syg; ligge bunden; den gale gaar løs; de stod ledige paa torvet; hun blev gift ung; fanges levende; suppen maa spises varm; klæderne vaskes rene; huset blev malet rødt. Fra tysk stammer udtryk som: træet hænger fuldt af frugt; karret løb fuldt, randt tomt.

Vaklen mellem adjektiv og adverbium forekom allerede i oldnorsk: *hann fór villr — þeir fóru villt*; oldd. love: nokær man far wildær — Abs. Ped.: daa far mand ey vilt. I nutidssproget kan opfatningen af forbindelser som: «sidde rolig», «gjøre noget nødig», «han hjalp mig godvillig» være tvilsom, idet udtalen intet afgjør (sml. § 69, b). Der siges baade: vinen smager sur, og: surt; vinden blæste kold, og: koldt. Oftere anvender det poetiske sprog adjektiv, hvor prosaen har adverbium: Maanen skinner om Natten bleg (E. Storm); hans Følelse dog altid smuk fremtræder (Pal.-Müller). I forrige aarh.: drengen sover tryg; J. Niels.: de leffuer trygge i deris flor.

Anm. (til 1, b og 2, b). Ved ordenssuperlativer kunde allerede i oldnorsk det prædikative adjektiv ombyttes med adverbium: *Sigmundr kom fyrstr* (latinsk: primus, fransk: le premier) — *fyrst; þrym drap hann fyrstan; bauð hann þeim at fara fyrstum; vildi engi fremstr standa; skipaði þeim fremstum; sá er síðarst(r) gengr inn; hann lá ýzt(r).* I det senere sprog har samme udvikling ogsaa foregaaet med andre ord. Saaledes ofte ved «al»: *hann var allr blóðugr* = ganske blodig; slog sig all i stycker (Abs. Ped.) = aldeles; wore de alle fire (ib.) = ialt. Tildels ved «halv»

Hel er blá hálf = halv(t) sort, endog: hun laa halv paaklædt (v. s. a. halvt). Endelig ved ***ýmiss**: **hǫfðu ymsir sigr*** = afvekslende.

69. I alle i foregaaende § nævnte tilfælde skal tilføielsen egentlig rette sig efter det nomen hvortil den hører. Ved substantiviske tillæg har denne regel ogsaa kun faa undtagelser, nemlig hvor verbet og tilføielsen er smeltede sammen til ett begreb: staa brud, fadder (ved det sidste hersker vaklen, ogsaa: de stod faddere). Ved adjektiver er undtagelserne talrige og af meget gammelt datum, ogsaa udenfor de tilfælde hvori det attributive adjektiv sløifer sin endelse (§ 61). I nutiden gaar dagligtalen, og da særlig den vestnorske, langt videre i ubøiede former end skriftsproget, ligesom det dansk-norske bogmaal viser større vaklen end det danske, hvor antallet af de ubøiede forbindelser er meget begrænset.

a. Som saakaldt prædikatsord er kun de adjektiver nu ubøielige som ikke bruges attributivt, som: de er det ikke værd; vi er nu kjed af ham; de blev ham ikke var; skibet er læk; vi er kvit; børnene var angst for ham (egentlig substantiv); landet er ilde faren. Desuden: børnene er lig sin mor, dette tal er lig summen af de to andre; de var (sig) sin fattigdom ikke bekjendt; vi er os intet ondt bevidst. I ældre tid herskede ved enkelte af disse vaklen; saaledes skriver Chr. Ped.: vore Guder ere icke werde en falsk penning; Ved.: de ere icke den ære verd, men ogsaa: verde; Holb., Ewald, Bagg., Hertz skriver: de ere værde; Mand.: som ey torræ wæræ bekendæ; Wess.: være os den Begeistring bekjendte. I dagligtale og i mere skjødesløs stil findes fortvæk udtryk som: vi er vant dertil (altid: de er ikke god for at gjør det). Hvad flertalsbetegnelsen angaar, forholdt de ældre forfattere sig meget forskjellig. Nogle er konsekvente, andre ikke. Hos P. Claussøn svarer prædikatsordet altid til subjektet i tal. Dass har regelmæssig ental ved flertals subjekt: hans Broders Hus-Tomter er meget for lang; da bliver de krank; udarmet er vorden de fleste. Holb. har aldrig ental ved flertals subjekt; kun hvor prædikatsordet kommer foran subjektet, kan det staa i ental: skiønt dem ikke var ubekiendt de velbegrundede Mistanker, man havde. Ved., Abs. Ped., J. Niels. og Dorthe er vaklende i brugen: som waare meget anseet oc affholdne (Ved.); alle bierge vore huide (Abs. Ped.) — vor hennis armer baade gul och blaa (ib.); eller och om de end skiønt ere gudfryctige (J. Niels.) — ting som ellers ere skiult oc forborget (ib.); de vare jo grove og fulde af

Synd (Dorthe) — var mine Hænder bar og blot (ib.). I intetkjøn høres ved ord paa *-(l)ig* intet *-t*; hos ældre forfattere sløifedes det meget almindelig ogsaa i skrift: det er throlig (P. Cl.); intet var saa kostelig (Dorthe); et Forsøg, som er ugiørlig (Holb.). Men ogsaa ved andre endelser, ja endog ved enstavelsesord, var i tidligere tid prædikatsordet ofte uden neutrumsmerke: som landet var al fuld af (J. Niels.); til Staburet blev tom (Dass); saa rart og dyrebar (Dorthe); det var ham ei saa angenem (ib.); at Hiertet bliver syndefri (ib.); nu er Kaarset dig ei svaar (ib.); et saadant saaret Træ mit Hierte nu er liig (Holb.); et Bulder, hvilket var saa stor, at (ib.); saa er det heele Land strax fuld af Dievle (ib.); det er lige saa lidt fornøden (ib.).

b. Ved subjektsprædikat i snævrere forstand er tendensen til ubøiede former i dansk-norsken sterkere end i dansk. Ved aktivt verbum er flere adjektiver paa *-ig* blit ubøielige og staar saaledes adverbiet nær: de gjorde det nødig; de gav sig godvillig; de sad ganske rolig. Ved hvile- og bevægelsesverber er participiet ofte ubøiet: de laa skjult; pengene gik tabt; ligesaa adjektivet i visse (navnlig fra tysk stammende) forbindelser: markene laa brak (tysk: brach liegen, ogsaa og mer oprindeligt: Brache liegen, § 68, 2, a, γ); de gik løs paa fienden (tysk: losgehen); skibet gik klar af skjæret; landet gik fri for krigen; hestene løb løbsk; de for vild (Holb.: de fare vilde; Chr. Ped.: mange fare ville, og: I fare vild); ligesaa: uveiret brød løs (tysk: losbrechen). Ved passiv: plankerne blev revet løs (ældre dansk: bordene blev revne løse); de blev holdt skadesløs(e); de blev sat fast. Eksempler paa ubøiede former hos ældre forfattere: oc ligger dog hele oc uforraadnet (P. Cl.); i dine Saar, som aaben staar (Dorthe); de sade saa frosen og stiv (ib.); de før i Skyld-bøgerne stod opskreven (ib.); mit Haab og Mod som før nedslagen laa (ib.).

c. Ved objektsprædikat er tilbøieligheden til ubøiede former i dansk-norsk i jevn stigning. Ofte hersker vaklen: de drak sig fuld(e); de gik sig træt(te); de spiste sig mæt(te); de holdt sig rolig(e). I endel forbindelser, hvor forholdet mellem adjektivet og verbet er meget nært, er adjektivet altid ubøiet: jeg har ikke pengene nødig; jeg har dem begge lige kjær (Mik.: the hennæ willæ læsæ, wilt thu haffuæ kæræ); de slog sig fordærvet; du gjorde os meget forskrækket; jeg slap hundene løs; han satte forbryderne fast; han kjøbte fangerne fri, løs; ved

refleksivt objekt: hestene sled sig løs; vi slog os løs. Ved faktitive udtryk anvender skriftsproget ofte sammensætning: løsrive, fastspigre, renvaske; det østlandske talesprog derimod ofte adverbium (sml. oldn. *halda heilagt dróttins daga* = *halda d. d. helga*): spigre fast plankerne; vaske rent gulvene. Det ubøiede objektsprædikat er gammelt i dansk, men optræder hos ældre forfattere mere regelløst end nu, er ikke saaledes knyttet til visse faste forbindelser: oc gaff alle træle løss (Chr. Ped.); han kende os god derfore (Abs. Ped.) — kenne i da icke os gode fore (ib.); det gjør dem surøiet og blinde (Dorthe); der giorde dem saa vis og klog (ib.).

KAPITEL VII.

Adverbiet.

70. Den store masse af adverbier er stivnede kasus af nomina. Det ældste lag som ingen kasusendelse viser og heller ikke lader sig forbinde med eksisterende nomina (som latinsk *cras*, græsk χθές, oldn. *gær*), er dannet før fleksionens udvikling. I de indo-europæiske enkeltsprog formerede adverbierne sig vældig, jo mere behovet for at tilføie et attribut til verbet (ligesaafuldt som til substantivet) gjorde sig gjældende. Herunder fik visse endelser en mere udstrakt anvendelse og føltes af sprogsansen som adverbialdannende. Saaledes opstod talrige nye adverbier som selv aldrig har været kasus af nomina. Hvad adverbiernes konstruktion angaar, saa er det sikkert at de oprindelig kun traadte til verber; dette er i gotisk endnu tilfælde ved den talrigste gruppe, de paa *-ô*. Men tidlig overførtes de, og navnlig de forsterkende, til adjektiver og adverbier.

De germanske sprog har bevaret en stor del gamle adverbier med forskjellige kasuslignende suffikser. Som levende, produktiv ordklasse optræder adverbiet imidlertid kun gjennem sin forbindelse med adjektivet (de saakaldte adjektiv-adverbier). Grænsen mellem disse to kategorier, adjektiv og adverbium, er i de forskjellige germanske sprog ikke ganske ens afstukken. Saaledes anvender engelsk hyppig prædikativt adjektiv hvor nordisk har adverbium (he sleeps sound). I tysk er adjektivet som prædikatsord blit ubøieligt og derved mere eller mindre adverbialt (sml. sie ist am schönsten, wenn). Medens i nordisk et

steds- eller tidsadverbium som attributivt tillæg til et substantiv kun kan indtage den løsere efterstilling (træet der, ballet igaar), kan englænderne behandle det simpelthen som et adjektiv (the then king, sml. græsk: ἡ χθὲς μάχη), tyskerne derimod anvender afledninger paa *-ig* (der gestrige Ball, sml. latin: proelium hesternum).

71. De ikke af adjektiver afledede adverbier er væsentlig betegnelser for sted og tid. De vigtigste endelser er i oldnorsk følgende:

1. *-r: hér, þar, hvar* (sjeldnere: *heðra, þaðra*, sml. oldindisk *tatra*). Om forbindelser af disse adverbier med præpositioner se § 189, d.

2. *-ðr, -tr: aptr* (atter); *niðr; norðr, suðr, austr, vestr.* Af disse mistede *niðr* tidlig sit *-r* i dansk, medens «øster» og «vester» endnu er brugelige former i poesi og i sammensætning; specifikt norskt er «sør».

3. *-an: jafnan; saman; framan, innan, utan, ofan, neðan; heiman; norðan* osv.; *heðan, þaðan, hvaðan* (*meðan* og *síðan* er sammensatte, egentl. **med-þan, *síd-þan*). Endnu: gaa heden (= vandre herfra), medens «deden» og «hveden» er forældede; vort «hen» er sammenblandet af «heden» og tysk «hin», for hvilket tidligere ofte skreves «heden». Ved de øvrige, med undtagelse af «sammen», tilføies nu præposition: nordenfra, søndenfra (sønden seile de tyske mænd, Folkev.), inde(n)fra, hjemme(n)fra. Nye analogidannelser er: bagenfor, bortenfor (ligesaa: viden om); «nordenfor» er oldn. *fyrir norðan* (æ. d. for norden; sml. foroven).

4. *-t* (af præpositionen *at*): hid, hid (oldsvensk: *hít, þít*); hisset eller (sammendraget) hist = oldn. *hizi + at*, som allerede i oldnorsk foruden tilstedsadverbium («did») ogsaa er paastedsbetegnelse («der»), sml. Dass: hisset og heden = hid og did; ældre dansk ogsaa «hvort» (endnu hos Dass) = hvorhen, oldn. *hvert.*

5. *-i* (egentlig lokativendelse): *inni, úti, uppi, niðri, frammi. Niðri* er erstattet af «nede» (dannet af «ned» = oldn. *niðr*), vulgært dog: nere. «Længe», oldn. *lengi*, er vel egentlig substantiv i akkusativ («i længden»). Merkelig er endelsen *-a* i *heima* «hjemme». Nyere analogidannelser er: henne, omme, (mnt. umme); (dansk) ovre; ældre dansk og i talesproget: ave («bladet er ave»; nt. og mht.: abe sīn). — I dansk-norsk (ligesom i folkesproget) bruges ofte i forbindelse med en følgende præposition «ud», «ind», «op», «frem» istedenfor «ude», «inde», «oppe», «fremme»: han kom først sent udpaa aftenen; han sad oppaa læsset; han stod frem-

paa kanten; sml. «paa» af «opp(e) aa», folkesproget: «pi» af «upp(e) i», o. a. Denne brug er gammel: *eyjar sem í hafi út liggja; liggr sú jǫrð í Harðangri inn; fram á, upp á* osv.; her ud ved Haffsiden, P. Cl.; og beror maaske delvis paa sanseverbernes konstruktion i oldnorsk: *þeir sá boða inn á fjǫrðinn* (de saa en baae inde paa fjorden).

Hertil kommer forskjellige i oldsproget levende kasusformer anvendte i adverbial brug. Saaledes dativ: hvi = oldn. *hví* «hvorfor» (i ældre tid ogsaa = hvorledes, oldn. *hvé:* hvi kan det være muligt, Holb.); ti = oldn. *því* «derfor», hvorom nærmere § 142, 1, c; aldrig = oldn. *(ne) aldri(gi)*, egentlig: ikke i livet; borte = oldn. *brottu, á brautu*, egentlig: paa veien (bort = oldn. *brott, á braut* er akkusativ af samme ord); stundom = oldn. *stundum* (sml. tysk: weiland, engelsk: whilom = oldn. *hvílum*). Derimod er «fordum» sammensat af **for þamma* (ogsaa brugt som adjektiv: i fordumæ tijd, Mik.; i fordum tid, Ved.; sammendraget: i forme tid, formedages = udj fordum Dage, P. Cl., oldn. *forðum daga*; nu: i fordums tid, dage). Ligedan genitiv: nys, overvættes osv., se § 43; analogidannelser: imedens, kuns (d. e.: ikke uden), ellers; fra tysk stammer: fluks, straks.

Enkelte adverbier er stivnede sætninger: maaske, kanske (hvor «det» mangler, se § 5, a); i ældre tid ogsaa adskilt: oc kan vel ske bryggen med (Abs. Ped.). Fra nt. machschēn (= kan hænde) stammer æ. d. moksen (= næsten). Ligesaa bekræftelsesadverbier som: saamænd = oldn. *svá menn veit*, ældre dansk: saa men wed; jamen, neimen (egentlig: ja mænd ved); saa Gud, sgu = oldd. swa guth hielpæ; vist, vistnok (egentlig: det er vist, det tror jeg vist). Idethele danner alle saadanne adverbier som betegner den talendes egen mening om udsagnet (som: vist, vistnok, rigtignok, sikkert, uden tvil, desværre), et fremmed indskud i sætningen, med hvis verbum de logisk ingen forbindelse har; en sætning som: «han er uden tvil død» vil ikke sige, at han er død uden (at nære) tvil, men: han er død, derom er der (har jeg) ingen tvil; d. v. s. adverbiet betegner i forkortet form den talendes subjektive opfatning (deraf forklares ogsaa den hyppige betydningssvækkelse i disse ord: vist = sandsynligvis).

72. Af adjektiver dannedes i oldnorsk adverbier ved forskjellige endelser:

1. Ved endelsen *-a:* *gjarna* (af *gjarn* «begjærlig»), *illa* (af

illr «ond»), *eina*, *viða*; samt af adjektiver paa *-ligr*: *harðliga*. Endnu: gjerne, ilde, (al)ene, og i poesi: vide. I folkesproget ogsaa: varlega, snarlega osv. Afvigende fra oldnorsk er «bare», svensk: bara (anderledes i vort folkesprog: berre); dansk «grumme»; det vulgære «nære» er derimod oldn. *nǽri* og saaledes en anden dannelse end svensk: nära. I ældre dansk findes flere eksempler: ievne (f. eks. hos Dass); sene = seht; visse (at der er uisse en wlycke forhaanden, Ved.) = n. folkespr. vissa; weldige och kraftige (Pall.). Andre adverbier paa *-e* skyldes nedertysk. Saaledes er «saare» og «lige» ialfald influerede af nt. «sēre, līke». Det først i forrige aarh. optrædende «neppe» kan bero paa oldn. *hneppr* «knap» under paavirkning af nt. nippe «nøie» (sml. med nød og neppe = tysk: mit genauer Not). Ældre dansk «dere» = deert (meget, egentl. digert) skyldes mnt. degere. Paa mnt. dūre beror æ. d. dyre: den haffuer du dyre købt (Chr. Ped., sml. «dyrekjøbt»); suorte Reffueschind ere der dyre solde (P. Cl.). Helt tyske er: nøie = mnt. nouwe; ganske; og det forældede: fage «snart» = mnt. vāke «ofte», hvilket fordetmeste er blit misforstaaet og endog gjort til adjektiv med betydningen «fager» (f. eks. «den fage sommer»). «Stedse» er omdannet af tysk «stets».

2. Endelsen *-liga* tilkom, som nævnt, egentlig adverbier afledede af adjektiver paa *-ligr*. I en mængde tilfælde stod imidlertid afledede adjektiver paa *-ligr* ved siden af kortere former uden denne endelse, og saaledes kunde lettelig knyttes en direkte forbindelse mellem den længre adverbialform og den kortere adjektivform: *harðliga* kunde opfattes som adverbium til *harðr* istedenfor til *harðligr*. En saadan proces begunstigedes af suffiksets betydning: ordene paa *-ligr* er bahuvrîhi-sammensætninger til substantivet *lík* «skikkelse, udseende» (sml. gotisk *samaleiks* = som har samme udseende); men nu er det netop karakteristisk for verbet i modsætning til substantivet, at det bestemmes paa indirekte vis: man siger, at en ting har en egenskab, men at en handling sker paa denne eller hin maade (sml. fransk: -ment af latin: mente). I oldnorsk var det særlig adjektiver paa *-igr*, *-ugr* som dannede adverbier ved endelsen *-liga*: *listu(g)liga* hører baade til *listu(g)ligr* og til *listugr*, *máttugliga* til *máttugligr* og *máttugr*. I det noget senere sprog fik dannelsen et videre omraade; saaledes hører *jafnliga* «jevnlig» ikke til *jafnligr* «ligelig», men er omformet af *jafnan*. I Bib. 1550 var adverbier paa *-lige* hyppige: sandelige (af «sand»),

flitelige (af «flittig»); ligesaa hos andre forfattere i reformationsaarhundredet: at lettelige foracte (Ved., af «let»); bedre er mandelige at dø (ib., af «mandig»). Fra det 17. aarh. af faldeı -*e* bort. I det nyere sprog er denne adverbialdannelse ikke længre levende; man har blot nedarvede former som: nylig, jevnlig, visselig, klarlig, klogelig, gladelig, høilig, storlig, trolig (til «tro»), lettelig, falskelig. Enkelte bruges kun (antikiserende) med en vis spøgende farve: sødelig, stoltelig, haardelig, blidelig, djervelig, tryggelig, ydmygelig, listelig (til «listig»). Vort folkesprog har talrige adverbier paa -*liga*. Suffiksets historie er i dansk ganske parallel med udviklingen i tysk, hvor denne endelse ogsaa engang var paa veie til at bli almindeligt adverbialsuffiks, hvad den som bekjendt er blit i engelsk (-*ly*).

I oldnorsk findes ogsaa en forkortet endelse -*la*, bevaret i «aarle» = oldn. *árla* (*árliga*) og «silde» = oldn. *síðla*.

Derimod stammer den udvidede form -*ligen* ikke fra oldnorsk -*ligan* i udtryk som *róa krǫpturligan* (hvor adjektivet er anvendt elliptisk, med underforstaaet *róðr*), men fra middelnedertysk -*liken*. Denne endelse optræder allerede paa reformationstiden: dristeligen = mnt. drīstelichen (af adjektivet «drīste»). I det 17. aarh. havde man altsaa tre endelser: lettelig, lettelige, letteligen. Forøvrig trængte den nedertyske (og middelhøityske) adverbialendelse -*en* (egentlig dativ flertal, sml. oldnorsk *stíga stórum*, scil. *stigum*, *vega drjúgum*) ogsaa ellers ind i dansk, nemlig ved adjektiver paa -*ig*: dristigen = mnt. drīstigen (af adjektivet «drīstich»). Endelsen -(*lig*)*en* maa nu siges at være ifærd med at gaa ud af sproget.

Det fremgaar af det udviklede, at adverbier paa -*lig*, hvad enten de hører til adjektiver paa -*lig* eller til kortere former, ikke bør skrives med udlydende -*t*. Det samme gjælder dem paa -*ig* (af ældre -*ige*, -*igen*). Heller ikke udtales her nogensinde noget -*t*: stave rigtig, inderlig tilfreds.

3. Endelsen -*t* er adjektivets neutrumsform anvendt substantivisk som et slags indholdsakkusativ eller omfangsbestemmelse; sml. sige sandt (adj.) — tale sandt (adv.); gjøre godt — gjøre vel. Saaledes allerede i oldnorsk: *fagrt skaltu mǽla, en flátt hyggja; hátt bláss Heimdallr; sá. hon vítt* (= *víða*); *bíta hvast; unni hann honum mikit; hvárt hefir þú n kkut sét hann; langt heðan* (afstand). Hid hører ogsaa «ikke», oldn. *ekki* (af **eit-gi*), egentlig = intet; se § 81, 2. Denne dannelsesmaade er karakteristisk for nordisk og tysk (som anvender den ubøiede

intetkjønsform); fællesgermansk var kun endel mængdesadverbier som *felu = tysk: viel, græsk: πολύ; ligesaa *fram*; ogsaa udenfor germansk gjenfindes den (f. eks. græsk: ἡδὺ γελάω = ler sødt). Endelsen *-t* blev i tidens løb den herskende, undtagen ved adjektiver paa *-ig* og *-lig*. I ældre tid manglede den undertiden efter to konsonanter; saaledes sedvanlig ved «sterk»: den stincker og lucter saa sterch (P. Cl.); den Donaustrømmen løb noget for sterk (Holb.); det tordnede sterk i Nat (Højsg.). I andre tilfælde synes at foreligge indflydelse fra den tyske endelsesløse adverbialform: det smager vel god (Dass); nu: fuldkommen sandt; overdreven høflig; hel(t) merkelig; halv(t) mæt; knap(t) færdig. Ved fremmedord vakler forholdet: han kom præcis (svensk: precist) — han skriver meget koncist; sml. det vulgære «strast» = straks (svensk dagligtale: straxt).

73. 1. Komparativ af adverbiet dannedes i oldnorsk oprindelig uden vokalisk endelse: *víðar, optar, sjaldnar, blíðligar*. Versemaalet henviser undertiden til saadanne former, hvor teksten har neutrum af adjektivet: *bíta breiðar(a), hvassar(a)*. Haandskrifternes former viser her sprogets tendens, nemlig at foretrække endelsen *-a*. Dobbeltformer foreligger ved: *meir(a), betr(a), lengr* «i længre tid» — *lengra* «i længre udstrækning». I vore dialekter er endelsen *-e* det almindelige: vidare, oftare; dog f. eks. ogsaa: lenger; samt ofte: meir, minder, beter, verr, helder, hvor en tilsvarende positiv mangler; altid: utar, innar I dansk (som i svensk) ender komparativ altid paa *-e*, endog ved saadanne ord som mangler positiv, dog: heller(e) = oldn. *heldr*, og i dagligtale: mer, samt: længer. Den kortere form var tidligere hyppig, særlig i skrifter forfattede i Norge: ingen hugger faster en han (Chr. Ped.); leffue lenger (P. Cl.); vider, retter (St. D. Pr.); hvad vilt du dig vider bemøie (Dass). Tildels kan her foreligge lydligt bortfald af *-e* (sml. § 64, 1).

2. Superlativ af adverbiet var i oldnorsk lig neutrum af adjektivet, snart i sterk form (uden artikel), snart i svag (med og uden artikel): *fara sem skjótast* (sml. «da legen gik som bedst», «altsomtiest»); *sem mest mátti hann* (det meste han kunde); *hit minsta sinn á hverju ári* (mindst, i det mindste en gang om aaret) — *bezta* (særdeles vel, absolut superlativ som i «yderst opbragt»). I vort folkesprog tilføies *-e* uden ved de ord som ogsaa i komparativ kan sløife dette: oftaste, vidaste

— inst, fremst. Hos P. Claussøn er former paa *-e* hyppige: offteste (= oftest, som oftest); oc ere de (Ickorn) beste tijd om Vinteren (= bedst tidige); ligesaa hos Dass: til andet, som nærmeste følger; hvo seneste kommer; dette skyldes vel folkesproget (sml. § 64, 2). Ogsaa Wess. har: som ofteste. Superlativformer som: «i det mindste», «paa det bedste» skyldes tysken (im Mindesten, auf's Beste); sml. § 65, 2. Ellers har superlativ nu kun artikel, hvor den kan opfattes som indre objekt: han løb det bedste han kunde (= alt det han kunde).

KAPITEL VIII.

Pronomener.

74. De personlige pronomener for første og anden person traadte i urgermansk, ligesom i oldindisk og de øvrige indoeuropæiske sprog, ikke som subjekt til verbet, uden hvor der laa et særligt eftertryk paa personbetegnelsen. Paa dette gamle standpunkt stod Eddadigtene og gotisk (sml. § 2). Dog optræder i de første (ligesom i oldtysk og oldengelsk) hyppig enklitiske pronomener: *veitk* (men: *ek veit einn*, med betonet pronomen). I oldnorsk klassisk prosa har pronomenerne altid sin fulde form, ogsaa naar de er ubetonede; det nuværende talesprog adskiller ubetonet «je» fra betonet «jej».

Genitiven af disse pronomener (gotisk: *meina*), er egentlig en kasus af eiendomspronomenet, som i nyere nordisk alene er brugeligt, medens genitiven opgaves, idet de verber, præpositioner og nomina som tidligere forbandtes med denne kasus, nu styrer afhængighedsform. I ældre dansk var genitiv ikke sjelden efter præpositionen «til»: tale til min (Sjælens Klagemaal); hiem til din (Folkev.); endnu paa Nordhordland: kom til min. Ligesaa: huer woræ (K. Magn., Mand.), istedenfor «wor» (efter «theræ»). Videre er total opgivet; dog er folkesprogets «dykk» (= eder) det oldnorske *ykkr* + anlydende *d* fra nominativ «de» = oldn. *þér* (*ðér*, biform til *ér* «I»), ligesom «okker (okk, okkon)» = oldn. *okkr* er bevaret i flere dialekter. Dativ og akkusativ adskiltes kun i ental; her har da senere akkusativ (*mik, þik*) fortrængt dativ (*mér, þér*). Forholdet mellem oldnorsk *vér*, *þér* og olddansk *vír*, *ír* (hvoraf: vi, I) er i lydlig henseende ikke

ganske klart. Formen «eder» er opstaaet af olddansk *ithær*, *ethær* = oldn. *yðr*; en dialektisk form med udfaldt *d* er dansk dagligtale: jer (sammentrukket af *ier).

En ny erhvervelse er tiltaleordet «De» (til enkelt person). Dette er pronomenet for tredie person flertal, som efter mønster af det tyske «Sie» (samme ord som «sie» = de) anvendtes som høflighedsform. Den tyske brug opkom først henved aar 1700 og optoges i dansk i løbet af det følgende aarh. (endnu ikke hos Holb., ligesaalidt som det nævnes i Gerners Epitome af 1690), dog saaledes at verbet omtrent altid sattes i ental (modsat tysk). Undtagelse f. eks. hos Wessel: vi veed, paa Byens Vel De altid see.

De gamle nordmænd tiltalte endog kongen med «du», ligesom de gamle romere. I den senere latinitet opkom brugen af flertal (*vos* = I) i tiltale til høitstillede personer, og denne udbredte sig efterhaanden ogsaa til de germanske folk (i tysk første gang hos Otfrid i 9. aarh.). Paa Kongespeilets tid (c. 1200) var skikken ogsaa naaet Norge, og i norske diplomer fra sidste halvdel af 16. aarh. er «ther (theer)» ikke sjeldent; endnu bruges paa enkelte steder af vort land «de» (= oldn. *þér*) til far og mor samt gamle og anseede folk. I modsætning til «De» blev «I» i ældre dansk forbundet med flertal af verbet, saaledes altid i reformationsaarh.: Herluff, hui sige i saa (N. Hemmingssøn); i ere meget haard (Ved.). Derimod siger Pontoppidan i sin grammatik (af 1668), at «i» som hædrende tiltale til enkelt person har verbet og adjektivet tilføiet i ental. I løbet af det 18. aarh. sank ordet i anseelse ved konkurrancen med «De». Saaledes siger J. Baden i sine «Forelæsninger over det danske Sprog» (1785): «Pronomen I, hvormed vore Forfædre tiltalede Personer, som de vilde giøre Ære af, har nu, som man ved, tabt sin Rang og bruges ikkun til ringere Folk.» Ligesom i tysk, har dog det historiske drama (og den historiske fortælling) bevaret det gamle «I», som ellers er opgivet, idet «De» her vilde klinge altfor moderne. I det bergenske bruges «I» endnu i daglig tale; ligesaa i Nordland, hvor det alle rede paa Dass's tid anvendtes af almuen i tiltale til fornemme folk.

I det 17. aarh. optraadte i Tyskland ental af tredie persons personlige pronomen («Er» og «Sie») som høflig tiltaleform til enkelt person. Denne brug opkom tidligere end «Sie», som er at betragte som et høfligt flertal dertil. Ogsaa denne

tiltaleform blev snart meget almindelig i dansk. Gerners Epitome opfører ved siden af «I» ogsaa «Hand», hvilket betegnes som ærbødigt. Hos Holberg er det hyppigt. I Norge anvendes endnu paa enkelte steder «han» og «ho» i tiltale til fremmede og fornemme folk. I moderne dansk(-norsk) kan det kun benyttes som en haanlig tiltale til underordnede og yngre personer.

Enten direkte fra fransk eller gjennem tysk formidling er indkommet den skik at tilføie en titel til possessiv af tiltaleordet eller at anvende visse titler alene istedetfor det enkle pronomen. I det paa høflighedsformler saa rige 17. aarh. tiltaltes fyrstelige personer i Tyskland med: Eure (Euer, Ew.) Majestät, Eure Durchlaucht osv., ogsaa: Ihre (Ihro) Majestät, Ihro Durchlaucht; andre fornemme folk tiltaltes med «Herr» og «Frau» («Fräulein»): was meint der Herr damit. Verbet staar i begge tilfælde snart i ental snart i flertal. De sidstnævnte titler kan endog føies til stillingsbetegnelsen: was wünschen der Herr Senator. Alle disse formler er ogsaa gaaet over i dansk; verbet staar her altid i ental.

Pronomenet «I» som tiltale til flere personer hvoraf hver enkelt tiltales med «du», er forlængst forsvundet af dansk-norsk talesprog, vel fordi ordet tidligere brugtes som høflighedsform ligeoverfor enkelt person. For at udfylde det derved fremkomne hul har man grebet til den østnorske vulgærform «dere», som er en uorganisk udvidelse af dialekternes «daar, dør» = oldn. *yðr* (dativ, akkusativ) eller muligens *ykkr*, med *d* fra nominativ «de» = oldn. *þér* (*ðér*) «I». Dette «de (di)» kan ogsaa høres i den daglige tale og fortjener afgjort at foretrækkes for det ildeklingende «dere» som nævneform, altsaa: nu maa de more dere godt, gutter.

Den saakaldte pluralis majestatis stammer fra bysantinsk sprogbrug og blev i middelalderen almindelig over hele Europa: Vi alene vide, Vi Oskar. Omvendt anvender forfattere ofte «vi» som beskeden form for «jeg», idet de ligesom tager læserne med.

75. I modsætning til forholdet ved første og anden person er ved tredie persons pronomen akkusativ udtrængt af dativ: ham = oldn. *honum*, hende = oldn. *henni*. Aarsagen til denne uoverensstemmelse ligger muligens delvis i en bestræbelse efter at adskille afhængighedsformen fra nævneformen; et udtryk som: «da fandt han han» vilde klinge ilde. I flere

olddanske tekster adskilles dog mellem gjenstandsformen «han» (= oldn. *hann)* og hensynsformen «hanum, hanem, ham»; sporadisk optræder ogsaa gjenstandsformen «hanæ» (= oldn. *hann*). En tredie gjenstandsform «hender, hinder», som i ældre dansk var hyppig og endnu eksisterer som vulgærform, er opstaaet af genitiv (oldn. *hennar)*

«Han» og «hun» har fra oldnorskens dage konkurreret med pronomenet «den», som ogsaa bruges om personer. Den gjængse grammatiske sprogbrug, hvorefter «den» med eftertryk betegnes som paapegende pronomen, det ubetonede «den» som personligt, synes ikke at ha meget for sig, aldenstund ogsaa «han» og «hun» kan bruges snart med snart uden hovedtone, og adskillelsen desuden er vanskelig at gjennemføre, særlig for ældre sprogtrin. Heller ikke er der nogen skarp grænse mellem den personlige og den saglige brug, idet «han, hun» fra oldnorsk af ogsaa henviste til upersonlige substantiver af hankjøn og hunkjøn (f. eks. *hann* om *skattr*, *hon* om *jǫrð*). Herom merkes følgende:

a. «Han, hun» brugtes tidligere ogsaa om dyr og om ting og begreber, alt efter ordenes grammatiske kjøn: Gudz miskund och naade, den stwnd hwn er hoss eder (Chr. Ped.); efter han hende (ɔ: skaalen) til bunden uddrak (Dass); se § 45. Ved siden heraf brugtes dog allerede tidlig «den»: Iisen om den end var 4 eller 5 Alne tych (P. Cl.); strax den (ɔ: silden) kommer aff vandet, dør den (ib.).

b. I ældre tid var «den» hyppigt hvor der vistes tilbage paa en (bestemt) person, medens der nu kun bruges «han, hun»: der kom hans broder, den slo C. i hiel (Chr. Ped.); haffde hand en eniste søn, den sendte hand (Bib. 1550); findis en vnderlig historie om en spillemand, den prøffuede sin konst met kongen (Hvitf.); wi haffver oss enn datter, denn haffver ieg i closter indgiffvet (Folkev.). Saaledes endnu hos Holberg, Rahbek og Ewald: hvo der finder en afbrudt Syenaal om Morgenen, førend den har læst sin Morgenbøn, faaer enten Hugg eller onde Ord (Holb.); af alle Creature paa Jorden er intet ædlere og tilligemed uslere end en Poet; den kaldes Apollinis Søn, dens Navn ophøies til Skyerne, dens Titel er guddommelig, den krones med Laurbærkrands (ib.); de Mennesker vide saa lidt, hvad de vil; den blinde Gudinde den beile de til (Rahbek). Denne brug af «den» er fremmed for vort folkesprog.

c. Henvisende til et følgende relativ bruges nu om en ubestemt person kun «den» (fraregnet gamle ordsprog som det danske: han skal meget syde, som meget vil byde). I ældre tid anvendtes «han» og «den» om hinanden: tha ær then hardh, thær han later hængæ, ær thet görthæ (oldd. love); alle ting ere hannem mulige, som tror (Bib. 1550); skal han raade faare, som renthen opbær (Abs. Ped.); han skal mit Huus undvige, som taler Løgn (Arrebo); en Tieneres habit hand her faar tage paa, som vil behage Gud (Dorthe); dend er en rjg Mand, som har ingen Gjeld; men hand er en rjgere Mand, som er rjg i Gud (Gerner). I oldnorsk og olddansk brugtes ogsaa «hin» paa denne maade: *hinir er eptir váru;* hin thær, han thær (den som); tha ær thet bætræ hinum (hanum), er skipit a. I vort folkesprog anvendes «han» lige foran verbet: han talar mest, som minst veit; «den» derimod lige foran relativet: sæl er den som kan hava slikt.

d. Enklitisk efterhængt verbet eller præpositioner svækkes det tonløse pronomen i bygdemaalene og vulgært bymaal; østlandsk: har du set'n = den eller ham; har du set'a = hende; me'n, a'n = ham el. den. Ogsaa i dansk dagligtale og danske dialekter er saadan enklise almindelig: hvor er'n = han el. den; hvor har du lagt'et = det; a'n. Ligesaa i svensk dagligtale. I ældre dansk (og svensk), særlig i reformationsaarh., men ogsaa i lovene, var dette tilfælde ogsaa i litteratursproget. Da i ældre tid ogsaa «den» i stor udstrækning anvendtes om personer, er det ofte vanskeligt at afgjøre, om dette pronomen eller «han, hun» er at antage. Muligens har dette sammenfald været medvirkende faktor ved erstatningen af «han, hun» ved «den». Eksempler: kuningin screuæth pauæn til (Er. Kr.); Mylon tog Roland i fampn ok køsten (K. Magn.); nw ærith (= er det) bæst (ib.); gud skall kiendett (1525); ok the førdhæn til Ioshue (d. e. førte kongen; Bib. 1524); troer, at i skulle foet (Tausen); ieg vil'opbyggen igen (d. e. templet, tidligere hankjøn; Chr. Ped.); at forskyldet (Ved.); skæren (= skjære ham, dativ); tillen (= til hende). I skrifter forfattede i Norge findes meget faa eksempler: hun spurde, om hun maatte selff begraffuit (neml. barnet; J. Niels.); bekiendet (ib.). En levning er: gid (Pallad.: Gud giffuit, at; Psalmedigtn.: giffvet, du faar vee; sml. gaffuet, Mik.).

Anm. Om de personlige pronomeners forudgribende og gjenoptagende brug se § 166.

76. Pronomenet «den» er udgaaet fra det oldnorske demonstrativ *sá, sú, þat.* Formen «den» er egentlig akkusativ ental hankjøn: olddansk thæn, som staar i aflydsforhold til oldn. *þann.* Denne form har fortrængt nominativ hankjøn og nominativ og akkusativ hunkjøn (endnu i det 15. aarh.: the helighæ tro). Genitiven «dens, dets», som kun anvendes som possessivum, er en nydannelse; den gamle genitiv fandtes endnu i ældre dansk: Gud haffue des loff (Chr. Ped.), til dis (Dorthe); den er bevaret i vort folkesprog: d'er von dess, til dess; og i vort skriftsprog foran komparativ: des bedre = oldn. *þess betra.* En længre genitivform «dessen» (vel influeret af tysk: dessen) brugtes undertiden, baade for ental og flertal: vore riger og dessen indbyggere (1615); til Salten og dessen omliggende Lehn (Dass); ogsaa hos Holb. Den gamle dativ oldn. *þ(v)í*, olddansk thi, thy (thi bætræ = oldn. *því betra*) er bevaret som konjunktion (ti, se § 142, 1, c) og i forbindelsen «fordi» = oldn. *fyrir því;* derimod er det olddanske «i thy» under medvirkning af tysk «indem» erstattet af «idet» (allerede Chr. Ped. retter i sin udgave af K. Magn. originalens «i thy» til «i det»). Formen «dem» er egentlig dativ flertal, oldn. *þeim;* i attributiv brug fortrængtes den meget tidlig af «de», som endog undertiden brugtes for det substantiviske «dem». I 15. aarh. opkom «then(n)om, dennem» for «den, dem» efter «hanom, hannem». En sideform «thom, thøm» for «dem», som allerede findes i 14. aarh., skyldes ubetonetheden; endnu lever «dom, døm» som vulgærform. Genitiv flertal oldn. *þeira*, som nu kun er bevaret som eiendomspronomen (§ 85), var i 15. aarh. endnu i brug udenfor dette forhold: huort thera (1397, = hver af de to); hwær thørre (1456). For «de» skreves tidlig «di» (efter «vi» og «i»); dette er endnu den almindelige udtale.

Pronomenet «den» er dels demonstrativt dels personligt, i neutrum ogsaa ubestemt; endelig er heraf fremgaaet den bestemte artikel.

Det ubestemte «det» anvendes paa følgende maader:

a. Som ubestemt subjekt: det regner; det banker. Se § 4—5.

b. Som foreløbigt subjekt med paafølgende bisætning eller infinitiv: det er tvilsomt, om han vil komme; det sømmer sig ikke at tale saaledes. Se § 7.

c. Ofte som foreløbigt objekt med paafølgende bisætning eller infinitiv: jeg holder det for usandsynligt, at han vil

komme; jeg anser det for upassende at tale saaledes. I oldnorsk var brugen af *þat* fakultativ: *vér hyggjum at — enn seg þat móður minni, at ek ætla ekki at sjá Ísland*. Medens dette *þat* i oldnorsk udhæver, anvendes i ældre dansk «det» ofte rent pleonastisk (som tysk «es»): keyseren wiste icke det, ath (Chr. Ped.); skulle och nogen ville troe det, at saadan groff synd kunde findes (J. Niels.). Dette er endnu almindeligt i vulgær tale: han sa' det, at. Om det heraf udviklede «det» = at, se § 142, 3, anm.

d. I endel talemaader, hvoraf mange er laante fra tysk, findes et pleonastisk «det»: oldn. *þykkisk sá bezt hafa, er fyrstr kemr heim* = ha det bedst; oldd. the wentæ thom aldrigh fangæ bædher = faa det bedre (endnu hos Pall.: vel kand din ko faa bedre); mene det godt med en; tage det let; ikke tage det saa nøie med noget; lade det bero med noget; hvordan har du det; han gjør det ikke længe; sidde net i det; være stor paa det; komme godt ud af det med nogen; i dansk siges: jeg har travelt, i dansk-norsk: jeg har det travelt; vi siger: gjøre det af med en, svenskerne: göra af med sig.

Anm. Pleonastisk anvendes «det» ogsaa, hvor det gjenoptager en foregaaende sætning eller infinitiv: at han kommer, det tror jeg vist. I ældre dansk og i talesproget gjentager det ogsaa ofte et bestemt substantiv: nei, bonde det vil jeg ikke bli; den første af de XII det wor Roland (Chr. Ped.). Sml. § 166.

77. De personlige pronomener og «den» er de eneste ord som har bevaret adskillelsen mellem nævneform og gjenstandsform (i enkelte norske bygdemaal bruges dog «oss» for «me», «døkk» for «de» og navnlig «dem» for «dei»). Dette hænger sammen med ordenes overordentlig hyppige brug: udjevning indtræder lettere, jo sjeldnere ordene er; de mest anvendte har størst modstandskraft. Fordelingen mellem de to rækker af former reguleres dog ikke helt i overensstemmelse med det grammatiske subjekts- og objektsforhold; ogsaa andre krydsende tendenser spiller ind, særlig i daglig tale. Saaledes har afhængighedsformen en tilbøielighed til at fortrænge nævneformen efter «det er, der er, der findes, der gives» (§ 17): det er mig, (Bib. 1550: est det du). Ved sammenligninger hersker i daglig tale, tildels endog i skriftsproget, megen vaklen: han er rigere end os alle, ligesaa rig som mig. Omvendt brugte Holb. nævneformen endog for ventet gjenstandsform: jeg takker eder for

den Ære, de have giort en usel Kandestøber som jeg (idet «er» underforstaaes; sml. for en Pige, som du est; ib.). Ligedan hos Wess.: af en Mand, som du, jeg venter intet mindre — er I bange for en saadan Bagatel som mig. Endnu høres udtryk som: det sømmer sig ikke for en mand som han. Sml. tysk: in einem Hause wie das deinige (ist) — wie dem deinigen. Ogsaa ved konjunktionen «uden» bruges i dagligtale ofte urigtig gjenstandsform for nævneform: ingen kan gjøre det uden mig (hvilket egentlig skulde betyde: uden min hjelp); derimod neppe foran verbet (ingen uden jeg kan gjøre det). — Om «de» for «dem» fremkaldt af attraktion til et følgende relativ se § 17. — Hvor det personlige pronomen staar som attribut til et substantiv i genitiv, bruges nu nævneformen (idet genitiven nu kun har possessiv betydning): vi sprogmænds, I bønders.

78. Om de øvrige demonstrative pronomener kan følgende merkes:

1. «Hin» er almindeligt i vort folkesprog, men sjeldent i dansk-norsk tale (sedvanlig erstattet af: den der, den anden, den første). Endnu sjeldnere er genitiven «hins». Intetkjøn lød i olddansk og i reformationsaarh. dels «hit» (som i oldnorsk), dels «hint». Ordets brug er en dobbelt: 1. = den anden, modsat «denne»: oldn. *hinn heimr* = *annarr heimr*, modsat *þessi heimr;* til hin Verden (Pall.); vdi hint annet verden (Mand.); indtil du mig fører hjem til det hin Jerusalem (Dass). 2. = den, foran relativer: oldn. *hinn er fé þat á* = *sá er;* utæn hins lof, ær skogh a (oldd.); at see hit gode land, som ligger paa hijn side Jordan (Bib. 1550) = thet g. l. (Bib. 1524).

2. «Denne» er akkusativ ental hankjøn = oldn. *þenna.* Hunkjønsformene *þessi*, *þessa* fandtes endnu i olddansk: i thæsse væreld (Lucid.) = oldn. *í þessi verǫld;* i thessæ lund (15. aarh.) = oldn. *á þessa lund.* Ligeledes brugtes genitiv *þessa* endnu som levende kasusform baade for ental: til thisse (15. aarh.; n. folkespr. til dessa = hidtil); og for flertal: hverken thissæ twinnæ (15. aarh.). Genitiven «dennes» er sjelden og nydannet. Mest bruges den ved datoangivelser: den syvende dennes, af tysk: den siebenten dieses (scil. Monats). Tidligere brugtes «denne» hyppigere end nu henvisende paa en følgende sætning: huad er denne icke en statelig Almisse, som H. N. anrettet i Kiøbenhaffn (Ved.); saa har Frugten af min Fredsommelighed været denne, at (Holb.).

3. «Samme» er egentlig identitetspronomen (= latin: idem). Spor af sterk bøining findes endnu i olddansk: samæ lund = oldn. *sama lund*. Ellers har ordet ogsaa i vort folkesprog altid svag bøining (levning af sterk form i «vera sams» = enig). Udenfor dansk-norske udtryk som «samme gnaalet» (§ 54) bruges nu i denne betydning altid foranstillet artikel: med, i det samme jeg saa ham (folkesproget ogsaa: med same). I forbindelserne «selv samme» og «en og samme» mangler artiklen (Holb.: een og den samme). Ved indflydelse af tysk «derselbe» er ordet ogsaa blit anaforisk pronomen (= den nævnte); denne betydning er fremmed for folkesproget og den daglige tale, tilhører væsentlig den juridiske stil (ligesom ogsaa det tyske forbillede er et «papirord»). Tidligere brugtes ordet oftere i denne betydning, mest med artikel («den samme»), medens der nu strengt adskilles mellem «den samme» som identitetsbetegnelse og «samme» som anaforisk pronomen: de som affles aff Gudfryctige Forældre, de samme arte sig vel (Ved.); bequem til at imodtage Lærdom og beholde den samme (Holb.); jeg er aldeles ikke eenig med de samme (ib.); sml. § 55, 1, d.

4. For begrebet «saadan beskaffen» havde oldnorsk ordene *slíkr* (af *svá* og *lík* «udseende») samt *þessligr* og *þvílíkr*. Af disse har kun det første holdt sig, og er navnlig i dansk-norsk tale det almindeligste ord for dette begreb, mens dansken nødig anvender det henvisende til noget følgende. Derimod er det moderne «deslige» ikke nogen direkte fortsættelse af oldn. *þessligr*, men en sen adjektivisering af det ældre danske adverbium «deslige» (ogsaa: desliges, svensk: desslikes), som stammer fra tysk (desgleichen). Oldn. *þvílíkr* gjenfindes i olddansk som thylikær, thelikær (svensk: dylik); Chr. Ped. retter i sin udgave af K. Magn. originalens «teligen» til «saadan en». Ordet «saadan» indkom i 14. aarh. fra nedertysk. Foran den ubestemte artikel har det i dansk ikke intetkjønsmerke: saadan et veir (§ 61, a); i dansk dagligtale er det ubøieligt ved prædikativ brug: saadan er forholdet; saadan er mandfolkene. Fra grundbetydningen «saadan beskaffen» udviklede det sig til betegnelse for grad (i saadan kulde), ligesom det i ældre dansk ogsaa brugtes ligefrem = denne: efterdi min Herre saadant forlanger (Holb., = dette); da han engang fik saadan Udskrift paa et Brev: Ærlig og velbyrdig Hr. Borgemester (ib.). Dansk dagligtale: sikken (en), af: se hvilken.

5. «Selv» er nu ubøieligt, efterstillet i sterk form, foran-

stillet (med forsterket betydning) i svag form: kongen selv; selve kongen. Den svage form er forholdsvis ung og synes indført af nordmænd; Baden advarede mod den. Genitiv er erstattet af «egen» (ogsaa i folkesproget): *fé mitt sjálfs* = mit eget gods (som i tysk). Ordet brugtes i oldnorsk undertiden alene: *sem sjálfr vill* (som man selv vil), almindelig dog i forbindelse med nomen eller pronomen; det rettede sig efter det ord hvortil det hørte: *Ingjaldr brenndi sik sjálfr inni; týna sjálfum sér;* olddansk: ok drap sek thær sæluer (sml. latin: occidere se ipsum, ipse). Som flertal holdt «sielffue» sig længe: nogle blant de Skrifftklaage sagde ved dem selffue (Bib. 1550, almindelig dog uden *-e*); stundom droge de heden at opsøge dennem sielffue land (Abs. Ped., her hyppig); endog overført til ental: han siellwe (Chr. II), da opfattet som svag form. Endnu undertiden i dansk «de selve» om husbondsfolkene (norsk folkesprog: dei sjølve). Superlativ «selveste» synes efterligning af det spøgefulde svenske «sjelfvaste»; i norske bygdemaal forekommer ogsaa en komparativ: sjølvare huset. Det foranstillede «selv» (selv kongen) er adverbium; det stammer fra tysk (selbst der König) og er meget ungt (Abrahamsen tog anstød deraf).

6. «Begge» optræder i 15. aarh. som nævneform. Olddansk: bathæ, genitiv: bæggæ; senere i genitiv: bægges (15. aarh.), hvorefter er dannet nævneformen: begge (allerede hos Chr. Ped. ved siden af «baade»). Formen «baade» var almindelig til 17. aarh. og bruges endnu af digtere (saa f. eks. hos Øhl.); desuden i forbindelsen: baade — og. Norske dialekter: baade og beggje; svensk: båda og bägge. Forbindelse af «begge» og eiendomspronomen undgaaes af skriftsproget, dog undertiden: vor begges; i talen bruges mest: vores begges; i ældre tid sattes possessivet sidst: beggis woræ williæ (15. aarh.); beggis deris kyndinger (Abs. Ped.; sml. alles vaare fiender, ib.); efter begge eders raade (Folkev.).

79. Det ubestemte «man» udtryktes i oldnorsk mest ved upersonlige verber (§ 3): *kenndi ilminn* (man kjendte duften); ved udsagnsverber ogsaa ved 3. person flertal af verbet (sml. latin: dicunt, ajunt): *alls þik fróðan kveða.* Ikke sjelden anvendtes dog ordet *menn*, medens ental *maðr* væsentlig tilhørte lovsproget og poesien: *svá segja menn; svá at menn viti* (saavidt man ved). Ogsaa *hann* brugtes mest i lovsproget; i forskrifter

og formaninger forekommer *þú*. Derimod bruges aldrig *einn* saaledes (ligesaalidt som i nyislandsk).

I olddansk er baade «mæn» og «man» hyppigt; flertallet «mend» var endnu i 16. aarh. almindeligt. I ældre tid forbandtes «man» undertiden med flertal af verbet: en steen, thær man kallæ pærlæ (Harp.); at man her i Landet et eniste Døgn alt Aaret omkring ikkun have (Dass); sml. § 12, 2. Medens vort folkesprog aldrig anvender «man» og nyislandsk aldrig *maður* (*menn hafa sagt mjer* = man har sagt mig), er i dansk «man» blit den herskende form. Dette skyldes vistnok i væsentlig grad indflydelse af tysk «man» (i mnt. var «men» hyppigere end «man», som nu alene bruges); herpaa tyder ogsaa den omstændighed, at gjenstandsform og genitiv erstattes af «en, ens», som i tysk ved «Einer». Pronomenet «man» knytter sig til den generiske brug af entallet «mand» (§ 50) i betydningen menneske (sml. oldindisk: *mánuš* = menneskene); det svarer nøie til fransk «on» (af latin: homo «menneske, mand»), medens englænderne tilføier artikel: a man. Ordets sammenhæng med substantivet var tidligere mere følt, hvilket sees deraf at man (ligesom i ældre tysk) kunde henvise dertil ved et personligt pronomen: at mand kunde der noget lære, faar hwilket hand kunde faae rente (Chr. Ped.). — For sig staar udtrykket «ser man det» (svensk: ser man på, hör man på), som egentlig indeholder det nt. adverbium «man» = kun, bare (sml. § 141, 3); for kort tid siden sagdes i svensk: se man på = se bare.

Brugen af «en» i betydningen «man» var i olddansk sjelden: en fongher loff oc priis for liith (Rimkr.). I reformationsaarh. findes den særlig hos norske forfattere: huor er det mueligt, at en kand elske den, som mand aldrig seer (Abs. Ped.). Den findes ogsaa i danske dialekter, men er i skriftsproget sjelden uden som erstatning for de manglende kasus af «man». I dansk-norsk er «en» derimod det mest benyttede ord for begrebet, medens «ein» i vort folkesprog kun bruges som subjekt. — Ogsaa «de» er hos os ikke sjeldent, ligesom «dei» (dei segja) i folkesproget; i dansk er det ikke saa hyppigt: nu har de igjen lagt paa smørret. Vore bygdemaal anvender desuden undertiden «du» og «eg».

80. Ordet «en» er fra først af talord og har herfra udviklet sig til ubestemt artikel. Denne adskiller sig kun ved sin ubetonethed fra det ubestemte pronomen, hvormed den berører sig nær. Saaledes ved den fra tysk stammende elliptiske

brug: jeg gav ham en under øret = t. ich versetzte ihm einen (eins) hinter's Ohr (egentlig: einen Schlag); lade en gaa = t. einen gehen lassen (neml. Wind); tage sig en = t. einen (eins) nehmen (neml. Trunk). Ligeledes ved omtrentlige tal-angivelser: en fjorten dage; se § 59. Ogsaa til talordet er overgangen let; saaledes ved dansk-norske udtryk som: her et aaret, her en dagen (= en af de sidste dage, forleden dag), hvilke er af samme art som oldn. *einn uxinn* «en af okserne» (§ 54); ligesaa i betydningen «en vis»: en af byens læger, en fru Petersen (engelsk: a Mrs. P., one Mrs. P.; forbindelsen «en vis» stammer fra tysk: ein gewisser, som igjen er oversat fra fransk: un certain).

I oldnorsk og ældre dansk anvendtes «en» ogsaa i betydningen «alene»: *hann var einn heima; Óðinn lifir við vín eitt;* konning Cristierns ene hoffwet (P. Elies.). I ældre dansk desuden i betydningen «eneste»: the konæ, som grædher syth enæ barn (K. Magn.); det var min eene Søn (Holb.) = oldn. *einga sonr*. Paafaldende er udeladelsen af «en» i betydningen «en og samme» i udtryk som: bo under tag med en; søbe af fad med en; spille under dække med en (tysk: mit jemand unter einer Decke stecken); oldnorsk: *at it Þjóðrekr und þaki svæfið — koma undir eina blæju, þau váru leidd i eina sæng.*

Den substantiviske brug af «en» = nogen (her er en som vil tale med dig) tilhører ogsaa vort folkesprog, derimod ikke oldnorsken (her sagdes: *einn hverr)*. Moderne udtryk som: en løierlig en, du er mig en net en, har paralleler i nedertysk og engelsk; i ældre tid var de sjeldne: da est du saa god en, der holder, som den, der slaar (Pall.). Efter ubestemte pronomener var denne brug ogsaa i ældre dansk almindelig: mang en (se § 81, 4); noger een (Mand.); paa nogen en Sted (Dass); hver (eneste) en. Forbindelsen «den ene — den anden» (oldn. *annarr — annarr*) skyldes tysk; tidligere brugtes den ogsaa (ligesom tysk: die einen — die andern) i flertal, hvor nu siges «nogle — de andre» eller «disse — hine»: om Liste giøres over de eene saavel som over de andre (Holb.); sml. sen oldn. *einir eru Chaldei, aðrir eru Girkir, hinir þriðju eru Egyptar.* I ældre tid ogsaa «en — den anden» (tysk: einer — der andere): se eksemplerne § 81, 3.

81. Om de øvrige ubestemte pronomener merkes følgende:

1. «Nogen» er oldnorsk *nǫkkurr* (af *ne-veit-hverr* eller *ne-veit-ek-hverr* «jeg ved ikke hvem», latin: nescio quis), olddansk: nokær, endnu i 16. aarh.: noger. Formen «nogen» (opkommen

i 15. aarh.) er neppe ligefrem akkusativ *nǫkkurn*, men opstaaet under indflydelse af forholdet: annær — annen. Flertal heder i Bib. 1524: noghre og noghnæ, i udgaven af 1550: nogle. Formen «nogle» synes dissimileret af den nydannede «nogne» (dannet af ental «nogen»), som endnu høres i dansk dagligtale (none). Aasen opstiller som normalformer for landsmaalet: (hankjøn) nokon, (hunkjøn) nokor, (intetkjøn) nokot, (flertal) nokre; paa enkelte steder heder flertal: nokle (som i dansk). I norsk dagligtale (for det meste ogsaa i skrift) er «nogen» (no'n) den eneste flertalsform. Den er heller ikke ny i litteraturen; P. Claussøn skriver: nogen forgifftige Røder, for nogen faa Aar siden, ved siden af: nogne Rinsdiur, og: nogle. Formen er af samme art som flertal «ingen»: se § 61, b. Danskerne adskiller mellem «nogle» = flere, enkelte (engelsk: some) og «nogen» = nogen overhoved (engelsk: any).

Om brugen af «nogen» henvises til § 58, 1. I ældre dansk anvendtes det ofte pleonastisk i forbindelsen «nogle mange»: der komme nogle mange tusinde tilsammen (Bib. 1550). Ligeledes ofte med overflødigt «saa»: hauær i sik nokæt swa søtmæ (Harp.); sml. oldn. *sem R. hefir nǫkkurn svá konungsins boðskap birtan*. Eller med overflødigt «den»: aff nogre the gerninger, ther wij haffue giört (P. Elies.); heller paa nogen then thing, du haffuer vdj dit huuss (Pall.). Efter sin betydning omfatter «nogen» latinsk aliquis (en eller anden), quidam (en vis) og aliquot, aliquantus (en del, adskillig); i negtende og spørgende sætninger har det oftest betydningen «nogensomhelst».

2. «Ingen» er oldnorsk *engi* (egentlig: *ne einn-gi* «ikke en», hvor *-gi* er almindeliggjørende og negtelsen *ne* tidlig bortfaldt). Allerede i (sen) oldnorsk forekommer formen *einginn*, ligesom i olddansk «ængin» ved siden af «ængi», vistnok ved analogi fra adjektiver paa *-inn*. I 15. aarh. gaar «engen» og «enge» om hinanden baade i ental og flertal; Chr. Ped. har flertal: inge; nu «ingen» i begge tal. Den oldnorske assimilerede intetkjønsform *ekki* (olddansk: etki, af **eitki*) er bevaret i negtelsen «ikke». Af den uassimilerede sideform *entki opstod ved omsætning olddansk ænkti, enktæ; ved bortfald af den midterste konsonant fremkom entæ, inte, som endnu bruges i dagligtale i betydningen «ikke». Formen «intet» skyldes ligedannelse med noget, andet, meget osv.

«Intet» brugtes langt ned i tiden ogsaa som negtelse: de gamle vil ieg intet høre offuer (Pall.); jeg vil intet mere skriffue

der om (Æbs. Ped.); de bleffue dog intet rige aff samme roff (ib.); daa ehr hand indtedt mauffrere (Ped. Cl.); och ieg intet mig errindrer (Chr. VI); jeg hafde well intet tenckt (J. Monrad). Efter en negtelse og efter komparativ havde oldnorsk *engi* betydningen «nogen(somhelst)»: *þessir dvergar kunnu betr smiða af járni en engir aðrir.* Ved komparativ er dette sjeldent i det senere sprog: oc kand hand (bjørnen) meget raschere løbe op i et Træ end ingen Vild-katt (P. Cl.). Efter negtelse er det hyppigere: se § 169, c. Da negtelsen nu maa følge lige efter verbet (eller hvor ordstillingen i bisætninger forandres, staa umiddelbart forån dette), maa ofte «ikke nogen» træde istedenfor «ingen». I ældre tid, da ordfølgen ofte var en anden, findes hyppig «ingen», hvor vi vilde bruge «ikke nogen»: i hvilcken er inted svig (Chr. Ped.); oc viste af aldelis ingen Forfølgelse (Ved.); efterdi de brugte ingen Værie (ib.); han gremmede sig, at der fands ingen i sin gantske store Hær (ib.); er heller af ingen Værdi (Dass); jeg holder det for ingen Skam (Dorthe); saa er hand mod ingen ond uden mod sig selv (Holb.); folk som vide af ingen Revelation (ib.); saa merkede jeg, at de fleste ingen Smag derudi havde (ib.). Men ogsaa som nu: at han icke kunde noget svare der thil (Abs. Ped.); der kunde icke komme nogen paa Siøen (P. Cl.); jeg haver ikke hyklet for nogen, jeg haver ingen roset uden Aarsag (Holb.). Tidligere ogsaa «ingen nogen»: der kom ingen nogne vdj byen (Pall.). Istedenfor «ogsaa ingen» (tysk: auch kein) siges nu «heller ikke nogen»: en saadan Forandring er ogsaa intet Paradox (Holb.). Idet «ingen» saaledes er ensbetydende med «ikke nogen», kan der henvises til det deri liggende positive begreb: ingen kjender dag og time, naar han skal dø; ingen som kjendte ham, kunde tvile paa hans uskyld; ingen hadede jo nogensinde sit eget kjød, men føder og vederkvæger det (Bibelen).

«Ingen af to» hed i ældre dansk «hverken»: hwercken dere (Chr. Ped.); huercken aff dem (Ved.); huercken aff disse folck haffde holdet derisz löffte (St. D. Pr.). Dette «hverken» svarer i betydning til oldnorsk *hvárrgi*, men er formelt = oldn. *hverrgi* (ingensomhelt) med *k* fra neutrum *(hvertki)* og *n* fra ingen osv. Ordet forekommer endnu i Chr. V, D. L. (hverken af dennem) og i sammensætningen «hverkenkjøn» = intetkjøn samt i konjunktionen «hverken — eller».

Oldnorsk *man(n)gi* (egentl. «ikke et menneske») og *neinn* (af *ne* + *einn)* er bortfaldt.

3. «Anden» er formen for akkusativ ental hankjøn, oldn. *annan;* i olddansk gik «annær» og «annæn» allerede om hinanden; i løbet af 15. aarh. udtrængtes «ander». Flertallet «andre» er olddansk «annræ» (oldn. *aðrir).* Genitivformerne er nydannelser. I dansk har ordet kun sterk bøining, i norsk talesprog og oldnorsk ogsaa svag: den andre. — Grundbetydningen er «en af to»: *stóðu þá upp hafrarnir, ok var þá annarr haltr eptra føti;* swo længe, som wi bothæ æller annen wore leue (1408). Hertil *annarr — annarr,* som nu er erstattet af «den ene — den anden»: annet (folk) grætær oc annet glædes (Hell. Kvinder); samt *annarrhvárr* eller *annarrtveggja* «en af to», hvoraf det sidste er bevaret i konjunktionen «enten — eller»: oc gör antæ, at the ber iæ han ællær særæ (oldd. love = et af to); at de enten disse tuende deele giöre (Ved.); enten af dem (om to; Chr. V, D. L.); endelig *annarrhverr* = en og anden (det sidste udtryk stammer fra tysk). — I ældre tid brugtes ofte «anden», hvor nu siges «den anden»: ingen skulde fly fra anden (Chr. Ped.); søster spurde andenn (Folkev.); endnu: fra tid til anden, aar om andet. Saaledes navnlig i forbindelsen «den ene — den anden»: en Synd affler anden (Ved.); en Broder ei anden at frelse formaar (Dass); fra Sted og indtil anden (ib.); som siges at vandre om fra Land til andet (Holb.); fra et til andet Sted (Wess.). Ved siden heraf skreves ogsaa «en — en anden, en — den anden»: lade gaa ind af et Øre og ud af et andet (Holb.); et strængt Forbud efter et andet (ib.); een Velgierning efter den anden (Dorthe); saasom een Boghandler ilede dermed for at forekomme den anden (Holb.). Dass skriver: men eene Lehns Ende Begyndelse er til andet. Se § 80. I 15. og 16. aarh. brugtes ofte i samme betydning «hver — anden»: han drap 4 Jaffninge, hwar æfter anner (K. Magn.); huer effter anden (Chr. Ped.); sml. oldn. *hverja nótt eptir aðra.* Se § 84.

Eiendommelig for ældre dansk og nynorsk er betydningen «den næste»: anden dag derefter (Ved.); nynorsk: andre dagen (folkesproget: andre dagjen); oldn. *annat ár* = næste aar, *annan dag* (tysk: den andern Tag, medens engelsk «the other day» betyder: forleden dag). — Ved sammenligninger bruges «anden» ofte pleonastisk (som i tysk og oldsvensk): *hann kól sem aðra hundtík* (frøs som en hund); hun wisthe tok ey andhet æn thet war een andhen fattig mand (15. aarh.); vandet haffuer smag som andet öll (Ved.); han ser ud som en anden sjauer (egentlig: som en anden som er sjauer); gaa som en anden tigger.

Lignende: man oc annæt fæ (oldd. love); hand tog miste oc tog den anden Tyskes kappe (Abs. Ped., = den andens, nemlig tyskerens, kappe). — «Anden» er ogsaa ordenstal; merk: den andhen och tiwæ (Mik., = den to og tyvende).

4. «Mangen» er opstaaet af «mang en»; endnu siges i neutrum: mangt et (mangtith stort hug, Chr. Ped.). «Mangen en» er saaledes et tautologisk udtryk. For det olddanske «mangh» har oldnorsk *margr* (ogsaa i Sk. lov: margh börn). Dog optræder i sen oldnorsk ogsaa formen *mangr,* som i folkesproget har fortrængt den anden: mang-ein dag, mang-ei stund, i neutrum oftest alene i betydningen «mange ting», men ikke attributivt (mangt-eit godt ord), i flertal altid alene.

Da «mangen» indeholder ordet «en», kan det ikke anvendes ved ord som ikke tælles; ikke engang neutrum «mangt» bruges saaledes: oldn. *margt lið* el. *mikit lið*, nu kun: meget folk. — Komparativ «flere» i betydningen «adskillige» beror paa tysk «mehrere» (tidligere ogsaa: mehre). Ældre udtryk som «de meeste Stater» (Holb.) skyldes ligeledes tysk (die meisten Staaten).

5. «Somme» har tidlig tabt sit ental: oldn. *sumr*, olddansk «sum»; i vort folkesprog derimod: sum fisken, sumt kornet; endnu hos Huitf.: somt bekiende han, somt icke (ligesom svensk endnu har bevaret intetkjøn «somt», medens ellers anvendes «somliga» = mnt. «somelike»).

6. «Al» anvendes endnu i vort folkesprog i overensstemmelse med dets brug i oldnorsk: i all dag = oldn. *í allan dag* «i hele dag». Saaledes endog i betydningen «opbrugt, død» (som ogsaa i svensk og tysk): pengarne er snart alle; han var mest all. I dansk er «al» blit indskrænket i sin anvendelse ved det nedertyske «hel», som bruges hvor helheden modsættes delene. Dog er grænserne meget flydende: oldn. *allt landit* = alt landet el. hele landet — *allan daginn* = hele dagen; *í allri verǫld* = i hele verden — (hvad i) al verden. I ældre tid brugtes «al» i det gamle omfang: alt haffuet (Rimkr.); offuer alt wort rige (1558); all din vang (Gerner); al jorden (Bibelen). I betydningerne «enhver» og «nogensomhelst» har det holdt sig i nogle udtryk foran abstrakter: han har al aarsag til at være tilfreds; i al ære; til al lykke; uden al tvil. Se videre § 66, 1 og 68, anm.

7. «Hver» er identisk med spørgeordet, oldn. *hverr.* Den spørgende betydning gik idethele ved pronominalroden *qo* fra urtiden af ved siden af den ubestemte, saaledes at den første

var forbundet med fuld betoning, den sidste med ubetonethed; saaledes bruges i oldnorsk *hvat* ogsaa indefinit: *hreinni en hvat annat* (renere end hvadsomhelst andet). Ved oldn. *hverr* er dog den ubestemte betydning (nogensomhelst, nogen) sjelden, idet herfor almindelig anvendes *einnhverr*. Den har veget pladsen for betydningen «enhver». Denne sidste skyldes vistnok tilføielsen af en i oldnorsk bortfaldt partikel: sml. got. *hwarjisuh*, lat. quisque «enhver». Ordet «hver» havde i ældre dansk biformen «hvar, hvor»; det omfatter saaledes baade oldn. *hverr* «enhver» og *hvárr* «hver af to»; i enkelte af vore bygdemaal adskilles mellem «kvar» (hver i almindelighed) og «kvaar» (hver af to). I ældre dansk bøiedes det endnu: the skullæ dræbe them hweriæn mand (Rimkr.); han athskildhe synderlighe hweriæ hiordhe (Bib. 1524). Nu bruges det ved flertalsord kun i danske distributive udtryk som: hver to, fem; hver ti aar der forløber; sml. oldn. *á hverjum tólf mánaðum* = hver tolvte maaned (gotisk: *jah dugann ins insandjan twans hwanzuh* = to og to); i dansk-norsk kun: hvert tiende aar (latin: decimus quisque). Tidligere havde ordet her flertalsendelse: huærie firæ milæ (1396); huere otte daler (1562); bortfaldet af *-e* er lydret ialfald i jysk (sml. oldd. styriæ, oldn. *styrja* > stör). Ogsaa i substantivisk brug kunde det hos ældre forfattere tage verbet i flertal: hver toge til Takke den Skade, de fik (Dass). — I ældre tid og endnu i poesi forsterkes det ved et tilføiet «den» (sml. «nogen den», § 81, 1): huert det been i hannem vor (Chr. Ped.). Andre forsterkelser er «hver og en» (i folkesproget: ein og kvar), «hver (eneste) en» (folkesproget: kvar ein): wi ere tre mend mod huer en aff dem (Chr. Ped.); samt «enhver», som gjengiver tysk «ein jeder (ein jeglicher)» og (ligesom svensk «enhvar») først optræder efter aar 1700 (forskjelligt er oldn. *einnhverr* «en, nogen», folkesproget: einkvar). — Om «hverandre» se § 84.

Anm. De ubestemte pronomener almindeliggjøres fra gammel tid af ved tilføielse af visse suffikser. Et saadant er oldindisk caná (káç caná), gotisk *-hun* (*hwashun*), oldn. *-gi* (*hverrgi*, *hvatki*, o. a.). I senere nordisk anvendes i denne betydning endelsen «-somhelst» i forbindelse med spørgende ord (hvem-, hvad-, osv.), egentlig en forkortet sætning: sml. huat som helst thet ær (15. aarh.).

82. Det substantiviske refleksivpronomen for tredie person anvendtes i ældste germansk i temmelig nøie overensstemmelse med brugen af «se» i latin, i modsætning til græsk og arisk. Saaledes henviser gotisk *sik, sis* altid til subjektet, undtagen ved de egte refleksive verber (*þiwi gasahw Paitru*

warmjandan sik). Herunder regnes participier og infinitiver med til sætningen (*jah gaf þaim miþ sis wisandam; jah gawaurhta twalif du wisan miþ sis*). Derimod kan aldrig (som i latin) hovedsætningens verbum udstrække sit herredømme til bisætningen (*jah bêdun ina, ei uslaubidêdi im*).

I oldnorsk er konstruktionen langt mere vaklende. Navnlig er at merke at refleksivet her ofte henviser til det nærmeste substantiv, særlig i emfatisk betydning (= sig selv): *Þórir biðr Sigmund hjálpa sér* (hjelpe sig selv); *þeir kváðu hann opt eggja sik* (dem), *en hlífa sér* (spare sig selv). En akkusativ med infinitiv regnes med til sætningen: *hann bað hana segja sér* (sibi, til subjektet); men faar infinitiven ved tilføiet *at* en større selvstændighed, kan der bruges personligt pronomen (som i en bisætning): *skal hann beiða goða at fá honum þat.* I bisætninger retter pronomenet sig snart efter hovedsætningens, snart efter bisætningens subjekt: *þá mælti Útgarðaloki til Þórs ok spyrr, hvárt hann hefir hitt ríkara mann enn sik* (end ham); *þá hugsaði Þórr þat, . . . at aldri skyldi hann sjá sik* (ham) *síðan* — *þá bað Egill konunginn, at hann skyldi fá honum merki eitt; hann vildi, at Hrútr kvæmi til fundar við hann.* Refleksivet er i nyislandsk det almindelige: *hann sagði, at hundur hefði bitit sig.*

I olddansk er «sik» baade dativ og akkusativ, idet «sæ(r)» udenfor skaanske lov, kun anvendtes som adverbium (= for sig, særskilt) og i sammensætning; genitiv forekommer undertiden i forbindelsen «til sin». Henvisende til flertalsord anvendtes i oldd. love baade «sik» og «them»: tha mughæ skipær sialf göræ them skip (J. lov, = sig). I slutningen af 15. aarh. blev «dem» det fremherskende, maaske tildels under indflydelse af det adjektiviske refleksiv, som efter mønster af det tyske «ihr» lød «deres». Saaledes har den i 1495 trykte Rimkrønike næsten overalt «dem»; ogsaa Her Mikkel (1496) har mest denne form: the sculdhæ them giffuæ i hennes wold; huad scullæ the aff them gøræ. Chr. Pedersen har næsten altid «dem»: de webnede dem snart och sette dem paa deris heste. Bibelen af 1550: menniskene forundrede dem; da tenckte de ved dem selff; købe dem mad (= sig). Senere eksempler: de saa adskillig spøgelse omkring dem (Ved.); gaa hiem och legge dem at soue (Abs. Ped.); alle mend forundre dem (ib.); oc bekenne dennem (= sig) at vere hende underdanig (ib.); om Sommeren holde dj dem (= sig) oppe i Landet (P. Cl.); de beklage ikke dem selv (Holb.); at rette dem efter deres urimelige Smag (ib.); da hvælve Rosen-

Telte dem selv ved Havets Bred (Grundtvig). Navnlig brugtes tidligere stadig «dem», hvor et refleksiv allerede er anvendt: at de ikke skulle fordriste sig paa dennem selv (J. Niels.). «Dem» forekommer endnu ofte i dansk, særlig i dagligtale: de skyndte dem; derimod aldrig i egte dansk-norsk. Hvor pronomenet staar med betydning af anden person, bruges nu kun «Dem»: De maa tænke Dem om; endnu for hundred aar siden stod her oftere «sig», som i tysk (bedenken Sie sich).

Til andre ord end subjektet kan refleksivet nu kun henvise i visse stivnede forbindelser, hvor det har emfatisk betydning (= sig selv); fra udtryk som «han er rent fra sig (selv)» overførtes det paa objektet: «jeg fandt ham fra sig (selv)». Saadanne vendinger er: du maa lægge dette brev for sig; jeg finder ham altid sig selv lig (latin: sibi constans, tysk: sich gleich); naar man betragter tingen i og for sig (tysk: an und für sich).

Medens i ældre tysk, ligesom i gotisk, participier og infinitiver regnedes med til sætningen, behandles de i nytysk som forkortede bisætninger (er bat das Weib, ihn zu tränken; sie kümmerte sich nichts um die ihr gemachten Vorwürfe); ligedan ved adjektiver og verbale substantiver (sie trug ein ihr ähnliches Kind; sie gestattete mir die Zusendung eines Briefes an sie). Ogsaa i dansk sættes nu almindelig det pronomen som vilde bruges i en tilsvarende bisætning: hun bad ham give sig tid = at han vilde give sig tid — hun bad ham give hende tid = at han vilde give hende tid; han fandt sin ven sværtende sig i ansigtet = som sværtede sig; han bar tabet med den ham medfødte, egne ro = som var ham medfødt, egen; han bad mig sørge for afsendelsen af breve til ham = at breve blev afsendt til ham. Imidlertid anvendes endnu hyppig det gamle «sig», særlig i dansk-norsk: han saa langt borte en Fodgjænger komme ham imøde (Heiberg), ogsaa (og i dansk-norsk sedvanlig): sig; det oldnorske *hann bað guð hjálpa sér* (Chr. Ped.: han bad Gud hielpe sig) heder endnu hyppig saa; det heder baade: hun forestillede sig ham tænkende paa hende, og: tænkende paa sig. Dog bør det personlige pronomen altid bruges, hvor ellers tvetydighed vilde opstaa. Saaledes siges vel: han fik ham til at laane sig penge (da man ikke laaner sig selv noget); men der adskilles mellem: han bad ham spare sig, og: han bad ham spare ham; ligesaa mellem: han bød tjeneren klæde sig paa, og: klæde ham paa; mellem: han fik ham til at bygge sig et

hus, og: bygge ham et hus. I ældre tid anvendtes «sig» i videre udstrækning end nu: hun overtalede hendes Herre Kong Philip at antage sig Regieringen eller rettere at overdrage sig (ↄ: hende) den paa nye (Holb.); de Fattige sukke vel undertiden, naar de see de Rige udi forgyldte Vogne at age igiennem Staden og at bestænke sig (ↄ: dem) med Skarn (ib.). Hvor refleksivet henføres til objektet, kan det i dansk-norsk aldrig ombyttes med personligt pronomen; i dansk er derimod i flertal «dem» hyppigt: han bad dem skynde dem (se ovenfor). Den samme vaklen som i dansk(-norsk) gjenfindes ogsaa i vort folkesprog: han bad deim minna seg um det, eller: minna honom.

Karakteristisk for den ældre norske litteratur er brugen af refleksiv i bisætninger, hvor det henviser til hovedsætningens subjekt: Nils svarede, at Sognepresten havde uret, i det at hand (nl. presten) havde giuit sig (nl. Nils) udi dette aar 5 daler (Abs. Ped.); waar begerendis aff oss, wi wille giffue sig en endelig dom (St. D. Pr.); han napper den, sig monne klappe (Dass); hun bad ham, som vilde sig lyde (ib.); Mad han har for alle Tunger, som med Lovsang prise sig; han la'r alting dennem føie, som i Aanden frygte sig (= ham; Sjælens Luth); Lucilia, som ikke lider, at sig Byttet tages fra (Holb.); en ung Muldvarp bad sin Moder, at hun vilde kjøbe sig et par Briller (= den; ib.). I vort folkesprog er nu det almindelige forhold som i dansk (han veit, at dei kjenna honom); men i det nordenfjeldske bruges sedvanlig «sig»: ho trur alltid, at dei tala um seg; han trudde, at dei vilde narra seg (d. e. ham).

83. Det adjektiviske refleksiv af tredie person følger i det væsentlige samme regler som det substantiviske, dog med enkelte eiendommelige forskjelligheder. Oprindelig kunde «sin» vise tilbage paa alle kjøn og tal; dette forhold er bevaret i nordisk, som i andre indoeuropæiske sprog, i modsætning til den tyske sproggren, hvor «sein» er indskrænket til hankjøn og intetkjøn ental, medens det ellers er erstattet af «ihr». I gotisk henviser «sin» kun til subjektet, i tysk til alle substantiver: *jah biswarb fôtuns is skufta seinamma* = und trocknete seine Füsse mit ihrem Haare.

I oldnorsk er forholdet ganske som ved det substantiviske refleksiv. Saaledes kan «sin» henvise til nærmeste substantiv: *bauð Skallagrímr honum til vistar með sér með allt fǫruneyti sitt* (= hans); *hann bøtti engum manni sína frændr* (= hans). Særlig anvendes *sinn* under alle forhold i betydningen «sin egen, den

ham tilkommende»: *var nær, sem sín lǫg gengi í hverju fylki* (en særegen lov). Ligesaa henviser refleksivet til det saakaldte logiske subjekt, d. v. s. et ord som vel staar i afhængig kasus, men for tanken fremstiller sig som det egentlige subjekt: *þótti henni skaði mikill eptir mann sinn; honum þótti dóttir sín vel gipt; þeim var skipat í gestaskála með sveit sína.* Ved infinitiv bruges almindelig *sinn* henvisende til sætningens subjekt: *Þorvaldr bað byskup fara til Íslands með sér ok skíra fǫður sinn* (= hans); *konungr kvað alla menn hafa sér vel fagnat ok mjǫk eptir fǫngum sínum.* Derimod anvendes i bisætninger sedvanlig eiendomspronomen, hvor der henvises til hovedsætningens subjekt: *Útgarðaloki sagði svá, at Þórr mundi eigi þurfa at bjóða fleirum mǫnnum fang í hans hǫll;* medens refleksivet gaar tilbage paa bisætningens subjekt: *ætluðu allir, at þeir mundi tala um mál sín.*

I olddansk anvendtes ogsaa eiendomspronomenet med refleksiv betydning: af (= om, hvis) han wil ei mistæ alt hans gooz (= sit); oc takær nokær man han i hans korn (= sit); utæn þe varþæ takni a værkium þera (= sine); havæ bøndær iat biskop tindæ af allæ theræ socn. Dette forhold holdt sig ogsaa i de følgende aarhundreder. Navnlig blev fra reformationstiden af ved indflydelse af tysk («ihr») pronomenet «deres» almindeligt, hvor der henvises til et flertalsord; saaledes stadig hos Chr. Pedersen. Denne brug er trængt helt igjennem i dansk: de affyrede deres geværer; ogsaa hvor «De» er tiltaleform til enkelt person: De faar gjøre Deres bedste. I dansk-norsk derimod, ligesom i svensk, bruges «sin»: børn bør lyde sine forældre. Ældre eksempler paa refleksivt «deres» er: at de skulle der haffue deris klede oc føde (Chr. Ped.); da foere de een anden væj til deris land igjen (Bib. 1550); de elskte mere deris liff end deris tro oc eed, som de haffde giffuet deris brødre (Ved.); søroffuere haffue der deris tilhold (Abs. Ped.); menendis sig at kunne bekomme deris riger igien (ib.); de leffuer trygge i deris flor (J. Niels.); de forlode sig paa deris egen mact (ib.); om Sommeren felde de dieris Haar (P. Cl.); thi de samme begynde forsetligen med deres Sects Theologi (Holb.). Den refleksive brug af eiendomspronomenet for ental holdt sig længe, men er nu helt opgivet baade i dansk og dansk-norsk: det er Disciplen nock, at hand er som hans Mestere (Bib. 1550); saa hand ud igennem et hul paa hans Kaabe (Ved.); hand vilde icke lade aff med hans papisteri (Abs. Ped.); effter at bispen vaar gaaen ind paa hans kammer (J. Niels.); dersom han (bjør-

nen) bliffuer opiaget aff hans Leie (P. Cl.); naar hun (hunbjørnen) gaar aff Leien med hendis Unger (ib.); effterdj hannd icke holt hannsz løfft om sit echteskab (St. D. Pr.); at hand mod hansz eed sit løffte icke holdet haffuer (ib.); hun overtalede hendes Herre Kong Philip (Holb.); enhver Religion, som er betynget med saa mange Ferier, kand til dens Forsvar intet anføre uden Guds arbitraire Villie (ib.); en Kone, som er opsætsig mod hendes Mand (Sneedorff); hans Støvlehæle gik han skiæve (Wess.). Hvor, som i de to sidste eksempler, denne brug forekommer efter Holberg, synes der at foreligge indflydelse af den jyske dialekt, hvor «hans, hendes (hende)» for «sin» altid har udgjort et karakteristisk træk: saa kunde hun wal seje wos, hvor den rige mand haar hans peng, og hvor e frow haar hende klæjr.

«Sin» henvisende til et andet ord end subjektet, almindelig til nærmeste substantiv, var i ældre tid meget hyppigt: man a at stævnæ annæn a sin (= hans) brofiæll (oldd. love); scal scadhæ thet menniscksæ til sith lijff (Mik.); han neffnde henne wiit siit naffn (15. aarh.); C. gick til O. oc tackede hannem for sin gode vilje (Chr. Ped.; men ogsaa: kong T. stack A. gennem hans skiold, ib.); oc funde Barnet met sin Moder (Bib. 1550; men ogsaa: tag Barnet oc hans Moder, ib.); ieg er kommen at oprøre mennisken mod sin fader oc daatteren mod hendis Moder (ib.); bad hannem strax om sin Daatter (Ved.); hannem waar forloffuet af sin fader (ib.); hende hialp huercken sin onde eller store styrcke (ib.); tach Gud for sine gode gaffuer (Pall.); saa haffuer oc Gud beuaret H. N. sit gantske liffs tid igennem indtil sin døds time (ib.); gaff jeg hannom med sin broder fri kost (Abs. Ped.); forskyder ingen for sin troes skrøbelighetz skyldt (J. Niels.); oc bringer hannom om sit Liff (P. Cl.); raade hannem sit (= hans) egit gaffn (St. D. Pr.); giv Herren sin Ære, giv Kongen sin Told (Dass); fordi I adskillige Gange har sagt hende sine Feil (Holb.); før en Omstændighed ham vakte af sin Døs (Wess.). Saaledes særlig regelmæssig henvisende til et personligt pronomen: oc førde hannem i sin brønye oc giorde (= omgjordede) hannem met sit suerd och hengde en blaa skiold paa hans halss (Chr. Ped.). Ogsaa grammatikerne anerkjendte denne brug: hosbunden befaler hver tjenner sin bestilling (Pont.); jeg paaminder ham om sit embede (ib.); at berøve Christo sin ære (ib.); jeg vil handle ham sine bøgger af (Højsg.); vække en af sin søvn (ib.). I det nuværende sprog henviser «sin» kun i enkelte staaende forbindelser, hvor det har emfatisk betydning

(= ens egen), til andre led end subjektet: han satte stolen paa sin (dens) plads = den stolen tilkommende plads; dette giver hele sagen sin betydning; nævne tingen ved sit (dens) rette navn; Gud vil betale enhver efter sine (hans) gjerninger; give hver sit (latin: suum cuique); faste formler er: i sin tid (tysk: seiner Zeit); paa sit sted (latin: suo loco); for sine aarsager.

Hvor et sætningsled kan omskrives med en bisætning, gjælder samme hovedregel som for det substantiviske refleksiv: han saa ham ligge i sin seng = saa at han laa i sin seng — han saa ham ligge i hans seng = saa at han laa i hans seng; han fandt ham liggende i sin seng — forskjelligt fra: i hans seng; selskabet tilstillede os sine og de paa dets forlag udkomne skrifter; han traf ham ifærd med at lappe sine klæder — forskjelligt fra: hans klæder; som om jeg vilde hindre en fri norsk Bonde i Udøvelsen af sin Eiendomsret (Wergeland); Amerika var ved dets opdagelse beboet = da det blev opdaget; en moders ord til sin datter (= som hun giver). Her hersker dog samme usikkerhed som ved det substantiviske refleksiv; særlig synes dansk-norsken at begunstige «sin», selv paa bekostning af tydeligheden. Heri stemmer vort sprog med oldnorsk og ældre dansk, som i saadanne forbindelser ofte anvendte refleksiv henvisende paa subjektet: han tuingede hende at tage en sin ven (Ved., = en af hans venner). Som forkortede sætninger er ogsaa sammenlignende led at anse: *hann er eigi svá auðigr sem faðir hans* = han er ikke saa rig som hans far (nemlig: er); han er yngre end hans søster (er). Her anvendes dog i dansknorsk og i dansk dagligtale regelmæssig «sin»: han er bedre end sit rygte; blaa som sine egne Fjorde sidde de der vester fra (Werg.). Altid: han elsker sin søn mere end sin datter = end han elsker sin datter. Ogsaa ved appositioner vakler udtryksmaaden. Appositive led som i kasus retter sig efter det substantiv hvortil de hører, regnes selvfølgelig med til sætningen: *hann drap Egil, fǫðurbana sinn* = han dræbte Egil, sin faders banemand; mig, sin bedste ven, behandler han saaledes. Antager derimod appositionen karakter af en egen sætning, blir eiendomspronomenet anvendeligt: han levede tyve aar i Tyskland, hans andet fædreland = som var hans andet fædreland; de henvendte sig til folkene paa nabogaarden, deres nærmeste slegtninge (men: de henvendte sig til sine nærmeste slegtninge, folkene paa nabogaarden). En infinitiv (el. particip) som sætningsapposition (absolut infinitiv) skulde egentlig behandles som

bisætninger: efter hans udtalelser at dømme, er han en fornuftig mand; imidlertid bruges her i dagligtale ogsaa «sin», særlig hvor infinitiven staar efter subjektet: han er, efter sine udtalelser at dømme, en fornuftig mand. To subjekter forudsætter logisk to sætninger; efter en forbindende konjunktion kan derfor ikke anvendes refleksiv: *Njáll ok synir hans* = Njaal og hans sønner. Saaledes ogsaa, hvor konjunktionen er erstattet af en præposition: Jesus, tilligemed hans disciple, kom. Ligger derimod vegten paa det ene subjekt, bruges «sin»: Jesus med sine disciple kom.

Anm. 1. Ved infinitiv eller dermed ligegjældende substantiver kan et subjekt af almindelig natur («man») være udeladt: det er haard kost at æde sine egne ord (P. Syv); Kristi bud om kjærlighed til sine fiender.

Anm. 2. Undertiden henviser «sin» i hovedsætningen til subjektet i bisætningen, idet begge sætninger for tanken staar som en: det er af sine egne man skal ha det = man skal ha det af sine egne.

Anm. 3. Tilføies «hver» appositivt til subjektet, er refleksivet paa sin plads: de fik hver sin halvdel af riget; herfra overføres «hver sin» ogsaa til andre forhold: han gav dem hver sin halvdel (for: hans). Omvendt siges ofte: vi fik hver vor part (for: sin); sml. dagligtalens: vi gik hver for os (for: sig).

I bisætninger er forholdet som ved det substantiviske refleksiv. «Sin» i henvisning til hovedsætningens subjekt forekommer sporadisk i ældre dansk: hand gremmede sig, at der fands ingen i sin gantske store Hær (Ved.). Denne brug er hos Dass hyppig: nu vil han, sin Huse skal flyttes; hin klager, sin Gaarderum falder for trang. Dette skyldes vistnok nordenfjeldsk sprogbrug, hvorefter «sin» anvendes i bisætninger ganske som «sig»: han sagde, at hesten sin var større (= hans hest).

Om «sin» til betegnelse af genitiv er handlet i § 38. Denne vesten- og nordenfjeldske brug viser sin fremmede oprindelse ogsaa derved, at denne anvendelse af refleksivet strider mod ordets natur i nordisk (men derimod stemmer med tysk).

84. Det reciproke forhold udtrykkes i oldnorsk ved *hvárr* og *hverr* i forbindelse med *annarr: þá eggjar hvárr annan* (om to); *hverr ásanna sá til annars* (om flere). Af den sidste forbindelse er «hveranden» opstaaet, hvilket hos Chr. Pedersen er den eneste brugelige form og i Bibelen af 1550 hyppigt, dog endnu skrevet i to ord og ofte adskilt ved mellemkommende led (sml. § 81, 3): da følle de hedninge huer om anden (Chr. Ped., = om hverandre; sml. oldn. *hverr fell um annan borgarmanna*); dine ledemod ath skildiss hwert fraa anden (ib.); de tratzede

huer mod anden (P. Cl., = mod hverandre); saa tildels endnu i norsk folkesprog. «Hveranden» har ogsaa opslugt det olddanske «hwar—annær (hvor—annæn)» = oldn. *hvárr—annan*, saa det ogsaa kunde anvendes om to (de to udtryk var allerede i oldd. sammenblandede: hedningen roptæ hwar til anner, K. Magn., om flere). For at adskille mellem disse to forhold, dannedes til «hveranden» et flertal «hverandre», som ofte findes i Bib. 1550. Endnu i 17. aarh. krævede man at «hver anden» skulde bruges om to, «hver andre» om flere. I tidens løb blev imidlertid «hveranden» fortrængt af «hinanden», som ikke findes i de ældre bibeloversættelser (første gang i Bib. 1750). Dette er opstaaet af olddansk «hin annæn»: engi man ma nøthæ hin annæn til makæskift uten hin annæns villiæ; wil hin sighæ til hin annær. Grundbetydningen er altsaa «den anden», og betydningen af det gjensidige forhold har udviklet sig af det ensidige, som endnu foreligger i udtryk som det Holbergske: saa succederer een Feil hinanden. Uden reciprok betydning ogsaa i sætninger som: de gik efter hinanden (d. v. s. den ene efter den anden). Endnu bruges i dansk for det meste «hinanden» om to, «hverandre» om flere, dog med megen vaklen; i dansknorsk er der ingen forskjel.

Tidligere anvendtes i samme betydning ogsaa «den ene — den anden»: oss bør at holde den eene den anden huad som uj tilsiger huer andre (Pall.).

I visse forbindelser kunde i oldnorsk refleksivet bruges reciprokt: *þeir mæltu til vináttu með sér* (indbyrdes); saaledes endnu ved udtrykket «mellem sig» (= tysk: *unter sich*): aftale noget mellem sig (sig imellem; folkesproget: sinsimellom). Naar danske digtere undertiden anvender «sig» reciprokt ogsaa ellers («de sig møde, de sig møde, de forklarede Døde», Øhl.), foreligger imidlertid efterligning af tysk udtryksmaade (sie begegnen sich). Om medialformen i reciprok betydning se § 109.

85. Eiendomspronomenerne kunde i olddansk endnu bøies i genitiv: mins søns konæ; wors herris bud. Dette gik dog efterhaanden af brug. Til gjengjæld begyndte man omkring aar 1400 at føie *s* til formerne «hennæ(r)» = oldn. *hennar*, «vor» = oldn. *várr*, «ethær» = oldn. *yðarr* og «theræ» = oldn. *þeira* uden hensyn til grundordets kasus: meth hennæ oos smøriæ tee theræ hendher — i therris land (Mand.). Paa reformationstiden bruges begge former; saaledes i Bib. 1524: henne hws war hos mwren — udgaven af 1550: hendis; 1524: eder tid — 1550: eders

tid (dog ogsaa: eder tale); 1524: sætter edhre fødhær pa the konnynger there hals — Bib. 1550 altid: deris; 1524: jordæn ær j edhert vold (endnu i svensk: eder, neutrum: edert, flertal: edre). Chr. Ped. retter i sin udgave af K. Magn. originalens «ether men» til «eders mend». Af disse former er «hendes» (hinders, St. D. Pr.) trængt igjennem, hvorved eiendomspronomenet adskiltes fra gjenstandsformen af «hun». Formen «vores» bruges endnu i vulgærsproget, i dansk dagligtale navnlig som prædikatsord («huset er vores»), i skrift kun i forbindelsen «vores alles» = oldn. *allra várr* (vdi allesz vor nerverelse, St. D. Pr.). «Eders» er blit eneherskende af samme grund som «hendes»; en biform uden *s* er det nu forældede danske «jer, jert, jere» = jeres (benyttet af Drachmann, som ved misforstaaelse skriver: jer', idet formen opfattes som forkortet af «jeres»). «Deres» er ligeledes eneherskende i skrift; derimod har dansk vulgærsprog bevaret en form uden *s:* der, dir. Bøies kan følgelig i nutidssproget kun «min», «din» («sin») og «vaar». Det samme er tilfælde i vort folkesprog, idet her «okkar», «dykkar» og «ør» almindelig er ubøielige, til trods for at intet *-s* er tilføiet.

Eiendommelig for alle nordiske sprog er udraab som: din slyngel, stakkar. I norsk ogsaa ved første person: min daare, tosse. Her stod i oldnorsk possessivet bag substantivet og brugtes ogsaa udenfor nominativ: *fóli þinn* (din tosk); *hundrinn þinn* (din hund); *alldjarfr er þjófr(inn) þinn* (dristig er du, din tyv); *eigi af hundinum þínum* (ikke af dig, din hund). Konstruktionen var indskrænket til *þinn* (omsat til indirekte tale: *hann bað þegja bikkjuna hans).* Ved flertal anvendes endnu samme udtryksmaade som i de øvrige germanske sprog: I stakler.

Sluttelig kan merkes, at brugen af possessiv i oldnorsk var mere indskrænket end nu, idet det gjerne udelodes hvor henførelsen fremgik af sammenhængen: *Sigurðr hringr réð Danaríki til dauðadags* = til sin død; *fyrst muntu, fylkir, fǫður um hefna* = hævne din far (i engelsk har, som bekjendt, eiendomspronomenet en endnu mere udstrakt anvendelse end i nordisk). Den substantiviske brug af possessivet stammer vistnok fra tysk: du og dine; svensk: du och de dine = tysk: du und die Deinen; paa Island heder det endnu: *þú ok þínir ástmenn.*

Anm. Om brugen af possessiv som omskrivning for genitiv se § 37—38. Om possessivets stilling til substantivet se § 188.

86. De spørgende pronomener er i oldnorsk *hverr* (hvem af flere), *hvárr* (hvem af to), *hvílíkr* (hvordan beskaffen) samt

nogle former af **hvá* (olddansk: hwa, hvo, ho), en dannelse af samme art som *sá*. Af disse er det sidste i klassisk stil kun substantiv, de to første baade substantiver og adjektiver, *hvílíkr* kun adjektiv.

Hverr mistede allerede i olddansk sin spørgende betydning og brugtes kun som ubestemt eller distributivt henvisningsord; *hvárr* gik op i «hver» (§ 81, 7). I vort folkesprog er derimod «kven» (= oldn. akkusativ *hvern*) det almindelige spørgeord, medens dativ heder «kveim» = oldn. *hveim* (i betydningen «hver» bruges «kvar»). Eneherskende i substantivisk brug blev saaledes i dansk «hvo» (= gotisk: hwas), som endnu findes i høiere stil som nævneform. Ellers har det veget for afhængighedsformen «hvem» (= oldnorsk dativ *hveim*), som allerede i 15. aarh. optræder som nævneform. Hertil genitiv «hvis» (ældre: hvæs, hves) = oldn. *hvess*. Dativ neutrum *hví* anvendtes næsten kun som adverbium (= hvorfor) og er nu ganske forældet. En anden adverbialform er instrumentalis *hvé*, bevaret i olddansk «hvennær» = oldn. *hvé nǽr* (nu omdannet til: hvornaar).

Neutrum *hvat* var, som sagt, i oldnorsk kun substantiv. Nu opfattes det nærmest som adjektiv i forbindelser som: han vidste ikke hvad ben han skulde staa paa; hvad mand er du; hvad nyt (n. folkesprog: kva mann, kva tid). I oldnorsk brugtes her snart genitiv, snart dativ: *spurði, hvat nýs hefði til borit; hvat manna, mǫnnum eru þeir* (§ 31, 4). Hyppigere er dog forbindelsen: hvad for en, ved ord som ikke tælles samt i flertal: hvad for (nogen); denne er i 16. aarh. indkommen fra tysk (sml. «meget til mand»). — I den oldnorske oversættelseslitteratur og i ældre dansk bruges «hvad» ogsaa i betydningen «hvorfor»: *hvat þarftu at spyrja at nafni mínu* (efter latinsk *quid*); huad skal ieg megit loffue (Abs. Ped.); hvad vil I kive med mig (d. Bibel; vistnok efter tysk *was*). Om «hvad» = hvor se § 146.

Oldnorsk *hvílíkr* betyder kun «hvordan beskaffen»: *má af slíku merka, hvílíkr konungr hann hefir verit.* I norske dialekter er det blot brugeligt i de sydøstlige egne, almindeligst i formen «hokken» (sml. svenske bygdemaal: hocken). Den gamle jyske form er «hvilk» (intetkjøn: hvilkt), den sjællandske «hvilken (hvilket)», vel af: hvilk en (sml. «mangen» af «mang en»); skaanske lov har alle tre former: hwilk, hwilkæn, hwilk en. Den nyere form «hvilken en» er altsaa egentlig en tautologi, som «mangen en». Pronomenet «hvilken» er fremdeles kun adjektiv, men kan som et saadant ogsaa staa alene med under-

forstaaet substantiv. Derimod har det opgivet sin kvalitetsbetydning, undtagen i udraab som: hvilken mand (i talesproget: for en mand, forkortet af: hvad for en mand). I denne brug er det fortrængt af «hvordan», ældre «hodan», af mnt. wōdān, egentlig: hvordan beskaffen (ældre høitysk: wie getan). Dette er nu næsten altid ubøieligt, medens det tidligere flekteredes: huordant (Bib. 1550), huordanne.

Anm. Om tilføielsen af relative partikler og «at» i bisætninger se § 146 og 142, 3.

87. Den relative brug er udgaaet fra den demonstrativ-anaforiske. Allerede i det indoeuropæiske ursprog havde demonstrativstammen **jo-* (sanskrit yas, græsk ὅς) fæstnet sig som anaforisk pronomen (d. e. henvisende til et tidligere nævnt ord). De oldgermanske sprog hjalp sig med pronominale partikler, dels alene dels i forbindelse med det demonstrative pronomen. Det gamle tyske sprog anvendte saaledes adverbierne «dār (de)» og «sō», snart alene snart føiede til demonstrativet. I gotisk anvendtes partiklen *ei* efterhængt pronomenet *sa* (og undertiden *is*). Denne forbindelse er intim, idet demonstrativet grammatisk hører til relativsætningen (det omvendte forhold er meget sjeldent): *wait atta izwar þizei þaurbuþ*.

I oldnorsk er partiklen *er* (ældre: *es*) det almindeligste relativ. Tilføies et demonstrativ, hvilket er det hyppigste, regnes dette (paa ganske faa undtagelser nær) med til hovedsætningen: *í vatni því er þar var*. Det oldnorske *sá er* er samme forbindelse som gotisk *sa izei*, et forsterket *sa ei* (af *is* = han), idet *ī* er bortfaldt og pronomenet *is* (egentlig nominativ hankjøn) er stivnet. Begyndelsen til denne stivnen findes allerede i gotisk, hvor f. eks. nominativ flertal heder *þai izei* «de som» (istedenfor det ventede *þai eizei*). Naar partiklen *er* i oldnorsk ogsaa føies til adverbier (*þar er, þá er*), skyldes dette en videreførelse af dens anvendelse, idet den erstattede det tabte *ī* (gotisk *þarei, þauei*). Med oprindelsen stemmer det, at demonstrativet ofte udelades: *Þorvaldr er átti Kolltorfu;* ti ogsaa i gotisk kunde *izei* undertiden staa for *sa izei: mannan izei sunja izwis rōdida* (en mand som sagde eder sandhed). Ved relativpartiklen *er* udtrykkes alle sætningens forholde. Saaledes kan den være styret af en præposition, som da sættes efter: *þessir konungar, er nú er frá sagt; jǫtunn er ór steini var hǫfuðit á* (paa hvem hodet var af sten). Ikke sjelden tilføies et personligt pronomen: *þann konung, er undir (honum) eru skattkonungar*. I sen tid

ogsaa, efter fremmed mønster, et demonstrativ: *kona, til þeirrar er konungr venr sínar ferðir; sæl er sú bygghlaða, er af þeirri seðsk hungr þurfanda.* Eller relativpartiklen udtrykker et genitivisk forhold: *sverð þat er hjǫltin váru ór gulli* (hvis hjalte). Ogsaa her kan et pronomen tilføies: *sá er skilgetinn er faðir hans; konur þær, er feðr þeirra váru bræðrasynir.* Ligedan i nominativ: *en sú kona, er hon vill ill vera; nýmæli þau ǫll, er þeim þótti þau betri enn hin fornu lǫg.* Sml. § 167, a. Meget sjelden udelades i oldnorsk partiklen, saa at demonstrativet faar udseende af at fungere som relativ. — Væsentlig paa samme maade som *er* bruges *sem*, der dog endnu i den poetiske Edda kun er sammenligningspartikel: *þeir menn sem fákunnigir eru; sá sem faðir hans var skilgetinn.* Særlig hyppig er *sem* efter adverbier: *svá sem, þar sem* (dog ikke: *þá sem*, men blot: *sem*). Endelig kunde *at* og i sen tid *ok* ha relativ anvendelse: *Sigurðr gengr at móti með sitt sverð, ok Gramr heitir* (ligedan mht. unde).

I vort folkesprog er «som» fremdeles relativ partikel og den eneste, idet *er* er tabt. Genitiven omskrives: ein mann som eg hever gløymt navnet til (paa); dog ogsaa undertiden uden præposition: kvat er det for eit tre som roti snur upp og toppen ned (hvis rod); eller med tilføiet pronomen: ein mann, som eg hever gløymt navnet hans.

I runehaandskriftet af Sk. lov har relativet kun formen «ær» aldrig «þær» (som undertiden forekommer i Cod. Had.): diur ællær fughla þe ær af grimmi natura æræ; hin ær þem a. I de Sj. love er «ær« ikke sjeldent, medens det ikke findes i J. lov: tha köpæ the ær viliæ; tha ær then hardh thær han latær hængæ ær thet gørthæ; hin ær (dativ) sak var gifin; kummær nokot skip vrækændes thet ær folk ær ofnæ. Ved siden af «ær» bruges hyppigere «thær», hvilket anvendes ganske som vort «som», altsaa ogsaa udenfor nominativ: allæ mæn thær i land bo; the kostæ thær thiufven havær stolit; tha skal thet standa thær flere (de fleste) sweria; oc latæ thræll en i hins vald thær han havær brutith vithær (mod hvem). Ligesom «ær» brugtes det lige fra først af i alle personer og tal: o alvoldughe Gudh, ther alle creature gaft afspringe (= afkom, 15. aarh.). Dette «thær», som før aar 1300 fortrængte det ved sit ringe lydstof ubekvemme «ær» (sporadisk kan dette dog forekomme noget senere, som i Er. Kr.), er opstaaet paa dansk grund af stedsadverbiet oldn. *þar.* Udgangspunktet synes at ligge i en egte

dansk (med tysk «der da», «wer da» stemmende) brug at tilføie «thær», paa samme maade som oldnorsk *er*, til pronomener for at give dem relativ funktion; sml. olddansk: hin thær, thæn thær, han thær, hwa thær, hvilken thær osv. Ogsaa i frisisk er *ther* baade stedsadverbium og selvstændigt relativt pronomen. Relativet «der» synes aldrig at ha været rigtig folkeligt i selvstændig brug. En forfatter som Chr. Ped. foretrækker «som». Rahbeck bemerker (1802) om «der», at det «gierne giver Stilen et usædvanligt og ligesom fremmed Udseende». I østnorsk talesprog er det omtrent ubrugeligt. Dets brug har taget sterkt til i dansk skrift i dette aarhundrede. Samtidig er dets omraade indskrænket, idet det ikke længer anvendes som afhængighedsform, saaledes som tidligere: ieg er den, der i lede effter (Bib. 1550); det, der de bede om (1558); sloge ihiel huer der de funde (Ved.); ingen Fred, der nogen tør lide paa (ib.); huerinde søndag, der Gud lader vorde (Pall.); den gaass kæger icke, der hoffuedt er aff (ib.); fordi der ere 40 prestegjeld vdi, der ieg veed naffn paa (Abs. Ped.); sin prædiken, der hun haffde (J. Niels.); dit Blod, der du for mig lodst rinde (Dorthe); ak hvilken Siæl er til, der Skiæbnen saa har prøvet (Holb.); en kiedsommelig Karl, der alle Mennesker skyer (ib.); en Biørn, der man betager sine Unger (ib.). Ofte i folkeviser: alle de sløgder, der jeg kan; det bedste der hun kunde. Saaledes enkeltvis endnu i dette aarh.: men Dig, min Curius, der alt som Dreng jeg elsked (Ibsen). «Der» kan gjøre nogen nytte som afveksling, hvor «som» gaar foran eller følger efter: den der som barn har sultet. Efter «og» og «men» taales det ikke i vort nuværende sprog, medens det tidligere ikke vakte anstød: der hidindtil havde hindret Evangelii Fremvext, og der havde styrtet Riget udi yderste Fordervelse (Holb.). Omvendt maa det bruges i elliptiske udtryk som: hvem mon der har sagt ham det (egentlig: hvem mon det er, der). Meget sjelden adskilles det fra sit substantiv ved flere mellemkommende ord: den pendinge sidder icke fast i din pung, der piberen skal haffue (Pall.).

Relativpartiklen «sum» havde i olddansk endnu en brug som mindede om dens oprindelse af sammenligningsordet. Hyppig anvendtes det korrelativt: vildæ slikæ bøtær take af them, sum han havær them bøt; samt efter spørgende pronomener som det gav ubestemt relativ anvendelse: hwa sum, hvat sum, hvilkæn sum. Med den sammenlignende betydning berører sig

brugen som sætningsrelativ, saaledes som sees af udtryk som følgende, hvor «som» staar paa grænsen af satsrelativet: han reiste igaar, som du ved; han beholdt hatten paa, som skik og brug var; han svarede som sandt var; han gjorde som kongen befalede. I ældre dansk henviste «som» hyppig til en sætning eller til en infinitiv; saaledes i St. D. Pr.: her Matz waar begerendis aff her Jørgen, hand wille skiffte præstegeld met hannem, som for[ne] her Jørgen sagde sig ingenlunde at wille gøre; oc bad hannem legge sigh ned, som hannd oc giorde; som (= hvad) Gud forbiude; thi bleff her L. oc her P. vduist at forlige dennem, som oc skeede. Ogsaa i nyere litteratur findes eksempler herpaa: mens I gjør Eder tilgode i Kroen, som I nok trænger til (Ingemann); jeg kunde saaledes komme vidt omkring i Verden, som jeg endnu følte Drift til (Hauch). Ligeledes hænger det sammen med ordets oprindelse, at det i ældre tid ofte adskiltes fra det substantiv, hvorpaa det henviste, hvilket nu kun er almindeligt, hvor der henvises til et demonstrativ eller en genitiv (den er en stor taabe, som tror ham; den mands hus, som jeg dengang tjente hos): huer man hafuer een swøbæ udhy sin hand, som ridæ skal (Mand.); han sette hannem sin søn til gisel, som hed Olger (Chr. Ped.); han haffde J.'s horn paa sin hals, som hed Oliuant (ib.); men motte vel ocsaa lignes met alle Konger, Førster oc Herrer i al dyd, Ære oc Gudfryctighed, som vaare i denne gåntske Christenhed (Slangerup); samme tid nogit tilforn bleff Margrete brend paa Nordnes, som var kallit hellig (Abs. Ped.); kongens gaard j Bergen bleff oc inmuret oc paamurit udj Jørgens skriffuers tid, som tilforn stod aaben dag oc nat (ib.); Herrens vindnesbyrd er trofast, som gjør dend vankundige viis (= han som, Pont.). Saadanne forbindelser er endnu hyppige blandt folket og kan falde meget løierlige. En gammel talemaade af denne art er: det er ikke alt guld som glimrer (tysk: es ist nicht Alles Gold, was glänzt), d. v. s. ikke alt som glimrer er guld (oldn. *eigi er gull alt sem glóar*); her henføres nu relativet meget almindelig urigtig til «guld», hvilket ganske forstyrrer meningen. «Som» har paa grund af sin oprindelse og manglende bøining til alle tider kunnet fungere samtidig som nævneform og gjenstandsform: den kierlighed som i haffde til min fader, oc er icke bort død med hannem (Ved.); den dotter, som lenge haffuer verit vden lands, oc andre haffue hafft gaffn aff (Abs. Ped.). Saaledes navnlig i sammenslyngede sætninger: som han vilde skulde fare (oldn. *er hann vildi, at føri*);

se § 152. Derimod er det nu ikke almindeligt som hensynsbetegnelse: oc den som Sønnen vil det obenbare (Bib. 1550); veld (= vælg) dig en Lazarus, som du kant finde noget got (Pall.); som han hafde først tilsagd henne (Ved., = til hvem han havde lovet hende); denne quinde som hand haffde troloffuit sig (St. D. Pr.). Hvor i ældre tid «som» tilsyneladende optræder som genitiv, tillader forbindelsen almindelig ogsaa andre forklaringer; saaledes kan i eksemplet: teth sammæ land, som han styreræ wor (Mand., = hvis styrer) «som» opfattes i betydningen «hvor» (§ 147); i eksemplet: thet menniske, som mawen er kold (Thotts Saml., = hvis mave) kan «som» tages som hensynsbetegnelse (sml. ovenfor om folkesproget). Undertiden omskreves genitiven: eders fattige, som vi haffue nu tilforn i dag talet om deris bloch (Pall.). Ligesom oldnorsk *er,* taaler «som» ingen præposition foran sig: den Schouff som Steen-Uglen holder til udj (P. Cl.); som vi er inden skibsborde med (J. Niels.).

En pleonastisk forbindelse er «som der», hvilken i ældre dansk undertiden findes i subjektsforhold og sporadisk hos nyere digtere: af een, som der var ganske hvid (Øhl.), ligesom den endnu høres i Kjøbenhavn (sml. som han viste i sandhed der haffde hans fader kier, Ved.). Pleonastisk tilføielse af demonstrativet eller personligt pronomen var efter «som» og «der» tidligere ikke sjelden: se § 167, a. Ofte gjentages substantivet ved et demonstrativ foran relativet: nar een man ther døør, ten som nafnkundic eer (Mand.); engen fonger teg æfter megh, then som blødig ær (K. Magn.). Ved sløifning af relativet faar demonstrativet anaforisk brug: peregrime, the prester æræ (Mand.); oc laffdæ (= lagde) hanom i graff, then han haffdhæ til sægh sielff nylighæ giort (15. aarh.); Christus, den Maria haffde undfanget (J. Niels.); skal I se det med Øyene, det I nu ikke vil troe (Holb.); livet, det Gud os gav; hans børn, dem han elskede saa høit; barndomsdrømme, dem en aldrig ret kan glemme (Ibsen). Denne konstruktion, som i de senere aarhundreder kun har været anvendt hvor demonstrativet staar i objektsforhold, synes at være fremhjulpen af tysken. Skjønt den nu maa betegnes som forældet, har i vore dage adskillige forfattere fundet stort behag i den, saavel danske som norske, blandt de sidste fornemmelig Bjørnson, som synes at opfatte den som en egte norsk eiendommelighed. I svensk skriftsprog er den gjængs og gammel: vtan han war med flerom mannom, thöm han matte göra gagn (1340); som

subjekt anvendes i svensk undertiden «den där» = tysk «der da», saaledes allerede i den gamle bibel: villkor, de där icke kunna eftergivas.

I modsætning til oldnorsk *er,* maa «som» og «der» altid ha noget at vise tilbage paa: *lifna munda ek nú kjósa, er liðnir eru* = dem som er døde. I oldnorsk udelodes demonstrativet ofte ogsaa foran substantivet, hvor det nu maa tilføies: (*sá*) *maðr er* = den mand som; sml. oc hun saa faar Brad, hun søgte (P. Cl., = det bytte som hun søgte).

Anm. 1. Om «som» ved steds- og tidsbetegnelser se § 147. Om relativets udeladelse § 148.

Anm, 2. Sjelden forekommer i ældre dansk «saa» (efter ældre tysk «so») som relativ partikel: the 3 ryddere, sa ryde for spitzen (K. Magn.).

88. Relativerne deles i de bestemte, som viser tilbage paa et ord i den foregaaende sætning, og de ubestemte, som ikke kan vise tilbage paa noget ord. Bestemt relativ betydning har «som» og «der» samt «hvem», «hvad» og «hvilken».

Brugen af spørgende pronomener som (bestemte) relativer er ukjendt for gotisk og for den klassiske oldnorsk. Den optræder derimod i lærd oldnorsk stil som en efterligning af fremmede (særlig latinske) mønstre. Saaledes *hverr,* dels med dels uden relativpartikel: *vér fengum bréf frá várum herra konunginum, í hverju er hann bauð oss; Abel, hvers blóð er kallaði til guðs; Asía hefir í sér stór lǫnd, hverra nǫfn ek man greina.* Ligesaa *hveim,* ogsaa ved upersonligt substantiv: *nú vil ek segja yðr einn atburð, af hveim Bretar gerðu eitt strengleiksljóð.* Fremdeles *hvat* (*er*), som dels henviser til en sætning dels til flere i samme nævnte gjenstande. Endelig *hvílíkr: Minotaurus, hvílíkt dýr er sǫgðu inni byrgt í labyrintho.*

De bestemte relativer af denne art er aldrig blit helt ud folkelige i nordisk; i vore bygdemaal er de ikke trængt ind.

«Hvem» bruges, i overensstemmelse med sin oprindelse, kun som objekt og hensynsbetegnelse samt efter præpositioner: fienden, hvem denne ro havde gjort tryg; det er en mand, paa hvem man kan stole. Talesproget anvender helst «som»: en mand som man kan stole paa.

«Hvad» henviser (ligesom det tyske «was») kun til en sætning: hvis der skulde ske en ulykke, hvad Gud forbyde; til en infinitiv: han kan synge, hvad du ikke kan; til pronomenet «alt»: alt hvad han sagde, var løgn (Holb. skriver ogsaa «intet hvad» = tysk: nichts was); samt til et ubestemt artsbegreb:

han er bonde, hvad hans far ogsaa var. Hvor «hvad» viser fremad paa en følgende sætning (han har penge, og hvad mere er, han har magt), siges i egte norsk heller «det som» (latin: id quod): oc det som er mest at forundre, søger huer Lax den Strøm oc Sted, som han er fød udj (P. Cl.); og det som vel allermest merkeligt er (Dass); ja det som meere er, ingen Actrice haver derudi nogen Rulle (Holb.). Sjelden i ældre dansk: oc det som meget merckeligt er (Ved.). Rent tysk er Wessels: thi hvad en rigtig Digter er, han derpaa giver sig til Fanden, at hans Collega har lidt Skade paa Forstanden (t. was ein rechter Dichter ist).

Genitiven «hvis» henviser til alle slags substantiver, idet den har erstattet de relative partikler i dette forhold: et menneske hvis navn er Johannes (middelnedertysk: ein minsche, wes name is Johannes). I ældre dansk kunde «hvis» staa langt adskilt fra substantivet: denne her Amund ligger begraffuen j korit j Domkircken, hves (nl. Amunds) vaaben er en forgylt piil (Abs. Ped.); kong Haagen, som giftet sig med drotning Margrethe, effter hvis (ɔ: Haagens) affgang en stor forandring er skeet (ib.). Tidligere kunde «som» tilføies: (et træ), huess blad som icke aff faller (Chr. Ped.). Den hos os vulgære form «hvems» er i svensk den almindelige eiendomsform («hvars» er forældet).

«Hvilken» er adjektiv, attributivt eller absolut. Det er som bestemt relativ i dansk efterligning af tysk: mnt. welk, ht. welcher, som af Luther indførtes i skriftsproget i denne brug. Ligesom i tysk er det ogsaa i dansk forblevet et papirord, pedantisk i dagligtale, lidet brugeligt i skjønlitterær stil, uanvendeligt i poesi. I saakaldt normalprosa (forretnings- og afhandlingsstil) gjør det nytte som ombytte for «som» og «der», og som tydeligere betegnelse, idet det kan bøies, hvorfor det ogsaa lettere kan adskilles fra sit substantiv. Det hører særlig hjemme i to tilfælde, hvor «som» og «der» ikke kan bruges, nemlig som adjektivisk attribut: han læste altid i Bibelen, hvilken bog var ham kjærere end alt andet, samt i intetkjøn henvisende til en sætning eller en infinitiv (= hvad, hvad der): han fik pengene, hvilket syntes at lette ham; han lovede at komme, hvilket han ogsaa gjorde. Naar «hvilken» i 15. og 16. aarh. var langt hyppigere end nu, er dette at betragte som en fra tysk stammende eiendommelighed ved de tiders skriftsprog. Men ogsaa i de paafølgende aarhundreder begunstigedes ordet

langt mere end nu, da talesproget igjen har gjort sin ret gjældende: dend dreng, hvilken tjente dig (Pont.); det bud, hvilket du skikkede til mig (ib.); dend Mand, hvilcken hand slo (Gerner); Molières Misanthrope, hvilken med Admiration læses, men med Koldsindighed af Tilskuerne sees (Holb.). Tidligere forbandtes «hvilken» ofte med «som»: ter nest kommer han til en stad, huyken som fordom hedh Ptolomaida (Mand.); oc oed de Skuebrød, huilcke som hannem dog icke burde at æde (Bib. 1550); kirche, huilcken som var bygt (Abs. Ped.); ogsaa «at»: paa hvilken at Natten den lyser som Dag (Dass); se § 142, 3. Det adskiltes ofte langt fra sit substantiv: alle helgen kircke falt oc ned aff forsømmelse, huilken som haffde eit merckelig høgt taarn (Abs. Ped.). «Hvilken» bruges i dansk ikke i genitiv, saaledes som i svensk; i ældre tid omskreves eiendomsforholdet undertiden: huilken ieg er oc icke verdig til at bære hans Sko (Bib. 1550). Forældet er brugen af «hvilken» som «forbindende relativ»: se § 147.

89. De ubestemte relativer er af to arter, nemlig dels saadanne som vistnok ikke henføres til noget bestemt nævnt substantiv, men dog betegner en bestemt gjenstand (f. eks. hvad = det som), dels saadanne som har almindeliggjørende betydning (f. eks. hvad = hvadsomhelst som). I ældre germansk holdtes de to grupper ud fra hinanden, i det nyere sprog er de for en stor del sammenblandede.

Almindeliggjørende betydning havde i oldnorsk *hverr er* (*sem*), *hverrgi er, hvess er, hveim er* samt *hvat*(*ki*) *er: orðstírr deyr aldregi hveim er sér góðan getr; hvat sem at var gert, sakaði hann ekki; ef eldr kemr í hús eða andvirki, hvatki sem er.* Ogsaa vort folkesprog tilføier relativ partikel: kven som vil; hokken som vil.

Ogsaa i olddansk tilføiedes regelmæssig partikelen «sum»: hva sum, hvat sum, hvilkæn sum: hvat sum han gør sithæn (= hvad han end siden gjør); ællær hvilkæt liutæ sum han gør. Dog kan den ogsaa mangle, hvorved dog den almindeliggjørende betydning ikke blir udtrykt: at biærghæ hvat the mughæ; hwilkæn thet først sauthe (= den som først sagde det). Verbet stod dels i ental, dels i flertal: hosom op kaster (15. aarh.) — hosom vordhæ tilnefndæ ath gøræ gildet (ib.). Hyppig har relativet betydningen «dersom nogen» (ligesom særlig i ældre tysk): hvilkæn man them vil til hiælpæ. Ofte gjentages da relativet ved et pronomen i hovedsætningen: hwa sum thæt gør,

tha ma han (Lovene); huilkæn fongæ te gribæ j striden, then ædæ te genisten (Mand.); se § 167, c.

Det nu forældede «hvo» brugtes dels med, dels — ved gammel ordstilling med verbet sidst, hvorom se § 177 — uden «som» eller «der»: huo mig det raader, den skal ieg stinge baade øyene ud paa (Chr. Ped.); huo (= dersom nogen) der i mod giorde, da skulle der ingen bod gaa fore (ib.) — hvo der iblandt qvindekjønet efterfølger Sare, (dend) er at love (Pont.). Uden relativ partikel er «hvo» bevaret (med forældet ordstilling) i bibelske og gammeldagse udtryk som: hvo sig selv ophøier, skal fornedres; hvo lidet saar, han lidet faar; hvo dette siger. — Om «i hvo» (= hvem end) se § 149.

Det gamle «hvo» er nu helt erstattet af «hvem» (ligesom i svensk «ho» af «hvem»), som i denne brug ogsaa er nævneform. Det tilføier i nævneform altid en relativpartikel, derimod ikke i andre forhold: hvem der siger det, er en løgner — du kan sige det til hvem du vil. I ældre tid stod det ofte uden partikel ogsaa som subjekt, naar ordfølgen omstilledes (verbet altsaa ikke fulgte umiddelbart efter): hvem Hiertet holder rent, han til sin Bruud udveller (Dorthe); hvem uskad gik fri (ib.). Medens «hvem» aldrig kan erstatte «den som» til betegnelse af en bestemt person (den som du søger, er ikke her), kan «den som» (i lighed med oldn. *sá er*) træde istedenfor «hvem» til betegnelse af en ubestemt person: den som stjæler, lyver ogsaa = hvem der stjæler. — I ældre dansk kunde ogsaa genitiven «hvis» bruges ubestemt (med udeladt demonstrativ): o store Gud, som hielpe kan, hvis Sti er i de store Vand (Dass, = dem hvis).

«Hvad» bruges uden henvisning baade i bestemt betydning (= det som) og som almindeliggjørende relativ. I førstnævnte betydning berører det sig nær med det spørgende pronomen; en sætning som «sig hvad du mener» kan opfattes dels som relativ (= det som), dels som spørgende (= hvad din mening er); se § 146. I nævneform tilføies almindelig en relativ partikel: hvad der (som) blev sagt, har jeg glemt. Med forældet ordstilling dog: hvad ret er, skal du faa; hvad mig angaar. Af den inverterede ordfølge forklares ogsaa vekslingen i følgende eksempel fra Holberg: hvad som er Ziirlighed udi et Sprog, er ofte Vanheld udi et andet, og hvad udi det eene berømmes som naturlig Simplicité, heeder udi det andet Korthed. Udenfor subjektsforhold udelades partikelen nu næsten altid;

ogsaa tidligere var dette regel, men ingenlunde undtagelsesløs: huad i ville ath menniskine skulle gøre eder, det gører oc dem (Chr. Ped.) — lad dig ikke merke med, at du veed hvad som du veed (Holb.); Skriftets Forfatter glemmer ikke tilligemed at rose, hvad som han finder at være Roes værd (ib.). «Hvad» anvendes ogsaa adjektivisk, hvor oldnorsk satte substantivet i genitiv eller dativ (*hvat manna sem hverr er; hvat bréfum sem fram koma*): du kan gaa hvad vei du vil; huad Fisch Sælen griber i Vandet, den æder hand (P. Cl.); huad Queg som hun (Nesmuusen) løber offuer, bliffuer lambt (ib.); hvad Sygdom os antaster (Dorthe); et Mord er et Mord, ved hvad Lejlighed det skeer (Holb.). Tidligere forsterkedes den almindeliggjørende betydning ofte ved et tilføiet «i»: ihvad; se § 149. I det moderne sprog bruges ofte bestemt relativ («det som») ogsaa med rent almindelig betydning: du kan tage det du vil.

Fra mnt. wes = hvad stammer ældre dansk «hues, huis» i betydningen «hvad»: haffue forbrudet, hwes the haffue (15. aarh.); vere sig i hues maade det vere kand (Abs. Ped.); uden huis hand kunde fortære (P. Cl.); huis underlig Fische ehre fangede (= de som, ib.); oc forkommit hues hun haffde (St. D. Pr.); alt hvis Gods du sammensanker (Dass); hvis han eger (= hvad, Dorthe); Veltalenhed sig skulde nu vel skynde, med hvis som hør til saadan Færd (Bording). Heraf det betingende «hvis» (§ 144, a).

Medens det oldnorske *hvílíkr* ikke anvendtes som ubestemt relativ, er olddansk «hvilk(en)» hyppigt i denne brug, som har udviklet sig af den spørgende eller bestemt relative, muligens under medvirkning af tysk. Tidligere tilføiedes hyppig i nævneform en relativ partikel: hwilk høfthyng hanum a syk bær i striith, tha fangær han sighær (Harp.) — huilket træ som icke bær god Fruct (Bib. 1550); hvilken Kone der skikker sig vel imod sin Mand, (hun) elskes af hannem (Pont.). Medens det nu kun er adjektiv, var det tidligere ofte substantiv: huilken icke er met mig, hand er emod mig (Bib. 1524 og følgende udgaver); oc swor, at hwilken der giorde emod, det skulle kaaste hans liff (= dersom nogen, Chr. Ped.); hwilken det bryder, det skal gelde hans liff (ib.); hvilken som andet vil sige (Dass). «Hvilken» har nu altid almindeliggjørende betydning: du kan tage hvilken du vil (med underforstaaet substantiv); han belønnede Dyd og Meriter paa hvilket Sted han fandt dem (Holb.). Dog kan ogsaa herfor bruges «den som»: du kan tage den du vil.

Og dette maa nu altid anvendes, hvor betydningen ikke opfattes som almindeliggjørende (= hvilkensomhelst): met huilken Dom i dømme (Bib. 1550) = med den dom hvormed I dømme; de Bøger, som have hvit Bind, ere af idelig Brug saa besudlede, at hvilken ærlig mand der kiøber dem, maa have dem først paa Blegedammen (Holb.) = den som, dersom nogen.

KAPITEL IX.

Verbet.

90. De indoeuropæiske sprog havde oprindelig en stor rigdom paa verbalformer, saaledes ogsaa en overflod paa udtryk for handlingens tidsforhold. Kun enkelte sprog (som det græske) formaaede at udnytte denne til bestemtere nuancering; for de øvrige blev den en unyttig ballast. Saaledes anvendtes i sanskrit fire forskjellige tidsformer uden bestemt forskjel til at udtrykke fortid; paa et senere sprogtrin tyede man desuagtet til participiale omskrivninger for at betegne fuldendt tid. En egen tempusform for fremtid havde de indoeuropæiske sprog oprindelig ikke; fremtiden udtryktes enten ved præsens indikativ eller (almindelig) ved konjunktiv.

Det germanske grundsprog har af alle disse fortidsformer kun bevaret det gamle perfekt (og deri indforlivet aoristdannelser). Dette perfektum (præteritum) maatte saaledes forslaa til betegnelse af enhver fortid, fuldendt og ufuldendt handling. Derimod kunde det skjelne mellem durativ og ingressiv (varig og begyndende) handling, idet forskjellige verbalpræfixer gav udtryk for den sidste. Da de germanske sprog i sin ældste bekjendte tilstand har opgivet den gamle konjunktiv (den germanske konjunktiv er formelt optativ), stod til betegnelse af fremtid kun præsens indikativ tilbage.

Af alle germanske sprog staar gotisk denne urtilstand nærmest. Her er der i aktiv kun et udtryk for fortid af enhver art. Futurum betegnes oftest ved præsens; dog har sproget begyndt at danne en egen fremtidsform ved anvendelse af forskjellige hjelpeverber.

Oldnorsk har, som de andre germanske sprog udenfor gotisk, til sit gamle præteritum (ogsaa kaldt imperfektum) føiet sammensatte perfektiske udtryk, og derved opnaaet at adskille forskjellige fortidsstadier, uden dog at naa til den bestemthed i betegnelsen af de indbyrdes tidsforhold mellem forbundne sætningers verber, som udmerker f. eks. latinen. Ligetil vore dage har sproget bevaret mindet om den tid da præteritum var eneste fortidsform.

Indikativ aktiv.

91. Nutid bruges i nordisk som i alle andre sprog foruden om en nuværende handling eller tilstand ogsaa om det til alle tider stedfindende, det almengyldige: *skǫpum viðr manngi* = ingen modstaar skjæbnen. Ligeledes om hvad der tænkes som nærværende, afdøde forfatteres i skrifter bevarede meninger og ytringer: *svá segir í Vǫluspá;* endog: *sem fyrr segir;* apostlen Paulus skriver; den første artickel i breffuit ehr dj thi bud or, den anden vor troen (Pall., med tidsveksel). Lignende: jeg ser af aviserne, at; jeg hører du har kjøbt et hus. — Ligesom i latin bruges i oldnorsk nutid for fortid i livlig fortælling, hvorved det forbigangne ligesom fremstilles som nærværende (præsens historicum); ofte veksler paa denne maade nutid med fortid: *ríðr Gunnarr heim til Hlíðarenda, en Kollskeggr ríðr til skips ok ferr útan; hon heilsar honum ok mælti; þá mælti Gunnarr: eigi er þat víst, segir hann.* I ældre dansk var dette historiske præsens meget mindre anvendt end i oldnorsk (ligesom dets brug ogsaa i gotisk og gammeltysk var meget indskrænket); det forekommer væsentlig kun hvor noget meget levende skal stilles for tanken, og gjerne skiftende med fortid: syden gick Roland till eth bergh och will hugge swærdhet søndher (K. Magn.); derfore uor dj saa frjmodige och falder dybere ind paa ijsen paa deeris knæ och bad Gud (Pall.). I vort nuværende sprog er det ikke synderlig hyppigt; mest betegnes derved noget pludseligt eller uventet indtrædende: som jeg sad (sidder) i god ro, banker det paa døren. — Om det som har varet en tid og endnu vedvarer, kan i oldnorsk bruges præsens: *opt undrumk þat.* De sjeldne tilfælde, hvori denne udtryksmaade forekommer i senere tid, er at tilskrive tysk indflydelse: enddog the haffue Slottene vnder Hendher i ij Aar (1525); den blotte Vellyst ækler mig alt længe (Øhl.); i forrige aarh. kunde siges:

jeg lever her siden tyve aar (tysk: ich lebe hier seit zwanzig Jahren), nu kun: jeg har levet her i tyve aar (derimod: jeg lever her nu paa tyvende aaret). — I langt større udstrækning end tysk og engelsk anvender nordisk præsens om det fremtidige. Denne brug gaar, som nævnt, tilbage til den indoeuropæiske urtid (den findes saaledes oftere i Veda); men medens latin og græsk omtrent har opgivet den, er den fuldt levende i alle gammelgermanske sprog, saaledes f. eks. gjennemgaaende i Vǫluspás skildring af verdens undergang. I det nuværende sprog er dette futuriske præsens meget hyppigt: du kommer altsaa; særlig hvor en tidsbestemmelse henfører udtrykket til fremtiden: jeg reiser imorgen. Ligesaa i løfter og trusler, hvor præsens er sterkere end futurum, betegner opfyldelsen som nærmere forestaaende: jeg giver dig en daler, hvis; jeg slaar dig fordærvet, hvis. Fast brug er præsens i alle betingende og temporale bisætninger: naar du sender bud, skal jeg komme; jeg kommer, saasnart jeg faar bud. Ogsaa det førfremtidige betegnes i bisætninger almindelig ved nutid: naar han kommer, skal jeg underrette dig. Undertiden kan præsensformen samtidig indbefatte nutid og fremtid, bruges om det som finder og vil finde sted: *þar liggr hann í bǫndum til ragnarøkkrs* = der ligger han bunden til den yderste dag. — Fra tysk stammer vistnok den imperativiske brug af præsens (rimeligvis udgaaet fra den futuriske betydning, idet der udtrykkes en sikker forventning om at noget vil ske): du bliver her (tysk: du bleibst hier); nu gjør du det.

92. Medens gotisk ved præfixer (særlig *ga-*) kunde skjelne mellem aorist og imperfektum, har oldnorsk herfor kun en form, som altsaa svarer baade til latinsk imperfektum og historisk perfektum, græsk imperfektum og aorist, betegnende saavel den varige som den ingressive fortid: *tefldu í túni, teitir váru* (durativt) -- *valði henni Valfǫðr hringa ok men* (indtrædende handling). Dette forhold bestaar fremdeles: vort imperfektum betegner snart en fortidig handling som opfattes som varig eller ofte gjentagen (Napoleon bar en graa kappe), snart en fortidig tildragelse som led af en historisk fortælling (her fandt den afgjørende kamp sted, fienden kastedes paa flugt, anføreren saaredes).

Som almindelig og eneste fortidsform udtrykte præteritum (imperfektum) oprindelig tidstrinnet alene i forhold til den talende, uden hensyn til handlingens forhold til andre udsagn.

Ved udviklingen af det sammensatte perfektum (og pluskvamperfektum) led imidlertid imperfektum betydelige indskrænkninger. Det er væsentlig blit den fortællende eller beskrivende form, fortid uden relation til nutiden. I mangfoldige tilfælde, hvor det berettes noget som netop er skeet, gaar dog de to tidsformer om hinanden: han gik netop — han er netop gaaet (altid: han reiste igaar; der fløi fuglen). Ved imperfektum betegnes sterkere det netop indtraadte: hvem tog min bog — hvem har taget min bog. Oftere betegnes ved imperfektum det enkelte tilfælde: hvor traf du ham — hvor har du truffet ham. I ældre sprogperioder var levningerne af præteritums mere omfattende anvendelse endnu langt talrigere.

Saaledes anvendtes præteritum ofte, hvor vi nu stiller handlingen i forhold til nutiden og derfor bruger perfektum: *heyrða ek segja* = jeg har hørt sige; det i giorde en aff mine minste, det giorde i mig (Chr. Ped.); salig est du, som eder det som du med dine hender arbede for (Pall.); hvo Liv forbrød, han bør aflives (Wess.); det ligger jo som Fjer i Hønsehuset, naar Maaren nylig herged (Øhl.). Ligesom i tysk (og tildels engelsk og fransk), var denne brug særlig hyppig ved tidsadverbier (som: altid, aldrig), hvor der betegnes noget som har varet og endnu varer: *þú kunnir aldregi* (har aldrig kunnet); *svaf ek mjǫk sjaldan, síðans þeir fellu* (jeg har sjelden sovet); fra tha oc æntha (= fra da til nu) kunnæ ingæn man fangæ thet swærd op (Er. Kr.); min tid kom icke en nw (Chr. Ped.); Hans Naade vaar altid af Naturen en før karsk tidig Mand, oc icke nogen tid haffd nogen synderlig stor Kranckhed (Ved., med tidsveksel); naar saaest du en graamunck i brøllup (Pall.; sml. oldn. *hvar sáttu brúðir bíta hvassara*). Endnu i retorisk stil undertiden: aldrig talte en undersaat dristigere ord (maaske dog her ved tysk indflydelse: sie war nie verheiratet; Sie waren immer mein bester Freund). Sml. ogsaa det bibelske: ingen hadede jo nogensinde sit eget kjød, men føder og vederkvæger det.

I bisætninger anvendtes tidligere oftere præteritum for pluskvamperfektum, en levning fra den tid da den sidste tidsform endnu ikke var dannet: *er hon grátandi gørðisk at segja þat er hlǽjandi hǫlda beiddi* (havde bedt); han syrde (= sørgede), fordy han slo kuning Øly i hiæl (Er. Kr.); fordy kuning Atislus hauthæ swo bethæt hannum, oc han iæthæ (ib., = han havde gaaet ind derpaa); pa siwendæ aar æfther han koning wort (ib.); ta sadæ the, at hans suerd tet wor end blodicth i skeden, oc at han ikcæ

afftiwrdæ blodith, før en han indstak suerdet (= havde aftørret, Mand.); ther thedes them stiærnen i geen, efter ad hun borthe war (15. aarh.); den tredye dag der effter ath Jesus kom i Galilie land (Chr. Ped.); miste Laurids Skrams frøe en armskrue aff guld, hvilken hennis fader henne gaff (Abs. Ped.); siden at hans hustrw døde (ib.); effter det iordfald skiede (J. Niels.); efter han hende (skaalen) til Bunden uddrak (Dorthe). Som man ser, er denne brug af præteritum særlig hyppig efter «efterat», som nu kræver udtryk for afsluttet handling (sml. § 156). I det moderne sprog staar ved unøiagtig udtryksmaade ofte præteritum for pluskvamperfektum i tidsbisætninger: da han vaagnede, opdagede han at pengene var forsvundet.

I beskrivelse af en til alle tider gjeldende tilstand kan sættes præteritum, idet der tænkes paa det forhold som var tilstede da det betragtedes af den talende: *sal sá hon standa sólu fjarri, norðr horfa dyrr, fellu eitrdropar inn um ljóra.* Saaledes kan endnu siges ved falsk attraktion: jeg vidste at Gud var almægtig (istedenfor: er); den Herremand, jeg synger om, did, Stakkel! efter Døden kom, hvor ingen frøs (Wess.). Den ogsaa i oldnorsk sjeldne brug af præteritum til betegnelse af hvad der pleier at ske (gnomisk imperfektum) er helt fortrængt af præsens: *ǫrn gól árla* = ørnen begynder tidlig at skrige.

Det futuriske præsens gaar naturligvis i indirekte tale over til fortid; dog er denne anvendelse ikke hyppig: han sagde (at) han reiste om otte dage (heller: skulde reise). Mest anvendelig er udtryksmaaden, hvor en betingelse tilføies: han sagde, at hvis han fik penge, saa reiste han.

93. I den poetiske Edda forekommer et par gange omskrivning af *vera* med præsens particip af hovedverbet for at betegne virksomhedens varighed: *fárs var hann flýtandi* (han fremskyndede ulykken). Denne konstruktion afviger fra sine paralleler i de andre gammelgermanske sprog derved at participiet staar substantivisk med afhængig genitiv. Det er derfor usikkert, om der bestaar nogen direkte forbindelse mellem disse poetiske udtryk og de omskrivninger af *vera* med verbalt konstrueret participium som findes i oversættelseslitteraturen: *þat er þessi bók er fram teljandi; engi maðr er þessarri villu er fylgjandi.* Disse sidste udtryk stemmer ganske med de øvrige germanske sprogs udtryksmaade (gotisk: was Johannes daupjands; angelsaksisk: gê sindon lêogende; gammeltysk: sô wârun sie thaz lîb leitenti). Denne omskrivning for

den durative nutid og fortid er opgivet i tysk, men er i engelsk blit fast brug. I det 16. og 17. aarhundredes dansk var den ganske hyppig, maaske under tysk indflydelse (middelnedertysk: he is, was herschende, derimod ikke brugelig i Luthers bibeloversættelse): tha M. var styrændhæ och radhendhæ (15. aarh.); at han waar begerendes fred (Ved.); som jeg ønskendis, formoedendis er (Pont.); hvad ded sig belangendis, anrørendis er (ib.); jeg er venligen begierende (P. Syv); er, var begerendis (Abs. Ped.); hand vaar vaagendis (J. Niels.); her Matz waar begerendis aff her Jørgen (St. D. Pr.); det voldendes er den poliske Circul (= polarcirkelen, Dass); hvor Kjølen imellem beliggendes er (ib.); hans hest var springende (Folkev.); hvad Sindets Gave er angaaende (Holb.). Sml. de nuværende udtryk: den aand, som var raadende blandt dem; det er mig magtpaaliggende (sml. som oss ligger mact paa, Pall.). Sjelden anvendtes «bli» saaledes: bliffuer fremturende udi deris synder (P. Syv, = vedbliver at fremture). I norsk folkesprog findes konstruktionen ikke, ligesom den synes væsentlig at ha hørt hjemme i visse formler i kancellistilen.

94. Perfektum og pluskvamperfektum er udgaaet fra en omskreven betegnelse, bestaaende af verbet *hafa* og et particip i apposition til objektet: *hann hefir mik sendan.* Ved denne omskrivning betegnes en tilstand i nutiden som resultat af en tidligere virksomhed. Imidlertid indgik i tidens løb verbum og participium en nærmere forbindelse, saaledes at man fik en virkelig sammensat tidsform; denne udvikling betegnes ved neutral form af participiet og dets stilling umiddelbart efter verbet: *hann hefir sent mik.* Her er objektet styret af verbum + particip, d. v. s. *hafa* er blit hjelpeverbum. Fra at angive handlingens resultat, er udtrykket gaaet over til at betegne en i nutiden fuldendt handling; d. v. s. vegten ligger ikke længer paa tilstanden, men paa virksomheden. Forholdet mellem de to konstruktioner er som mellem «ha noget ugjort» (oldn. *hafa skammt úlifat),* «ha en undskyldt» (= holde) og «ha gjort noget», «ha undskyldt en». Fra nu af overføres konstruktionen ogsaa paa transitive verber uden objekt og paa intransitive verber: *hann hefir talat; hann hefir ráðit mér; hann hefir mist margra manna.* Saaledes ogsaa paa bevægelsesverber og verber som betegner en overgang fra en tilstand til en anden, hvor oprindelig kun anvendtes verbet *vera;* forskjellen mellem omskrivningen med *hafa* og den med *vera* blev da her den, at

den første udtrykker det egentlige perfektum med hovedvegten paa handlingen, medens den sidste blev staaende nærmere ved udgangspunktet, blev et slags perfekt-præsens med vegten paa tilstanden: *ek hefi komit* — *ek em kominn* (er ankommen); *hann hefir fallit* (han har faldt) — *hann er fallinn* (han er falden, i kamp); *hon hefir sofnat* (hun har sovnet) — *hon er sofnuð* (hun er indslumret).

Ved verbet «ha» var intetkjønsformen af participiet gjennemført allerede i ældste dansk. Ganske enkeltvis findes dog eksempler paa at participiet retter sig efter objektet: (klædher) som hans affwintzmæn haffde ther lagdhe (15. aarh.); to Sønner, som han haffde afflede (Ved.). Ikke sjelden findes stivnede former paa *-en*: haffuer wunden och vndertwungett Sueriges Riige (1525); denne quinde som hand haffuer tagenn sig til echte (St. D. Pr.); hvor tidt har jeg funden dig sprungen herom (Dass); jeg har hos mig befunden det (ib.); hvis Fortvivlelse ham havde dreven (Wess.). Saa endnu ofte i dansk og i bergensk: jeg har funden (for: fundet). Hvor dette findes hos digtere («som Hymen ei har bunden»), er det nærmest at tilskrive rimnød. Former som «haffuer bygd, bod, flyd, velsigned», som findes til og med Holberg (f. eks. han blev tiltaled, Holb.), og enkeltvis hos senere forfattere (som Rahbek), skyldes de gamle imperfekter: bygde, bode, klædde osv.; sml. dansk-norsk: han har svidd haaret; han har lidd vondt. De beror altsaa paa en udjevning i modsat retning af den som ellers i skriftsproget trængte gjennem ved verber hvis rod udlyder paa *d*.

Ved «være» vakler participiet fra gammel tid af mellem overensstemmelse med subjektet og intetkjønsformen, idet udtryk med «ha» har influeret paa dem med «være». Eksempler paa intetkjønsform er: hun er gaait heden (J. Niels.); at hand var nehr faldit af Thræet (P. Cl.); hans hustrue vaar faret (St. D. Pr.); domme derom tilforne er vdgangit (ib.); Mennesker som ere gaaet til Døden (Holb., som dog regelmæssig lader fælleskjøn af sterke participier ende paa *-en*, flertal *-ne*). I dansk dagligtale er neutrum hyppigt: karlen, drengene er løbet bort; han er kommet. I moderne dansk-norsk (østlandsk) tale tør man vel sige at neutrum er det regelmæssige hvor der foreligger et virkeligt perfektum: han er kommet for sent; han er ankommet for flere dage siden (perfektum) — han er ankommen (perfekt-præsens); dr. B. er kommet hjem — hjemkommen (adjektiv, idet der intet verbum «hjemkomme» eksisterer); fuglen

er (har) fløiet af redet for længe siden — fuglen er fløien (= er borte); han er forsvunden (adjektivisk opfattet). Ved siden heraf findes ogsaa ved «være» den forstenede form paa *-en*: then tidh the ware wtgongen (Bib. fra 15. aarh.); ord oc breffue, som them er gaaen emellom (1497); samme breff (flertal) er kommen till skiper Clemens handt (1534); disse Exemplaria ere gaaen fra haanden (Ved.); da ere de hoffuitkulds nedfalden (ib.); vort folk som er faren til Trondhiem (Abs. Ped.); mange ehre oc undkommen, at de ere kommen mellem Soelen oc hannom (P. Cl.); helst dem der er vorden til alder (Dass); det nys er begyndt og ikke kommen vidt (Dorthe); hvad Nyt som er forefalden (Holb.). I dansk dagligtale og i bergensk er denne form endnu almindelig: det er ikke bleven til noget; det budskab er ikke kommen uventet; de er kommen. Ogsaa ellers i dansknorsk tale anvendes den som erstatning for den sjeldne flertalsform: de er kommen (for: komne). Hvor dette findes hos danske digtere, skyldes det almindelig rimnød (snart maaske de er forsvunden, Øhl.).

Ved bevægelsesverber o. lign. var, som nævnt, forholdet fra gammel tid det, at ved forbindelsen med «være» betegnedes mere tilstanden, ved «ha» derimod virksomheden. Dette forhold har væsentlig holdt sig: han er gaaen (gaaet) = han er borte, er ikke her — han har gaaet tre mil; han er reist — han har reist meget. Derfor bruges «være» mest ved spørgsmaalene: hvorhen, hvorfra (han er redet til Drammen; han er reist fra byen), «ha» ved spørgsmaalene: hvorlangt, hvorlænge, hvorledes (jeg har redet tre mil, hele dagen; hvem har løbet bedst). Dog hersker megen vaklen; særlig har i dansk-norsk tale «ha» igjen begyndt at udvide sit omraade: han har netop gaaet. I ældre dansk var forholdet vistnok i det hele og store som nu: naade og sandhed er kommen (Chr. Ped.); effter at mange vare faldne (Ved.); idet hand var dragen ned til Danmark (Abs. Ped.) — der Hother haffde lang tid gaaet omkring (Ved.). Dog findes ofte «ha» anvendt, hvor i moderne dansk vilde være brugt «være»: thet haver ille gonget (K. Magn.); the kungiorde allæ thingh, hwilke som hafde skeedh thæm (Bib. fra 15. aarh.); hun haffuer icke gaaet af det ene hus og i det andet (Ved.); saa haffuer hun gaaen hiem (ib.); hand siger sig nyaarsdag haue draged fraa Københaffn (Abs. Ped.); han havde faldet fra den Christelige Tro (Holb.). Navnlig brugtes «ha» ved verbet «bli»: de haffuer icke lenge bleffuet der (P. Cl.); at vi hafde bleffuet

(J. Niels.). Lige ned til nutiden bruges «havde» for «var», hvor der betegnes et tænkt tilfælde: ikcæ hadhæ vy oc ther lefuendiss frem kommit (Mand.); haffde Adam oc Eue bleffuit i deris wskyldighed (Chr. Ped.); hvis Mennesket havde forblevet udi Uskyldigheds-Standen, Insecters og Dyrs Multiplication havde blevet efter Jordens Proportion (Holb.); Munken havde druknet, om man ikke havde kommet ham til Hielp (ib.); hvilket da ogsaa havde skeet, hvis ikke (ib.); jeg havde heller blevet der jeg var; det havde nær gaaet galt; det havde aldrig kommet saa vidt, dersom. En eiendommelig blanding af begge udtryk er: hvis en fremmed Krigsmagt havde været kommet til Japon (Holb.); mand kand sige, at fra Plauti Alder indtil Molière, intet anseeligt Skuespill, som bekiendt er, haver været kommet for Lyset (ib.).

Ved perfektum betegnes den i nutiden fuldendte handling. Ofte staar det for den simple fortid, naar denne i tanken forbindes med nutiden: jeg er glad over at du har seet ham; du har ikke bundet dette fast nok. Perfektum kan ogsaa udtrykke det som har været til alle tider: *ill ráð hefir maðr opt þegit annars brjóstum ór;* saaledes ogsaa om det som altid har fundet sted i det enkelte menneskes liv: han har altid været en gnier; og om det som har varet en tid og endnu varer: jeg har boet her i tyve aar. Som præsens staar for futurum, bruges perfektum almindelig for fuldendt fremtid: naar du faar dette brev, er jeg reist. Ligeledes betegner perfektum det i fremtiden fuldendte, hvor den skrivende hensætter sig til læserens tid: det som skal særlig bemerkes, har jeg understreget (= sætter jeg streg under); til ydærmere forwaringæ hauer jæk myt ingcilæ hængd foræ thættæ breff (1329) — item thil yddhermære forwaryngh tha beseglæ iek thettæ breff (1340). I ældre dansk var perfektum, rimeligvis ved indflydelse af latin, meget hyppigt i sammenhængende fortælling, hvor nu kun anvendes præteritum: da ere de hoffuitkulds nedfalden og funden døde (Ved.); thi der K. Christian vaar kommen offuer til Jylland, er hans Naade der vorden meget suag (ib.); A. D. 1580 haffuer det ocsaa hendet sig, at H. N. er draget igennem Slangerup, og som H. N. haffuer seet en Fuel side faare sig oc taget sit lange Rør oc villet skudt der effter, haffuer det slagit feil (ib.); och dereffter er strax gaait heden (J. Niels.); hand haffuer lenge oc duelig vergedt sig oc slog sin stackede Foed op i Baadens Bredder (P. Cl.); om denne Sigvard har været en god Sanger, derom

taler Historien intet (Holb.); efterdi hans Brødres Sønner saaledes have huseret udi Riget (ib.). Nu anvendes i historisk stil perfektum kun hvor forfatteren ligesom betragter begivenheden fra sit fjerne standpunkt; naar saaledes Holb. siger: «dette viser, at alting er gaaet meget buntet til udi K. Nicolai Tid», støder dette ikke vor sprogfølelse, skjønt vi ogsaa kan sige: «at det gik broget til», hvilket sidste udtryk mere hensætter os i de skildrede begivenheders tid.

I bisætninger bruges perfektum, naar hovedsætningen har nutid, om noget som paa hovedsætningens tid er afsluttet: *þeir sjá þá, at Bersi er kominn á skip;* jeg er glad over at du er kommet. Staar derimod i hovedsætningen nutid om det sedvanemæssige, kan baade præsens og perfektum bruges: hvor man lægger (har lagt) sine ting, pleier man at finde dem. I bisætninger til futurisk hovedsætning sættes i oldnorsk ofte præsens, selv om bisætningens handling er at opfatte som fuldendt i forhold til hovedsætningens: *is skal leyfa, er yfir kemr* = man skal rose isen, naar man er kommet over den. Ogsaa vort nuværende sprog er meget unøiagtigt i betegnelsen af det indbyrdes tidsforhold: naar jeg træffer ham, skal jeg sige ham det; naar jeg faar dit brev, skal jeg gjøre det; kun hvor bisætningens handling nødvendig maa være afsluttet, inden hovedsætningens kan indtræde, maa perfektum bruges: naar jeg har læst (faar læst) dit brev, skal jeg træffe min afgjørelse.

Anm. I norsk folkesprog — og i skjødesløs bytale («om jeg bare kunnet») — udelades undertiden hjelpeverbet i pluskvamperfektum: naar eg berre tort, vist = havde turdet, vidst. I flere saadanne udtryk tør dog foreligge en uomlydt konjunktiv: det saag ut, som det vore(t) eit hus; naar han funne' seg nøgd med di; i Bergens stift, hvor disse udtryk hører hjemme, forekommer nemlig saadanne konjunktivformer. I svensk udelades, som bekjendt, finite former af hjelpeverbet ganske almindelig: hvad Herren mig gifvit, han tagit igen; jag vet, hvad jag gjort (ligedan i tysk). Ogsaa i ældre dansk findes eksempler paa denne brug: hær begynnæs aff thet folk som fødhæs i Danmarch, i huelkæ mathæ thæræ bygynnælsæ først wort, oc hwor mannyæ sæyær, land oc stridæ the vonnæt oc tabæt (Er. Kr.); at h. nadh. K. M. will offuervege then storre skade och forderffue, Danmarckes Riige hafft och liidett nu wdj nogle forleden aar (1525). Sml. § 136.

95. Fremtiden betegnedes, som nævnt, oprindelig i germansk ved præsens, saaledes endnu hyppig i oldnorsk, særlig i bisætninger. Dog brugtes ogsaa omskrivninger med *munu* og *skulu*, ligesom i gotisk med *munan* og *skulan*. Forbindelsen af *munu* med infinitiv var allerede i den poetiske Edda almindelig. Herved betegnedes handlingen egentlig som en tanke eller et

forsæt hos subjektet (sml. *munr* «sind, tanke»): *ek mun sofa ganga* = jeg vil gaa tilsengs; dernæst afsvækkes betydningen til ren fremtidsbetegnelse: *hverr man Baldri at bana verða*. Ofte er udtrykket omtrent enstydigt med præsens, kun med en mere subjektiv farve: *man yðr þat kunnigt vera* = det er eder vistnok bekjendt. Som ren omskrivning for nutid og fortid er «monne» navnlig hyppigt i gamle folkeviser: der jeg mon efter traa; saa sare monne thett suide. Udenfor disse blev det allerede i reformationstiden sjeldent i skriftsproget, skjønt det endnu er noksaa almindeligt i Bib. 1524. Derimod har ordets brug i spørgende sætninger holdt sig til vore dage, dog saaledes at formen «mon» er stivnet til en partikel, efterat en tidlang «mon» og «monne» (det sidste sammensmeltet af nutid flertal, konjunktiv og imperfektum) var blit brugt om hinanden; i ældre tid forbandtes ordet med infinitiv: monne de komme idag (Pont., = mon de kommer idag); monne icke Gud vere en retferdig Gud (J. Niels.); mon Jacobs Stierne just gaa op (Dorthe). Alt i 16. aarh. findes det dog undertiden forbundet med præsens. Den i vor dagligtale ikke sjeldne stilling efter verbet (har nogen været her mon) beror vel paa forkortning af «mon tro», en levning af den gamle futuriske brug (sml. «skal tro»).

Omskrivningen med *skulu*, som i oldnorsk prosa er meget almindelig, har i den poetiske Edda endnu kun sjelden futurisk betydning; almindelig betegner den her en pligt, nødvendighed eller bestemmelse. I ældre dansk er denne futurdannelse hyppigere end nu, skjønt den modale bibetydning ogsaa her som oftest er merkbar. Naar saaledes Chr. Ped. siger: det er nw fire maanede til ath høsten skal komme (= til at høsten kommer), ligger vel betydningen af en bestemmelse til grund. Naar Bib. 1550 har: de skulle frøcte for min søn; thi hand skal enten hade den ene oc elske den anden (hvor Luther bruger «werden, wird»), ligger vel i «skulle» bibegrebet af den sikre forventning, en forvisning. I denne sidste betydning, om det sikkert indtrædende, brugtes «skulle» hyppigere end nu: thynæ fiændæ skulæ ey ladhe een steen bliuæ ower een annen (Mand.); da skalt du see, huore den lede dieffuel skal komme ombore med dit hierte (Pall.); kaldet skal vel icke staa lenge ledig, der skal vorde nock som der skal løbes om (Ved.); denne Forhaabning wi ocsaa visseligen maa haffue, at hans Naade skal komme til merckelig Lærdom (ib.). Om den sikre følge: det er jo bedre, at en dieffulens gilde er aflagt, end Gud och mensker skal der aff lenge

fortørnis (Pall.). Medens vort folkesprog har bevaret «skal» i den gamle, rent futuriske anvendelse, udtrykkes den rene fremtid i det moderne bogmaal mest ved «vil»; «skal» har almindelig en modal bibetydning af bestemmelse, befaling, pligt, løfte, trusel, eller en garanti som taleren overtager for at noget vil indtræde. I første tilfælde er dog overgangen til det rene futurum meget let: naar skal du reise; jeg skal reise imorgen. Paa det nævnte bibegreb af forvisning beror brugen af «skal» i udtryk som: man skal vanskelig finde magen til frækhed; dermed skal han ikke komme langt; det skal ikke hjelpe stort. Af lignende art er vendinger som: du skal nu altid gjøre ugagn (d. e. det er ligesom naturbestemt at); han skal nu altid ha det sidste ord (tysk: du musst immer das letzte Wort haben); her giver «skal» udtrykket en nuance af ærgrelse. En udvidelse af sit omraade har «skal» faaet derved at det i stor udstrækning omskriver den gamle konjunktiv: se § 119. — Fortid «skulde» betegner det i fortiden fremtidige (han skulde reise, da jeg kom) og bruges desuden (konjunktivisk) i bisætninger til at betegne en fremtidig mulighed: hvis han skulde komme, saa sig ham. I spørgende hovedsætninger betegner det en tvil: skulde han virkelig ha sagt det. I enkelte udtryk har det betydning af en sandsynlig mening: man skulde tro; jeg skulde mene.

Vilja bruges i oldnorsk kun som betegnelse for en vilje, dog saaledes at subjektet ogsaa kan være et upersonligt substantiv. I rent futurisk brug synes det først at optræde fra reformationstiden af. Nu bruges «vil» og «skal» tildels om hinanden, men dog saaledes at «skal» gir udtrykket en større bestemthed og derfor gjerne anvendes hvor handlingen er afhængig af den talende: det vil glæde ham meget at træffe dig — det skal være mig en glæde at se dig; naar vil du gjøre det — jeg skal gjøre det snarest muligt (sml. engelsk). «Det skal ikke forslaa stort» er bestemtere end «det vil ikke forslaa stort».

96. En omskrivende form for futurum er i oldnorsk *verða* med infinitiv (med og uden *at*); herved udtrykkes omtrent det samme som i det moderne sprog ved «komme (til) at» (om hvad der sker ved nødvendighed eller i omstændighedernes medfør): *verð ek nú flýja; verðr at skiljast Sigurðr við fylki* (sml. brugen af *venire* i romansk). Ligedan i ældre dansk: worder ieg at ladæ faræ (Mand.); nw worder jeg ath fly (K. Magn.); thii wordher ieg ouer giffue denne broe (ib.); nw worder ieg sla

til riddere de som icke ere der till faldne (= skikkede, Chr. Ped.). For «vorde» kan «bli» indtræde: den saag er mig forbuden, den bliffuer att kaaste min død (Folkev.). Sml. § 132, a. En lignende omskrivning med præsens particip af hovedverbet optræder i dansk fra 15. aarh.: som tee land søøkt hafue eller søgennæ ordæ (= vorde, Mand.); hans wmbud, som han till eder forskickendes vorder (1534); om fienden thær indfallendis worder (ib.); jeg forseer mig til, at du mig icke fortænkkendis vorder (Pontop.); alt det han fangendis vorder (Abs. Ped.); kongerne som nu regere oc regerendis vorde (ib.). Denne sidste konstruktion skyldes vistnok tysk indflydelse: mnt. ik werde gevende (eller med bortkastet endelse: ik werde geven) = jeg skal give; mht. ich wirde trinkende (senere: ich wirde trinken), oprindelig inchoativt, dernæst rent futurisk (nht. ich werde trinken). — Svarende til klassisk oldnorsk *geta* med infinitiv *(þeim er eiga getr* = kommer til at eie), brugtes i sen oldnorsk *fá* med infinitiv: *þegar vér fám nǫkkut merkiligt (at) undirstanda.* Denne futuromskrivning er endnu gjengs, hyppig med bibetydning af en nødvendighed: saa faar mand ath see (Chr. Ped.); da faa de at see paa, huorledes du skiudes hoffuetkoldtz ind i helffuede (Pall.); da faar mand aldrig at se noget nyt (Abs. Ped.); moderne dansk: han faar (at) finde sig deri = han maa; dansknorsk: jeg faar vel gjøre det, vi faar se; norsk folkesprog: eg fær vel gjera det. Sml. § 125.

97. Futurum eksaktum (f o r t i d s f u t u r u m) udtrykkes i oldnorsk ved *mun (skal) hafa* eller *vera* med fortids particip, hvorved betegnes en handling som fuldendt før en anden fremtidig handling indtræder. Ofte bruges dog perfektum (som præsens for futurum): *þá er hefnt fǫður* = da vil din fader være hævnet. Bisætninger til futuriske hovedsætninger sættes almindelig i præsens, undertiden ogsaa i perfektum: *hvat mun fyrst gørask til farnaðar, þá er ór garði emk genginn þínum.*

Vort nuværende sprog anvender «vil, skal ha (gjort)» temmelig sjelden. I bisætninger bruges præsens, eller — hvis dens handling nødvendig maa være afsluttet før hovedsætningens handling kan indtræde — perfektum: naar han kommer, skal vi seile; naar jeg har gjort baaden færdig, skal vi seile. Hyppig omskrives med «faa», ligesom i oldnorsk med *fá* eller *geta (fá fylgt e-m):* ingen straffe dogh mith arbeide, føren hand fangher prøffuedt oc wel forstaad thet (Hans Mikkels.); men leilighed giffuer sig icke saa, førend ieg faar draget Sielands

land igiennem (Pall.). Hvor der udtrykkes en formodning, er det gamle *mun* erstattet af «maa»: *mun hann nú (vera) kominn vestr í Dala* = han maa nu være kommet; *þú munt þessu ráðit hafa* = du maa ha voldt dette (tysk: er wird es getan haben).

En eiendommelig brug af futurum eksaktum er til betegnelse af det sikre resultat af en tidligere handling: du vil ha spildt din tid forgjæves (d. e. det vil vise sig, at du har spildt din tid forgjæves); da skiuder thill kongens ordinantz, saa schulle i haffue vundet oc de schulle haffue tabt (Pall.). Saaledes ogsaa det tyske «werden» (vergebens werdet ihr für euren Feldherrn euch geopfert haben).

Anm. I overensstemmelse med tysk «wollen» anvendes «vil» i betydningen «siger sig at»: han vil ikke ha sagt noget saadant (tysk: er will es nicht gesagt haben). Dette udenfor futurum liggende udtryk adskiller sig ved participiets stilling fra saadanne hvor «vil» har sin oprindelige viljesbetydning: han vil ha straffet ham (= siger sig at) — han vil ha ham straffet (i tysk kan i begge tilfælde siges: er will ihn bestraft haben, i sidste betydning ogsaa: er will ihn bestraft wissen, et ogsaa i dansk undertiden efterlignet udtryk: han vil vide ham straffet); da vil jeg haffue dennem formanede (Ved.); Gud vil icke haffue wbelønt saadanne gierninger (ib.). — Udenfor futurum ligger ogsaa den fra tysk stammende brug af «skal» hvor noget fremstilles som et forlydende: han skal være meget rig = siges at (tysk: er soll sehr reich sein, engelsk: he is said to be very rich); saa allerede hos Abs. Ped. Ligesaa i fuldendt tid: han skal være kommet.

Passiv.

98. Af de forskjellige midler hvorved passivbegrebet betegnes i de indoeuropæiske sprog, synes kun et at gaa tilbage til fællestiden. Dette er det saakaldte medio-passiv, som kun ved visse modifikationer af personsendelserne adskilles fra aktiv. Af denne dannelses refleksive brug (handlingen betegnet som foretagen paa subjektet, for dette, el. lign.) udvikledes den passive, — den samme overgang som vi siden saa at sige ser for vore øine i de nordiske sprog.

Af de germanske sprog har alene gotisk bevaret dette medio-passiv i fast brug; de andre har kun en og anden rest (som oldnorsk *ek heiti*). Dog kan heller ikke i gotisk denne dannelse længer opvise noget fuldstændigt tempussystem, som i græsk og sanskrit. Den er væsentlig indskrænket til nutid. Fra præteritum er den omtrent ganske fortrængt af den nye

passivdannelse ved *wisan* og *wairþan* med fortidsparticip, og denne har ogsaa begyndt at trænge ind i nutid.

Passivdannelsen med *wesan* og *werþan* har alle germanske sprog tilfælles, og den maa derfor regnes for urgermansk. Af disse forbindelser har ogsaa andre beslegtede sprog (som latin, græsk, sanskrit) den med «være»; denne gaar vel derfor helt tilbage til den indoeuropæiske fællestid, medens den anden er særgermansk. Af nutidssprogene har tysk bevaret forbindelsen med *werþan* fuldstændig, engelsk har opgivet den, og i vort sprog er den afløst af «bli» med particip.

99. Præsens og imperfektum. — Som forbindelsen med *wesan* er den ældste, saa er den ogsaa inden de germanske sprog paa deres ældste trin mere fremherskende end sidedannelsen med *werþan,* saaledes i den poetiske Edda.

Paa grund af det begreb af afsluttethed som participiet indeholder, siger det sig selv at forbindelsen af dette og præsens af *vera* ikke kan bruges om en kun i nutiden foregaaende handling som endnu ikke har fundet sin afslutning: «nu tilsaaes ageren» kan ikke udtrykkes ved *nú er akr sáinn.* For dette durative præsens passiv maa oldnorsk ty til andre udtryk, saaledes *verða* med particip, det upersonlige aktiv, o. a.

Derimod kan denne forbindelse betegne hvad der foregaar i enhver nutid (iterativt): *um vár eru akrar sánir; sá fugl er kallaðr gambr* = den fugl kaldes gam; *svá er sagt* = saa siges; *þat fáir vitu, hvé hon* (borgen) *er í lás um lokin* = lukkes i laas (iterativt). Ligedan i ældre dansk: at han er saa kallit (Mand.); suorte Reffue-schind ere der dyre solde (P. Cl., = sælges dyrt). I vort nuværende sprog taales denne brug kun hvor participiet nærmer sig egenskabsbegrebet, er halvt adjektivisk: han er elsket og afholdt; ingen profet er agtet i sit fædreland. Herved fremkommer altsaa af durative handlingsverber en tilstandsbetegnelse, medens det iterative begreb (den gjentagne handling) ikke mere udtrykkes paa denne maade.

Fremfor alt bruges forbindelse af *vera* og particip om den ved den foregaaende handling indtraadte nutidstilstand (perfektpræsens): *maðr er veginn* = manden er dræbt; *hví er brynja þín blóði stokkin.* Her staar den ligesom paa grænsen af præsens og perfektum (§ 104). Brugen er uforandret i vort nuværende sprog: byen er erobret; bordet er malet; bogen er godt skrevet (omtrent = velskreven). Med betydning af førfremtid: naar huset er bygget, skal pengene udbetales.

Fortid af *vera* med particip er (i modsætning til nutid) i den ældste oldnorsk det almindeligste udtryk for den enkle passive handling i fortid: *veginn var þá Atli* (blev dræbt); *ór Ymis holdi vor jǫrð um skǫpuð* (blev jorden skabt). Dette fortidsudtryk, som nu er konstant i engelsk, var ogsaa i ældre dansk meget almindeligt: han wor tagen til een styreræ (Mand.); tha vor theræ konning j heel slagenn (ib.); mek var sakt (ib.); then stædh som Cristus war boren (ib.); saa ath han wor moxen offuer wunden (Chr. Ped.); it menniske vor udsent aff Gud (ib.); at Frode met sit Folck waare forfærdede (Ved.); det var altsammen tagit dennem j fraa (Abs. Ped.); derfor var hannom giffuet skiold oc hielm aff kongen (ib., v. l. bleff); Peder hans søn var oc slagen icke lenge effter (ib.); anno 1450 var hand saluet til konge (ib.); naar Ferø var først bygd, veed ieg icke (ib.); oc var saa drebt (ib.). I det 17. aarh. er denne fortidsform gaaet af brug, om det end i religiøs stil (med bibeholdelse af de ældre bibeloversættelsers udtryk) kan hede f. eks.: Jesus som var undfangen af den Helligaand.

Dernæst betegner denne forbindelse (parallelt med det tilsvarende præsens) hvad der foregik paa ethvert tidspunkt i fortiden: *hann var kallaðr Buna* = han kaldtes B. Ligedan i ældre dansk: var kalled (Abs. Ped.). Nu kun i udtryk som: han var elsket og agtet.

Endelig betegnes herved den indtraadte fortidstilstand: *leit á bekkina ek sá, at alt var búit; ǫll váru sǫðuldýr sveita stokkin* = alle hestene var bedækkede med sved. Ofte kan det ikke afgjøres, hvorledes sprogfølelsen opfattede forholdet, om som simpel fortid eller i relation til anden fortid (som pluskvamperfektum): *alt var búit* = alt var (blit) gjort istand. Det samme gjælder vort nuværende sprog: byen var erobret. Se § 104.

100. Den anden omskrivning, med *verða*, er i Eddaen sjeldnere, men tiltager i hyppighed i den senere oldnorsk og er i vort folkesprog den almindelige for præsens og præteritum: eg vart vald (dog ogsaa med «bli»).

Præsens anvendes paa samme vis som i aktiv: *verða ekki fundnir* (de blir ikke fundet); *fádœmi verða í flestum stǫðum goldin grimmliga* (gnomisk); *ef hann verðr tekinn* (futurisk). I ældre dansk er denne form almindelig, baade om nutid og fremtid: hoo som ther vordher ouer greben (Mand.); vm noghit

skip worder brudhit (1443); indtill de vorde veide eller drebt (P. Cl.). Endnu af og til i poetisk stil.

Ved fortid betegnedes den enkelte handling: *hann varð drepinn.* Saaledes ogsaa i ældre dansk: hun word ther bygrawæn (Er. Kr.); wordhæ the slaffnæ (ib.); som slaghen worth (K. Magn.); met geysler wort han slaghen (Mik.); kongen waart der slagen (Chr. Ped.); saa ath de XXX worde alle slagne (ib.); thi worde di lagt i tornet (ib.); vart det saa beslutted (Abs. Ped.); wart han begraffuen (ib.); waart vi da sett tilbords (ib.). Maaske er dog den hyppige brug af dette udtryk hos Abs. Ped. en norvagisme, da fortidsformen paa hans tid synes uddød i dansk (idet «vort» absorberedes af «vor»).

Allerede i 15. aarh. begyndte det tyske laanord «bli» at fortrænge det gamle «vorde»; saaledes i Er. Kr.: blef han ther slawin; blywæ bathæ kunningæ slaffnæ. Chr. Ped. retter i sin udgave af K. Magn. «wordh bwndhen» til «bleff bunden», osv. Abs. Ped. bruger «være», «vorde» og «bli» om hinanden: til det siste bleff hand fangen (v. l. vort, wor); samme tid nogit tilforn bleff Margrete brend. En af aarsagerne til at «vorde» blev fortrængt af «bli», var det lydlige sammenfald af nutid og fortid flertal; derfor anvendtes det nye verbum ogsaa først i fortidsformen (saaledes har Er. Kr. kun denne); først senere begyndte det ogsaa at fortrænge nutid «vorder».

101. Participiet rettede sig i oldnorsk i kjøn og tal efter subjektet. Dette er endnu tilfældet i dansk skriftsprog; i de danske dialekter derimod er participiet ubøiet, og forholdet er det, at de østdanske (sjællandsk) anvender intetkjønsformen for begge kjøn og tal, medens de vestdanske (jysk, fynsk) anvender fælleskjønsformen. I jysk viser dette sig for de svage verbers vedkommende omtrent gjennemført alt i lovene: thet war gørth; thær barn ær fød; them ær brænd ær. Ved de sterke verber er kun begyndelsen gjort: thet thær i loghæn ær scriuæn; almindelig bøies disse.

I det 15. aarh.'s skrifter er participierne mest regelret bøiede; saaledes har som oftest de sterke i flertal *-ne*, i intetkjøn *-t:* blewæ the bathæ slawænæ (Er. Kr.); sjeldnere: the worthe slaghen. De svagt bøiede adskiller neppe fælleskjøn og intetkjøn i ental (uden hvor fælleskjøn har endelsen *-er:* tha skall ieg worde wigder til konningh, K. Magn.). Vistnok ender fælleskjøn ofte paa *-d, -th:* han word førd (Er. Kr.), Woldemar word fød (ib.); men dels kan ogsaa intetkjøn ha disse endelser,

dels kan fælleskjøn ogsaa ende paa *-t* som intetkjøn (saaledes efter vokal): sancta Margareta word martirizeræt (Er. Kr.). I flertal har de snart *-e*, snart ingen endelse: skibnæ waræ allæ rægnæthe til sammen (Er. Kr.); dørrenæ bleue luctæ (Mand.) — sidhen worde the slæbeth oc kastet (Er. Kr.); kuning Woldemar oc hans søn war fangnæ oc worde føørd (ib.); somme ære flydh (K. Magn.); breffue bleffue them røffuet oc tagne fra (1497).

Fra reformationen og indtil Holberg er forvirringen temmelig stor. De sterkt bøiede participier har i fælleskjøn *-en:* saaledis er den gode Enoch hentagen aff Gud (Ved.); som da vaar hiemkalden aff Danmarck (ib., for: kaldt); vor begraffuen (Abs. Ped.); paa den 13de vor holden den første bededag (ib.). Meget sjelden bruges herfor intetkjønsformen: om Hiorten den bliffuer slagedt (P. Cl.). Flertal har *-e* eller ingen endelse: bleffue de slagne paa fluct (Ved.); bededage vore holdne (Abs. Ped.) — der faare er her holden almindelige Herredage (Ved.); de ere funden døde (ib.); war trij liig begraffuen (Abs. Ped.); de ere sluppen (J. Niels.); der dog mange Fische giør det samme oc bliffuer holden for den gieffueste Kost (P. Cl.); mange Wlffue-unger ere ved denne List funden oc greben (ib.); oc er den Biørn drebt her i Lænnet, som er funden 14 Loed udj (ib.); blanding: alle bisper bleffue tagen fra Bergens capitel, huilchet oc paffuen stadfestet haffde, men aff Trondhiems capitel bleffue tagne de bisper, som vaare forskicket til (Abs. Ped.). Meget sjelden bruges herfor intetkjønsformen: hvis (= hvad) underlig Fische ehre fangedt (P. Cl.). Intetkjønsformen kan ende paa *-en:* det var strengelig forbuden (P. Cl.). — De svage participier adskiller almindelig ikke fælleskjøn og intetkjøn: it menniske vor udsent aff Gud (Chr. Ped.); at det skulde fuldkommis, som sagd er ved Propheten (Bib. 1550); der Jhesus vaar fød (ib.). Flertal har snart *-e*, snart ingen endelse: de som ere fødde (Chr. Ped.); at Frode met sit Folck waare forfærdede (Ved.); husen vore opbrende (Abs. Ped.) — Lutherus og Philippus ere henryckt, før end disse farlige aar komme (Ved.); de sager som før opregnit ere (Abs. Ped.); aff vise personis, som med store gaffuer aff Gud ere beprydet (ib.); de gudfrøctige vor undertrøgt (J. Niels.); da bleffue de dis haardere plaget (ib.); doch bleffue de forligt (St. D. Pr.); at nogen af de grumme bester bliffuer drebt eller døde (P. Cl.); blanding: oc bliffuer doeg offte veidet oc iagde (P. Cl.); oc bleffue de schiudt oc drebte (ib.).

Hos Holberg er brugen noget fastere. De sterke participier har i fælleskjøn altid *-en:* Skriften, som var forbuden at læse; han blev overvunden. Intetkjøn har *-t:* Legemet blev fundet; sjelden *-en:* blev frembaaren en Romerske Dames Liig. Flertal har i regelen *-e:* de Religioner, som de ere opdragne udi; de gamle Krigshære bleve kaldne Klubbehær (for: kaldte); sjelden *-en:* de ere funden. De svage participier har i flertal altid *-e:* Fæstninger bleve anlagte; de sydlige Provindser bleve udplyndrede.

Vort skriftsprog har til de sidste par tiaar fulgt det danske i participiets regelmæssige bøining. I den seneste tid begynder det mere at rette sig efter det østlandske talesprog. Dette skiller sig her sterkt fra det vestlandske. Vistnok har bysproget intetsteds flertalsbøining; men det bergenske har ved de sterke participier overalt gjennemført formen paa *-en* (han, de, dyret er bunden), medens østlandsken overalt bruger intetkjønsformen (han, de, dyret er bundet). Denne sidste form, som i hovedstadens talesprog mindst er en mandsalder gammel, har utvilsomt fremtiden for sig og bør nu ansees som eneberettiget skriftform: sangen blev sunget; tyvene blev grebet. Den bruges ogsaa tildels i dansk bogmaal. Hvor derimod participiet antager (adjektivisk) tilstandsbetydning, bøies det som et adjektiv: poteterne er ikke kogt endnu — disse poteter er ikke kogte. — En særstilling indtager de sammentrukne participier til sterke verber. De nyeste af disse forekommer aldrig med *-e* i flertal, f. eks. ridd (= redet), glidd (= gledet), blit (= blevet). Heller ikke: bedt (de blev bedt om at gjøre det), af «bede», hvori er sammenflydt oldnorsk *biðja* og *beiða;* sml. hans disciple vaare oc bedde (Chr. Ped.); beden (Huitf.). De ældre bruges derimod i skrift med *-e* i flertal, f. eks. skudt, bidt, ædt; i reformationstiden brugtes endnu de gamle former: huo som er biden (Bib. 1550); hine bleffue bidne ihiel aff gresshopper (ib.); de skulle bliffue opædne (ib.).

102. Ved siden af den sammensatte passivdannelse har dansk fra gammel tid af formen paa *-s.* Denne har udviklet sig af den gamle refleksivform: se § 107. Alt i gotisk staar undertiden refleksivverbet paa grænsen af passiv; saaledes betyder f. eks. *hailjan sik* ikke «helbrede sig», men «helbredes». Ogsaa i tysk kan dette udtryk nærme sig til passiv betydning: das Buch hat sich gefunden. I Eddaen bruges refleksivformen omtrent ikke med passiv betydning. Ogsaa i den folkelige

oldnorske prosa er den refleksive eller reciproke eller let modificerede betydning fremherskende, medens andre udtryk kan staa paa grænsen af den passive betydning. Rene passiver er kun et par verber: *spyrjast, upp føðast, byggjast, fást, finnast: þessi tíðindi spyrjast brátt; en er hann fannst, førðu þeir hann konungi.* Dette er endnu vort folkesprogs standpunkt. I lærd oldnorsk stil anvendes derimod efter latinens mønster i stor udstrækning refleksivformerne med rent passiv betydning, hvorved det logiske subjekt tilføies med præpositionen *af*: *nafn hans skal kallask Jesus; hér dømask opt góðir af illum; svá segist í psaltrinu; ákaflegr lúðrablástr heyrðist.* For at undgaa misforstaaelse, anvender denne stil hyppig refleksivt pronomen, hvor betydningen er refleksiv.

I de olddanske love optræder *s*-formen (ligesom i oldsvensk) som en levende passivdannelse, skjønt den mediale betydning ogsaa her er den hyppigste. Dens brug har i det væsentlige holdt sig uforandret til denne dag.

103. Den omskrevne og den uomskrevne passivform kan i mange tilfælde bruges uden forskjel. Men i det store og hele taget kan det siges, at der ud fra den forskjellige oprindelse har udviklet sig bestemte eiendommelige nuanceringer i deres betydning og anvendelse.

Som arvtager efter *verða* har «bli» endnu for en del bevaret sin inchoative betydning; omskrivningen hermed bruges derfor mest om den indtrædende, tilblivende handling. Som fremgaaet af den refleksive form (hvor subjektet tænkes virkende paa sig selv) har s-passivet bevaret en mere neutral (intransitiv) natur, idet her mindre tænkes paa en udenfra virkende aarsag; det anvendes mest om tilstanden, det varige eller sedvanlige. Denne forskjel i brugen har holdt sig omtrent uforandret fra den ældste tid til nu.

Som betegnelse for en tilstand, hører *s*-formen særlig hjemme ved durative verber. Saaledes kan ved sindsstemningsudtryk kun da benyttes omskrivning, naar der betegnes en indtræden af følelsen: han elskes af alle — hvor han kommer, blir han elsket (hadet, frygtet). Langt hyppigere er dog *s*-passivets anvendelse om en gjentagen handling, saaledes navnlig i almindelige udsagn: børn opdrages af sine forældre — barnet blir opdraget hos en tante (den enkelte handling); han træffes hjemme hver formiddag; en ven kjendes i nød; poeter fødes; despoter frygtes mer end de elskes. Saaledes særlig i upersonlige udsagn: der

siges; i Norge arbeides ikke meget. I mange tilfælde hvor det ældre sprog anvendte dette udtryk, bruges nu heller det ubestemte «man»: thet rigæ Saba, som læsess aff, at (Mand.); til then stedh gonges nedher (Veil. f. Pil.); ther staas imod Christum (P. Elies.). Ofte er dog forskjellen mellem de to passivformer meget ringe. Man tør vistnok sige, at «det paastaaes» mere betegner det almindelige, «det blir paastaaet» mere det enkeltvis forekommende; derimod lader en saadan adskillelse sig vanskeligere hævde for udtryk som: han regnes, blir regnet for en af vore første politikere. Skjønt *s*-formen bruges om det sedvanlige, det sig gjentagende, anvendes dog omskrivning naar dette skal fremhæves mere som indtrædende end som stedfindende: han blir altid taget ved næsen. Idethele dvæles ved *s*-formen mere ved handlingen som stedfindende i det nævnte øieblik: «i dette øieblik afgjøres hans skjæbne» udtrykker sterkere samtidigheden end «blir afgjort», som mere betegner handlingen som blivende bragt til en afslutning. Derfor er *s*-passivet almindeligt ved det historiske præsens, hvorved en fortidig handling anskueliggjøres: straks heises nødflag, baadene sættes paa vandet, alt er forvirring. Som en mere eftertrykkelig (halvt imperativisk) form hører det ogsaa hjemme i regler, forskrifter, domme og afgjørelser: fisken renses og lægges i vand; forslaget bifaldes ikke; ti kjendes for ret; omkostningerne ophæves; sagen udsættes.

Ligesom *s*-formen i klassisk oldnorsk kun sjelden har rent passiv betydning og aldrig har det logiske subjekt tilføiet med *af* (en regel som i vort folkesprog gjelder ethvert passiv), saaledes har den ogsaa i den moderne levende tale mest neutral natur: han blev pint til døde — han laa og pintes (neutralt eller medialt, = følte pine); skoene blev lappet igaar (handling) — skoene trænger til at lappes (om en forandring); slige hatte bruges ikke mer (= er i brug); han plages af gigt (= lider).

Medens *s*-formen fortrinsvis har imperfektisk betydning (om en tilstand eller gjentagen handling), bruges den omskrevne form væsentlig aoristisk (om den enkelte handling): medens landet herjedes af fienden, blev kongen dræbt af en af sine mænd; der spises sedvanlig kl. 12, men idag blev der spist kl. 4. Derfor er den sidste navnlig paa sin plads ved fremstilling af fortidige og saaledes afsluttede handlinger, altsaa i fortællende stil: bleffue de dræbte (Ved.); effter hannem bleff vduald hans

Faderbroder (ib.); Anno 1587 bleff en Sild fangen (P. Cl.). Dog kan ogsaa *s*-formen meget vel benyttes i saadanne tilfælde, naar der mere dvæles ved tilstanden. Denne form er ligesom mere malende, vi rykkes begivenhederne nærmere, de stilles os tydeligere for øie: derefter udraabtes Edvard til konge; den stald hvori Jesus fødtes; saa at skibet skiultis aff bølgerne (J. Niels.); then ager, ther køptes meth thee peningæ, Ihesus wor sold foræ (Veil. f. Pil.). Ofte beror forskjellen paa verbets mere eller mindre durative natur: hæren wor two dags fær bred ok long, ok XII mylæ hørdis gny aff thøm (K. Magn.); de bleve absolverede, førend Slaget holdtes (Holb.). Ofte er der ingen forskjel: da han spurgtes, blev spurgt herom, svarede han; i thet slag dræptis XX^m hedninge (K. Magn.); ulvæn sozs (= kogtes) oc gafs faarum at drickæ (14. aarh.).

Paa den inchoative (ingressive) betydning af «bli» beror det, at den sammensatte form anvendes hvor nutid har futurisk mening: jeg er bange for at I blir taget ved næsen; imorgen blir forbryderen henrettet. Dog ogsaa: om nogle dage aabnes udstillingen. Ligeledes anvendes den omskrevne form mest efter de modale hjelpeverber hvor der betegnes en fremtidighed, medens *s*-formen hører hjemme hvor disse verber har sin fulde betydning: det maa og skal gjøres, Henrich. Det skal blive giort, Herre (Holb.; nødvendighed — løfte); verden vil bedrages — den lettroende vil bli bedraget; derom kan siges meget — du kan let bli straffet derfor; arbeidet maa udføres straks — han bad om at han maatte bli fritaget; sagen tør ikke opsættes — du tør bli skuffet. Ved «bør» anvendes kun *s*-formen: det ene bør gjøres, det andet ikke forsømmes; dette burde forhindres. Denne forskjel var alt tilstede i de ældste skrifter: tha skal messæ siæs (Mand.) — tha skall ieg worde wigder till konningh (K. Magn.); hertil kand lægges (Holb.) — at guds velgierninger kunde bliffue kundgiort (Ved.).

En hel del sterke verber tillader ikke *s*-formen i præteritum. Dette er de som i ældre tid havde en fra fortid ental i vokal (eller konsonant) afvigende flertalsform, som: drak, gik, hjalp, løb, løi, sang, stjal, tvang osv. Aarsagen hertil er følgende. Medens der endnu i 14. og 15. og ikke sjelden i 16. aarh. meget ofte gjøres forskjel paa ental og flertal (thet spørs, gørs, giffs, ieg slos, ther gaffs, fants osv.), fortrænger i den følgende tid flertalsformen ental: thet spøries; han giffues; Christi legome togis nedher (16. aarh.). Naar dansk og norsk dagligtale opviser for-

mer som formelt stemmer med de gamle (f. eks. der gis, han fand(t)s, kvæls, det spørs, det kjends varmt, der trængs ikke mer, jeg slos), saa er denne overensstemmelse kun tilsyneladende; i disse nyere former foreligger apokope af *e* efter vokal, nasal eller likvid (derfor ogsaa i infinitiv: at kvæls, hænds, at føl(g)s ad osv.). Den nævnte erstatning af ental ved flertal er da grunden til, at de verber hvis fra ental afvigende flertalsform (f. eks. de hulpe, ginge, sunge, staale) senere opgaves, ogsaa maatte tabe sit passiv: «han hulpes» opgaves samtidig med «de hulpe». Her kan følgelig kun bruges omskreven form: han blev hjulpet, tvunget; sangen blev sunget. Dog: fandtes, holdtes (sml. ældre: han holdte = holdt); medialt: omgikkes (Holb.: der begikkes en Feil).

De verber hvis *s*-form har medial eller reciprok betydning, omskrives ligeledes helst for tydeligheds skyld hvor betydningen er passiv: fienden sloges tappert — fienden blev slaaet; selskabet skiltes ad — de kjæmpende blev skilt ad; hundene bedes — hunden blev bidt.

Omvendt er ved endel verber *s*-formen i den grad blit fast, at omskrivningen med «bli» ikke bruges; saadanne er: ha, eie, skylde; faa, erholde, miste; vide, mene, tænke.

104. For perfektum og pluskvamperfektum passiv havde oldnorsk tre dannelsesmaader. Den ene er det før omtalte perfekt-præsens med tilhørende fortid: ***ek em*** (***var***) ***sleginn***. Denne form, som i nyislandsk kun har præsentisk betydning, er i vort folkesprog almindelig for perfektum: eg er vald (jeg er blit valgt). Den anden dannes af perfektum og pluskvamperfektum af *vera* med fortidsparticip: ***ek hefi verit sleginn***. Denne form, som i nyislandsk er den eneste, er yngre end Edda-sproget. Ogsaa svensk (og vort folkesprog) har den: jag hafver varit kallad, hade varit kallad. Endelig *s*-formen, som dog ikke er hyppig: ***ei hafa skattar goldizt; hefir þat gull aldri síðan fundizt*** (er blit fundet). I svensk er denne form endnu i brug: det har sagts; jag hade kallats.

I ældre dansk findes ganske enkeltvis eksempler paa *s*-former: om ieg hade slaffuetz (15. aarh.) = hvis jeg var blit slaat; da haffde de qualdis (Ved.) = var de blit pint; haffuer der fundtz fire mendtz hender schreffuenn vnder samme seddell (1621) = er blit fundet. Ellers bruges denne form kun medialt. Følgen af *s*-passivets opgivelse er blit den, at de verber som

kun danner *s*-passiv, overhoved ikke kan bruges i perfektum (f. eks. ha, faa, vide osv.; se § 103).

Konstruktionen «er (var)» med fortidsparticip har perfektsbetydning kun ved aoristiske verber: teatret er bygget af arkitekt N.; efterat fienden var slaaet, vendte kongen tilbage. Ved durative verber er betydningen præsentisk; «han er elsket, agtet af alle» betegner den nuværende tilstand, og adskiller sig fra «han elskes af alle» derved at det sidste mere udtrykker handlingen. Ofte lader et og samme udtryk sig baade opfatte som perfekt-præsens og som perfektum; saaledes kan «byen er erobret» baade angive den nutidige tilstand og bruges enstydigt med «er blit erobret». I vor dagligtale foretrækkes det kortere perfektpræsens afgjort for omskrivningen med «bli», hvortil vistnok ogsaa folkesproget har været medvirkende.

Konstruktionen «har været» med particip var i ældre dansk ikke sjelden: udi midlertid at denne krønicke haffuer verit tryckt (Ved.); korn som haffuer verit udsaaet (Abs. Ped.); doch haffuer Siø-Orme veret seet (P. Cl.); oc haffuer weret liust oc sidenn druckenn brøllup (St. D. Pr.); de Graffuer haffuer været huggen (Bunting); jeg haver været elsket (Pont.); jeg havde været forfremmet (ib.); som af Munke have været opdigtede (Holb.); de Danske have været holdne udi stor Krigs-Disciplin (ib.). Denne form anvendes nu kun hvor udsagnets forbigangenhed særlig udhæves: det har været troet; silden har været seet udenfor Stavanger (forskjelligt fra: er blit seet). Desuden i hypothetiske sætninger: hvis den Persiske Historie havde været ført i Pennen af Persiske Skribentere, havde den udentvivl bleven anderledes (Holb.); om Kongen skulde have berammet en Rigs-Dag, kunde maaske Slottet have været overgivet, førend Stænderne havde halv ud-voteret, og det kongelige Parti udi Sverrig derved gandske været bleven ødelagt (ib.): sml. til sidste form § 94. Ved durative verber fremkommer et tilstandsperfektum: han har været elsket.

Imidlertid optræder allerede i 15. aarh. ved siden af denne konstruktion en anden med «vorde» eller «bli»: han er vorden, bleffuen drebt (tysk: er ist getøtet worden); ved denne nye dannelse skilles bedre mellem afsluttet handling og indtraadt tilstand. I K. Magn. og Er. Kr. findes endnu intet eksempel paa denne forbindelse, og heller ikke i den nærmest følgende tid er den meget almindelig. Derimod vel i 16. og 17. aarh.: Faar er bleffuen inddreffuen (Bunting); de er bleffuen slagne (ib.);

daa ere oc mange Biørne dermed bleffuen nederlagt (P. Cl.). I hypothetiske sætninger kan for «være» indtræde «ha»: haffde ieg wort kendt wdi hans landt, tha haffde ieg bleffuetført til hannem (15. aarh.); thersom Almuen icke haffde bleffuedt dragett fraa adellen (1528); haffuer hun bleffuen befunden at hafft samquem met manden (St. D. Pr., = hvis hun er); hvis Torben Oxe havde bleven frikiendt (Holb.); saa havde saa meget Blod blevet sparet (ib.). Saaledes endnu oftere om et tænkt tilfælde: jeg havde nær blit dræbt. I svensk ogsaa ellers: jag hafver blifvit kallad.

105. Hvad participiets bøining angaar, gjælder for forbindelsen med «er (var)» og particip det under nutid bemerkede; i dansk-norsk grammatik bør følgelig en sætning som «hatten er stjaalen» ansees for (rent) præsentisk (d. v. s. «stjaalen» er adjektiv), «hatten er stjaalet» derimod som perfektisk (eller perfekt-præsens); «talen var skreven» er fortid (= talen forelaa skreven), «da talen var skrevet» er pluskvamperfektum (= var blit skrevet). I forbindelsen «er bleven» med particip havde i ældre dansk det første particip almindelig overalt den stivnede form paa *-en*, medens det andet particip oftest, skjønt langtfra altid, blev bøiet: se eksemplerne ovenfor. Ogsaa Holberg følger denne hovedregel: St. Olaus var bleven overvunden; Arbeydet er bleven priset; efterat der nogle Dage var bleven forhandlet; andre ere bleven forkietrede; sjelden bøies første particip i flertal: mange ere blevne canoniserede. I moderne dansk skrives nu almindelig: han er bleven slagen; de er blevne slagne; det er blevet fundet. Fast fod i talen har denne grammatikerregulering dog ikke faaet; her hersker fuldkommen regelløshed: han er bleven bunden, bleven bundet, blevet bunden, blevet bundet; de er blevne bundne, blevet bundne, bleven bundet. I dansk-norsk er forholdet forsaavidt det omvendte, som ustøheden her kun gjælder skriftsproget, ikke talesproget (d. v. s. det østlandske). I skrift findes alleslags former: de er blevet (blet, blit) slaaet (slagne), blevet slaaede, bleven slaaede, blevne slaaet, blevne slaaede. Det første er den eneste nu brugelige taleform og bør ogsaa gjennemføres som fast skriftform: han, de er blit slaaet.

Om brugen gjælder det under aktiv bemerkede. Eksempler paa perfektum istedenfor præteritum er: saaledis er den gode Enoch, effterdi han førde it gudeligt leffnet, hentagen aff Gud, at man icke saa hannem mere (Ved.); da nu K. Frederich var

udi sit ottende aar, er derom beraadslaget, at (ib.); oc er dieris Spech acted lige ved Smør udi fordum Dage (P. Cl.).

106. Som futurum passiv opføres i grammatikerne fire former: han vil, skal bli dræbt; han vil, skal dræbes. Af disse er dog kun den første (han vil bli dræbt) egentligt eller rent futurum. «Han skal bli dræbt» indeholder en forsikring: det skal bli gjort (løfte); brevet skal bli sendt med første post. Nærmest den rent futuriske betydning staar formen i hensigts- og følgesætninger: for at dette skal bli gjort; saa de skulle bliffue ved mact holden (St. D. Pr.). «Han vil dræbes» er ikke futurum, men indeholder det selvstændige verbum «ville»: verden vil bedrages. Kun ved verber uden markeret handlingsbetydning er denne form rent futurum: du vil bare trættes derved (= bli træt); det vil let forstaaes; denne begivenhed vil altid mindes (erindres, huskes). «Han skal dræbes» betegner en bestemmelse eller et forlangende: hvem skal barnet opdrages af; dette skal gjøres. Ved verber uden markeret handlingsbetydning ogsaa en forsikring: min iver skal ikke sløves (= bli sløv).

Den refleksive form.

107. Handlingens refleksive forhold (hvorved angives en virksomhed af subjektet paa sig selv eller med hensyn til sig selv) betegnedes i de indoeuropæiske sprog ved verbets mediale form. Saaledes f. eks. i græsk. Af den refleksive brug udviklede sig, som nævnt, den passive. Idet altsaa den samme form kom til at give udtryk for begge forestillinger, maatte nødvendigvis vækkes trang til en bestemtere sondring. For det refleksive begreb dannede der sig da en ny form, idet det refleksive pronomen tilføiedes verbets aktive form i den kasus som verbets forhold til dette krævede. Denne udvikling gaar endnu en gang for sig i de nordiske sprog: her erobres denne nye refleksivdannelse (efterat dens form ved enklise var blit fordunklet) atter for den største del af passiv, og sproget maa igjen til at danne et eget udtryk for det rent refleksive begreb.

Inden de germanske sprog finder vi i disses ældste os bekjendte tilstand det ovennævnte forhold. I gotisk er medium blit rent passiv, og det refleksive begreb betegnes ved til det aktive verbum at føie, efter omstændighederne, akkusativ eller dativ af de refleksive pronomener: *gahaban sik* = afholde sig.

ōgan sis = frygte (for sig). Ofte mangler refleksivet uden merkbar betydningsforskjel: *galaugnjan (sik)* = skjule sig; *ōgan* = frygte. Som arvtager af det gamle medium kommer den refleksive form ogsaa til at anvendes, hvor der ikke direkte er tale om en virkning af subjektet paa sig selv, men om tilstanden hvori subjektet bringes, uden at det bevirkende fremtræder for tanken (neutralt), altsaa om at komme i en tilstand: *gahaíljan sik* = helbredes, bli helbredet. Her gaar den umerkelig over i passiv.

I oldnorsk har det refleksive udtryk et langt større omraade. Refleksivet er her ved enklise vokset sammen med verbet, og der har saaledes dannet sig nye verbalformer eiendommelige for denne sproggren. I denne refleksive enklise deltager kun første og tredie person, og almindelig kun i akkusativformen (der altsaa ogsaa kan repræsentere dativ). For anden person bruges refleksivet af tredie person, hvilket senere ogsaa trænger ind i første person: *drepumsk,* senere *drepst* for *drepumk.* Første person flertal mangler endnu i Eddadigtene, som imidlertid har flere eksempler paa første person dual, alle paa *-umk,* af *um* + *okk* = gotisk *ugk* «os to». Herefter er vistnok første person flertal en senere dannelse, hvortil dels benyttedes dualformen dels laantes *-sk* fra 3. (2.) person. Istedenfor *-sk* indtræder fra 13. aarh. overalt *-st,* hvilken endelse endnu bruges i vore bygdemaal, medens dansk og svensk fra ældste tid næsten kun har *-s.*

108. Det refleksive (deponente, passivformede) verbum indeholder enten verbets objekt eller hensynsbetegnelse eller en præpositionel styrelse: *setjask* = *setja sik; eignask* = *eigna sér; konungr brást reiðr: bregða sér sjúkum* (anstille sig syg); *lítask um* = *líta um sik.* I saadanne direkte kasusforhold, hvor verbets betydning ikke har undergaaet nogen modifikation, er i dansk temmelig tidlig den enklitiske refleksivendelse begyndt at ombyttes med det tydeligere refleksive pronomen, formen er ligesom blit restaureret. Saaledes særlig hvor refleksivet er subjekt for den styrede infinitiv: *hon kvazk, sagðisk, lézk vera lǽknir* = sagde sig at være læge. Tilsvarende udtryk findes endnu i de olddanske love, men ombyttes alt i 14. aarh. med de nyere, som ogsaa paatræffes i oldnorsk lærd stil: *sagði sik vera Ólaf* (hvorved nominativen forandres til akkusativ). Vort folkesprog har i et par udtryk bevaret det gamle: han segjest vera trøytt; han læst vera rædd. I de øvrige tilfælde hersker

endnu i 15. og 16. aarh. megen vaklen: siden settis de neder (Chr. Ped.); han stegh aff syn hæst ok lagdis neder ath drickææ (K. Magn.); da bød han all sin heer vapnes (Chr. Ped., = oldn. *vápnask*); somme gaffuis i kloster (Chr. Ped., = gav sig); nærmere medial betydning: then frue gaws ther ille weder (K. Magn., = gav sig ilde derved); jtem obenbarædis oc engelind haanum (Mand.) — lagde sig (Chr. Ped.); han worde segh (K. Magn., = oldn. *varðisk*); skulle wij' eghnæ oss Danmarck (ib.); obenbarædæ sek (Mand.).

Af de refleksive verber som ikke ligefrem udtrykker en virksomhed af subjektet paa eller med hensyn til sig selv, betegner de fleste oprindelig indtrædende tilstande: *grønask* = grønnes; træerne løves (oldn. *laufgask*); mens Agrene blomstres (Dass, oldn. *blómgask*); det dages, vaares, høstes (oldn. *dagar, várar, haustar*); thæt lyusnædis (Mand.); *eldask* = ældes; *heilask* = heles; læges; *þreytask* = trættes; *sannask* = sandes; *fyllask* = fyldes (tysk: sich füllen); forarmes (tysk: verarmen); rygtes. Hertil en række affektsverber, hvoraf adskillige i oldnorsk ogsaa har upersonligt aktiv (*fýsask* — *mik fýsir; óttask* — *uggir mik*, ogsaa: *ek ótti, uggi*): *reiðask* = vredes; harmes (*mik harmar* = jeg blir bedrøvet); *gleðjask* = glædes; frydes; *hræðask* = ræddes; *fælask* = fæles (norsk); forfærdes (hun forferede seg, 15. aarh.); ængstes; æ. d. fryctis; *dirfask (dirfa sik)* = æ. d. dierffwes (1534); fordristes (Dass); æ. d. haabis (mig hobis, Chr. Ped.; jeg haabis til Gud, Ved.; svensk: hoppas); *leiðask* = ledes; kjedes; ækles; væmmes (vor siel vemmer over denne lette mad, Chr. Ped.); *skammask* = skammes; blues; *aumkask* = ynkes; *girnask* = æ. d. gyrnæs (tw skal ikkæ gyrnæs thin nabos husfrw, Bib. af 15. aarh.); længes (oldn. *mik langar, ek langa*): *undrask* = undres. Inchoativ betydning har ogsaa: *minnask (mik minnir)* = mindes; ligesaa: drages til minde. I det moderne sprog er den ingressive betydning undertiden udvisket; saaledes: ængstes for udkommet = være bange; jeg undres paa om (sml. Chr. Ped.: Hedningene wndrede paa Olger = var forundrede over); jeg mindes det endnu nøie. Dog betegnes den varige tilstand mest ved refleksivt pronomen: glæde, fryde, harme, kjede, ængste, skamme, undre sig.

Andre bevarede gamle refleksivverber er f. eks.: bjerges (om solen) = oldn. **bjargask*: drages med en = *dragask* (herefter: trækkes med); fattes = *fættask* «bli færre»; findes = *finnask* (herefter: gives = tysk: es giebt); flokkes = *flykkjask* (herefter

og efter æ. d. «sankes» = oldn. *samkask:* samles = samle sig); færdes = *ferðask* (tidligere ogsaa ingressivt: færdhes til Bethleem, Mand.); kjendes ved en = *kennask við e-n;* jeg nøies (nøier mig) med noget (saa dem wel at nøgedis, Chr. Ped.) = *mér nøgisk e-t;* synes = *sýnask* (herefter: tykkes = oldn. *þykki mér*, æ. d. tykker; oldn. *þykkjask* bruges kun hvor refleksivet er subjekt for en infinitiv: *ek þykkjumsk sjá*); times = *tímask;* tækkes = *þekkjask* (i oldn. personligt: *hon þektist*, i æ. d. upersonligt: hannem tectis, Chr. Ped.); trives = *þrífask*. Andre findes i ældre dansk, men er nu opgivne; saaledes «bedes» (bedis naade; Balam beddis døbelse, Chr. Ped.) = *beiðask* (egentl. bede om noget for sig, væsentlig = *beiða*); «dvæles» (keyseren dweldis den nat i J.'s pawlun, Chr. Ped.) = *dveljask* (i sen tid ogsaa *dvelja*); «hviles» (siden settis de neder oc huiltis, Chr. Ped.) = *hvílask* (ogsaa *hvíla sik*, af *hvíla* = lade hvile), væsentlig = *hvíla* (intrans., = hvile); «lignes» (skulle wi oc ligniss hannem, Chr. Ped.) = *líkjask;* «spares» (hon spares icke at opæde sin egen Rogn, P. Cl.) = *sparask;* «svedes» (swetes bloodh, Mand.) = *sveitask;* «tarves» (der tarves det Kiød et umaadeligt Smør, Dass) = *þarfask* (herefter maaske: behøves, trænges). Af de nyere dannelser svarer enkelte til oldnorske ikke-refleksive verber, som: hændes (ogsaa: hænde sig, hænde) = *henda* (*mik hendir e-t*); æ. d. liges (det liges, liger mig; hvor likes i Fisket, Dass) = *mér líkar;* æ. d. nattes «overnatte» (ther som han offtæ natitess, Mand.) = *nátta*. Andre er omformede af tyske verber: æ. d. «begyndes» (de begyndis at huggis, Chr. Ped.); «lykkes»; æ. d. «forgaas» (Mik.); æ. d. «forsvindes» (Abs. Ped., Holb.). Andre eksempler paa begge tilfælde er nævnt ovenfor.

De refleksive verber af den fulde form har faaet en vældig tilvekst ved laan fra tysk: beflitte sig paa, erkyndige sig om, osv.; særlig talrige er de med «for-» sammensatte: forhøre sig om, forsove sig, osv. Ofte findes, i overensstemmelse med tysk, former med pronomen ved siden af saadanne uden pronomen: du skalt icke forundre, at (Chr. Ped.) — nu: forundre dig over at; hvis man foretog at (Holb.) — nu: foretog sig; indlægge Ære (Holb.) — nu: indlægge sig; fortryde sig (Pall.) — nu: fortryde; frygte sig (Holb.) — nu: frygte; skye sig for (Holb.) — nu: sky noget. Efter det tyske «sich geziemen» er det gamle *sóma* (som wel sømer, Mand.; det sømmede ikke, Ved.) omdannet til «sømme sig».

109. Af den refleksive betydning har udviklet sig den

reciproke. Ældre eksempler: the bordes (K. Magn.) = oldn. *bǫrðusk;* de droges fast om hielmen (Chr. Ped.; nu kun i udtrykket: drages med døden, egentlig: kjæmpe med døden); de høggis (fortid) swarlige (Chr. Ped.; nu kun: mundhugges) = *hǫggvask;* de togis i faffn oc køstis (Chr. Ped.; nu kun: nævetages, haandtages) = *takask;* the myntes lewæligh (K. Magn., = kyssedes kjærlig) = *minnask;* bandes (Abs. Ped., = bande hverandre). Nyere eksempler: brydes; slaas; strides; kives; klamres; skjændes (sml. Dass: de selver indbyrdes sig skiendte); trættes = *þrǽtask;* tvistes; kjævles; næbbes; bides = *bítask;* stanges = *stangask;* kappes = *keppask;* kysses; klappes; hjælpes ad = *hjálpask;* enes; forliges; fordrages; følges ad; omgaaes (tysk: umgehen); tales ved = *talask við;* ses (vi ses igjen) = *sjásk;* mødes = *møtask;* træffes; skilles = *skiljask.*

110. Med hensyn til bøiningen af refleksivet er at merke, at kun de verber som staar paa grænsen af passiv, kan anvende den passive perfektform: de er forligt; hans saar er helet. Ganske stridende mod vor sprogbrug er derimod Holbergs: der ere fundne nogle, som. I andre tilfælde ligger ikke-refleksive sideformer til grund: os er vederfaret en stor glæde (at deris kongers legomer er saadan ære vederfarit, Abs. Ped.): vederfare = vederfares; haffde omgaaet der met (Ved.): æ. d. omgaa = omgaaes.

De rent refleksive (reciproke) verber danner sit perfektum ved «ha» og participiets refleksive form: før en han haffde slagets (K. Magn.); ieg haffuer offte slagetz met dem (Chr. Ped.); haffuer slagets (Ved.); the ther haude fwnnedsz (= mødtes, Rom. Digtn.); er der altjd fundets dem (Tott). Det tunge *-ts* gjordes almindelig til *-s*: jek haffuer oftæ slagis (K. Magn.); vi hafue fundis (P. Cl.). Saadanne former høres ofte endnu, hvor participiet har samme form som infinitiv: det har lykkes; jeg har længes; de har tales ved. De to første findes ogsaa brugt i skrift. For *-s* har dansk-norsk vulgærsprog *-st* (som i infinitiv): de har slaast; efter jysk ogsaa hos Olafsen: slåest, omgåest. Men allerede tidlig begynder en anden dannelse, idet *-es* føies til participiet: haffuer keddis, kædtis (15. aarh.); haffuer brødtis (ib.); du som har skiultis (Dorthe); de skulde begge to saa deilig fulgtes ad (Wess.). Herved fik participiet hyppig samme form som fortid, og dette er i moderne dansk regelen for dets dannelse: jeg har mindedes; det har lykkedes, rygtedes, dagedes; det har syntes; de har mødtes. Denne form anbefaler

sig ved sin nemhed og bør ogsaa i dansk-norsk gjennemføres som eneberettiget form; altsaa f. eks.: de har taltes ved (ikke: tales, talets, talts); det har lykkedes (ikke: lykkes, lykkets, lyktes); han har længtes (ikke: længes, længets); de har fulgtes ad (ikke: fulgts). De sterke verber kan dog ikke danne denne form og er derfor udelukkede fra perfektum, medmindre infinitivformen benyttes (som: de har slaaes); saaledes: brydes, gives, findes, træffes, sees (undertiden dog: vi har sees). Ogsaa ellers anvendes ikke sjelden omskrivning for at undgaa tunge former: de har ikke kunnet enes; jeg har undret mig derover, det har undret mig. I vort folkesprog lyder formerne: eg heve kappast, synst, det hev spurst; de bygdemaal som beholder *t* foran endelsen *-st*, indskyder for udtalens skyld et *e*: eg heve syntest, det hev spurtest.

Konjunktiv.

111. Hvad vi i de germanske sprog kalder konjunktiv, er formelt seet egentlig optativ. De to forestillings-modi konjunktiv og optativ berørte hinanden som saadanne nær, og i ældste sanskrit er der ofte liden eller ingen forskjel i deres brug. Den senere sanskrit har da ogsaa opgivet konjunktiven som levende modus og hjulpet sig med optativ alene. En lignende udvikling finder vi i de fleste andre sprog; begge modi blev formeget, sproget beholdt den ene eller den anden eller lavede en fællesmodus af levninger af begge. Alene det fint nuancerende græske sprog beholdt begge modi med bestemt forskjel i brugen. De germanske sprog har, som sanskrit og slavisk, opgivet konjunktiven (bortseet fra enkelte usikre rester) til fordel for optativ, der saaledes faar et meget udstrakt omraade, som i det store og hele er det samme inden alle de gammelgermanske sprog.

Den gammelgermanske konjunktiv forener saaledes i sig betydningen af konjunktiv og optativ. Da nu optativ selv igjen har en dobbelt betydning af ønske og formodning, kunde der tales om en tredobbelt anvendelse af den germanske konjunktiv. Men da optativs ønskende betydning staar konjunktivs opfordrende meget nær, lader disse sig betragte under et. I skarp adskillelse herfra staar da betydningen af den subjektive formodning (potentialis).

Ved konjunktiv udtrykkes saaledes, at en handling enten ønskes, eller forestilles som mulig (ønskende og potential konjunktiv). Man maa antage, at det potentiale præsens oprindelig anvendtes for nutidstrinnet, præteritum for den forbigangne tid; den ønskende konjunktiv har kun præsens, idet ethvert ønske gaar paa fremtiden. Denne tingenes tilstand foreligger dog ikke mer i germansk. Eftersom den potentiale brug af præsens her altid mer indskrænkedes i hovedsætningen, overtog præteritum den opgave at udtrykke handlingens irrealitet, udsagnets modsætning til virkeligheden. Herved blev da forskjellen mellem nutid og fortid konjunktiv mindre af temporal end af modal natur.

Da enhver underordning er fremgaaet af en sideordning, skulde man paa forhaand være tilbøielig til at antage, at der ingen forskjel kunde bestaa mellem brugen af modi i hoved- og bisætninger. Men dette modsiges af kjendsgjerningerne. Ikke blot er den potentiale konjunktiv langt bedre bevaret i bisætninger (nemlig i de afhængige udsagns- og spørgesætninger) end i hovedsætninger. Men der har fra gammel tid bestaaet den forskjel, at konjunktiv alene (uden konjunktion) kunde tjene som tegn paa formal afhængighed og saaledes kunde staa selv hvor sætningens betydning i og for sig vilde kræve indikativ. Endelig kan hovedsætningens modus ligefrem overføres paa bisætningen.

112. Konjunktiv var i oldnorsk en i høi grad levende form, som kun sjelden anvendtes mekanisk, eller var blit fast knyttet til en bestemt konjunktion uden hensyn til sin egentlige mening (som ved *þóat* og tildels *áðr*).

I dansk var de lydlige forhold ikke gunstige for konjunktivens levedygtighed. Paa den ene side virkede endevokalernes sammenfald til den ene lyd *e* opløsende; saaledes maatte f. eks. indikativ flertal *berum. bera* og konjunktiv flertal *berim, beri* alle bli til «bære». Paa den anden side manglede sproget fra den ældste tid (paa faa undtagelser nær) i præteritum konjunktiv den omlyd som i oldnorsk er karakteristisk for denne form: for de seks forskjellige former *bárum, báruð, báru, bærim, bærið, bæri* havde dansken saaledes kun en eneste: «baare». Formelt kunde sproget saaledes alene i ental skjelne mellem indikativ og konjunktiv: han bær(er), bar—han bære, baare. Sammenfaldet i flertal drog da let ogsaa sammenfald i ental efter sig: naar «baare» kunde være baade indikativ og konjunktiv, maatte det

ligge nær at lægge den samme dobbelthed i entallet «bar». Saadan indikativ for konjunktiv begynder at trænge sig ind i reformationstiden. I løbet af det 17. aarh. forsvandt fortid konjunktiv ganske som egen form, medens nutid er bevaret til den dag idag. Derimod har det svenske sprog ogsaa præteritum: om jag finge det, bleffue jag bra glad; dog (med undtagelse af «vore») neppe i dagligtale. I vore egne dialekter findes fortid konjunktiv ved sterke verber, dog langtfra som nogen gjængs form; saaledes i Telemarken og Sætersdalen: kynne dæ laga seg so, at du kjøme her atte, daa vøre dæ godt; i Søndre Bergenhus: fingje me no regn, so vore da vel (uden omlyd, som i dansk og svensk).

113. Den ønskende (befalende) præsens konjunktiv anvendtes mest ved tredie person: *taki menn vápn sín;* sjelden og kun poetisk bruges den ved anden person: *heill þú farir;* og endnu sjeldnere ved første person. Foruden i hovedsætninger kan den forekomme i relative bisætninger: *ligg í fjǫrbrotum, þar's þik Hel hafi.*

Ogsaa i de olddanske love er denne konjunktiv særdeles hyppig i tredie person: tha bøtæ try mark; tha sæliæ han tyltær eth; hwa sum kunæ wil takæ, bithæ af hennæ fathær. Ligedan senere: fangær man ilt i livær æftær lækydom, tha dricke warmt watn (Lægebog); twi worde dig (Chr. Ped.). Ogsaa i afhængige sætninger: oc sadæ, hoo scriftæ villæ, han følgæ thøm (Mand.); eder formaner ieg, at huilcken som her till haffuer uerrit forsømmelig, saa fortryde sig det (Pall.). Ogsaa af anden person forekommer konjunktiv, især i folkeviser: du sige ikke saa (Folkev.); Neymis sadhæ: wordhæ crissten (K. Magn.). For den gamle konjunktiv af *vera: sé* indtraadte tidlig «være»; dog findes den undertiden endnu i 15. aarh.: Gud sy loffuet (K. Magn.); denne form ligger maaske til grund for formlen «gudskelov» (oldn. *guð sé þǫkk;* tysk: Gott sei Dank, Lob).

I nutidssproget bruges denne konjunktiv næsten kun i tredie person, mest i ønsker, sjeldnere i opfordring, aldrig i befalinger. I talesproget findes den kun i visse staaende formler, især velsignelser og forbandelser, samt i nogle ordsproglige talemaader: kongen leve; Gud velsigne (bevare, hjelpe, trøste, være med) dig, sml. oldn. *hjálpi mér guð;* vel bekomme; enhver feie for sin dør. Heller ikke er den synderlig anvendt i det almindelige skriftsprog, medens den religiøse stil og digtere gjør en mere udstrakt brug af den: hvo som har øren at høre med, han

høre; nu lade du din tjener gaa bort i fred. Kogebøgerne har ogsaa i sine regler beholdt konjunktiven fra Harpestrengs dage. En ønskende konjunktiv skjuler sig i ordet «gid» = æ. d. (Gud) giffue thet (at); ligesaa i «saagud, s'gu», som er forkortet af æ. d. swa guth hielpæ (saasandt hjelpe Gud). De modale hjelpeverber tillader ikke denne konjunktiv, udenfor visse efterligninger af tysk, som den gammeldagse brevstils høflige: De ville behage at; og det ønskende: maa Gud bevare dig (möge dich Gott behüten). Som en efterligning af tysk sprogbrug er det ogsaa at anse, naar denne form anvendes i relative bisætninger, hvilket er tilfælde i udtrykkene: vor konge, hvem Gud bevare (tysk: den Gott erhalte); hvad Gud forbyde (tysk: was Gott verhüte, d. v. s. forhindre). Udenfor de her nævnte formler tyr man nu helst til omskrivninger med «gid» («bare», «blot») til udtryk for ønske; med «lad» («faar») til udtryk for opfordring (lad enhver feie for sin dør); med «skal» hvor et paabud betegnes (dersom nogen handler herimod, da skal han bøde ti kroner). Det samme er tilfælde i vort folkesprog; her anvendes den ønskende konjunktiv kun i ønskeformler og eder, men da disses antal er næsten ubegrænset, maa den siges at være ret levende.

Den passive og refleksive *s*-form danner ikke ønskende konjunktiv. Det maa derfor regnes blandt Wergelands mange sprogfeil, naar han siger f. eks.: vist som Bibelen findes den (grundloven) i Husene!

En afart af den ønskende konjunktiv er den indrømmende. Denne brug var i oldnorsk ikke hyppig: *virði þat hverr, sem vill* = lad enhver bedømme det (enhver faar bedømme det), som han vil. I det nuværende sprog er den indskrænket til et par talemaader, som desuden ikke er fri for mistanke for at være laant fra tysk: det koste hvad det vil; man sige hvad man vil; dermed være det som det vil; være sig at (vere sig i hues maade det vere kand, Abs. Ped.). I talesproget anvendes heller «lad» («faar»): lad folk sige hvad de vil (folk faar sige).

114. Den potentiale konjunktiv bruges om hvad der sættes som tænkeligt eller muligt. Fælles indoeuropæisk er denne optativ i forbeholdne eller beskedne meningsudtryk, hvorved disse ligesom fremsættes som alene gjældende under en vis, ikke nærmere bestemt betingelse: latinsk *velim* = jeg skulde ville. I gotisk har denne optativ ved verbet *wiljan* aldeles fortrængt indikativformen (*wiljau* = jeg vil). Ellers har de

germanske sprog kun bevaret rester af det potentiale præsens, hvor konjunktiven ikke er udtryk for afhængighed. Saaledes i oldnorsk poesi: *ek vilja vita* (skulde ønske at vide); *meyjar orðum skyli manngi trúa*, i prosa kun formlen: *þykki mér*. Desuden i de i § 115, 1 og 118 omhandlede tilfælde. Præteritum skulde egentlig henføre udsagnet til fortiden: *væri sømra fyrr* (det vilde ha været heldigere, om det var skeet før). Men da det i fortiden mulige implicerer en ikke opfyldt betingelse, glider en saadan konjunktiv umerkelig over i den hypothetiske. Særlig hører den hjemme i sætninger som udsiges med et vist forbehold, i beskedne udsagn gjeldende nutiden; den har her fortrængt præsensformen og rykker udsagnet endnu længere bort fra virkeligheden end denne. Dette potentiale præteritum tilkom egentlig alle verber, men var allerede i oldnorsk omtrent helt indskrænket til hjelpeverberne og *þykkja*: *bezt þøtti mér* (oldd. love: thøtte); *fúsir værim vér at gerast hans menn* (vi kunde nok være tilbøielige til); *hveru margar kýr vildir þú eiga* (kunde du ønske at eie). Formen *skyldi* (burde) anvendes ogsaa for indikativ, idet den potentiale form her blev eneherskende (ganske som olddansk «thyrftæ» og i tysk «däuchte»); ogsaa *mynda* bruges oftere som indikativ (dog bruges indikativ *munda* endnu hyppigere som konjunktiv).

I dansk mangler fra ældste tid præsens i disse udtryk, undtagen undertiden ved «vil»: ther som man wele scal ey haar woxæ (15. aarh., = hvor man vil at). Heller ikke var præteritum særdeles hyppigt, men anvendtes ogsaa udenfor hjelpeverberne og saavel i hoved- som bisætninger: at sige hannem, naar tid vaare (= det kunde være tid, Chr. Ped.); dw siger, som dw gerne saage (= saaledes som du kunde ønske at se det, Chr. Ped.); de sige det, de gierne saae (Ved.); at opregne her paa mange Eksempel, det stode vel til at giøre (ib.); huilchen simonie waare wel at ynske at kunde aldelis afflegges (St. D. Pr.).

I nutidssproget er det potentiale udtryk bevaret som en forskyvning af tidstrinnet, idet udsagn tilhørende nutiden sættes i fortid for at give udtrykket et præg af forbehold eller beskedenhed. Saaledes særlig ved alle hjelpeverber, i hoved- som bisætning: jeg vilde gjerne bede dig om noget; jeg skulde tro, mene; det kunde være bra; maatte jeg spørge; det turde nok være at; det burde du ikke gjøre; De havde vel ikke ti kroner at laane mig (væsentlig dagligtale); der var noget, jeg gjerne vilde tale

med dig om; det var at ønske. Sjeldnere ved andre verber: jeg gad vide (halvt hjelpeverbum); jeg saa gjerne, at du gjorde det; jeg syntes nok, du kunde gjøre det (væsentlig dagligtale). Grænsen mellem denne konjunktiv og den i følgende § omhandlede er ikke skarp; alt eftersom en underforstaaet betingelse gjør sig mere eller mindre følbar, vil udtrykket ha den ene eller den anden karakter.

115. Sit egentlige felt har den potentiale konjunktiv i betingede udsagn, hvor bisætningen opstiller et tænkt tilfælde (enten et endnu muligt eller oftest et mod virkeligheden stridende) og hovedsætningen angiver det deraf resulterende. Her bruges imperfektum konjunktiv hvor udsagnet gjælder nutiden, pluskvamperfektum hvor det gjælder fortiden. I første tilfælde kan betingelsen være endnu mulig: *spakr þøtti mér spillir bauga, ef hann fiǫrsega fránan æli*, eller stride mod virkeligheden: *eigi væri eilífar kvalar, ef endir yrði á*. I andet tilfælde er ingen dobbeltopfatning mulig, betingelsen er uvirkelig: *ef slíkir hefði allir verit, þá hefði engi várr í brott komizt*. I oldnorsk prosa omskrives i hovedsætningen almindeligst med *munda* (*mynda*): *ef ek fynda hesta mína, þá munda ek aptr hverfa*. Hyppig bruges imperfektum konjunktiv istedetfor perfektum: *einn mundi Sigurðr ǫllu ráða, ef hann lengr litlu lífi heldi* = vilde ha raadet for alt, hvis han havde levet lidt længre; *eigi gáði hann bryggjunnar, ok mundi hann ganga á kaf út, ef eigi tøki menn til hans ok styddi hann*; sml. § 92.

Gotisk, som mangler udtryk for den fuldendte handling, kan i hypothetiske sætninger (hvor betingelsen er uvirkelig) ikke gjøre forskjel paa nutid og fortid: *iþ barna Abrahamis weseiþ, waurstwa Abrahamis tawideideiþ* kan betyde baade: «hvis I var — vilde I gjøre», og: «hvis I havde været — vilde I ha gjort.» Derimod adskilles den uvirkelige og den endnu mulige betingelse, idet den sidste kræver præsens-konjunktiv.

Saadan præsens konjunktiv om det endnu mulige findes endnu en sjelden gang i olddansk, men kun hvor den potentiale konjunktiv i bisætningen tillige er udtryk for et ønske: huræ glath æk wrthæ, thær æk thæk fangæ, oc huræ sæligh æk wrthæ, thær æk thæk se (14. aarh.).

Ellers er, som i oldnorsk, imperfektum og pluskvamperfektum konjunktiv i levende brug. I ældre dansk var denne konjunktiv meget almindelig: varæ ey thin stavær, tha guldæ ey iæc mit fæ foræ (oldd. love) = havde ikke din stav været, saa

havde jeg ikke; jek ower gaffue gerne then kamp, ware thet Roland wthen skam (K. Magn.); æn bothæ (= bad, Chr. Ped.: baade) jæk gernæ for Wdger, om thet holpæ (ib.); ey blæstæ Roland so fast, udhen hannum dreffue nøtth till (ib.); hafdhe tu waret her, tha waræ ey min brodher døød (Mand.); sofnædæ han, tha gullæ (= gjaldt) tet hans liff (ib.); om ther funnes noghet købments gots (1482); vaare det hannem bedre, ath der bundis en asnis mølle sten om hans hals (Chr. Ped.) = hannem vaare det bedre, at hannem bleffue hengd en Møllesten om hans halss (Bib. 1550); oc dersom ieg gaffue de Fattige alt mit Godz, oc lode brende mit Legeme, oc haffde icke kærlighed, da vaare det mig intet nytteligt (ib.); om it Menniske haffde hundrede Faar, oc it aff dem fore vild (ib.); der som kongerne skulle bo her udi riget, oc adelen vore saa megen, hvad vore det andet end (Abs. Ped.).

Efter tabet af den konjunktiviske form udtrykkes det hypothetiske forhold nu ved tidsforskyvningen alene: vidste du det, sagde du det nok; havde du vidst det, havde du nok sagt det; om i en Arie jeg bragte Heeden frem? Den Maade, synes mig, var ikke ubeqvem (Wess.). Almindeligere er i hovedsætningen omskrivning med modalt hjelpeverbum (især «vilde»). Hos Dass findes ofte i saadanne sætninger perfektum for pluskvamperfektum: har Gud ham (neml. Arebo) Livsens Frist ei maalet altfor trang, vor danske Rim har vist opnaaet høier Rang. Betingelsen udtrykkes ofte ved en konjunktions- eller relativ sætning, eller ved et enkelt ord eller sætningsled: *ella hefði spjótit staðit í gegnum hann;* i modsat fald var han blit dræbt; jeg skulde give meget for at vide det (= hvis jeg vidste det). Eller den underforstaaes: du det ei vide bør; thi saadan Kundskab streed mod Æren (Wess.).

I visse tilfælde stod i ældre dansk, og staar tildels endnu, hypothetisk konjunktiv i bisætningen, skjønt hovedsætningen har præsens indikativ:

1. Medens et rent logisk sammenhængsforhold i oldnorsk betegnedes ved præsens indikativ (*ef allir hlutir gráta hann, þá skal hann fara til ása aptr*), sættes dog oftere potential konjunktiv i andet led af to koordinerede betingelsessætninger: *ef ek lifi* (indikativ) *ok megak* (præsens konjunktiv) *ráða*. Ligedan i de olddanske love: dør bonde ok havir døtær ok sun. Denne eiendommelighed synes at være fællesgermansk; sml. gotisk: *saei taujiþ jah laisjai swa.* Senere erstattedes denne præsens

konjunktiv af præteritum: huad hielper det Mennisken, om hand vinder den gantske Verden oc toge dog skade paa sin Siel (Bib. 1550).

2. I oldnorsk sættes undertiden, selv hvor betingelsen udsiges som blot antagen eller uvirkelig, hovedsætningen i præsens indikativ, idet dens indhold paa en maade kan opfattes som uafhængigt af betingelsen, nemlig ved en tankeellipse: *vér hǫfum ǿrit mart, ef oss kǿmi þat vel at haldi* = vi har nok (og det vilde ogsaa være tilstrækkeligt), hvis. Saaledes ogsaa i ældre dansk: om thu waræ dømt til hælffuedis grwnd, ieg kan tig ræddhæ (Mik.); haffdhæ han stadfæst thet met syn eed, ieg kan thet wændhæ (ib.); som intet vorder visere, om de end leffuede saa lenge som Methusalem (Ved.). I udtryk som det sidste er præsens endnu det sedvanlige: han blir ikke klogere, om han blev saa gammel som M.; jeg tror det ikke, om du saa sagde det ti gange (underforstaaet: og vilde ikke tro det); din Drøm, var den end sand, den siger jo kun dette (Wess.).

3. Som oftest afvigende fra vor nuværende sprogbrug er fortid (konjunktiv) i bisætninger til præsentiske hovedsætninger om et almindelig antaget tilfælde (i nutid eller fremtid), uden bibegreb af uvished eller utænkelighed: the hollit (= holde det) ther for en stoer syndh, om nogher mand sloowæ sin hæsth met thømmen (Mand.); som meget vtrolicth er thøm, som fingit (= finge det) at høræ (ib.); om hun saa forderffuer sig, at hun aldrig føder børn der effter, saa lenge som hun leffuede paa jorden (Pall.); eders sogneprest maa icke lucke eders kirckedøre op paa en aff de dage, vden den falt paa eders bede dag (ib.). Nu anvendes saadanne udtryk kun hvor betydningen er futurisk: hvad skade kan det være, om du gjorde det; følg ham, end skulde du paa Livet tage Skade (Dorthe).

116. Konjunktiv bruges i oldnorsk i s a m m e n l i g n i n g s s æ t n i n g e r (med *sem*) som betegner en antagen eller tænkt (ikke virkelig) sammenligning. Om nutidsforhold anvendes præsens konjunktiv, om fortiden præteritum (altsaa samme tid som i hovedsætningen): *Oddr lǽtr, sem hann viti þat eigi; sýndist mér, sem hon vǽri dauð.* I dansk findes kun præteritum, i ældre tid konjunktiv, senere indikativ: sum han varæ fræls (oldd. love); swa sum stalæ andræ kostæ (ib.); Bullen (= stammen) er lige-som den vare suarfuet (= dreiet, P. Cl.). Har hovedsætningen fortid, kan i ældre dansk og tildels endnu sammenligningssætningen ha pluskvamperfektum: ther worth so mørkt

som thet hadde waret naath (K. Magn.); de laage, som de hagde verit døde (Chr. Ped.); hand bleff lige som hand haffde verit død (Bib. 1550); oc sad oc rafuede, lige-som han hafde værit drucken (P. Cl.); bleff liggendis, lige-som hand hafde værit død (ib.); sml. han menthe, ath Roland hade wareth døød (K. Magn.); Clement meente, at hun haffde wæret galen (= var gal, 15. aarh.). Lignende i engelsk: he ran away, as if he had been mad. Da det modale begreb nu alene udtrykkes ved tidsforskyvningen, er det af enkelte forfattere benyttede præsens meget stødende: den gjør ham glad, som om disse nye Vidder ere hans egne (Werg.).

Ogsaa ved *en* efter komparativ kunde i oldnorsk staa konjunktiv: *meira en menn megi frá segja.* Denne brug gjenfindes i norske folkeviser: de æ heitt i helvite, heitar hell nokon hyggje (Draumkvæe). Ellers er den tabt.

Mekanisk var i oldnorsk brugen af konjunktiv i tidssætninger efter *áðr* og *fyrr en,* selv naar der tales om virkelig indtraadte handlinger: *sextán vetrum áðr kristni væri lǫgtekin.* Ligedan i olddansk: oc æy forlodh han vor Herræ, førræ en han varæ iordet (15. aarh.).

I indrømmende sætninger med *þóat* var i oldnorsk konjunktiv blit fast modus, uden hensyn til om sætningens indhold er tænkt eller virkeligt: *þótt minn frændi sé konungr yfir landi.* I de olddanske love hersker ikke denne mekaniske brug: þo at grofæ (= selv om han grov) — æn tho han ær spak man (= skjønt han virkelig er en klog mand). I den senere tid bruges kun indikativ.

117. Af den betingende konjunktiv er udgaaet den ønskende brug af præteritum konjunktiv, hvor der betegnes et ønske hvis opfyldelse er uvis eller utænkelig; disse udtryk har samme ordstilling som betingelsessætninger: var jeg bare vis paa det (oprindelig at underforstaa: saa var det vel); ak vidste du bare; havde jeg bare kunnet tænke det (eller: bare jeg havde); maatte det aldrig ske (sml. oldn. *mætti nú ok Norðmenn minnask á*). Paa en sammenblanding af denne potentiale og den præsentiske ønskende konjunktiv berør det i reformationstiden hyppige «gud gaffue»: gud gaffue, ath Olger dansk wore nw her (Chr. Ped.), hvor ordstillingen er som ved «gud giffue» (ligedan svensk: Gud gifve, Gud gåfve).

118. Fælles for alle germanske sprog er den potentiale konjunktiv i tvilende spørsmaal (dubitativ konjunktiv):

gotisk *hwas þan sa sijai* (hvem kan han da være); oldn. *hví um segiak þér mikinn móðtrega; hvat megi fótr føti veita.* Denne konjunktiv er i dansk indskrænket til betegnelse for det urimelige eller utænkelige, og bruges derfor kun i fortidsform, saaledes altsaa at efter konjunktivs afskaffelse fortid alene er udtryk for dette begreb: skulle och nogen ville tro det, at saadan groff syndh kunde findes (J. Niels.); ha-ha! en Mand paa en halv Tønde Guld, som jeg, skulde ikke have Lov til at lade hænge en Gaardskarl (Holb.); min Haand jeg skulde give til den, jeg før forskiød (Wess.). Som man ser, er udtrykket indskrænket til verbet «skulle».

119. Konjunktiv anvendtes i oldnorsk i bisætninger som udtryk for afhængighed (den afhængige konjunktiv); saaledes i indirekte tale, i sætninger afhængige af et viljesverbum, i hensigtssætninger, i sætninger som angiver en tilsigtet følge.

Konjunktiv i indirekte tale var i ældre dansk betydelig indskrænket; allerede i de gamle love stod her sedvanlig indikativ. Mest findes den i relative bisætninger som udgjør et led af en fremmed tanke: swor, at hwilcken ther ower brøthe, thet skwlle koste hans liff (K. Magn.); hawdhæ iech wist, how (= hvo) dhu waræ (15. aarh.); ey bath iec tec thet, uten iech wiste thet vare Gudz villie (ib.); keyseren suor, ath woltoge den rigeste mand den fattigste Jomfrw i den her wore, da skulle han tage hende til ecte (Chr. Ped.); forundrede hand, at der fants ingen, som enten flyde eller lode sig tage til fange (Ved.); icke haffuer hand thet giordt wdi saadan mening, ath hand trode seg icke kunde worde saligh wden han ther komme (ib., sml. § 115); da forbød Jhesus dem, at de skulde ingen sige, huad som de haffde seet, før end Menniskens Søn stode op fra de døde (Bib. 1550; sml. § 116).

Konjunktiv i bisætninger efter et verbum som betegner en vilje, ønske, bøn eller lign., holdt sig længe: da bad du hannem, at han gaffue dig det leuende vand (Chr. Ped.); gav bud, at de komme (= skulde komme) for portene (Ved.). I nutid kan modus endnu sees i følgende eksempler: med saa skel, at han holde det (Abs. Ped.); giff naade, at vij vere tro fast, tolig och lydig (ib.). Derimod uden tydelig modus-betegnelse: ieg beder, ath i lade Olger kampe med mig (Chr. Ped.); nw beder ieg eder, ath i giffue Olger løss (ib.). Ofte er denne konjunktiv tillige potential: ieg vilde heller, at

alle Menniske vaare lige som ieg er (Chr. Ped.); siuntis got, at for^{ne} her Jørgen toge samme quinde til sin egtehwstrue (St. D. Pr.). Hvor der staar fortid i bisætningen efter præsentisk hovedverbum, er denne fortid potential: vi ville bede, at den diefflen motte vige for hannem (Pall.; nu helst: maa); ja sig, jeg ønsker, at paa mit Bryst den Rose laa, du for mig har kyst (Werg.). Ligesaa hvor der betegnes et uopfyldeligt ønske: jeg ønsker, jeg kunde hjelpe dig (men jeg kan ikke). Herhen hører ønskesætninger med «gid» = (Gud) give det (at): gid du maatte blive lykkelig (hvilket almindelig føles som mere usikkert end: gid du maa); gid du fandt det (opfyldeligt ønske); gid du havde været her (uopfyldeligt ønske).

Konjunktiv i bisætninger som betegner en tilsigtet følge er almindelig erstattet af indikativ: giff mig det vand, ath ieg icke tørster oc ath ieg skal icke helder gaa hid ath drage det op (Chr. Ped.). Saaledes undertiden endnu (med samme form som almindelige følgesætninger): giv mig det, at jeg ikke gaar forgjæves. Ellers bruges nu i hensigts-, ligesom i viljessætninger sedvanlig modale hjelpeverber (skal, maa, kan).

Imperativ.

120. Den germanske imperativ er indskrænket til anden person ental og flertal (dual) samt første person flertal. Sproget havde oprindelig, som de beslegtede, ogsaa former for tredie person, men disse opgaves tidlig, idet de erstattedes ved optativ: gotisk har dog en yderst sjelden anvendt levning: *lausjadau* «han løse».

Imperativs brug er i gotisk ikke meget forskjellig fra den opfordrende optativs: *gaggaima* «lad os gaa» — *usleiþam* «lad os forlade». Forskjellen er væsentlig den, at der ved imperativ udtrykkes en opfordring som straks ventes efterkommet, mens optativ ogsaa rummer en fjernere fremtid; derfor er denne den modus som anvendes i almindelige forskrifter: *ni maurþrjais* «du skal ikke dræbe» — *gagg* «gaa (nu)».

Oldnorsk har af imperativ anden person ental og flertal samt første person flertal. Ved imperativ af anden person udtrykkes en befaling, opfordring, et ønske eller bøn: *vertu nú varr um þik; gangit nú heim ok verit kátir; lifðu heill, konungr.* Da nu i det ældre sprog ogsaa konjunktiv bruges til udtryk for en befaling, kan de to maader forekomme forbundne: *þú*

ráð nemir ok ríð heim. Det samme forhold kan udtrykkes ogsaa ved *skal,* som dog almindelig omfatter en videre fremtid (svarende til gotisk optativ). En eiendommelighed er, at imperativ (ligesom i oldsaksisk, og i oldhøitysk ved «tuon») ogsaa kan forekomme i en med *at* indledet bisætning: *þat ræð ek þér, at þú bið Helga duga þér.* Første person flertal bruges om en indbyrdes opfordring, idet den talende medtager sig selv som en af dem til hvem opfordringen rettes: *flýjum nú; fylgjumsk vel.*

I dansk er brugen af anden person væsentlig den samme som i oldnorsk. Pronomenet kan tilføies, især hvor det skal fremhæves, mest efterstillet, i ældre tid dog ogsaa foranstillet: thu kynd hannum (Mik.). I indirekte tale anvendes imperativ kun i olddansk: oc iæk swær thek, at thu giif mek stenen. Af de modale hjelpeverber dannes ingen imperativ, ligesaalidt som i oldnorsk. Heller ikke dannes i regelen nogen imperativ passiv. Ogsaa ved et subjekt af tredie person kan anden persons imperativ anvendes, naar dette subjekt er en af en flerhed tiltalte: kom en (af eder) hid. Saaledes hos Wessel: tag Skaalen een; træk Linned ned af Nakke, og ingen Tyven spar. Derimod er imperativ istedenfor konjunktiv paafaldende i: hvem, som vil høre den, han kom (Wess.).

Om formen er at merke, at den gamle forhærdelse af udlyden holdt sig længe, dels med dels uden assimilation: bint, stat, gak, halt, hænc. I analogi hermed ogsaa af svage verber: wænt (Mik.), vent (Ved., af «vende»); spent (Ved., af «spænde»); tent (Chr. Ped., af «tænde»); sendt (Dorthe); bekiendt (ib.); skyndt (ib.). Saaledes endnu ofte i daglig tale: skyndt dig (ogsaa vort folkesprog har enkeltvis disse former). De svage verber af første klasse har i ældre tid (ligetil Holb.) beholdt sit udlydende *-e* (oldn. *-a*): offræ (14. aarh.); herre, straffe mig icke (Chr. Ped.); miskunde dig over mig (ib.); da acte oc besinde (ib.); tøffue en liden stund (ib., = bi lidt); tacke Gud (P. Elies.); vogte teg (ib.); søg oc ransage (ib.); velsigne os (Dass). Efter Holberg er disse former alene anvendt ved de fra tysk laante verber paa *-ige:* berolige dig; samt hvor konsonantsammenstød gjør den vokalløse form for haard: handle, hindre. Dette *-e* har videre de refleksive *s*-verber: mindes ham; vredes ikke.

I anden person flertal er endelsen *-ið* erstattet af *-er:* hil sidder i møer (Folkev.). Denne form anvendes tildels endnu i skrift (særlig i religiøs stil), men er forlængst forsvundet af

talesproget: vaager og beder; det almindelige er entalsformen. I 15. aarh. findes i svenskfarvede skrifter endelsen *-en:* løsen them oc ledhen til mech; ligesaa i norske diplomer fra c. 1400.

For første person flertal brugtes alt i ældste tid omskrivning med «lader os»: lader oss bede (P. Elies.); nu: lad os (ligesom i folkesproget: lat oss gera = oldn. *gerum vér*); sml. tysk: lass uns, lasst uns (lassen Sie uns). I skrifter fra 15. aarh. findes ogsaa en form paa *-em:* dræbem nw Roland (K. Magn.); men denne er vistnok indkommen gjennem oversættelser fra svensk.

Infinitiv.

121. Infinitiverne er i de indoeuropæiske sprog formelt verbalsubstantiver. Medens de som saadanne kan staa som subjekt eller objekt eller i andre substantiviske forhold i sætningen, adskiller de sig fra de andre verbalsubstantiver derved at de tillige beholder den verbale styrelse og kan betegne forskjellige tidsforhold. En mængde forskjellige nominaldannelser fungerer i de forskjellige indoeuropæiske sprog som infinitiver; de germanske har kun en eneste, den paa *-an,* som ansees for at være formelt identisk med det indiske verbalsubstantiv paa *-ana: beran* = oldind. *bharana-m.* Dette substantiv paa *-ana* er i indisk rent nomen og kan aldrig forholde sig verbalt, ligesom omvendt mange andre nominaldannelser som i andre sprog optræder som infinitiver (f. eks. de paa *-tu* og *-ti*), i germansk er rene substantiver.

Ved siden af infinitiv havde det urgermanske sprog et gerundium: vestgermansk *tō faranne* (sml. latin: ad eundum). Dette var i gotisk og nordisk fortrængt af infinitiv med foransat præposition (gotisk *du,* nordisk *at;* sml. keltisk: do blegun «at melke»). Den samme udvikling foregaar senere ogsaa i vestgermansk: tysk «zu fahren». Ved dette gerundium betegnes da oprindelig retningen mod et maal, eller — i overført betydning — en hensigt.

Oprindelig havde altsaa den rene infinitiv sin plads som subjekt, objekt og efter de modale hjelpeverber, infinitiv med *at* derimod hvor der betegnes en hensigt («lægge sig at sove»), en henseende («let at finde»), eller en nødvendighed og mulighed («hvad er nu at gjøre»). Allerede i ældste oldnorsk er imidlertid de to infinitiver paa mange maader sammenblandede,

navnlig saaledes at formen med *at* har udbredt sig paa den rene infinitivs bekostning, f. eks. som subjekt og objekt. Heller ikke er dette underligt: betydningen af hensigt eller maal berører sig paa mange maader med objektet, som jo betegner den gjenstand som handlingen er rettet mod eller gaar ud over; saaledes ser vi ogsaa i gotisk objekts-infinitiven undertiden optræde med *du,* som herfra ogsaa kan overføres paa subjekts-infinitiv. Omvendt synes allerede i fællesgermansk bevægelsesverber at kunne bruges uden præposition (gotisk: *qam giban,* tysk: schlafen gehen).

Anm. Idet «at» blev udtalt «aa», kom det til at sammenblandes med «og» (udtalt «aa»). I senere oldnorsk og ældre dansk findes infinitivmerket oftere skrevet «oc», saaledes fire gange i Mandevilles Reise; ligesaa: iac ær oc redhebon oc hughsuale oc trøste tic (Kristi Efterflg.); h. n. selffuer wor vdj Rijgett och tilsee om altiingh (1525); fordi the icke lære then mene mand oc forsmaa then hellige kirche (P. Elies.); de suarede, ath han vor bort och stride mod hedningene (Chr. Ped.); da bød hand den anden oc komme for sig (Bib. 1550); och dereffter er strax gaait heden oc begraffue det selff (J. Niels.). Dette lydlige sammenfald af «at» med «og» har ikke været uden følger for infinitivs senere historie.

122. Som oprindeligt verbalsubstantiv kunde infinitiv fra først af ikke gjøre forskjel paa aktiv og passiv. Den ene form maatte betegne begge forhold. Saaledes ofte i gotisk: *qêmun daupjan* = de kom for at døbes. Dog har allerede gotisk ved siden heraf en nydannet infinitiv passiv bestaaende af *wairþan* med perfektum particip.

Aktiv infinitiv med passiv betydning forekom i oldnorsk særlig i tre tilfælde:

1. Efter verberne *heyra, láta, biðja* (derimod ikke ved *sjá,* saaledes som i tysk ved «sehen»); her kan overalt underforstaaes et ubestemt subjekt for infinitiven (eller denne opfattes som upersonlig): *heyrða ek segja; lét hann búð tjalda; konungr bað fjǫtra Hallfrið.* Dette er endnu det almindelige udtryk ved «høre» og «lade», ogsaa undertiden ved «se»: har du seet stykket spille; jeg har hørt sige; han lod bygge en kirke. Tidligere ogsaa ved «bede»: oc baade genesten dræbe han (Romant. Digtn.) = de bød at dræbe ham. Ved *láta* var allerede i oldnorsk passiv infinitiv brugelig: *lét hann Grímhildi verða tekna.* I ældre dansk findes ved «høre» og «lade» hyppig passiv form: allæ mæn thette breff see ællær høre læsis (1444); jeg hørte hans Navn nævnes (Holb.); laat først kirkæ bygæs (Er. Kr.); laat sin søn Woldemar krones (ib.); lad ham kors-

fæstes (ældre bibler); en vis familiær Tone, hvoraf man let lod sig bedrages (Heiberg). Endnu siges: Gud lade forsøget krones med held; desuden hvor «lade» har betydningen «tillade»: han lod hende bli pisket (forskjelligt fra: han lod hende piske; anderledes ved refleksivet: han lod sig ikke forstyrre). Ligeledes bruges passiv infinitiv ofte for at hindre tvetydighed: jeg hørte ham bli kaldt (eller: kalde) ved navn (sml. tysk: ich hörte ihn rufen, baade som aktiv og passiv infinitiv). — Merk: hvem Drengens Fader var, behøves ei at sige (Wess.).

2. Ved henseendens infinitiv efter adjektiver: *firðir illir yfir at fara;* dette hverv er ikke let at udføre. — Paa samme maade: han er verd at hjelpe (du est werd at loffuis, Chr. Ped.).

3. Ved infinitiv efter «være» til betegnelse af en nødvendighed eller mulighed: *þér er þat at segja;* hvad er nu at gjøre; han er at dadle (engelsk: he is to be blamed). — Ligesaa: dette tilfælde blir at behandle for sig; meget stod endnu tilbage at gjøre; det staar ikke til at ændre (sml. «staa til troende», af nedertysk: dat steit to lovende, altsaa oprindelig gerundium).

123. Som subjekt staar infinitiven særlig hyppig ved upersonlige udtryk: *mik fara tíðir; lysti hann at kyssa hana;* samt i udtryk med *vera: létt er lauss at fara.* Modsat af hvad man skulde vente, staar her allerede i oldnorsk mest *at.* Sagen er den, at i de fleste tilfælde var en dobbelt opfatning mulig: i *mik fara tíðir* er infinitiven ligefrem subjekt for verbet (at fare udgjør min lyst); men verbet kan ogsaa tages rent upersonligt: jeg har en lyst som gaar i retning af at reise = *mik tíðir at fara.* Den af denne dobbelte opfatning fremkaldte vaklen i brugen af *at* ophørte efterhaanden, og «at» blev det herskende.

I dansk er de upersonlige udtryk blit personlige og hører saaledes under § 125. I ældre tid hed det endnu: hannum tocktis ath wæræ hiemmæ (K. Magn.); hannem lyster i leding at fare (Folkev.); o. lign. Bedst holdt den upersonlige brug sig ved verbet «burde», saaledes særlig i Bibelen og i lovstilen. I 16. aarh. findes begge konstruktioner, dog altid med «at»: da burde dennom at vere Gud tacknemmelige (Abs. Ped.) — huilcket hun dog haffde burt att giøre (St. D. Pr.). Nu har ordet rettet sig efter de modale hjelpeverber.

I de øvrige tilfælde tilføies altid «at»: at klage nytter ikke, eller (med upersonlig form): det nytter ikke at klage.

Hvor subjektsforestillingen er sterkt udhævet, kan «at» undertiden mangle: døe var min fulde Agt (Wess.); endnu kunde man vel sige: love er lettere end holde (sml. oldn. *ganga er betra en gista sé*). Ligeledes efter «end» (som i engelsk efter «than»): det er jo bedre end gaa ock tencke ont (Pallad.).

124. Som rent prædikatsord kan infinitiven kun sjelden forekomme: sligt er at friste Gud; dette maa kaldes at komme fra asken i ilden. Derimod staar det oftere som del af prædikatet. Saaledes i oldnorsk ved *þykkja: þeim þótti hann vera kátr*. Videre ved de refleksive verber som betyder «sige sig at være»: *hon lézk vera læknir*. Endelig undertiden, men yderst sjelden, ved passiv af de i § 126 nævnte verber: *rytningar eru fyrirboðnir at bera* (det er forbudt at bære dolke); samt ved passiv af verbet *sjá* (§ 127): *váru sénar stórar eldingar fljúga ór norðri; var þá séinn eldligr stǫpull falla af himni*. Ellers anvendes ved passive verber en sætning med *at: Helgi ok Sváfa, er sagt, at væri endrborin* = siges at være gjenfødt. En «nominativ med infinitiv» i strengere forstand (som passiv af «akkusativ med infinitiv», hvorom se § 128) findes saaledes ikke i oldnorsk.

I dansk er anvendelsen af infinitiv som subjektsprædikat langt mere udstrakt end i oldnorsk, kun at ved verber med betydningen «sige sig at være» anvendes akkusativ med infinitiv (§ 128): din festemø tøcker mig ath wære fager oc skøn (Chr. Ped.); skraaler hand saa høyt, at mand tyckis Jorden skielue der ved (P. Cl.); farven syntes, tyktes, forekom mig nærmest at være grøn; hvilchet er seet saa at være schied (P. Cl.); han sees at ha været udenlands paa den tid; dette vides at forholde sig saaledes; hun (d. e. grævlingen) meenis at æde nogen forgifftige Røder (P. Cl.); han formodes at være flygtet; han siges at være rig. Denne saakaldte «nominativ med infinitiv» synes skabt efter latinsk mønster; i ældre tid var den idethele sjeldnere end nu.

125. Som et substantiv kan infinitiven staa som sætningens objekt: jeg ønsker ikke at se dig i mit hus. Almindelig betegner infinitiven som objekt en handling af sætningens subjekt. Rent objekt er infinitiven i udtryk som: *ætluðu at fara* = de agtede at reise; jeg vover at paastaa = jeg vover den paastand; jeg lærte at skrive = skrivning. Til de mer fordunklede objektsforhold, hvor infinitiven ikke kan ombyttes med et substantiv, hører konstruktionen med de saa-

kaldte hjelpeverber, af hvilke de fleste i oldnorsk ikke forbindes med *at* (saaledes *vilja, skulu, mega, *knega, munu*), nogle dog snart med snart uden dette (saaledes *kunna, þora, þurfa: þori ek eigi þann at nefna*). I det nuværende sprog har alle disse infinitiv uden «at»; *þurfa* er erstattet af «behøve», efterat dog en tidlang dets funktion var overtaget af «turde», hvori de to sammenblandede verber var smeltet sammen: I tør om intet mig, min Jomfrue, længe bede (Holb., = behøver) — tok torff engin forsøgit (Mand., = dog tør ingen forsøge det). Til de modale hjelpeverber har ogsaa sluttet sig det oprindelig upersonlige «burde» (§ 123), som i ældre dansk beholdt sit «at» ogsaa hvor det var gaaet over til personligt: som burde at udføres (Holb.); denne dom bør ved magt at stande (endnu brugelig retsformel).

Geta (ingressivt) og *eiga* (om pligt) staar i oldnorsk dels med dels uden *at*: *han gat* (*at*) *líta son sinn; hvat vér eigum* (*at*) *gera*. Det sidste anvendtes endnu paa reformationstiden og altid med «at»: eye at giøre. Kun tilsyneladende er *geta* med infinitiv bevaret i udtryk som «gidde arbeide»; disse er omdannede af *geta* med particip: § 139, e. Istedenfor disse oldnorske verber bruges nu — til betegnelse af handlingens begyndelse (sml. § 96) eller af en nødvendighed — «faa», i ældre tid altid med «at», i nutiden snart med snart uden dette (i norsk tale altid uden): tha bisscopen feck at see (K. Magn.); fanghæ at høre (P. Elies.); saa faar mand ath see (Chr. Ped.); han faar (at) finde sig deri (= maa); i vort folkesprog uden «at»: eg fær vel gjera det (ligesaa: eg lyt gjera det, oldn. *ek hlýt at gera þat* «maa gjøre det»). En lignende betydning af nødvendighed eller pligt har *hafa*: *hann hugleiðir með sér, hvat þessi sýn mun hafa at þýða* = har at (skal) betyde; man haver ikke at lede efter fleere Exempler (Holb., = behøver); du har at lystre. Hvor ved «faa» og «ha» infinitiven igjen har et objekt, kan denne konstruktion ombyttes med en anden, hvorefter dette objekt henføres til verbet, og infinitiven føies til som bestemmelsens infinitiv. I oldnorsk afgjør ordstillingen intet med hensyn til muligheden af den sidstnævnte opfatning, idet infinitiven her ofte sættes foran sit objekt (se § 186): *þá gátu menn at sjá land* — *þá geta þeir Hákon jarl at líta; hafa at varðveita fé* — *þeim ǫllum sem ei hafa áðr konungs fé at varðveita*. I det moderne sprog er ordstillingen afgjørende for analysen: her skal du faa se noget rart — faa noget rart at se (da faar mand aldrig at se noget nyt, Abs. Ped.); han fik aldrig vide det —

fik det aldrig at vide; desværre har jeg at meddele Dem en sørgelig efterretning — ha noget at varetage. I udtryk som: «jeg har ham at takke derfor» er «ham» egentlig afhængigt af infinitiven, men forstaaes nu almindelig som objekt for «har». Ogsaa ellers kan, hvor den gamle ordstilling med infinitivens objekt foran samme er bevaret, et oprindelig til infinitiven hørende objekt opfattes som afhængigt af verbum finitum: jeg lærte ham snart at kjende. For den ældre tid er analysen ofte vanskelig, idet den gamle ordfølge da endnu var levende: de tørffde ingen liws ved ath tende om natten (Chr. Ped.).

I vort nuværende talesprog udelades «at» ofte ogsaa ved andre verber end hjelpeverberne, vistnok ved indflydelse af disse; i dette tilfælde svækkes det styrende verbum ofte i betoning: tænker du at blí her — tænker du blí her. Saaledes f. eks.: saa slipper du vente; vover du sige det (= tør); han pleier gjøre det; orker du gaa (= kan). Ligedan i folkesproget: pla vera, orka gaa. Hyppig hos Dass. I ældre dansk ogsaa ved «begynde»: han begyntæ paa kallæ herræns naffn (Bib. fra 15. aarh.); och beginte slas pa nyth (K. Magn.).

Et omskrivende udtryk dannes i oldnorsk ved *gera* med infinitiv (uden *at*): *sól gerði eigi skína* (engelsk: the sun did not shine; ligesaa i tysk folkelig stil). Denne forbindelse bruges endnu hvor infinitiven særlig skal udhæves: og græde gjorde store og græde gjorde smaa, og græde gjorde Barnet, som i Vuggen laa (Øhl.); sørge gjorde hun (Winther); skamme mig gjorde jeg (Drachmann). Norsk folkesprog: dei gjera baade slaa og spenna. Ved attraktion antager dog infinitiven ofte (særlig i norsk) samme finite form som «gjøre» har: *ef hann gerir bæði sær ok slær;* skjælver gjør du ogsaa (Elster); drak gjorde han ogsaa (Ibsen). Norsk folkesprog: drakk gjorde han munarlega. Ensartet er forholdet ved «ikke gjøre andet end»: han gjør (bestiller, foretager sig) ikke andet end (at) læse — hun gjorde ikke andet end sukkede (Holb.); han bestilte ikke andet end gik fra det ene sted til det andet (Blicher). Ogsaa hvor prædikatet bestaar af et verbum med absolut brugt præposition, bruges i vor tale og i folkesproget sidestilling ved siden af objektiv infinitiv: dei heldo paa og høyade — han held paa at slaa; han tok til og gjekk — han tok til at ganga. Ligedan i svensk dagligtale: han höll på å föll = han holdt paa og faldt. Denne udvikling er formidlet ved udtalen af «at» og «og» som «aa» (§ 121, anm.).

Ved elliptisk udtryksmaade kan — særlig ved verbet «give» — en bestemmelsens infinitiv faa udseende af at staa som objekt: give en at drikke (vand eller lign.); giffuer Moderen hannom at die (P. Cl., nemlig: sit bryst), nu: give die (hvor «die» urigtig opfattes som substantiv). Ligeledes kan i en akkusativ med infinitiv «sig» udelades, hvorved infinitiven tilsyneladende blir objekt: se § 128.

126. I andre tilfælde betegner infinitiven en h a n d l i n g a f o b j e k t e t (resp. hensynsobjektet). Rent objekt er infinitiven i udtryk som: lære en at læse (oldn. *kenna e-m e-t*); byde en gjøre noget (*bjóða e-m e-t*). Fjernere objekt er den i udtryk som: bede en gjøre noget (oldn. *biðja e-n e-s*). Ved et saadant fjernere forhold tilføies nu mest præposition, især «til»: egge en til at gjøre noget (*eggja e-n e-s*). Det fælles for alle disse verber er, at de betegner en indvirkning paa en anden med en handling af denne til formaal. Undertiden kan en sætning opfattes baade efter denne og efter foregaaende §: jeg tilbød ham at reise istedet (i hans sted — i mit sted). Infinitiven har i oldnorsk regelmæssig *at*, undtagen efter *biðja* og *láta*: *bauð honum at eignask allt ríkit; eggjaði Reginn Fáfni at drepa Sigurð — nú bið þú hann ganga; vil ek, at þú látir mik vita.* I vort nuværende sprog har foruden «bede» og «lade» ofte ogsaa «byde» infinitiv uden «at».

Ved «bede» og «lade» udelades ofte objektet: *konungr bað ganga eptir honum; hann lét búð tjalda* (sml. § 122, 1); bede hilse; han bad undskylde; her Gerin lod sige dig, ath (Chr. Ped.); han vilde ikke lade sig sige (hvor «sig» er hensynsobjekt for «sige»); han lod staa til; lad gaa; lad saa være. Ligedan: han anbefalede at se tiden an (= at man skulde). Hvor ved «lade» infinitiven igjen har et objekt, kan denne konstruktion ombyttes med en anden, hvor objektet er direkte afhængigt af verbet: *ek hefi velta látit slíka sem þú ert* (*velta* styrer dativ) — *hann ætlaði at láta dóms biða*. Da ordstillingen her intet afgjør (sml. § 186), er det umuligt at sige om den sidstnævnte konstruktion foreligger i udtryk som: *hann lét ok kirkju gera* (= *hann lét gera kirkju*). I ældre dansk stod objektet mest efter infinitiven og opfattedes da sikkert som styret af denne: de ypperste Prester lode binde Jesum (Chr. Ped.); siden lod han christne mange Saracener oc lod bygge mange kirker (ib.); hui lader dw saa drebe dine mend (ib.); da lad henge os alle sammen (ib.); de som icke wilde lade cristne dem (ib.; sml. oldn. *er konungr hafði*

skírast látit = ladet sig døbe; *láta fallask* = lade sig falde); lod meget indskrænke sin Hofstat (Holb.). Sjeldnere stod objektet foran infinitiven: laat seg døbæ (Er. Kr.); laat i hiæl slaa Sanctæ Thomas (ib.). Det moderne sprog kjender begge konstruktioner: han lod bordet dække — han lod sig sy en ny frak; akademiet lod en medalje præge — lod præge en medalje. Hvor objektet henføres til verbet, opfattes infinitiven passivisk: de lod Jesus binde; herved er et udtryk som «han lod mig sige» blit dobbelttydigt, idet «lod» baade kan være «tillod» og «bevirkede». Meget sjelden er en saadan dobbeltkonstruktion ved andre verber end «lade»: *eggjaði mjǫk uppreistar at gera móti Ólafi konungi,* hvor nomenet er objekt for verbet og infinitiven føies supplerende til. Mindre sikker er analysen af følgende eksempel: at hun aldrig haffde begerit saadanne ord aff hende at sige paa her Jørgen (St. D. Pr.), hvor vi vilde sige: begjæret af hende at sige saadanne ord; her kan ordstillingen være den gamle.

127. I et fjernere objektsforhold er infinitiv føiet til objektet for en del sanseverber, saa at dette objekt danner infinitivens subjekt, hvor der er tale om en med handlingen samtidig iagttagelse af denne. Denne brug er fællesgermansk: gotisk *gasaiƕwan sunu mans ussteigan;* oldn. *sér hon upp koma jǫrð or ægi.* Saadanne verber er *sjá, heyra* samt *finna: Billings mey ek fann beðjum á sólhvíta sofa* (tysk: ich fand sie schlafen). Infinitiv staar uden *at.*

I vort folkesprog bruges denne konstruktion ved sjaa, høyra og kjenna. I dansk ved: se, høre, kjende, føle, samt i ældre tid ved «finde»: jeg ser, hører ham komme; hun følte, kjendte sit hjerte banke; fand hand en liden baad ligge till rede (Chr. Ped.); han fant dem soffue (ib.); oc fant andre staa ledige (Bib. 1550); jeg fandt de to gamle Gubber sove (Øhl.; her maaske ved tysk indflydelse). Andre synonyme verber, som «merke», «fornemme», konstrueres derimod ikke paa denne vis.

I ældre tid tilføies ofte «at»: ihvem du end ser at falde (Folkev.); man tre Spidsborgere ved Bordet sidde saa helt tankefulde og bag Øret sig at klaa (Holb.); saaledes seer man Børn et Huus af Kort at bygge og deres Hænders Verk beskue ganske trygge (Wess.); jeg hører denne Røst alvorligen at sige (ib.); man saae ham at bortskienke mange Pund Sølv (Molbech); overhovedet har jeg sielden hørt Fru Sigbrit at sige noget ondt Ord til Dyveke (Hauch); der fandt jeg Hytter at stande (Dass).

Ved «høre» kan objektet udelades: jeg har hørt paastaa, hørt tale derom (hvor «tale» ofte urigtig opfattes som substantiv); dog huerchen les mand heller hører at sige aff, at (Abs. Ped.). Saaledes er vistnok ogsaa det oprindelige forhold ved: jeg har hørt ham rose; d. v. s. «ham» er objekt for «rose»; for den moderne sprogfølelse staar infinitiven i saadanne udtryk som passivisk, og «ham» opfattes som objekt for «har hørt». Med passiv infinitiv: da han udi et lystigt Selskab hørte ofte Guds Navn at nævnes (Holb.; se § 122, 1). Anderledes er forholdet ved «se»; her kunde objektet oprindelig ikke udelades (sml. § 122, 1), hvorfor infinitiven maa sættes i passiv form, hvor betydningen er passivisk: jeg har seet ham males, bli malt (medens det tyske «ich habe ihn malen sehen» baade er aktivisk og passivisk); dog siges ogsaa ved analogi med «høre» (og muligens desuden ved tysk indflydelse): har du seet stykket spille, o. lign.

128. Fra den i forrige § omtalte forbindelse, hvor infinitiven er direkte objekt for hovedverbet, er overgangen til den friere akkusativ med infinitiv næsten umerkelig. Denne adskiller sig fra den omhandlede konstruktion derved at det hele udtryk (akkusativen + infinitiven) danner verbets objekt. Medens den anden forbindelse endnu er i fuld brug, er denne nu omtrent gaaet ud af sproget. Verber som tager en akkusativ med infinitiv i strengere forstand er først og fremst de i forrige § nævnte verba sentiendi, hvor der betegnes en ikke samtidig iagttagelse, eller hvor disse verber bruges i overført betydning; dernæst udsagns- og meningsverber; og endelig de som udtrykker vilje, ønske eller befaling: *ek heyrði hann sjúkan vera* (gotisk *gehausida ina siukan*); *kvað konung hafa farit or landi; kalla ek yðr vera yfirkomna; þeir trúðu hann guð vera; seggi vil ek alla í sal ganga.*

Saadan akkusativ med infinitiv var i ældre dansk i overmaade levende brug, medens vort folkesprog ikke kjender den. Meget hyppig tilføies «at». Eksempler: faþer kallar sik hava waret brytia (Sk. lov); the soghæ hans kiæræ modhær ingen hugsualilsæ haffuæ (15. aarh.); denne var den, som ieg sagde eder aff at komme skulle (Chr. Ped.); de mene inghen wære saa dierff (P. Elies.); han wiste thet wære Gud imod (ib.); negte Gud wære Gud (ib.); att the taare sighe helgen icke wære helgen (ib.); huem sige Folcket Menniskens Søn at vere (Bib. 1550); befoel det at siunckis udi Haffsens dybhed (Ved.); oc bekende

det at vere en velgerning (Abs. Ped.); Hammer troer ieg at vere det ringiste stict (ib.); bekiende Christum at vere vor Gud (J. Niels.); huilchet Veidemend oc nu selff bekiende saa att vere (P. Cl.); det ved ieg icke at vere forsøgt (ib.); paa det at ingen schall thencke hannom der at ligge (ib.); alt det Queg som mand seer siugt vere (ib.); suarede, att hand det icke kunde necte att verre scheed (St. D. Pr.); Tacitus skrifver utryckelig det at hafve været for hænde (Birg. Tott, = forestaaende); til hvilcket at naae oc erlange, acter jeg disse Skrifter et meget nyttigt Middel at være (ib.); man ser at fremskinne Oprigtighed (Holb.); saaledes seer man at være skeed udi Engeland (ib.); hvilket Historien viser at være skeed (ib.); og tilstaaer jeg gjerne, intet Skrift mig at være forekommet af større Geist (ib.); i Amsterdam ser man intet Spøgelse, fordi Hollænderne ikke tror dem at være (ib.); Forandringer, som hun vidste at kunde være Nationen behagelige (ib.); han befoel de Hedenske Kirker at tillukkes og den Christne Troe eene at læres (ib.). Efter Holberg forekommer akkusativ med infinitiv (udenfor refleksivet) kun sporadisk (for Wessel er den saaledes fremmed): Penge, saae han, ikke at mangle (Guldberg); jeg fandt denne Dags Indtægter overstige en heel Maaneds (Baggesen). Nu væsentlig kun ved «finde» i overført betydning: jeg finder det at være min pligt. Om berøringer med objektsprædikatet se § 68, 1.

Er infinitivens og det styrende verbums subjekt samme person, indtræder i oldnorsk forbindelsen af refleksivt verbum med nominativisk infinitiv: *kvazk vera sendr.* I den lærde stil erstattes denne af en til det moderne udtryk svarende konstruktion: *kvað sik vera sendan; sættargerð, er hann segir sik nauðigan gert hafa.* I ældre tid mangler her «at» undertiden, i nutidssproget aldrig: huem kand sije seg ath wære for wden synd (P. Elies.); han lader seg att wære theris herre (ib.); sagde sig at have forstand vdi Krigshandel (Ved.); han siger seg nyaarsdag haue draged fraa Københaffn (Abs. Ped.); menendis sig at kunne bekomme deris riger i gien (ib.); her Peder sagde seg icke at have giffuit hende forloff (J. Niels.); da suaarede hun sig gerne at wille (St. D. Pr.); nechtede sigh aldrig haffue sagt saadanne ordt (ib.); wdj huilchit (breff) hand bekiende sig at haffue werit (ib.); effterdj hun wiste sig at haffue sin egen ectemand (ib.). Hos Holberg er saadanne udtryk sjeldne, hos Wessel mangler eksempler. Moderne (men lidet yndede) udtryk er:

han siger sig at ha gjort det; han mener sig at være forurettet. Af samme art er egentlig ogsaa: det viste sig at være sandt; men her udgjør «vise sig» logisk ett udtryk.

I visse tilfælde kan fra reformationstiden af (efter tysk mønster) refleksivet udelades: the berømme at haffue then helliandt (P. Elies.); jeg sagde icke at kunde (El. Ulfeldt); hun suarte icke at wide ded (ib.). Saaledes endnu efter verber som «erklære, negte, tro, mene»: han negtede at reise; han paastod, ikke at kjende noget til det; dog kun hvor infinitiven betegner en handling af eller kundskab hos subjektet: jeg tror at vide — men ikke: jeg tror at lide af gigt, jeg tror at forurettes.

Ligesom den saakaldte «nominativ med infinitiv» synes dannet efter latinsk mønster (§ 124), saaledes findes i ældre dansk ogsaa enkeltvis i lærd stil «akkusativ med infinitiv» efter upersonligt passiv: af huilcket giffues tilkende, scriffthen icke være saa klar (P. Elies.); thet sies, Gud ath icke wijde (ib.); andensted læsis hannem at være bleffuen beholden (= reddet, Huitf.); sml. § 8.

129. Skjønt infinitiven egentlig er et substantiv, kan den dog oprindelig ikke, saaledes som andre substantiver, direkte forbindes m e d e t s u b s t a n t i v som styret af dette. I oldnorsk heder «lyst til at reise» ikke *hugr* (*at*) *fara*, men *farar hugr*. Heller ikke som forklarende tillæg (i lighed med den definitive genitiv) kunde infinitiv oprindelig forbindes med et substantiv (som i vort «kunsten at skrive»). Først naar substantivet i forbindelse med *hafa* og *vera* kommer til at danne et verbalt udtryk, kan infinitiv tilføies, som til de i § 125 nævnte verber, med hvilke saadanne substantiviske udsagn blir synonyme. Som ved disse verber kunde *at* mangle eller staa, alt efter den oprindelige opfatning af infinitiven som objekt eller som maalet for handlingen; dog udelades *at* i oldnorsk kun i det poetiske sprog: *hafa hug hjǫrum at bregða; sína talði litla fýsi* (scil. *vera*) *at róa lengra* (= *sagði sik lítt fýsa*); *mál er at ríða* (= *nú skal ríða*).

I det senere sprog er udtryk som «lysten at reise drev ham dertil» abstraheret af forbindelser som «ha lyst (til) at reise» (= reiselyst). Saaledes ogsaa: kunsten at skrive (= skrivekunsten); Begiærlighed at beskadige (Holb.); hans store Omhu at lede efter Nøgle til et og andet Skrift (ib.). Nu er den direkte forbindelse af infinitiven sjeldnere, uden hvor den staar som forklarende tillæg («kunsten at skrive»). Ellers tilknyttes

den mest med præpositioner: lyst til at reise; begjærlighed efter at opnaa; omhu i at lede.

130. Til adjektiver føies infinitiv paa en tredobbelt maade.

a. Som til et ved substantiv dannet udsagn kan i oldnorsk infinitiv ogsaa føies til et adjektivisk, ikke til adjektivet alene. Saadanne adjektiver er de som betegner vane, beredthed, skikkethed, begjærlighed, berettigelse, osv.: *vápn er hann var vanr at hafa; vera búinn at ríða; vera lystr at lifa; úfúss em ek at láta þetta band á mik leggja.* Kun i det poetiske sprog kan undertiden *at* mangle. I ældre dansk var saadanne udtryk hyppigere: huer skulde vere rede at udgyde sit blod for anden (Ved.). Endnu: være skyldig (pligtig) at gjøre noget (men: forpligtet til); jeg er ikke verd (= fortjener) at kaldes din søn (men: verdig til). Almindelig tilføies en præposition: rede til, begjærlig efter, osv.

b. Medens ved den foregaaende gruppe infinitiven er styret af hele det verbalt følte udtryk, kan ved andre adjektiver infinitiv staa paa en friere maade, som betegnelse for den handling med hensyn til hvilken egenskaben fremtræder. Denne infinitiv nedstammer direkte fra det gamle gerundium, hvorfor *at* her aldrig (udenfor poesien) kan mangle: *drjúgr at ljúga* (drøi til at lyve); *firðir illir yfir at fara; hræðiligr at sjá* (frygtelig at skue). Saaledes fremdeles: den er let at lokke, som efter vil hoppe; han er ikke god at komme til rette med.

c. Hvor adjektivet har adverbiet «saa» foran sig, betegnes ved infinitiven en følge: vær saa snil at sige mig. Ved imperativ bruges ogsaa sideordning: vær saa snil og sig mig, ligesom i svensk dagligtale samt tysk (seien Sie so gut und tun Sie das) og engelsk (be so kind and tell me). Hvor «saa» mangler, gaar betydningen over i kausal: er du gal at bære dig saadan ad.

131. Efter præpositioner brugtes infinitiv hverken i urgermansk eller i oldnorsk. Derimod kunde i oldnorsk en infinitiv føies bestemmende eller forklarende til et af præposition styret pronomen: *þeir urðu á þat sáttir at kjósa Einar til erkibyskups; til þess var vígðr at boða lýðum guðs nafn.* Her kan pronomenet udelades, hvorved præpositionen kommer til at staa absolut, som betonet adverbium; den styrer altsaa ikke her infinitiven, hvorfra den kan adskilles ved mellemkommende ord; ofte kan ogsaa præpositionen mangle, hvorved fremkommer

de i de to foregaaende paragrafer omhandlede konstruktioner: *ek em búinn* (*til*) *at fara; mér er vili* (*til*) *at berjask; er tími* (*til*) *at ganga á fund konungs; ek skal fá menn til at biðja hennar; þeir eggjuðu' til Gottorm at drepa Sigurð; alla stund skal ek á leggja yðr at hjálpa.*

I ældre dansk kunde præpositionen endnu adskilles fra infinitiven: en liden hund, som til er vant at krybe ind i hullet (1591). Men ogsaa lige foran infinitiven synes den tildels at ha bevaret sin tone og altsaa været følt som adverbium: kenne i da icke oss gode fore at gaa it bud (Abs. Ped.). Snart svækkedes dog tonen, og præpositionen opfattedes ligefrem som styrende infinitiven: god for at gaa. Saadan præpositionel infinitiv har i det nyere sprog grebet sterkt om sig paa bekostning af den enkle infinitiv: saa tog de Kompaner at trætte (Dass; oldn. *tóku menn at binda sár sín*); vil jeg lade mig nøye at bede Gud for ham (Holb.); bør man holde den at være retfærdig (ib.); jeg raader ikke at forestille flere Stykker af samme Natur (ib.) — tid til at reise; sen til at gaa. Særlig hyppig er forbindelsen «til at» (i vort folkesprog er den endog den eneste), som hos det 17. aarh.'s norske forfattere bruges langt ud over sit nuværende omraade; saaledes fremforalt hos Dass: sligt er ikke let til at vove; slig Dyr er vel værd til at fange; i haver jer ei til at skynde; min Hane, hold op til at gale; saa fanger de an til at true; lad ham tilsige til at vige; hos Holberg: maaden til at forsvare den paa; Begjærlighed til at tale; Knuder, som kan blive vanskelige til at løse; som jeg ved uvis Kriig forsøgte til at vinde. Vi gjenkjender heri den yndede vestlandske forbindelse «te aa», hvoraf bergensk «te», der optræder som rent infinitivmerke (ligedan i vore folkeviser: fæl te ljuge; sein te sjode).

Hvor præpositionen ikke ligefrem hører sammen med det foregaaende verbum (som i: raade til at reise), hvor altsaa infinitiven er løsere tilknyttet (som i: for at, ved at, uden at), tænkes nu almindelig hovedverbets subjekt ogsaa som subjekt for infinitiven, og den præpositionelle infinitiv anvendes i regelen kun hvor dette er muligt. Denne stivhed i sprogbrugen kjendtes ikke i ældre tid; saaledes har f. eks. Holberg: der findes jo andre Ting, som kan tiene Mennesket til Recreation, uden at gribe til blodige Leege; de tvende Principia, som han meener at kunde være antagelige, uden at giøre Skaar udi Guds Enevolds-Magt; at Nøglerne ikkun behøvedes for at aabne deres

egne Hierner; hvis Retfærdighed skal overtrædes, saa maa den overtrædes for at hærske; saaledes bleve Collegia canonicorum staaende, eendeel for den Aarsag, eendeel ogsaa for der at dømmes i Egteskabs Sager; han skikkede Gylippum med 1500 Talenter til Lacedæmon for der at indføres udi Statens Skat-Kammer; saa cureres ey heller en Stat ved at udrødde een Feil. Dette sidste eksempel er dog fremdeles uden anstød, ligesom det første med «for at».

Hvor infinitiven har et objekt, stod dette tidligere meget almindelig lige foran infinitiven, hvorved præpositionen fik udseende af at styre substantivet. Denne konstruktion gaar tilbage paa en gammel dobbelthed i ordstillingen (§ 186): *ógjarn gott at vinna — gjarnari at séra aðra enn at hlífa sér; þykkisk ek makligri* (værdigere til) *mína bøn at þiggja enn berserkir þessir — fúss véra ek at fara þessa ferð.* Eksempler er: giort stor bekaastning paa sin Skibsflode at bygge (Ved.); eit folck, bequemt til alle hande konster at lere (Abs. Ped.); vere tilstede til kongens behoff at foruare (ib.; = for at varetage kongens interesser); oc drifue deris Lyst met Mennisken at plage (P. Cl.); de bevare (= befatte) sig intet met Jorden at forarbeide (ib.). Saaledes endnu meget almindelig i forrige aarhundrede: mæctig til nogen at imodstaae; selvvillig til Kjerlighed at udviise; doven til sin Gjerning at gjøre; bequem til en Bestilling at forestaa; begjerlig efter Ære at bekomme; omhyggelig for sig og sine at nære; han beflitter sig paa boglige Konster at lære. Ved enkelte af de nævnte eksempler kan man være i tvil om man ikke har at antage komplement med udfyldende infinitiv (se § 132, c); denne sidste konstruktion synes at foreligge i: begiffue sig hen til andre Lande at indtage (P. Cl.); haffuer wi lagt osz vdj sagenn at forlige (St. D. Pr.).

132. Infinitiv føies paa friere vis til verber i følgende tre tilfælde:

a. Til verberne «være» og «bli (vorde)». Ved «være» betegnes enten en pligt, nødvendighed eller en mulighed (§ 122, 3): *þér er at þegja; hvat er at gera; nú er at segja; gnýr var at heyra;* der var icke Korn at bekomme (P. Cl.); der var ikke et menneske at se; han er ikke (til) at spøge med. Merk: *ok var þar mikilli ǫsku af at moka,* hvor vi anvender personligt udtryk. Ved «vorde (bli)» betegnes en nødvendighed eller en sikker fremtidighed (= komme til at; § 96): *verð ek nú (at) flýja* (jeg blir nødt til at flygte); nw worder jeg ath fly (K. Magn.); thi

worder ieg nw ath kallis en forredere (Chr. Ped.); spørsmaalet blir at anse for uløseligt.

b. Ved bevægelsesverber til betegnelse af en hensigt: *gengu menn at heyra tíðir; settast at hvílast; leggjast niðr at sofna* (= *til svefns*). Ofte uden *at*: *gekk bera; koma ræna hana ríki; Óðinn ferr við úlf vega.* Saaledes navnlig hvor infinitiven staar foran verbet: *ganga at sofa* — *þeir munu þá sofa ganga; gekk at eiga konu* — *konu skal ek eiga ganga.* Denne dobbelthed er urgermansk: gotisk *qêmun saihwan* — angelsaksisk *hîe cômon þæt lond tô scêawienne* (gerundium).

I det moderne sprog er hensigtens infinitiv endnu hyppig ved verber som «gaa», «komme», «sende»; dog er den betydelig indskrænket ved «for at». Ligesom i tysk (ich bin angeln gewesen) kan den ogsaa staa ved «være» (med adverbium): han er ude at fiske. I ældre dansk brugtes den undertiden ogsaa ved andre verber: dette og andet siger jeg ikke at forsvare mit Levnet og Opførsel herudi, men for at undervise (Holb.).

Sporadisk findes i oldnorsk en hensigtens infinitiv ved hvileverber: *Heimdallr sitr þar at gæta brúarinnar;* sml. gotisk *sat faur wig du aihtrôn,* tysk: was steht ihr horchen (saa stadig i hollandsk). Almindelig bruges dog her sideordning: *eitt kveld er þeir sátu ok drukku,* ligesom altid i dansk og i vort folkesprog: siddæ oc tigghe (15. aarh.); Karll logh och soff (Chr. Ped.); staa ikke der og glo; dei liggja og trætta jamt; hon sat og saumade. Denne konstruktion har undertiden ogsaa grebet bevægelsesverberne: *leggjast niðr ok sofa.* Støttet af det lydlige sammenfald af *ok* og *at* i «aa» (se § 121, anm.) er denne sidestilling, særlig i vor dagligtale, blit almindelig ved «gaa» og «komme» samt «være»: han gik og hentede bogen; kommer du her og tigger igjen (naar han vil at tigge gaa, Dass); han er ude og fisker (fisk som de hafde wæret henne och fiske, Monrad); sml. svensk dagligtale: hva har du varit å gjort. Ligedan: han satte sig og læste = han satte sig til at læse (derimod har «han lagde sig og sov» ikke betydning af hensigt). Ved imperativ er denne udtryksmaade fast: kom ikke her og snak om den ting; ligedan i vort folkesprog: kom ikkje her og ljug fyre meg; far ikkje so og tøv; tysk: geh und hole; engelsk: go and fetch.

Anm. Det paafaldende udtryk «jeg fandt ham gaaende og drive» er ikke gjennem sammenfald af «og» med «at» omdannet af «at drive» (eftersom her ingen hensigt betegnes), skjønt Holberg endog (men urigtig) skri-

ver: han fandt samme Trold siddende paa en Høy at græde. Samtidig med at «jeg fandt ham ligge» blev til «jeg fandt ham liggende» (§ 139, 2, a), blev «jeg fandt ham ligge og læse» til «jeg fandt ham liggende og læse»; saaledes i 15. aarh.: ther fan han sancte Clements modher siddendes oc tigghe. P. Claussøn skriver, med attraktion af infinitiven til verbet: jeg haffuer oc funden hannem (bjørnen) liggendis ved een Foes oc lyd paa (= og lytte dertil). Ogsaa udtryk som «han blev staaende og stirre efter hende» er nye i sproget og dannede efter infinitiv «staa og stirre»; først i 15. aarh. optræder participiet i denne forbindelse: ther bleff the sidhende (Rimkr.); forbilledet er ældre tysk. Her er attraktionen til verbet i dagligtale meget almindelig: han blev staaende og stirrede efter hende.

c. En bestemmelsens infinitiv føies til et udsagn som i og for sig er fuldstændigt, for at tydeliggjøre dette: *gaf hrǫfnum blóð at drekka; eiga mart at tala;* han bad om lidt vand at drikke; dette er ikke noget for børn at høre; han har intet at leve af, at bestille; har du noget at indvende. Merk: ha (noget) med en at gjøre, hvor ved nomenets udeladelse udtrykket falder under § 125 (sml. tysk: ich habe zu tun = har noget at gjøre; er hat zu leben = har nok at leve af). Rent pleonastisk er infinitiven i det danske: ikke ville vide (noget) af en at sige, hvor vi ingen infinitiv har (sml. tysk: nichts von einem wissen wollen, egentlig: ikke ville høre tale om en); i 15. aarh.: ey wiiste hun at sege aff noghre gode daghe; inghen hørde eller wiiste aff noghen brudt at seghe (= vidste om nogen brud). Lignende i oldnorsk: *setti hann dreyrrauðan á at sjá* = han blev blodrød (at se til). — Om denne konstruktions konkurrance med andre se § 125, 126, 131.

I ældre tid brugtes oftere en løsere tilknyttet bestemmelsens infinitiv, hvor nu anvendes bisætninger: haffuer vi denne sag indfunden for borgemester och raad, der om at kiende som rettist kand vere (St. D. P.); oc haffuer ui indset sagen till laugmanden, hannem endelig der om at sententiere (ib.); Propheterne true med fire Slags Ting, for Synder at sendes i Verden omkring (Dass, = engelsk: to be sent).

133. Den absolute infinitiv, hvis subjekt er den talende eller et ubestemt «man», føies til det hele udsagn: *fyrst at segja frá Óðni* (for nu først at tale om Odin); nw at tale om thenne artikel (P. Elies.); med faa ord at sige (Abs. Ped.); kort at sige (Holb.); sandt at sige; at sige, hvis du ønsker det; efter udseendet at dømme; vel at merke; (for) ikke at tale om.

En elliptisk infinitiv bruges i spørsmaal og indignerede udraab: hvorfor ei Skaftet tage og dermed Hunden fra dig jage

(Wess.); hvi dig omsonst umage (ib.); komme her og fortælle mig sligt. Ved tysk indflydelse ogsaa i bisætninger efter verbet «vide»: jeg neppe veed for Fryd paa hvilken Fod at staae (Wess.); ligedan i engelsk, fransk, italiensk og spansk.

134. Præsens infinitiv betegner verbets handling i almindelighed uden hensyn til tid. I forhold til et hovedverbum betegner den oftest det med dette verbums handling samtidige: jeg ser, saa ham komme. Efter visse verber ogsaa det fremtidige: jeg haaber at komme (se § 135). Meget almindelig bruges i oldnorsk efter det hypothetiske *mundi* præsens infinitiv for perfektum: *eigi gáði hann bryggjunnar, ok mundi hann ganga á kaf út, ef eigi tøki menn til hans* = vilde ha faldt i sjøen, hvis folk ikke havde grebet ham; *Adamr myndi ok eigi syndgast, ef eigi væri ormr* = Adam vilde ikke ha syndet, hvis ormen ikke havde været; dog ogsaa: *ella mundi verr farit hafa:* sml. § 115. Ved akkusativ med infinitiv bruges efter fortids hovedverbum præsens infinitiv ogsaa om en fortidig handling, naar denne er samtidig med hovedverbets: *þik síða kváðu.* Saaledes altid i vort nuværende sprog: de troede at vide. Ofte betegnedes dog i oldnorsk den fortidige handling ved en egen infinitivform: præteritum infinitiv. Denne dannedes oprindelig kun af hjelpeverberne *vilja, skulu* og *munu,* idet disses fortidsform *vildi, skyldi, mundi* antog endelsen *-u* (efter *skulu, munu*). Senere, især hos skaldene, dannedes en saadan infinitiv ogsaa af andre verber: *hǫfðu, kómu, frágu,* o. a. Denne form brugtes saavel om en med det fortidige hovedverbum samtidig handling: *þeir sǫgðusk fara skyldu,* som om en i forhold til nutidigt hovedverbum fortidig handling: *hvat hyggr þú brúði bendu.* Endnu i reformationstiden findes af og til en saadan infinitiv: sagde sig then tid icke viste (Abs. Ped.); sagde sig icke haffde tenckt saa stor forargelse at skulle kommet heraff (St. D. Pr.).

135. Futurum infinitiv bruges om den i forhold til hovedverbet fremtidige handling: *ósnjallr maðr hyggsk munu ey lifa.* Men futurum er, som ovenfor (§ 90) sagt, af nyere datum i de germanske sprog, og det fremtidige betegnedes oprindelig ved præsens. Saaledes da ogsaa, og fornemmelig, i infinitiv, hvor udtrykkelig betegnelse af fremtidighed ofte var mindre paakrævet. Saaledes anvendes præsens infinitiv altid om det fremtidige, hvor infinitiven angiver en hensigt: han arbeider for at leve; desuden efter verber som betegner vilje og befaling: han bød dem at gaa; samt idethele efter verber som

efter sit begreb har en fremtidig handling til objekt, som: agte, love, haabe. Ved flere af disse er dog begge udtryk mulige: han tænker at komme, at skulle komme; han lovede at (ville) hjelpe mig; hans n. (d. e. naade) acther at willæ met thett førsthæ forsendhe (1525). Hvor (i den forældede akkusativ med infinitiv) infinitivens subjekt er en anden person end hovedverbets, kan efter saadanne verber infinitiven ikke vel mangle futurisk udtryk; dog findes eksempler herpaa: saasom deraf flyder, at Gud haver skabt en Verden, som han forudsaa strax at bringes udi den Stand, som den er kommen ved Syndefaldet (Holb.).

136. Perfektum infinitiv bruges om en i forhold til hovedverbet fuldendt handling eller indtraadt tilstand: *þótti þetta mál hafa at óskum gengit.* I overensstemmelse med brugen af præsens indikativ (se § 91), kan i ældre tid ogsaa præsens infinitiv anvendes for perfektum infinitiv om det som har været og endnu varer: mig synes, at man burde for længe siden kiedes ved at se Comoedier udi samme Tone (Holb.).

I oldnorsk udelades ofte *vera* (sjeldnere *hafa*) efter *mun* og *mundi* samt *skal*, saa at altsaa perfektum infinitiv alene er betegnet ved participiet: *nú mun hann kominn útan.*

I dansk udelades kun «ha» (udeladelsen af «være» er kun tilsyneladende: se § 68, 1, b, α). Denne sløifning finder sted efter alle modale hjelpeverber, dog kun hvor disse staar i fortid: tha motte wij leffuet met sielffuer gud (Sjælens Klagem., = kunde ha levet); tha schulde wij saa wijt taled med teg, at hwermand schulde wist, at (P. Elies.); hans fader hagde loffuit hannem, ath han skulde bleffuit konge (Chr. Ped.); at han maatte faaet (Ved.); hvad mon han vilde sagt (Pall.); oc vilde drefft hende (St. D. Pr.); den quinde som han waar skylt for at skulle aat barn met (ib.); effterdj hun derfor kunde bleffuet affskylt met hannem (ib.); siu dieffle kunde fanget der aff mad (Tobiæ Kom.); som før ej kunde reist for krigen (J. Monrad). Holberg anvender helst det fulde udtryk; men ellers findes det forkortede anvendt ogsaa i litteraturen lige til vor tid: maaske jeg burde her handlet anderledes (Øhl.); han vilde mig frelst i Nøden (Ingemann); ingen skulde troet (Wilster); hyppig hos Grundtvig, Goldschmidt og hos nyere norske forfattere: Madam Kruse blev lidt rød i hovedet og vilde sagt noget (Kielland); dette jublende lyksalige ungdomsliv med kameraterne skulde jeg afholdt mig fra (Ibsen). I dansk og norsk dagligtale er saadanne udtryk

meget almindelige: det skulde jeg bare vidst; ligeledes i vore bygdemaal: eg vilde gjort det. I enkelte af de sidste har der ved sammenrykning med «ha» dannet sig en egen form paa *-a:* eg vilda gjort det (= vilde ha gjort); ligesaa: skulda = skulde ha, maatta = maatte ha.

De modale hjelpeverber brugtes i urgermansk ikke i de sammensatte tider (flere af dem har i oldnorsk intet perfekt particip). Det hypothetiske pluskvamperfektum af disse verber («jeg havde kunnet gjøre») er af senere oprindelse; i ældre tysk fandtes det ikke (middelhøitysk: ich künde getân haben), og engelsk mangler endnu denne form (I could have done), medens tysk har dannet den i senere tid (ich hätte tun können) og anvender den ved siden af den gamle udtryksmaade. I oldnorsk findes begge konstruktioner: *setit hefir þú svá nær, at þú mættir hafa hefnt þessa — sýnist mér, at mátt hefði svá verða* (at det havde kunnet ske saaledes); *gjarna mundi hann hafa viljat drepa hann* (han vilde gjerne ha dræbt, havde gjerne villet dræbe). I dansk er ogsaa begge udtryk anvendelige ved enkelte af disse verber. Her bruges pluskvamperfektum med præsens infinitiv naar hjelpeverbets oprindelige betydning er udhævet, imperfektum med perfektum infinitiv naar det staar mere modalt: du burde ha gjort det — du havde burdet gjøre det; du kunde ha gjort det — du havde kunnet gjøre det; jeg vilde ha sagt det, men turde ikke — hvis du havde villet sige det, havde du nok turdet.

Efter perfektum og pluskvamperfektum af de modale hjelpeverber forandres i ældre dansk infinitiven ofte til fortidsparticip: «han har ikke villet sige det» blir til «han har ikke villet sagt det». Her synes to momenter at ha været virksomme. Paa den ene side attraktion til det foregaaende particip; sml. tysk: er hat es nicht sagen wollen, hvor assimilationen er gaaet den modsatte vei. Paa den anden side en tidsforskyving, fremkaldt af det imperfektiske udtryk: han vilde (ha) sagt det; dette synes at fremgaa af enkelte norske bygdemaal, som her anvender den ovennævnte form paa *-a:* han hadde vilda sagt (efter: han vilda sagt, d. e. vilde ha sagt). Hvorvidt i et udtryk som «han har ikke villet sagt det» formen «sagt» rettest opfattes som rent particip eller som forkortet infinitiv, blir herefter ligesaa vanskeligt at afgjøre som spørsmaalet om man i det tyske «er hat es nicht sagen wollen» bør kalde «wollen» for en (uregelmæssig) participialform eller for infinitiv. Eksempler

er: han skulle icke haffue tørth bydh oss (K. Magn.); han haffuer mot weret deres widunder (Tausen); Peder hagde icke ellers toret kommet for vor herriss ansict (Chr. Ped.); da haffuer Gud villet straffet (Abs. Ped.); saa møgedt som ieg der-om haffuer kundet forfarrett (P. Cl.); som dog icke haffuer vild møt hannem (St. D. Pr.); dersom hand havde villet skyldt (Holb.); thi det, som man kalder Troldom, er noget underligt, som jeg aldrig har kunnet hittet Rede til (ib.); mig ikke havde kunnet giort saa glad (Baggesen); det har jeg hele Tiden villet spurgt om (Hertz). Dette udtryk er endnu brugeligt i dagligtale, samt i vort folkesprog: han hadde kunnat gjort det, og i svensk: om jag bara hade kunnat sluppit; jag hade bort sagt det förut. — Samme forhold som de modale hjelpeverber viser «lade» (ligesom i tysk «lassen»): haffuer ladett seg fundett (1525); the haffue ladt giordt registher (1525; men i samme brev ogsaa: strax haffuer hans nade ladett legge een menig skat paa); saadan helligh lerdom haffuer then sckamløsze ketter ladet wdgangeth (P. Elies.); Gud haffuer icke forgeffuis ladet screffuit den hellige skrifft (Chr. Ped.); i denne forblindelse haffuer Gud ladet os kommed och vered vdi (ib.); oc wor der ingen kircke, som han hagde icke ladet neder brødet (ib.); daa haffue de oc ladit skreffuit baade streng oc mild loug (Abs. Ped.); o, haffde wi hannem ladet hjemme bleffuet, wi kunde vel vden de penge leffuet (Tobiæ Kom.). Ogsaa hvor participiet maa opfattes aktivt, brugtes denne udtryksmaade: tw hauer lathet drotningh Sybylia seeth tegh (K. Magn.); gud haffuer ladit kongerne bygt saadan en monument (Abs. Ped.). Ogsaa i nyere tid findes denne konstruktion: ja, var det ikke det, jeg kunde ladet mit hode gaat paa (Lie); mjau, mjau, sa' katten, du kunde lat mig hat'en (barnerim); landsmaal: det kunde ho latet voret (Garborg). Om det gamle egte participium efter «lade» se § 139, 2, f.

Foruden denne udtryksmaade forekommer i ældre dansk samt i nyere jysk og sjællandsk den eiendommelighed at hjelpeverbet sættes i infinitiv og hovedverbet i participium, hvorved altsaa hjelpeverbum + hovedverbum behandles som én forbindelse og kun sidste led faar bøiningsmerke: haffuer kunde komet (1525); de haffue icke kunde fundet po den rette mening (Chr. Ped.); haffuer kunde fordraget (Ved.); jeg haffuer icke kunne spurt (Abs. Ped.); da haffuer handt icke vilde seet hinde (St. D. Pr.); hun haffuer endnu icke vilde modt (ib.); haffuer hun vilde

ladet myrde sin mand (ib.); han havde store Mænd af Skolen kunde slaaet (Holb.); havde du skulle glædet dig derover (ib.).

Endelig finder man ogsaa, vistnok ved tysk indflydelse, begge verber sat i infinitiv: haffuer K. M. beklagett seg thette och icke wilde annamme Krøningen (1525); siden haffuer huer bonde motte drage (ib.); hafde hand vel kunde bestaa det (Abs. Ped.).

En assimilation af infinitiv «ha» med det følgende participium findes undertiden ved den anden pluskvamperfektdannelse af de modale hjelpeverber: ath the schulle hafft giørdt nogen oprøør (1525); sml. en Huirvelvind schulle veret gaaet (P. Cl.).

Ogsaa efter imperfektum af de modale hjelpeverber (særlig «ville», sjeldnere «kunne» og «skulle») kan ved en tidsforskyvning indtræde particip istedenfor infinitiv. Dette particip opfattes vistnok rettest som forkortet perfektum infinitiv, hvilket ogsaa sees deraf at «ha» kan tilføies; saaledes i vor dagligtale: jeg løb til og vilde (ha) hjulpet ham op (= vilde hjelpe). Herved betegnes altsaa det tilsigtede unødig som ikke udført. Eksempler: A. gick til greuens hest och wille redet hannum (K. Magn.); hagde de icke før ment oc acted, at de skulle fonget deris liffuis føde oc bleffuit prester oc mwncke, da hagde de icke sat dem til scole (Chr. Ped., = skulde faa og bli); at hand kunde omkommet hannem (Bib. 1550); vilde de stiget ifra deris heste (Ved.); falt udi Vandet, der hand vilde hiulpet h. N. op (ib.); hand vilde duld sig (Abs. Ped.); oc meente at kunde slaget Biørnen (P. Cl.). I ældre tid forekommer denne brug undertiden ogsaa ved præsens «vil»: oc anden ting, som mand vill forvaret for Vand (P. Cl.); vistnok en direkte fortsættelse af oldnorske udtryk som: *ef þú vilt borgit hafa* (vil faa bjerget). Med tilføiet «ha»: wor til Sindts at wille haffue besøgt then Herredag i Otthens oc ladijtt hollit kroningen ther (1525).

Efter perfektum og især efter (hypothetisk) pluskvamperfektum blir ved assimilation med det foregaaende participium ofte en følgende infinitiv med «at» omgjort til fortidsparticip. Her maa (paa grund af «at») participiet være opfattet som forkortet perfektum infinitiv. Denne omdannelse formidles gjennem udtalen af «at» som «aa» (§ 121, anm.), hvilken har ført til at der undertiden skrives «og» for «at»: han haffde giordt min herre den willighed oc fult mig til Engeland (Jammersm.). Denne assimilation findes endnu i vor dagligtale og i folkesproget: det hadde voret moro te høyrt det; eg hadde inkje vaagat meg te

aa sagt det. Ældre eksempler er: so hadde han och tenkt at giord weth mig (Rimkrøn.); tha haffde thet icke wærett aff nød (= været nødvendigt) at seth nogen wildig logh (P. Elies.); thenom haffde bwrth at giffuet hwerandhen ret (ib.); da hafde det vered den alder beste ting i verden at bleffuit brudgom eller brud (Chr. Ped.); jeg hafde well intett tencht at fundett saadan noget i disse lande (J. Monrad); efter perfektum: haffuer hun bleffuen befunden at hafft samquem met manden (St. D. Pr.). Undertiden ogsaa efter imperfektum, hvor dette har betydning af pluskvamperfektum: wij wore plichtige at giort thet sex aar før thet schede (P. Elies.).

Ved infinitiv uden «at» findes den samme assimilation efter verberne «se» og «høre». Her har dog vistnok ogsaa det passive particip været medvirkende: *þeir sá vápnum brugðit; ek heyri góðs manns getit* (se § 139, 2, b). Hovedvegten maa imidlertid lægges paa attraktionen til det foregaaende particip, hvilket fremgaar deraf at denne omdannelse af infinitiv til particip kun foregaar efter perfektum og pluskvamperfektum af hovedverbet: nar haffuer thijn kettere hørt prest eller mwnck saa lærth eller predicket (P. Elies.); jeg har seet Gunnild Per Smeds manet Fanden til sig, løset og bundet ham (Holb.); man har jo ikke hørt en Troldmand eller Hexe bleven brændt i mange Aar (ib.).

Anm. Om participium efter «gide» se § 139, 2, e.

Participierne.

137. I. Participiet er verbets adjektiviske form, kun deri forskjelligt fra det egentlige adjektiv at det henfører den i handling eller tilstand bestaaende egenskab til en vis tid; taber det denne tidsbetydning, saaledes at altsaa egenskaben kommer til at gjælde for enhver tid, blir participiet rent adjektiv. Som saadant er det altid at anse, hvor det staar attributivt til et substantiv. Af de intransitive verber som konstrueres med «ha», samt af refleksive, mediale og upersonlige verber dannes kun et adjektivisk fortidsparticip med aktiv betydning: se § 138, II. Adjektivisk nutidsparticip af refleksive verber er lidet brugeligt: et sig stedse gjentagende tilfælde; uden «sig» i enkelte fra tysk optagne ord: nedladende (nedlade sig) = herablassend. Af mediale verber dannedes oprindelig intet

nutidsparticip, senere et paa *-st* (§ 137); «grønnende trær» er laant fra tysk (grünen = grønnes); Holbergs «trivende Kalve» er vel omdannet af oldn. *þrifinn*. — Ogsaa adverbialt kan participiet optræde: samtalen blev ført hviskende; hun ær oc mykæt helsum at ætæ fastænd (oldd.). — Substantivisk istedenfor infinitiv brugtes i ældre tid fortidsparticip i udtryk som oldn. *betra er óbeðit enn sé ofblótit;* bædræ ær tawt æn tarweløsth mælt (P. Lolle); dæ ha vori bete heimi seti (norsk folkev.). Fra tysk stammer elliptiske udtryk som: vel begyndt er halv fuldendt = wol begonnen ist halb gewonnen.

De germanske sprog har kun to participier: nutidsparticip som oprindelig kun havde aktiv betydning, og fortidsparticip som af intransitive verber havde aktiv, af transitive som regel passiv (undertiden dog ogsaa aktiv) betydning. Se § 138.

137. II. I sen oldnorsk optræder nutids particip undertiden med den forlængede endelse *-is: engi lifandis maðr.* Denne form findes ogsaa i de olddanske love: kummær nokot skip vrækændes; og tiltager senere i hyppighed: ta kommer han traffuændiss (Mand.); at dømæ lefuendess oc dødhæ (ib.); een hyrde Suio hedendæs (Er. Krøn.); agtendis segh strax ilendes hied offwer til Landett (1525). Paa reformationstiden er endelsen *-es* (*-is*) den almindelige. Grammatikeren Pontoppidan (1668) opstillede den underlige regel, at endelsen *-is* tilkommer ental, *-e* derimod flertal (han kom ridendis — de kom agende). Gerner (1679) siger, at participiet rettest ender paa *-e;* Peder Syv (1685) anvender kun *e*-formen; ogsaa Holberg ytrer sig mod *s*-formen. Eksempler fra 16. og 17. aarhundrede er: O i lidet troendis (Bib. 1550); de see icke met seendis Øyen oc høre icke met hørendis Øern (ib.); en stedse varendis bygning (Abs. Ped.); saadant hendis icke ufornarendis (ib.); med tilliggendis øer (ib.); der Biørnen kom ud rusendis (P. Cl.); met grædendis taare (St. D. Pr.); sin fader uafvidendis (Pontop.). Endnu i Bib. 1808: en lydendis malm eller en klingendis bielde; i udgaven af 1819 derimod: lydende, klingende. Hos digtere findes formen ligeledes endnu i dette aarh., og i dagligtalen lever den fremdeles: han kom gaaendes; jeg fik det (til) givendes; en levendes unge; flyendes sindt.

Dette tilføiede *s* synes at stamme fra flere kilder. Den ene er den i sen oldnorsk opdukkende medialform paa *-st: dveljandiz* (til *dveljask*); olddansk: eet folk kallindæs Danatti (til «kaldes»). Formen blev efterhaanden meget almindelig

baade ved medial og passiv betydning: vndertagendis Finmarchen (Abs. Ped.) = gammelsvensk: undantagandes (detta); og findes endnu i vort talesprog: han er ventendes; ligesaa i kancellistil: den ansættendes embedsmand. Paa denne vis fik participiet endelsen *-s* i udtryk svarende til oldnorsk *eigi er þat trúanda; segjanda er alt sínum vin* (hvor betydningen er passivisk): se § 138, I, b. En anden kilde er det adverbiale *-s*, som baade i tysk og undertiden i oldnorsk kan føies til præsens particip i adverbial brug: være levendes = oldn. *vera lifandis* (*vera lífs*); ulovendes (oldn. *úleyfis*); uforvarendes = mnt. unvorwarndes (oldn. *úvarandi*); (komme) ilendes = nht. eilends. Denne brug forekommer endnu i talesproget: de kom kjørendes. I enkelte tilfælde kan ogsaa den gamle rektion af præpositionen «til» ha været medvirkende: staa til troendes (sml. § 122, 3); faa til givendes. Naar endelig *s*-formen ogsaa fik attributiv anvendelse (*engi lifandis maðr*), kan hertil ha bidraget sammensætninger som *dugandismaðr* (= *dugandi maðr*), hvor første led indeholder et virkeligt substantiv.

138. I. I nogle tilfælde har nutidsparticip passiv betydning:

a. Med nutidsbetydning i visse staaende udtryk, hvoraf de fleste er laant fra tysk: blæsende instrumenter (blasende Instrumente); hans forehavende reise (seine vorhabende Reise); vedkommende sag (die betreffende Sache); med grædende taare(r); paa sin farendæ væy (15. aarh.). I forretningsstil: mit førende skib; mit eiende hus. I mere udstrakt maalestok hos Dass: din havende Bomme (sml. kancellistilens: med behold af havende anciennetet); et omskyllende Land; den avlende Fisk (= den fisk som fanges). Baden citerer udtryk som: hans iboende Huus, min forventende Lykke, det af ham udgivende Skrift, men slutter sig til Højsgaards kritik af disse som hørende hjemme i «de ringere Skriverstuer». Ofte er det vanskeligt at sige, om betydningen er at opfatte aktivisk eller passivisk. Tydelig passiv betydning foreligger i «faa noget sendende» (tysk: etwas geschickt bekommen), medens derimod et udtryk som «baaden kom roende» (tysk: das Boot kam gerudert) vel snarest er at stille sammen med «der ror en baad», altsaa aktivisk. Paa fri henførelse af participiet beror udtryk som: *á deyjanda degi* (paa dodsdagen); *í lifanda lífi* = i levende live; en svimlende høide (eine schwindelnde Höhe); intet blivende sted (keine bleibende Stätte); en stiltiende betingelse (eine stillschweigende Bedin-

gung); paa faldende fod; de fortvivlende Anslag (Holb.); et roende Vær (Dass, = et fiskevær hvortil der roes). Definerende føiet til substantivet er participiet i: stillesiddende liv (eine sitzende Lebensweise); liggende stilling; faldende syge (fallende Sucht, engelsk: falling sickness); ædende Tid (Dass, = spisetid).

b. Med fremtidsbetydning. Saaledes særlig i forbindelse med *vera* til betegnelse af pligt, nødvendighed eller mulighed: *þat er eigi geranda; vatnit er drekkanda;* før en Christus er igien wentendiss (Chr. Ped.); det er befrøctendis (ib.); oc er dog formoendis (1525); det er ey forundrendis (Abs. Ped.); det er ey forhaabendis (ib.; = at vente); dog er det icke regnendis iblant de wuerdigste (ib.); hand er ventendis (Pont.). I vort folkesprog er udtrykket endnu hyppigt: det var ventande; her er knapt livande; sml. det var høyrande til di (hørtes ud for det). Ogsaa vor og den danske dagligtale anvender det undertiden: det er ikke ventendes; han er troendes til noget af hvert; oftest uden passivisk *-s* (§ 137): han er ventende. Langt sjeldnere var i oldnorsk klassisk stil den attributive brug: *leynandi lǫstr;* hyppigere i lærd prosa: *af venjum aftǫkundum* (som skal afskaffes). Saaledes ogsaa undertiden i ældre dansk: ædendæ varæ (Mand.); nogher thing rørende eller urørende (16. aarh.; = rørlig eller urørlig). Hvor saadanne udtryk forekommer i moderne forretningsstil, skyldes de tysk indflydelse: den afholdende(s) auktion; den ansættende(s) embedsmand (der anzusetzende Beamte). For at fremhæve den futuriske betydning bruges i ældre tid i enkelte skrifter en egen futurform, dannet efter latinsk mønster: aldrigh skalt thu tiæ thet som talæ skuldendis ær; ok j skwlæ jnga til landith eyeskulendæ (Bib. 15. aarh.); ligedan i gammelsvensk: vara pinaskolandis (sml. med aktiv betydning: oldd. mæn soo nærwærindes som komme skulendis; forgongæskullendhe); disse udtryk var dog ikke folkelige.

II. Perfektum particip har undertiden aktiv betydning. I dette tilfælde er det altid blit rent adjektiv. Ældgamle (fællesgermanske) er «drukken» (old. *drukkinn*), og «svoren» (en svoren ven) med dets sammensætninger (oldn. *meinsvarinn*). Af de øvrige er de fleste laant fra tysk: en studeret mand; kjendt (med forholdene); belæst (engelsk: well read in history); være sig noget bevidst; fortjent (latin: meritus); stedfunden (tysk: stattgefunden). Nogle fra tysk stammende participier hører til refleksive verber: forelsket; foræedt (latin: obesus); sat (af tysk: gesetzt, egentlig: som har sat sig ned = rolig); de sammen-

svorne. Til et medialt verbum hører: opgivet (han var ganske opgivet), af ældre dansk «gives op» (= give tabt, bli træt) = oldn. *gefast upp.* — Ligesom udtryk som «byen er erobret» kan ha præsentisk betydning, saaledes ogsaa det adjektiviske particip; passivisk: det af mig beboede hus; aktivisk: en dertil egnet person (af tysk: geeignet, til «sich eignen»).

139. Om participiernes brug er at merke:

1. Som subjektsapposition og -prædikat.

a. Appositivt particip til betegnelse af den en hovedsætning underordnede handling, erstattende en relativ, tids- eller aarsagssætning, er i det hele og store en fremmed brug i nordisk: se § 67, 3. I vort skriftsprog er denne udtryksmaade ikke sjelden: han gik bort, pønsende paa hævn; ankommen til byen, gik han straks ned til havnen. I dagligtalen anvendes den aldrig. Anderledes hvor participiet betegner subjektets tilstand under handlingen. Her fungerer det som adjektiv, idet dette kan anvendes paa samme maade: *Guðrún grátandi gekk ór túni;* han gik slagen derfra (sml. han gik glad bort); se § 68, 2, b.

b. Til *koma* og *fara* føies i oldnorsk præsens particip for at betegne bevægelsens art: *þá kómu þar fljúgandi hrafnar tveir.* Ligedan i det senere sprog ved «komme»: kommæ løbendiss (Mand.): komme ridende, roende. Ogsaa perfektum participium synes i ældre tid — vistnok efter tysk mønster (er kam gegangen) — at kunne anvendes saaledes: tha kom the in gongen (K. Magn.); oc Roland kom standen paa iorden (ib.).

c. Om «være» (sjelden «bli») med nutidsparticip som omskrivende form for præsens og imperfektum se § 93; hvor saadanne udtryk findes i nutidssproget, opfattes participiet som adjektiv: være vidende om noget; gutten er meget lovende; hvor er denne ø beliggende. Om «vorde» og «bli» og nutidsparticip med inchoativ og futurisk betydning se § 96; nu kun med adjektivisk particip: deres øine blev seende. Om «bli» med nutidsparticip af verberne «staa, sidde, ligge» se § 132, b, anm.; denne konstruktion findes ikke i oldnorsk, men vel i norsk folkesprog: det vardt atterliggjande = blev liggende igjen.

2. Som objekt eller objektsprædikat.

a. Participiet betegner objektets tilstand under handlingen (se § 68, 1, b, γ): *þeir drápu hann sofanda; hann fann þá drepna.* Ved «finde» er den gamle infinitiv (§ 127) nu erstattet af nutidsparticip (undtagen i overført betydning): han fandt samme Trold siddende ved en Hoy at græde (Holb., for: og græde); ved ind-

flydelse heraf ogsaa: hvor jeg ofte saa ham siddende at flikke gamle Skoe (ib., for: sidde og flikke). Ved assimilation staar i ældre tid efter perfektum undertiden fortids- for nutidsparticip: hvor tidt har jeg funden dig sprungen herom (Dass).

b. Fortids particip bruges — i forbindelse med et objekt (§ 68, 1, b, α) eller alene — ved enkelte verber som betegner en sanselig, ikke samtidig iagttagelse (betegnes den samtidige, staar præsens infinitiv: § 127): *sér Jugurtha sik ræntan; heyrt hǫfum vér sagt frá þeim atburðum; ek heyri góðs manns getit*. Norsk folkesprog: eg hever høyrt honom ofta nemnd; høyra getet (jiti). Endnu f. eks.: se sig skuffet; og i dagligtale: jeg har hørt sagt (hvor dog ogsaa kan foreligge attraktion). Holberg: man finder ofte talet om Quægsyge.

c. Fortids particip bruges i oldnorsk ofte saaledes at et *vera* eller *verða* kan underforstaaes (§ 68, 1, b, α): *ek hygg þik svikinn* (*vera*); *hann frá konung fallinn; þitt veit ek líf um liðit; bauð fingrgull* (*verða*) *gefit trollum.* I det moderne sprog kan et particip føies til objektet for visse verber som betegner at bede, fordre, ønske, søge, forordne, besørge, vente, tro, vide, mene: jeg mig og den indrømmet beder (Wess.); han foranstaltede dog næste Dagen den Tømmersvend en Stævning sendt (ib.); som gjerne saa i deres Element Forfædres grusom Morder sendt (ib.); jeg fordrer dette gjort; jeg venter mig bogen tilsendt; jeg ønsker mig fritaget.

d. Ved *hafa* (*eiga*) og *fá* stod oprindelig fortids particip altid prædikativt til objektet: *ek hefi hann sendan; ok fáit þér hann eigi veiddan*. Efterhaanden smeltede dog participiet sammen med verbet, saaledes at objektet blev afhængigt af forbindelsen: *ek hefi sent hann* (§ 94); *þeir mundu eigi fá bundit úlfinn*. Imidlertid har den gamle konstruktion holdt sig længe, tildels lige til nutiden (efter «ha» især ved participier med *u*-): de Huse, som Kongen vil have bygde (Holb.); paa mig, som meer ei Kiole har, og har den ubetalt, jeg bar (Wess.); ha noget usnakket med en; ha en undskyldt; der at Sanct Stephanus fik Jesum skuet (Dorthe, = fik se); faa noget gjort. Her føles verbet mere selvstændigt end i sætninger som: han har betalt gaarden; han fik læst brevet; men mindre selvstændigt end i udtryk som: jeg har ham mistænkt derfor; han fik sit ønske opfyldt.

e. I modsætning til *fá* har ved *geta* intet spor holdt sig i oldnorsk af den oprindelige konstruktion; her staar participiet

altid i intetkjøn, og objektet er afhængigt af hele forbindelsen: *getr vakit þá; gátu ekki at gert* (de fik ikke gjort noget ved det); *engi gat fylgt honum*. Betydningen «faa udrettet» er ogsaa i olddansk den gjængse: æn gitær han ey takæt hanum mæth; thet han gitær ey burghit; jek selff tywennæ gad ey løfft een endæ opp aff eet rør (Mand.). Heraf udviklede sig betydningen «kunne, formaa», som var eneherskende ligetil henimod 1700, fremdeles med verbet i participium: æn danskæ gathæ ikkæ lid hans wmildheeth (Er. Kr.); hwi gade the told, ath (K. Magn.); som vell gidher redhett i harnisk oc beskermæ thøm (Mand.); som de gide huerken hørt eller seeth (Chr. Ped.); at han gider icke lidt folck hos sig (Ved.); biørnen gad hannem icke suaret, thi han vaar gantske skrøbelig (H. Weigere). Paa Kingos og Dorthes tid begynder infinitiv at optræde istedenfor particip, og samtidig forandres betydningen til «ville, gide»: selv gid hand (Noa) for sorg ey i hende (arken) meere kige (Kingo); den Kaas gid vi nødigt vandre (Dorthe). Denne betydningsudvikling stemmer ganske med den som har fundet sted ved det tyske «mögen»: ligesom Luther gjengav Vulgata's «fodere non valeo» (den græske teksts σκάπτειν οὐκ ἰσχύω) med: graben mag ich nicht, saaledes Chr. Pedersen med: ieg gider icke graffuit, hvorimod nytysk «graben mag ich nicht» ganske har samme betydning som vort «jeg gider ikke grave» (sml. «jeg formaar ikke at høre dette stykke tilende» = jeg gider ikke). Endnu Baden forlanger particip: jeg gider ikke giort det, tænkt derpaa. I moderne dansk bruges begge konstruktioner: jeg gider ikke se ham — seet ham. Den sidste er vel nærmest jysk; sml. Blicher: jeg gider ikke gjort den (bøssen) rén; jeg veed ikke, om de høilærde herrer gide hørt paa saadant noget. I dansk-norsk anvendes particip kun i enkelte udtryk: jeg gad vidst (vide); det gad jeg nok seet (se).

f. Verbet *láta* kunde i oldnorsk tage et fortidsparticip prædikativt til objektet: *lét Skáney herjaða; lét ek hersi heim of sóttan*. I prosa tilføies almindelig *verða*: *lét hann Grimhildi verða tekna* (§ 122, 1). Men hyppigst sættes participiet i neutrum, og objektet gjøres afhængigt af forbindelsen: *láttu vel gætt allra þessa hluta*. Levninger af den gamle konstruktion er: lade noget usagt, ugjort (oldn. *láta e-t úmælt, úgert*) I ældre dansk stod efter perfektum og pluskvamperfektum af «lade» meget hyppig particip, hvor nu anvendes infinitiv; her foreligger imidlertid assimilation: se § 136.

140. Fællesgermansk var vistnok en af præposition styret forbindelse af nomen og particip hvorved en omstændighed (almindelig et tidsforhold) ved handlingen betegnedes, erstattende en bisætning: gotisk *at andanahtja wisandin;* oldnorsk *at uppverandi sólu; at mér lifanda; at sér vitandum* (med sit vidende): *at sloknum eldum; at feldum átta konungum; eptir konung liðinn; við svá búit.* I de olddanske love findes lignende udtryk: at bonda liuanda; at bornum faþorløsum; at grannæ ahørændæ; at swa gørþu (= oldn. *at svá gǫrvu*); æftir han døthan; æftir swa giorth; a bøtær bøtæ; a gruth (= grid) giuæn; ofna bøtær buthna; ofna bøtær bøtæ (sml. 1539: offuer en bødhtt bod). Fra 14. aarh. forsvinder denne brug. Moderne udtryk som «efter endt forhandling», «efter indtagen frokost» staar uden historisk forbindelse med de anførte. De er dannet efter fremmed mønster og lyder almindelig lidet hjemlige, ligesom de tilsvarende vendinger i tysk («nach genommenem Abschied», efter fransk mønster: après Rome vaincue; latin: post Romam conditam).

Mindre sandsynligt er det derimod at urgermansk har anvendt en bestemt kasus af nomen + participium uden præposition, i lighed med den græske dobbelte genitiv og den latinske dobbelte ablativ, oldindisk dobbelt lokativ. Rigtignok findes i alle gammelgermanske litteraturer en saadan absolut dativ: got. *dalaþ atgaggandin imma* (da han gik ned); oht. gote helpfante; ags. gode fultomiendum (engelsk: God helping, nu opfattet som nominativ: he being dead); oldn. *ǫllum á heyrandum; oss ásjándum* (i vort paasyn); *þeim vitandi; báðum þeim lifandum; liðnum sjau vetrum;* ja endog vort folkesprog kjender et par saadanne udtryk: oss uvitande, honom uspurt. Men paa den anden side tyder den store vaklen i gotisk, idet ogsaa nominativ, genitiv og undertiden akkusativ kan anvendes paa samme maade, snarest paa at denne brug ikke egentlig tilhører sproget, men skyldes efterligning fra græsk. I samme retning gaar oldnorskens vidnesbyrd, idet her den absolute dativ uden præposition udelukkende tilhører den oversatte litteratur (som de fra oldfransk oversatte «Strengleikar») og senere retsdokumenter; ogsaa her har da vistnok fremmede forbilleder været bestemmende. De nævnte dialektudtryk er vel indkommet gjennem lovsproget. I olddanske love findes flere saadanne formler: liuændæ father ok mother; (at) sæ livandæ (Sk. lov); sik liuændæ (Sj. lov); hanum uwitændæ (gammelsvensk: hanum owitandis). Formler

af denne art var længe brugelige i dansk. Mindre hyppig ved præsens particip, dog oftere i formler som: offuerverendis bispen (Abs. Ped.); vndertagendis Finmarchen (ib.); den minninge almue paahørendis (St. D. Pr.); han gjorde det, sin fader uafvidendis (Pont.). Endnu: mig uafvidende. Oftere derimod ved fortids-particip, dog — bortseet fra slavisk gjengivelse af latinsk konstruktion, som: thæm vtgangne wort porten lukt (Bib. 15. aarh.) — kun ved de med *u*- sammensatte samt «undtagen» og «forleden»: sin iomfrudom aldelis uskad (J. Niels.); Gud haver, vore mangfoldige synder uanseete, icke handlet med os efter vore overtrædelser (Pont.); Guds lov uagtet (ib.); sin ære uforklejnet (ib.); han gik af by, sin fader utiltalet (ib.); det vil jeg gjøre, dig uadspurt (Højsg.); alle dig undtagen (ib.); mange Aar forleden (P. Cl.; ogsaa: for nogle aar forleden, St. D. Pr.; to aar siden forleden, Abs. Ped.). Endnu Baden anfører udtryk som de nævnte. «Undtagen» sættes ogsaa foran substantivet, dels bøiet dels i neutrum: vndertagit Orchnø oc Hetland (Abs. Ped.); undertagen Mennischen (P. Cl.); undertagne andre tieneste (16. aarh.). Nu opfattes ordet som præposition. «Uagtet» og «uanseet» forekommer endnu i vor tid i begge stillinger: uagtet hans alderdom — hans alderdom uagtet; uanseet hans høie byrd — hans høie byrd uanseet. Ogsaa disse ord opfattes nu som præpositioner (dog ansees denne brug af «uagtet» for feilagtig). Af de gamle udtryk er nu kun bevaret: hans fortjenester ufortalte. Derimod er fra tysk indkommet endel nye forbindelser af lignende art: alle udgifter medregnede; omkostningerne fraregnede; rigtigheden heraf forudsat; alt vel overveiet. Disse udtryk er uden forbindelse med den gamle absolute dativ; de er i tysk efterligninger af fransk: alles wol überlegt = fransk «tout considéré». Hvor participiet staar først, sættes det i intetkjøn og opfattes som styrende substantivet: deri indbefattet omkostninger (fransk: y compris). Udenfor disse tilfælde, hvor participiet har konditional betydning, er det blit med enkeltstaaende forsøg paa indførelse af den absolute participialkonstruktion. Saaledes hvor participiet betegner en foretagen handling (= efterat): det giort, kom han igien (Baggesen); dette sagt, Brødre! og vi vide (Werg.); sml. tysk: dies gesagt, ging er von dannen, efter fransk: cela dit. Ligesaa hvor participialkonstruktionen betegner en ydre tilstand hos subjektet: langsomt gaae vi, hver for sig, Isserne med Støv bestrøede (J. Ewald); den anden flygter mellem Skovens Grene, af Angest Foden fri,

men Armen lænket (J. L. Heiberg); sml. tysk: er fleht, die Hände zu Zeus erhoben, en efterligning af fransk udtryksmaade (il parla les bras croisés).

Istedetfor nomen kan staa en at-sætning, og denne brug er mere levende: forudsat at = tysk «gesetzt», fransk «supposé que» (latin: posito); indrømmet, medgivet at = tysk «eingeräumt, zugegeben, zugestanden».

Endelig kan participiet alene staa absolut: kort sagt; mellem os sagt; egentlig, oprigtig talt; strengt taget; mig bekjendt; bortseet fra. Disse udtryk er ikke egte nordiske, men indkommet udenfra: tysk «unter uns gesagt», fransk «proprement dit». Enkelte nutidsparticipier af denne art er blit præpositioner: angaaende, vedkommende = tysk «betreffend, anlangend», fransk «touchant», hollandsk «angaande». Forskjellig herfra er brugen af fortidsparticipiet i udraab (egentlig en forkortet sætning): fordømt; vel talt; godt gjort.

Fra reformationstiden af forekommer af og til, ved efterligning af tysk, fortids particip som udtryk for en befaling (tysk: still gestanden): ney, ney, høstrue lille, ubevaret med hans søn (Pall.; = lad os være fri for; mnt. unbeworren); nu nok om dette talet (Wess.).

KAPITEL X.

Konjunktioner.

141. Konjunktionerne forbinder ord eller sætninger. De er enten sideordnende eller underordnende. De sideordnende deles i:

1. De forbindende (kopulative):

«Og» (endnu hos Dass: ok), oldn. *ok*, ældre *auk*, formelt = tysk «auch» (rimeligvis beslegtet med *auka* «forøge»). Brugen af denne konjunktion var i oldnorsk meget udstrakt. Navnlig anvendtes *ok* ofte (hvor vi foretrækker underordning) til at føie en biomstændighed til hovedhandlingen: *snemma of morgin fundu þeir konur, ok spunnu lín* (som spandt lin); *Skarpheðinn mælti ok glotti við tǫnn* (haanleende); sml. folkeviser: suarede det liden Locke, oc smiler hand vnder skind. Særlig i oversættelseslitteraturen kan paa denne vis *ok* (i lighed med middelhøitysk

«unde») ligefrem fungere som relativ (§ 87): *Sigurðr gengr at móti með sitt sverð ok Gramr heitir; er sá maðr inni hér ok er vénstr til;* sml. P. Eliesen: oc om nogre schule wære oc thet icke giøre (= som ikke gjør det). Ikke sjelden anvendtes *ok,* hvor vi bruger det adversative «men»: *vel er drukkit, ok eigi til mikit:* dette fandt i ældre dansk især sted i forbindelsen «og dog»: tu haver eth manneligt hierthæ och engen wishet (K. Magn.); ær swa sum malascæ sot, oc tho mællem huthen og kiøtet (oldd.). Hvor «og» har betydningen «at», skyldes dette lydligt sammenfald af de to ord (§ 121, anm.): nogæt drøuelikt ær, oc mangæ saa lidæt skiødæ thinne tingh (Kristi Efterfølg.). Udgangspunktet og endepunktet kan forbindes ved «og», særlig i daglig tale: fra Kristiania (og) til Sandviken er en god mil; fra Solens Opgang og til hendes Nedergang (Dorthe). Denne forbindelse vartidligere meget hyppig, ogsaa udstrakt til udtryk som: tædhen oc ottæ dags ferd (Mand.). Den retoriske brug af bindekonjunktionen (i spørsmaal udtrykkende forundring eller indignation) er fælles for alle sprog: og det vover du; og det tror du. I folkeviserne begynder meget ofte den direkte tale med «og»: det suarrit dansker dronning: «Och thet er Siffuert, min søster søn»; kongen stander ij hoffue lofft och sher hand ud saa vide: «Och hesset sher ieg enn druckenn mandt»; ded ware ungen Ranild, ganger for sinn kiere moeder adt staa: «Och modder, giffuer mig kleder.» Hyppig er forbindelsen *ok svá,* egentlig: og ligeledes, æ. d. «oc swo», nu «ogsaa»: mwæ the oc swo brwge alle andre presteembede (Bisk. Gjensv.). Herfor kunde anvendes «*ok*» alene: *ok vildi T. ok svíkja hann;* thæt gior oc thæt samæ. Negtet hed det da *ok eigi* (= tysk «auch nicht»), hvorfor nu «heller ikke»: *er þat ok eigi samført;* endnu hos Holberg: hans Tanker og Spaadomme slog og ikke feyl. Ved siden heraf ogsaa *eigi heldr* = heller ikke: skulle de icke heller paa baade sider giffue nogen orsage (Abs. Ped.); Ørnen sparer ocsaa icke heller Fuglenes Slegt (P. Cl.). Ved opregning af flere led er asyndeton meget almindeligt i oldnorsk, eller alle led forbindes med *ok.* Den nuværende ordning — asyndetisk forbindelse af første og andet og med «og» tilknyttet tredie led — er ikke sedvanlig i oldnorsk. Asyndeton ved to led er digterisk: *mildir, fróknir menn bazt lifa.*

«Samt» er i 16. aarh. laant fra den tyske præposition «samt».

Begge led af en forbindelse fremhæves i oldnorsk ved *bæði—ok: hann var bæði auðigr ok vinsæll* (egentlig: begge dele:

rig og vennesæl). *Bǽði* kan ogsaa stilles efter: *varð þessi orrosta hǫrð ok lǫng bǽði* (egentlig: haard og lang, begge dele). Sml. ordstillingen: so ath bode blødde hynnes nessæ ok mund (K. Magn.). I det ældre sprog findes det bøiet: *Magnús misti beggja sigrs ok heilsu*. I ældre dansk findes undertiden ogsaa «baade—en» (sml. punkt 3): baade i glæde en vee (Chr. Ped.). Det tilsvarende negtende udtryk er *hvártki — né* (*eða*): *þeir njóta hvártki svefns né matar* (egentlig: ingen af de to ting: søvn eller mad; sml. § 81, 2); nu: hverken—eller (ældre dansk ogsaa: hverken—heller, se punkt 2); norsk folkesprog: korkje—elder (hell). Istedenfor *né* (= gotisk *nih*, latin: neque, nec) brugtes ogsaa *ok eigi*, særlig ved tredie led: *sparði hann hvárki vás ne erfiði ok eigi lífsháska*. Ligesaa i ældre dansk: the kunde huerken talæ oc ey nymme (= lære) at talæ (Mand.). Med tilføiet «heller»: ther hwerken tall med sckell oc icke kand heller forstaa (P. Elies.); med udeladt «ikke»: som huercken vaar ringe paa Rigdom, Velde oc Høybaarenhed (Ved.); uden «og»: hverken Gods ei Arv (Dorthe). Digterisk er «ei—ei»: ey ormæ, ey diwr scal sckadhæ thet menniskæ nogerlund (Mik.).

Den egentlig relative forbindelse «saa vel — som» (tysk: sowol—als) har ogsaa antaget karakter af kopulativ konjunktion. I oldnorsk brugtes *svá — sem: sonr svá ǽttleiðingr sem ǽttborinn*; olddansk: Gud gijffwer hwer saa kuldh som klædher (P. Lolle). «Ikke blot — men ogsaa» er tysk: nicht nur — sondern auch. «Dels—dels» (tysk: teils—teils) og «snart—snart» (tysk: bald—bald) er egentlig adverbier og ikke konjunktioner, hvoraf de faar udseende ved asyndetisk forbindelse: snart den ene, snart den anden = snart den ene og snart den anden. I betydningen «dels—dels» brugtes i ældre tid ogsaa: en part — en part.

2. Adskillende (disjunktive) konjunktioner:

Oldnorsk *eða* (*eðr*) betegner enten at der er to alternativer hvoraf det ene udelukker det andet, eller at to ord er synonyme. Det findes endnu i 14. aarh.'s dansk som «eth, oth». Til dette føiedes dog sedvanemæssig «eller», ligesom i oldnorsk forbindelsen *eða ella* (= tysk: oder sonst) er hyppig. Efterhaanden blev første ord sløifet som overflødigt, og saaledes kom *ellar* til at erstatte *eða*. Det oldnorske *ella*(*r*) «ellers, eller ogsaa» er en sammendragen form af *elliga*(*r*) = gotisk *aljaleikô*(*s*) «anderledes» (egentlig «af andet udseende»); sml. *harðla* =

[illegible] For »eller» skreves tidligere ofte »heller» ved sammenblanding med oldn. [illegible]. Efter negtelse brugtes i old[illegible] som i engelsk [illegible] *[illegible] virðingar [illegible]* [illegible]

Hvor leddene skarpt adskilles, saa at det ene betegnes som [illegible] brugtes [illegible] — [illegible] eller [illegible] — [illegible]. Til [illegible] svarer [illegible] — eller [illegible]. [illegible] Første led [illegible] i [illegible]landsk [illegible] i sin [illegible] [illegible]

[illegible]

over til spørsmaal; en levning heraf er udtryk som følgende: «Hvorledes befinder du dig?» «Tak bra; end du?» = tysk «und du?»; ligeledes er denne betydning bevaret i «endog» og (norsk) «enda» (= alligevel, uagtet), af oldn. *enda* = *enn þó* «og dog». I dansk findes «æn, en» i betydningen «men» endnu paa reformationstiden: æn han sagde (Bib. 1550); ligesaa efter de gamle love i Christian V's danske lov. I forbindelsen «end om» (= men om) har vi det endnu. I det 15. aarh. optræder «men» (ickæ i tessæ nørræ landh, men so wel i Rom och i Greker land, Rimkr.), som er den middelnedertyske partikel «men, man» = men, kun (mht. wan, egentlig: undtagen, til oldn. *vanr* «manglende»); i ældre tid brugtes da ogsaa «men, man» i betydningen «kun» (sml. § 79): kan ieg men all eniste tage paa hans kleder (Chr. Ped.). Dette mnt. «men» opfattedes i dansk som identisk med konjunktionen «meden(s)», som ogsaa ofte skreves «men»: i siger det stolten Senildlill, men wy ere enne to (Folkev.); men jeg er til (Dorthe). I et udtryk som: «han er fattig, men (= medens) hun er rig» (hvor «medens» er adversativ underordnende konjunktion) var jo forskjellen ringe, enten den anden sætning opfattedes som underordnet eller sideordnet. Følgen var, at «men» og «meden(s)» ofte blev forvekslet i skrift. Saaledes findes «meden(s)» for «men»: wor nadiige herre will i engen made giffue sig till friidh meth Sueriges rige, medhen føre kriigh (1470); de i hospitalerne ey underholdis skulle, medens henvisis med arbeiden sig at nære (1643).

Medens oldn. *en* svarer til tysk «aber», korresponderer *heldr, útan* og *nema* (egentlig: undtagen, oldd. num) med tysk «sondern», bruges altsaa hvor en negtelse gaar i forveien: *ok eigi ferr hann í móti, heldr býr hann her sinn; hafði hvergi haldanda hug, útan fór sem einn kaupmaðr.* I olddansk brugtes (som fremdeles i svensk) «uden» saaledes: þa skal æi þem dræpæ, utæn man bøtæ fore þem (Sk. lov); han ey talede, uten sadh oc tagde (Ivan Løver.). Dette er endnu dansk dagligtale: vi faar aldrig ordentlig middagsmad, uden vi drikker kaffe hver eneste dag (ogsaa: andet, andet end, andet end at).

Holberg anvender ofte «alene», ganske som tysk «allein»: alleene jeg holder for; alleene en saadan vigtig Materie burde omstændeligen at udføres.

142. De underordnende konjunktioner knytter en bisætning til en hovedsætning og betegner forholdet mellem begge.

«At» (oldn. *at*) svarer til engelsk «that» og tysk «dass»;

det er efter al rimelighed opstaaet af ***þat* = gotisk *þatei*, idet *þ* er bortfaldt under tonløshedens indflydelse. Dette ***þatī* er egentlig neutrum af det demonstrative pronomen med tilføiet relativ partikel. I gotisk bøies det: *gaumjands þammei hrains warþ*. Partikelens brug er oprindelig udstrakt til de fleste arter af bisætninger, d. e. til alle som er af oprindelig relativ natur. Undertiden kan den endog efter et demonstrativt pronomen bruges som rent relativ: *þeir allir at þan tíðindi heyrðu;* det skjønne Gyldenstykke at Christi Brud stafferes med (Dass); den samme Krop at Jesus fik, da ham hans Moder avled (ib.); i vulgærsproget: hvad var det, at (= som) han sa'. Denne betydning af *at* er maaske udgaaet fra betydningen «af den beskaffenhed at» (sml. nedenfor under f.).

1. Medens denne anvendelse kun fik liden udbredelse, brugtes «at» i ældre dansk i stor udstrækning efter forskjellige komplementforbindelser af det demonstrative pronomen samt efter demonstrative adverbier. I senere tid sløifedes oftest konjunktionen, hvorved komplementforbindelsen eller adverbiet alene kom til at fungere som konjunktion; ofte faldt ogsaa demonstrativet bort, hvorved en præposition fik konjunktional anvendelse. Ved disse udtryk betegnes forskjellige logiske forhold:

a. Et stedsforhold (istedenfor *er*): *kómu þar at, at* (= hvor) *tólf menn eru bundnir;* i Huset der at Kongen laa (Dass). Nu kun hvor stedsadverbiet staar i overført betydning som maadesadverbium (indledende en følgesætning): det er kommet dertil at (= saa vidt at).

b. Et tidsforhold (erstattende *er*), saaledes særlig i senere oldnorsk: *þá* (*at*); *meðan* (*at*); *þegar* (*at*); *síðan* (*at*); sjelden: *áðr* (*at*). I ældre dansk kunde «at» føies til alle tidsord, ogsaa hvor oldnorsk kun har *er* eller *sem* (sml. under «som»): den tid at (Abs. Ped.); den stund at her er varmt (1591); den Dag at Solen paa Korset gik ned (Dass); om Dagen at de roer ud (ib., = naar); der tiden kom, at hun skulde føde (Bibelen); naar at bonden har sin rug i orden (Kingo); naar at han kommer (Dass); saa snart at (ib.); der at Sol er i Tvillingens Huus (ib.); der at Sanct Stephanus fik Jesum skuet (Dorthe); saa længe at laugtinget stod (1591); fordrog sig neppelig tre aar, før end at der (Ved.; = oldn. *fyrr en*, norsk folkesprog: fyrr at); i thet tridhie aar æfter thet at han var koreth til herræ (15. aarh.; = oldn. *eptir þat er, eptir er*); effter at mange waare faldne

(Ved.); siden at hans hustrw døde (Abs. Ped.); indtil at Gorm hin Grumme kom til Regementet (Ved.); det er nw fire maanede til ath hösten skal komme (Chr. Ped.); inthil sha lenge at (Ved., Abs. Ped, St. D. Pr.); inden ath det sol biergis (Chr. Ped.); udi midlertid at denne krøniche haffuer uerit tryckt (Ved.). Dette «at» er endnu gjængs i vulgær tale: dengang, hvergang at; mens at; naar at; førend at; inden at; idet at; fra at; til at; saa længe at. Skriftsprog: efterat. Ligesom i oldnorsk kunde «at» mangle: siden han haffde bekommet K. M. breff (Abs. Ped.); æfter thæt han flyr (15. aarh.); paa siwendæ aar æffther han koning wort (Er. Kr.); efter du gikst af din Grav (Dorthe); for (= førend) han red ud (Chr. Ped.); rob nw thijn kettere saa lenge tw reffner (P. Elies., = indtil); til hin take up stiborþ sit (Sk. lov); mod kroppen scal gaa til dødhæ (Mik., = mod den tid at). Nu: siden, (ind)til, fra osv.; men: efterat.

c. Aarsagsforhold: (*fyrir*, *af*, *með*) *því at*. I senere oldnorsk udelodes undertiden *at*, saa man fik samme form for konjunktionen som for adverbiet: (*fyrir*) *því*. I de olddanske love er den almindelige form endnu «for thy (thet) at»; i 14. aarh. blir udeladelsen af «at» hyppigere, skjønt «fordi at» endnu længe var det almindelige: fordi at kettere icke meer annamme af sckriffthen en theris ketterij kan medt bestyrckis (P. Elies.). Oftere skiltes de to bestanddele ad, saa at «fordi» kom i hovedsætningen: fordi er guldet blegt, at saa mange strebe der efter (P. Syv). «Fordi» er igjen forkortet dels til «thi» (saa ofte i 15. aarh.: hinnæ bøør i thenne ield ath brænne, thy hun ær ien drawels qwinnæ). dels til «for», som allerede brugtes paa reformationstiden; hvor Chr. Ped. har: «i lede effter mig, fordi at i ode aff brødet,» staar i Bib. 1550: «faar i ode»; han er fordømd for han icke trode (Chr. Ped.); thi for her var icke Korn at bekomme, daa maatte baade fattige og rige bage Barcke-brød (P. Cl.); men for din Lyst til Siælen er saa stor (Dorthe); just for den er saa sterk (Øhl.); jeg var kun ivrig, for min Jomfrue ivrig var (Holb.). Saa endnu i dagligtale.

Efter sin oprindelse staar saaledes «ti (for)» og «fordi» paa samme trin, er begge underordnende konjunktioner. Saalænge «at», om det end udelodes, af sprogfølelsen underforstodes ved «ti (for)», vedblev det at være underordnende; men idet udeladelsen tilsidst blev fast regel, tabte ordet sin underordnende kraft. Derimod fastholdt «fordi» sin gamle funktion, skjønt «at» ogsaa her senere er blit sløifet (vulgært dog: fordi at).

Med hensyn til ordstillingen staar den med «ti (for)» indledede sætning midt mellem hoved- og bisætninger. idet verbet har samme plads som i de sidste (ti han er syg — fordi han er syg), adverbier og negtelsen derimod som i de første (ti det er allerede, ikke sent — men: fordi det allerede, ikke er sent). Heller ikke kan en sætning med «ti (for)», saaledes som bisætninger, stilles foran den begrundede sætning. Nærmest maa ordene «ti» og «for» nu regnes til en egen klasse af adverbier som tjener til begrundelse af det foregaaende udsagn (sml. «nemlig»). Andre henfører dem til de sideordnende konjunktioner, som en egen gruppe deraf: de begrundende eller eksplikative konjunktioner. Med hensyn til anvendelsen af de to ord afviger dansk-norsken ikke lidet fra dansken. Medens det moderne danske skriftsprog kun sjelden anvender det sideordnende «for» (dette findes bl. a. hos Holb., Øhl. og Hertz), er dette i vor litteratur hyppigt. I dagligtale er «for» ogsaa i dansk almindeligt, og i dansk-norsk har det ganske udtrængt «ti», som hos os er et rent papirord.

Anm. Efter sin oprindelse forskjelligt fra dette nye adverbium «ti» er det gamle adverbium «ti», som karakteriseres ved hovedsætnings ordstilling. Dette er udgaaet fra det oldnorske adverbium (*fyrir*) *því* (= derfor), og findes nu kun i retsformelen «ti kjendes for ret» samt hos archaiserende digtere. Paa reformationstiden var endnu den fulde form «fordi» i brug: forti scal han toolæ vtalic pyne til domedagh (K. Magn.); de kunde fordi heller icke vide (J. Niels.). I Valdemars lov almindelig «for thet», bevaret i dagligtalens «for det». Medens det andet «ti» begrunder det foregaaende udsagn, betegner dette følgen deraf og kunde ogsaa staa inde i sætningen: kom thi skøth (= snart), sødæ Gudh (15. aarh.).

Det gamle *af því at* er bevaret i vort folkesprog: av di (at); i efterligning heraf: Halvor var saa fillet og itureven, af det han havde fulgt Vestenvinden baade gjennem busker og kjær (Eventyr). I dansk er det — under indflydelse af «eftersom» og tysk «nachdem» — blit til «efterdi», tidligere ogsaa «efterdi at»: effter thi at verden kende icke Gud (Chr. Ped.), hvor Bib. 1550 har: effterdi at, og udgaven af 1607: effterdi.

Aarsagsbetydning har ogsaa «siden (at)»: siden at Actricerne ere de sterkeste Magneter (Holb.). Ligesaa (som i oldnorsk) «at» alene: alle men kalle teg en doræ, atu toræ røræ myth horn (K. Magn.); du er en daare, at du tror ham; hvad har jeg gjort, at (= siden) du taler saaledes til mig. Denne betydning er vel udgaaet fra den konsekutive brug.

d. En indrømmelse: *þó at (þótt)*; ogsaa adskilt: *ok herr þó morð af veganda, at hann sé útlagr;* sjeldnere *þó* alene: *þó faðir*

hennar sé frilluson. I dansk er *þó* ved indflydelse af tysk blit «dog», ligesom indrømmelseskonjunktionen *enda* (vel af *enn þó*) er blit til «endog». I ældre tid bruges «dog, endog» og «dog at, endog at» om hinanden (saaledes hos Abs. Ped. alle fire former): tho at her Ywan ær icke her (Romant. Digtn.) — hertighens søn slo ieg i hiel, dog han wor køn (Rimkr.); end vogse børn, dog de drikke vand (P. Syv); en tho ath thet hauer ille gonget (K. Magn.); en dog ath Jesus døpte icke selff (Chr. Ped.) — en tho han ær stor (K. Magn.); enddog de slar Slut-øre til (Dorthe). Længst holdt «endog» sig i Bibelen: hvo af eder kan lægge en alen til sin vekst, endog han bekymrer sig derfor (ogsaa f. eks. hos Hertz). Eiendommelig for norsk tale (og skrift) er «enda» (folkesproget: endaa) = endskjønt. I dansk fandtes denne forbindelse endnu i reformationsaarhundredet: en tha ath tu æst gammell, ta æstu wantro (K. Magn.); en tha the dieffle wore hede, tha ware the om siden møde (1510). Sjelden er: da dog at (f. eks. Dass). Det gammeldanske «dot» (= oldn. *þótt*) forsvandt tidlig. Efter mønster af «endog (at)» opkom «alligevel (at)»: alligeuel at hand sørger der faare (Bib. 1550) — mangen spaar, alligevel han er ingen profet (P. Syv). Ligeledes «endskjønt (at)»: endskiøndt at Papisteriet kan ikke andet end ansees som en Samling af Urimeligheder (Holb.) — endskiønt Staden nu haver ey fleere Huuse, end den havde før Branden (ib.). Ogsaa «uagtet at», hvorfor nu kun «uagtet» (dansk dagligtale: uagtet at, hvorvel at). Forældet er «uanseet (at)». Om «end at (det)» se § 144, anm. Undertiden findes «at» alene med indrømmende betydning: icke er ieg kierling gamel oc graa, at ieg bær pose oc staff (Folkev.). I hovedsætningen kan her staa et «da»: men wij maa tha icke falde hende (ɔ: kirken) fraa, ath hun er syndigh (P. Elies.).

e. En betingelse: *ef* (*at*); endnu vulgært: om at, hvis at (hvis at en dig byde vil et Øre-slag, Dass), naar at. I ældre dansk (f. eks. i Bib. 1550) bruges oftere «thi at» i betydningen «ti hvis». «Medmindre» hed tidligere «med mindre (minde) at, med minde end (at)»: den kand icke endis met minde end at hun giører en aff sine beste kemper vd paa hannem (Folkev.); norsk folkesprog: minder(s); sml. engelsk: unless, fransk: à moins que. Medens «medmindre» har erstattet oldn. *nema*, har det senere oldn. *útan* holdt sig som «uden (at)»: *útan þú hjálpir mér* = uden (at) du hjelper mig, kan jeg ikke klare mig. Ogsaa

«at» alene kan antage betydning af en betingelse: jeg var tilfreds, at jeg var færdig.

f. En følge, navnlig efter *svá: mun nú verða svá, at þú munt verða píndr*. I ældre dansk ofte uden foregaaende «saa»: slo hannem met sin neffue, ath sønder gick halsbenet (Chr. Ped.); de leffuendis bliffue, faa guld oc sølv, at de aldrig worde fattige (ib.); slaar haanom, at hand schriger (P. Cl.). Istedenfor «saa at» staar ofte «saa» alene: saa Fienden fant intet for sig (Ved.); dette er nu meget almindeligt i daglig tale.

g. En hensigt: *til þess at* eller blot *at: at þeir dói eigi af sulti.* I ældre dansk er «at» det sedvanlige: giff mig det vand, ath ieg icke tørster, oc ath ieg skal icke helder gaa hid ath drage det op (Chr. Ped.); men at jeg skal melde om (= for at melde om; Pont.); jeg faar have Bud efter Fogden og Degnen, at min Søn kan have nogen at disputere med (Holb.). Denne brug findes endnu: kom hid, at jeg kan høre hvad du siger; at ingen skal tro at jeg overdriver; dømmer ikke, at I ikke skal dømmes. Den nu almindelige forbindelse «for at» er vel opkommet ved indflydelse af «for at» med infinitiv. Sjelden blev «for at» forkortet til «for»: for jeg engang skal staa krooned (Dorthe). Fra tysk (auf dass) stammer det forældede «paa det (at)»: ok pa thet ath thess ydermeræ skall wæræ endrækt i closteredh (15. aarh.); paa det at de deraff skall lære (J. Niels.) — paa thet i skulle were ethers faders børn (Bib. 1524, 1550, 1647); paa det hand maatte bliffue der saa naffnkundig som han waar udi Østen (Ved.); ær din fader og moder, paa det dine dage kunne forlænges i landet (Bibelen).

2. Indledende en sætning der staar som subjekt, objekt, eller i andre substantiviske forhold: se § 150.

3 I oldnorsk knytter *at*, føiet efter spørgende pronomener og adverbier, den afhængige spørgesætning til hovedsætningen: *Ólafr spurði, hvern styrk at hann mundi fá honum*. Saaledes ogsaa i 16. og 17. aarh.s dansk: besinde, huor meget gaat ath der kan effter følge (Chr. Ped.); læse wi, huorledis at quinderne ginge vd imod Dauid (Ved.); huorledes at hun (ɔ: kirken) er stedd (J. Niels.); oc huort at vi skall fly hen (ib.); spørg, hvad Himmel at Christus indgik (Dass); fortæl mig, hvor mange Tønd Sild at der gaar i din Vom (ib.). Ligedan hos Wessel: hvorlunde at en Aand var Aarsag, at; og endnu i dansk dagligtale: jeg kan ikke forstaa, hvem at der har fortalt ham det.

I senere oldnorsk faar saadanne udtryk relativ betydning:

hvar fyrir at hann setti þau lǫg, at (= af hvilken grund). Ligedan i ældre dansk: den sag, huorfore at han vilde troloffue (Abs. Ped., paa grænsen af spørgende); aarsag, hvi at de gudfryctige lider uselhed (J. Niels.); det Verk, hvorved at (Dass); paa hvilken at Natten den lyser som Dag (ib.). Saaledes endnu i vulgær tale: i det hus, hvor at han bor. Endog til det relative «som» kan «at» føies: saa som at David taler (Dorthe); vulgært: den som atte. Med indrømmende betydning: i hvor høye at de ere (1591).

Anm. I meget sen oldnorsk og i ældre dansk anvendtes ofte demonstrativet «det» istedenfor «at» (sml. svensk: det = at). Denne brug skyldes dels udeladelse af «at» efter «det», dels indflydelse af tysk (nt. dat, ht. das(s) = «det» og «at»). Medvirkende ved denne udvikling var det i § 76, c omtalte pleonastiske «det» (sml. folkesprogets: eg trudde det, han skulde koma). Et saadant pleonastisk akkusativisk «det» kan foreligge i sætninger som: tha biscopen feck at see thet Karll war igen kommen (K. Magn.); at wy kunne fornymme, thet wy ere huer anders brøder oc systre (P. Elies.); ieg haffuer befundit, det han haffuer verit en trofast tiener (Huitf.). Ligesaa efter præposition: of (= om) nokir waro minne til, thet witherlagh war brudet (oldd.). Herfra er da «det» overført til andre forhold: ieg wil saa skrige, det iorden skal beffue (1533); naar Finnkonens Tid er kommen, det hun skal giøre Barsel (P. Cl.); og roede det Aaren i Kieipene brast (Dass); slig Flave, det Strand og Sø driver som tykkeste Sand (ib.); nu blinker den blussende Ild, det Luften staar slet udi Luc (ib.). Særlig hyppigt er «det» i folkeviser: mig tykte, det himmelen brast itu; hun stødte til vuggen med sin fod, det barnet rulled der ud paa jord; vel vorde eder, jomfru Gloriant, det I vilde til mig gange; det første, det sollen oprand; ieg vil mig icke mandgiffue, det (= selv om) kongen mig selffuer bad. Hvor det indleder et ønske, foreligger vistnok indflydelse fra tysk: o ded jeg kunde komme frem (Pontop.); ah ded jeg maatte være i fred (ib.). Bevaret er «det» i betydningen «at» kun i udtrykket: det jeg ved (tysk: dass ich wüsste, egentlig: saa at). Et pleonastisk «det» findes ogsaa undertiden tilføiet efter «at»: inden ath det sol biergis (Chr. Ped.); saaledes meget almindelig i vore bygdemaal: at det (ate), endog: ate det. Dette «det» er overført fra de upersonlige bisætninger. Sjelden er «der» for «at»: haffde ieg det førre vist, der elskoffuen haffde verrit saa sterck (Folkev.). Dette «der» svarer til oldnorsk *er* = at, ganske som det relative «der» til oldn. *er* = som.

143. «Som» indeslutter i sig det gamle *sem* og *er*.

1. Begge disse relative partikler kunde i oldnorsk ogsaa bruges som tidskonjunktioner: *er (sem) liðnir váru þrír tigir daga*. Ligedan «som»: han kom til keyseren, som han sad offuer borde (Chr. Ped.); som de dette haffde sagt (Ved.); och komme vi did, som klocken kunde vere ved 2 slet (J. Niels.); som nu tiden nærmede sig; bedst som han stod, faldt han.

I forbindelse med adverbier og præpositionelle udtryk danner *er* og *sem* talrige tidsudtryk: *þá (er)* = da (gotisk *þanei* og

þan); *þegar* (*er*, *sem*); *fyrst* (*sem*); ***nær sem*** = naar (***nærgi er*** = naarsomhelst som); ***meðan*** (*er*) = medens; *síðan* (*er*) = siden; *svá sem* (idet); *svá lengi sem* = saa længe som; ***þar til er***, *þangat til er* (indtil); *til þess er* = (ind)til; *frá því er* = fra; *i því er* = idet; *eptir* (*þat*) *er* = efterat. I mange af disse forbindelser er i dansk indtraadt «at» for *er* eller *sem* (§ 142, 1, b).

Ved «da» tilføies aldrig «som». Heller ikke ved det gamle «(det) første»: førsth domedagh kommer (15. aarh., = saasnart); første I se mig hænge (Folkev.); det første han mig mon se (ib.).

I ældre dansk brugtes ogsaa «der» som tidskonjunktion: der Hother haffde lang tid gaaet omkring (Ved.); der bonden saae delefogden, sagde han (P. Syv). I bibelsk stil endnu i vor tid: der han det hørte. De olddanske love har «thær, thar»: tha ær væl skift, thar (= naar) allæ havæ æm got (Sj. lov); thar skip ær gorth, tha (J. lov). Derimod har Skaanske lov «thagær» = oldn. *þegar* «saasnart, naar» (*en at morni, þegar dagaði*). Sammensmeltningen af *þar* og *þegar* begunstigedes derved, at oldn. *þar sem* (*er*) ogsaa undertiden anvendtes med temporal betydning: *þar's einn var hoggvinn, þá kómu tveir í staðinn* (egentlig: paa det sted hvor).

«Naar» er egentlig det spørgende *nær* (= *hvé nær*, «hvor nære»), som har faaet relativ betydning ved tilføielse af *sem*. I ældre dansk ofte «naar som» eller «nær som»: nar som een geestlig person haffuer ijlde regheridt (P. Elies.); naar som i støde flux i trometerne (Bib. 1550 og 1647); ogsaa: naar som att (1553). Forbindelsen «naarsomhelst» optræder allerede paa reformationstiden, ofte med betydningen «saasnart som»: naarsomhelst vore aar oc dage ere bortfarne som en hastflydendis vandstrøm (Pont.).

«Medens» er det ældre «meden (men)» med tilføiet *s* (sml. kuns o. a.). Ved dette ord mangler altid «som». Tidligere ogsaa «imellem»: sanckede sig ickun nogitt tørtt traas eller spaaner, imellom Gudstieniste hollis i thabernackel (Pall.).

«Siden» har heller aldrig «som». Tidligere anvendtes det ogsaa ofte, hvor vi nu bruger «efterat»: løpær thrællen burt, sithæn han havær gærningen giorth (Sj. lov); siden de wore borte (Chr. Ped.); hun wor føder, siden Pipping døde (ib.). Se § 156.

Med eller uden «som» forekommer følgende konjunktioner: saa længe (som); saa ofte (som); saa tijth som thet haffuer

wærid begynth (P. Elies.); saa snart (som); saa braat som minnat er gongen (Mand.); strax som de ere mette (Pall.) — strax maaltid vor giort (J. Niels.); i det som de saae (Ved.); ottende dagen effter som de haffde sagd borgen for hannom (Abs. Ped.).

Anm. Om «som» efter tidssubstantiver samt til betegnelse af stedet se § 147.

2. Et aarsagsforhold kan i oldnorsk udtrykkes ved *er*, men ikke ved *sem*. I ældre dansk havde «som» oftere denne betydning: men som min Herre og jeg ere lige gode Poeter (Holb.). Det oldnorske *svá sem* har fra tidskonjunktion (*svá sem til sængr skyldi fara*, = idet) udviklet sig til aarsagskonjunktionen «saasom». Idethele kan de fleste af de førstnævnte ogsaa bruges med kausal betydning. Saaledes «da», dette dog vistnok under tysk indflydelse; indtil omkr. 1700 var denne brug ukjendt, undtagen i forbindelsen «da dog» = skjønt; i vore bygdemaal er den endnu sjelden. Ligesaa «naar»: schule wij oc saa lade oss nøije met Gutz retferdige dom, nar han kan icke andhet wele en thet som er gott (P. Elies.); naar han siger det, faar jeg vel tro det (= siden). Videre «siden», som allerede i oldnorsk kunde bruges begrundende. Endelig «mens, idet, aldenstund»: hwi døber dw, men dw est icke Christus (Chr. Ped.); hvor har du været, mens du leer saa (Holb.); ligedan hos Grundtvig o. a., og endnu dialektisk. «Eftersom» er oldn. *eptir því sem* «overensstemmende med» (*eptir því sem hann er vanr* = efter som han er vant til), i sen oldnorsk *eptir sem*. Formelt identisk hermed synes «efterdi», hvorom § 142, c. Af lokalistisk oprindelse er det forældede «der»: men der hand det ikce wille (St.D.P., = da); ligedan i senere oldnorsk: *nú þar sem allir lutir vurðu fyrir þetta guðs orð, þá er auðsýnt. at* (sml. punkt 1). Dette «der» kan ogsaa ha indrømmende betydning (= selv om): ieg vil mig icke giffte, der kongen mig selffuer badt (Folkev.); lignende i senere oldnorsk: *hví skaltu leika við skynlaust kykvendi, þar er þú skyldir at guði einum hyggja*.

3. Medens det oldn. *þar sem* (*er*) kun betegner den virkelige grund (= eftersom), har vort «dersom» antaget betydning af en tænkt forudsætning. Denne udvikling til betingelseskonjunktion er vistnok udgaaet fra den stedlige opfatning: der som = der hvor (hvorom se § 147) er blit til: i det tilfælde at; sml. oldn. *þótti honum þar vel komit fé sitt, sem Oddr tøki við* (omtrent = naar). Ogsaa «hvor (som)» havde tidligere denne betydning (sml. tysk «wo» = hvis): hwar som

nogett falder i theris øge paa then dag, tha lade the thet icke wdtage (16. aarh.); huor riigens raadt thett icke nw giorde, tha war att befrycthe (1533). Videre «saafremt» = oldn. *svá framt (sem)* «saasnart som», i sen oldn. *svá framt at* «saafremt». Af senere oprindelse er «for saa vidt som» (oldn. *svá vítt sem* er kun lokalt); ogsaa «saa vidt»: faa Historier ere meere tilforladelige end Rapins, saavidt de grunder sig paa Rymers Archiv Documenter (Holb.). Endelig kan ogsaa tidskonjunktionen «naar» ha betydningen «hvis», især i daglig tale: jeg kunde gjøre det, naar jeg bare vilde.

4. Det oldnorske *sem* betegner hyppig en sammenligning (baade virkelig og tænkt): *sem mælt er; þeir létú, sem þeir heyrði þat ekki.* Ved forkortet udtryksmaade er opkommet udtryk som: som oftest; mens legen gik som bedst; oldn. *fara sem skjótast;* helt ud: *hljóp í skóginn, sem mest mátti hann.* Om en hypothetisk sammenligning kan endnu bruges «som», skjønt i skriftsproget den tyske forbindelse «som om» (als ob) er hyppigere: Roland loth, som han hørde icke (K. Magn.); han kom, som (om) han var kaldet; det gik, som det var smurt. Paa grund af sin brug i sammenligninger blev «som» ofte føiet til «end»: æn som (15. aarh.); icke mere fredag end som søndag (Pall.); dendne verdens børn ere klogere end som lysens børn (Pont.); ellers er min Helbred bedre, end som jeg har kundet vente (Holb.). Endog med udeladt «end»: mere udelukt som andre (Dass); sml. oldn. *betr sem* (sjeldent). Endnu siges i vulgær tale: han er meget klogere end som du tror; og i vort folkesprog: han er større som dei andre.

Anm. Om «som» efter spørgende og relative ord se § 146 og 149.

144. Konjunktionen «om» svarer til oldnorsk *ef*, hvis olddanske former er «of, af, um». Formen «om» er vistnok opkommet under indflydelse af dens negation oldd. «num» (= oldn. *nema* «hvis ikke»); sml. Sj. lov «æm» og Frostatingsloven: *em;* «om» optræder i Norge c. 1400 ved svensk indflydelse. Ordets brug er en dobbelt:

a. Det indleder betingelsessætninger og er som betingelseskonjunktion den almindeligste indtil Holberg, idet «dersom» ikke er meget anvendt, og «hvis» først i 17. aarh. brugtes saaledes. I reformationstiden forbandt «om» sig med «skjønt» efter mønster af det tyske «obschon» (hvor «schon» egentlig = smukt): om hand skiønt uill (d. e. selv om han vil) = ob er schon wolle; om det skiønt vedvarer længe (Ved.); hvad er det, om

du skiønt har mer end han at sige (Dorthe). Ogsaa umiddelbart efter «om»: omskiønt Egyptiske Trængsler opstaar (ib.). Ofte tilføies «end» (egentlig: fremdeles, endnu): om de end skiønt kunde haffue grebet Atisle (Ved.). For «om» bruges ogsaa «naar» eller «der»: naar de end skiønt fly for dennem (Ved.); naar de ville end skiønt holde sig fra syndt, da kan de alligevel icke (J. Niels.); der hand end skønt hafde giort det (Abs. Ped.). Ofte uden «om», med inverteret ordstilling: har du skønt lenge løbed vild, saa gak til Jesum (Dorthe); er jeg end skjønt forrasked (ib.). For «om end» findes ogsaa «end om» eller blot «end»: men end om Pølsen er blandet (Dass, = om end); følg ham, end skulde du paa Livet tage Skade (Dorthe, = selv om); var det end hans egne børn. Med «naar» for «om»: end naar hans Arbeid bliver vel optagen (Holb.); jeg siger, naar endog Arbeidet bliver vel optagen (ib.). Fra tysk «obwol» stammer «om end vel»: om i det end vel saa (Bib. 1550) = ob ihr es wol sahet. «Hvorvel» er tysk «wiewol».

Anm. Den her omhandlede brug af «end» er at adskille fra den gamle betingelseskonjunktion: sen oldnorsk *enn* = *ef*, olddansk «æn»: en j wille giøre saa (Romant. Digtn.). Allerede den forskjellige ordstilling viser dette. I forbindelse med «at (det)» faar denne konjunktion indrømmende betydning: ieg gider icke druckitt, enndt dett y giffuer mig vinn (Folkev., = om end); end det du ser mig bløde, du nævn mig ikke til døde (ib.); dog ogsaa uden «at»: tu tørst eij hobes oppa thine frænder, en the toge tith gotz (1510).

Brugen af «om» er blit indskrænket af «hvis», som først i 17. aarh. optræder som betingelseskonjunktion. Dette «hvis» er laant fra nedertysk «wes» = hvad og brugtes i 16. og 17. aarh. hyppig for «hvad» (se § 89): wij ere nødde til, hwes wij haffue giort (P. Elies.). Nu brugtes ogsaa «hvad» undertiden som betingelseskonjunktion (huadt handt icke fornyer hannem, Bendz; uden hvad Gud vil give det arme folk noget af havet, 1591), en brug som vistnok er udgaaet fra forbindelsen «hvad (heller)» = hvad enten (hvad vi gaa ind eller gaa ud, Psalmedigtn.; se § 141, 2). Der kan saaledes intet særlig paafaldende være deri, at «hvis» satte sig fast som betingelseskonjunktion, medens det ellers beseiredes af «hvad». Hvor let denne overgang kan være, sees af et eksempel som: de Kontorske borge altid Nordfarerne, hvis (= hvadsomhelst) de maatte behøve (P. Cl.).

b. Det indleder en indirekte spørgesætning. Det har i denne brug ogsaa opslugt det oldnorske *hvárt*, som hørte hjemme i disjunktive spørsmaal. I ældre dansk findes herfor «hvad»

(sml. § 141, 2): jech kan ey thet sighæ for san, hwat the giorde hannum til spoth, eller the vilde hannum ther goth (Romant. Digtn.). Med udeladt konjunktion: at hun mig kan give Forsikring derpaa, jeg tabe skal heller og vinde (Dass, = om).

KAPITEL XI.

Sætningslære.

145. Ved pronomener, pronominale adverbier og konjunktioner forbindes en sætning med en anden (en «hovedsætning» med en «bisætning»), saaledes at begge tilsammen («den sammensatte sætning») danner en afsluttet mening. Bisætningen kan igjen forholde sig som hovedsætning til en anden bisætning, hvorved fremkommer et sætningskompleks («perioden»). Begrebet «underordning» har særlig hensyn til den grammatiske form, ikke i samme grad til indholdets vigtighed. Ligesom i den enkelte sætning hovedvegten kan lægges paa hvilketsomhelst led, saaledes er i perioden hovedtanken ikke ganske sjelden indeholdt i bisætningen. Istedenfor: «da de alt nærmede sig land, brød stormen løs», kan uden væsentlig forskjel siges: «de nærmede sig alt land, da stormen brød løs».

Bisætningen er substantivisk, adjektivisk eller adverbiel og danner alt efter denne sin natur en mere eller mindre uundværlig del af den sammensatte sætning. Ofte er saaledes hovedsætningen i sig selv ingen fuldstændig sætning, men blir det først naar den i bisætningen faar sit manglende led; f. eks. naar denne som substantivisk repræsenterer hovedsætningens subjekt eller objekt («jeg ved at han kommer»), eller naar den som adjektivisk udgjør en nødvendig del af subjektet («hvo som tror, skal blive frelst» = enhver troende). Mindre nødvendig er derimod den adjektiviske sætning naar den kun karakteriserer subjektet («da raabte en mand, som stod blandt de bagerste»). I alle tilfælde har bisætningen samme funktion som et sætningsled og kan paa grund af denne egenskab ofte forekomme sideordnet med et saadant: han saa deres nød, og at de ikke kunde reddes; han erfarede nu sin betroede tjeners falskhed, og hvorledes han i aarevis havde ført sin herre bag lyset.

Meget ofte kan en bisætning erstattes af en sideordnet

hovedsætning. Istedenfor: «jeg ved, tror at han kommer» kan man sige: «han kommer, det ved jeg»; «han kommer, tror jeg.» Istedenfor: «du taler over dig, fordi du er syg» kan det uden stor forskjel hede: «du er syg, derfor taler du over dig». Paa denne maade tager sproget op igjen et tidligere udgangspunkt; ti det er selvsagt, at underordningen har udviklet sig af sideordningen. De ved den første anvendte pronomener og konjunktioner er alle enten spørgende eller relative. Men den spørgende bisætning var oprindelig utvilsomt en selvstændig sætning, og de relative ord har, tildels først inden enkeltsprogene, udviklet sig af demonstrative. For alles vedkommende gjælder det, at den bestaaende underordning lader sig føre tilbage til en ældre konstruktion, hvor de to sætninger grammatisk var sideordnede, skjønt den ene logisk udgjorde et udfyldende eller afhængigt led. Oprindelig betegnedes vel dette forhold kun ved betoningen; i sanskrit er saaledes hovedsætningens verbum ubetonet, bisætningens betonet. Det ældste sprogtrin anvendte altsaa sideordning for underordning, og jo længere vi kommer tilbage i enkeltsprogenes historie, desto mere finder vi sideordning anvendt. Saaledes f. eks. i den klassiske oldnorsk. Vistnok har dette sprog alle arter af underordning fuldt udviklede og anvendte, men sætningsbygningen er dog i almindelighed langt enklere end i den dansk som tysk og latin har influeret paa. Oldnorsken ynder korte og løst forbundne sætninger, ligesom endnu folkemaalene og endog den dannede dagligtale. Saaledes anvender, som før nævnt (§ 141, 1), oldnorsk ofte *ok*, hvor vi heller bruger en relativsætning: *funnu þeir konur þrjár, ok spunnu lín* (= som spandt lin), eller anden underordning: *þetta spyrr Hǫfundr ok ferr hann ok biðr Hervarar* (= da H. erfarer dette); *ok er hann hér á þingi, ok svá dóttir hans, ok máttu nú sjá hana, ef þú vilt* (= saa at du nu kan faa se hende). I lovsproget gjør en fortællende hovedsætning meget ofte samme nytte som en betingende sætning: *nú þykkir presti eigi rétt at skírn farit, hvárt sem skorta orð eða atferli, þá varðar fjǫrbaugsgarð:* ligedan i de senere love: nu bygger bonde et langskib i heret . . ., daa scal kongens ombodzmand fare til hannom (Olavs lov). I vort senere skriftsprog anvendes sideordning mest (retorisk), naar den biomstændighed som kunde ha fundet udtryk i en bisætning, skal udhæves. Saaledes hvor en befalende eller opfordrende eller ønskende hovedsætning anvendes for en betingelsessætning: gjør det, og du vil faa se følgerne;

tage sig ickon huer de ti Guds Bud udi den ene oc kronicken udi den anden Haand oc ligne det ene imod det andet, da skal han klarligen finde (Ved., = hvis nogen vil tage); gid han kom, saa skulde jeg være glad. Eller hvor en handlings tidsomstændighed ophøies til et hovedbegreb: alt nærmede de sig land, da brød stormen løs; du talede, Seigneur! strax fik min Angest Vinger (Wess.)

Da det gamle og det folkelige sprog heller ikke ynder vidløftigere enkeltsætninger, kan der paa den anden side ogsaa forekomme tilfælde hvori disse anvender bisætninger, medens den mere literære moderne stil indordner tanken som et led af den enkle sætning, særlig som apposition (hvorom § 67 og 139, 1, a) eller som komplement. Eksempler paa saadanne for den folkelige udtryksmaade fremmede forbindelser af sidstnævnte art er: ved synet af denne nye fiende tabte den lille skare modet; han oplæste brevet med udeladelse af nogle meget vigtige ord; efter grundig overveielse er vi kommet til følgende resultat. For sprogfølelsen staar saadanne udtryk dog paa en maade som to sætninger, saaledes som brugen af det refleksive pronomen udviser: se § 82—83.

Omvendt udvides ofte en enkelt sætning til en sammensat, saaledes at et enkelt led i sætningen, naar det særlig skal fremhæves, ved hjelp af verbet «være» danner en egen sætning, hvortil de øvrige led danner en relativ bisætning: det var det jeg vidste = det vidste jeg; det er for din skyld, (at) jeg gjør det; erindrer De? det var i Kongens Have jeg mødte Dem den første Dag i Mai (Heiberg); hvem var det, du talte med. Begge sætninger vedbliver for sprogfølelsen at staa som én sætning, hvorfor ogsaa refleksivet i bisætningen viser hen paa hovedsætningens subjekt: det er af sine egne man skal ha det = man skal ha det af sine egne. Denne slags sammensatte sætninger synes fremmede for oldnorsk og ældre dansk, men er almindelige i folkesproget og har i det moderne skriftsprog en mere udstrakt anvendelse end tilfældet er i tysk.

146. De spørgende bisætninger tilknyttes i oldnorsk dels ved spørgende pronomener og adverbier, dels ved konjunktionerne *ef* og *hvárt,* hvoraf den sidste egentlig er neutrum af et pronomen.

Som i gotisk og andre germanske sprog adskiller de pronominale afhængige spørgesætninger sig fra de spørgende hovedsætninger kun ved ordstillingen og (tildels) modus, ikke ved

nogen ændring af pronomen (som f. eks. i græsk oftest fra spørgende til ubestemt relativ): ***wituþ auk hwarjôs anabusnins atgêbum izwis; spurði hverr sá inn mikli maðr vǽri.*** I senere oldnorsk tilføies ofte relativ partikel: ***vissi engi maðr, hverrar ǽttar er hann var.*** Denne tilføielse finder ogsaa i ældre dansk sted, hvor pronomenet staar som subjekt: optegne hues Forandring som er skeed (Ved.); det kommer ikke an paa, hvo der haver studeret mest, men hvo der haver studeret bedst (Holb.); at vide, hvad nyt som er forefalden her udi Staden (ib.); han spurgte, hvem der havde sagt det; ved du, hvad der er paa færde. Ved den gamle ordstilling med verbet sidst kan partikelen mangle: se, hvilken bætræ tro haffuer (K. Magn.); da faar mand ath see, huo rett haffuer (Chr. Ped.); spaa hvad i fremtiden skee skulde (Ved.). I det moderne sprog er dette mest tilfælde hvor stedsadverbiet «her» ved inverteret ordstilling kommer lige efter pronomenet: har du hørt, hvad her er hændt; har du hørt, hvad (som) nu er hændt; ved du, hvem (som) dengang hjalp. Staar pronomenet i andet forhold end som subjekt, tilføies intet relativ: jeg maatte gierne spørge, hvad en Comoedie er (Holb.); sig mig, hvem I taler om.

Denne tilføielse af relativpartikelen synes (ligesom det i § 142, 3 omhandlede tillæg af «at» til de spørgende pronomener i afhængige sætninger) at skyldes en ellipse: «sig mig, hvem der har sagt det» er egentlig «sig mig, hvem det er der har sagt det.» Ved denne tilføielse ophæves den formelle forskjel mellem det spørgende pronomen og det ubestemte relativ (se § 149). Mellem disse ordklasser har der til alle tider været en nær berøring. En række af verber har dels været brugt med afhængig spørgesætning dels med relativsætning, alt efter den forskjellige betydning. «De saa, hvad der var paafærde» indeholder en spørgesætning; «de saa hvad der var at se» en relativsætning (= alt hvad). «Sig hvad du mener» kan opfattes baade som spørgesætning (= sig: hvad er det du mener) og som relativsætning (= sig det som du mener). Ofte er forskjellen mellem de to opfatninger temmelig haarfin; i et udtryk som «jeg har glemt hvad jeg vilde sige,» kan bisætningen tages som simpelt objekt for verbet (hvad = det som, altsaa relativt), eller den kan opfattes som angivende gjenstanden for en overveielse (hvad = hvad det var som, altsaa spørgende), men meningen blir i begge tilfælde væsentlig den samme. Naar nutids-

sproget ikke længer formelt skjelner mellem de to arter af bisætninger, tør dette i væsentlig grad skyldes en sammenblanding, hvorved de spørgende bisætninger har rettet sig efter de relative.

Konjunktionerne *ef* og *hvárt* bruges i oldnorsk om hinanden: *Þ. spyrr, ef S. vildi nǫkkura liðveizlu veita sér* — *H. spyrr, hvárt hann vekti* (om han var vaagen). *Ef* er identisk med betingelseskonjunktionen og ventedes saaledes (som latinsk *si*) efter verber som betegner tvil eller uvished (eller det modsatte), medens *hvárt*, som egentlig er neutrum af spørgepronomenet *hvárr*, ventedes efter spørgeverber (som engelsk «whether» og ældre tysk «weder»); men dette forhold er, som sagt, forstyrret. Da *hvárt* betyder «hvilket af to», er det klart at ordets brug i enkeltleddet spørsmaal beror paa ellipse, underforstaaelse af spørsmaalets modsætning (*eða eigi*). Ordet anvendes ogsaa ofte i direkte spørsmaal, som en slags spørgepartikel: *hvárt er faðir þinn heima.*

I dansk svarer til *ef* «om»: se § 144. *Hvárt* er tabt eller erstattet af «hvad»: se § 141, 2. Til det disjunktivt spørgende *hvárt* — *eða* svarer «enten — eller», og — hvor den disjunktive karakter er mindre fremtrædende — «om — eller»: jeg ved ikke, enten det er af Ondskab eller af Taabelighed, han taler saaledes (Holb.).

Paa en ellipse beror det, at en spørgende bisætning kan bruges som hovedsætning i udraab af forundring eller uvilje. Bisætningsformen er her almindeligere i norsk end i dansk: hvor god han er, el. hvor han er god (at underforstaa: jeg kan ikke sige, el. lign.); hvor dumt dette er; hvad han dog kan finde paa. Hyppigere er i dansk hovedsætnings ordstilling (især benegtet): hvor er han (dog, ikke) god. Ved «hvad» (= hvor) brugtes tidligere altid hovedsætnings ordfølge, ligesom ved *hvat* i den oldnorske oversættelseslitteratur: *hvat grimm er hǫnd þess, er þik krossfesti;* huad skulde vi haffd mange flere skøne Historier (Ved.); huad stode det mig langt ærligere oc oprigtigere (ib.); hvad haffuer jeg seet hannem glad paa gildesbencken i fordum dage (Pall.); hvad ere mine fiender mange (Pont.). I senere tid findes ogsaa bisætnings ordstilling: hvad hun er smuk (sml. svensk: hvad her är skönt); hvad i min Heltes Ord der dog ei Kræfter ligger (Wess.). Denne brug af «hvad» synes i dansk at være indkommet fra tysk: was er doch schlecht ist; was haben wir gelacht. Hvor «om» paa lignende maade forekommer

i elliptisk brug, skyldes det tysk «ob»: om Adam var blandt disse gode Venner (Pal.-Müller); egentlig: du spørger, om.

Hvor et ord i bisætningen skal udhæves, kan det stilles i spidsen af hovedsætningen: han (i dagligtale ogsaa «ham», ved attraktion til hovedsætningens verbum) ved jeg nok, hvem er. Hvor spørgesætningen er underordnet en relativsætning, kan indtræde en eiendommelig sammenslyngning: en bog, som ingen vidste, hvem eiede (eller: hvem der eiede den). Sml. lignende forhold ved at-sætninger (§ 152).

147. De relative sætninger tilknyttes ved de relative pronomener og adverbier. Deres karakter er adjektivisk (eller adverbiel), og vi kan saaledes finde dem sideordnede et adjektiv, en nu forældet brug: en ung, deylig og dydig Jomfrue, men som intet har bekommet til Arv (Holb.); jeg kalder det Kiëtterie og regner det iblant et af de selsomste, og som meest kand bringe et orthodoxe Blod i Bevægelse (ib.).

Istedenfor relativet styret af en præposition brugtes allerede i senere oldnorsk ofte *hvar* med paafølgende præposition, hvor der ikke henvises til et bestemt substantiv: *hvar fyrir þeim sé lof* (hvorfor de være priset). Under indflydelse af tyske sammensætninger med «wo» er denne konstruktion i det senere sprog blit almindelig ved alleslags henvisninger undtagen til en person: den stol hvorpaa han sad = paa hvilken han sad; den by hvortil han reiste; undertiden ogsaa ved henvisning til personbetegnelser i flertal: forfattere hvoriblandt (sml. lodh sætthæ synæ gude høgt pa muren och offræde ther alle till, K. Magn.).

Henvises der til et ord for sted, kan «hvor» staa alene: det sted hvor(paa). I daglig tale anvendes dog mest den gamle udtryksmaade med «som», nu næsten altid med efterfølgende præposition: den stol som han sad paa; den by som han reiste til; ligedan i folkesproget: det huset som eg var i. Ved paastedsbetegnelser manglede i ældre dansk ofte, ligesom undertiden i oldnorsk, præpositionen, hvor substantivet har bestemt eller ubestemt artikel: *ór þeim stað, sem hon hafði setit* (hvor hun havde siddet); de rede til tornet, som iomfrwen wor inde (Chr. Ped., hvor «inde» er adverbium, medens *innan* er præposition i det oldn. *yfir þat hús, sem þeir váru innan;* sml. tel thet hus som lighet ær innæn, 15. aarh.); han red til den øø, som kampen skulle stande (ib.; ogsaa: paa en øø, som der kampen skulle staa, ib., sml. § 87); til en hule, som de jomfruer boede

(Ved.); den haffn, som han vaar (ib.); paa høye Field, som hand kand see vijt om sigh (P. Cl.); øster i Landet, som slet Schouffue ehre (ib.). Hvor der ikke henvises til noget bestemt ord, brugtes i oldnorsk *þar sem: þar sem hann sat.* Ligedan i ældre dansk: syden blæsdæ han so høght, ath keyseren hørdhet ther som han war (K. Magn.); nu vil jeg komme der hen igien, som jeg tilforne begynte min tale (Ved.); somme Fiorde ere en Mil eller to over, der som de ere bredeste (P. Cl.); der som min Formand er (Dass); gid du var der, som Peberet voxer (P. Syv). Saaledes ogsaa i vort folkesprog: det ligg der som det laag. Med udeladt relativ: hand bleff sat der Doctern sidder (El. Ulfeldt, = der hvor); ligedan i folkesproget: legg det, der det laag; i eventyr: Per kjørte efter, der katten løb fore; og i enkelte forbindelser i skriftsproget: der han stod, der stod han (sml. reise did de selv vilde, Eventyr). Undertiden sammenblandes «som» og «der som»: i haffuit, som det er dybest (Bib. 1550, = der hvor) — paa Jorden, som Møl oc Rust æde dem, oc der som Tyffue graffue der effter (ib.); sml. Elffue, der som Lax gaar i (P. Cl.). Heraf folkesprogets brug af «der» = hvor (idet relativet udelades): me sjaa huset, der han bur; Bjørnson og hans efterlignere ynder denne brug: stedet der hun sad.

Langt sjeldnere er brugen af «som» som tidsrelativ efter tidssubstantiver (= da): *frá þeim tíma sem;* erklærede derhos, at samme Comoedier kunde være meget gode paa de Tider, som de først ere skrevne (Holb.); hun passede paa en dag, som troldet var borte (Eventyr).

Medens i klassisk oldnorsk forbindelsen af *sem* og *er* med spørgende ord danner ubestemte relativer (se § 149), fik saadanne udtryk i sen oldnorsk bestemt relativ anvendelse: *bréf í hverju er* (et brev i hvilket). Ligedan i ældre dansk «som» og «der»: wdi then hellige kirckis samfund, hwor som er liwss oc dag (P. Elies.). Se nærmere § 88.

Om «at» efter relativer se § 142, 3.

Nu aldeles forældet er brugen af det «forbindende hvilken» i konjunktionsbisætninger efter latinsk mønster: hvilken endskiøndt jeg ikke gandske approberer, jeg dog ikke laster (Holb.); hvilket da jeg fik at vide, gav jeg mig ud for en Doctor (ib.); hvilket om ikke kand siges om alle, saa kand det dog siges om de fleeste (ib.). Sml. § 192, d.

148. Udeladelsen af det relative pronomen er i oldnorsk sjelden, særlig i subjektsforhold; i den senere stil

er den noget hyppigere; eksempler: *þeir menn, til þess eru talðir; Bjǫrn kaupmaðr, sumir kalla Bunu; hafði hann fengit eignir þǽr hann hafði átt.* Saa meget hyppigere blir den i det senere sprog.

Som subjekt udelades relativet i olddansk i regelen kun ved inverteret ordstilling (d. v. s. hvor verbet ikke fulgte umiddelbart efter relativet), og særlig hyppig efter det demonstrative pronomen: the fran æræ skild; Waldemar sændir allum thøm ij Skane bo; the mør met henne varæ; then fægærstæ mø til var. Herved kan et pleonastisk brugt demonstrativ komme til at fungere som relativ (sml. § 87, slutn.): the aldunga the (v. l. ær) til wartha næfnde; the mughæ ængi manz wæriæ wære, theære æi theræ eghæn wæriæ (med hovedsætnings-ordstilling). Ogsaa efter andre ord end «den» finder udeladelse sted ved omstillet ordfølge: hinæ andræ hans frændær æræ (oldd. love); thessæ to kuninger, brøther wor (Er. Kr.); allæ pa guth trodæ (ib.). Sjelden hvor relativsætningen ikke følger umiddelbart efter det ord hvortil den hører: mangæ druknæthæ, thit wildæ faræ; then grædher ey fore guldh, aldrig fick guldh at eye (P. Lolle). I det 16. og 17. aarh. er forholdet væsentlig ensartet. Hyppigst er udeladelsen efter «den»: han giøre det ret er (P. Elies.); alle de waben kunde bere (Chr. Ped.); de leffuendis bliffue, faa guld oc sølff (ib.); ieg wil nu sige det sant er (ib.); huert det been i hannem wor (ib.); det wærste torn i Rom er (ib.); siden vdwalde keyseren tolff de sterckiste mend i hans land wore (ib.); tag det dit er (Bib. 1550); giffuer Keyseren det Keyseren hører til (ib.); den tid her kommer effter (Pall.); oc vill se den hannom forferdede (P. Cl.); oc paaminte hannem den skade effter wilde komme (St. D. Pr.); den onde forligelse dennem haffuer veret emellum (ib.); han napper den, sig monne klappe (Dass); de hannem kommer i Møde (ib.); han klæder de Lillier paa Marken gror op (Dorthe). Endnu i forrige aarh. var saadanne udtryk noksaa hyppige: at udrette alt det, ham var paalagt; han samlede alle de kræfter, ham vare tilbage; at Mads foragter ei den, ham har før foragtet (Wess.). Nu for tiden findes de væsentlig i religiøs stil: giv ham det ham tilkommer; fryd dig over den naade, dig er forundt. Desuden hos digtere ved efterligning af folkevisen, hvor de var hyppige: saa faa ere de, dem kunne (dansk folkevise); for alt det paa jordi er (norsk folkevise). I prosa bruges de kun hvor et af adverbierne «her» eller «der» stilles først i sætningen: det er allerede det sjette Pund Kaffe, her er bleven fortæret i denne

Barselstue (Holb.); den mand her sidder; den kvinde der gaar; ligesaa: den dag idag er. Samme tjeneste som det demonstrative «den» gjør «han» og «hun»: han ager et godt læs i gaard, en god hustru faaer (P. Syv); Quinde var hun, Pønitentzen gjorde (Dorthe). I andre tilfælde er relativets udeladelse mindre hyppig: saa mange det saage (Chr. Ped.); som viser om hannom giorde ere, nocksom forclare (Abs. Ped.); for en groff sag hannem waar tillagt (St. D. Pr.); som wor dom da bleff wdgiffuen, widere der om formelder (ib.); gode mends domme, derom tilforne er vdgangit (ib.); oc vere fri for dette echteskab imellum dennem werit haffuer (ib.). Saaledes navnlig i folkeviser, og ved efterligning heraf hos nyere digtere: alle smaa fugle, i skoven var; kvar ein mann, gjenom dyri steig (norsk folkev.). Karakteristisk for vort folkesprog er udtryk som: i morgon kjem; far hans var; kongen skulde vera; lensmannen læst vera, — hvor der ingen inversion er. Ellers findes udeladelse af relativet ved normal ordfølge næsten kun i folkeviser: der er slet ingen i verden til, kan raade mig bod. Kun tilsyneladende undtagelser danner sætninger angivende navn eller geografisk beliggenhed: en stath i Siæland, het Læthræ (Oldd. Krøn.); kom han til een heet Høthær (Er. Kr.); der fant han en Riddere hed Drepia (Chr. Ped.); i ith landskaff kallis Ardena (ib.); j en stad heder Perth (Abs. Ped.); et præstegield, kaldes Lødingen (1591); der var engang en gut, hedte Ola (Eventyr); en gaard ligger udi Huidesiø (J. Niels.); en tysk mand boer der i sognit (ib.). Sætninger som disse er kun tilsyneladende relative, i virkeligheden foreligger sideordnede (asyndetisk forbundne) hovedsætninger. Ogsaa det ældre tyske sprog har ved «heizen» og undertiden ellers samme eiendommelighed: mht. ein künic heizet Hernant; ein frouwe saz darinne. Denne udeladelse af det demonstrative eller personlige pronomen er hyppig i folkeviser: dett vor unngenn herr Karll, klaper hinnde ved huidenn kinnd; Skeminng saa heder min guode hest, er født paa Grimmerstodt; den findes endnu i folkelige ordsprog: for nær næsen, sa' gutten, blev skudt i øiet; det hender ofte slikt paa sjoen, sa' selen, var skoten i augat (norsk folkespr.). Substantivet udgjør i alle disse udtryk saa at sige det fælles led for de to sætninger mellem hvilke det staar.

Udeladelsen af relativet i kasus obliquus var i olddansk meget hyppig, særlig efter demonstrativet «den»: thæt the hava fangit; thet han havær bøtær foræ takæt. Ligedan i det senere

og nuværende sprog: all det gwld och sølff keyseren want (Chr. Ped.); det megle onde jeg lidt haffuer (Ved.); lad dig behage det din Aand og Haand selv i mig virket haver (Dorthe); for at behage den, jeg elsker som min Siæl (Holb.); den mand jeg taler om; han er ikke den han var; det man ikke ved. Ligeledes udelades relativet gjerne efter en superlativ: det bedste jeg ved; den første mand jeg traf. Samt hvor en sætning er opløst til to (§ 145): det er ikke denne mand jeg søger. Relativet kan ogsaa sløifes hvor substantivet har ubestemt artikel: jeg fik øie paa et hus, jeg aldrig før havde seet. Hvorimod det strider mod vor sprogfølelse at udelade relativet ved henvisning til et entals substantiv uden bestemmelsesord. Hvor substantivet ikke gaar umiddelbart foran, udelades relativet mest kun hvor substantivet har det demonstrative pronomen foran sig: jeg tilbød ham den plads i forretningen han før havde havt (ikke vel: en plads). Ogsaa hvor relativet henviser til ord for sted og tid, kan det udelades: alle de steder jeg har været; den tid han boede her (sml. § 147). Særlig i dagligtale (hvor idethele udeladelsen er hyppigst) sløifes relativet efter ord bestemte ved «saa»: han spiste saa mange æbler han orkede; sled (= fiskede) neppe saa mange vi kogte (Dass). Ligesaa for det meste efter «al» (sml. engelsk): alle han traf. Efter det sammenlignende «end» mangler relativet regelmæssig (sml. norsk folkesprog «enn som»): han tog paa sig mere end han kunde raade med; fordi ath kettere icke meer annamme aff sckriffthen en theris ketterij kand medt bestyrckis (P. Elies).

149. Ved tilføielse af *sem* eller *er* til spørgende ord dannes i oldnorsk almindeliggjørende relativer (dog findes den relative partikel allerede tidlig udeladt): *ok lætr aldri þinn lut, við hvern sem þú átt; þú óttast ekki, hvat sem fyrir er; hversu sem ferr; ok herjaði, hvar sem hann kom við land.* Ligedan i olddansk: hvat skenæ sum han far; hwaræ sum (= hvorsomhelst som); huræ mangæ sum the æræ (= hvor mange de end er). Om de relative pronomener af denne art er handlet i § 89. Ved de relative adverbier udelades partikelen fra reformationstiden af hyppig; medens Bib. 1524 har: vi skwle ganghe, huart som thu sændhær os, har udgaven af 1550: ieg vil følge dig, huort du gaar. Den samme almindeliggjørende betydning som den relative partikel havde det foranstillede «i» (= oldn. *ey*, *ei* «altid»): ihvo, ihvad, ihvor (sml. svensk: ehvad, ehvar); i huosomhelst ther kommer till meg (P. Elies.); i hwort wi fare i

strid (16. aarh., = hvorhen end); ihvor som (1591, = hvorsomhelst); undertiden «jo»: io hur lith thet ær (15. aarh., sml. § 160). I nyere tid anvendes herfor «end», «saa», «(som)helst»: hvem det end er; hvor det saa er; hvadsomhelst (forældet: hvorhelst). Merk: hvorom alting er, egentlig: hvordan det end forholder sig med alt andet; P. Claussøn: hvorledes derom er.

Betydningen af disse relativsætninger er meget ofte en indrømmende: hvad han end siger, saa tro ham ikke (se § 161). Eller de udtrykker en betingelse: *hverr maðr er sitr á landi þessu, þá hefir hann = ef maðr sitr;* huo som vilde giffue en fattig Mennische 1 Almethræ i sin Schouff, det holt mand for en stor Velgierning (P. Cl.); hvo ei driver sin næring, saa driver næringen hannem (P. Syv); hvem der benegter det, ham skal jeg vride halsen om paa (= dersom nogen). Se § 89 og 167, c. Herved kan relativsætningen tilknyttes løst: dog er di ved tretten eller fiorten och trisindztiffue, huo der vil regne effter (Pall.); her er intet got at være, hvem ellers andre raad haffde (1591); hvem der ellers tror det.

Det substantiv hvortil relativet hører, inddrages hyppig i bisætningen: som en Gardner flittig giemmer hvis Urter han skatterer mest (Dorthe, = de urter som); du kan tage hvilken vei du vil; han kan komme hvad øieblik det skal være.

150. Konjunktionsbisætningerne kan efter sit forhold til hovedsætningen inddeles i substantiviske og adverbiale bisætninger.

De substantiviske bisætninger kaldes ofte ogsaa udsagnsbisætninger, men betegnelsen er uheldig som altfor lidet omfattende. Disse sætninger tilknyttes ved «at». Som substantiviske udtryk staar de i samme forhold til hovedsætningen som et enkelt substantiv indenfor den enkelte sætning. De kan saaledes staa som:

a. Subjekt: at han kommer, er vist. I oldnorsk kunde bisætningen ikke stilles foran, og ogsaa i det nuværende sprog stilles almindelig hovedsætningen foran i upersonlig form, medmindre bisætningen særlig skal udhæves: det er vist, at han kommer. I oldnorsk brugtes her ligeledes for det meste det foregribende *þat*, medmindre der udenfor prædikatet var et andet betonet ord: *satt er þat, at* (*hitt er satt, at*) — *honum var sagt, at.* Nærmere i § 7.

b. Objekt: jeg ved, at han kommer; at dette er hændt, tror jeg ikke. Heller ikke her kunde i oldnorsk bisætningen

stilles først. Ogsaa her kunde bisætningen forudgribes ved demonstrativet: se § 76, c. I oldnorsk og olddansk kunde «at» ogsaa indlede en direkte tale: *svarar hann svá rétt, at hann svari, at ek em á vist með honum;* æn vil hin sighe til hins annærs, at tu gørthæ mik then skathæ (J. lov). Sml. § 120. Her henpeger *at* paa en uafhængig sætning; sml. § 153.

c. Hensynsbetegnelse (sjelden): at du kom mig til hjelp, skylder jeg mit liv.

d. Subjektsprædikat: hensigten med denne handling var, at han vilde bortlede opmerksomheden fra sit egentlige forehavende.

e. Objektsprædikat (sjelden): dette kalder jeg, at jeg er kommet fra asken i ilden.

f. Attribut: *skal oss aldregi henda sú skǫmm, at vér látim eigi konunginn vita þessi svik;* han bragte mig det budskab, at min fader var død. Hvor det demonstrative udtryk har en præposition foran sig, blir sætningen ofte ensbetydende med en adverbial-bisætning: af den aarsag at = fordi; i den hensigt at = for at; paa den betingelse at = hvis; i den grad at = saa at.

g. Præpositionsstyrelse: jeg er bange for at han har glemt det. I oldnorsk stod præpositionen absolut (adverbielt): *hefi ek spurn af, at hann er þar kominn.* I olddansk kunde præpositionen endnu adskilles fra «at»: tha bøtæ bondæn for thre mark, at han tamdæ han æy betær (Sj. lov) — oc bondæn bøtæ thre mark foræ at han tamdæ ey sin thræl (ib.). Nu opfattes præpositionen som styrende bisætningen. Fra tysk stammer de med «der» sammensatte præpositionelle adverbier: er derom beraadslaget, at (Ved.); oc tviffel mig intet ther paa, ath tu io (1534); vis derpaa at (J. Niels). Denne brug er nu forældet.

h. Andet sammenligningsled: det er bedre at jeg dør, end at du blir ulykkelig.

151. Som andre relative ord kan ogsaa «at» udelades. Dette finder i oldnorsk kun sted i oratio obliqua med hovedsætnings ordstilling: *þar sem sumir segja, hann sé heygðr; hygg ek, nú muni þǫrf vera góðra vápna.* Egentlig er her intet *at* udeladt, men den formelle underordning betegnes ved den potentiale konjunktiv (sml. tysk: er sagt, er sei krank — er sagt, dass er krank ist). Hvor i det moderne sprog ordstillingen er hovedsætningens, har man at antage sideordning: han sagde, han havde ikke seet det — han sagde, (at) han ikke havde seet det (sml. § 182). I ældre dansk udelodes «at» hyppigere end i nyere tid. Saaledes i objektssætninger efter flere verber

end nu: hun haffde spurt, hand truede (St. D. Pr.); begierende hun motte (ib.); det voldte Quinden græd (Dorthe). Ligeledes efter infinitiv (og præsens particip), hvor udeladelsen nu er sjelden: tha keyseren feck at wyde, slaget stod (K. Magn.). Efter en præposition mangler nu «at» meget sjelden, tidligere derimod hyppig: saa maa de glædes ved, Forløsningen tilstunder (Dorthe); saa at, langt fra de fleeste kand lignes ved moedne Frugter, de heller kand ansees som de, der ere raadne og ankomne (Holb.); isteden for de gamle Græker og Romere have ladet sig nøje med at vende op og ned paa Talen (ib.). Ikke sjelden udelades præpositionen, navnlig i ældre tid (i overensstemmelse med oldnorsk og tysk): da bad du hannem, ath han gaffue dig det leuende Vand (Chr. Ped.); hand gremmede sig, at der fands ingen i sin gantske store Hær (Ved.); gav bud, at de komme for portene (ib.); han handlede ret, at han gjorde det; jeg var tilfreds, at det var vel over; jeg var tilfreds, Madame, vort Bryllup var forbi (Wess.). Efter sammenligningskonjunktioner kunde allerede i oldnorsk «at» udelades: *vil ek heldr fé bøta fyrir þá, enn þeir verði sekir um álygi.* Ligedan i ældre dansk, medens dette nu ikke gjerne er tilfælde i skrift: myth slagh fek iek oppa halssend, saat iek ey annith vestæ, en mitt hofuith hadæ wæret afuæ (Mand.); det er bedre, end Bøddelen schulle slaa dem (Pall.); thi det er lige saa lidt fornøden, som en Comoedie skal endelig endes med Ægteskab (Holb.). Hvor bisætningen staar som subjekt, har udeladelsen til alle tider været sjelden: at det var nok, een god Psalme blev siungen for og en anden efter Prædiken (Holb.); det var godt, du kom. Paa denne maade er «kanske» og «maaske» sunket ned til adverbier: mo vel ske, Racke kuningh ær dødh (Er. Kr.). Især udelades «at» hvor en sætning er opløst i to (§ 145): det er ikke ved denslags midler, man skaffer sig lydighed.

152. Et til at-sætningen hørende led kan for at udhæves stilles i spidsen af hovedsætningen. Dette er i oldnorsk hyppigt, hvor hovedsætningens verbum udtrykker vilje, mening, kundskab eller udsagn: *Hrist ok Mist, vil ek, at mér horn beri; fáir, hygg ek, at sik viti saklausa; dauð, hygg ek, at þín móðir sé; fár maðr, vættir mik, at frá því kunni segja; þau orð, bað Ásta, at vér skyldim bera þér; Helgi ok Sváfa, er sagt, at væri endrborin.* I oldnorsk er denne (med akkusativ med infinitiv konkurrerende) konstruktion endnu indskrænket til de tilfælde hvori ogsaa den ikke-inverterede ordfølge er anvendelig; et

spørgeord kan saaledes ikke, som i det nuværende sprog, stilles foran; derimod kan et *hvat* henlede opmerksomheden paa det følgende interrogativ: *hvat ætlið ér, hverr þessi maðr man vera; hvat ætlar þú, hverr til hafi gefit* (sml. tysk: was glauben Sie, was er gesagt hat). I nutiden er der mellem det foranstillede led og hovedsætningen ingen pause (hvorfor der heller ikke sættes komma mellem dem); der har saaledes fundet en sætningssammenslyngning sted; i modsætning til forholdet i oldnorsk udelades nu «at» meget almindelig: ham tror jeg nok(,) jeg kjender; hvem skal jeg nu sige (,) det er; dette syntes gutten var rart; imorgen haaber jeg at jeg skal kunne komme. Almindelig og uden dette retoriske hensyn er sammenslyngning af en at-sætning med relative eller spørgende bisætninger: *þeirra manna, er hann vildi, at føri* = de mænd som han vilde skulde fare; *þar er kominn son Kveldúlfs, sem ek sagða yðr, at Kveldúlfr mundi senda* (ved spørgeord brugtes i oldnorsk samme konstruktion som ovenfor: *hann spyrr, hvat hon ætlaði, hversu Svía konungr mundi taka því máli*); lille Ellen, som I ved at jeg holder meget af (Holb.); jeg gjorde det som jeg troede var bedst; der er en ting, jeg har tænkt, jeg vilde spørge dig om; jeg spurgte ham, hvad han troede (at) det vilde koste. Hvor relativet er subjekt for den substantiviske sætning, kan «at» ikke mere bruges, medmindre relativet gjentages ved et demonstrativ: ther wij, for en thet er skeedt, haffue troet ath thet schulde skee (P. Elies.); en Mand her i Byen, som vi engang var bange for, at han skulde tage Livet af sig selv af Kierlighed (Holb.). Konstruktionen er ogsaa udvidet til andre verber: en handling som jeg skulde give meget for, ikke var skeet; ther the selffue gaffue store penninge till at icke wore skeedt (P. Elies.). I engelsk retter relativet sig almindelig efter forholdet i gjenstandssætningen: I met an old acquaintance, who I found belonged to a company of comedians.

153. En til at-sætningen hørende bisætning kan stilles umiddelbart efter «at», hvorved ordfølgen i at-sætningen forandres: han sagde, at hvis jeg ønskede det, skulde han gjerne gjøre det; jeg tror, at naar han kommer, vil sagen ordne sig. Idet den substantiviske sætning saaledes opfattes som eftersætning (sml. § 150, b), kan den indledes med «saa» eller «da»: *þessar sáttarbøtr lét hann fylgja, at þó at níðingsverk sé vegin, þá skal fyrst lúka mannbótr;* han sagde, at hvis jeg ønskede det, saa skulde han gjerne gjøre det; jeg tror, at om jeg havde sagt, at Hvidt

var Sort, saa havde hun ogsaa svaret Nei (Heiberg); Religionen medfører saa store Trudsler, medfører ogsaa saa store Løfter, at, naar vi forestille os det Ene med det andet, da, hvad Middel Øvrigheden end betiener sig af for at bringe os til at forlade den, saa synes det (Holb.). Undertiden udelodes «at»: *svá er sagt, þá er hvárttveggja var brunnit, lægði storminn;* man maa deraf slutte, hvis han udi nogle Forklaringer har vildfaret, saa er det ikke skeed af frivillig Vildfarelse (Holb.). Oftere gjentoges det efter den indskudte bisætning: *hon lagði ráð fyrir þá, at þá er þeir kvæmi til Jǫrmunreks konungs, at þeir skyldi ganga;* thi er det raadeligt, at der som kongerne ville haffue en lydig almue, at de vndertiden besøge deris vndersaatter (Abs. Ped.); saasom de ere forsikrede om, at, naar samme Lærdom haver fæstet dybe Rødder, at Sandhed ved intet Middel kan faae Sted udi Menneskers Hierter (Holb.).

154. De adverbielle konjunktionsbisætninger angiver en omstændighed ved en i og for sig fuldstændig hovedsætning. De forholder sig saaledes til denne som et adverbium til den enkle sætning. Efter det adverbielle forholds beskaffenhed kan de inddeles i følgende arter: hensigts-, følge-, tids-, aarsags-, betingelses-, sammenlignings-, indrømmelses- og modsætningsbisætninger.

Hensigtssætninger tilknyttes ved «for at», tidligere ogsaa ved «at», ved «for» og «paa det (at)»: se § 142, g. Nu bruges det blotte «at» væsentlig kun om en tilsigtet følge, særlig efter imperativ: samler tilsammen de overblevne stykker, at intet skal forkommes (Bib.); kom hid, at jeg kan faa tale med dig. Udeladelse af dette «at» var sjelden: haver dig Hagbard en jomfru sendt, du skulde hende sløgder lære (Folkev.).

En hensigtssætning kan nærme sig til en betingelsessætning: for at en beslutning skal være gyldig, maa mindst halvparten af de stemmeberettigede ha afgivet sin stemme (omtrent = hvis).

Istedenfor en hensigtssætning kan, naar hoved- og bisætning har samme subjekt, anvendes det infinitiviske udtryk med «for at»: vi spiser for at leve. I de fleste tilfælde er disse to udtryk kongruente og kan ombyttes. Dog anvendes kun det infinitiviske udtryk, hvor ikke subjektets hensigt, men en skjæbnens bestemmelse betegnes: han gik til sengs for aldrig mere at staa op; ligesaa med ironisk farve: for at sætte kronen paa verket, bortspillede han i en nat hele sin formue.

155. Følgesætninger udtrykker dels resultatet af en handling eller beskaffenhed, dels en logisk slutning («intet blev fundet, saa at heller intet kunde være tabt»). De tilknyttes ved konjunktionen «at» i forbindelse med adverbiet «saa», der egentlig har sin plads i hovedsætningen: jeg er saa træt, at jeg ikke kan staa. Det kan dog i mange tilfælde træde ud af denne og indgaa en nærmere forbindelse med «at», hvorved «saa at» smelter sammen til et udtryk; istedenfor «han roede sáa (d. e. saa kraftig), at det fossede om baaden», kan siges: «han roede, săa at det fossede». I daglig tale udelades da helst «at». Denne udeladelse findes i ældre dansk ogsaa hvor «saa» hører til hovedsætningen: ingen er saa dristig han tør (Dass). I ældre dansk og endnu i daglig tale indtræder dette «saa (at)» ofte for «at» efter foregaaende «saa»: som jeg i Fior fik for saa godt Kiøb, saa at Sælgeren ikke ærligen kan være kommen dertil (Holb.); han er saa svag, saa han neppe kan røre sig. (Heraf ved forkortelse i vulgær og backfisch-tale: han er saa rig saa). Istedenfor «saa (saadan, slig)» kunde tidligere i hovedsætningen staa et demonstrativt pronomen: efterdi Historien med alle de Omstændigheder blev fortalt, at man fast ikke kunde tvivle om dens Rigtighed (Holb.). Nu kun: i den grad at. I ældre dansk kunde «at» bruges til betegnelse af en følge uden foregaaende demonstrativt udtryk af nogen art: se § 142, f.

En negtende følgesætning indledes i oldnorsk med *at eigi: engi segir svá mikit frá, at eigi sé þó meira.* Istedenfor «at ikke» findes fra reformationstiden af efter negtet hovedsætning ogsaa «at jo», svarende til oldnorsk *at ei* («jo» for ældre «e»): de funde ingen saa stercke, at de io ginge i smaa stycke (Ved.); ieg kunde icke saa snart sette hannom een trøst fore, at hand io viste strax een anden (Abs. Ped.); ingen Lærdom er saa sælsom, at man jo kand hitte paa Argumenter for at give den Skin (Holb.). Ogsaa med overflødig negtelse «at jo ikke»: intet er saa galt, at det jo (ikke) er godt for noget.

Som en afart af følgesætninger kan regnes de som i negtet form udtrykker en beskaffenhed eller maade (indirekte følge) uden foregaaende demonstrativ. Disse indledes i ældre dansk med «at ikke, at jo, at og»: der ere mange, at de icke ere selffue saa gode eller erlige (Chr. Ped.); der er inted skiwlt, ath det skal ey obenbaris, oc inted saa lønligt, ath det skal ey vidis (ib.); saa at der ginge heele Dage og undertiden Uger

forbi, at han ikke fik et Slag af sin Mester (Holb.); Le Roi de France, Monseigneur og Madame saae mig aldrig, at de jo sagde (ib.); der findes ingen stat, at mand seer io der udi gudz vredis exempel (Abs. Ped.); der er intet opbygt med menneskelig hender, at det kand oc neder brydes (ib.). Disse sætninger er ensbetydende med negtende relativsætninger; sml. jeg haver intet Been, jeg haver ingen Marv, som jo Erkendtlighed og Medynk giennemtrænge (Wess.). Nu indledes udtryk for indirekte følge kun ved «uden (at)» = tysk «ohne dass»: han følte sig syg, uden at han kunde forklare sig grunden dertil (= saaledes at, paa en saadan maade at); vinteren kom, uden at han havde tilendebragt felttoget; jeg kand ikke tænke derpaa, uden Haarene reiser sig paa mit Hoved (Holb.); røverne sagde til gutten, at kunde han tage oksen, uden at manden fik vide om det, og saa at han ikke gjorde ham nogen skade, saa skulde han være jevngod med dem (Eventyr).

Som følgesætninger kan videre ansees de som betegner en positiv eller negativ indskrænkning. Saaledes: *svá at menn viti* = saavidt man ved (egentlig: saaledes at man ved det). Ligeledes med «kun at» (tysk: nur dass): han er lige frisk som før, kun at han er forsigtigere med sin helbred. Med «ikke at» (tysk: nicht dass): ikke at han skulde ha blevet en anden end tidligere, men; hvortil det positive udtryk «ikke at jo»: ikke at han jo har forandret sig endel. Endelig med «endsige at» (egentlig: end mindre at): han hørte neppe paa mig, endsige at han troede mig.

En sidste art af følgesætninger er de med «til at» efter «nok (tilstrækkelig)» og «for»: gutten var stor nok til at man kunde tage ham med; han var for dum til at man kunde tiltro ham sligt. Sml. § 64.

I mange tilfælde kan istedenfor følgesætning anvendes asyndetisk forbunden hovedsætning: *era svá brattr breki né svá blár unnir, þó kemstu heill af hafi;* hun er saa sød, man kan slet ikke bli vred paa hende. Her kan følgen stilles først: han kunde ha gjort alt for hende, saa kjær var hun ham. Særlig hyppig er grammatisk sideordning efter negtende hovedsætning: ingen er saa gammel, han tænker jo at leve et aar (direkte følge); man neppelig kommer i nogen Mands Hus, her kiæres jo over Neptuni Fremfus (Dass; indirekte følge).

Hvor hoved- og bisætning har samme subjekt, anvendes ofte infinitivisk udtryk: vær saa snil ikke at sige det til nogen;

jeg siger dette uden at indestaa for sandheden deraf; han var for dum til at forstaa det.

156. Tidssætninger tilknyttes egentlig ved «som» og «at». Idet disse partikler forbinder sig med demonstrative adverbier eller adverbielle udtryk, opstaar nye konjunktioner (som: saa længe som, efterat); idet de bortfalder, kommer det demonstrative udtryk til at indtage deres plads, hvorved dels adverbier (som: da, naar, før, medens), dels forbindelse af præposition og demonstrativt pronomen (som: idet), dels — med udeladelse af demonstrativet — præposition (som: inden, til, fra) kommer til at fungere som konjunktioner. Sml. § 142, 1, b og 143, 1.

Tidssætningen slutter sig ofte til en tidsbestemmelse i hovedsætningen: den gang da jeg var pige; i gamle Dage, da Folk vare dumme som Heste og Æsler, da kaldte man saadant Nefas (Holb.). Idet her konjunktionen udelades, kommer denne tidsbestemmelse til at indtage dens plads. Udeladelse af konjunktionen finder nu kun sted hvor tidssætningen bestemmer hovedhandlingens tid, derimod ikke hvor den karakteriserer samme; i ældre dansk findes undtagelser: silde om aften, sol gik neder, da lysted (Folkev.); och om afftenen, mørggt war, och kongenn wille gaa opp i land (Laur. Hansen). Eksempler paa udeladelse af førstnævnte art er: en dag manden stod ude og hug ved; en høst de reiste fra sæteren; han rider ikke den dag han sadler; hun tog os paa fanget den gang vi var smaa (Bjørnson); men hver en gang du kvæder, din hu er glad (Folkev.); Gudz miskund och naade den stund hwn er hoss eder (Chr. Ped.). Derimod nu altid: der var en Tid, da jeg var meget lille (Baggesen); i hine haarde Dage, da ved Øldrik og Svir Hallingdølens Knivblad sad løst i hans Slir (J. Moe); i gamle dage, da; denne sommer, da regnen aldrig vil ophøre. Ligesaa kan konjunktionen udelades, hvor de to sætninger kan betragtes som opløsning af en: der var en tid du ikke tænkte saaledes = en gang tænkte du ikke saaledes. Enkelte af disse tidsbestemmelser, ved hvilke den egentlige betydning og tildels ogsaa betoningen er afsvækket (som: engang, dengang, hvergang, aldenstund), regnes da ogsaa ofte som konjunktioner. Udeladelse af konjunktionen uden foregaaende tidsbestemmelse er digterisk og forældet: er Fiskeren tørstig, han kommer til Land, Ølkanden hos Kræmmeren hentes paa Stand (Dass); en Klædning han havde, han reiste did hen (ib.).

Om de enkelte konjunktioner kan merkes:

«At» brugtes i ældre dansk og endnu i folkesproget efter en tidsbestemmelse: den tid skal komme, at du skal nødes at forlade dit eget Hus (Dass); Solen paa Himmelen lukked sit Øie, den Dag at Solen paa Korset gik ned (ib.); da det led mod den tid, at de ventede risen hjem (Eventyr). Sml. § 142, 1, b.

Ved «som» udtrykkes nu mest en samtidighed: som jeg sidder i al ro, banker det paa døren. Hyppigere er «som» i forbindelse med et adverbium. Ved nogle af disse kan det ikke udelades: lige som, ret som, just som, netop som; ved andre er udeladelse ligesaa almindelig, saaledes efter et korrelativt «saa»: saa ofte (som), saa tidt (som), saa længe (som), saa snart (som); ligeledes: med (i) det samme (som); samt ved et adverbium i superlativ: bedst (som), det første (som); første peregrimæ haue thessæ stædhe beseet, tha skal messæ siæs (Mand.); norsk folkesprog: fyrst = saasnart; ved «straks» udelades «som» nu altid: straks han saa mig (sml. § 143, 1).

«Da» bruges om det enkelte tidspunkt i nutid og fortid, «naar» om en gjentagelse. I olddansk anvendtes «nær» ogsaa om en enkelt fortidig handling, og denne brug findes endnu i det vesten- og nordenfjeldske Norge: naar vi kom op paa fjeldet (= da). Om fremtiden bruges kun «naar», uden hvor konjunktionen slutter sig relativt til en tidsbestemmelse i hovedsætningen: der kommer en tid, da (naar). I olddansk brugtes «da» ogsaa om en ubestemt fremtid og om en gjentagen tid (sml. svensk «då»): tha wij døø, kommer wor syel tyl hymmerige (K. Magn.); dricke win, ta the æræ tørste (ib.); Chr. Ped. forandrer beggesteds til «naar». Den eiendommelige sætningsinversion, hvorved det som logisk er hovedsætning udtrykkes i en bisætning med «da», og betegnelsen for tidsomstændighederne sættes som hovedsætning, tilhører alene skriftsproget og er vistnok indkommet fra tysk (som igjen har efterlignet latin): alt var han begyndt at komme sig, da der pludselig indtraadte en forandring til det værre (§ 145).

Om «der» som tidskonjunktion se § 143, 1.

Forholdet mellem «siden» og «efterat» synes at være reguleret efter tysk «seit(dem)» og «nachdem». Det første omfatter det uafbrudte tidsrum fra bihandlingens indtræden til nutiden; det forbindes derfor ikke gjerne med fuldendt tidsform: siden han kom hjem, har jeg ikke havt et roligt øieblik (mindre godt: siden han er kommet hjem). Det sidste ord betegner bisætningens handling som afsluttet før hovedhandlingens begyndelse;

det kræver derfor perfektum eller pluskvamperfektum: efterat jeg havde læst brevet, følte jeg mig roligere. Denne fordeling har først efterhaanden fæstnet sig; tidligere brugtes «siden» (som svensk «sedan») ofte med fuldendt tid i samme betydning som «efterat»: siden han haffde bekommet K. M. breff (Abs. Ped.); ligesom omvendt «efterat» forbandtes med imperfektum: ther thedhes them stiærnen i geen, efter ad hun borthe wor (Mand.). Sml. § 92 og 143, 1. — Istedenfor en tidssætning med «efterat» kan, naar hoved- og bisætning har samme subjekt, anvendes infinitivisk udtryk: efter at være kommet hjem hørte han. Denne bekvemme konstruktion er dog sjelden i dagligtalen.

Ved «før(end)» og «inden» betegnes at hovedsætningens handling er fuldendt paa et eller andet tidspunkt før bihandlingens begyndelse: ingen kan kaldes lykkelig, før end (inden) han er død. «Indtil (til)» betegner hovedhandlingens ophør ved bihandlingens indtræden: han spiste, (ind)til han var mæt. Disse konjunktioner kan følgelig kun da bruges om hinanden, naar hovedsætningens handling udfylder hele tidsrummet til den ved bihandlingen satte grænse: jeg var bedrøvet, inden (indtil) jeg fik det at vide; det vil bli længe, inden (indtil) han kommer; til (inden) jeg er færdig med dette arbeide, kan jeg ikke overtage noget nyt. Derimod er der stor forskjel mellem: det vil komme til at regne, inden sol gaar ned, og: indtil sol gaar ned.

Fra tidsforhold til betegnelse af maade eller anledning er overgangen ofte umerkelig, saaledes ved «idet»: idet han bøiede sig, faldt brevet ud af lommen (her angiver bisætningen vistnok tidsomstændighed, men tillige til en vis grad anledningen, = derved at); idet du siger dette, tilstaar du jo din feil (her er anledningen eller maadesforholdet fremherskende, = derved at).

Om sideordning for underordning se § 145.

157. Aarsagsbisætninger tilknyttes egentlig ogsaa ved de relative elementer «som» og «at» føiet til begrundende adverbielle udtryk, som ved udeladelse af det relative element selv gaar over til konjunktioner. Aarsagskonjunktionerne er saaledes: fordi, efterdi, eftersom, saasom, som; samt de egentlige tidskonjunktioner: da, siden, naar, idet, aldenstund (= tysk: dieweil, alldieweilen).

«Fordi» (hvorom § 142, 1, c) svarer som underordnende ord til det sideordnende «ti». Alene ved «fordi» kan svares paa et

foregaaende «hvorfor»: hvorfor kom du ikke? fordi jeg ikke naaede toget; ligesom det alene er korrelat til «derfor»: fordi jeg ved det, derfor siger jeg det. Medens de øvrige konjunktioner har betydning af «som en følge af at, i betragtning af at», kan «fordi» omskrives med «af den grund at». De første betegner altsaa aarsagen, den logiske grund, erkjendelsesgrunden for en dom, svarende til adverbierne «altsaa, følgelig»: da (saasom) A er lig B, og B er lig C, maa A være lig C = A er lig B, og B er lig C, altsaa er A lig C. Ved «fordi» betegnes derimod paa den ene side den naturlige eller reale grund til en foreteelse: træerne døde ud, fordi det var saa koldt; eller paa den anden side bevæggrunden til en paa fri beslutning beroende handling (den moralske grund): jeg handlede saa, fordi jeg ansaa det for ret. Forskjellen sees tydelig af følgende eksempler: det er vaadt, fordi det har regnet (real grund) — det maa være vaadt, da (eftersom, siden, osv.) det har regnet (logisk grund); fordi du ikke vidste, hvad du gjorde, har jeg tilgivet dig, du gamle Mand (Welhaven; = af den grund at, om moralsk grund) — da hans fader var en rig mand, fik han en udmerket uddannelse (= som en følge af at). Hvor der skal siges, at man fra et faktum ikke kan slutte til et andet, anvendes «fordi»: fordi han er fattig, behøver han ikke derfor at være en bedrager (= vistnok er han fattig, men han behøver derfor ikke at være en bedrager). Almindelig heder det dog her «fordi om», egentlig = derfor om; sml. om mange gøre hoor, icke er fordi ægteschaff ont (P. Elies.). Istedenfor «fordi» brugtes tidligere ofte blot «for»: se § 142, 1, c. Efter visse verber findes «fore hvi»; d. v. s. aarsagssætningen gaar over til en afhængig spørgesætning (styret af et elliptisk udtryk): wy strafuædæ thøm, foræ huy te gafuæ ikcæ fatickt folk ten mad (Mand.) = bebreidede dem, (idet vi spurgte) hvorfor ikke. — Hos Holberg kan man finde «efterdi» i samme betydning som «fordi (om)»: at man ikke bør holde en Person gandske uduelig, efterdi han findes ubequem til visse Forretninger; efter udtryk som betegner en aarsag, staar det hos ham ogsaa istedenfor en atsætning: Aarsagen dertil er efterdi de, som have Capitalier, drister sig ikke meere at sætte dem udi Kiøbenhavns Huuse; at Chorus maa have været udeladt af Menandri Comoedier, kan man nogenledes slutte deraf, efterdi den findes ikke udi Terentii Skue-Spill.

Om «som, saasom, eftersom» se § 143, 2.

Konjunktionen «da» har efterhaanden mere og mere fortrængt «naar»; dog tilhører denne udvikling væsentlig skriftsproget: i dagligtalen er «da» sjelden (almindelig: siden, sjeldnere: naar); se forøvrig § 143, 2. — Tidskonjunktionen «idet» nærmer sig til aarsagsbetegnelse, hvor den angiver en samtidig foranledigende omstændighed: man lærer selv, idet man lærer andre (= derved at); hvor det temporale begreb træder helt i baggrunden, maa den regnes for aarsagskonjunktion: han frembød et ynkeligt skue, idet klæderne var revet af kroppen paa ham. Tidligere brugtes ogsaa «medens» begrundende: § 143, 2. Mere en instrumental betydning har «(der)ved at».

Om det begrundende «at» se § 142, 1, c. Efter komparativ er det nu almindelig erstattet af «som»: (*því, þess) at meira at (er, sem)* = saa meget mere som (tysk: um so mehr als, sjelden: um so mehr weil); ingen bliffuer des frommere at de bære Faarschind (P. Cl.).

Ogsaa relativsætninger kan bruges begrundende: du er en taabe, som taler saaledes.

158. Betingelsessætninger tilknyttes med konjunktionerne «dersom, hvis, saafremt, ifald, naar, om».

Den almindelige konjunktion var i ældste tid «om»: taa hafuer han kooreth (valget), om han vell (Mand.); æn bodhæ (bad) jæk gernæ for Wdger, om thet holpæ (K. Magn.); om thu waræ dømt til hælffuedis grwnd, ieg kan teg ræddhæ (Mik.); dieffulen vaar visselige en geck och daare, om han hulpe dertil (Chr. Ped.); Munken havde druknet, om man ikke havde kommet ham til Hielp (Holb.). Nu anvendes «om» mest i korte formler: om du vil; om saa sker; om galt skulde være. Eller til at tilknytte en løsere betingelse eller indskrænkning: derom giver han dig neppe besked, om han idethele svarer. Eller med koncessiv betydning: se § 161. En betingelsessætning med «om» nærmer sig undertiden i betydning til en at-sætning: det kunde dog have en vis Rimelighed, om Eieren af et Baroni var Baron (Holb.); det er ikke at undres paa, om han tænker saa.

«Dersom» anvendes alt tidlig af og til som betingelseskonjunktion, men blir først almindelig som saadan fra reformationstiden: ther som Almuen icke haffde bleffuet dragett fraa adellen (1525); dersom han forsømmer nogen aff eder deris siæls salighed (Pall.); dersom dette grumme Diur kunde altijd vere offuer Vandet (P. Cl.). I gammel tid ogsaa med udeladt «som»: huræ glath æk wrthæ, thær æk thæt fangæ (14. aarh.). Lige-

som «dersom» egentlig er stedsadverbium (= der hvor), saaledes kan ogsaa «hvor» i ældre tid anvendes som betingelseskonjunktion: huor ther holldes eth gott regemente mett, skullde thet end nu recke tiill (1525); huor icke andet skee kunde (Abs. Ped.). Sml. § 143, 3.

«Hvis» optræder først i 17. aarh. i denne brug (mangler i folkesproget): hvis at en dig byde vil et Øre-slag (Dass); hvis jeg elskede ham ikke saa meget, gik saadant mig ikke saa høyt til Hierte (Holb.); thi hvis Verden er uendelig, giøres den til Gud (ib.). Sml. § 144, a.

«Naar» staar paa grænsen af tidskonjunktion: nar han findis siden aff thøm ther, ta geller tet hans liff (Mand.); naar han findes icke der god for at vere (Pall.). Sml. § 143, 3.

«Ifald» er af tysk oprindelse (falls, im Falle dass): ifald mit Hierte tør svare ham, da bliver det sikkert et Nei (Holb.). «Saafremt» tilhører ogsaa folkesproget («so framt»): saa frempt thee willæ her epther haffue oc brugge then Østersiøø frij (1525). Som betingelseskonjunktioner kan ogsaa fungere: «aldenstund», «saa sandt (som)» (egentlig sammenlignende), samt «mod at» (= paa den betingelse at).

Indskrænkende betingelsessætninger tilknyttes ved «for saa vidt som» (tysk: sofern), «kun (at)», «bare» og «blot»: han var til Døden vel bereed, kun ved hans Dødsfaçon uskyldig Slægt ei leed (Wess.); den, som forsætlig kan overtræde en eneste af Herrens Befalinger, han maa kunne overtræde dem alle, ikkun at han føler Fristelse dertil (Bastholm); jeg skal gjerne hilse ham, bare (blot) jeg træffer ham. Ved «kun» bruges ogsaa sidestilling: jeg skal gjerne hjelpe ham, kun maa jeg først vide hvorledes.

En negtende betingelsessætning kan foruden ved «hvis ikke» tilknyttes ved «med mindre» eller «uden (at)»: ret som en Comoedie duede ey, med mindre Personerne bestode af Marquiser og Chevaliers (Holb.); uden saa vore, at sognepresten baade hannem derom (Abs. Ped.); hand trode seg icke kunde worde saligh, wden han ther komme (P. Elies.). Se § 142, 1, e. Tidligere ogsaa «undtagen at»: ikke besværge (= besvære) sig derover, undtagen at det gik ud til Hugg og Slag (Holb.).

159. Meget ofte udtrykkes en betingelse uden konjunktion. Betingelsesforholdet betegnes ved den forandrede ordstilling; hvor dette ikke er tilfælde, er forbindelsen mellem sætningerne af løsere natur.

I oldnorsk lovstil udtrykkes et betingelsesforhold meget ofte ved hovedsætnings ordfølge i den foranstillede sætning (som gjerne begynder med *nú*), medens den anden sætning (i lighed med andre eftersætninger) indledes med *þá*: *nú kemr maðr eigi til þings, þá*; ligedan i det senere lovsprog: nu bygger bonde et langskib i heret . . ., daa scal kongens ombodzmand fare til hannom (Olavs lov); sml. § 150. Er den betingende sætning toleddet, sættes andet verbum i konjunktiv (ligesom ved *ef*, se § 115, 1): *skór er skapaðr illa, eða skapt sé rangt, þá er þér bǫls beðit*. Saadanne løse forbindelser af en fortællende hovedsætning med en eftersætning staar altsaa paa grænsen mellem sideordning og underordning. I folkelig stil er lignende udtryksmaade endnu almindelig: aa jeg lover ham en fed gjødkalvsteg, saa kommer han nok, sagde manden (Eventyr).

Ganske forskjellige herfra er konjunktionsløse betingelsessætninger med inverteret ordfølge: kan du komme, saa kom endelig. Disse er egentlig spørgende hovedsætninger: kan du komme? saa kom endelig. Denne konstruktion er fællesgermansk, men i gotisk opgivet uden ved negtelsen *ni* (ogsaa engelsk har tabt den). I oldnorsk er den ikke hyppig: *vilit þér gefa mér fylli mína af uxanum, þá*; især forekommer den i lovene: *kemr ok barn lífs til prests, þá skal hann veita því alla þjónustu*. Saa meget hyppigere er den allerede i ældste dansk: mistær man = oldn. *ef maðr missir*; ligesaa i vort folkesprog: hever han ikkje meir, so er det for litet; og i det nyere skrift- og talesprog: taler han ikke meget, saa tænker han desto mere.

I betingede udsagn hvor bisætningen udtrykker et tænkt eller mod virkeligheden stridende tilfælde, kunde i oldnorsk meget sjelden betingelseskonjunktionen mangle: *hefði þat verit þá boðit, þá væri margr maðr sá á lífi, er nú er dauðr*. Ogsaa her er første sætning egentlig en spørgende hovedsætning (og konjunktiven potential: se § 115). I dansk er denne konstruktion (ligesom i andre germanske sprog) ligefra de ældste tider særdeles hyppig: varæ ey thin stavær, tha guldæ ey iæc mit fæ foræ (Lovene); mistæ han then steen, tha huldis han ickæ lenger for koning (Mand.). Den betingende sætning kan allerede i olddansk staa sidst: iek ower gaffue gerne then kamp, wore thet Roland wthen skam (K. Magn.); huilketh mek hadæ varit eet stor vnner, hadæ jek ikcæ lest thettæ (Mand.). I nutidssproget er denne sætningsfølge ikke sædvanlig; alminde-

lig heder det: var han ikke kommet, vilde det ha set ilde ud; ligedan i folkesproget: fekk eg alt detta, so vardt eg rik. I dagligtale høres dog ogsaa udtryk som: det vilde ha været ilde, havde han ikke kommet.

Om ubestemte relativsætninger med betingende betydning se § 149.

Ogsaa en befalende eller opfordrende eller ønskende hovedsætning kan logisk fungere som betingelsessætning: gjør det, saa er du snil; forsøg, og du skal faa andet at vide; man sætte Hierte for, man sætte Hierte bag, en Tyv er dog en Tyv, det er en afgjort Sag (Wess.); Gud give jeg var i Grenaa, saa skulde det rigtignok gaa ud over Klokkerne (Heiberg). Paa denne vis har «bare» og «blot» nærmet sig til betingelseskonjunktioner: bare han kom, saa skulde jeg være glad.

160. Sammenlignende sætninger tilknyttes ved «som, end, jo» og betegner maade, grad eller forholdsmæssighed: som man reder, saa ligger man (maade); han er ikke saa bra, som han burde være (grad); dette er, som man tager det (forholdsmæssighed); dette er mere end du orker (grad); jo mere han læser, desto dummere blir han (forholdsmæssighed).

«Som» kan forbindes med: lige-, alt, alt efter-, efter-, efterhaanden; forældet er «ligervis som»: ligerwis som solen er klarere en hennis skwgge (Chr. Ped.); fall her megen snee, ligervis som han hafde oftest giortt i denne waar (Abs. Ped.). Til en sammenligning indledet ved «som» svarer i hovedsætningen almindelig «saa»: swo som jæk var met Moyses, so skal jæk wordhe met thik (Bib. af 15. aarh.); saa kaad oc ugudelig som han hafde veret i Begyndelsen, saa from oc gudfrygtig bleff han (Ved.); saa meget som Herligheden er større, saa meget er trygheden dis mindre (ib.). Hvor «som» følger umiddelbart efter et med «saa» forbundet adverbium, kan det udelades: han løb saa fort han kunde; saaledes ogsaa: saavidt (som), saasandt (som). I norsk ogsaa efter «slig»: presten fulgte med slig han stod og gik (Eventyr). Hvor ved «som» betegnes en forholdsmæssighed, kan til sterkere betegnelse af denne tilføies «til» (oldn. *sem siðr var til*): du snakker som du har vet til; de titulere ham nu Hr. Kaptein, nu Hr. Major, ligesom han trakterer mere eller mindre til (Holb.).

Gjennem en sammenligningssætning kan ogsaa udtrykkes andre forhold: 1. En begrundelse: saa meget mere som (se

§ 157); saa klog du er, indser du sagtens dette (= da du er saa klog); fuld som han var, faldt han i trappen. 2. En modsætning eller indrømmelse: saa gjerne jeg vilde gjøre dette, er det mig umuligt (= skjønt jeg gjerne); du skjønner ikke dit eget bedste, saa gammel du er, sagde smeden. 3. En indskrænkning: saa vidt jeg ser, har du ret i dette. 4. En betingelse: saa sandt du har mig kjær, saa hjelp mig. 5. En forsikring: jeg har ikke gjort det, saa sandt Gud lever; saa sandt hjelpe mig Gud. Denne udtryksform er indkommet fra tysk (so wahr Gott lebt) og indeholder egentlig en ellipse: det er saa sandt som det er at (Gud lever). I oldnorsk staar det forsikrede udsagn som bisætning: *svá sé oss guð hollr, sem vér satt segjum; svá hjálpi mér guð, ef ek vissa* (olddansk: swa gudh hielpæ). Saa endnu folkeligt: Gud hjelpe mig, om jeg vidste det. 6. En spørgesætning: det er merkeligt, saa lig han er sin far (som han ligner sin far).

Istedenfor «som» indtræder «før(end)» efter «ikke saa snart»: saa snart havde en Hob ikke forladt Landet, før en anden kom i Steden (Holb.); de fleeste have jo saa snart ikke giort et Æres Trin, førend de søge med Begiærlighed og Bekymring efter et højere (ib.).

Hvor der skal udtrykkes en sammenligning med noget tænkt eller uvirkeligt, bruges «som om» (hypothetisk sammenligning): han lod, som om han ikke saa mig. Ofte bruges «som» alene (i overensstemmelse med oldnorsk: se § 143, 4): han bar sig ad, som han var gal; ther liggher een wey effther, lighæsom een man hadæ dragheth ther fram een stoor knwb (Mand.). Se ogsaa § 175, b. Ved «synes, se ud, forekomme» er den hypothetiske betydning afsvækket, og «som om» nærmer sig til «at»: det synes, som om han nu er bedre; det forekommer mig, som om jeg har seet dig før; han ser ud, som om han nu er kommet ovenpaa (= ser ud til at være).

«End» (i bygdemaalene «helder som», «hell som», «elder») bruges efter komparativ og efter «anden» («anderledes» osv.): ingen har fred længer, end hans nabo vil; han er en anden nu, end han var som ung; det gik anderledes, end jeg ventede. Om «end som» se § 143, 4 (endnu: ikke værre end som saa).

Hvor to komparativer sammenlignes, brugtes i oldnorsk *þess (meirr) er — þess* eller *því (meirr) er — því: þess (því) meirr er hann drekkr, þess (því) meirr þyrstir hann;* ogsaa: (*æ*) *því — er: allir menn segja, at lǫndin sé æ því heitari, sem sunnar ferr.*

Lignende i vort folkesprog: te*) (di) el. dess meir han fær, te (di) el. dess meir vil han hava. I dansk har bisætningen «jo», hovedsætningen «jo», «des(to)» eller ingen bestemmelse: jo mere han sled i baandet, jo fastere sluttede det; jo haardere arbeidet er, des(to) bedre er hvilen efterpaa; dette blir værre, jo længer det varer. I dagligtale ogsaa «des — des»: des mere du faar, des mere vil du ha. I ældre tid findes endnu flere kombinationer, f. eks.: jo dis fattigere en danneqvinde er, dis heller gack met hende (Pall.); io lenger Gud bier, io des herligere wil han paa sin tiid komme (Tausen). Dette (nedertyske) «jo» er samme ord som det egte nordiske «e» (oldn. *ey, ei, æ* = altid) og har fortrængt dette (sml. § 155): e widheræ thet (evangeliet) nu wdhspredess, e adhskillighræ menneske fandheth (= fandt det) for segh (Tausen).

161. Indrømmelsesbisætninger knyttes til hovedsætningen ved konjunktionerne: skjønt (endskjønt, omendskjønt), uagtet, (i)hvorvel, fast, enda, naar, trods, om, om end, selv om, om saa (end), om endog; tidligere ogsaa: alligevel, (end)dog, medens, uanseet, da dog. Sml. § 142, 1, d og 144. Gaar bisætningen foran hovedsætningen, betegnes gjerne modsætningen sterkere ved et i denne indskudt adverbium: dog, desuagtet, ikke desmindre, alligevel.

De indrømmende sætninger falder i to arter:

1. Det indrømmede tilfælde er sat som virkeligt. Bisætningen forholder sig som ophævet aarsag til hovedsætningens modsætning: skjønt han er mægtig, vil han ikke kunne sætte dette igjennem (modsat: da han er mægtig, vil han kunne).

I oldnorsk anvendtes konjunktionen *þó* (*at*), hvortil i ældre dansk svarer «dog»: dog thet siwnis wtroligt for wantro menniskir, thet er tha hooss cristhen folck saare troligt (P. Elies.); som Gud kiende, dog de vaare skiulte (Ved.). Langt hyppigere var «endog»: en dog at Jesus døpte icke selff (Chr. Ped.); endog de stod imod, alligevel for han frem (Ved.); endog han haffde faaet tilforn et farligt saar, dog stod han atter op (ib.).

*) Dette «te» er opstaaet af præpositionen «til (te)», som har assimileret sig med det følgende «di» (sml. folkesprogets «tess» af *til þess*). At dette er saa, viser bl. a. det bergenske: te jo mer han faar, te jo mer vil han ha. Præpositionen er her brugt i dens proportionale betydning (sml. eftersom man tager det til); i Christiansand sættes den sidst: jo mer han faar te, jo mer vil han ha.

Forældet er «alligevel (at)»: alligevel hannem vor vederfaret forhaanelse, stillede han alligevel sin vrede (Ved.); alligevel at kong Achab haffde fire hundrede falske Profeter (ib.); alligevel at det synes (J. Niels.).

Den nu almindeligste konjunktion «skjønt (endskjønt, omendskjønt)» anvendtes tidligere kun om det tænkte tilfælde (punkt 2). Begyndelsen til den nuværende brug tilhører Holbergs tid: skiønt jeg ogsaa er ikke andet end en Hyrde (Holb.); endskiønt han gav sig ud for en Forfægter af den Engelske Kirke (ib.). Undertiden bruges konjunktionen (som latinsk *quamquam*) i betydningen «og dog» (d. v. s. bisætningen er logisk en adversativ hovedsætning): han har været her en lang tid, skjønt jeg ikke tror (tror ikke) han liker sig her.

Næst efter «skjønt» kommer nu i hyppighed «uagtet». «Uanseet (at)» er forældet: uanseet, at hr. Jens haffde stedt hannem (J. Niels.); at Kiøbenhavns Huuse, uanseet de ere bleven assecurerede, have tabt den 3die Deel af sit Værdie (Holb.).

«Hvorvel (ihvorvel)» indleder egentlig sammenligningssætninger (som efter § 159 kan antage indrømmende betydning): hvorvel de ere faa (Dass). «Enda» tilhører egentlig folkesproget, men anvendes ogsaa hyppig i bytalen: han gav mig det ikke, enda jeg bad ham. «Fast» og «trods» er lidet brugelige (almindelig: til trods for at).

Tidskonjunktionen «naar» kan efter en spørgesætning ha indrømmende betydning: hvor kan du gjøre det, naar du (dog) ved, at det er urigtigt. Ligedan i ældre tid og endnu vulgært «medens (men)»: hwi døber dw, men dw est icke Christus (Chr. Ped.); hwi beder dw dricke aff mig, men dw est en Jøde (ib.). Samt «da dog»: hvoraf kommer det, at Maanen varmer ikke saa vel som Solen, da den dog er ligesaa stor (Holb.).

2. Det indrømmede tilfælde er sat som tænkt eller muligt. Bisætningen forholder sig som ophævet betingelse til hovedsætningens modsætning: selv (= endog, se § 78, 5) om man har penge, kan man ikke tillade sig alt (modsat: hvis man har penge, kan man tillade sig alt).

Ogsaa her kunde i ældre dansk anvendes «dog, endog» (ligesom i oldnorsk *þó at*): tog allæ gudz hælghen ther stodhæ (Mik.); hvo af eder kan lægge en Alen til sin Væxt, enddog han bekymrer sig derfor (Bib.). Almindeligst er «om(end)skjønt»: om jeg endskiønt kan lide hende (Ved.); om det skiønt vedvarer

længe (ib.); om de end skiønt ere gudfryctige (J. Niels.); hvad er det, om du skiønt har mer end han at sige (Dorthe). Endnu Holberg bruger konjunktionen paa denne maade: min yngste Broer Leander derimod bevæges af ingen Ting, omendskiønt han saa Tegn paa Himmelen (= selv om). Især uden «om» (se § 144): jeg sværger, at jeg aldrig skal forlade dig, endskiønt du driver mig selv bort (ib.); nei, det vil jeg ikke giøre, skiønt Apollo selv mig bod (Dass). For «om» kan indtræde «der» eller «naar»: der han end skiønt hafde giort det (Abs. Ped.); naar de ville end skiønt holde sig fra syndt, da kand de alligevel icke det giøre (J. Niels.); naar Barnet sig endskiønt mod Faderen forgriber (Dorthe). Tilføielsen af adverbiet «skiønt» er ikke nødvendig: som intet vorder visere, om de end leffuede saa lenge som Mathusalem (Ved.); æde Huoll paa Iisen, om den end var 4 eller 5 Alne tyck (P. Cl.). Omstillet til «end om»: men end om Pølsen er blandet (Dass) Nu er ved «om end» den betingende betydning ofte afsvækket. Det bruges mest med væsentlig samme betydning som «uagtet»: jeg liker ham ikke, om jeg end ikke egentlig har noget at bebreide ham. I dets sted anvendes nu, hvor betingelsen skal udhæves, heller «om saa» eller «selv om». Ogsaa det blotte «om» kan bruges indrømmende: hvilket, om det ikke undskylder deres Ondskab, saa giør det den dog begribelig (Holb.). I gammel tid ogsaa «der» og «det»: ieg vil mig icke gifte, der kongen mig selffuer badt (Folkev.); thet her loge alth thet guld i werden er, tog kunne han ey løssæ syt liff (K. Magn.). Forældet er «fast» og «fast om»: sæt du op den gode hat, og fast om dend er graa (Folkev.).

Som ved andre betingelsessætninger kan ogsaa ved de indrømmende konjunktionen udelades, og indrømmelsen alene betegnes ved ordstillingen. Almindelig tilføies «end», tidligere ogsaa «skjønt»: følg ham, end skulde du paa Livet tage Skade (Dorthe); er jeg end skiønt forrasked (ib.); skal Ormene skiønt vrimle i min Krop (ib.); den Drøm, var den end sand, den siger jo kun dette (Wess.). Uden partikel: er han lam, er han stam, har han penge, gaar han fram (= selv om han er lam og stam, gaar han frem, hvis han har penge); har du forliset Sølv og Guld, hvad er det paa at anke (Dass). Medens her en spørgende hovedsætning er gaaet over til koncessiv bisætning, betegnes i andre tilfælde det samme forhold ved sideordning; saaledes kan befalende og ønskende hovedsætninger logisk fungere

som indrømmende bisætninger: gjør hvad du vil, du kommer dog til kort; lad være at han er rig, saa er han dog ikke lykkelig; «man sige hvad man vil, saa er det dog sandt. Ligedan: du kan tage mit liv, jeg gaar dog ikke.

162. Hvor kun et enkelt led af bisætningen sættes som hypothetisk, antager den koncessive sætning form af en ubestemt relativsætning, nu mest med tilføiet «end» eller «saa», tidligere mest uden disse partikler: men hvad du fortærer, saa est du tør (Dass); ihvad jeg lader eller giør (ib.); der bedre hielpe kand og vil, hvad Sygdom os antaster (Dorthe); han belønnede Dyd og Meriter, paa hvilket Sted han fandt dem (Holb.); hvormange Græske Bøger jeg haver læset, saa haver jeg dog intet lært til Gavns (ib.); et Mord er et Mord, ved hvad Lejlighed det skeer (ib.); forhast Dem ikke, ihvad De saa gjør (Heiberg); hvor i Verden jeg gaar, om i Syd, om i Vest, det er dog ei min hjemlige Strand (A. Munch). Sml. § 149. Istedenfor «hvad» kan i norsk ogsaa siges «alt hvad, alt det, alt»: alt hun græd og bad for livet, saa hjalp det ikke (Eventyr). Istedenfor «hvor» kan siges «saa»: saa ulærd jeg er, saa ved jeg dog, at Amsterdam ligger i Holland (Heiberg); sml. § 159.

Naar to indrømmede tilfælde sættes som lige mulige, bruges «hvad enten — eller», eller blot «enten — eller». I dette tilfælde mangler «end», hvorimod «saa» kan tilføies: enten du (saa) tror mig eller ei. Den ældre form er «hvad (heller) — eller»: huad heller de ere store eller smaa (Ved.); et meeniske følger ekon et ord fra denne verden, hvad det er ont eller gaat (Pall.). Konjunktionen kunde ogsaa ganske mangle i første led: wele the oc wele the eij (P. Elies.); saa er, saa blive skal, vi kvæder eller græder (Dass). Om andre sideformer samt om oprindelsen se § 141, 2.

163. M o d s æ t n i n g s bisætninger indledes ved «medens» og «istedenfor at»: medens han før var noksaa forsigtig, er han nu ikke bange for noget; istedenfor at han skulde trøste mig, regnede han op et utal af ubehageligheder (= istedenfor at trøste mig).

Tidligere brugtes som modsætningskonjunktion oftere «dersom»: der som at vj nu giffue ickun een skat huert tredie aar, skulde wi vel giffue tre skatter udi eit aar (Abs. Ped.); hand skal døbe eder met den hellig aand, der som ieg ickon døber met vand (Tidemand). Ligesaa «da», oftest med tilføiet «dog»

eller «derimod»: han siger, at Christianus 2 sad 21 Aar udi Fængsel, da hans Fængsel dog varede 27 Aar (Holb.); han var en Mester i at simulere, da Sønnen derimod var meer sandrue og redelig (ib.); Conjoncturerne ere udi disse sidste Tider hos os saa forandrede, at, da man tilforn kunde tiene Folk med Penge-Laan, man maa nu lede efter de Laanende (ib.). Fremdeles «naar»: naar Author til Per Paarses Historie taler om meget ringe Personer for hundrede Aar siden, som aldrig har været til, nævner den anden uden Forskiel sine ridicule Personer ved deres rette Navn (Holb.). Medens «naar» endnu kan findes saaledes brugt, er «imidlertid at» ganske forældet: Maaneskinnet befordrede Planternes Vext, imidlertid at Solen udtærede dem (Kraft).

KAPITEL XII.

Forkortet udtryksmaade.

164. Udeladelse af et eller flere sætningsled, som for meningens skyld ikke ansees for nødvendige, var i det ældre sprog mere udbredt end nu. Den udstrakte brug af ellipse bidrager ikke lidet til den stilens knaphed som udmerker de gamle sagaer. Følgende hovedtilfælde kan merkes:

1. I subjektsforhold udelades særlig personlige pronomener: se § 2; det ubestemte «man»: se § 3, og «det»: § 4 ff.; samt det relative pronomen: § 148.

2. Om relativets udeladelse i objektsforhold se § 148.

Naar det samme objekt hører til to (eller flere) sideordnede handlinger med samme subjekt, behøvede det i oldnorsk kun at sættes ved det første verbum: *ef kveisa er komin í hǫnd þér, þá tak kǫtt ok drep; síðan fluttu þeir líkit upp með ánni ok grófu þar niðr.* Ligedan meget hyppig i ældre dansk: tac eet kar oc fyl meth watn (14. aarh.); lige som mand luger nu Klinten aff oc opbrender met Ild (Bib. 1550); begynte at plocke Ax aff oc ode (ib.). Denne udeladelse finder nu kun sted, hvor de to handlinger er meget nær forbundne, saaledes at den første danner forudsætningen for eller indledningen til den anden: han tog af sig et tørklæde og bandt om Pers øine (Bjørnson); jeg kjøbte to kringler og gav børnene (Blicher). Udenfor det her nævnte tilfælde var udeladelse af objektet i oldnorsk navnlig hyppig, hvor det i

bisætninger kan underforstaaes fra hovedsætningen (eller omvendt): *sú á dýr, er reisir*; oc wil han haue stenæn i sijn hand, tha hauæ (14. aarh.). Dette er nu sjeldent: den faar give penge, som har.

Et selvforstaaeligt substantiv udelades ofte som objekt, hvorved verbet blir absolut: *gefa nautum* = give kvæget (foder); *senda eptir e-m* (sende bud efter); *láta í haf* (stikke i sjøen = tysk: in See stechen); *hleypa* (scil. *hesti*. sprænge afsted = tysk: dahersprengen, ældre: das Pferd sprengen, egentlig: lade springe); *leggja at landi, til orrostu* = lægge til lands, til kamp; *bera (sigr) af e-m*. Eksempler fra nutidssproget er nævnt i § 19. Om «give at drikke» og «give die» se § 125. Et ubestemt sagligt objekt er underforstaaet i udtryk som: *finna at e-u* = finde (noget) at udsætte paa en; *eiga við e-n* = ha (noget) med en at gjøre; *gera í mót e-m* = gjøre en (noget) imod. Et ubestemt personligt objekt kan udelades efter «bede», «lade» og «høre»: se § 122, 1 og 126.

3. En hensynsbetegnelse udelades i oldnorsk i væsentlig de samme tilfælde som objektet: *var sá vatni ausinn, ok nafn gefit*. I nutidssproget finder dette væsentlig sted ved relativet (§ 148); undertiden ved almindelige personbetegnelser: give at forstaa; samt i udtryk som: denne mand har jeg ofte truffet og givet penge (hvor det fælles led staar først i sætningen).

4. Et af en præposition styret nomen udelades, hvor det er et relativt pronomen (§ 148). Desuden hvor det er nævnt enten i samme sætning eller i et foregaaende (især sideordnet) udsagn. Det første finder i oldnorsk kun sted ved en bestemmelsens infinitiv: *vér hǫfum allir nǫkkut land fyrir at ráða; hann skal sjálfr fá húðir til at bera bein í*; en kniv til at skjære med; ha noget at frygte for; denne historie er til at le sig ihjæl over. Meget hyppig var udeladelsen, hvor ordet staar i et foregaaende sideordnet udsagn; i mange tilfælde erstatter vi nu *ok* ved præpositionen «med»: *þar er sildferja var ok menn á* = en sildefærge med folk paa; en busk med bær paa; en pung med penge i; ligedan i folkesproget: ein hamar med staal i; ei kanna med føter under. Hvor «og» beholdes, kan dansk-norsken endnu (i overensstemmelse med folkesproget og ældre dansk) bruge absolut præposition: *ef á rennr milli bœja ok eru fiskar í; hann sleit af hǫfuðit ok fór með til sjófar*; føræ han til þings ok fare sva mæþ sum logh æræ (Sk. lov); hwa sum hænnæ frø syndær nithær mellæ sinæ hændær oc smøræ them mæth (Harp.); tac

en disk oc lat i rent watn (oldd. lægebog); Joseph køffte sindal oc swøptæ vors Herræ ligomme met (15. aarh.); de vdualde de beste brønyer oc vebnede C. og S. met (Chr. Ped.); han tog en kjæp og slog med (dansk-norsk); norsk folkesprog: tak eit glas og slaa i; eg saag eit garn og ein fisk i. I dansk maa nu enten tilføies et pronomen eller præpositionen sammensættes med «der» (sml. oldn. *Hringhorna vildu goðin fram setja ok gera þar á bálfǫr Baldrs*): han tog en kjæp og slog med den (dermed). Paa lignende maade forholder det sig, hvor nomenet staar i en foregaaende over- eller underordnet sætning: *ís skal leyfa, er yfir kemr* = man skal rose isen, naar man er kommet over (den); hvat dughær them iorthæn, um the dø siælvæ fra (Sj. lov); ieg skal sende en deylig jomfru til eder, at i mwe forløste eder met (Chr. Ped.); oc hugge saa store hug, at hjelme oc brønyer skulle reffne wed (ib.). Endelig kan det underforstaaede substantiv staa i en foregaaende sætning: *hann sleit af hǫfuðit* = han sled hovedet af (nemlig: oksen); *koma þeir þar, er sildferja ein var, ok spurðu, hverr fyrir réði* = hvem der raadede for den.

Hvad her er sagt om et substantiv, gjælder ogsaa for infinitiver og hele sætninger: *hann mun freista at renna nǫkkur skeið við einhvern þann er Útgarðaloki fær til; þótt svá hafi verit, at ..., þá er eigi skylt at segja frá;* æn væltær vagn uppæ man ællær kunæ ællær barn, of fangær døth af, tha bøtæ han thre mark foræ (Sj. lov); the hednæ fiøllæ sa mange, ath engen kunnæ tall paa (K. Magn.); ey blæstæ Roland so fast, udhen hannum dreffue nøtth till (ib.); ieg skal gøræ dig mere ære, naar ieg faar tom ath (= anledning dertil; Chr. Ped.). Her er det gamle udtryk helt opgivet.

Hyppig er ellipse af et let forstaaeligt substantiv: *leggja at* (*landi*); *taka af* (*lífi*); han slo mek aff (= ihjel, Rimkr.); komme til (verden); tag hatten af (hovedet); vil du være med (den talende); han stod og saa paa (hvad der foregik). Andre stammer fra tysk, som: stige af (hesten) = absteigen. Heraf mange staaende forbindelser af mere eller mindre abstrakt natur, hvor det nu ofte kan være meget vanskeligt at afgjøre hvilket substantiv er udeladt: eksempler i § 201—2.

5. Prædikatets verbum udelodes i oldnorsk gjerne, hvor i et følgende (især sideordnet) udsagn den samme handling udsiges om et nyt subjekt: *Ǫkuþórr fór með hafra sína, ok með honom sá áss er Loki er kallaðr; hann svarar, at hann mundi veita þeim*

þvílíkt sem hǫnd føti (scil. *veitir*). Ved sideordnede sætninger finder udeladelse kun sted hvor det underforstaaede verbum har samme tid som det staaende; Wessel har uregelmæssig: men den (krøniken) omstændelig sig ei udlod, jeg derfor ikke heller (nemlig: vil udlade mig). Særlig hyppig udelades nu hjelpeverbet «være» efter sammenligningskonjunktionerne «som» og «end». I oldnorsk og ældre dansk udtryktes her sammenligningen ved hel sætning, hvor hovedleddets verbum ikke var det samme som bileddets, ofte ogsaa i modsat fald: *þetta kalla ek forsending svá gǫfgum manni sem þú ert; þeir eru norþmenn, sem vér erum; þá menn er mér hafa litizt eigi ústerkligri en Þórr er;* them thær næst ær a fæthern, swa sum ær fathær æth ælstæ sun (oldd., = saasom); saa liden en mand som Pipping wor (Chr. Ped.); for en Pige, som du est (Holb.); vi ere meget flere end de cristne mend ere (Chr. Ped.). Ved underforstaaelse af hovedleddets verbum kan opstaa tvetydige udtryk: elsker du mig mere end disse; istedenfor den tunge gjentagelse (Bib. 1550: haffuer du mig kiærere end disse haffue mig) anvendes da helst erstatningsordet «gjøre» (som i tysk «tun» og i engelsk «do»): elsker du mig mere, end disse gjør. Merk: han er aldrig gladere end (han er) naar; ogsaa: end som naar. I ældre tid var denne udeladelse af subjekt og verbum ikke saa almindelig, især hvor det samme verbum har forskjellig tid i de to sætninger: blir I ligesaa god Møe, som I var tilforn (Holb.); endskiønt Staden nu haver ey fleere Huuse, end den havde før Branden (ib.); sml. ther er nu then samme Kronens renthe och leen ther wor i konningh Hanssz tiidt (1525).

I oldnorsk og ældre dansk udelodes ofte former af «ha», hvor i det forangaaende staar tilsvarende former af «være», og omvendt: *vit erum nú báðir kallaðir eigi úhreystiligir, en* (scil. *hǫfum*) *þolat lengi áðr vás ok vandræði; Ásbjǫrn hafði vándan búnað ok hǫtt síðan, gyrðr* (scil. *var*) *sverði undir klæðum;* H. N. vaar altid af Naturen en før, karsk, tidig Mand, oc (scil. hafde) icke nogen tid haffd nogen synderlig stor Kranckhed (Ved.); at Ild er gaaen der offuer oc (scil. haffuer) henbrendt baade Jord oc Thræer (P. Cl.); intill Hyrden er kommen oc drebt Wlffuen (ib.). «Være (bli)» udelades ogsaa ofte efter andre verber: *þá tekr til orða einn ungr maðr, vaxit hár af kolli, rauðr á hárslit;* døde Anders Bagge oc (scil. bleff) strax kastet for bordt (Abs. Ped.). Om udeladelse af finite former af hjelpeverbet «ha» se § 94, anm.

Ved imperativ er udeladelse af verbet hyppig: *fram, fram, búandmenn;* hatten af; ikke et skridt videre; hid med pengene. Ligesaa i udraab; navnlig sløifes her ofte «være»: *heill þú, Egill* = hil dig; *vei oss vesǫlum* = ve os; *alt á guðs valdi ok yðru, konungr; þat til jartegna, at:* velkommen; ære den, hvem ære bør (tysk: Ehre, dem Ehre gebührt). Hertil udtryk som: saamænd (= oldn. *svá menn veit*), jamen, neimen; saa Gud (gld. swa guth hielpæ). Fremdeles i visse spørgeformler: hvem der, hvad nu, hvad nyt, hvorledes det. Endelig ofte i livlig tale, hvor der betegnes en bevægelse eller en begyndende handling: swærdet stank nædh pa hæsten, ok hæsten i two delææ (K. Magn.); strax som de ere mette, saa hen igjen paa deris qviste och siunge (Pall.); han til at løbe, græde; ligedan i folkesproget: han ut og skulde sjaa etter.

Ofte udelades tillige subjektet: *góðan dag* (scil. *gef ek yðr*); om forladelse (scil. jeg beder); mange tak; hvad om = oldn. *hvat ef*, tysk: wie (wäre es) wenn (ældre: waz ob). Af nyere (tysk) oprindelse er udtryk som: om muligt; som bekjendt; skjønt syg; jo værre, des bedre; idag mig, imorgen dig; som vundet, saa svundet; bedre sent end aldrig. Paa saadan forkortelse beror forsikringsord som «vist, sikkert»: han er vist død = han er død, det er vist (§ 71, slutn.).

6. En til prædikatet hørende infinitiv udelades ofte efter de modale hjelpeverber, naar det samme verbum forekommer i en foregaaende sætning i anden form: *Þorgrímr synjar þess, sem mest má hann;* och flydde alth thet the kunne (K. Magn.); huilken foragt wor herre haffuer altidt saare straffedt oc wil her effter ydermere (P. Elies.).

Infinitiv af et bevægelsesverbum udelades efter verber som betegner vilje, agt, bestemmelse, naar det antydes ved et stedsadverbium eller komplement (som i tysk): *vil ek skjótt heim; hjarðir þat vitu, nær þær heim skulu; þeir ætluðu yfir fjǫrðinn* = agtede sig over fjorden; hvor skal du hen.

Infinitiv af *vera* udelades i oldnorsk ofte efter de modale hjelpeverber: *konungrinn spurði, hvat þat skyldi* (tysk: was das sollte); *af mundi nú hǫfuðit, ef Erpr lifði.* Endnu: vil du (være) med; hvad skal det (være) til.

Infinitiv af *hafa* kan udelades efter *vilja* (som i tysk): *vilja fjǫr e-s; vilja e-n at konungi.* Dette er nu umuligt. Ligeledes udelades «ha» i perfektum infinitiv efter fortid af de modale hjelpeverber: det skulde jeg bare (ha) vidst; se § 136.

Paa talefiguren aposiopese (fortielse) beror det danske: du kan sagtens (tale).

7. De øvrige tilfælde af ellipse er i det væsentlige følgende:

a. I ældre og nyere dansk(-norsk) udelades undertiden det ene af to ligelydende sammenstødende ord. Saaledes «det»: tha ær thæt samæ (Sj. lov, = da er det det samme); og var det som (= det det som) bevægede mig til at exequere Legatum udi levende Live (Holb.); sml. saa vel den der bruger Fisken paa Hjeld, som (= som den som) salter Graatorsken i Tønder (Dass). Ligesaa «om»: æ. d. se sig om noget, for: se sig om om (= efter) noget (se sig om forede Trøier, Dass; se sig om tienere, 18. aarh.); æ. d. være sig om noget = være om sig efter noget; det dreier sig om han kan komme; jeg er i tvil om dette er sandt. Endelig «for»: jeg anser, holder mig for god til saadant; og «af»: syre er den valde, som man giør suur ost af tyk koe-melk (1591).

b. Ved nær sammenhørende forbindelser sættes et for begge bestanddele fælles ord kun ved den første. Saaledes adjektiviske ord: hans store dygtighed og begavelse: min kjære far og mor (= forældre); god mad og drikke; men f. eks.: god raad og god tid. Ogsaa hvor ordene har forskjelligt kjøn, kan i visse udtryk det sidste adjektiv udelades: under vor haand og segl; uden mit vidende og vilje. Dog undgaaes dette nu mest, medens det tidligere var hyppigt; adjektivet retter sig da almindelig efter det første led: dit sede oc throne (Chr. Ped.); vort rette lius och vey (ib.); hør mine ord oc tale (ib.); dit Brug og Sæd (Dorthe); mit Liv og Salighed (ib.); ved sin Virkning og Arbeyde (Holb.); uden alt Liv og Bevægelse (ib.). Undertiden retter dog adjektivet sig efter sidste led: af vort ganske hug og hierte (Abs. Ped.); sin Maal og Sted (P. Cl.); sml. tysk: mein Hab' und Gut. Videre en genitiv: solens opgang og nedgang; dagens første og sidste time; men f. eks.: baade byens ælde og dens herlige beliggenhed. Ligeledes en præposition: baade i Bergen og (i) Kristiania. Hvor samme substantiv hører til to forbundne adjektiver, sættes det almindelig kun ved det sidste: i gode og onde dage; for første og sidste gang. I andre tilfælde kan det udelades ved sidste ord: Karls flid er større end Emils, overgaar Emils. Ofte underforstaaes samme ord i anden form: fire og en halv flaske.

c. Et substantiv sløifes oftere i faste forbindelser efter adjektiv eller talord. Eksempler ved adjektiver er nævnt i § 65, 3. Efter talord: krybe paa alle fire; slaa alle ni (kegler); klokken slog tolv (slag); være ved sine fulde fem (sanser); to kroner og femti (øre). — Ordet «hus» er underforstaaet i udtryk som *at míns fǫður;* derimod foreligger vel substantiveret pronomen i: jeg kommer fra dit (dansk); hver gik hjem til sit (= sin eiendom). Fra tysk stammer det moderne: hos Hansens (scil. familie); ogsaa: Hansens var her netop. — Guds navn er udeladt i: o du min (tysk: mein, engelsk: my, oh my); bevares vel (d. e. Gud bevare os); vulgært: bære dig (d. e. Gud bedre dig).

d. Om udeladelsen af konjunktioner er handlet paa forskjellige steder i kap. X og XI.

e. I nær sammenhørende forbindelser af to verber forbundne ved «og» sættes negtelsen kun ved første verbum: staa ikke der og sov (men: han læser, og skriver ikke).

f. En præposition mangler undertiden i ældre tid i relative sætninger, naar den staar i hovedsætningen: *í þess konungs veldi, sem sá var* (scil. *í*); *ór þeim ættum, sem þér þóttu ernirnir fljúga* (scil. *ór*); oc met sodan røst, som hun tha kunnæ talæ, sagde hun (15. aarh.); døbe met den daab, som ieg skal døbis (Chr. Ped.); fød af then samme adel hans vndersotte er kommen (P. Elies.). — Præpositionen «af» udelades i visse udtryk (tildels efter tysk mønster) efter et substantiv med præposition: paa baade sider veyen (J. Niels.), paa denne side Kjølen; ifølge, i anledning (af). Ligesaa: hin sidhæ elwæn (Er. Kr.); thænnæ sithæ Jørsæl hawf (ib.); hinsides elven; halffdelen theris aars tiæniste løen (1525); meste Parten andre Fisch (P. Cl.): § 40, 3 og 66, 2. Forkasteligt er «grundet» for «grundet paa» (paa grund af). Fra tysk stammer: minsæl, min tro = (bei) meiner Seele (mein Seel), (bei) meiner Treue.

g. Ved forkortet udtryksmaade kan en hovedsætning udelades, hvor enhver kan supplere dens indhold. Dette er navnlig tilfælde ved udraab som udtrykker en beklagelse: at jeg skulde glemme dette; eller forundring: at du da ikke tilsidst gaar træt; eller et ønske: naar jeg bare vidste det; den som eiede dette.

KAPITEL XIII.

Pleonasme og anakoluthi.

165. Egentlig er pleonasme (overflødighed i betegnelsen af et grammatisk forhold) og anakoluthi (mangel paa følgerigtighed i konstruktionen) to forskjellige foreteelser. Da imidlertid den første oftest beror paa manglende logisk stringens (idet bestræbelsen for tydelig udtryksmaade resulterer i tautologi), og den sidste meget hyppig ytrer sig i tilføielsen af et overflødigt ord, kan de ofte komme til at staa til hinanden i forholdet aarsag til virkning, og behandles derfor bedst under et. Begge var de i ældre tider langt almindeligere, end de nu for tiden er i skrift (i skjødesløs dagligtale er forholdet anderledes). Særlig i den oldnorske oversættelseslitteratur og i reformationstidens dansk, før de skrivende havde lært at beherske den nyindførte mere sammensatte periodebygning, vrimler det af herhen hørende tilfælde. Her skal kun omhandles de vigtigste hovedgrupper.

166. Et pronomen bruges ofte foregribende et efterfølgende substantiv, særlig et umiddelbart paafølgende egennavn, i andre tilfælde mest som foreløbig angivelse af subjektet: *ef hann átti meira fé, hinn andaði; allir váru þeir úkvángaðir synir Njáls; kemr hann Ásbjǫrn í stofuna, snerist at honum Þóri;* tha gynge the til mynster Joachim och Anna (15. aarh.); ther som K. M. schall bethallen (= betale den) giellden, hans nade er vdi kommen (1525); han giver sig ikke for saa lidet, den gutten; folkesprog: det vart no for litet, huset. Umiddelbart foran egennavne særlig i folkeviser: alt da ganger han Helled Haagen; foruden han Sivard Snarensvend hans Hierte blod; alt om hende stolten Signelille; han Graamand (om en hest). I vort folkesprog har heraf udviklet sig en fast konstruktion, idet «han» og «ho» med reduceret betoning (som en slags artikel) kan sættes lige foran en personbetegnelse: han Ola (n̩' Knut), ho Inger, ho mor. — Hertil hører «det» foregribende en følgende sætning eller infinitiv: gud skall kiendett (= kjende det), at theris forsømmellse hawer icke werret befwndett (1525): se § 76.

Omvendt gjenoptages et substantiv ved et pronomen, og denne brug var i ældre dansk overmaade udbredt. Særlig

hyppig staar pronomenet lige efter substantivet hvor dette er subjekt: *Eiríkr hinn sigrsæli, konungr í Svíþjóð, hann hafði fengit;* ther Gudt han wille (P. Elies.); ther sielen hun ær skyld (= adskilt) wed han (1510); Christi opstandelse hun sterker alle mennische (Chr. Ped.); naturlig kiærlighed han er mellem forældrene oc børnen (ib.); jo mere vor breck det sees (Ved.); naar Hiorten hand felder sine Horn (P. Cl.); naar Hiorten then bliffuer slagedt (ib.); og dersom samme luus de kommer paa et menneske (1591); thi Søen han tager saa mange (Dass); saa snart at Herr Gregus han sligt bliver var (ib.). Saaledes overmaade almindelig i folkeviser: men Thor han haver sin hammer mist; kong Holger han blev i huen vred; Agnete hun stander paa høielands bro; min moder hun bor i Danemark; men maanen han nu skin; om hans ord de sandingen er; og i efterligninger af folkevisens stil: Lærken hun er en lille Fugl (Grundtvig). Ligedan i vort folkesprog: ja dei gode gamle nutarne dei gjera hugen glad (Aasen). Ogsaa pronomener kan gjenoptages: som mange the meene (P. Elies.); somme de bruge (1591); naar andre de kjører i Ring (Dass). I vort folkesprog og i dagligtalen stilles ofte et pleonastisk pronomen (forsterkende) sidst i sætningen: huset vardt no for litet, det; han kan nok gjøre det, han; du ved det nok, du; jeg for min Part, jeg passer jeg (Wess.). Ogsaa et objekt kan gjenoptages: men vdlendske vare . . . dem kiøbe de (Chr. Ped.); vel atten hundred børn saa smaa dem tog kong Herodes af live (Folkev.); dette Giftermaal med Magdelone, kunde man ikke lade det fare (Holb.). I oldnorsk kan substantivet sættes absolut i nominativ: *inn gamli hrímþurs, hann kǫllum vér Ymi* (sml. Goethe: ja, ein derber und trockener Spass, nichts geht uns darüber). — Om gjenoptagende «det» se ogsaa § 76, anm.

Særlig hyppig er gjenoptagelsen hvor substantivet ved en mellemkommende relativsætning skilles fra sit prædikat: *Ægir, er ǫðru nafni hét Gymir, hann hafði búit ásum ǫl;* en hedhen, heth Wallabrus, han hadde (K. Magn.); en christen riddere, som waar saar, han red til keyseren (Chr. Ped.); de vildene dyr, i skoven vare, de glemte deres spring at springe; de lille smaa fugle, paa kviste sade, de fældte deres sang for hende (Folkev.). Foruden substantiver gjenoptages ogsaa pronomener, saaledes demonstrativer: *sá er ríkr er, hann óttast ekki;* den som inkje lærer, han inkje veit (n. folkespr.); det unge nemmer, det gammel aldrig glemmer (P. Syv); den som beder, han faar; det jeg

skrev, det skrev jeg. Ligesaa ubestemte relativer: hoo aarligh riis, han worder mangt wiis (P. Lolle); hvo det (armbaand) bær, de faa stor lycke (Ved.); huo did kommer med sin ugudelighed, de viser hand vel hiem igien (Pall.); huilken icke er met mig, hand er emod mig (Bib. 1550).

Ogsaa efter visse arter af konjunktionsbisætninger kunde tidligere, ved en eiendommelig sætningsfølge som nu er opgivet (se § 191, c), et foregaaende substantiv gjenoptages ved et pronomen, nemlig naar bisætningens subjekt for at fremhæves sættes udenfor sætningsforbindelsen: *ósnotr maðr, er með aldir kemr, þat er bazt, at hann þegi* (= naar en taabelig mand kommer); hugormæ, thawær (= saasnart) the ællæs, tha ætæ the fænikæl oc warthæ ungæ (Harp.); en vis Mand, da han udi et lystigt Selskab hørte Guds Navn at nævnes, sagde han (Holb.); ethvert Menneske, naar han faaer, hvad han ønsker, saa er han lyksalig (ib.); thi en Frantzos, saasnart som han ved, at Skriftet er forfattet af en fremmed, bilder han sig ind at finde Feil udi hver Linje (ib.); adskillige Theses, endskiønt de ikke ere gandske nye og originale, have de dog Anseelse deraf (ib.); nogle skulle vel holde for, at denne Character, saasom den er selsom, saa er den ogsaa rar (ib.); sml. en Sag, hvor stor den end er, saa kan den dog glemmes (ib.).

Endelig kan subjektet i en spørgende bisætning med «hvor (hvorledes, hvordan)» proleptisk drages ind i hovedsætningen (som derved faar to objekter), saaledes at det i bisætningen gjenoptages ved et pronomen (hvorved spørgesætningen blir epexegetisk); istedenfor at sige: «jeg synes endnu at se, hvorledes huset sprang i luften», kan det hede: «jeg synes endnu at se huset, hvorledes det sprang i luften». Denne sidste form var i ældre tid langt hyppigere end nu: *Óðinn vissi um alt jarðfé, hvar fólgit var* (Odin vidste om, hvor alt jordgjemt gods var skjult); *sér þú Agnar fóstra þinn, hvar hann elr bǫrn við gýgi í hellinum;* tha opregnede sancte Clement for hannem alle thing, huorelundh the gongne wore meth hans fader (15. aarh.); der seer mand sildebergen, huorlunde de spele (Abs. Ped.); naar hand seer Røgen aff Krudet, huor det opgaar (P. Cl.); sml. Finmarken maa midlertid uomtalt staa, hvorledes dets Fjorde er stor eller smaa (Dass).

167. Overgang fra relativ til demonstrativ konstruktion var i ældre tid meget hyppig. Herhen hører følgende tilfælde:

a. Et demonstrativt eller personligt pronomen eller adverbium optræder i selve relativsætningen (sml. § 87) eller i den dermed sammenslyngede at-sætning (sml. § 152): *sá maðr, er hann skal fasta, hann skal hafa etit mat sinn fyrir miðja nótt; segðu þat, hirðir, er þú á haugi sitr* (saa regelmæssig i første og anden person, ligesom i tysk); *svá mikinn her, sem engi maðr man fyrr þvílíkan hafa sét;* thoo stædher, huylkæ te siæ ath hertug Otgerus thøm fordhum bigdæ (Mand.); eders fattige, som vi haffue nu tilforn i dag talet om deris bloch (Pall.); gamle udleffuede folch, der arme och beene vil icke staa med dem (ib.); blant huilcke Seland i Holland skriffuis vdi krønicker at haffue en aff dennem verit (Abs. Ped.); oc er et sønderligt konstigt Arbeide, som icke af saadan findis i noget andet Land (P. Cl.); (haakjærringen) hvis Lever, naar hun er fuldvoxen og hel, man rundelig deraf en Hollands Cordel . . . kan samle (Dass); det levrede Blod, som naar det er koget, det smager vel god (ib.); en Mand her i Gaden, som vi engang var bange for at han skulde tage Livet af sig selv af Kierlighed (Holb.).

b. En sideordnet relativsætning kan antage demonstrativ form: *þeim mǫnnum, er hófsmenn sé, ok þeirra frændr hafa hér áðr haft þvílíkt starf* (= og hvis frænder); *hvárt er mæta nǫkkut þat er menn hafi, ok verði því hin fǫlva gýgr fegin;* thet hul j hwilket korseth stoodh, ogh Cristus heyghndæ ther a (Mand.); eller ær nogher, ther thu wilt bewise troskap, og følgie hannom til døthe (15. aarh.); thet huilket som synes at ware oc thet icke ær (ib.); E. H., som P. P. er kommen udi lejermaal med ok met hinde afflet et barn (St. D. Pr.); Skikke, hvilke Klimius i Begyndelsen holdt for at være latterlige, men ved nøjere Betragtning fandt dem viise og velgrundede (Holb.). Saa endnu hyppig i vulgærsproget. Ogsaa i engelsk er denne overgang ikke sjelden.

c. Hvor der umiddelbart efter det relative pronomen er indskudt en bisætning, kan sidste del af relativsætningen antage form af en fuldstændig eftersætning, idet relativet saaledes gjenoptages ved et demonstrativt eller personligt pronomen: Spanske og Italienske Comoedier, hvilke, endskiønt de vare uformelige, gave de dog Anledning til gode Comoediers Forfatning (Holb.); hvilket, om det end ikke undskylder deres Ondskab, saa giør det den dog begribelig (ib.).

d. Af en noget forskjellig art er det, naar efter en relativsætning, hvis relativ har betydning af «dersom nogen»,

eftersætningen faar samme form som efter en betingelsessætning. Hyppigst sker dette ved de ubestemte relativer (sml. § 89 og 149): *hverr einn er svá gerir, þá fær hann illar endalyktir; hverr er eigi verðr lítillátr ok hugværr, þá má eigi miskunn heilags anda byggva með þeim;* hvilkæn man far heem til annærs manz, tha ær thet orbotæ mal (Sj. lov); hwa sum thæt gør, tha ma han (ib.); hwilk et sar mæth gul halnæs, thær i kombær æi røtæ (Harp.); huadsomhelst ther kan icke brugis till nogher mantz salighedt oc Gudtz loff, tha scal thet welwillighen offuergiffuis (P. Elies.); huo som fick eth hug aff hans swerd, da kom han icke bort met liffuet (Chr. Ped.); eder formaner ieg, at hvilcken som her till haffuer uerrit forsømmelig, da fortryde sig det (Pall.); huo der vil spotte, saa spotte sig (ib.); oc hues aabodsfald, som til kan falle, skal halffparten falle til her Peder oc halff til gaarden (Abs. Ped.); huad Gud loffuer, da vil han holde det (J. Niels.); huor de see Folch roe, daa sømme de effter Baaden (P. Cl.); huo som vilde giffue en fattige Mennische 1 Alme-thræ i sin Schouff, thet holt mand for en stor Velgierning (ib.). Saaledes kunde i ældre tid en ubestemt relativsætning sideordnes med en betingende: i huo som kommer til meg oc han icke hader sijn fader, moder osv., tha kan han icke wore mijn discipell (P. Elies., = dersom nogen kommer og ikke hader). Denne konstruktion kan ogsaa anvendes ved de bestemte relativer, naar betydningen er almindelig: *sá er trúir á mik, þá má hann lifa;* alle the som trode paa Christum, tha saalde the arff oc eije (P. Elies.); alle han mødte, saa kopte og glante de efter skriveren (Eventyr); den som er alle manns vin, so er han ingen mann tru (n. folkespr.).

168. Af andre tilfælde af konstruktionsveksel kan merkes overgangen fra at-sætning til infinitivisk udtryk: at wij kunne wijde, at huess stor brøst ther findis i then hellige kirke, icke haffuer sijn begyndilse aff rigdom, men wære twertt indtførtt wdi then h. k. aff dieffuels raadt (P. Elies.); men ieg besinder, at huess nw er for hender ij Sueriges rijge oc andre flere, wære Guds retferdige dom (ib.); wnderstaa, at huess nw bwldris ij then hellige kirke wære forgifftige antichristi sætt (ib.); at de residerende (nl. kapellaner) det, som mit er, sig ei med befatter, men enhver at blive ved det, Gud og vor naadigste Konge har undt (Dass); jeg haver selv mærket, at Stuer og Sale paa Verts-Huusene om Aftenen, som ellers pleier at være deres beste og meest frugtbringende Tiid, at

være øde og tomme (Holb.). Idethele glemmes ofte konstruktionen, hvor der efter «at» er indskudt en bisætning: da tilsagde du hende, at den mindste penning du kunde affle tilsammen, da schulle halffdielen vere hendes (Pall.); det er Spørsmaal, at, hvis man afskaffede Rimene, om ikke Versene vilde blive langt bedre (Holb.). Om direkte tale efter «at» se § 150, b. Den omvendte overgang fra indirekte tale til direkte var i oldnorsk meget almindelig. I ældre danske retskjendelser forekommer hyppig overgang fra finit verbum til infinitivisk udtryk: da maa hun verre fri for det eckteskabsløffte, men hannem at maa giffte sig (St. D. Pr.). I oldnorsk vekslede ofte infinitiv med konjunktiviske gjenstandssætninger: *hinn er annarr kostr, at halda bardaga við mik, ok hafi sá fé, er sigr hefir.*

169. Af andre tilfælde af pleonasme kan merkes følgende:

a. Konjunktionen «at» gjentages ofte, hvor der umiddelbart efter samme er indskudt en bisætning: se § 153. Af anden art er det i § 168 nævnte (første) eksempel fra Holberg. Ligesaa følgende fra P. Claussøn (hvor ogsaa subjektet gjenoptages): paa det at Norsche Men at de icke offuerdaadige schulle voffue deris Liff.

b. En præposition sættes ofte i oldnorsk absolut, og derpaa tilføies for tydeligheds skyld det fuldstændige komplementsudtryk: *þá sló á þǫgn á hǫfðingjana.* Istedenfor at gjentage præpositionen, tilføies komplementet ofte ved *um: hverja ætlan hefir þú á um deilu ykra.* Denne pleonastiske udtryksmaade har spillet en fremtrædende rolle i de sammensatte verbers udvikling: § 200.

Væsentlig forskjellig fra denne forudgribende brug af præpositionen er den efterslæbende brug, som beror paa forglemmelse af at præpositionen allerede er sat: man ma a sin husfrø oc sinæ børn æi hælægh a brytæ (J. lov) — æn a husbondæ ma husfrø wæl hælægh brytæ (ib.); af then glede som hun thaa fik, ther kan engen aff syæ (15. aarh.); han er den aff huilken ieg sagde eder aff (Chr. Ped.); paa huilket der ligger alder størst magt paa (ib.); om disse formaninger vil ieg en anden tid tale mere om (Pall.; sml. om deris religion och guds dyrckelse kand icke mange aff sige, 1591); aff huad slags folck de ere aff komne (Abs. Ped.); til den haffuer udi fordom tid verit en stor søgning til (ib.); til huilcken krønicke flitteligen at beskriffue vel høre gode stunder til (ib.); uansett paa huis March eller

Grund det schier paa (P. Cl.). Denne gjentagelse høres endnu ofte i skjødesløs tale.

En særstilling indtager de med «for-» sammensatte verber, hvilke i ældre dansk ofte tilføiede et pleonastisk adverbielt «for(e)»: at theris fiordh var them forbygd fore (1445); kand ieg icke nu lenger forholle eder det fore (1546); du haffuer saa skammelige forsømmet oss oc forhindret oss vor salighed for (Pall.); min konge forsørger mig min klæde oc føde for (ib.); forsørger hun (myren) sligt for om sommeren (Skonning): sml. oc forsørgede sig oc dennem holcke oc snecker (Lysch.) = forsørgede dem med.

c. Pleonastisk negtelse anvendes nu kun i retoriske spørsmaal (udraab i spørgeform): hvor ulykkeligt er ikke mennesket uden haabet; æ. d. huad er dog denne icke en statelige Almisse (Ved.). — I ældre dansk ombyttedes (ligesom i tysk) meget hyppig ved en tankeellipse det positive udtryk med et negativt i at-sætninger efter verber som indeholder et negativt begreb (negte, forbyde, hindre, ikke tvile paa, o. lign.): netær hin, at han sundi (= negtede) hanum æi ranzac (Sk. l.); ok wil siþan dylia, at han salde æi (ib.; egentlig elliptisk: negte og sige at han ikke solgte); dyll han, at havær ekki (intet = noget) af fangit (ib.); men hand begynte veed sin eed at benecte, at han aldrig haffde saadant i sinde (15. aarh.); oc vil ieg det affuerge (= gjendrive), ath han er icke Gudz forredere (Chr. Ped.); der kan ingen twile paa at iomfrw Maria ey bleff en klar iomfru (ib.); forbød hand sine disciple, ath de skulde ingen sige, at hand vaar Ihesus (Bib. 1550); forsuer, at hun aldrig skulde giffte sig (Ved.); at forhindre, at ingen skulde begiffue sig over (Huitf.); hand nectede ded al tiid, att ded icke war ham, der stak manden (Jammersm.); de lode forbyde, at ingen maatte bruge deres Broer (Holb.). Ligedan ved infinitiv: forsuerge saa icke meere ont at bedriffue (Herm. Weigere); nechtede sigh aldrig haffue sagt saadanne ordt (St. D. Pr.); forhindre Misdæderen ikke at bedrive fleere (Holb.); han havde ofte forbudt hende, ei at bringe Lys (Øhl.). Saaledes endnu ofte efter «vogte sig (tage sig i agt)»: vogt dig for at du ikke blir bedraget — for ikke at bli bedraget. Synonymt med «at ikke» (*at eigi*) er «at jo» (*at ey*, sml. § 155), som endnu bruges efter negtet «tvile»: oc tviffel mig intet ther paa, ath tu io med gudz hiælp væl besijnder thet (1534); ingen kan tvile paa at han jo siger sandt.

Ord som *engi* og *aldrigi* havde oprindelig positiv betydning

og kunde i oldnorsk endnu delvis bruges saaledes (sml. § 81, 2), særlig i negtende sætninger: *ástar firna skýli engi maðr annan aldregi* (= nogensinde). Imidlertid opfattedes disse ord vistnok tidlig ogsaa her som negtende, saa man fik den regel, at to negtelser ikke ophævede hinanden, men tjente til negationens forsterkelse: *engi maðr fekk af honum neinar bótr* (nogensomhelst bøder). Dette forhold bestod ogsaa i ældre dansk: er sa dypt, at ther aldræ engin kundæ finnæ bodn (Mand.); engen stiell enctet fra hin anden (15. aarh.); icke heller intet spøgelse møtte thennom (1551); de ville icke lære, som aldrig intet hafve lært (B. Tott); ther kand aldri ingen gredhe (D. Skuesp.).

d. Enkelte smaaord anvendes — særlig i digtning, men ogsaa i prosa — væsentlig som fyldeord (angivende en pause i foredraget eller for versemaalets skyld). Saaledes navnlig hyppig «da» og «saa», mest hvor sætningen begynder med et andet ord end subjektet: pa Gudz weynæ tha lærdæ hun them (15. aarh.); oc paa samme tiid saa er det allerbeste fiske (1591); femten da vare de skjønne jomfruer (Folkev.); sort da var hans sadel (ib.); saa væn da havde han fole og spag (ib.); Frommer saa hedde fader min (ib.); og skam saa skalt du faa (ib.). Ved tidsbestemmelser er «alt» almindelig: og der fik han sin helsot alt om en morgenstund (ib.).

e. Epeksegetiske bisætninger var tidligere meget hyppige: huilchet schier sielden, at de leffuer lenger ind een Vinter offuer (P. Cl.); met henndis vbluelige raabenn oc trusell, som hun brugte (St. D. Pr.); sml. § 166, slutn. Om en lignende brug af infinitiv se § 132, c.

f. Opløsning af en sætning til to til fremhævelse af et sætningsled (sml. § 145) er i folkevisen meget udbredt: det da var den liden smaadreng, han lod ikke længe forlide; det var alle de kongens kjæmper, de monne af skoven rende; det var ungen Volmer skytte, han kom der ridende i gaard.

I oldnorsk (ligesom i middelhøitysk) brugtes ofte bisætninger med «hvor» i tilfælde hvor nu anvendes en enkelt sætning: *Þórr sér, hvar lá maðr í skóginum* = Tor ser en mand ligge i skoven; *finna þeir í helli nǫkkurum, hvar gýgr sat.* Ligedan undertiden i ældre dansk: seer dw huor min festemø sider vnder ith oliue træ (Chr. Ped.).

KAPITEL XIV.

Ordenes og sætningernes følge.

I. Om ordenes følge i sætningen.

170. Den oprindelige ordfølge i de indoeuropæiske sprog synes at ha været den, at prædikatet fulgte efter subjektet, og at enhver tilføielse til et ord traadte foran dette. Da saaledes alt hvad der hørte sammen med verbet (som objekt og andre styrelser, adverbier, o. a.) stilledes foran verbet, og alt hvad der hørte til subjektet stod foran dette, følger heraf, at verbet kom til at staa sidst i sætningen. Dette samhørighedsprincip krydsedes dog af andre tendenser. Hvor ved mange tilføielser til verbet afstanden mellem dette og subjektet blev stor, gjorde en vis tiltrækning sig efterhaanden gjældende mellem disse sætningens to hovedled; der opstod en vis tilbøielighed til at stille verbet umiddelbart efter subjektet. Endnu sterkere virkede hvad man kan kalde det emfatiske princip: et ord som skulde særlig fremhæves droges bort fra den vante plads i sætningen og stilledes enten først eller sidst i denne. Ved denne ordfølge kunde f. eks. subjektet indtage den sidste plads, eller verbet begynde sætningen. Denne frihed i ordstillingen er saa meget større, jo formrigere sproget er. Ordenes indbyrdes forhold er nemlig i formrige sprog tilstrækkelig angivet ved deres endelser, og endog en vilkaarlig ordfølge vil ikke let kunne fremkalde misforstaaelse. I de formfattige sprog er derimod en fast ordstilling et vigtigt middel til betegnelse af dette forhold; og vi ser da, at nutidssprogene efterhaanden har udviklet en i strenge regler bundet ordstilling, som ikke tillader mange forandringer.

I latin og græsk hersker i høi grad den emfatiske ordstilling, dog skinner — navnlig i latin — det indoeuropæiske forhold sterkt igjennem. Saaledes har særlig latin en mægtig tendens mod endestilling af verbet, ialfald til anbringelse af dets tilbehør foran samme. I de oldgermanske sprog virker naturligvis ogsaa det emfatiske princip; men navnlig brydes i disse tilbøieligheden til at sætte verbet sidst med den til at føie det lige efter subjektet. Resultatet er her i det store og hele blit et forskjelligt i hoved- og bisætninger. Verbets ende-

stilling er blit et middel til at betegne underordning (i oldnorsk er dette forhold især bevaret i korte bisætninger). Bisætningen har saaledes gjennemgaaende bevaret den indoeuropæiske ordstilling, hovedsætningen har den nye: subjekt — prædikat. Dog er forholdet ingenlunde strengt ordnet: paa den ene side er denne bisætnings-ordstilling ikke tvungen, saaledes som den er blit det i nyhøitysk; paa den anden side har ogsaa hovedsætningen ofte den indoeuropæiske ordfølge, saaledes navnlig i angelsaksisk, hvor verbaltilføielsen er et adverbium eller pronominalt objekt (wé wel witon; hé hine onsende), ofte ogsaa hvor objekt og verbum ligesom udgjør et begreb (hé þǽr sige nam). Den gotiske bibeloversættelse er her mindre oplysende, idet den temmelig slavisk følger den græske tekst; dog viser sig ialfald i de sammensatte tidsformer en sterk tilbøielighed til at sætte den egentlige verbalform sidst (*gamêliþ ist*). I urnordisk kan vi finde samme ordfølge: *ek HlewagastiR HoltingaR horna tawidô; haitinaR was.* Dog er her alt efterstilling af objekt blit det hyppigere: *ek WiwaR after Wôdurîdê . . . worahtô rûnôR.* Denne objektets efterstilling var i østgermansk tidlig blit fast ved det refleksive *sik* (enklitisk): got. *hailjan sik,* oldn. *heilask.* Fælles for alle germanske sprog er en sterk tilbøielighed til at stille verbaltilføielser foran infinitiv og participier.

1. Verbets stilling i forhold til subjektet.

A. I hovedsætninger.

171. I fortællende sætninger er den regelmæssige ordstilling: subjekt — prædikat: *konungr mǽlti;* han kommer. Hvor subjektet udelades (§ 164, 1), kommer verbet først. Af to med *ok* eller *eða* forbundne subjekter sattes i oldnorsk det ene foran prædikatet, det andet bagefter samme: *Droplaug bjó þar ok synir hennar; selver váru ok nóg ok eggver;* olddansk: mæn ta kundæ koning Ottæ tet ey forstonnæ eller nogræ hans mendh (D. Krøn.). Denne ordfølge er endnu hyppig i talesproget.

Den «omvendte» ordstilling (med verbet foran subjektet) forekommer i følgende tilfælde:

a. I oldnorsk ofte ved de enklitiske pronomener for første og anden person: *mun ek ríða heiman.* Denne ordstillings hyppighed viser sig deri, at *vér* og *ér* i norsk blev til *mér* og *þér* ved antagelse af verbets udlyd. Hvor pronomenet særskilt

fremhævedes, stilledes det først: *ek mun fá þér tvau langskip.* Efter analogi med nomina fandt dette ogsaa ellers sted, og efterhaanden blev det overalt fast regel.

b. Hvor en at-sætning eller en infinitiv staar som subjekt til et upersonligt udtryk, følger dette subjekt efter: *má vera, at þú séir eigi; er gott, félag at eiga við konung.* Hvor *þat* (*hitt*) foregriber subjektet, kan det stilles foran eller efter verbet: *þat má vera, at — má þat vera, at; sú er bøn mín, at — er hitt bøn mín, at.* Levninger er: maaske, kanske, kan hænde (at) du betænker dig (§ 5, a). Ældre: lystede hannem der at huile (Ved; sml. § 6); sees saa, at intet Foretagende kunde være nyttigere (Holb.; sml. § 7).

c. Naar et andet ord end subjektet stilles først i sætningen. Saaledes kan objekt, hensynsbetegnelse, prædikatsord, et adverbium eller en adverbiel bestemmelse, og en præpositionsstyrelse sættes paa første plads for at fremhæves: *mikil tíðindi segir þú oss; honum váru gefin grið; dýrt er dróttins orð; nú fara þeir ferðar sinnar; einuhverju sinni ríðr Njáll upp í Mǫrk.* Ligeledes kan sidste del af et delt udsagn stilles først: *heyrt hafi ek, at; þiggja munda ek, ef.* Meget almindelig sættes den betonede negtelse først: *ekki var hann stórvitr maðr.*

Denne inversion er endnu hyppig: ham kjender jeg godt; tiggere giver jeg aldrig noget; glad var han ikke; siden reiste han; i skoven var alt stille; arbeidet har han; hjelpe dig skal jeg; ikke vil jeg dermed ha sagt, at. Dog maa i en mængde tilfælde, hvor oldnorsk har inversion, nu enten anvendes normal ordfølge: *vera kann þat* = (det) kan være, eller subjektsantyder: *honum varð fengin harpa* = der blev givet ham en harpe (se § 9). Navnlig kan objektet og hensynsbetegnelsen ikke nu med samme frihed som tidligere sættes i spidsen af sætningen, da der isaafald ofte vilde opstaa tvetydighed; man kan vel sige: krigsbyttet tog feltherren; men haren spiste hundene op; derimod ikke: fienden slog kongen, naar der menes, at kongen var den seirende. Kun hvor et af leddene er et pronomen som adskiller nævne- og gjenstandsform, er denne inversion almindelig: mig gav manden kun haansord; tjenerne gav han intet; faren kjender jeg godt.

I det 15. aarh. og tildels ogsaa senere finder man undertiden subjektet føiet lige efter det foranstillede ord (som i engelsk): i hans timæ Keto ok Wigo Frowini sønær slowæ Athislum i hiæl (Er. Kr.); i Gorms thijt danskæ mæn sattæ eeld i

kirkir (ib.); æn æfther kuning Abels døth een quinnæ af Thydesland fordærdæ allæ bræwænæ (ib.); man ok qvynnæ han skaptæ them (Bib. 15. aarh.); denne Forhaabning wi ocsaa visseligen maa haffue, at hans Naade skal komme til merckelig Lærdom (Ved.).

Anderledes, hvor i det moderne sprog et adverbium eller adverbialt udtryk vistnok stilles i spidsen, men saaledes at det i virkeligheden danner en egen (forkortet) sætning, hvorfor der efter dette nødvendig indtræder en pause. Her er ordstillingen selvfølgelig uforandret: naturligvis, du er jo din egen herre; oprigtig talt, jeg kan ikke (eller: oprigtig talt kan jeg ikke). Saaledes ogsaa altid ved «ja» og «nei», hvor tidligere ofte indtraadte inversion: ney skulle de icke (Chr. Ped.); sml. mht. jâ hōrten wir wol daz.

Som foranstillet objekt virker ogsaa en hel sætning ved paafølgende ytrings- og meningsverber: «dans!» ropte felen; han vidste ingen raad, skrev han, før sommeren kom. Hertil ogsaa de i § 152 omhandlede sammenslyngede sætninger.

Den samme inversion indtræder ogsaa i eftersætninger, idet forsætningen virker som et foranstillet led: *er hann fann Gunnhildi, sagði hann henni erendislok sín;* om han kommer, ved jeg ikke endnu. Det samme gjælder for gjentagelser: han er en dumrian, er han.

Efter betingende og indrømmende sætninger beholder eftersætningen undertiden, til opnaaelse af en vis retorisk effekt, den almindelige ordstilling: hvis du indlader dig paa dette, jeg svarer ikke for følgerne; hvor overbærende han end var, dette blev ham dog for stridt. Særlig Bjørnson ynder denne ordstilling. Ved betingelsessætninger er dette gammelt i dansk: wunæ kuningæns son kamp af Thydesland, kuningæn af Thydesland skuldæ hawæ Danmark (Er. Kr.); om thu waræ dømt til hælffuedis grwnd, ieg kan tig ræddhæ (Mik.); om tw gøør wel, tw skal jgen taghe goth (Bib. 15. aarh.); om thw wilt røbe os, wi skwlæ wordhe renæ af thenne eedh (ib.); kan icke then hellige scrifft offuerwinne thenom, mit faakwndige swor giør ther inthe till (P. Elies.); nar wij haffue icke tryghed, wij ere tha gode ath iaghe (ib.); men gaar du lenge tilhobe tomhendet her inde och her ud, Gud skal tømme dine hender hiemme (Pall.). Sjeldnere efter indrømmelses- og tidssætninger: dog thet siwnis wtroligt for wantro menniskir, thet er tha hooss cristhen folch saare troligt (P. Elies.); efthær han haudhæ fordriwet keyser

Karl, een hans riddere stak hannum i hiæl (Er. Kr.); tha Karll hadde wunneth mannige landh wndher segh, han sogh en nath pa hemmilin en stierne (K. Magn.).

En med en eftersætning sideordnet sætning beholder den almindelige ordstilling: hvis du siger dette, gir du dig en blottelse, og din modstander faar en fordel for dig.

Den ovenomhandlede inversion er fælles for alle germanske sprog, ialfald paa et noget senere sprogtrin. I den tidligste sprogperiode synes der at ha været nogen forskjel i denne henseende mellem vest- og østgermansk. I tysk findes den saaledes fra de ældste tider. Ligesaa i angelsaksisk, kun med den undtagelse at den ikke finder sted hvor subjektet er det svagt betonede pronomen: swiðost hé fór þyder; þá téð hý brohton sume þǽm cyninge (i frisisk følges ogsaa her den sedvanlige regel). I gotisk synes derimod inversionen ikke at finde sted (dog er at tage i betragtning indflydelse af den græske ordstilling): *framûh þan þaim dagam Iôhannis þis daupjandins und hita þiudangardi himinê anamahtjada; miþþanei is rôdida þata du im, þarûh reiks ains qimands inwait ina.* Det samme synes at være tilfælde i de ældste nordiske runeindskrifter: *ubaʀ Hite Harabanaʀ vit jah Erilaʀ rûnôʀ waritu.*

Anm. Til denne kategori hører egentlig ogsaa det upersonlige udtryk med «der», idet dette «der» egentlig er det foranstillede adverbium (se § 10). Dog har forholdet forandret sig sterkt fra det oprindelige. «Der» er gaaet over til at føles som et slags subjekt og har indtaget dettes plads. Sætningen opfattes ikke mere som inverteret, hvorfor den ved foranstilling af andre sætningsled kan antage en ny inversion: se § 9, 3.

d. Naar en sætning ved *ok* knyttes til den foregaaende, kommer i oldnorsk prædikatet gjerne lige efter *ok*: *Þar svaf inni ein kona, ok hafði sú hjálm ok brynju; Magnús konungr fór um haustit alt til landsenda, ok var hann til konungs tekinn, ok varð alt landsfólk því fegit.* Dog kan subjektet stilles foran, naar det har eftertryk: *ok engi var úsárr á skipinu.* Den inverterede ordstilling efter «og» er meget almindelig i K. Magn., hvor den dog kan bero paa indflydelse af den oldnorske sagastil. Imidlertid findes den, om end mindre hyppig, gjennem hele den olddanske tid: oc ær summæ quinnæ swa listugh, at (J. lov) — æn a husbondæ ma husfrø wæl hælægh brytæ, oc børn a theræ forældær mughæ hælgh brytæ (ib.); oc blywæ bathæ kuningæ slaffnæ (Er. Kr.). Ligesaa i reformationsaarhundredet: oc er hand den eniste konge, som (M. Størssøn); oc var der før bisp j Grønland end vdi Hammer (Abs. Ped.); oc er

hendis (gaupens) schind best tijdig om vinteren (P. Cl.); oc det som mest er at forundre, søger huer Lax den Strøm oc Sted som han er fød udj (ib.; her adskilles «og» fra verbet ved en mellemkommende sætning). Heller ikke er den sjelden i folkeviser: kongen ganger paa højen værn, og ser han ud saa vide. Vi finder den ogsaa hos Holberg: og er ingen Tvivl om, at jo; og kand derpaa tiene til Bevis de store usoldte Oplag; og burde mig saadant at have giort længe tilforn. Nu anvendes den, udenfor efterligninger af sagastilen, kun i handelssproget, her ved efterligning af tysk (og baade efter «og» og «men»).

Denne inversion kan man fristes til at anse for ensartet med den foregaaende. *Ok* var jo egentlig adverbium (ældre oldn. *auk* = tysk: auch); foranstillet maatte det altsaa virke inversion, som da maatte ha holdt sig, efterat ordet var sunket ned til ubetonet konjunktion. Denne forklaring er dog ikke sikker: snarere turde inversionen være en direkte følge af sætningernes kopulation og et middel til at binde dem sammen; herpaa synes at tyde, at den ogsaa indtræder saavel i tysk efter «und» som ofte i gotisk efter *jah* (*jah gahausidêdun þai bôkarjôs*) og undertiden i angelsaksisk efter «and» (and þæt is þéah swíðe clúdig, and licgað wilde móras wið éastan). Maaske har da brugen udviklet sig fra saadanne forbindelser hvor den foregaaende sætning har inversion efter c, saaledes at ligedannelse er aarsagen: *enn of miðja nótt varð landskjálfti mikill, gekk jǫrð undir þeim skykkjum, ok skalf húsit.*

e. Ved asyndetisk sætningsforbindelse var i oldnorsk inversion meget hyppig ved skildring af en rask udvikling af begivenheder: *hann lagði hinni hœgri hendi til Sigurðar Lambasonar; kom lagit í brjóstit, ok gekk spjótit út um herðarnar; fell hann þá ok var þegar dauðr.* Denne ordstilling anvendes altsaa kun i sætninger som slutter sig fortsættende til det foregaaende; et nyt afsnit kan ikke begyndes paa denne maade. I ældre dansk var denne ordstilling ingenlunde sjelden: bleff han ther slawin (Er. Kr.); samlede han en stor heer (Chr. Ped.); vart det saa beslutted (Abs. Ped.); giffue disse exempler klarlige noch tilkende, at (ib.); ligger hand begraffuen udi Trondhiems domkircke (ib.); skiede dette effter Christi byrd 1250 (ib.); verger hand sig doeg i lige-vell (P. Cl.). Hyppig i folkeviser: mælte det jomfru Svanelille; fostred de hannem i vinter, og vel i vinter ni. I det moderne sprog anvendes enten normal ordfølge, eller der indskydes et «der» (se § 9). Bjørnsons talrige inversioner af denne art (gik

han da; begyndte han da at skjønne mere) skyldes efterligning af sagastilen. I oversættelser af de gamle sagaer overdrives denne maner ofte paa smagløs vis.

Denne eiendommelighed er vistnok at forklare i overensstemmelse med foregaaende punkt, d. v. s. skyldes udeladelse af konjunktionen «og». Ligesom den nysnævnte er den fællesgermansk; særlig udviklet fremtræder den i angelsaksisk (song hé ǽrest be middangeardes gesceape); endnu i vulgær engelsk: says he, I am your friend.

172. Viljessætninger er dels imperativiske, dels konjunktiviske. Ved imperativ sættes i oldnorsk pronomenet foran kun naar det særlig fremhæves, og kun ved *en*: *en þú, Egill, hátta svá ferðum þínum*. I ældre dansk sættes subjektet oftere først: thu kynd hannum (Mik.). Især er dette tilfælde i folkeviserne: vog op, goden feri-mand, du før mig offuer sand; du vær velkommen; I henter mig fire, I henter mig fem — bider I her en liden stund. Nu stilles pronomenet altid efter: ja, gjør du det.

Paa samme maade gaar i oldnorsk i konjunktiviske ønskesætninger prædikatet almindelig foran subjektet, idet disse sætninger vistnok fulgte imperativsætningernes analogi: *hjálpi svá mér guð; taki menn vápn sín*. Kun hvor subjektet sterkt skal fremhæves, stilles det foran: *trǫll hafi þik*. Emfatisk inversion finder sted som ved de fortællende sætninger: *en þó verði þinn vili; lofaðr sér þú, guð*. I ældre dansk vakles mellem begge ordstillinger; vort nuværende sprog har ordenen: subjekt — prædikat (Gud være lovet), udenfor enkelte formler og gammeldagse udtryk: ske din vilje; leve kongen (almindelig: kongen leve). Er ønskesætningen efterstillet, maa subjektet staa foran verbet: indlader du dig derpaa, saa Gud naade dig.

173. I spørgesætninger staar i oldnorsk prædikatet eller dettes egentlig verbale del først: *hafa allir hlutir eiða unnit; hvar er gullhjálmrinn*. Ligedan er ordenen i de øvrige germanske, som i de fleste andre sprog (i gotisk overholdes den dog ikke strengt: *in hwamma waldufnjê þata taujis; daupeins Iôhannis uzuh himina was*). Er det spørgende pronomen subjekt, indtræder, da spørgeordet maa staa først, den sedvanlige orden: hvem har gjort dette*). I spørsmaal som udtrykker enten en

*) De vestlandske og nordlandske bygdemaal har denne stilling ogsaa hvor spørgepronomenet staar i afhængig form: ka du sa; ka du vil, du; — idet spørsmaalet egentlig bestaar af to sætninger: ka (er det) du vil

bestemt forvisning eller forundring og uvilje, bruges nu den sedvanlige ordstilling: du kommer altsaa; jasaa, du tror det; du har altsaa virkelig indladt dig paa dette. Kun tilsyneladende er den normale ordfølge efter «mon»; dette ord er jo egentlig verbum og forbandtes tidligere med infinitiv (§ 95): monne han icke vere Christus (Chr. Ped.) — huad mon han vilde sagt (Pall.).

174. Fra den sedvanlige ordstilling ved inversion: prædikat — subjekt afviges oftere, idet subjektet — særlig hvor det er langt — stilles sidst i sætningen for at verbet ikke skal adskilles fra dets bestemmelser (dog ikke de personlige pronomener): *þér er kunnig ætt okkur; geysi mikit mein var honum þat;* da red ud hertug Neymis oc Olger dansk (Chr. Ped.); da kom til keyseren Dondelfrø hans sendebud (ib.); da Roland kom nær slottet, møtte hannem en ridder (ib.). Saaledes oftere endnu: til denne kreds sluttede sig ogsaa presten. Undertiden sattes en del af subjektet først i sætningen og resten sidst: *margar eru þar vistir góðar;* alle da sade de stolte jomfruer (Folkev.); sml. § 66, 1.

Ved sammensat verbalform stod i oldnorsk ved inversion subjektet almindelig mellem de to bestanddele: *ei hafa skattar goldizt; þar skulu guðin eiga dóma sína;* saaledes altid de personlige pronomener: *þar hafði hann føddr verit; þeirra má hann eigi missa.* Ved foranstilling af particip eller infinitiv kommer subjektet bag det fuldstændige prædikat: *goldit var honum þetta; enn fylgja má ek þér (sét muntu hafa).* Imidlertid sættes ogsaa ellers i de sammensatte former subjektet ofte sidst i sætningen, hvor det ikke tænkes som handlende (saaledes særlig ved passiv uden tilføiet logisk subjekt og ved intransitiver): *þá var tekit trog eitt; hefir áttr verit féránsdómr; þaðan eru komnir þessir úlfar; þar hafði staðit forðum borg.* Ligedan i ældre dansk, særlig hvor subjektet er længere: tha waræ gangnæ sæx thusænde vintær (oldd.); ee faller af fatteløs byrdhe (P. Lolle); worth ther slagen mange Saraceni (K. Magn.) = der bleffue slagne mange Saracener (Chr. Ped.); effter hannem bleff vduald hans Faderbroder (Ved.); der faare er her holden almindelige Herredage (ib.); her haffuer verit veldige førster vdi (Abs. Ped.); saa bleff her fangen nogen Thusinde Thønder Murt (P. Cl.). I det moderne sprog: hertil maa lægges de ikke ubetydelige driftsomkostninger; saa er ogsaa at tage med i betragtning den omstændighed, at (almindeligere dog: saa er ogsaa den omstændighed at tage).

Allerede i ældre dansk tilføiedes hyppig (paa grund af disse udtryks slegtskab med de upersonlige) et «der», og dette er nu i regelen nødvendigt ved saadan ordstilling: der skulde haffue kommed en dreng (Abs. Ped.); der kunde icke komme nogen paa Siøen (P. Cl.); der er i den senere tid indtruffet begivenheder, som. Se § 9. Med forældet udeladelse af «der»: dig er skeet stor uret (men: dig er ingen uret skeet). Ved passiv forandres ofte konstruktionen: han blev vist døren; se § 16.

B. I bisætninger.

175. Efter den normale ordfølge staar i bisætninger verbet overalt efter subjektet (som stilles umiddelbart efter konjunktionen, relativet eller spørgeordet); endog de afhængige spørgesætninger tvinges i den samme form, uagtet verbets foranstilling netop er et middel til at betegne det spørgende udtryk: *þá staði er ek hefi eigi fyrr sét; er Aðalsteinn hafði tekit konungdóm; skal ek freista, ef ek mega þat gera; segir Sigurðr dróttningu, hverrar ættar Ólafr var.*

Den omvendte ordstilling har bisætningen i følgende tilfælde:

a. I betingelsessætninger uden konjunktion (egentlig spørgende hovedsætninger: se § 159): *viltu þessa menn alla láta grið hafa, þá; hefði þat verit þá boðit, þá;* kan du komme, saa kom. Denne ordstilling indtræder i dansk ofte ogsaa (efter tysk mønster) i hypotetiske sammenligningssætninger med «som»: han bar sig ad, som var han besat (men: som om han var besat) i oldnorsk derimod: *hann lætr, sem hann væri dauðr.*

b. Naar et andet ord end subjektet stilles i spidsen af sætningen. Ved enkel verbalform bruges denne inversion ikke hvor subjektet er et ubetonet pronomen; ved sammensat tidsform staar subjektet mellem verbets to bestanddele: *þegar er þetta fréttir Gunnhildr* (men: *þegar er hann fréttir þetta*); *henni var sagt, at Hrútr hét maðr; spyrr, hvernig honum þykkir ferð sín orðin; svá lízt mér, frændi, sem nú munu vit hafa gørt ráð okkart.* Ligedan i ældre dansk: ey blæstæ Roland so fast, udhen hannum dreffue nøtth till (K. Magn.); B. slog hannem met sin neffue, ath sønder gick halsbenet (Chr. Ped.); at her siuntis aldelis intet at fattes (Ved.); endog at hannom icke fattis sin Fiende om Natten (P. Cl.); for her var icke Korn at bekomme (ib.); hertil kand lægges, at strax efter den store Ildebrand begikkes

den Feil (Holb.); kunde han sige, at derudi skeede ham ingen Uret (ib.). I det nuværende sprog er inversionen langt sjeldnere og finder kun sted i efterstillede bisætninger. Hyppigst er den i udsagnssætninger: han raabte, at nu saa han dem; jeg negter ikke, at slem var han; men far sagde, at pengene kunde jeg beholde. Desuden forekommer den i følgesætninger: han gjemte det saa godt, at aldrig kom det siden for dagens lys. Samt i indrømmende sætninger (efter «skjønt»): morsomt var det, skjønt mig tiltalte det ikke. Undertiden er der vaklen, idet foranstillingen af et adverbium ikke behøver at volde inversion: han troede, at nu (endelig) tiden var kommet — at nu (endelig) var tiden kommet; jeg mener, at under alle omstændigheder dette vil være det fornuftigste — vil dette være det fornuftigste. Er subjektet ubetonet, maa inversion indtræde: han sagde, at nu vilde han gaa — han sagde, at i ethvert tilfælde hán vilde gaa (eller: vilde hán gaa). Særlig finder denne vaklen sted ved foranstillet «baade» og «hverken» (som egentlig var sætningsled hvortil det følgende nomen stod appositivt): so ath bode blødde hynnes nessæ ok mund (K. Magn.); som hwerken otthæ tw eller tin fadher (ib.); nu almindelig uden inversion, og saaledes altid ved «enten». Ofte volder foranstillingen ingen inversion: jeg gav ham den bog, som tidligere min bror havde eiet; det er muligt, at isaafald sagen kan ordnes; han spurgte, om saa en anden vilde fortsætte. Saaledes særlig, hvor hovedsætningen er benegtet: jeg tror ikke, at under saadanne omstændigheder et rige kan bestaa — jeg tror, at u. s. o. kan et rige bestaa. Et objekt kan i dette tilfælde ikke foranstilles: jeg tror, at huset er han nu færdig med — derimod kun: jeg tror ikke, at han nu er færdig med huset. Udenfor at-sætninger er foranstilling idethele indskrænket til enkelte adverbielle udtryk, og er heller ikke her tilladt hvis subjektet er ubetonet: da det nu er afgjort — da nu dét er afgjort.

c. Som foranstilling virker en bisætning som indskydes umiddelbart efter konjunktionen «at» i en substantivisk bisætning (§ 153): han sagde, at hvis han havde vidst dette, havde han straks svaret nei (= at isaafald havde han). Imidlertid er i saadanne sætninger ogsaa en anden opfatning mulig, idet «at» i gammel tid kunde indlede en selvstændig sætning (se § 150, b), saa at forholdet altsaa blir ganske som hvor «at» mangler: jeg husker, da jeg sidst saa Dem, havde De endnu ikke skjæg (hvor de to sidste sætninger tilsammen udgjør en selvstændig

periode). Heraf forklares det, at den sidste del af at-sætningen ligesom en eftersætning kan indledes med «da» eller «saa»: han sagde, at hvis jeg ønskede det, saa skulde han gjerne gjøre det. Med opretholdt bisætnings-ordstilling: saa at det synes, at, om Verden staaer længe, der ville blive faa Arbeyds Dage tilovers (Holb.). Denne udtryksmaade synes nu stiv. Mere tvilsomt er et eksempel som: swor, at hwilcken (= dersom nogen) ther ower brøthe, thet skwlle koste hans liff (K. Magn.); ti ogsaa efterstillede hovedsætninger kan i saadanne tilfælde mangle inversion (§ 171, c). For følgesætninger gjælder det samme; hvor Holberg skriver: «thi Fortrædeligheder og min Habilitet skal udvirke saa meget, at naar den rette Frier kommer, han da ikke skal have hverken Lyst eller Leylighed at tale med ham», siges nu: da skal han ikke ha. Anderledes med hensigtssætninger: jeg siger dette, for at, om saadant skulde indtræffe, du da kan ha noget at rette dig efter. I sammenligningssætninger maa eftersætningen, naar den blir afhængig, beholde sin oprindelige ordstilling, paa grund af den konstante foranstilling af sammenligningsordet: at, saa haard og ugudelig som han havde veret i Begyndelsen, saa from og gudfrygtig blev han (Ved.); efterdi, jo fleere adskilte Stater udi Europa ere, jo mindre Magt og Evne haver enhver Regent (Holb.). I spørgesætninger forandres ordfølgen ikke: han spurgte mig, om, hvis det gik godt, jeg vilde fortsætte.

d. Ofte i den anden af to sideordnede bisætninger, naar konjunktionen her er udeladt: *svá er*, *sem yðr er kunnigt*, *at ek em hér kominn á þinn fund*, *ok hefi ek farit langa leið; ef þú kannt með at fara*, *ok bregðir þú hvergi af; áðr enn ættirnar yrði*, *eða aukaðiz mannfólkit*. I nutidssproget har den anden sætning altid normal ordfølge: hvis han vover det, og sagen lykkes for ham. Denne kan endog indtræde ved konjunktionsløse betingelsessætninger: har du lyst, og du vil drive paa det haandverket vi driver, saa kan du nok faa tjeneste her (Eventyr); liker du hende, og du vil love mig at gaa til presten og faa hende døbt, saa kan du tage hende (ib.). I dansk dog almindelig: vover han det, og lykkes sagen for ham.

176. Ligesom i hovedsætninger (§ 174) kan ogsaa i bisætninger subjektet sættes sidst i sætningen. Ved enkel tidsform uden emfatisk foranstilling af et andet sætningsled (§ 175, b) er dette mest tilfælde ved langt subjekt: *sverð þat er átti Þorvaldr Sigurðarsonr* (eller: *er Þorvaldr átti Sigurðarsonr*);

Þorlaug, er átti Guðmundr hinn ríki á Mǫðruvǫllum; ok sá þeir, at skárust í landit inn firðir stórir. Denne ordfølge findes i ældre dansk undertiden i relative sætninger: i hwilken søghes wor fruæ graf (Mand.). I det moderne sprog kun hvor udtrykket er jevngodt med et upersonligt, samt ved følgende relativ: han stødte der paa en grav, hvori (der) fandtes mange underlige ting.

Langt hyppigere er subjektets endestilling i inverterede sætninger ved sammensat verbalform, baade ved kort og langt subjekt, men ikke ved (ubetonede) pronomener: *með þvílíkum skildaga, sem áðr hafði haft Bárðr* (sterkt betonet subjekt) — *allar veizlur þær, er áðr hafði Bárðr haft* (normal betoning); kun: *veizlur miklar aðrar, en áðr hafði hann haft; þá segir Qlvir Hnúfa, at þar var kominn son Kveldúlfs.* Med foranstillet particip: *sverð þat, er átt hafði Þorvaldr; nú með því at fallit var mart lið af Barðanum.* Ligedan i gammel dansk: ath thet skulle sige bode hedne oc cristne (Chr. Ped.); at hannem waar forloffuet aff sin Fader at drage i Jagt (Ved.). I det senere sprog er denne ordstilling kun brugelig, hvor udtrykket er passivt, nærmende sig det upersonlige, især naar til subjektet slutter sig en relativsætning (idet denne ikke gjerne skilles fra det ord hvortil den henviser): hvorved vare foraarsagede de mange Ulykker, som (Holb.); Embede, med hvilket nyeligen er beklædt Isac Newton, som (ib.); han gav mig en seddel, hvorpaa var opskrevet alle de udlæg han havde havt. Foranstilling af participiet bruges kun i digteres efterligninger af sagastilen: at faldne var alle kongens mænd.

177. Medens i tysk verbet i bisætninger sættes efter alle andre sætningsled, er denne tendens allerede i oldnorsk i tilbagegang. Dog er v e r b e t s e n d e s t i l l i n g endnu meget hyppig i korte relative og spørgende sætninger: *henni þjóna þær er meyjar andaz; er vitrastr er; þat er meira var; er þann sið hafa; er himnum ræðr; sá er síðarst gekk; þeir er í val falla; ok sá, hvat er titt var; spurði, hverr hǫllina átti.* Sjeldnere i andre bisætninger: *svá sem hér segir; enn ef svá er.* I olddansk er forholdet ensartet: allæ mæn, thær i land bo (J. lov); hwær hafnæ bondæ, thær a skip ær (ib.); hin ær þem a (Sk. lov); then thær hannum bær (Harp.); en søn som Karll hether (K. Magn.; af Chr. Ped. rettet til: en søn som heder Karl); the mør met henne varæ (15. aarh.); Ihesu kænneswenæ giordhæ som han them bødh (ib.). Ogsaa i senere tid er denne ordstil-

ling meget hyppig: wuiselige giorde din fader, der han dig hid sende (Chr. Ped.); wi wille affliffue hannem och saa mange i hans raad ere (ib.); da keyseren det spurde (ib.); det barn er død, der død er (Pallad.); den græder ei for guld, der aldrig guld aatte (P. Syv); huilchet vel behoff giordis (Abs. Ped.); andre land, som dennem nermest ligge (ib.); som oc troligt er (ib.); bekomme hvad de behoff haffue (ib.); de som noget her imod giøre (St. D. Pr.); saasom Alt, hvad Nyt og usædvanligt er, belees (Holb.); der han det hørte (Bibelen). Denne ordstilling er i vort folkesprog endnu hyppig i relativsætninger (hvor relativet betegner en ubestemt person): alle dei som inne vaaro; den som sidst kom; alt det som i husom fanst; den som raad hever. I vort almindelige skriftsprog bruges den i relative sætninger med «hvo» og «hvad» (uden relativ partikel): hvo sig selv ophøier, skal fornedres; hvad ret er, skal du faa; hvad mere er; hvad det angaar; hvad let kommer, det let gaar. Se § 89. Undertiden ogsaa i korte relativsætninger med «som»: det som mere er; alt det som godt er; det var rømmegrød, og den som fed var. Ligesaa i upersonlige sammenligningssætninger med udeladt subjekt: som sig hør og bør; som skrevet staar; han sagde, som sandt var. Endelig i korte betingelsessætninger: om saa var; hvis du det vil. — I ældre tid stod af to forbundne verber som hørte til samme subjekt, det ene gjerne sidst i sætningen: akær man yfir annærs manz sæþ ællær riþær (Sk. lov); endog de vaare Hedninge oc bleffue (P. Cl.). Ogsaa senere skiftede ordfølgen undertiden: Skuespill hvilke alle ere udi Brug og ofte paa Skuepladsen igientages (Holb.).

I de sammensatte verbalformer staar verbum finitum kun da sidst i sætningen naar der ingen andre bestemmelser er: *svá sem sagt er; en er soðit var; konu (skal leyfa), er brennd er: svá at skilja mætti; er lifa skal ok aldri týnaz; er yrkja kunnu; vita, hvat valda mundi.* I ældre dansk (indtil Holberg) kunde ved denne ordstilling ogsaa kortere adverbielle bestemmelser eller objekter foranstilles det delte verbaludtryk: som tid een komme skulle (Mand.); hoo scriftæ villæ, han følgæ thøm (ib.); talædis vy ved, om vy indgaa villæ (ib.); te raddæ til at vy ind gaa skullæ (ib.); siden først h. nade wdwold war (1497); swodan skade som Sieland nw offwergangen er (1534); om fienden thær indfallendis worder (ib.); eders mend, som fangne wore (Chr. Ped.); alle synder, som de giort haffde (ib.); som mig hobis,

ath han gøre vil (ib.); det megle onde, jeg lidt haffuer (Ved.); den som saadant giort haffde (ib.); lige saa dyrt som wi det kiøbt haffue (ib.); spaa, hvad i fremtiden skee skulde (ib.); huoraff mand lere skal (Abs. Ped.); en stor skade, som hand dennom giort haffde (ib.); den sidste grønlendiske biscop, som ieg nogit om lese kand (ib.); den beste barn som være kunde (ib.); som nu tilforn sagt er (J. Niels.); andre breffue lydendis, at han hørt haffde (St. D. Pr.); priuilegier som dennem giffne ere (ib.). I vort folkesprog: kvat som koma kann; det som gjort er. Ogsaa i vort skriftsprog i staaende udtryk som: lad komme, hvad komme vil; saasnart ske kan; alt hvad gjøres kan. Desuden ved negtende adjektiv eller substantiv: naar man ingen penge har.

I længre bisætninger kunde verbum finitum sættes efter verbets andet led, og de øvrige bestemmelser efter det delte udsagn: *er skapat hefir alla luti; svá sem sagt er í sǫgu hans;* huorelundh the gongne wore meth hans fader (15. aarh.); at det skulde fuldkommis, som sagd er ved Propheten (Bib. 1550). Regelmæssig stod imidlertid her verbum finitum foran particip og infinitiv: *sýndist nú ǫllum, sem Loki hafði látit leikinn; er Aðalsteinn hafði tekit konungdóm; at konungr lét stefna fjǫlmennt þing.* Dette er ogsaa i dansk den almindeligste ordstilling. Ikke sjelden staar dog i oldnorsk particip og infinitiv sidst i sætningen: *er Július hafði þetta mælt; sem hann hafði þessa luti sét ok heyrt; enn ef þú fær eigi þetta band slitit; þeim er eigi skulu inn ganga; at þessi maðr mundi honum sanna luti sagt hafa.* Ligedan: *þeim ǫllum sem ei hafa áðr konungs fé at varðveita.* Denne ordstilling er ogsaa i ældre dansk meget hyppig: vatn hvært, ær æi ær mæþ damme fæst (Sk. lov); fyrræ æn lækidom havær syn dyghd fulkummæt (Harp.); thær i saa han, at han skuldæ sighær fangæ (ib.); ther hun hafde megit græth, tha gik hun uth (15. aarh.); ther han thæt hafde sagth (ib.) — ther han hafde thæt sagt (ib.); han wor den ypperste aff de forrædere, som Karl (akkus.) vilde forraade (Chr. Ped.); for deres skyld, som hannem ville forraade (ib.); aff vise personis, som med store gaffuer aff Gud ere beprydet (Abs. Ped.); huilken tecke er med mange lilier udgraffuit (ib.); at mand kand sig ey noch der paa forundre (ib.); oc lide, huad gud vil oss paa legge (ib.); oc er hand den eniste konge, som i Issland ligger begraffuen (M. Størssøn); uden hand er med guod Handverie forvarett (P. Cl.); for det icke schall saa snart raadne (ib.); saa de skulle bliffue ved mact

holden (St. D. Pr.); om han burde sit embede at haffue (ib.). Denne ordstilling findes nu kun enkeltvis i gamle ordsprog: den er let at lokke, som efter vil hoppe; samt ved negtende adjektiv eller substantiv: se ud, som om man havde solgt smør og ingen penge faat.

2. Verbets bestemmelser.

178. Adverbielle bestemmelser sættes nu som i oldnorsk i hovedsætninger ved enkelt verbum efter dette: *þeir heita svá; þriðja rót stendr á himni; þá trúði hann þeim eigi.*

I ældre dansk finder vi undertiden adverbiet foranstillet (som i engelsk): oc han aldry talædæ eth ord (D. Krøn.); men ieg tha besinder (P. Elies.); tw well west, Hans Mikkelsen (ib.; men ogsaa: tw west well, Hans Mikkelsen); det ofte skeer, at (Ved.); thi hand aff første barndom holt sig fra al leeg (ib.); hun och saa bekiender (J. Niels.). Ved inverteret ordstilling: tha storlig bydrøftæ han sig (Er. Kr.). Flere adverbier: wij dog well wijde (P. Elies.); mit Svar alleene skiemt-viis derpaa var (Holb.); men jeg for ikke at beskyldes for Vidtløftighed nøye holder mig til Mandens Historie (ib.). Paa grænsen af sammensætning (kap. XVII): Harald hildetan i hiæl slo fæm kuningær (Er. Kr.); oc af slo hans howet (ib.); oc bort dreff keysær Karl (ib.); ten annen han vdh voxer meth løfuen (Mand.). Ved inverteret ordstilling: udi ten øø opp graffuis megit guld (ib.); ta vdh drowæ thee koningins suerd (ib.).

Navnlig sættes til efter Holberg adverbiet gjerne foran et med «og» tilknyttet verbum: hand haffdeført krig og endnu daglige øvede sig (Ved.); siden gick ind til hr. Jens tilbords og met hannem giorde maaltid (J. Niels.); dette altsammen havde jeg for Øjene og dog blev ved mit Forsæt (Holb.); de fleeste Geistlige henge dog udi den gamle Overtroe, og i sær ikke have mindste Idée om andre Religions Secter (ib.); Mr. Bayle har ogsaa givet Anledning til samme Lærdom, og i den Henseende minder om en gammel Kierling (ib.); denne Edward paatog sig Commando over den Engelske Hær, og med en Haandfuld af Folk erholdt tvende store Sejere (ib.); Historien deraf er alle bekiendt, og derfore ikke behøves her at anføres (ib.).

Denne ordstilling er i det nuværende sprog kun anvendelig ved endel adverbier som indskrænker eller forsterker verbet: jeg bare tænkte det; jeg formelig fryser; gutten ligefrem skalv

af forventning; han ikke saa meget som hilste; du til og med lyver. Desuden selvfølgelig hvor adverbiet ikke mere hører til verbet, men til et nomen: broderen derimod var velstaaende; af kaffe alene udføres; tobak f. eks. kjendtes aldeles ikke. Ligedan «baade», «enten» og «hverken». Endelig i det fra folkesproget laante udtryk: han saa gjorde (f. eks. i eventyr).

Ved inverteret ordstilling kommer adverbiet efter subjektet: dette gjorde han sjelden; saa handler daaren altid. Kun hvor subjektet skal udhæves, stilles det efter (§ 174): saa handler altid daaren; dette vil ikke jég; samme dag kom ind feriske skibit (Abs. Ped.). Saaledes særlig ved upersonlige udtryk: da kom der frem en mand.

179. Er udsagnet delt, sættes i oldnorsk de kortere adverbielle udtryk gjerne efter dets første del, komplementet derimod mest efter det hele udsagn, med mindre det skal særlig fremhæves: *Ólafr var þar kominn; þat er eigi fróðliga spurt; þat mun aldri verða — enn þat var sét síðarst; haukrinn hefir flogit langt á eyðimerkr.*

I vort nuværende sprog vakles mellem stilling efter den første del og efter hele udsagnet:

a. Efter den første del staar negtelserne: han er ikke kommet; det maa du aldrig gjøre. Samt adverbier med lignende eller modsat betydning (d. v. s. halvt negtende og bekræftende ord): knapt, neppe, vanskelig, dog, rigtignok, vistnok, sagtens, formodentlig, rimeligvis, virkelig, vel, jo, sikkert, uden tvil, naturligvis, altsaa: det vil neppe lykkes; du kan sagtens le; han er sandsynligvis reist. Ligesaa de fleste tidsadverbier (uden hvor adverbiet særlig skal udhæves: jeg har troet ham altfor ofte): ofte, snart, allerede, altid, længe, mangengang, nogensinde, osv.: du vil snart spørge nyt; jeg har allerede hørt det. Dog siges f. eks.: han har levet længe; men: dette vil længe mindes.

b. De enkle stedsadverbier staar, hvor de bevarer sin selvstændighed, i nøgne sætninger efter det hele udsagn: han er kommen did, hjem; han spiste hjemme; han har altid færdedes meget ude; jeg vil gaa ind. Derimod: jeg har der fundet mange blomster — jeg har fundet mange blomster der.

c. De enkle maadesadverbier sættes nu altid efter infinitiv, i aktiv ogsaa efter participium, i passiv derimod mest foran: han kan endnu ikke skrive tydelig — dette er utydelig skrevet; dette er ilde handlet — du har handlet ilde; han blev rige-

lig belønnet — han har belønnet mig rigelig. Levning: dette skal stort hjelpe.

d. Ved præpositionsudtryk er der vaklen: du vil i skoven finde en bænk — du vil finde en bænk i skoven; jeg har i al hast ordnet mine sager — jeg har ordnet mine sager i al hast. Især stilles komplementet foran, hvor det efterstillet vilde skille et korrelat fra et andet: de Bøger ere af idelig Brug saa besudlede, at (Holb.). Danner derimod komplementet sammen med verbet ett begreb, maa det staa efter det hele udsagn: jeg har endnu aldrig været paa sjøen.

I det ældre sprog, hvor den gamle tendens til at stille verbets bestemmelser foran dets nominalformer var sterkere (sml. § 170, slutn.), er ordstillingen ofte en anden end nu: thet hauer ille gonget (K. Magn.; men ogsaa: wij ære kommen hiith, ib.); hun word ther bygrawæn (Er. Kr.); ickæ hadhæ vy oc ther lefuendiss frem kommit (Mand.); allæ willæ længhe leffwe oc enghen gammel hedhe (P. Lolle); huad skal aff mig worde (Chr. Ped.); derfor thorde hand icke der bliffue (Abs. Ped.); da skall vi det i sandhedt befinde (J. Niels.); thi intet Stycke er med meere Succes bleven spillet (Holb.). Paa samme maade forholder sig et af verbet styret komplement: thæn thær hanum (stenen) bær, ma kallæ trollæ oc yvær them biuthæ (Harp.).

Ligesom ved det enkle udsagn sattes ogsaa ved det delte tidligere hyppig adverbiet foran et med «og» tilknyttet verbum: meden (= men) erre en nw oc altiidt haffue werret thenum weluilligenn (1534); thi derved giver man sig til Priis og aldrig kan vente at faa nogen tro Tiener eller Fuldmægtig (Holb.); har saadant været og formodentligen altid vil blive inter pia desideria (ib.).

Ligesaa kan adverbiet staa lige bagefter et nomen hvormed det er nær forbundet: tobak blandt andet kan man der ikke faa for penge; min yngste datter derimod har aldrig gjort mig imod.

Hvor bestemmelsen hører nær sammen med infinitiven, staar den umiddelbart foran denne: han bestræbte sig for fuldstændig at tilintetgjøre adelen; jeg er blevet træt af altid at gaa forgjæves. Saaledes særlig negtelser: han har lovet, ikke at gjøre det. Merk: komme en dyrt at staa = tysk: einem teuer zu stehen kommen (hvor «stehen» = koste). Ved hjelpeverber var i ældre tid ordstillingen ofte en anden end nu: siuntes at haffue aldelis forført (Ved.); sagde sig nu at skulle icke lade hannem vere

der lenger (J. Niels.). Tidligere stod baade adverbier og negtelser ofte mellem infinitivmerket og infinitiven (som endnu i svensk): at ijlde brwge rigdom (P. Elies.); at lettelige foracte (Ved.); dette altsammen loffuede D. att vbrødelig holde (St. D. Pr.); begierendis att louligenn skillis (ib.); seer til at icke foracte nogen aff disse smaa (Bib. 1550); og det er ilde, at ikke kunne, naar man vilde (Wess.).

180. Ved flere adverbielle tilføielser er ordenen den, at negtelser og dermed beslegtede ord (se § 179, **a**) staar nærmest verbet (resp. dettes første del): han kommer sagtens snart; han vil sagtens snart komme. Dog sættes negtelsen efter et komplement: jeg kan under disse omstændigheder ikke tro ham. Tidligere var negtelsens stilling friere: vill du gierne icke giøret (Pall.). Hvor adverbiet selv mere end verbet skal benegtes, sættes negtelsen foran dette: man kan ikke med god samvittighed gjøre dette. Derimod hos Holberg: man kan uden Bevægelse ikke læse.

Tidsadverbier staar i regelen foran stedsbestemmelser: jeg gaar snart ud; jeg har ofte været i skoven. De ubetonede «her» og «der» slutter sig enklitisk til verbet (resp. dettes sidste del) og kan saaledes gaa foran tidsadverbier: jeg har været der ofte — jeg har ofte været der. Ogsaa andre stedsadverbier kan staa foran: jeg reiser paa landet imorgen — jeg reiser imorgen paa landet. De sammensatte stedsbetegnelser som sammen med verbet udgjør ett begreb, kan ikke sættes mellem verbets dele: jeg har været paa sjøen i en baad; derimod: jeg har i en baad seilet over Nordsjøen.

Maades- og omstændighedsudtryk staar gjerne lige efter verbet (resp. dettes første del) eller sidst i sætningen: jeg har, bortseet fra min svagelighed, i den sidste tid været lykkelig. Dog er her megen vaklen: man kan i denne by mange gange endog for høi betaling ikke finde nogen tjener.

181. I bisætninger stod i oldnorsk adverbiet ved enkelt udsagn snart mellem subjektet og verbet, snart efter verbet: *er þeir heim kómu — er þeir kómu heim.* I det nuværende sprog hersker samme vaklen, alt efter adverbiets natur: jeg ønsker, at du kommer hid — jeg haaber, at han snart kommer. Dog ogsaa: jeg haaber, at han kommer snart, særlig hvor adverbiet er betonet; og denne hovedsætnings-ordstilling var tidligere hyppig (f. eks. hos Holb.): nar han findis siden aff thøm ther (Mand.); saa at skibet skiultis ochsaa aff bølgerne (J. Niels.).

I det hele stod dog i gammel tid adverbiet oftere foran verbet end nu, paa grund af den herskende tendens til endestilling af verbet (§ 177): nar een man ther døør (Mand.); the ord i henne staa (Mik.); huo did kommer (Pall.); alt huad som der i er (J. Niels.); de Skrøbeligheder, som Alderen med sig fører (Holb.); hvilken med Admiration læses, men med Koldsindighed af Tilskuerne sees (ib.).

Ved delt udsagn stod i oldnorsk adverbiet snart mellem de to dele, snart efter begge: *svá sem nú er síðan gert* — *ef ek hefða vitat áðr*. I det nuværende sprog stilles adverbiet snart foran det hele udsagn (saaledes de som i hovedsætninger har sin plads mellem verbets to dele), snart efter det: jeg haaber, at han snart vil komme — han bad mig, at jeg vilde komme derhen.

I ældre, dansk bevirkede verbets endestilling (§ 177), at adverbiet ofte kom foran udsagnet, hvor det nu stilles efter: oc nogere dage effther the her wdj landet igen till oss kommendis worde (1534); som her ere ifra farne (Abs. Ped.); huem som her imod findes at giøre (St. D. Pr.); de (Anordninger), som udi protestantiske Meenigheder ere antagne (Holb.).

Meget hyppig beholdtes i ældre tid (ligesom i oldnorsk) hovedsætningens ordstilling (med adverbiet mellem de to dele): som han haffde før tilsagd hende (Chr. Ped.); men endog Gud haffuer udi sin retfærdige Vrede saaledis straffet sit Ords foractelse (Ved.); der Hother haffde lang tid gaaet omkring (ib.); endog borgemester och raad haffue offte eskit same kammer (Abs. Ped.); der som dette grumme Diur kunde altijd vere offuer Vandet (P. Cl.); sigende, at mit Arbeyde sigter kun til at forøge mine Midler (Holb.); indtil Peder Skram blev igien restitueret (ib.). Endnu kan istedenfor «jeg er optaget, saa jeg desværre maa sige nei» siges: «jeg er optaget, saa jeg maa desværre sige nei»; men denne sidste sætning staar for sprogfølelsen som selvstændig, hvilket ogsaa sees af negtelsens plads: jeg er optaget, saa jeg kan desværre ikke komme (sml. § 182).

Nogle adverbier kan (uden inversion) sættes foran subjektet: hvis nogensinde dette hænder; for at alligevel retten kan ha sin gang; hvis under disse omstændigheder nogen er villig; hvis inden en uge endnu intet svar er indløbet. Denne plads tilkom oprindelig ogsaa «maaske» og «kanske»: ath maaske wij skulde icke døø (Bib. 15 aarh.). I talesproget kan det endnu hede: hvis kanske du tror (egentlig: hvis det kan ske, at du tror). Men ellers har disse ord, idet de er gaaet over til

adverbier, som saadanne nu i skriftsproget sin plads efter subjektet: hvis du kanske tror.

182. Negtelsen stod i oldnorsk i bisætninger ved enkelt verbum efter dette: *Oddr lætr, sem hann viti þat eigi.* I nutidssproget staar den mellem subjektet og verbet: hvis du ikke kommer. En forbindelse som: «han tror, du ved det ikke» er følgelig grammatisk at regne for to selvstændige sætninger.

Den gamle ordstilling med negtelsen efter verbet holdt sig længe i dansk: of (= hvis) the havæ æi dyghd, tha ære the æi rættæ stenæ (Harp.); ieg frøgter ath Roland løver icke lenge (K. Magn.); forthi at thin broder ær æy wiis (15. aarh.); hwi døber dw, men dw est icke Christus (Chr. Ped.); da bleff hannem swaret, at han vor der icke (ib.); nar wij haffue icke trygghed (P. Elies.); huo som hører denne min Tale oc gør hende icke (Bib. 1550); som ieg vaar icke vel Mand faare (Ved.); endskiønt Staden nu haver ey fleere Huuse (Holb.); ret ligesom en Comoedie duede ei (ib.); hvis jeg elskede ham ikke saa meget (ib.); naar I forstaar Jer ikke bedre derpaa (ib.).

Ved delt udsagn stod i oldnorsk negtelsen mellem de to bestanddele (medmindre den er sterkt betonet, i hvilket tilfælde den sættes foran): *enn ef þú fær eigi þetta band slitit; enn þá er æsir vildu eigi leysa hann.* Nu sættes den foran det hele udsagn: hvis han ikke var kommet.

I ældre dansk var den gamle ordstilling meget hyppig: ath ieg skal icke helder gaa hid ath drage det op (Chr. Ped.); at hans Øyen skulde icke see all den Wlycke (Ved.); naar han findes icke der god for at være (Pall.); saa at troen er icke aldelis udsluct (J. Niels.); den de kunde icke sielff see (ib.); fordi hand kan icke see imod Soelen (P. Cl.); dersom de bleffue icke ødelagte (ib.); paa det andre Diur schulde icke tage hannom det fraa (ib.); for her vor icke Korn at bekomme (ib.); der som hannd haffde det icke affuendt (St. D. Pr.); saa at de skulle icke blive igiennem vaade (1591); endskiønt at Papisteriet kan ikke andet end ansees for (Holb.); saasom de kunde ikke være til nogen Nytte (ib.).

Ikke sjelden sættes negtelsen foran subjektet, idet mindre verbet end hele sætningen benegtes: se til, at ikke du forivrer dig. I at-sætninger gjør denne negtelsens afvigende applikation ofte ingen forskjel; anderledes i andre bisætninger, f. eks. de betingende: «hvis ikke du kommer» er noget andet end «hvis du ikke kommer».

183. Prædikatsordet forholder sig med hensyn til dets stilling til det enkle verbum (og adverbiernes stilling til det) som den sidste del af et delt udsagn: *þeir eru sjúkir — þeir er sjúkir eru;* de (som) er syge; (saasom) han var sine søstre en god støtte; keysæræn log tha pa en hedh som Sintus hetth (K. Magn.) = *er Sintus hét;* engen fonger teg æfter megh, then som blødig ær (ib.). I delte udsagn herskede i oldnorsk vaklen, idet sproget har bevaret en vis tilbøielighed til at sætte participium og infinitiv sidst: *sá maðr er nefndr Mundilfari — sá er Surtr nefndr; þeir er kallaðir eru berserkir — þeir er berserkir eru kallaðir.* Den sidste ordstilling findes ogsaa i ældre dansk: wij ere eet folk giorde (P. Elies.); og undertiden i folkesproget: han er laus vorten.

Det verbale attribut har almindelig samme stilling som et adverbium, naar det nærmer sig dette i funktion, betegner subjektets tilstand under handlingen eller forhold til denne: jeg kan trøstig se fremtiden imøde; han har glad (= med glæde) modtaget dit tilbud; hvilket tilbud han glad har modtaget. Derimod: han er kommet syg hjem; han vil gaa bedrøvet bort; han blev fundet død.

Ogsaa tilføielser med «som» forholder sig som adverbier. Begrundende stilles de mellem udsagnets dele: han har som formand været med ved alle fester. Ellers kan de ogsaa stilles efter: han var som ung en vildstyring — han var en vildstyring som ung; jeg var som barn i hans hus — jeg var i hans hus som barn (den første form kan opfattes paa en dobbelt maade). Ogsaa en forkortet sætning med «skjønt» sættes gjerne mellem delene: han er, skjønt ung, alt en dygtig statsmand.

184. Hensynsbetegnelsen sættes i hovedsætninger efter verbet, hvorfra den, hvis den er betonet, kan være skilt ved et adverbielt udtryk: han gav igaar min søn en bog — han gav mig igaar en bog. Ligeledes skilles den fra verbet, naar ordfølgen er inverteret, idet subjektet isaafald maa følge efter verbet: da gav han mig det raad; da fratog Harald bønderne deres odel.

I bisætninger kom tidligere hensynsbetegnelsen, som andre bestemmelser, gjerne foran verbet: *er honum var gefit;* huilketh meg hatæ varit eet stor vnner (Mand.); oc tøm viderlict vorde maa (ib.); som hannum gaffs drickæ aff (ib.); swodan skade som Sieland nw offwergangen er (1534); giøre huad hende moder

hende befole (Chr. Ped.); der ere try ting, som huert menniske ere nøttelige at vide (ib.); hvilken hennis fader henne gaff (Abs. Ped.); som oss kan hende (J. Niels.); som jeg de andre Historieskrivere har foreskrevet (Holb.); et Argument, som Hedningerne har været ubekiendt (ib.); spurdte, hvad hende skadde (ib.); at Gud ham ikke tillader at føre sig dem til Nytte (ib.); af Frygt, at ham noget ondt skulde vederfares (ib.). Men ogsaa f. eks.: som han hafde før tilsagd hende (Chr. Ped.); som han tilforn haffde forelagd dennem (Ved.); huad som uj tilsiger huer andre (Pall.); det bliffuer icke borte, som du giffuer den fattige (ib.).

Prædikatsordet stilles efter hensynsbetegnelsen: dette var ham (manden) ligegyldigt; det skal være mig en fornøielse. I oldnorsk stod det ofte foran: *var leiðr hǫfðingjum; útibúr þat er first var húsum;* ligesaa ofte i ældre dansk (sml. § 27, b): thet ær ikke gott man at ware enæ (Bib. 15. aarh.); wndersotte ere wlydige theris hersckab (P. Elies.). Nu kun ved «lig» og «nær»: han er lig sin far (eller: sin far lig); nær byen (døden nær). Er derimod anden del af prædikatet et particip, kan hensynsbetegnelsen staa foran eller efter: det er mig sagt — sagt mig; ij huore thet er thenom tilkommet (P. Elies.); ikcæ kunde mek oc alt kommith j hw (Mand.). Med en af udsagnets dele maa hensynsbetegnelsen være umiddelbart forbundet: det blev hemmelig sagt ham — det blev ham hemmelig sagt; men ikke: det blev sagt hemmelig manden (i oldnorsk dog: *hann er líkr mjǫk fǫður sínum*). Umiddelbart foran infinitiv kan hensynsbetegnelsen nu aldrig stilles, saaledes som i olddansk: alt thet onnæ, som han kundæ danskiæ mend giøræ (D. Krøn.); tet tor engin man koning Ottæ syæ (ib.). Her kan saaledes ikke (saaledes som i oldnorsk: *hon bað hann engjum segja*) anvendes «ingen» for «ikke nogen»; man kan ikke sige: jeg vil ingen fattig give penge. Herfra undtages dog den af «lade» styrede infinitiv: han lod sig give en rund sum; han lod soldaterne sige, at de skulde fjerne sig.

185. O b j e k t e t stilles ved enkelt verbum i selvstændige sætninger efter dette: *hann tók ríki; hann unni Knúti; þeir hefndu fǫður síns.* Ved inversion staar objektet nu altid efter subjektet, medens i oldnorsk subjektet kunde staa sidst hvor det er betonet: *þar fundu þeir sveinbarn — þá mæltu þat allir menn* (§ 174). Kun hvor subjektet er knyttet til det følgende, kan objektet endnu stilles foran (for ikke at skille det sammenhørende): da slog ham den tanke, at; da traf ham et spyd, som

kom med stor fart. Desuden refleksivet, hvor udtrykket er jevngodt med et upersonligt: da viste sig en ny vanskelighed (= viste der sig). Tidligere mere udstrakt: tha i then timæ redæ seg keysær Ottæ (Er. Kr.); om natthen ther effther oppenbarethe sik Jhesus for henne (15. aarh.); en nat gaff sig leiligheden (Ved.). Objektets stilling foran verbet har ingen hjemmel i det gamle sprog, men forekommer dog undertiden i ældre dansk: wij thet nw daglige fornømme (P. Elies.).

I bisætninger stod ved enkelt verbum objektet almindelig efter dette: *þóttu vitir þessi tíðendi.* Dog kan det i korte sætninger staa foran (sml. § 177): *er Ísland byggva; er þann sið hafa.* Saaledes ofte i ældre dansk: huermandt som Christum rettelige bekiende (P. Elies.); som hannem foracte (Ved.); der Suanhuide det sporde (ib.); eller om hand det forkrencker (J. Niels.); de som ondt Spech haffue (P. Cl.). Nu kun i bibelske udtryk og enkelte talemaader: hvo sig selv ophøier; den som det vidste (§ 177). Samt ved negtende ord: jeg ved godt, at han intet bestiller; naar man ingen penge har; derimod i ældre tid: sa at vatneth hafuær ængen smak (15. aarh.); eptherdi wi haffde ingen Bistand aff Øffrigheden (P. Cl.); dend er en rijg Mand, som har ingen Gield (Gerner).

186. Ved det delte udsagn stod i oldnorsk objektet snart mellem de to bestanddele, snart efter begge: *hann hefir því heitit — heitit því; hafði hann land numit — numit land; ok vil ek þat eigi gera — ok vilja gjarna drepa þik; ok þér satt at segja — gengu menn at heyra tíðir; er Július hafði þetta mælt — at hann mætti þar grundvalla guðs kristni.*

Ved particip er objektets mellemstilling nu kun brugelig, hvor det er et negtende ord: jeg har intet hørt; jeg haver ingen roset (Holb.). Desuden ved «ha» og «faa», hvor objektet mere er styret af disse verber end af det hele udsagn: ha (= holde) en undskyldt; og jeg har Spillet vundet (Holb.); faa noget gjort; se § 139, 2, d. I ældre tid var denne ordstilling ganske hyppig ogsaa hvor «ha» er rent hjelpeverbum: til ydærmere forwaringæ hauer jæk myt ingcilæ hængd foræ thættæ breff (1329); dog haffue de Skotter dennem icke bygt (Abs. Ped.). Ligedan i bisætninger: fyrræ æn lækidom havær syn dyghd fulkummæt (Harp.). Ofte stilles dog her objektet foran det hele udsagn: ligesaa dyrt som vi det kiøbt haffue (Ved.); den som saadant giort haffde (ib.); som de dette haffde sagt (ib.). Sml. § 177.

Ved infinitiv bruges mellemstilling nu, hvor objektet er et negtende ord: jeg kan ingenting gjøre; han kunde intet svare (*hann mátti engu svara*); han foretrak intet at gjøre. Desuden ved en af «lade» styret infinitiv (hvis subjekt er underforstaaet); her sættes objektet gjerne foran, hvis det har en artikel, men efter hvis det er uden artikel: han lod røveren, en røver henrette; hun lod bordet, et bord dække — lade sætte ret, lade heise seil (gamle staaende forbindelser). Pronomener stilles foran: lad mig være; lade sig lede. Denne vaklen gaar tilbage til de ældste tider: se § 126. Paa lignende maade forholder det sig med «ha» og «faa»: ha noget at bestille — jeg har at meddele Dem en sørgelig efterretning; faa noget at vide — faa vide noget. Ved den første udtryksmaade opfattes nu objektet som nærmest hørende til verbum finitum. Se § 125. I ældre dansk var objektets mellemstilling ganske hyppig, særlig ved «det»: wil han æi bot takæ (J. lov); hwa sum wil lækydom takæ, han skal thæt witæ (oldd. lægebog); mo ieg myth ryge beholde (K. Magn.; af Chr. Ped. rettet til: maa ieg beholde mit rige); thi h. k. M. icke begerrett nogett aff penninge at førre wdt aff Riigett (1525); nar han kan icke andet wele (P. Elies.); han kunde det slot icke winde (Chr. Ped.); hwi wilt du det gøre (ib.); da vilde han den fremme (Ved.); at hand icke kunde noget suare der thil (Abs. Ped.); da skall vi det i sandhedt befinde (J. Niels.); jeg befaler dig ded at giøre (Pont.); lad hende det giøre (Holb.); de meenede, at jeg intet kunde giøre end ved mine Midlers Donation et saadant Verk at understøtte (ib.). I bisætninger stilledes dog ofte objektet foran det hele udsagn: hwa sum kunæ wil takæ (J. lov); for deres skyld, som hannem ville forraade (Chr. Ped.); som det embede bruge kan (Abs. Ped.); saaledes endnu ved negtelse: da han ingenting havde at bestille. Hvor infinitiven har en præposition foran sig, fik ved den gamle ordstilling præpositionen udseende af at styre substantivet: eit folch bequemt til alle hande konster at lere (Abs. Ped.). Se § 131. Hvor infinitiven stilles først i sætningen, staar dens objekt lige efter den, hvis det er et pronomen, ellers ofte sidst i sætningen: høre ham maa du — høre maa man ogsaa den skyldige; i oldnorsk stod objektet altid sidst: *en fylgja má ek þér* (sml. tysk: hören musst du ihn). Stilles infinitivens objekt i spidsen (hvilket ved relativer er nødvendigt), maa den selv som regel sættes sidst: noget nyt ved jeg ikke at forebringe (tysk derimod: neues vorzubringen bin

ich nicht in der Lage); fortrin, som han aldrig havde taget sig tid til at bemerke (tysk: die zu bemerken er sich nie Zeit genommen hatte).

187. Det indbyrdes forhold mellem objekt og adverbium er forskjelligt ved de forskjellige adverbier, dog staar det ubetonede pronomen ved enkelt udsagn altid foran: du ved det nok — du ved nok dét; jeg saa ham ofte (ikke) — jeg saa ofte (ikke) kongen; de roste ham, hans tale meget — de cristne mend loffuede meget hans tale (Chr. Ped.). I vest- og nordnorske bygdemaal dog: eg fekk ikkje det; han saag ikkje meg. De adverbier (og adverbielle præpositioner) som med verbet udgjør ett begreb, sættes i oldnorsk, saafremt de kommer efter verbet, foran objektet, medmindre dette er et pronomen: *hann tók upp hǫttinn — hann tók þat upp; hann sleit af hǫfuðit; ok tóku frá lokurnar* (svensk: och togo från luckorna). Denne ordstilling er endnu almindelig i vore bygdemaal: slepp ut hesten; setja fram baaten — slepp han ut; set deg ned (i det østligste Norge dog: kast ut han; tak burt det). Ligesaa ved absolut præposition: han tok av hatten (ogsaa: han tok av seg hatten; men: han tok guten fraa moderi); legg aat baaten; han sleit av bandet — han sleit det av. I dansk sættes adverbiet regelmæssig sidst: han rev huset ned; de slog døren ind; han slog slaaen for; han tog frakken af. I ældre dansk var forholdet ofte anderledes: oc wrækær burt ulyckæ (Harp.); tha racthæ ieg fram myne staffue (Rimkr.); oc bød ud alle dem, som (Chr. Ped.); oc strø a pulvær (oldd. kogebog); tac en disk oc lat i rent watn (14. aarh.); tac hyllæ træ oc stryc af løfæn (= løvet, ib.); lod effter sig mange deglige unge Førster (Ved.); paa samme Tid bragte med sig en vestlig Konge en stor Hund, som kaldes Chin ngao (Holb.). I dansk-norsk er der vaklen, idet det vestlandske bymaal stemmer med moderne dansk, mens østlandsk følger bygdemaalene; i sin almindelighed kan man dog sige, at i dansknorsk objektet skal staa efter verbet, hvis det har bestemt, efter adverbiet hvis det har ubestemt form: læs stykket op — læs op et stykke; sæt frem et eller andet — sæt maden frem.

I sætninger med objekt og hensynsbetgnelse stod i oldnorsk, ligesom nu, det indirekte objekt hyppigst foran det direkte: *hann bauð borgarmǫnnum grið*. Undtagelse findes ved længre hensynsbetegnelse samt ved faste forbindelser af verbum og objekt: *Haraldr hafði sent orð Hákoni jarli* (= sendt bud til). Desuden altid hvor hensynsbetegnelsen er et ubetonet prono-

men: *gef mér þetta — hann gafsk Óðni* (sml. angelsaksisk: sele mē hit = engelsk: give it me). I ældre dansk sattes objektet ofte først: kungør jæk thet allæ mæn (1329); gaf aflad allæ, som hannum wæl læsthæ (Mik.); koning Assuerus giordhe eth stort verdskap (= gjestebud) allæ sine førstæ oc høfdinghe (15. aarh.); wi giffue lycke og fremgang dem som vi unde vel (Ved.); han gaff sig sielff henne (Abs. Ped.); intet er daaligere end at tillægge saadanne Hensyn Religionens første Stiftere (Holb.). Hvor objektet er et refleksivt pronomen, maa det følge efter verbet og skulde saaledes komme foran hensynsbetegnelsen: han gav sig Fanden. Dog vælges i saadanne tilfælde heller et komplementsudtryk: han overgav sig til fienden. Ved rent refleksive verber er dog hensynsbetegnelse brugelig: han underkastede sig loven; han nærmede sig byen. Efter mønster heraf siges ogsaa: romerne underkastede sine slaver tortur. Styres hensynsbetegnelsen af et komplement, sættes den foran dette: han gav sin sjæl Gud i vold; andre til eksempel. Dog er denne konstruktion, udenfor enkelte faste formler (se § 27, c) nu forældet, idet hensynsbetegnelsen erstattes af komplement: at være til eksempel for andre.

3. Bestemmelser til nomen.

188. Adjektivets oprindelige plads var vistnok foran nomenet. Dette lader sig slutte af adjektiviske komposita som græsk κακότεχνος (som anvender slette kunster), oldnorsk *laushárr* (som bærer løst nedhængende haar). Denne indoeuropæiske ordstilling har holdt sig bedre i vestgermansk end i østgermansk. I oldtysk prosa er den fast, ligesaa i angelsaksisk undtagen ved enkelte kvantitetsadjektiver (wæter genōg, land ealle) og ofte i vokativ (brōðor mīn, engelsk: mother dear); i frisisk kan kun det bestemte adjektiv sættes bagefter, hvilket synes at være denne forms egentlige plads (idet den jo er fremgaaet af et appositivt substantiv: se § 60, b). I østgermansk synes tendensen at ha været den at stille adjektivet foran, naar det har større vegt end substantivet, ellers bagefter. I gotisk lader dette forhold sig kun skimte, idet bibeloversættelsen for det meste slavisk følger originalen; navnlig staar her eiendomspronomener bagefter, uden hvor de skal udhæves. Langt klarere er regelen i oldnorsk. Saaledes stilles sammensatte substantiver sedvanlig foran, idet saadanne altid har en sterk betoning: *hann var*

mikill maðr — *hann var hermaðr mikill; hann var ríkr hǫfðingi ok málafylgjumaðr mikill.* Hvor begge ords vegt balancerer, eller de udgjør ligesom ett begreb, er ordenen ligegyldig: *hann var þá gamall maðr* — *þú ert maðr gamall.* Har adjektivet bestemt form (med eller uden bestemt artikel), staar det snart foran snart efter substantivet, det sidste navnlig ved faste tilnavne: *í hinum beztum íþróttum* — *með kærleik hinum mesta; Uðr hin djúpúðga; Halfdanr svarti.* Ogsaa i forbindelse med ubestemt artikel hersker vaklen: *einn ríkr maðr* — *kerling ein gǫmul.* Med pronomener forholder det sig som med adjektiver; særlig stilles de possessive pronomener mest efter substantivet, medmindre de er betonede: *þenna kost vil ek* — *hversu líst þér á mey þessa; ef þú vill mínu ráði fylgja* — *þat er ráð mitt.* Ligesaa talord: *tvau langskip* — *langskip tvau.*

Efterstilling af adjektiv har holdt sig til den dag idag i historiske navne: Hans glad; Christen rød; Halvdan svarte; Ormen lange; Gorm den gamle; Knut den mægtige; samt hos digtere: bølgen blaa; du gamle hal med de mure graa (Ibsen); før natten den sorte (ib.); guldet det røde. Disse har efterlignet folkevisestilen, hvor denne ordfølge er hyppig: Orm hin unge; paa ørs hin hvide; børen hin blide; natten hin mørke; den herre from; en ridder bold; en herre prud. Levninger af den gamle ordstilling er: pigelil (egentlig: pige lidel), og: børnlille (sml. Holberg: lille Piger = smaapiger); ogsaa svensk: Anna lill(a) = lilla Anna; i vestlandske bygdemaal: han er guten den same (sml. svensk: sak samma). I gammeldansk prosa stod participier oftere efter substantivet: en man wæpnedher (K. Magn.) = en mand vebnet (Chr. Ped.); oldn. *riddarar vápnaðir.*

Hvor adjektivet har en nærmere bestemmelse, stod det i ældre tid ofte efter substantivet (som i engelsk): *munu guðin eigi láta þann dóm svá rangliga dømdan yðr vítislausan verða;* eet hospital miget stoort (15. aarh.); i baaden stod en mand vel vebnet (Chr. Ped.); aff gud alsommectigste (Abs. Ped.); en small Hals noget lang (P. Cl.); Gud allermectigste (ib.); et andit breff aff tuende beseglit (St. D. Pr.); den gaard Arstad, vdi Eggersund liggendisz (ib.); till juletide første kommendis (ib.); denn 25 dag martij nestforgangenn (ib.); det er faderen oppedaget (18. aarh.) = oldn. *uppi dagaðr* (egentlig: overrasket af dagen, nu: op ad dage); 12. juli sidstleden. I folkeviser ofte ved «saa»: den bjørn saa leed; en kempe saa sterk. Undertiden sattes dog (ligesom i middelhøitysk) blot tilføielsen til et parti-

cip efter substantivet: thæt dughær for throtnæ lymmæ af watn sot (= lemmer opsvulmede af vatersot, Harp.); kiettere oc affskaarne menniskir fraa den hellige kirckis samfundt (P. Elies.); stappede Poser med Fjær (Dass). Uden forbindelse med den gamle efterstilling er den nu brugelige, hvor adjektivets bestemmelser staar efter dette: aar, rige paa begivenheder; Kongen, forskrækket ved alt dette, gik strax hen til Trappen (O. Malling). Ellers sættes nu adjektivet mest foran, ogsaa hvor det har tilføielser: et paa begivenheder rigt aar. Knytter der sig til adjektivet et sammenligningsudtryk eller en følgebisætning, kan det staa foran eller efter substantivet: en bedre mand end du — en mand bedre end du; en saa rig mand som han — en mand saa rig som han; han har saa mange penge, at — han har penge, saa mange at; det var en gut saa vakker som nogen kunde se for sine øine.

Af to ved konjunktion forbundne adjektiver stod i oldnorsk gjerne det ene foran, det andet efter substantivet: *mikit vápn ok gott; svá segja gamlir menn ok sannorðir; mildr guð ok miskunnsamr*. Ligedan meget almindelig i ældre dansk: illæ saar ok storæ (oldd.); anær mangh stor land ok mægtugh (ib.); i øfræ armlæg ællær i framræ (ib.); sterkt win oc goth (Mand.); ræthwisse men oc spaghe (15. aarh.); saa stor en storm oc from (= sterk, 16. aarh.); med hederlig herrer oc mange (ib.); en liden mand oc gammel (Chr. Ped.); Keyseren hagde ith gaat hierte oc tro (ib.); eye saa mandeligen søn och starckeligen woxen (ib.); adskillige slags fugler oc vnderlige (Abs. Ped.); vdj dette Land ere mange Wlffue oc schadelig (P. Cl.); Lax er oc holdis tilbørlig for ædelste Fisch oc beste oc deiligste (ib.); blandt unge Folk og gamle (Dass); for leig Mand og lærd (ib.); et græsseligt Dyr og forvoxen (ib.); de brumlende Kjæmper og sterke (ib.). Saaledes hyppig i danske og norske folkeviser: den lede trold og lange; med lidel smaa finger og lette; trøytte mennar å moe; fræge drengjir å frie. I ældre dansk (men ikke i klassisk oldnorsk prosa) anvendtes denne ordstilling ogsaa ved uforbundne adjektiver: en merkelig messebog paa latin skreven (1591); den unge hertug bold (Folkev.); paa dejlige gresgange grønne (ib.). Sml. angelsaksisk: swīðe micle meras fersce.

Grundtal efterstilles pronomener: vi to. I poesi undertiden ogsaa substantiver: Marsk Stig han haver sig Døtre to; Døtre seks og Sønner tolv, men kun en blev Tordenskjold. Fra fransk gjennem tysk formidling er indkommet den skik at anvende

efterstillet grundtal istedenfor ordenstal: nummer tre; kapitel fire. Ordenstal efterstilles fyrstenavne: Karl den tolvte (poetisk: tolvte Karl, du saa med Gru). Baade for grundtal og ordenstal gjælder det, at i oldnorsk og ældre dansk det ene af to forbundne ord gjerne sattes foran substantivet, det andet bagefter: *tíu trǫll ok tuttugu; á tuttugta ári ok tíunda;* mæth fyræ mæn ok tyughæ (oldd.); femten favne og fyrretyve (d. folkev.); nie land å tjuge (n. folkev.).

Efterstilling af eiendomspronomener var i oldnorsk endog hyppigere end foranstilling: *minn herra — í elli sinni.* Ogsaa i de olddanske love kunde possessivet stilles bagefter: kuna hans; og ligedan i folkeviser: broder din, endog: faders død din, og ubøiet: hjerteblod din (som i nyislandsk poesi: *brøður mín* = mine brødre), Men denne ordstilling opgaves tidlig undtagen i udtrykket «Fader vor», om hvilket Gerner siger: «vor Fader oc icke Fader vor, som de Norske udi deris Dialekt bruger». Den dansk-norske tale sætter meget almindelig, i overensstemmelse med folkesproget, pronomenet efter, hvor det er svagt betonet, ofte ogsaa hvor det er betonet: staven min — dette er min stav; nu er du min gris. Ved tilføiet adjektiv var i oldnorsk tre konstruktioner mulige: *minn góði vinr* (sjelden i klassisk prosa) — *minn hinn góði vinr — góðr vinr minn.* Den første udtryksmaade er nu den gjængse, den anden paatræffes i ældre digtning (min den kjære ven), den tredie er bevaret i dansk-norsk (dog i bestemt form: kjære gutten min), ligesom den findes i folkeviser (lille broder sin; kjære søster min; kjær fæstemand min); i poesi forekommer endnu en fjerde form: kjære min Astri. Er der til substantivet føiet foruden possessiv ogsaa et andet pronomen, stod i oldnorsk possessivet mest efter substantivet: *aðrir synir mínir; hverr maðr hans.* I dansk sættes begge foran og i forskjellig orden ved de forskjellige pronomener: alle hans sønner — hans andre sønner (dansk-norsk tale ogsaa: de andre sønnerne hans). Ofte maa dog gribes til andre konstruktioner (især med «af», sml. § 66, 1): *eigi er sagt af fleirum heitstrengingum þeira* = flere af deres løfter, flere løfter af dem; da fantz en kniff i hwer deris erme (Chr. Ped.) = ærmet hos hver af dem; effter huer dieris Natur (P. Cl.); for slig henndis groffue forseelse (St. D. Pr.) = slig forseelse af hende (fra hendes side); de andre hans Grander (Dass; sml. met alle andre dette Lands Indbyggere, P. Cl.); adskillige hendes Breve (Holb.); han har faa sin Lige (ib.; sml. tysk: seinesgleichen).

Ellers kan om ordenen mellem to foranstillede uforbundne adjektiver merkes, at det som for tanken nærmest hører sammen med substantivet, ogsaa sættes nærmest dette: en enfoldig ung mand (= en enfoldig yngling); en vis gammel mand (= en vis olding); dog nødig: en gammel vis mand, hvorfor: en gammel vismand. Det kvalitative adjektiv kommer efter det kvantitative: et stort nyt hus; tre kloge koner. Undtagelse danner det ubetonede «liden», som sammen med substantivet danner en slags deminutiv: et vakkert lidet hus (tysk: ein schönes Häuschen). Hvor adjektiverne omtrent balancerer, er ordenen mere ligegyldig: i de første to uger — i de to første uger; de følgende tre dage — de tre følgende dage; flere andre fyrster — oc andre flere tyske Førster (Ved.; sml. oldn. *margir aðrir menn — aðrir margir menn*).

«Al» og «begge» sættes foran artikelen, demonstrativer og possessiver (genitiv), samt adjektiver: al den lange tid; al min evne; al denne uro; alle gode mænd. Foran substantiviske pronomener staar de kun, naar pronomenet er betonet: alle disse; begge vi, som her staar. Derimod: vi, de begge; vi alle. I subjektsforhold skilles de mest ved verbet (sml. § 66, 1): *báðir váru þeir hermenn miklir;* bathæ blywæ the slafnæ i hiæl (Er. Kr.); dog ogsaa: the allæ æræ gioræ aff guld (Mand.) = de ere alle gjort af guld. I ældre dansk ogsaa som objekt: huilcke han giorde sig begge underdanige (Ved.) = hvilke begge han gjorde (eller: som han begge). Ogsaa «hel» har almindelig samme stilling som «al»: hele det store rum; hele min evne; hele kongens rige. Denne stilling skyldes ordets betydningslighed med «al»: hele min evne = al min evne. Hvor ordet derimod mere beholder sin oprindelige betydning (= udelt, ubeskaaret), har det den sedvanlige ordstilling: min hele kraft; i to hele aar (= fulde, forskjelligt fra: i hele to aar). «Selv» staar i ubetonet form efter, i betonet foran substantivet: se § 78, 5.

Foran den ubestemte artikel sættes «mangen», «hvilken» og adjektiver med «hvor»: hvor stor en mand han end var; desuden ofte «hver», «saadan», «slig» og adjektiver med «for» og «saa»: hver en dag; saa rig en mand (middelnedertysk: so rike ein man); han er for god en mand til saadant; endelig (i dansk) for det meste komparativer med «jo» og «desto»: jo større en sum du forlanger.

Om genitivens stilling se § 37.

De attributive substantivers stilling er behandlet § 66, 2.

Objektsprædikatet staar efter objektet: han kaldte manden en bedrager; ligesaa objektsapposition: han fandt manden død. Ved enkelte udtryk, hvor verbum og apposition tilsammen udgjør et begreb, kan i det østlandske talesprog appositionen sættes foran objektet, i analogi med adverbier: han slap løs hunden; sml. han slap ud hunden.

Adverbielle bestemmelser til et adjektiv staar foran dette: særdeles god; undtagelse danner «nok»: god nok (oldnorsk: *reiðr mjǫk*). Komplementet sættes foran det attributive adjektiv: en i sit fag dygtig mand. Staar adjektivet prædikativt eller appositivt, stilles komplementet efter: træt af den lange vandring, satte han sig ned; han tog en kop fuld af mjød = oldn. *tók justu eina af miði fulla.*

Bestemmelser til adverbiet sættes foran dette: særdeles ofte; aldeles ikke. «Blot» og «bare» sættes i talesproget undertiden efter: for en stund bare; dette Stykke er dog giort til Prøve før een Gang kun (Holb.).

189. Præpositionerne udmerkede sig i oldnorsk ved en friere bevægelighed end i nutidssproget. Navnlig har de ofte bevaret en nær logisk forbindelse med verbet, uden at dog sammensmeltning har fundet sted; denne præpositionens tilhørighed til baade verbum og nomen finder sit udtryk ogsaa i ordstillingen. Følgende tilfælde kan adskilles:

a. Præpositionen bruges postpositivt, staar lige efter sin styrelse (og er betonet). Saaledes særlig i digtersproget: *velli á; annars brjóstum í; heimisgarða til; lǫnd yfir;* i prosa særlig ved *í millum: deila yðvar í millum; þá var þeim skammt stórra hǫggva í millum ok laga*, hvor præpositionen staar mellem de forbundne substantiver. I det moderne sprog er postposition kun brugelig ved «mellem», «gjennem» og «over», ved de to sidste — som kun anvendes ved tidsbestemmelser og føles som en pleonastisk adverbiel tilføielse — vistnok ved tysk indflydelse (skjønt man i oldnorsk oversættelseslitteratur finder f. eks. *alla nótt í gegnum*): dette siges mand og mand imellem; os imellem; hele aaret igjennem (tysk: das ganze Jahr hindurch); vinteren over (tysk: den Winter über). Hos digtere anvendes den dog friere: Fortun fra til Sognefæst (Werg.). I ældre tid var den noget mere udbredt: aldra þerra i mællin (Sk.lov); skifta sin i mællin oc kundra manna (= mandlige frænder, Vald. Sejer); alt ganger han Helled Haagen hende til og fraa (d. folkev.); sine frændar ifraa (n. folkev.); usikre eksempler: det er høy tid paa (Pall.),

det er tid paa at (= paa tide, ib.). Ogsaa med mellemkommende ord: naar det gaar os vel medt (J. Niels.); att wi wille sige dennem enn endelig sententz imellem (St. D. Pr.); at dig jo før er runden Aurora (Dass). Saaledes endnu ved «mellem»: der er kommet os noget imellem. I andre tilfælde (f. eks. sig mig til, naar du kommer) foreligger løs sammensætning af præposition og verbum, d. v. s. objektet er afhængigt af forbindelsen (saaledes ogsaa ved verbet «være»): se § 199, 3.

b. I oldnorsk skilles præpositionen ofte fra sin styrelse og tager plads foran en af udsagnets dele: *vilja eigi ór rísa dóminum* = *rísa ór dóminum; róða sín í milli, hvat undir man búa orðsendingunni; konungr var at kominn bana*. Præpositionen er ogsaa her betonet, og danner sammen med verbet en løs sammensætning: se § 199.

c. Ofte sættes det styrede nomen i spidsen af sætningen, og præpositionen skilles derfra (og faar hovedtone): *orlǫgum ykkrum skylit aldregi segja seggjum frá* (= om eders hændelser); *gerðskan mann þann, er Helis heitir, skýtr hann í gegnum með gaflaki;* de tre tegen kand huert mennische kiende paa, om hand er det euige liffs barn (Pall.); dennom vide vi nu plat intet aff (Abs. Ped.); den mand (ham) vil jeg ikke ha noget at gjøre med; hvem er han forelsket i; hvad skal det til; det er der ingen sandsynlighed for; det er tre aar siden; penge ved du, at han ikke bryr sig om (sammenslyngning). Med forældet ordstilling: det er mig meget (ikke) om at gjøre = oldn. *er mér mikit um* (det er mig magtpaaliggende), *mér er ekki um þat* (jeg skjøtter ikke derom), med tilføiet pleonastisk infinitiv efter det tyske: darum ist mir nicht zu tun (sml. mnt. mi is dar wat umme); folkesproget har ikke denne tilføielse, men overgang til personlig udtryksmaade: eg er ikkje um det (jeg har ikke lyst dertil). Ved denne adskillelse af præpositionen fra dens styrelse kan dens forhold til samme løsnes, idet den som rent adverbium forbinder sig med verbet; heraf forklares, at det oprindelig af præpositionen styrede ord i passiv kan gjøres til nominativ (sml. § 16, c): hun blev dægget for; jeg blev kaldt paa; han blev gjort nar af. I relative sætninger med «som» og «der» er adskillelsen nødvendig: *tjald þat er þeir váru í; þeir konungar er nú var frá sagt; þeir menn, er yðr er lífs af ván* (af hvem I kan vente Eder livet); for swa manghæ pænning sum skipær warthæ um satæ (J. lov, = forligt om); ær Gutz viliæ ær fræmdær mæth (Sj. lov); hvat skuldæ hanum then

thræl, thær han ma ængthæ gaghn af takæ (ib.); ten sammæ kempæ, som tel foren er af saut (D. Krøn., = fortalt om); the anbudh (= redskaber) ther the vildæ hanom met nedher tagæ (15. aarh.); then sall, som keysæren selff udi sider (ib.); samme nat som kongen wor slagen paa (Chr. Ped.); den ære, som dette kongerige er med beprydet (Abs. Ped.); det tredie loff, som Norgis rige kand med rett aff prisis (ib.); den sidste grønlendiske byscop, som ieg nogit om lese kand (ib.); som vi er inden skibs borde medt (J. Niels.); som hand haffde hafft met at skaffe (St. D. Pr.); saa gik han til fangetaarn, som alle de fanger i laa (Folkev.); den mand (som) jeg taler om. Som man ser, stilles præpositionen nu altid efter det hele udsagn, hvilket tidligere ikke var nødvendigt. Ved de spørgende pronomener og de deraf opstaaede relative brugtes i oldnorsk ikke denne adskillelse: *í þeiri má þú líta, við hví þú skalt sjá* = hvad du skal vogte dig for; *ef maðr lýstr mann, með hverju er hann lýstr* = hvad han end slaar med; *sá fugl hefir þá verit, af hverjum er þat segist, at* = om hvilken der fortælles.

d. I ældre tid skiltes gjerne «her», «der» og «hvor» fra præpositionen, hvor nu anvendes sammensætning: *hér at var gerr góðr rómr* (= *at þessu*); *hér fyrir skorar Áli Ketil á hólm: grafa grǫf ok leggja þar barnit í; þar af sættust þeir; þóttist skilja, hvar til þetta var mælt.* I klassisk oldnorsk anvendtes dog herfor, særlig hvor betydningen ikke er egentlig (stedlig), almindelig absolut præposition: *ef nǫkkurr fær bana af* (= deraf); og endnu har i vort folkesprog forbindelser med «her» og «kvar» kun stedlig betydning, hvorimod «derutav, derimot» og andre med «der» sammensatte adverbier har faaet et mere udvidet betydningsomraade. I olddansk og endnu i 16. aarh. skiltes «her» og «der» almindelig fra præpositionen: oc matte ey finnæ ther døma til (Vederlagsr.); tac eet kar oc læg ther stenæn i (14. aarh.); ther bedher ieg om (Mik.); ther sckriffuer aff wisæ klærckæ (ib.); ther sette Jesus sig hoss (Chr. Ped.); her kan inted gaat worde aff (ib.); effterdi mand finder der intet om (ib.); der nøjedis keyseren wel met (ib.); ieg haffuer der lenge effter langet (ib.); Roland gaff der loff til (ib.); naar han findes icke der god for at være (Pall.); huad orsage der haffuer verit til (Abs. Ped.); han skiøtte der intet om (J. Niels.); der bliffuer Tran aff giort (P. Cl.); der beflit dig stedtze paa (Dorthe); der staar min Fortrøstning til (ib.); jeg fik der intet for (Dass). Endnu hos Holberg (i vers): naar jeg der tænker paa. Ved «hvor»

anvendes endnu denne adskillelse: hvor ved du det fra; hvor kommer du fra (dog ikke længer relativt: hvor Tran gjøres af. Dass). Ved «her» og «der» derimod kun undertiden i dagligtale i ligefrem stedsbetydning: her kom han til igaar; der reiste han fra igaar. Mange af disse sammensætninger klinger dog endnu fremmede og undgaaes derfor gjerne i daglig tale: derom kan der ikke være tale — det kan der ikke være tale om; hvoraf kan det komme — hvad kan det komme af.

e.' Ved adverbiel brug af «over», «under» og «henimod» (= mere end, mindre end, næsten) staar disse nu mellem præpositionen og substantivet, medens de tidligere almindelig stod foran præpositionen: der havde ført Skib over i fire Aar (Holb.). Endnu siges i daglig tale: henimod i fire aar.

f.' Af to koordinerede præpositioner sattes i oldnorsk gjerne den ene foran, den anden efter substantivet: *útan garðs ok innan*. Ligedan undertiden i ældre dansk: baade inden lands (riget) oc uden (Abs. Ped.). Endnu kan høres: med Deres tilladelse eller uden.

II. Om sætningernes følge.

190. Sætningernes indbyrdes stilling beror dels paa deres indbyrdes grammatiske forhold, dels paa den rækkefølge i hvilken deres indhold fremstiller sig for tanken. En bisætning kan saaledes gaa foran eller følge efter sin hovedsætning. I første tilfælde kaldes bisætningen «forsætning», og hovedsætningen «eftersætning».

Overensstemmende med det grammatiske forhold vil saaledes f. eks. en objektiv sætning (at-sætning eller spørgesætning) i forhold til den styrende sætning almindelig indtage objektets plads, d. v. s. følge efter: *veit ek, at þú ert vitr maðr.* En subjektiv bisætning skulde paa samme maade indtage subjektets plads, d. v. s. staa foran den prædikative hovedsætning. I oldnorsk er dette ikke tilfældet: en saadan sætning følger altid efter sit prædikat, oftest paa forhaand antydet ved et demonstrativ (§ 150, a): *alræmt er, at Hallgerðr muni stolit hafa;* vist er (det) el. det er vist, at jeg spurgte ham derom. Disse subjektive at-sætninger og spørgesætninger har saaledes fulgt analogien af de objektive, hvis almindelige stilling nu som tidligere er efter hovedsætningen. Kun hvor de særlig skal fremhæves, sættes de nu (i modsætning til oldnorsk: § 150, a og b)

foran: at jeg spurgte ham, er sikkert; hvad han svarede, har jeg glemt. Er hovedsætningen spørgende eller bydende, maa, hvis bisætningen stilles foran (hvilket er sjeldent og retorisk), denne gjenoptages ved demonstrativ: hvad du mener, hvem bryr sig vel om det.

Endvidere vil attributive bisætninger almindelig ikke kunne optræde som forsætninger, da et attribut almindelig følger efter det ord det er tilføiet: den omstændighed frelste ham, at han kunde bevise sit fravær.

Foran hovedsætningen kan aldrig de bisætninger staa, som indeholder en følge af denne, sætninger med «saa at» og «uden at»: han kunde ikke vise sig paa gaden, uden at folk gloede paa ham (anderledes hvor «uden at» er = uden, medmindre: uden at I blir som børn igjen, kan I ikke komme ind i Guds rige); ligeledes relativsætninger med «som» og «der»; sammenligningssætninger med «end», og med «som» hvor to adjektiver sammenlignes: han er saa god som dagen er lang; samt hypothetiske sammenligningssætninger: han følte sig saa rig, som om han eiede al verden.

Foran hovedsætningen sættes næsten altid tidssætninger med «som»: som jeg sad i al ro, bankede det paa døren (anderledes: netop som, just som, o. a.); og almindelig proportionalsætninger med «jo» (dog ogsaa: det blev værre, jo længere det led).

Ved de andre bisætninger er ordenen mere vilkaarlig; d. v. s. bisætningen sættes først, hvis den fremstiller sig for tanken før hovedsætningen. Denne logiske stilling finder saaledes sted ved de fleste konjunktionsbisætninger (som tids-, aarsags-, betingelses-, indrømmelsessætninger), ved relativsætninger med «hvem, hvad, hvilken», og de fleste sammenligningssætninger: da gutten var tolv aar, gik han til sjøs — gutten gik til sjøs, da han var tolv aar; hvis jeg kan, skal jeg gjøre det — jeg skal gjøre det, hvis jeg kan; selv om du træffer ham, er sagen ikke dermed afgjort — sagen er ikke afgjort, selv om du træffer ham; hvad jeg skrev, det skrev jeg — jeg skrev hvad jeg skrev; hvad du saa gjør, saa gaa ikke did — gaa ikke did, hvad du saa gjør; han skifter mening, som andre skifter klæder — som andre skifter klæder, skifter han mening.

Hvor forsætningen er sammenlignende, tilføies gjerne det demonstrative «saa» i hovedsætningen. Ligesaa tilføies et «saa» eller «da», hvis den er betingende eller nærmer sig til

betingelse; her er «da» det ældre (oldn. *þá*), «saa» skyldes vel tysk indflydelse. I daglig tale yndes tilføielse af «saa» ogsaa efter andre forsætninger, f. eks. tidsbisætninger: da han havde siddet en stund, saa begyndte det at regne. Nødvendig er dette «saa» eller «da», hvis eftersætningen er spørgende eller bydende: hvis vi skulde dømmes efter vore tanker, hvem kunde da bestaa; har du noget at svare, saa tal. Forældet: om hver reformered Meenighed tog sig for høitideligen at excommunicere Paven hver Langfredag igien, kunde han sige, at derudi skeede ham ingen Uret? (Holb.).

191. Overordentlig hyppig indskydes nu den underordnede sætning i den overordnede. Denne stilling var omtrent fremmed for den klassiske oldnorsk og heller ikke synderlig almindelig i den senere, af latinsk syntaks influerede stil: *at eitrkvikja sú er þar fylgði, harðnaði.*

Som mellemsætning bruges:

a. Særlig relativsætninger, idet relativet ikke gjerne skilles fra det ord det henviser paa: den mand som du saa paa dampskibet igaar, er hans bror; da Johan Pren, som tog Commando an i hans Sted, vilde den anden Dag forsøge det samme (Holb.). I oldnorsk er denne kløvning meget sjelden; den demonstrative sætning fortsættes, selv om mange ord derved kommer til at skille relativet fra det ord hvorpaa det henviser: *á sá maðr lík hans til kirkju at føra, er næst býr.* Ogsaa i det senere sprog foretrækkes ofte denne efterstilling, forudsat at ingen misforstaaelse opstaar (sml. § 87). Dette finder især sted, naar relativsætningen er længere end den del af hovedsætningen som følger efter det ord hvorpaa der henvises: huor schulde tha the dyre kaastelige kleder bliffue, ther the nw drage (P. Elies.); som mange hellige mendt haffue giortt, ther lefde wdi closter (ib.); og lukte Portene til igien, som de nyeligen af Glæde havde aabnet (Holb.). Men ogsaa f. eks.: videre besværgede man sig over, at den Proviant, som de Danske havde lovet at forsyne samme Flode med, blev borte (ib.). Hvor i hovedsætningen et nomen som subjekt eller objekt skulde staa mellem verbet og et dermed sammenhørende adverbium, kommer saaledes dette adverbium til at skille nomenet fra et følgende relativ, uden hvor adverbiet særlig skal udhæves: tag den frakke paa, som du fik igaar — han krævede de penge som han havde laant mig, tilbage. Ogsaa et komplement skilles nodig fra det ord som det hører til, ved relativ: de Sorte Bønder i Tysk-

land ved Reins Strømme, hvilcke offuer Hundrede Tusinde bleffue nederlagde (Ved.); men motte vel ocsaa lignes met alle Konger, Førster oc Herrer i al Dyd, Ære oc Gudfrygtighed, som vaare i denne gantske Christenhed (Slangerup); de samme bemægtigede sig strax en Stad, kaldet Dam udi Ost-Friesland nær ved Grøningen, hvilken de lode befæstige (Holb.); jeg kjender en mand her i byen, som har oplevet dette («som har oplevet dette her i byen» er noget andet). Især kan relativet skilles fra det ord det gaar tilbage paa, naar dette er udpeget ved et pronomen: den gaass kæger icke, der hoffuedt er aff (Pall.); den pendinge sidder icke fast i din pung, der piberen skal haffue (ib.); det er sandt du siger (Holb.). For at undgaa misforstaaelse anvendes ved saadan efterstilling ofte «hvem» og «hvilken», som tillader adskillelse af kjøn («hvilken» ogsaa af tal), istedenfor det ubøiede «som» eller «der». Undertiden stilles ogsaa hovedsætningens verbum foran subjektet: hvorved vare foraarsagede de mange Ulykker, som (Holb.); § 174 og 176.

b. Sætninger som slutter sig attributivt til et ord i hovedsætningen eller er styret af en præposition: din forsikring, at du ikke vidste dette, har jeg vanskeligt for at tro; hans tro paa, at retten nok vil seire, er urokkelig. En følgesætning kan derimod aldrig indskydes efter det styrende ord: med saadan hurtighed blev dette udført, at det hele var afgjort, før man endnu havde faaet nys om, at noget var i gjære.

Efterstilles kan den attributive sætning, hvis der til det ord hvortil den slutter sig, er føiet et demonstrativt pronomen: jeg holder det spørsmaal for meget vanskeligt at besvare, om dette er skeet i god tro; den omstændighed hjalp ham, at han kunde bevise sit fravær.

c. De fleste adverbiale bisætninger. Som adverbiale indtager de nemlig i perioden adverbiets plads og kan saaledes sættes efter verbet (respektive dettes første led) hvor den overordnede sætning er uafhængig, og foran verbet hvor den er afhængig: han pleier, naar han kommer til byen, at besøge sin søster; han havde, naar han kom til byen, pleiet at besøge sin søster; man vidste, at han, naar han kom til byen, pleiede at besøge sin søster. Adverbier stilles her dels foran dels efter mellemsætningen: han pleier gjerne, naar han er i byen, at besøge sin søster — han pleier, naar han er i byen, gjerne at besøge sin søster. Istedenfor at indskydes kan en saadan sætning almindelig lige godt enten sættes foran eller efter

hovedsætningen: naar han kommer til byen, pleier han — han pleier at besøge sin søster, naar han kommer til byen.

I ældre tid sattes (ligesom i engelsk) ofte mellemsætningen lige efter hovedsætningens subjekt: og det heele Rige, efterat det længe havde været traad under Fødder af Fremmede, og ligesom synderreved af Factioner, blev omsider bragt udi Roelighed igien (Holb.); thi Keyseren, saasom han merkede, at der var intet Haab for den fangne Konge at komme paa Thronen igien, skikkede tvende Gesantere (ib.); Italieneren derimod, uagtet han stræbte at gaa ind i den Andens Tankegang, var opmerksom paa, hvad der foregik (Øhl.). Ofte gjentages hovedsætningens subjekt da ved et pronomen, saaledes særlig hos Holberg, sjelden hos senere forfattere: se § 166.

En attributiv at-sætning skilles i ældre tid gjerne fra det ord hvortil den hører, ved en til hovedsætningen hørende adverbial mellemsætning: Den Danske Admiral Peder Skram havde da den Ulykke, da han saadant vilde forhindre, at han blev skudt giennem Benet (Holb.); udi saadan Beængstelse finge de ingen anden Trøst, naar de beklagede sig for Borgemester og Raad, end at de maatte give sig tilfreds (ib.). Nu foretrækkes at sætte mellemsætningen ind i selve hovedsætningen: P. S. havde, da han vilde forhindre dette, den ulykke at.

Hvor hovedsætningen er en eftersætning, indskjødes i ældre tid den adverbielle mellemsætning oftere efter et adverbium i eftersætningens spidse (som i engelsk): endskiøndt at Papisteriet kan ikke andet end ansees som en Samling af Urimeligheder, ikke desto mindre, hvis de som deraf giøre Profession hos os, vilde lade sig nøye med at troe det, da ville vi alleene ynke dem (Holb.). Saaledes stilledes navnlig ofte mellemsætningen efter en med (pleonastisk) «saa» eller «da» begyndende eftersætning: hvad den anden Indvending angaar, da, saasom deres største Forfægtere selv maa tilstaae, at de ofte have snublet, saa kand deres Vidnesbyrd ikke anføres som Decisioner uden Appell (Holb.); naar nogen af et eller andet Sted udi Skriften ville bevise, at gode Gierninger belønnes og Misgierninger straffes udi denne Verden, da, saasom Erfarenhed viser, at saadant ikke altiid skeer, men at det gaaer de Gudfrygtige ofte ilde, og de Ugudelige indtil Enden florere, da, for ikke at underkaste Guds Forsyn og Direktion Critique, siger jeg, at Straf og Belønning er reserveret til den yderste Dom (ib.). I vort nuværende sprog foretrækkes i saadanne tilfælde efterstilling af bisætningen.

192. En bisætning som hører til en anden bisætning, kan enten indskydes i samme eller følge efter den eller sættes foran den. Det sidste var i oldnorsk ofte tilfælde, hvor den overordnede sætning er en attributiv at-sætning: *lízt mér nú hitt ráð, þú er ér vilit heim fara, at ek fara með yðr; þat hløgir mik, segir Skarpheðinn, ef þú kemst í braut, at þú munt hefna vár.* Denne stilling findes ogsaa i ældre dansk, men er nu fortrængt af den nedenfor under a. omtalte.

Mellemsætningen kan i følgende tilfælde træde lige efter bisætningens konjunktion eller relativ:

a. I en udsagnssætning, hvorved tydeligere begge bisætninger betegnes som afhængige af det styrende verbum (sml. § 153 og 175, c): og bad, at hvis de allerede havde skikket ham Undsætning, de da vilde kalde den tilbage (Holb.); ja det er troeligt, at, endskiondt samme Pfaltz-Greve var Catholsk, de dog gierne havde antaget ham til Konge (ib.); svarede, at, eftersom Danmark var et Vall-Rige, kunde Pfaltz-Greven ingen Ret tilegne sig (ib.). Skal udsagnssætningens subjekt mere udhæves, træder ogsaa dette foran mellemsætningen.

b. I følgesætninger: saa at, endog jeg kiendis mig ringe, dog vilde jeg helder giore (Ved.); og at Forbittrelsen hos de sidste var saa stor, at, da de merkede, at Sværdet ikke meere vilde hielpe, greebe de til Pennen (Holb.); udi Staden levede alle Mænd udi Forhaabning, saa at, naar de saae fremmede Skibe passere, indbildte de sig strax, at det var den Flode (ib.).

c. I hensigtssætninger: men gjør det alligevel, for at, om ulykken skulde være ude, du ialfald kan ha den bevidsthed at ha gjort dit bedste.

d. I betingelses- og indrømmelsessætninger: jeg gjorde det i bedste mening, skjønt, naar jeg tænker mig om, var det vist galt gjort af mig; jeg skal komme, ifald, som jeg haaber, alt gaar godt.

e. Undertiden i spørgesætninger med «om»: jeg spurgte om, hvis jeg gav ham den frist, han da kunde betale mig.

f. I relative sætninger: en paastand som, naar alt kommer til alt, kanske ikke engang er rigtig. I ældre tid efter det forbindende relativ (§ 147): hvorudover, da han merkede, at hans Mage havde en ublue Omgiængelse med en fremmed, fløy han bort med et stort Skrig (Holb.); saa maa I reyse til en anden Stad, hvor, naar I har brugt samme Raad nogle Dage, blir I ligesaa god Møe, som I var tilforn (ib.).

KAPITEL XV.

Præpositionerne.

193. Præpositionerne synes oprindelig at ha havt til opgave nærmere at bestemme verbalhandlingen; i denne egenskab havde de sin normale plads foran verbet (præverbier). Imidlertid kunde dette intime forhold til verbet løsnes paa dobbelt vis. Enten antog retningsbetegnelsen en større selvstændighed, skiltes fra verbet og gik over til adverbium. Eller den knyttedes nærmere til en kasus, som fra nu af opfattedes som styret af præpositionen alene, istedenfor som tidligere af det ved præverbiet bestemte verbum. Allerede Homers græsk viser i sammenligning med oldindisk en langt mere udstrakt anvendelse af disse egentlige præpositioner. Dog kan man baade hos ham og i oldindisk ofte være i tvil, om retningsordet hører nærmest til verbet eller til kasusen. Hvad angaar præpositionens stilling til dens kasus, da stod den i oldindisk prosa omtrent altid efter samme og kan adskilles derfra ved mellemkommende ord; derimod er allerede i ældste græsk præpositionen almindelig rykket foran sin styrelse.

Benævnelsen præposition (egentlig: foranstilling) er endnu i oldnorsk forsaavidt mindre adækvat, som disse ord ogsaa kunde stilles bag sin styrelse eller skilles derfra ved mellemkommende ord: § 189, a og c. Ofte er ogsaa præpositionen draget bort fra sin styrelse derved at den slutter sig nærmere til verbet, saaledes at substantivet blir afhængigt af forbindelsen: § 189, b. Eller det styrede substantiv udelades, hvorved præpositionen blir absolut (§ 164, 4). I alle disse tilfælde var præpositionen betonet, og holdt sig tildels som saadan selv efterat den var flyttet tilbage foran sin styrelse (§ 197, 2). Ligeledes var og er den betonet hvor den styrer en udsagns- eller spørgesætning (jeg har intet imod, at du skriver til ham), idet den her oprindelig stod adverbielt (§ 150, g); derimod er den i nutidssproget ikke mere betonet foran infinitiv (§ 131), og heller ikke hvor den sammen med «at» danner en konjunktion (for at, uden at). Foran ubetonede pronomener faar præpositionerne ofte en rytmisk akcent (han gik frá mig).

194. Om de enkelte præpositioner kan følgende merkes:

Det oldnorske *á* holdt sig i olddansk indtil slutningen af 14. aarh.: ther han mit aa bro wor (Er. Kr.). Det afløstes af

«paa» (= *upp á*), med sideformerne «oppaa»: myth slag fek iek oppa halssend (Mand.), og «pon(n)e» (af: opp ovne = *upp ofan á*): han tenker ponnæ thek (15. aarh.). Det oldn. *á* konkurrerede med *í* ved landes navne: *á Íslandi* — *í Englandi (á E.)*; *í ey þeirri er Mostr heitir; í Orkneyjum.* Nu bruges altid «i» ved landes navne, «paa» ved øer: paa Island, Færøerne, Sicilien (men: i Irland, England, da disse betragtes som lande). Ved byers navne hører egentlig «i» hjemme; imidlertid er ofte «paa» bevaret fra den tid da bynavnet var betegnelse for en gaard eller anden lokalitet, saaledes især ved oplandsbyerne: paa Hamar (*á Hamri*); paa Røraas; paa Moss, Horten (oprindelig gaardsnavne) — i Drøbak, Drammen; i el. paa Gjøvik (det heder jo: i en vik). Ved tidsbetegnelser brugtes saavel *á* som *í* for at angive tiden naar noget sker: *aldri á mína daga* — *í dag; á því ári* — *í ári; á nǫkkurri tíð* — *í þessarri tíð.* Nu anvendes «paa» kun hvor tidspunktet fremhæves: i hans dage — paa den dag; i al min tid — paa denne tid; samt ved aarstiderne: midt paa sommeren (men: midt i ugen). Tidligere var «paa» mere udbredt: paa jwlæ nath (Lucid.); samme nat som kongen wor slagen paa (Chr. Ped.); paa samme aar (Abs. Ped.); paa nogen tid (1612); paa dend samme stund (Pont.). Ligeledes bruges «paa» om tiden som medgaar til noget: udføre et arbeide paa tre timer (tidligere ogsaa «i»: i en liden stund i hiel slo han 14 høffdinge, Chr. Ped.); samt om den nærmest foregaaende tid: jeg har ikke seet ham paa tre dage. Derimod ikke, som i oldnorsk, om den nærmest paafølgende tid, = inden, om (*á þrim árum* = om tre aar), medmindre terminen betegnes: laan mig bogen paa fjorten dage (= tysk: auf).

Det oldnorske *at* havde som betonet biformen *át*, hvoraf norsk «aat»; som ubetonet havde det sideformen *að*, hvoraf dagligtalens: a'. Gjennem denne udtale er præpositionen blit sammenblandet med «af», som ogsaa udtales: a'. Alderen af dette sammenfald sees af feilagtige anvendelser som: han ad Velsignelsen gik ogsaa mist (Dorthe). Herved er «ad» i en række tilfælde blit afløst af «af», hvormed det forøvrigt ofte havde berøring allerede i oldnorsk. Idet nu ogsaa andre præpositioner, særlig «til», erobrede store dele af ordets gamle omraade, er «ad» i tidens løb blit et dødt ord, som kun ved traditionens magt er bevaret i visse staaende udtryk. Særlig opfattes i dansk-norsk den svækkede taleform (a') altid som «af». «Ad» bruges hos os kun i forbindelse med verber: følges ad, skilles

ad, spørge en ad, bære sig galt ad; og med visse adverbier: henad gaden, opad bakke; samt i ganske enkelte talemaader: ad helvede til, han er sin far op ad dage; i skriftsproget ogsaa undertiden: ad aare, lakke ad aften. Grundbetydningen af *at* er en retning mod noget. I denne brug var det tidligere hyppigt: kommer han at Landet (P. Cl.); vort folk som er faren att vore fiender (= mod, Abs. Ped.). I dansk kun med tilføiet adverbialt «til»: ad Roskilde til. Ellers er det erstattet af «til». Hertil hører oprindelig udtrykket «hvad gaar der af dig», dansk: hvad gaar ad dig (svensk: hvad går åt dig) = nyisl. *hvat gengr at þér* (til oldn. *ganga at e-m* = anfalde, falde over, paakomme). Nær beslegtet med denne betydning synes ordets brug til betegnelse af veien: *ganga at stræti*. Saaledes endnu i dansk: reise ad en vei; særlig i forbindelse med adverbier: gaa ud ad en dør (forskjelligt fra: ud af = væk fra). I dansk-norsk skrives almindelig: gaa ud af en dør; derimod: nedad, opad osv. En overført retningsbetegnelse foreligger i forbindelser som *hlæja at* (norsk folkesprog: læja aat, engelsk: laugh at), *brosa at* (smile til), *kalla at* (eller *á*). Her har dansk endnu «ad»: smile, le, nikke, logre, knurre, true, fnyse, hvæse, vinke, kalde ad en; fru dronningh heder at suenne tho (Folkev.); with tre stwnde løwst (= løi) thw ath mik (Bib. 15. aarh.). Dansk-norsk bruger: af, til (paa, for). I betydningen 'være, blive, gjøre til noget' anvendes nu altid «til»: *varð at steini* = blev til sten; *taka at kván* = tage til kone; hannem bleff intet at skade (Ved.). Ogsaa folkesproget har her «til»: vatnet verdt til is. Hvor *at* havde betydningen 'i henseende til', er det erstattet af «af»: *lítill at vexti* = liden af vækst; svag af helbred; kjende en af navn. Dog havde ogsaa oldnorsk i lignende forbindelser *af* (egentlig: formedelst): *ágætr af æt*. Da i udtryk som: «være snil, ræd af sig» ogsaa vore dialekter har «av», synes her at foreligge en sammenblanding af oldn. *at sér* (*gerr*) og (*mikill*) *af sjálfum sér* (egentlig: formedelst sig selv). Ogsaa det danske «kær af kortspil» kan skyldes analogi (med «kjed af»); æ.d. han wor saa ker at henne (Chr. Ped.), oldn. *kærr at hestum*. Det oldn. *at* betyder ogsaa 'hos': *at míns föður*; denne betydning ligger til grund for udtryk som *nema, kaupa, þiggja at e-m*, hvorfor nu skrives: lære, kjøbe, faa noget af en (*af* forekommer ogsaa i sen oldnorsk). I adverbielle forbindelser af *at* med adjektiv er det snart erstattet af «til»: *at vísu, fullu* = til visse, fulde; snart af «i»: *at minnstu*, æ. d. att mindste (1480)

el. til mindste, nu: i det mindste (tysk: im Mindesten); æ. d. at thet seniste (1524), nu: i det seneste (almindelig: senest).

Det gamle «af» er nu i stedlig betydning ofte erstattet af «fra»: i det komme tho vnge mend aff Rom (Chr. Ped.); mange skulle komme aff Øster oc aff Vester (Bib. 1550); aff det ene hus og i det andet (J. Niels.); man skiød i Luften saa vel af den eene som af den anden Side paa Skibene (Holb.). Sml. sjøudtrykket: tre mil af land; tildels skjelnes endnu mellem: kaptein N. N. af Kristiania (d. e. hjemmehørende i Kr., tysk: aus, engelsk: of) og: kaptein N. N. fra Kristiania (d. e. kommende fra Kr., tysk: von, engelsk: from). Dansk har «af» i mange forbindelser med artikelløse substantiver, hvor vi anvender «fra»: gaa af kirke; komme af skole; reise af by; soldaterne kommer af vagt. Ofte maa nu bruges «bort fra, ned fra», hvor tidligere kun stod «af»: faldet aff Thræet (P. Cl.); at gaa af den alfare Vei (Holb.). Ligedan om tiden: aff then tyme togh Johannes hennæ til sin moder (Hell. Kv.); aff barns been (Ved.) = oldn. *af blautu barns beini;* aff Arildz tid (St. D. Pr.). Endnu i forrige aarh.: af begyndelsen; af evighed. I overført betydning: falde aff den hellige kirckis lydelsze (P. Elies.); Folk der med Iver søge at bringe andre af en Troe (Holb.). Navnlig anvendes nu «fra», hvor «af» er hendraget til verbet (§ 200): *setja e-n af ríki:* fordy sattæ pauæn hannum af biscopdom (Er. Kr.); nu: afsætte fra; *standa af e-u* = afstaa fra. Betydningen «ud af (ved overgang fra)» foreligger i udtryk som: at giøre Bisperne af mange smaa Potentater til Undersaattere igien (Holb.); gjøre nar af en (egentlig: gjøre en nar af en, engelsk: make a fool of one), hvor «nar» nu opfattes som abstrakt, men egentlig er konkret, ligesom æ. d. giøre daare af en (den forandrede opfatning er skyld i den danske form: gjøre nar ad en); gjøre svenske af sig; hvad er der blit af ham = oldn. *hvat er af honum orðit;* hvad har du gjort af bogen = oldn. *hvat hefir þú af bókinni gert;* ved indflydelse af disse sidste udtryk er «af» indkommet i: hvor er der blit af bogen = tysk: wo ist das Buch geblieben (sml. ingen wiste, huor keyseren wor bleffuen, Chr. Ped.), og i: hvor har du gjort af bogen = tysk: wo hast du das Buch getan; gjøre lidet af sig = oldn. *gera lítit af sér* (due lidet). I ældre tid havde «af» oftere end nu betydning af aarsag, særlig efter sindsstemningsudtryk (se § 32): døthæ af barnæ (= i barselseng, Er. Kr.); A. gleddis saare aff de ord (Chr. Ped.); Keyseren bedrøffuedis aff disse tidinger (ib.); aff kongens befalning giorde

de dette (Herm. Weig.); aff guds tilladelse (J. Niels.); af Fjeldens Ulighed den Underskjed (= forskjel) sker (Dass). I oldnorsk og i vore bygdemaal bruges efter visse verber «af» i betydningen 'om, angaaende': *hér er sagt af því* = fortalt derom; folkesprog: eg fekk ikkje vita av det = vide om det. Ligedan i ældre dansk: oc sagde hannem aff deris ferd (Chr. Ped.); og sagde ham af hende (Dass); det rigæ Saba, som læsess aff, at (Mand.); dennom vide vi nu plat intet aff (Abs. Ped.); Folk som vide af ingen Revelation (Holb.). Endnu: før jeg vidste ordet af (det); han vil ikke vide noget deraf (at sige). Ofte bruges «af» som erstatning for ældre genitiv: hver af dem = oldn. *hverr þeira*, oldd. hwær theræ. Hos ældre forfattere: vnner hiwlennæ aff vognen (Mand.); Ambition er Principium af Monarchie (Holb.); Grunden af deres Religion (ib.); Famulus af mit Bibliothek (ib.); Forsvar af Reformationen (ib.); mangel af (bevaret i: i mangel af); hensigten af; Rigdom af Skjeg (Dass). Sml. § 40. Ogsaa for ældre attribution kan «af» indtræde: *einn sonr hans* = en af hans sønner (§ 66, 1). Paa fremmede forbilleder beror udtryk som: en mand af hæderlig karakter; en kvinde af tvilsomt rygte; ældre ogsaa: en mand af høie gaver, af stor formue (§ 40, 6). Som adverbium skreves tidligere ofte «affue», ligesom formen «ave» endnu høres i dansk talesprog: til at frothæ ær auæ (oldd.); och ville vere affue mett then (1558); blive afve med noget (18. aarh.). Denne form kan være influeret af ældre tysk (mht. abe, mnt. ave), men kan ogsaa skyldes «ude, inde, osv.»; sml. nedenf. «omme» og dansk talesprog: ovre (som adverbium). I dansk dagligtale forekommer «ave (a'e)» ogsaa i visse tilfælde som præposition: se § 199, 2. — «Af» (eller «ud af») har ogsaa opslugt oldn. *ór*.

Oldn. *fyri(r)*, *fyr* har i dansk spaltet sig i: fore, for, før. Af disse brugtes i ældre tid de to første om hinanden, baade som præposition og som adverbium. I sidstnævnte brug er «fore» stadig blit sjeldnere: tage sig noget for(e); i førstnævnte forsvandt det efter reformationsaarh.: som for faare dem i en stierniss lignelse (Chr. Ped.). I ældre dansk brugtes «for(e)» ofte om tiden, hvor nu kun «før»: igængiff hannom thet for solens nedhergongh (Bib. 1524); fore Christi fødsel (Tidem.). Saaledes ogsaa hos Holberg og endnu i forrige aarh.: staa op for dag; kort for den tid; endnu Baden forlanger «for» som præposition, «før» som konjunktion, og erklærer et udtryk som «det skede før Juul» for galt. Ligesaa var «for(e)» hyppigt i

betydningen «for — siden»: foræ mangæ aar (Mand.); for nogen faa Aar (P. Cl.) = oldn. *fyrir fám árum;* for Aar eller tre (Dass); for lange (ib.) = oldn. *fyrir lǫngu* (sml. tysk: vor drei Jahren). Ved siden heraf ogsaa: mange aar siden (Abs. Ped.); lenge siden (Chr. Ped.). Ved kontamination af disse to udtryksmaader opstod forbindelsen: for — siden. Ogsaa i adskillige andre tilfælde har «for» i tidens løb forenet sig med et andet ord til tydeligere betegnelse af det logiske forhold. Herhen hører «foran» (ældre: forved): gaarden faar Herrens huus (Bib. 1550); hengd for Throndhiem (Abs. Ped.); han skal sende sin Engel for dig (Bibelen). Endnu f. eks. knæle for ens fødder; det laa lige for mine øine. «Forbi»: *fram fyrir nesit.* «Fremfor»: de skulle dennem for andre bekomme (1643); denne elsker jeg for alle (Højsg.); endnu: foretrække øl for vin (det er just derfor, jeg har foretrækket ham adskillige fornemme unge Personer, Holb., i overensstemmelse med tysk). Til trods for det oldnorske: (*faðir hennar elskaði hana*) *fyrir alla hluti* stammer vel det nuværende: for alting (= fremfor alt), hvorfor tidligere ogsaa «for alle ting», fra det tyske: vor allen Dingen. Sikkert af tysk oprindelse er talemaaden: lade naade gaa for ret = Gnade vor (für) Recht ergehen lassen, hvor «for» nu almindelig urigtig opfattes som «istedenfor». «Udfor»: *hlaupa fyrir berg.* «Istedenfor»: at Viljen den maa for Verket antages (Dass); for Smed at rette Bager (Wess.). Endnu i vendingen: faa syn for sagen (egentlig: istedenfor sagen); og i forbindelser som: betale for en; møde i retten for en; han arbeider for to (= ligesaa meget som to); samt i den danske talemaade: faa stank for dank. «For—skyld» og «formedelst»: *hann vildi taka písl á sik fyrir syndir várar;* huad heller det vaar for Folckens taabelighed eller Landsens lystige leilighed (Ved.); for Mangel af Tid (Dass, = engelsk: for want of «af mangel paa, i mangel af»). Saaledes endnu i mange forbindelser: ikke for det gode = *eigi fyrir góðu;* for tidsfordriv, spøg; for moro (skyld); rose en for noget; holde af en for noget; bære sorg (sørgedragt) for en; sml. derfor, fordi. Ligesom det tyske «vor» betegner «for» ogsaa en hindrende grund, tidligere ogsaa aarsagen til en ufrivillig handling: *hann þóttist nær ekki vita fyrir hræzlu;* han kunde ikke tale for graad; de skulffue for redsle (Chr. Ped.). Allerede i oldnorsk kunde ordet omskrive dativforholdet: *gott. gagnligt fyrir bǫrn;* i denne anvendelse har det senere udvidet sit omraade betydelig: sml. § 27. Fra tysk stammer udtryk

som: skridt for skridt, dag for dag (tysk: für, vor); oldn. *dag frá degi;* tiid fran tiid (Mik.); dag fra dag (Ved.); lade dig hugge lem fra lem, lid fra lid (Chr. Ped.); ord fra ord (St. D. Pr.). Merk: norsk «nordenfor», dansk «nord for», æ. d. for norden (der stander et huss for norden vor gaard, Folkev.) = oldn. *fyrir norðan;* «indenfor», æ. d. forinden (forinden det slot der stander en lind, Folkev.; at du forinden Døren staar, Dass); ikke for mit liv, oldn. *ok vil ekki fyrir líf sitt* (om prisen); han er lidet for sig, oldn. *þú ert miklu minni fyrir þér enn ek hugða.*

«Hos» har erstattet oldn. *hjá* (norsk folkesprog: hjaa). I ældre dansk brugtes ofte «hos», hvor nu anvendes «ved»: hoss Veyen (Bib. 1550); hos Haffuet (ib.); ret hoes hans Baad (P. Cl.); hos min Seng (Kingo); hos Veien (Dorthe). Bibelsk: sidder hos Gud Faders høire haand. Ogsaa i betydningen «henved»: hos femten føder longt (Mand.). Nu bruges det, i overensstemmelse med sin oprindelse (egentlig: i ens hus), mest ved personer.

«I» bruges nu kun i enkelte forbindelser alene, hvor det svarer til oldnorsk *í* med akkusativ: slaa i stykker; kløves i to dele = oldn. *klofna í tvá luti;* give sig i tjeneste hos en; hertil: gaa itu = oldn. *brotna í tvau.* Ellers anvendes nu «ind i» eller «til»: *nefna guð í vitni* = kalde Gud til vidne; *kvǫl mun snúast í gleði* = forvandles til glæde; i iomfrw Maries ære (Mik.; engelsk: in his honour); i Guts heder (15. aarh.); Wdger worth førd i Room (K. Magn.; Chr. Ped. har: til); gick i staden (Chr. Ped.); bryde i sit huss (Bib. 1550 og 1647); nu seyler jeg i Havnen (Holb.). Endnu: faa noget i foræring, i betaling, i medgift (hans Dotter faaer ikke saa meget til Medgift, Holb.). I enkelte forbindelser er «i» erstattet af «for»: *í annat sinn* = for anden gang; *í hinu þriðja sinni* = for tredie gang; i de tredie (Bib. 1550; udgaven af 1524: paa, 1607: for); i det andet (Herm. Weig.). Paa analogi beror: at samtykke i noget = oldn. *samþykkja e-t* (lærd stil: *e-u*); samtycke deris ondskaff (Herm. Weig.); sml. være enig i (Dass: samtykke med = tage tiltakke med). Merk: i længden, bredden = oldn. *á lengð, breidd* (tysk: in die Länge, latin: in longitudinem); imorgen = oldn. *á morgin* (sjelden *í morgin,* som almindelig betyder «imorges»). Pleonastisk «i» foran andre præpositioner findes allerede i oldnorsk: *þat er nú í frá sagt jarlinum* = ifra (vel efter *í gegn, í milli, í móti*).

«Med» har tabt flere af sine anvendelser. Saaledes er det erstattet af «langs» eller «langsmed» (tysk: längs): *landit er víðast bygt með sjónum* = langsmed sjøen; *fóru suðr með fjalli*; ud med veien (Abs. Ped.). Ligeledes af «blandt, mellem»: *skipti hann fénu með þeim* = mellem dem; meth mennysken (= blandt, Lucid.); han er ikke med de Klogeste (Holb.). Endnu i bygdemaalene: han var med dei beste. Eller af «hos»: *Þjóðólfr var með konungi* = hos kongen; gaff sig i tieniste med forneffnde konge (Ved.); finde de med hannem nogen merkelig last (Chr. V. D. L.). Hertil: staa sig godt med en (tysk: gut bei jem. stehen). Til gjengjæld har «med» udvidet sit omraade derved at det omskriver den gamle instrumentale dativ: se § 31. Samt derved, at det i upersonlige udtryk (tildels under indflydelse af tysk, som her anvender baade «mit» og «um») har fortrængt *um* i betydningen «med hensyn til»: *aumligt er um hann* = det er daarlig bevendt med ham; *sér hvat leið um drykkinn* (el. *hvat leið drykkinum*) = hvorledes det led med drikken; hvorledes løb det af med sagen; hvorledes staar det til med ham (tysk: wie steht es um ihn); det lakker mod enden med ham; det tog en ende med forfærdelse med ham; det er ude med ham (tysk: es ist um ihn geschehen); det ser daarligt ud med turen; hvad blev det saa til med hans ansættelse. Paa analogi beror brugen af «med» i udtrykket: komme slæbende med noget (efter: komme med noget); sancte Pædher kom ledendis met een quinne i sin hand (15. aarh.). Ligesaa i de ældre forbindelser: skjænke en med noget (en drik); forære domkircken med nogle klenodier (Abs. Ped.); vi bleve med Gaver foræret (Dass): efter «begave, udstyre, forsyne med». Samt i det ældre (nu vulgære) «fuld med»: marken laa fuld met døde mend (Chr. Ped.): efter «fylde med». Endelig kan merkes, at mange af de med «af» forbundne verber tager den tidligere af denne præposition afhængige styrelse til sig ved «med»: *venja e-n af e-u* = vænne en af med noget; *láta af at* = lade af (aflade) med at; hjelpe en af med noget; skille en af med; blive af med; daglig tale: afdømme en med livet = oldn. *døma e-n af lífi*; sml. gjøre det af med en (middelnedertysk: afdōn, høitysk: abtun = dræbe; sml. hun skal snart gøre ham af, Moth). Se § 200. Videre under «ved».

«Mod» eller «imod» (ældre ogsaa: emod) betyder egentlig: i møde, og brugtes tidligere ofte hvor nu det sidste udtryk anvendes: at ethers nadæ kommer til Amsterdam emod frw Elizabet (1515). Det har som præposition fortrængt det oldn. *í gegn*:

taghe igeen hannum (15. aarh.); denn elluermøø gaar hanom igenn (Folkev.). Ofte erstatter det en gammel dativ: at hun skulle veret hannom gienstridig (St. D. Pr.); est du ham beleven, da er han dig sur (Dass).

Det oldnorske *um* er sammensmeltet af *um* eller *umb* = omkring og *of*, gammel sideform til *yfir*. Dette sidste foreligger, hvor betydningen er «over»: *fara of fjall, akr* — (senere) *fara um fjall, akr*. Ligesaa hvor der betegnes en bestemt tid: *of dag* — *um dag* (en dag, i løbet af en dag); *of aptan(inn)* — *um aptan(inn)* (en aften); *of daginn eptir* — *um daginn eptir* (dagen efter). Eller en gjentagen tid: *of (um) sumrum*. Endelig ofte hvor betydningen er «angaaende, med hensyn til»: *þat gørðisk fyrst til jarteina of (um) hann; røða um e-t* (tale om). Hvor *um* styrer dativ, har det erstattet *of*. Ved stedsbetegnelser anvendes «om» nu mest i betydningen «omkring»: de satte sig om (omkring) bordet = oldn. *þeir settust um borðit*. Desuden om en afstikker: *reri konungr inn um eyna* = indom øen; vi tog veien om hans gaard (men: han reiste over Drammen). I ældre dansk og i nynorsk ogsaa = omkring i: gaa om by oc tigge almisse (Pall.); fare om bygden og tigge (Eventyr). Ellers er det erstattet af «over»: *var sultr um allt land* = over hele landet. Ved tidsbestemmelser bruges «om» dels om en gjentagen tid: om søndagen; om natten og om dagen (forældet: om nætter og dage = oldn. *um nætr ok daga*); om sommeren (oldn. *um sumrum*); tre gange om aaret, maaneden. Dels om et bestemt tidspunkt, dog kun ved dags- og aarstider: om morgenen den 12. april; om høsten samme aar; i ældre dansk ogsaa ved andre tidsord, hvor nu anvendes «ved» eller ingen præposition: om sommers time (15. aarh.); om nattetide (Ved.); om paaske marcked (Pall.); om anden dag der effter (Ved.); om iule nat (J. Niels.). Heraf betydningen «efter forløb af»: gaa saa alle bort ok kommæ j geen om een timmæ ter effther (Mand.) = en time senere. Nu mest om det fremtidige = «inden», om et tidsrum regnet fra nutiden af: om kort tid; om nogle dage (se under «paa»). Den gamle betydning «ud over, længre end» (*grið mun sá maðr skulu hafa um helgina* = til helgen er over) foreligger endnu i: langt om længe (egentlig: langt ud over længe), hvorfor ogsaa: om langt og længe (hvor «om» = inden, og «langt» = længe). Merk dagligtalens fra bygdemaalene optagne: her om dagen = forleden dag. Betydningen «angaaende, med hensyn til» foreligger i udtryk som: tale, skrive om noget;

(dansk) der er intet om dette rygte (norsk: i); norsk folkesprog: d'er litet um honom (= ved ham). Tidligere var denne brug mere udstrakt: the sørgde mere for theres hwnde en om theris folk (K. Magn.; hos Chr. Ped.: for); gruer mand om det menniskis salighed (Pall.); i Forundring falde om Guds Husholdnings Vei (Dass). Fra tysk stammer: det er en ringe ting om deris siæls salighed (Pall.); det er en god ting om den timmelige død (Herm. Weig.); sml. Luther: es ist ein seltsamer Vogel um einen wahren Christen. Oftest bruges nu i denne betydning «med» (se dette). — Adverbialformen «omme» (tiden er omme, mnt. umme sīn) er af samme art som «ave» (se: af).

«Til» er egentlig tilstedspræposition, men er ofte fra bevægelsesverber overført til hvileverber og saaledes blit paastedsbetegnelse: sidde til bords; tilfjelds; være til stede (efter: komme til stede); dansk: være til bryllup, barsel, marked. I ældre dansk var «til» hyppigt ved bynavne, ved efterligning af tysk «zu» = i: studerede til Paris (Ved.); Oraclet til Delphis (Holb.); fød til Wollen (ib.); endnu: freden til Roskilde. Fra tysk stammer ogsaa modale udtryk som: reise tillands, tilvands, tilhest, tilvogns, tilfods. Om «til» for oldn. *at* se «ad». Hertil ogsaa udtryk om den tilkommende tid: til sommeren = oldn. *at sumri*. Videre ældre udtryk med underforstaaelse af ordet «hus»: se § 40, 1; samt den forældede betydning «i henseende til»: sckal sckadhæ thet menniscкæ til sith lijff (Mik.); tiil sin lucth wel ghræsællicth (Rimkr.); til faderen (= oldn. *faðerni* «fædreneæt», Abs. Ped.); fornumstig til forstand (ib.). «Til» har i stor udstrækning erstattet genitiv: begyndelsen til hans ulykke; ophavsmanden til oprøret; arving til et stort gods; forfatter til (af); søn til (af); som ere mestere oc begyndere til thenne uildfarelse (P. Elies.). Begyndelsen til denne brug findes allerede i oldnorsk: *sú er sǫk til þess*. Efter affektssubstantiver brugtes tidligere ofte «til»: Begiærlighed til Hævn (Holb.); Medynk til Hiorte og Harer (ib.). Endnu oftere har «til» erstattet dativ (sml. § 26): giv bogen til din bror; saasom Ære og Tienstfærdighed bevises ikke saa meget til Personen som til Personens Stand (Holb.); saa mægtig, at den kunde holde Stangen til de Mexicanske Monarchier (ib.). Pleonastisk føiedes «til» ofte til infinitiv: lad ingen af dig faa den Gierning til at vide (Dass); se § 131. — Merk: komme til kort = tysk: zu kurz kommen (oldn. *til* = altfor).

«Uden» har tillige erstattet oldn. *án*. I stedlig betydning

er det nu, udenfor visse sammensætninger (udenbys, udenlands, udenbords), forlænget til «udenfor»: uden denne sogen (= udenfor dette sogn, Pall.); et Sted uden Byen (Holb.); være uden voldene (18. aarh.). Sml. «indenfor» = oldn. *innan:* indhen Riigs oc wdhen (1525).

«Ved» berørte sig allerede i oldnorsk ofte med ***með***, f. eks. om følge eller ledsagelse. Baade i dansk og i vort folkesprog er det ofte fortrængt deraf: *tala* (***mæla***, ***røða***) ***við*** *e-n* (sent: ***mæla með*** *e-n*) = tale med en (dog: tales ved); ***skilja*** *e-n* ***við*** *e-t* = skille en af med noget (eller: skille en ved noget); ***skipta við*** *e-n* = dele med en; ***sættast við*** *e-n* = forliges med en; *eiga* ***børn við*** *konu* = ha born med sin kone (i ældre dansk: han har børn med hende — hun har born ved ham); ***vanr við*** *e-t* = vant med noget. Betydningen «mod» er ganske tabt: *verja* ***hann viðr sólar*** *hita* = værge ham mod solens hede; ***harðr við*** *e-n* = haard mod en; dog dansk: god ved mig. I ældre tid havde «ved» ogsaa betydningen «i besiddelse af»: *vera* ***við*** *aldr* (tilaars); ved huad alder oc styrcke de vaare (Ved.); han var noget ved Alder (Holb., ogsaa: til Alders); er ved Live (Dass). Hvor denne betydning forekommer i nutiden, skyldes den almindelig oversættelse fra tysk: være ved godt mod; være ved god helbred; ved sans og samling, ved sine fulde fem (tysk: bei Sinnen, Besinnung sein); dansk: være ved kasse, ved muffen (tysk: bei Kasse sein). Forældet er «ved» = henved: ved otte Dags Reise (Dass).

KAPITEL XVI.

Den verbale sammensætning.

195. Den verbale sammensætning gaar vistnok tilbage til det indoeuropæiske grundsprog. Oprindelig er den indskrænket til præpositioner og til de adverbier som hører sammen med disse. Sammensætningens væsen er, at begge led falder under én akcent. Oprindelig betonedes verbet ikke i en uafhængig sætning; gik adverbiet umiddelbart foran dette, bar det altsaa tonen, og verbet sluttede sig enklitisk dertil. I afhængige sætninger betonedes derimod verbet, og det umiddelbart forangaaende adverbium støttede sig proklitisk til dette. Kom intet andet ord mellem de to led, var altsaa dermed sammensætning

allerede tilstede, idet snart præfikset snart verbet bar hovedtonen. Sammensætning eller ikke-sammensætning (eller egte og uegte, fast og løs sammensætning) beroede saaledes paa stillingen af andre ord, som f. eks. objektet. Stod objektet mellem begge led (*úd-me-bhereti* «han løfter mig op»), var sammensætningen uegte. Kom det foran adverbiet eller efter verbet (*mé údbhereti*), var den egte. Denne dobbelthed var oprindelig forhaanden i alle sprog, saaledes i ældste sanskrit, græsk (μετὰ τοῦτον πέμπεται), latin (sub vos placo); i klassisk græsk og latin er forholdet forenklet, den egte sammensætning er blit eneraadende: τοῦτον μεταπέμπεται, vos supplico; i keltisk er den uegte sammensætning den almindelige: fo-t-gair «han kalder dig».

Hvor det adverbielle ord optraadte som styrende en kasus (som præposition), kunde oprindelig ingen sammensætning være mulig, hvis præpositionen traadte foran sin styrelse. Da imidlertid præpositionerne (med tilbagetrukken akcent) oprindelig ogsaa kunde sættes efter sin styrelse (se § 193), var i dette tilfælde overgang til sammensætning vel mulig, idet præpositionen let kunde forbinde sig med det følgende ubetonede verbum: istedenfor ἐξ εἵματος δῦναι kunde det hede εἵματος ἔξ δῦναι, der saa blev εἵματος ἐκδῦναι. Det næste skridt var, at en saadan sammensætning kunde opgive at styre præpositionens kasus: τούτου ἄπο αἱρεῖσθαι blev τοῦτον ἀφαιρεῖσθαι.

Sammensætning med nomen tilhører ikke ursproget, men optræder inden de enkelte sprog, idet en kasusform af et saadant adverbielt sammen med verbet kommer til at danne en betoningsenhed: crúce fígo, vílī péndo blir crucifígo, vilipéndo. Disse sammensætninger er væsentlig fremmede for oldgermansk.

196. Adverbiet indgik i oldnorsk — som overhoved i germansk — aldrig egte komposition med verbet (udenfor participium), og dette forhold er endnu bevaret i vort folkesprog. I dansk har den i visse tilfælde stedfindende foranstilling af adverbiet (under medvirken af det tyske sprog) fremkaldt talrige egte sammensætninger af verber med fra- og tilstedsadverbier samt: inde, ude. Reglerne for disse adverbiers stilling til verbet var i oldnorsk temmelig faste. Ved enkelt verbalform stod de efter verbet (medmindre de emfatisk stilles i spidsen af sætningen): *legg niðr sverðit; ef þeir brjóta upp húsit;* i relative og tidsbisætninger staar de dog oftest foran: *settist sá niðr með skǫmm, er upp reis með ofbeldi.* Ved sammensat verbalform stod adverbiet almindelig foran particip og infinitiv:

hann var upp føddr í Nóregi; var ǫl inn borit; enn er þeir váru inn komnir; kom G. inn gangandi; skal eigi upp ala (barnit), heldr skal út bera — bað hann lúka upp dyrnar. Sml. § 178 ff.

I ældre dansk hersker tilsyneladende fuldkomment virvar. I hovedsætninger med enkelt verbalform holdt den gamle ordstilling sig, uden hvor adverbiet har indgaaet en fast forbindelse med verbet, hvilket oftest, men ingenlunde altid, betegnes ved sammenskrivning (sml. § 178): ieg neder bryder (1561) — nederbryder (1622) — bryder neder (1622). I hovedsætninger med delt verbalform stilles de participier og infinitiver som ikke indgaar fast komposition med adverbiet, altid hyppigere foran dette, jo mere afsvækket tendensen til endestilling af verbets nominalformer blir (sml. § 179): af thæssæ garthæ ma ækki fæ in takæ (J. lov); ien dell vort nedher brudhen aff fien, oc ien dell fiell nedher for there forsymmels (15. aarh.); oc var manne sted (= mangesteds) nedher fallen (ib.). I bisætninger virkede i samme retning den aftagende tilbøielighed til endestilling af verbum finitum, resp. verbets nominalformer (sml. § 181): hwa sum ham fyrræ up takær (J. lov); vil han ei sit stiborþ up taka (Sk. lov). Det endelige resultat af denne bevægelse er da blit det, at adverbiet er blit efterstillet overalt hvor det har bevaret sin selvstændighed ligeoverfor verbet.

I en række tilfælde er imidlertid udviklingen gaaet den modsatte vei, idet adverbium og verbum er blit forenet under én (paa adverbiet hvilende) hovedtone. Tendensen til fast sammensætning har i dansk talesprog utvilsomt været i jevn stigning, skjønt det skrevne sprog ialfald kun meget ufuldkomment afspeiler denne udvikling. Naar reformationstidens forfattere anvender egte sammensætning mindst ligesaa hyppig som nutidens, skyldes dette forhold vistnok i ikke ringe grad tyskens indflydelse paa den høiere udtryksmaade (de tyske verber optoges meget almindelig i infinitivformen: einem Furcht einjagen — indjage en frygt). Heraf forklares det, at den mere folkelige Chr. Pedersen meget ofte anvender løs forbindelse, hvor andre samtidige skrifter viser egte komposition: oc nedlagde thennom til Jesu fødder (Bib. 1524) = lagde dem ned (Chr. Ped.); at han maatte nedtage Jesu legeme (Bib. 1550) = tage ned (Chr. Ped.); nederfald han (Bib. 1524) = falt ned (Chr. Ped.). Endnu Højsgaard, som havde en udpræget sans for naturlig udtryksmaade, advarede mod en række nu fuldt skriftmæssige sammensætninger (som: fremsige, henkaste, sammenkalde, udbyde, udskjælde),

hvilke efter ham gav stilen et fremmed præg. Denne stilforskjel bestaar tildels endnu. Særlig har det religiøse foredrag ved traditionens magt bevaret en fremtrædende tilbøielighed for egte sammensætning. Lige fra de ældste bibler og salmer til de nyeste finder man udtryk som: nedsteg til helvede; opfor til himmels; sønderknuse slangens hoved; hvad er I udgangne at se; som den gyldne sol frembryder. Endnu langt videre i retning af løs forbindelse end dansk talesprog gaar dansk-norsken, dels fordi denne repræsenterer et ældre stade af dansken, dels og væsentlig ved indflydelse fra folkesproget. Hvor langt sprogbrugen i Norge har flyttet sig i kort tid, viser en sammenligning med stilen hos forfattere i aarhundredets første halvdel, fornemmelig hos Wergeland; i hans prosa finder man idelig udtryk som: den nedfaldt uventet; denne Gudinde, der opsteg af Oceanet; Frihedspalmen nedryster sine Frugter; for at oprække de faa Hænder mod Europa. Dog har brugen endnu paa langt nær fæstnet sig. For egte og uegte sammensætning lader der sig ikke opstille regler, der er kun tale om sterkere og svagere tendenser. Bedst har naturligvis participierne, paa grund af deres attributive brug, beholdt egte sammensætning; ogsaa i infinitiv er ved mange verber egte sammensætning mere anvendt end ved de finite tider; men ogsaa inden disse er brugen afvigende; om saaledes ved nogle verber præteritum tillader egte sammensætning, kan det hænde at imperativ ikke gjerne taaler den. Man kan f. eks. sige «han fremkom med et forslag», men ikke «fremkom med dit forslag»; «han oplæste brevet», men ikke «oplæs brevet»; «han ophørte med sine forestillinger», men ikke gjerne «ophør med det».

Ved intransitive verber er uegte sammenføining det regelmæssige, naar betydningen er egentlig: vandet strømmer ind; solen steg op; hæren drog ind i byen. Ved figurlig betydning er egte sammensætning det almindeligere: naar man bortser herfra — han saa bort fra ham; heraf fremgaar — han gik frem; fremkomme (komme frem) med et forslag — da ræven kom frem igjen; der fremstod en profet — han stod frem og talte; der hengik (gik hen) nogen tid — han gik hen til stedet; indgaa med en forestilling — gaa ind i huset; dette vil indflyde paa pengemarkedet — penge vil flyde ind; der indkom en besvarelse — han kom ind; der indløb et svar — løbe ind i huset; han indtraadte i ægteskab — traadte ind i værelset; nedkomme med et barn — han kom ned til os; der opkom mistanke —

komme op af sengen; en kamp opstod — han stod op fra bænken; han udbrød i lovtaler — løven brød ud af sit bur; en befaling udgik — jeg gaar nu ud; tiden udløber — han løb ud; elven udspringer paa fjeldet — blomsterne springer ud; han udtraadte (traadte ud) af foreningen — traadte ud af værelset; betalingen udeblev — han blev ude om natten; dette kan udestaa til næste gang — han stod ude og ventede. Ofte bruges de to arter af sammensætning uden betydningsforskjel, begge i overført betydning: bortfalde — falde bort; fremblomstre — blomstre frem; fremspire — spire frem; fremvokse — vokse frem; gjenklinge — klinge igjen; henflyde — flyde hen (i taarer); hengaa — gaa hen; henrinde — rinde hen; hensmuldre — smuldre hen; hensove — sove hen; hendø — dø hen; henstaa — staa hen; hensynke — synke hen; hentæres — tæres hen; indslumre — slumre ind; indestaa — staa inde; nedstamme fra — stamme direkte ned fra; opblomstre — blomstre op; ophøre — høre op; udbryde — bryde ud (i klage); uddø — dø ud; udvandre — vandre ud; o. fl. Kun egte er: fremture; gjenlyde; henhøre (men dog: hvor hører dette hen); hensmægte; henligge; hentyde; hidrøre fra noget; hjemfalde til straf; indvirke; udarte. Med forskjellig overført betydning: henfalde til drik — han faldt hen i tanker; dette indtraf ifjor — det traf ind med regn; der opkom mistanke — ugjerningen kom op; udgaa af teksten — gaa ud paa at gjøre ugavn; o. lign. Kun uegte er: fare frem; rage frem; falde ind (dette faldt mig ind); gribe ind; skride ind; bryde op; bruse op; fare op; holde op; falde ud; rykke ud; skeie ud; slaa ud. Rent stedlig betydning har adverbiet nu — udenfor den religiøse stil — aldrig i egte sammensætninger. Tidligere var forholdet anderledes: the samænkomæ i Fothwik (Er. Kr.); ther thu bortfoort (15. aarh.); ther hun upstod af syne bøne (ib.); the vtginge oc strax indstigede vti it skijb (Bib. 1524); framginge thy oc bad (1541); da fremtraad den arge forrædere Black (= traadte frem, Ved.); huilcke icke ved flucten bortkomme (Hvitf.); der solen opgick (Itiner.); der samme krigsfolk fremkomme (= kom frem, 1611); naar de ud eller indreyse (1654); hand bortgik (Pont.). Dog anvendtes mest uegte komposition, hvor der til adverbiet slutter sig et præpositionalt udtryk: hvad ere i udgangne at see — hvad ere i gangne hen ud i ørken at besee (ældre bibler). Den af den gamle ordstilling (f. eks. der keyseren wor hiem kommen, Chr. Ped.) bevirkede tilbøielighed til egte komposition af fortids

particip gjælder nu kun for de (halvt eller helt) adjektivisk brugte (altid for de attributive): er han kommet hjem — min hjemkomne søn; de indkomne beløb; bortkomne sager; høet er indkjørt (kjørt ind); han er netop udgaaet (gaaet ud). Saaledes altid ved nutids particip: nærgaaende (sml. D. torde icke gaa hannem nær = komme ham nær, Chr. Ped.); en opgaaende stjerne; opfarende; et optrækkende uveir.

De transitive verber frembyder det samme brogede billede som de intransitive. Dog er her tendensen til egte komposition, ialfald i skriftsproget, sterkere end ved den anden gruppe: fremholde noget — hold frem som du stævner; indgaa egteskab — gaa ind paa et forslag; opklare en sag — det klarer op; oplyse en sal — lyse op i salen; oprykke ondet med roden — rykke op i rang; opslaa sin bolig — slaa op med en; udlægge Guds ord — lægge ud om en sag; udse en til noget — se ud til regn. Saaledes gives der her mangfoldige egte komposita, hvor adverbiet har rent stedlig betydning; dog har samtlige disse biformer med uegte sammensætning, og disse er i dansk-norsk tale de sedvanlig benyttede; saadanne er: bortgive — give bort; borttage — tage bort; fremmane — mane frem; hjemkalde — kalde hjem; indgnide — gnide ind; indhegne — hegne ind; indhøste — høste ind; indhylle — hylle ind; indkoge — koge ind; indmure — mure ind; indsuge — suge ind; indsvøbe — svøbe ind; indebrænde — brænde inde; indelukke — lukke inde; indestænge — stænge inde; nedgrave — grave ned; nedhugge — hugge ned; nedrive — rive ned; nedsalte — salte ned; nedskyde — skyde ned; nedsænke — sænke ned; nedtræde — træde ned; opdæmme — dæmme op; oprykke — rykke op; opsuge — suge op; opstable — stable op; sammenføie — føie sammen; sønderrive — rive sønder; tilbagegive — give tilbage; tilbagesende — sende tilbage; uddele — dele ud; uddrive — drive ud; udgive (penge) — give ud; udklække — klække ud; udlaane — laane ud; udstoppe — stoppe ud; udestænge — stænge ude. De ord som kun forekommer i egte sammensætning, har alle figurlig betydning, med undtagelse af et par, hvor verbet ikke forekommer alene: indkvartere; nedsable. Ord af sidstnævnte art danner i skriftsproget kun egte sammensætning: indlemme; indrullere; indskrænke; opdage; ophøie; opirre. I (dansk-norsk) dagligtale har enkelte af dem uegte sammensatte sideformer: oplive — live op; opfriske — friske op; opmuntre — muntre op («muntre» som simplex er meget sjeldent); opvarte — varte op (dette

ogsaa i dansk tale); sønderlemme — lemme (i)sønder. I skriftsproget kun: nedrakke — rakke en ned (støttet af «rakke en til»). Fast er ogsaa kompositionen, hvor det usammensatte verbum har en afvigende betydning: bortveire; gjengjælde; hjemforlove; indbefatte; indfinde sig; indrette; indrømme (Wess.: jeg rømmer ham ei ind); indskjærpe; indvende; indynde sig (i dansk-norsk undertiden: ynde sig ind); nedværdige; udrette; udstede. Samt hvor adverbiet «op» (foran ord begyndende med *b*) er blit til «oppe»: oppebie (opbie den Tid, Dass); oppebære (hues pendinge the wpbære, 1533). Blandt de mangfoldige andre egte sammensætninger kan nævnes: bortfjerne, bortforklare, bortfortolke, bortskjøde; fremhæve, fremkunstle, fremskynde; gjendrive, gjengive, gjenkalde, gjentage; henføre, henregne, henrykke, henvende sig; hjemsøge (oldn. *søkja heim*); indanke, indberette, indgyde, indse, indskibe, indsmigre sig, indstifte, indstille, indvarsle, indvie; indebære, indehave; nedarves, nedbede; opbevare, opelske, opfatte, opflamme, opfordre, opleve, opmane, opnaa, opofre, opsluge, opskyde; sammenfatte, sammenligne, sammensværge sig; udarbeide, udbede sig, uddanne, udfordre, udfærdige, udgjøre, udhæve, udkræve, udlade sig med, udmerke, udnævne, udsige, udsone, udtale, udtyde, udvirke, udæske, udøve; udeglemme, udelade. Hvor fast og løs forbindelse forekommer ved samme verbum, har den første almindelig figurlig, den anden egentlig betydning. Af de talrige tilfælde kan anføres følgende eksempler: bortføre en pige — føre noget bort; frembringe korn — bringe en hilsen frem; frembyde vanskelighed — byde maden frem; fremføre en hilsen — føre hæren frem; fremholde et hensyn — holde haanden frem; fremkalde forvirring — kalde en person frem; fremlokke toner — lokke en frem; fremstille en sag — stille en stol frem; fremsætte en formodning — sætte maden frem; gjengive et udsagn, gjengive en sundheden — giv ham bogen igjen; henholde sig til en — holde sig nær hen til en; henkaste en formodning — kaste bogen hen paa bordet; henlægge en sag — lægge en bog hen; henstille til en — stille noget hen; hensætte en i en tilstand — sætte noget hen; hidføre en ulykke — før manden hid; indbyde en til gilde — byde en ind i stuen; indføre i en bog, indføre korn — før manden ind; inddrive penge — drive kvæget ind; indgive en den tro — give en noget ind med ske; indhente oplysninger — hente en ind (forskjelligt fra: indhente en); indkalde for retten — kalde en ind; indlade sig paa noget — lade en person ind; indlægge

sig ære — lægge penge ind i et brev; indsætte en i et embede — sætte et billede ind i en ramme; indtage en by — tage vand ind (indtage vand); nedbryde troen — bryde et gjerde ned; nedkalde forbandelse — kalde en ned; nedlade sig — lade tauget ned; nedlægge kommandoen (nedlægge et dyr) — lægge en byrde ned; nedslaa ens mod — regnet slaar kornet ned; nedsætte en i en andens omdømme — sætte sig ned; opbringe fiendtlige skibe — bringe noget op paa loftet; opbyde alt — byde en op til dans; talen opbyggede ham — bygge huset op; opdrage børn — drage en op af en grøft; opdrive penge — drive vildtet op; ophjelpe næringsveiene — hjelpe en op; opkaste et spørsmaal — kaste maden op; opløfte et skrig — løfte byrden op; oplose forsamlingen — løse knuden op; oprette et tab — rette sig op; oprulle et billede — rulle lærredet op; opslaa sin bolig — slaa en bekjendtgjørelse op; optage noget ilde (tage ilde op) — tage en sten op; opsætte et foretagende — sætte haaret op; optænde had — tænde ild op; sammendynge rigdomme — — dynge stene sammen; sammenblande (= forveksle) — blande vin og vand sammen; tilbagekalde en beskyldning — kalde budet tilbage; tilbagelægge en vei — lægge bogen tilbage paa dens plads; udbrede misnøie — brede dugen ud; uddrage en slutning — drage kniven ud; udfolde iver — folde flagget ud; udføre en beslutning (udføre korn) — før manden ud; udgyde sin vrede — gyde vinen ud; udkaste en formodning — kaste en person ud; udlede (= slutte), udlede sin herkomst — lede en ud; udsaa splid — saa korn ud; udslette et minde — slette skriften ud; udsuge folket — suge saften ud; udsætte en sag — sæt stolen ud (udsætte et barn, sætte et barn ud); udtrykke en mening — trykke saften ud; udtømme sagen — tømme vandet ud; udvide sin bekjendtskabskreds — vide hansken ud (udvide); udvikle sine evner — vikle traaden ud; udvise flid — vise en ud af værelset; udelukke fra deltagelse — lukke en ude. Undertiden har begge sammensætninger overført betydning, men forskjellig anvendelse: indsætte en i et embede — sætte en ind i en sag; indlægge sig ære — lægge en ond mening ind i ens ord; opfinde krudtet — finde op en historie; udstaa en person — jeg staar det ikke ud længer. I mangfoldige tilfælde bruges dog ogsaa ved overført betydning egte og uegte komposition uden forskjel. Den egte sammensætning tilhører her — ligesom ved egentlig betydning — særlig skriftsproget, den uegte dagligtalen. Saadanne parallelformer er f. eks.: fremelske — jeg vil

elske det frem (Bjørnson); fremtvinge — tvinge frem; gjenkjende — kjende igjen; gjenoptage — tage op igjen; hengive sig til — give sig hen til; henlede opmerksomheden paa — lede o. hen paa; henskyde under — skyde hen under; indbilde — bilde ind; indflette (en bemerkning) — flette ind; indrykke (et avertissement) — rykke ind; indskyde (en bemerkning) — skyde ind; en feil indsniger sig — sniger sig ind; neddysse — dysse ned; nedstemme (sine fordringer) — stemme ned; nedtrykke, nedtynge — trykke, tynge ned; opfostre — fostre op; opkalde — kalde op; oplære — lære op; opregne — regne op; opsige — sige op; opsnappe — snappe op; opsnuse — snuse op; tilbageholde (en bemerkning) — holde tilbage; udfinde — finde ud; udfritte — fritte ud; udgrunde — grunde ud; udholde — holde ud; udnytte — nytte ud; udregne — regne ud; udskyde — skyde ud; udskjælde — skjælde ud; udvælge — vælge ud. Kun uegte sammensætning, som ved egentlig betydning er hyppig (bære bort, øse op, jage ud, osv.), er ved overført betydning sjelden: gribe ind, trække en op (= snyde, Holb.: optrække en), o. a. — Sammenligner man det nuværende danske sprog med det ældre, viser det sig, at der en tidlang maa ha bestaaet en stadig voksende tendens til at anvende egte sammensætning ved figurlig, uegte ved egentlig betydning. I en mængde tilfælde findes hos ældre forfattere uegte sammensætning med figurlig betydning, hvor nu anvendes fast komposition, f. eks.: wræth oc roff at legghæ nedh (Rimkr.); wij haue soreth oss sammen (K. Magn.); gaf op sin and (15. aarh., men ogsaa: opgaff sin and, ib.); hand gaff sin aand op (N. Hemm.); lagde hannem Guds vey end flitteligere vd (Bib. 1550); retted der føye ud (Abs. Ped.); Hammer toge de ind (ib.); oc giffuit sig heden (= hengivet sig) til wskickelighed (St. D. Pr.); saa setter han Bryllupet op (Holb.); føre sig op (ib.); han satte ud derpaa (Wess.). Ligesaa ofte træffes i ældre tid egte sammensætning med egentlig betydning, hvor nu bruges uegte, f. eks.: framledær fæm konnyngher til mik (Bib. 1524); indled de elendige i dit huss (ib., = før ind); huor nedlagde i hannom (ib., = begravede); at han maatte nedtage Jesu legeme (Bib. 1550); at de motte nedbryde vor Frue kircke (Huitf.); oc indkaste igiennem den fattige mands vindue en pung fuld med guld (1648); svenden frembærer madvaren (Comen.); nedsette sig (= sætte sig ned, 18. aarh.). Efter § 22, 1: oc siunis hannom umueligt at opkomme de Fosser oc Vandfald, hand dog opgaar (P. Cl., men ogsaa: en Part Fosser saa høye,

at hand ej kand komme dem op, ib.); de din Himmel skal indgaa (Dass. men ogsaa: naar vi den tilkommende Verden gaar ind, ib.); saa de kan indkrybe den trangeste Vraa (ib.); frisk udgik Daniel Løvernes Hule (Dorthe). Eksempler i modsat retning er overmaade sjeldne. I den moderne dansk-norsk er, under indflydelse af folkesproget, tendensen gaaet i retning af en stigende forkjærlighed for løs forbindelse i begge betydninger; det nærmeste resultat af denne udvikling vil vistnok bli, at vort sprog ganske opgiver egte sammensætning ved egentlig betydning. Ved fortids particip stod i ældre tid adverbiet ofte foran: dog bliffuer hand stundum affter dreffuen (= drevet tilbage, P. Cl.) — swo bleff han lagder need (Mik.). Ved denne form findes derfor egte sammensætning hyppigere end ved verbum finitum. Spor af dette forhold kan endnu paavises, særlig i skrift: han blev hjemsendt med første skib; det ho som var sammenraget; da bægeret var uddrukket. Derimod ikke i (østlandsk) tale, medmindre participiet er gaaet over til rent adjektiv: opskjørtet — skjørte op; han stod opreist — reise op; bortkastet papir — kaste bort.

Anm. Ved indflydelse af sammensatte nomina indtraadte i oldnorsk (særlig i senere tid) *sam-* for *saman: samsetja = setja saman, samjafna*. Ligedan i vort folkesprog: samraada seg, samrøra; og i dansk: samstemme, samtale, samvirke.

197. De oprindelig nær til verbet hørende præpositioner opviser i germansk, som i andre indoeuropæiske sprog (sml. § 193), et tredobbelt forhold til dette. Dels danner de sammen med verbet faste sammensætninger under én hovedtone (saaledes fremforalt de som er uddøde som selvstændige ord). Medens i urlatin, som vokalsvækkelsen viser, partikelen betonedes (excutere: quatere), er her i germansk bisætningsakcenten almindeliggjort og endog udstrakt til imperativ (got. *and-bindiþ*); kun de fra verbet skilte perfektparticipier har bevaret den gamle betoning (got. *ánda-þāhts: and-þágkjan*, tysk «úntertan»). Dels antager præpositionen en større selvstændighed, idet den optræder som betonet adverbium; dens forbindelse med verbet er her af løsere syntaktisk natur, afhængig af ordstillingens love eller tendenser, som ofte medfører at præpositionen kommer umiddelbart foran verbet, med hvilket den da kan sammenskrives. Eller endelig, præpositionen har sluttet sig til en kasus. Fordelingen af disse tre konstruktioner afviger i de forskjellige germanske sprog ikke lidet. Navnlig begunstiger det sterkt

uniformerende gotiske sprog den egte verbalkomposition paa bekostning af den uegte, som i vestgermansk er den fremherskende (got. *jah afmaimait imma auso* = oht. inti miez imu daz ōra aba).

I oldnorsk opløstes igjen den egte verbalkomposition. derved at de ubetonede forstavelser ved lydlovenes virkning afskaffedes. Herunder gik udviklingen to veie. Enten bortfaldt partikelen uden erstatning, saaledes at det enkle verbum ogsaa kom til at omfatte den betydning som tidligere indehavdes af det sammensatte. Dette er bl. a. tilfælde med germansk *ga-*, *bi-* og i stor udstrækning med *fra-* og *fur- (furi-. fora-)*: oldn. *vinna* «vinde, erobre» = tysk «gewinnen»; oldn. *nema e-n e-u* = gotisk *biniman;* oldn. *ráða* «forraade» = tysk «verraten». Eller det ubetonede præfiks er erstattet af et ord med hovedtone. Saaledes germansk **tiz-* af *í sundr,* germansk *fra-* og *fur-* af *fyrir: slíta í sundr* = tysk «zerreissen»; *fyrir-gefa* = tysk «vergeben». Af disse indgik enkelte (som *fyrir*) en fastere forbindelse med verbet og sammenskreves da gjerne dermed, andre (som *at, frá*) forbandt sig dermed paa løsere vis. Denne nydannede egte sammensætning var i klassisk oldnorsk kun lidet udbredt og indskrænket til præpositionerne *fyrir, af* og *á;* i den senere oldnorsk kom hertil *eptir, undir, yfir, um* og *við*. Aarsagerne til den forskjellige behandling er af forskjellig art. I spidsen gik *fyrir*, som allerede i Eddadigtene har sin faste plads foran verbet, hvormed det ofte sammenskrives *(fyr nema; fyr telja; hvé ek fyr býð, hvé ek fyrir banna; fyrman; unnz mér fyrmundu)*. De mangfoldig nuancerede betydninger af præfikserne *fra* og *fur(a)* — reflekterede i tysk «ver-», hvis anvendelse omfatter latinsk *pro, per* og *præ* — svarede ikke til brugen af præpositionen *fyrir,* hvorfor sammensætninger med disse præfikser ikke kunde gjengives med verbum og adverbielt *fyrir;* derfor indsattes for det ældre ubetonede **for-* mekanisk det betonede *fyrir* i samme stilling. Anderledes med *af* og *á*. Naar disse i oldnorsk behandles anderledes end f. eks. *at*, skjønt de alle i gotisk indgaar egte sammensætning med verbet, ligger grunden deri, at der gaves en række med *af* og *á* sammensatte denominative verber, men intet med *at*: *afhenda* (afhænde): adjektivet *afhendr; afsvara* (negte): substantivet *afsvǫr; ágirnast* (eftertragte): *ágjarn; áhenda* (lægge haand paa): *áhendr*. Ved efterligning af saadanne denominativer fik sproget en gruppe faste sammensætninger med *af* og *á,* hvilke dog væsentlig tilhører det noget senere sprog: *(af)hǫfða* (halshugge); *(af)hýða* (flaa);

afsegja (negte); *afeggja* (fraraade); *ákæra* (paakjære); *ámæla* (bagtale); *áeggja* (tilskynde), ældre: *eggja á e-n*. Ogsaa vort folkesprog har tilsvarende dannelser: fyre-bera(st); avhovda, avklæda; aaføra, aakalla. Egte sammensætninger med *eptir, undir, yfir, um* og *við* er sene og lidet talrige: *eptirlíkja* (ældre: *líkja eptir e-n*), *eptirreikna; undirleggja, undiroka, undirstanda; yfirbjóða, yfirgefa, yfirvinna; umgyrða, umkringja, umsníða; viðstanda, viðrjafna*. Disse skyldes væsentlig fremmed indflydelse. Vort folkesprog kjender ingen faste sammensætninger med «efter», «under» og «yver», derimod adskillige med «um», hvoraf dog de fleste er afledninger af sammensatte nomina; med «ved» forekommer et par nyere forbindelser: vedganga, vedkjennast, for de almindelige: ganga ved, kjennast ved. *Í* forekommer i oldnorsk i fast sammensætning kun i et par afledninger af sammensatte nomina: *íhuga* (af *íhugi*), *ílenda(st)* (af *ílendr*); desuden: *íkynda* (antænde); ogsaa folkesproget har kun denominative dannelser af denne art. Hverken oldnorsk eller vore bygdemaal har faste forbindelser med: ad (enkeltvis dog i dialekterne: aatgaa = gaa aat, aathuga), fra, (i)gjen, (i)gjennem, med, mod, til (det sidste dog i dialekterne i et par fra dansk optagne ord.

198. For den videre udvikling af den verbale komposition inden nordisk spiller t y s k i n d f l y d e l s e en ikke uvæsentlig rolle, i ældste tid særlig nedertysk, senere navnlig høitysk. For middelnedertyskens vedkommende er sammensætningens forhold lidet underøgt. Saa meget staar dog fast, at forbindelsen i de ældre tekster er løsere, medens i de yngre den løse og den faste forbindelse tjener til udtryk for forskjellige betydninger (som ved «vor»); ved nogle præpositioner (som «over» og «under») gjaldt vistnok fraskillelighed og ufraskillelighed ved siden af hinanden uden betydningsforskjel. For høityskens vedkommende er udviklingens gang en lignende. Medens i middelhøitysk den løse komposition gjerne har samme egentlige og sanselige betydning som verbet forbundet med præpositionel styrelse (er sprach mir zuo = er sprach ze mir; si sach mich an = si sach an mich), er betydningen i nyhøitysk gjennemgaaende blit en mere overført (das Haus wurde ihm zugesprochen = tilkjendt); derfor brugtes i ældre tid altid den kasus, som adverbiet brugt som præposition forlanger, medens kasusen nu afhænger af forbindelsen. Hvor betydningen er egentlig, anvendes nu gjerne præposition (eller baade præposition og adverbium): den Verbrecher an den Pfahl (an)binden — einem etwas anbinden

(= indbilde). Præpositionerne «durch, um, über, unter, wider, hinter» indgaar i overført, tildels ogsaa i egentlig betydning egte sammensætning med verbet. Idet nu de tyske uegte sammensatte verber gjerne optoges i dansk i infinitivformen, rettede ogsaa de øvrige tider sig herefter og antog fast sammensætning: ánkommen — ánkomme. Ogsaa de egte sammensatte tyske verber hvis præfikser eksisterede som selvstændige ord, fik i dansk hovedtonen paa første led: unterschreiben — únderskrive; übertreíben — óverdrive.

199. Paa grænsen af præverbium staar i oldnorsk præpositionen, hvor den er løsrevet fra sin styrelse og stillet foran verbet, uden dog at forenes med dette til en fast sammensætning. Her er præpositionen betonet og nærmer sig herved, som tildels ved sin stilling (sml. § 196), til adverbiet, uden dog at opgive sin rektion (sml. § 189, b). Denne ordstilling (den uegte sammensætning) er anvendelig ved alle præpositioner, og hører hjemme hvor præpositionen ikke bruges rent stedligt, men i forening med verbet antager en mere abstrakt eller overført betydning (hvor forbindelsen isoleres ligeoverfor sine bestanddele). I hovedsætninger er den hyppig ved sammensat tidsform, idet præpositionen stilles umiddelbart foran infinitiven eller participiet: *hann mundi trúnað á festa þessa orðróðu; skal nú við ganga* (= vedgaa) *því er satt er; er mér svá frá sagt konungi: síðan varð at hugat þeim hlutinum; ek hefi honum ekki í móti gert.* I bisætninger staar præpositionen ofte foran verbum finitum: *þeir spyrja, hverir fyrir ráði skipi þessu — ok spyrr, hverr fyrir skipinu réði; sem í mót standa hans vilja.* Ved delt udsagn stilles den snart umiddelbart foran verbets nominalformer: *ok þola þat er guð mun oss á leggja; þeim er bǫrn áttu fyrir at hyggja* (at sørge for); *er hann hafði í sezt erfðina.* Snart har den sin plads foran det samlede verbum: *spurði, hvat af skyldi gera þessu hinu mikla fé; ok* (= aag) *þat, er á er lagt ríki fǫður míns.* Undertiden føres denne konstruktion et skridt videre mod egte komposition, idet dels præposition og verbum sammenskrives, dels forbindelsen antager en ny rektion: *at bǿndr vildi ekki til hlýða þess, er hann kendi þeim — til hlýða þessari sǫgu; þær sýslur sem til þeirra heyrðu — aðra luti þá sem mér til heyrðu.* — Den her omhandlede konstruktion adskiller sig fra den i § 189, c omtalte (hvor det styrede ord stilles i spidsen af sætningen) derved at præpositionen i sidste tilfælde i regelen staar i løsere forhold til verbet;

dog kan den ogsaa her slutte sig nærmere til dette og sammenskrives dermed, hvor den kommer foran samme. Ogsaa dette udtryk maa saaledes tages med i betragtning, hvor kompositionens historie fremstilles.

I dansk har de nye ordføiningsregler øvet en afgjørende indflydelse paa den gamle løse sammensætning, og udviklingen er herunder gaaet tre veie.

1. Enten fuldbyrdedes den i oldnorsk begyndte sammensmeltning af præposition og verbum: bogen tilhører mig; *sjá af e-u* (egentlig: se bort fra noget) = afse noget; *líkja eptir e-u* = efterligne noget; *eitt skal yfir oss ganga* — en ulykke overgik landet; *ganga við e-u* = vedgaa noget; *ek legg þat á þik* — paalægge en noget; *taka e-t frá e-m* = fratage en noget; *halda réttu fyrir e-m* = forholde en hans ret. Se nærmere § 202. Da i ældre tid manglende sammenskrivning ikke danner noget fuldgyldigt kriterium for løs forbindelse, kan det ofte være vanskeligt at afgjøre hvorledes forholdet er at opfatte, om præpositionens plads foran verbet skyldes ordstillingens regler, eller om de to ord har indgaaet fast komposition: en gordt, som nu paa boer A. L. (1405); æder, huad eder faare settis (Bib. 1550) — huad eder forsættis (Bib. 1607; huad de sette for eder, Chr. Ped.); it tegen, huilket skal emod sigis (Bib. 1550) — sigis emod (Chr. Ped.): sml. § 189, c; oc lide der hoss huad gud vil oss paa legge (Abs. Ped.). Har infinitiven derimod «at», staar ved løs forbindelse præpositionen foran dette ord: om det er Urter oc Gress til at regne, ved ieg icke (P. Cl.); for hues hand haffde henne til at tale (St. D. Pr.). En levning af den gamle ordstilling er vort folkesprogs sammensatte participier: motteken (taka mot); i vort skriftsprog er blot de adjektiviske participier egte sammensat: han er meget afholdt — hun har aldrig holdt af ham; han var paaklædt — han har endnu ikke klædt sig paa.

2. Eller præpositionen flyttedes foran sin styrelse: *hvat af skyldi gera þessu fé* = hvad de skulde gjøre af disse penge. Herved fremkom betonede præpositioner. Ifølge denne sin oprindelse hører de betonede præpositioner hjemme, hvor verbum og præposition udgjør ett begreb (dog kan retoriske hensyn igjen ophæve betoningen, saaledes hvor det følgende substantiv udhæves eller et forangaaende adverbium trækker tonen til sig); i de fleste tilfælde bruges de uden betydningsforskjel ved siden af egte sammensætning. De ubetonede præpositioner derimod

anvendes hvor forbindelsen med verbet er løsere; sjelden bruges egte sammensætning i ganske samme betydning. I østlandsk norsk er forskjellen forsvundet, idet de betonede præpositioner, ligesom adverbierne, er blit tonløse (undtagen foran ubetonet pronomen: § 193): han slog til broderen — han slog ud vandet.

Eksempler paa betonede præpositioner er: Ad: hvad gaar åd manden (men: reise ăd en vei). Af: tage ǻf bordet; glansen er gaaet áf denne politiker; ikke ville vide áf en person; holde ǻf en kvinde (oldn. *halda mikit af e-m*). Efter: komme éfter en sag; sætte éfter fienden; han fulgte éfter sin broder; han lagde sig éfter matematik (derimod: tragte ĕfter ære, leve ĕfter sin lære, spørge ĕfter arbeide). For: han er den, som staar fǒr det hele (men: staa fŏr beværtningen). Fra: han gik fråǻ sit ord; han faldt frá troen; kom frá sit hjem (noget andet er: kom fră sit hjem); liste, lokke, narre, rive, tage noget frá en person (men: røve noget fră en person, dømme en fră livet). I: skjænk í glasset (men: skjænk vin ĭ glasset). Gjennem: arbeide sig gjénnem en bog; gaa gjénnem skrivelsen; løbe gjénnem det skrevne (men: gaa gjĕnnem værelset, løbe gjĕnnem gangen). Med: hvorledes for du mĕd bogen (men: fare ilde mĕd bogen); han gik méd faderen = fulgte (men: han gik mĕd faderen = sammen med); holde méd en (men: holde úd mĕd en, han holdt mĕd sin bróder). Mod: tage mód et tilbud; staa imód fristelsen; sætte sig imód forslaget; virke imód arbeidet (men: kjæmpe mŏd en fiende, stride mŏd Guds ord). Om: binde óm sækken; bry sig óm en person; synes du óm den mand = liker (men: hvad sýnes du om manden = mener). Over: da han var kommet óver broen = paa den anden side (men: han gik ŏver broen); jeg kom óver en bog; fare óver et arbeide; gaa, stige ǒver sine bredder; træet rager óver huset; bringe ǒver sit hjerte. Paa: bygge páa huset; finde, falde, hitte, komme páa en ting; drive, skynde páa et arbeide; han kjørte páa barnet; passe páa øieblikket, skjønne páa ens venlighed = paaskjønne (men: han skjønner sig ikke păa musik); han trængte sig páa selskabet; skrive páa en veksel; jeg har truffet pǻa mange slags folk (men: høre, kalde, vinke păa en person). Til: tíl denne ulykke kom, stødte en ny; han stødte, puffede tíl barnet (men: hun smilede, talte tĭl gutten, raade tĭl fred). Under: skrive únder en veksel; stryge únder en linje (men: han holdt ŭnder karret). Ved: jeg kan ikke gjøre noget

véd den ting = foretage ændring (men: jeg kan ikke gjøre noget vĕd den ting = foretage noget i den anledning); han vil ikke kjendes vĕd den mand; staa véd sit ord; tage véd dommen (= vedtage).

Ogsaa ved verbet «være» brugtes i oldnorsk ofte løs sammensætning (sml. punkt 3), saaledes ogsaa foranstilling af præpositionen foran verbet: *ofrhita er á er føtinum; sá er fyrir var búi hans.* Ved flytning af præpositionen beholdt den sin tone; er slaaen fór døren — sæt slaaen fŏr døren; jeg er lidet fór dette forslag (men: hun er lidet fŏr stas); laasen er frá døren — laasen faldt fră døren; han kan ikke være frá sin kjæreste et øieblik; han var imód hele sagen; da han var óver broen. Føles derimod et bevægelsesverbum som udeladt, kan benyttes samme form som om dette var tilføiet: han er fră slottet han udsendt fra s. — han er frá slottet — han er ikke længer ansat der; han er mĕd sin far han er gaaet sammen med sin far — han er méd sin far han er fulgt med sin far. Dog er denne forskjel nu igjen væsentlig opgivet til fordel for ubetonet præposition. Endnu i forrige aarhundrede var (efter grammatikeren Højsgaard) regelen ved «af», «fra» og «over» den, at de betonedes efter «være» (medmindre et bevægelsesverbum underforstodes): være áf mode — gaa ăf mode; være áf lave — gaa ăf lave; være áf veien — kjøre ăf veien; skibet var (laa) langt frá landet — baaden stødte fră land; være frá viddet — gaa fră viddet. I alle disse eksempler er præpositionen nu i dansk-norsk ubetonet. Efter Baden anvendtes paa hans tid i daglig tale i betonet stilling den adverbiale form «ave» eller «a'e» (hvorom se § 194): være a'e Mode, han er a'e sine Klæder; i dansk folkelig tale gjelder endnu det samme: frugten er a'e træerne, han er aldrig a'e sengen.

3. Den tredie maade hvorpaa de præverbielle præpositioner i dansk er blit behandlet, er den at de — i lighed med adverbierne (§ 187) — er blit stillet bag sin styrelse: bogen hører mig til (sml. han holdt striden ud). Denne konstruktion, hvor præpositionen opfattes som adverbium, forekom i oldnorsk — ligesom den tilsvarende stilling af adverbiet — kun sporadisk: *þat er honum heyrði ekki til* (sml. thet vrak, ær konungs umbutzman höræꝛ til, oldd. love; thet folk, ther Gud hører till, 15. aarh. — thet som Gud till hører, ib.). Den er ogsaa i nutidssproget idethele ikke særdeles hyppig, navnlig i dansk-norsk, hvor desuden præpositionens stilling foran objektet ofte gjør

det vanskeligt at afgjøre om udtrykket hører hid eller under punkt 2: (dansk) han har maattet gaa meget igjennem — (dansk-norsk) han har maattet gaa gjennem meget. Eksempler paa uegte sammensætning: lære en kunsten af; han kan snakke Fanden et øre af; følge en efter (digt.); kan du gjøre mig det efter; gaa noget efter i sømmene; han gik min dør forbi; det kom, bares mig for(e); tage, sætte sig noget for(e); føle sig for(e); gaa noget igjennem; det byder mig imod; verden gaar ham imod (sml. han gik fienden imøde); gjøre en noget imod; sige en imod; staa en imod; se sig om (oldn. *sjást um*); han stod sygdommen over; springe noget over; fare noget over med en harefod; se noget over; stryge noget over; hælde en over med vand; sige en noget paa; tage sig noget paa; nøde nogen en foræring paa (gammeldags); klæde en paa; han skrev mig til; tage sig noget til; lægge sig noget til (til noget); han byttede sig til en hest; snige sig til en fordel; hun har sunget sig en formue til (dansk; sml. oldn. *eta sér aldrtrega*); bare han ikke er kommet noget til (dansk); sværge en til (men: tilsværge en troskab); drikke en til (oldn. *drekka til e-s*): det kommer mig ikke ved. Lignende ved verbet «være» (sml. angelsaksisk: ne wæs him Fitela mid F. var ikke med ham): *honum var í móti þessi framferð*; det er mig meget imod; jeg kan ikke være ham foruden; det er ingen nytte til (dansk); endog de fleste stor Mangel er hos (Dass); æ. d. være sig om være om sig. I ældre dansk var denne løse forbindelse betydelig hyppigere. Den anvendtes dels hvor nu bruges fast sammensætning, hvorpaa eksempler vil findes i § 202. Dels maa den nu gjengives ved præpositionalt udtryk: Rørig konge fulde altid kong Oluff effter (M. Storssøn); hand haffuer biet sin festequinde effter i 7 aar (St. D. Pr.); paa det andre Diur schulde icke tage hannom det fraa (P. Cl.); oc røffue hannem hans boskaff fra (Bib. 1550); oc vinde hannom slottet jfra (Abs. Ped.); og tager dem deres æg ifra (1591, tager deres æg fra dem, fratager dem deres æg); hand seer paa dig, som hand vilde see dig igjennem (Pont.); alt det din fader haffuer brødet mig emod (Chr. Ped., forbrudt imod mig); det synes at stride Naturen imod (Dass); oc komme demb offuer (P. Cl., komme over dem); men ingen dig passer saa snedelig paa (Dass); dersom nogen taler eder noget til (Bib. 1550). Som det vil sees, har den uegte sammensætning holdt sig bedst, hvor betydningen er overført, medens den ved egentlig betydning gjerne er afløst af præpositional styrelse.

200. Hvor selvstændig præpositionen føles, naar den skilles fra sin styrelse og stilles foran udsagnet, sees deraf, at den kan gjentages umiddelbart foran nomenet: *at frásegja frá guðs stórmerkjum: mikill ávǫxtr hefir á orðit á góðsi mínu; en er af var borit af borðinu.* Denne gjentagelse finder i prosa regelmæssig sted, hvor — i overensstemmelse med reglerne for adverbiets stilling (§ 187) — præpositionen kommer mellem verbet og objektet, idet den her opfattes rent adverbielt, og den præpositionelle styrelse føies til som en nærmere forklaring: *þá sló á þǫgn á hǫfðingjana; láta af tjǫld af skipum; gerðu margir at góðan róm at máli hans; hann skar ór lepp ór hári þess manns* (sml. § 169, b). Istedenfor at gjentage præpositionen, tilføies ofte komplementet ved *um* (egentlig: med hensyn til): *hann lagði mikinn hug á um skipabúnað sinn; mun konungr seint af hyggja um leitina* (*hyggja af e-u* slaa noget af tankerne); *máttu nǫkkut at finna um þat* (finde noget at udsætte derpaa); *engi var svá djarfr, at þyrði konung at at spyrja um þetta mál.*

Denne gjentagelse af præpositionen finder i det senere sprog særlig sted ved «af» og «fra», hvilke præpositioner ofte ombyttes eller (foran substantivet) erstattes af «med» (sml. om erstatningen af oldn. *um* ved «med» i § 194). Saaledes: oldn. *setja e-n af ríki;* naar jeg bliffuer sat aff Embedet (Bib. 1550); sette hannom aff sit embede (Abs. Ped.) — affsætte nogen sin befalning (J. Turson); afsætte en hans embed (18. aarh.) — naar jeg bliffuer afset aff mit fogedi (Chr.' Ped.); hand vilde icke afsette T. met regimentet (Ved.); afsætte en fra (mod.). Oldn. *døma e-n af lífi* (lærd stil *afdøma e-n lífi*); same prest er dømpt fra sitt embede (1562); dømme en fra livet (mod.) — hand vor frandømptt hans kald (1573); fradømme en embedet (mod.) — were affdømbt fran syn tieneste (1596); afdømt med livet (vulgært). Oldn. *segja e-n af e-u* (erklære en af med noget) — affsiger meg all then rett (1537); de vaare frasagde deris bestilling (Huitf., fradømt); frasige sig noget (mod.) — ville hand affsige sig fra Danmark (Huitf.); hand icke skulde affsige sig met rigit eller regimentet (ib.); hand sagde sig aff med keyserdømmet (Lysch.). Oldn. *ráða e-n af e-u* (bringe en bort fra noget); raade en fra noget (mod.) — fem honde ting, som dem skal aff raade (Chr. Ped.); fraraade en noget (mod.) — lagde vind paa at afraade hannem fra saadan strenghed (B. Tott). Oldn. *venja e-n af e-u;* vænne et barn fra brystet (mod.) — thet worth aff wondh af melcken (Bib. 1524); som ville affuenie deris børn fra bry-

stene (1546); afvænne en med, vænne en af med (mod.). Jeg haffuer ført mig aff min kiortel (Bib. 1550) — jeg har afført mig min kjortel (mod.) — du haffuer afført klæderne aff de nøgne (Bib. 1550). Hjelpe en af nøden (nu mest: ud af) — frahielpe en fra noget (Resen); hjelpe en af med noget (mod.). Og derved skrække ham af at begynde Proces (Holb.); for at skrække ham fra Proces (ib.) — om han ellers skal afskrækkes fra Proces (ib.). Oldn. *standa af e-u* (egentlig: stille sig bort fra noget); staa af den hedenske Vildelse (P. Cl.); haffuer staat fraa deris ret (St. D. Pr.) — at de vilde affstaa deris røffuen, brand oc mord (Huitf.); oc affstaar synden (1633); koning G. A. frastaaer til os al den gamle skyld og rettighed (1613); hand skal franstaa det gifftermaal (Hvitf.); afstaa noget til en (mod.) — afstaa fra noget (mod.): fordelingen af «afstaa noget» og «afstaa fra noget» er vistnok reguleret af tysk (einem etw. abstehen — von etw. abstehen). Oldn. *láta af e-u* (ophøre med, give slip paa) — hand lader aff at sønde (Bib. 1550); wele heller icke afflade hues the haffue (P. Elies.) — aflade fra synden (Bibelen); aflade, lade af med at (mod.). Vige af veien, vige fra en (mod.) — fravige noget (mod.) — er aff sin rette vey affvigen (Herm. Weig.); afvige fra en regel (mod.). Falde fra troen — bisperne, som frafulde hannem (Lysch.) — um haar affaller aff howith (15. aarh.); lad oss icke awfalde aff then rette tro (Psalmeb.); affulde B. oc A. fra den huldskab (Hvitf.). Dø fra en — afdø synden (N. D. Mag.); han wor henne nu fraadød (Tausen) — afdø fra synden (mod.). Oldn. *skilja e-n frá e-u* (eller: *við e-t*); skille en fra, ved noget (mod.) — han affsckildis fraa thenne dødelige leffnet (Pall.); bleff Dronning Margrete affskild ved Gottorpe (Hvitf.); vorder selff snarligen affskilt baade med riget oc liffuet (Ved.); skalt du fraskilie all tienden aff din indkomme (Bib. 1550); att haffue franskildt annexen fran hoffuedtsogene (1591); skille en af med noget (mod.). Oldn. *halda e-n frá e-u*: holde en fra noget (mod.) — den store gudsbespottelse altid sig fraholde (N. D. Mag.) — sig fra offuerflødighed aldelis fraholde (ib.); afholde sig fra noget (mod.).

Hvor «for-» er svækket af germ. *fra-*, kan det gjentages paa samme maade som *frá*: oc foruiste hannem landet (Ved.); at hun haffde foruist hannem husit (St. D. Pr.) — da schal handt foruisis af gordten (N. D. Mag.); forvise en fra landet (mod.): sml. tysk «einen des Landes verweisen». Af de øvrige præpositioner gjentages navnlig «til» ikke sjelden: tilskynde en til noget;

tilsige en til hove (ældre: sige bønder til hove); tilføie en endelse til et ord; at tilskrive Dyder og Laster til Heden og Kulden (Holb.). I ældre tid ogsaa ofte «i»: scall hwer siddhæ som thee ære igangen udi giildheth (15. aarh.); j hwot stath the j æræ (Mand.); udj huilchen alle Slags Fisch jboer (P. Cl.): sml. den gaard, som den dræbte iboede eller ivar (Chr. V, D. L.); jeg troer, med slige Mænd hand mig i Rang isætter (Holb.). Sjelden «paa»: paa denne dag er eder gandske stor mact paaliggendis (Brochm.): sml. som well allsomstørst magt begge riigher paaliigendes er (1533). Det gjenoptages ved «med» i udtrykkene: holde paa med noget, drive paa med noget (oldn. *halda á e-u*). «Ved» kan gjentages paa samme maade i «vedbli (bli ved) med noget»: han blev ved (med) at arbeide.

201. Alle ikke-denominative egte sammensætninger har i oldnorsk en logisk af præfikset afhængig styrelse (se § 197). Det samme er tilfælde med de i § 199—200 behandlede danske sammensætninger. Hvor en saadan styrelse ikke forefindes, og præpositionen altsaa staar absolut (med underforstaaet substantiv: se § 164, 4), kjender oldnorsk kun uegte sammensætning. Ogsaa i denne kan dog i visse tilfælde præpositionen fakultativt sammenskrives med verbet, nemlig naar den ifølge ordstillingens regler kommer umiddelbart foran samme. Dette er meget hyppigt i relative og spørgende bisætninger samt tidssætninger med *er* (sml. § 177): ***hinn er frá fell*** (faldt fra). Desuden staar præpositionen almindelig foran particip og infinitiv: ***ok var um røtt, at*** (talt derom); ***ek sá þik eigi eptir koma*** (komme efter); ***þar var mikilli ǫsku af at moka.***

Af denne løse forbindelse er i det senere sprog ofte udviklet faste sammensætninger, dels under indflydelse af den gamle ordstilling, dels ved paavirkning fra tysk: *þetta var af gert* = dette blev afgjort; *enn er af tók veðrit* = da vinden aftog; etw. abhelfen = afhjelpe noget; abreisen afreise. Betydningen af disse nye komposita er dels intransitiv: *ganga af* afgaa (ved døden); dels er den transitiv, men saaledes at objektet logisk afhænger af verbet og ikke af præfikset: *lét hann þar eptir skipin* = han efterlod skibene; *finna e-t fyrir* = forefinde noget. I det ældre sprog er det ofte (nemlig hvor præpositionen efter den gamle ordstilling kunde træde umiddelbart foran verbet) vanskeligt at bestemme om sammensætningen er løs eller fast, idet ikke-sammenskrivningen alene ikke er afgjørende (sml. § 199, 1): han thær ut bar eld oc i sattæ (J. lov, = satte ild

paa skogen); indtil kong Suend offuer kom (Ved.); thenne feyde som nu paa stor (1534); ligeruis som end j dag til gaar (Abs. Ped.); oc wæl (= kog) det swa længæ at thrithiæ deel ær af wæld (14. aarh.); huilchen forgylning er nogit ner aff gaaen (Abs. Ped.); huorlunde det er til gaait (ib.); saa er det til gaait med Bergens kircker (ib.); þa skal þem skaþaløst af ælta ok æv in take (Sk. lov). Har infinitiven «at», er sagen klar: da ere de til at see, ligesom de vare fulde af blod (1591); hvad var det paa at klage (Dass). Derimod i vort folkesprog: det er skam at av segja. Den gamle ordstilling er her undertiden bevaret i korte bisætninger: det er ikkje nokot, som paa staar (= som staar paa).

202. De forskjellige arter af verber viser en ulige tilbøielighed ligeoverfor egte sammensætning: intransitiver (eller verber uden styrelse) foretrækker i langt høiere grad end transitiver (verber med nærmere eller fjernere objekt) den løse forbindelse; ved egentlig betydning er egte komposition meget sjeldnere end ved figurlig (hvor præposition og verbum tilsammen danner en begrebslig enhed og de to bestanddele altsaa ikke mere opfattes hver for sig).

Egte sammensatte intransitiver med egentlig betydning er i nutidssproget yderst sjeldne: skibet afgik, afseilede, afreiste, ankom (samt: overnatte, overvintre, hvor simplex mangler). Hos ældre forfattere — deri ikke indbefattet digtere, som i denne henseende behandler sproget med stor frihed — forekommer flere eksempler, især ved «om» = omkring, omkuld: bladene skulle affalde (Bib. 1550); hun siellffuer schall haffue medwerrett slig throlddom att bedriffue (1621); hedningenis steder omfulde (Chr. Ped.); mange huse ombleste (1648); hand omgick oc prædickede (Brochm.); met mine tienere omdrage (1586); hand haffuer omfarrett (1525); ther Jesus fick offuerfaret igien met skibbet (Bib. 1524; 1550: foer offuer); fiinden, naar hand med all macht paatrenger (Chr. IV).

Noget hyppigere er egte sammensatte intransitiver med overført betydning: afstaa fra sit forehavende — rytteren stod af; der medgik en stor sum — han gik med (omvendt: skibet ankom — det kommer an paa om); undertiden er distinktionen meget fin: der medfulgte en skrivelse — gutten fulgte med. Saadanne egte sammensætninger er f. eks.: du har at adlyde (egentlig: lytte til); afdø, afhænge, afstemme, afvige; andrage; forekomme, forefalde, forestaa, foregaa (men: gaa for sig);

omgaaes med; omkomme; tilstaa; underhandle. Nogle vakler: afblomstre — blomstre af; aftage — tage af; aftræde — træde af; aflade — lade af; vinden tiltog — tog til; vedbli — bli ved; vedvare — vare ved. Ved enkelte er betydningen noget forskjellig: afgaa ved døden — gaa af som embedsmand; afdrage paa en gjeld — han drog af paa lønnen. I ældre tid træffes endel flere egte sammensætninger, deriblandt nogle med «over-» i betydningen «tilovers»: huorledis det vilde affløbe med konning Erik (Resen); ded kand angaae (Pont.); at Stats-Forretninger ankomme paa Ministerier (Holb., = afhænger af); oc offuerbær met dennem (N. Hemm.); de vptoge, huilket som offuervar af støckerne (Bib. 1550) — wii som leffue oc offuer bliffue (Chr. Ped.); udj huilchen alle Slags Fisch jboer oc tilholder (P. Cl.); I seer, hvordan det er tilgaaet (Holb.).

Transitiverne hælder, som nævnt, langt sterkere mod egte sammensætning end intransitiverne; sml. f. eks.: han afbrød samtalen — han brød pludselig af; afkorte læsetiden — korte af paa lønnen; afløse (løse af) en post — løs af; afslaa noget — slaa af paa prisen; aftakke krigsfolket — han takkede af; aftræde sine rettigheder — træde af som embedsmand; anføre hæren — føre an i krigen; det angaar mig — det gaar ikke an; anlægge en ny dragt — lægge an paa noget; han efterfulgte sin fader — mange ulykker fulgte efter; han eftergav mig beløbet — han gav efter; han eftersaa regnskaberne — han saa efter i brevet; frafalde et krav — han faldt fra; frasige sig sine rettigheder — sige fra i tide; omgaa fienden — gaa om i byen; han overdrev ulykken — uveiret drev over; det overgaar vore forventninger — smerten gik over; han tilsagde mig sin hjelp — sige til i tide; tilstaa noget — lade staa til; tilse noget — se til, at du ikke falder; tiltage sig magt — tage til i vegt; undergaa en forandring — gaa under i kampen. Navnlig kræver den overførte betydning ofte egte sammensætning, medens der ved egentlig betydning anvendes uegte sammensætning eller enkelt verbum med komplement: adsprede sindet — sprede flokken ad; adskille rug fra hvede — skille faarene ad; afbryde, afskjære forhandlingerne — bryde, skjære grenen af; aflægge (lægge af) en vane — lægge penge af (= tilside); anlægge en by — lægge geværet an; anraabe Gud — raabe vagten an; bilægge en strid — lægge skibet bi; forebygge en ulykke — bygge fór huset; han forelagde mig sagen — lagde bogen (frem) for mig; foresætte sig en ting — sætte mad for en; fralægge

sig en beskyldning — lægge bogen fra sig; han frastødte mig — han stødte mig fra sig; meddele en noget — dele noget med en; omstøde et bevis — støde en stol om; omvende en — vende bladet om; overhænge en med bønner — hænge over bøgerne; oversætte et stykke — sætte hæren over; paakalde Gud — kalde paa en; paalægge en en straf — lægge en byrde paa hesten; paase noget — se paa en; tilbede Gud, et menneske — bede til Gud; tillægge en sag betydning — lægge baaden til bryggen; tilskrive en noget (= tillægge) — skrive til en (en til); tiltage sig myndighed — tage føde til sig; dette tiltaler mig — tale til (tiltale) en; hvad Gud tilskikker — skikke noget til en; underkaste sig en prøve — kaste sig under vognen. Ofte er forskjellen mellem de to udtryksmaader den, at den faste forbindelse har en mere overført betydning end den løse eller præpositionelle, som staar den sanselige grundbetydning nærmere: anse en for ven — se tiden an; modsige en paastand — sige en imod (modsige en); omskrive et udtryk — skrive brevet om; rædsel overfaldt ham — falde over (overfalde) fienden; overkomme et arbeide — komme over en sjelden bog; tilholde en at gjøre noget — han holdt gutten til bogen; tiltrække sig opmerksomhed — markedet trækker folk til sig. Ved nogle verber skifter den overførte betydning, eftersom verbet er egte sammensat eller ikke: dette afgjør sagen — gjøre det af med en; angribe en fiende — gribe sagen an; efterkomme en ordre — komme efter en hemmelighed; efterleve ens befalinger — leve efter sine teorier; efterstræbe en uven — stræbe efter ære; modtage (= faa) en underretning — tage imod (modtage) et hverv; overgive sig til fienden — han gav sig over (= blev modløs); overlægge en sag (= overveie) — de lagde over at komme (= blev enige om); paastaa noget — staa paa sin ret.

Ved egentlig betydning brugte den mere folkelige Chr. Pedersen ofte præposition, hvor andre samtidige skrifter har fast sammensætning: paalagde the thennom henderne (Bib. 1524) — lagde paa (Chr. Ped.); paatag bierghen (Davids Ps. 1528) — tag paa (Chr. Ped.). Idethele har den egte komposition her været i stadigt aftagende: oc sagde til dem, som hannem effterfulde (Bib. 1550); att the icke effterløbe nogenn paa gaderne (1576); ingen efftersette dennem (Hvitf., = satte efter); mit indseghlæ eer foræhengt thettæ breff (1408); den gaard, som den dræbte da iboede eller ivar (Chr. V, D. L.); the metførde drengen leffuendis (1524); schal hand icke metgiffwe hende flere end

3 fløyels kiorteler (1576); jeg hafver omdraget det gandske land (Broehm.); sytt stedt som hun postander (1549); for et skiøde at paaskrive givis een rix daler (Chr. V, D. L.). Eksempler i modsat retning findes kun rent sporadisk: førde sig i sit Harnisk (Ved.); oc førde hannem i hans brønye (Chr. Ped.); jeg favner om min Ven (Holb.). Særlig det af folkesproget paavirkede dansk-norske talesprog viser i dagligdagse ord en fremtrædende utilbøielighed ligeoverfor fast komposition: afsvide græsset — svide af græsset; fratage en noget — tage noget fra en; fraflytte byen — flytte fra byen; underskrive brevet — skrive under brevet. Egte sammensætninger uden biform er sjeldne: afvæbne en modstander; omringe.

I modsætning hertil har den egte sammensætning ved overført betydning været i stadigt tiltagende. Endnu Højsgaard advarer mod komposita som: afvænne, forbigaa, forelæse, gjennemlæse, imodsige, imodstaa, overføre, tilbringe, undergaa, o. a.; og særlig mod: fraraade, fratage, imodtage, paategne, tilraade, tilskynde, o. fl., hvilke nu alle er fuldt skriftmæssige, tildels endog de eneste brugelige former. I en mængde tilfælde findes hos ældre forfattere dels uegte sammensætning (sml. § 199, 3) dels enkelt verbum med komplement, hvor nu anvendes fast komposition: oc varær sinæ grannæ at (Sj. lov); een prophet waret hannom ath (P. Elies.); vare ham ad (Holb.); ieg vil og spøre eder ad eet oerd (Bib. 1550); jeg Fogden ei maa spørge ad (E. Storm); hand vil icke lyde dem at (Bib. 1550); manghen man thraar ath konningæ naffn (16. aarh., = attraar); skaf først alle jere Skriverkarle af (Holb.); oc falde hannom an (P. Cl.); vil tage blidelig det langsom Offer an (Dorthe); jeg kommer endnu til at tage et Par an (Holb.); stille sig gudfrygtig an (ib.); uden at melde jer an (ib.); bør billig tegnes an (ib.); han greb fienden an, førte hæren an, klager an, giver an (18. aarh.); følger mig effter (Bib. 1550); lod effter sig mange deylige unge Førster (Ved.); Husbonden maa give mig efter det ene Pund Byg i Aar (Holb.); staa sit Land faare (Ved.); staa den schole faare (Abs. Ped.); hand lagde dem en anden Lignelse faare (Bib. 1550); tha scal man læsæ hanum reglen fore (15. aarh.); schulle drage eder Guds ord for (Pall.); alt hvad man kan kaste dem for, er dette (Holb.); gaa en for med godt eksempel (18. aarh.); holde en hans pligt fore (ib.); denne Dag er liderlig staalen mig fra (Holb.); de vilde bringe raadet om liff oc leffnet (Hvitf., = ombringe); oc wende them om til tro (Er. Kr.); gaff biscop-

dom øwær (ib.); tenckæ all ting ower (Mand.); jeg falder dem intet offuer (J. Niels.); tit falder os over et Himmels Uveir (Dass); min Kone hænger mig over for For til en Kjole (1692); oc vant hannem offuer (Abs. Ped.); huorledis skal man beuise dem denne sag offuer (Chr. Ped., = overbevise dem om); der gik ham en stor skam over (18. aarh.); gud lader det til, at (Chr. Ped., = tillader); oc bad hannem giffue sig det til (ib., = tilgive); han stod till (ib., = tilstod); de legge andre Frovins død til (Ved.); tog sig alt Regimentet til (ib.); falle mig til (Abs. Ped., = tilfalde); oc vende hans Arffuegodz til os (Bib. 1550); tage sig for megen frihed til (18. aarh.); kaste sig under Guds vilje (ib.); oc gange ey vedt marckeschiell (1582, = erkjender). Det omvendte forhold er — naar digterne fraregnes — idethele langt sjeldnere: handt affholdis (P. Elies.); ællær æffterstwndæ hans hwstrw (Bib. 1524); her B. haffuer eptherstandett samme kald (1591); hand haffuer sig eptherlagtt den quinde (1585); som man efterledte (Holb.); hvad anslaug de forehafde (1680; sml. svensk «förehafva»); foreliuser andre (1673; svensk «förelysa»); bispene som frafulde hannem (Lysch.); da skal de icke metholde kongen aff Norge (Huitf.); begynte ilde at medfare hans vnderdane (ib.); en ting ieg gierne ombadt (Tobiæ Kom.); huadh helder hand kiøber thit hand omspører eller ey (1550); som hand selff omvidner (Hvitf.); ofverbære mildelig menniskenis feyl (B. Tott); Ennius og Virgilius paafunde jo mange ny oord (P. Syv); det som mest magt paalaa (1646); saasom vi icke paatvifler, at (1700); lad os da høre, hvad du har paafundet for at hielpe os (Holb.); at paapasse deres ungdom (1787). De fleste af disse eksempler er vistnok at føre paa det kunstige skriftsprogs regning. Det dansk-norske talesprog helder ogsaa her mod løs forbindelse eller præpositionelt udtryk: fraraade en noget — raade en fra noget; foresætte sig noget — sætte sig noget for(e); gjennemse et manuskript – se igjennem et m.; han modsatte sig partiet — satte sig imod partiet; paatage sig at gjøre noget — tage sig paa at gjøre noget; tilbyde sig — byde sig til. Dog er ved figurlig — i modsætning til den egentlige — betydning antallet af kun egte sammensatte verber betydeligt, f. eks.: afgive, afskaffe, afsky, afstraffe, aftale; bifalde; foreslaa, foretrække; frakjende, fraskrive; modbevise; omgive; overbevise, overdøve, overlade, overliste, overskue; paatale; tilegne, tilgive, tillade, tilstille, tilvende, tilvirke; underhandle, underkaste, underkjende, underkjøbe, underkue,

underordne, undertrykke, undervise; vedgaa; samt talrige paa an-. Desuden alle de der mangler simplex: affærdige, afhænde, afskedige, afskrække (og derved skrække ham af at begynde Proces, Holb.); overraske, overrumple.

Det fremgaar af denne udvikling, at sprogets tendenser har været væsentlig de samme ved præpositionerne som ved adverbierne (se § 196).

203. Om de enkelte præpositioner kan fremdeles følgende bemerkes:

«An» er af tysk oprindelse og indkom i 16. og særlig 17—18. aarh. Det er gjennemgaaende indskrænket til ord optagne fra tysk. En stor del af de ældre ord er atter gaaet af brug, f. eks. «angælde» (bevaret i «angjældende»), «anligge» (sml. «anliggende»). Ogsaa «bi» er laant fra tysk; det adskilles fra verbet kun i et par udtryk: staa bi = bistaa; lægge bi med et skib (tysk: ein Schiff beilegen). Som præpositioner bruges ingen af dem i nordisk.

Præfikset *for-* anvendes i klassisk oldnorsk kun ved denominativer, som *forvitnask* af *forvitinn*. I sen oldnorsk er det herfra overført ogsaa til andre verber: *fordrífa, fordøma, forsmá, forstanda* = *fyrir-drífa, -døma, -smá, -standa; forráða* = ældre *ráða*. Dette *for* var betonet, ti oldnorsk kjender ikke ubetonede forstavelser. Naar i vort folkesprog og i dansk «for-» atter har mistet sin tone, skyldes dette indflydelse af nedertysk «vor-»: en masse af disse ord er nemlig nedertyske, som «fordrage», «fordrive» og de talrige refleksiver som «forsove sig»; de fleste indkom i det 15—16. aarh. Naar «for-» endnu er betonet foran ubetonet stavelse (forbeholde, forberede, forarbeide, forfordele), beror dette paa en rytmisk lov. I vore bygdemaal bruges i egte sammensætning altid (ubetonet) «for-», i løs forbindelse (betonet) «fyre»: setja seg fyre = foresætte sig el. sætte sig fore (vedblive at sidde). Kun ganske enkeltvis findes gamle komposita med «fyre-» bevaret: fyrefarast — dæ forst fyre (forhindredes) = oldn. *fórsk þat fyrir, fyrirfórsk þat;* fyrebera — bera fyre (undskylde sig med). Til dette «fyre» svarer i dansk «fore», kun med den forskjel at dette i stor udstrækning indgaar egte sammensætning. I de fleste tilfælde svarer i faste komposita «for-» til høitysk (ubetonet) «ver-», «fore-» til (betonet) «vor-»: fordrage = vertragen: foredrage = vortragen; forfalde = verfallen: forefalde = vorfallen; forgaa = vergehen: foregaa = vorgehen; forgive = vergeben: foregive = vorgeben; forkaste = ver-

werfen: forekaste = vorwerfen; ligedan: for(e)holde, for(e)-komme, for(e)slaa, for(e)staa, o. a. I ældre tid herskede adskillig vaklen: then som thet altare forstander (1407, = forestaar); forspurt sig (St. D. Pr., = forespurgt sig). I løse sammensætninger er formen «fore-» gaaet mere og mere af brug, særlig i talesproget; den skrives dog endnu hyppig i forbindelser som: tage sig noget fore, se sig fore, det kom mig fore, han maatte holde fore.

Præfikset «gjen-» havde i ældre dansk endnu kun den gamle betydning «imod», svarende til oldn. *í gegn*. Betydningen «atter» beror paa slavisk oversættelse af tysk «wieder», fremkaldt af overensstemmelsen i betydning mellem det gamle «igjen» og tysk «wider» (= imod). Saaledes betydde «at gjenmæle» i ældre tid kun at «modsige» (= oldn. *mæla ígegn*), medens det nu føles som sammensat med «gjen» = atter. Den gamle betydning foreligger i «gjendrive», medens «gjentage» er tysk «wiederholen», «gjense» tysk «wiedersehen», «gjenlyde» tysk «wi(e)derhallen», osv.

Det oldnorske *undan* (adverbium og præposition) gjengives i faste sammensætninger regelmæssig ved «und-», hvilken form stammer fra nedertysk «unt-»: unddrage = oldn. *draga undan*, ht. entziehen; undkomme = oldn. *komask undan*, ht. entkommen; undløbe = oldn. *hlaupa undan*, ht. entlaufen (undrømme Døden, Dass, = oldn. *rýma undan*). I ældre dansk brugtes for «und-» oftere «under-»: undertage (ogsaa uegte sammensat: her tages ingen under, Dass) = oldn. *taka undan;* underløbe; underghaa (St. D. Pr.) = oldn. *ganga undan* (ht. entgehen). Omvendt er ældre dansk «underlade» (svensk: underlåta), af tysk «unterlassen», blit til «undlade».

«Ved» har i egte komposita sideformen «veder-»: vederkvæge, vederfares. Denne form beror paa oldn. *viðr* = *við*: sva at ængin man gar vithær (Sk. lov) = oldn. *gengr við*, i lidt senere dansk ogsaa egte «wedergaa». Men i de fleste forbindelser gjengiver den det tyske «wi(e)der», saaledes i de to førstnævnte ord.

204. Oprindelig indgik verber ikke fast komposition med nomina. Alle med nomina komponerede verber var i urgermansk afledede af sammensatte nomina. Endnu i oldnorsk er sterk bøining af komponerede verber ikke meget hyppig. Sterke er f. eks. *halshǫggva, hertaka, váttbera, matbúa, vanddraga, fótfara, beinbrjóta, rangsnúa, múlbinda* (vort «maalbinde») = ældre

múlbenda (af *múlband*). I participium er sterke former hyppigere: ***handgenginn; húðstrokinn; blómberandi; vegfarandi.*** Svage er derimod f. eks. ***kaupslaga, knéfalla, bakverpask*** og det sene *fullkoma*. I det senere sprog er antallet af de egte sammensatte sterke verber blit betydelig forøget, idet sterke verber er blit komponerede med nomina med samme frihed som de svage: deltage, fri-, vare-, vold-; lamslaa, skam-; smaale, stor-; bagbinde, fast-; frifinde; lovsynge; tyvstjæle; halvsove; skambide; frigive, løs-, navn-, pris-; løsrive; godskrive, ren-; falbyde; fastholde, hellig-. Af de gamle svage komposita som i infinitiv har samme form som det tilsvarende sterke verbum, har de fleste antaget sterk bøining. Saaledes: kjøbslaa (ældre: købslage, Abs. Ped.: kiøbslagede), hvortil slutter sig: raadslaa (i modsætning til det tyske ratschlagen, hvorfra det stammer); ligesaa: hudstryge (oldn. *húðstrýkja*). Derimod er «fuldkomme» forblevet svagt; ligesaa det fra tysk laante «radbrække». I modsætning til oldnorsk og ældre dansk (tha hals hugghes the ther, 15. aarh. = halshuggedes) er «halshugge» blit svagt, ligesom for det meste verbet «hugge».

Betydelig flere var i oldnorsk de direkte (uden nomen som mellemled) komponerede svage verber. Saadanne er f. eks. ***bønheyra, heimsøkja, knésetja, krossfesta, limlesta, svínbeygja, réttleiða;*** sen oldnorsk: ***kunngera, trúlofa.*** Hertil kommer i det senere sprog en mængde nye dannelser.

Hvor første led er et substantiv, staar det hyppigst i objektsforhold til verbet; er verbet transitivt, staar da objektet logisk i dativisk, genitivisk eller præpositionalt forhold til det hele: brolægge en vei = lægge bro paa en vei; domfælde en = fælde dom over en; navngive sig = give sig navn; halshugge en = hugge ens hals. Saadanne verber er videre: bosætte; budsende; bønhøre; grundlægge; husvale; hudstryge; kanthugge; kjølhale; kopsætte; ledsage (dannet af oldn. *leiðsagi* = veiviser, egentlig: den som siger veien); lovsynge; lovprise; lykønske; maalbinde; magtstjæle; planlægge; rodfæste sig; rodhugge; sagsøge (forældet: saggive); skyldsætte, verdsætte (af *setja* = fastsætte); synkverve (norsk); trolove; vingestække; æreskjænde; ætlede. Intransitive er: deltage; kjøbslaa; raadslaa; redegjøre for. Ofte staar egte sammensatte verber ved siden af frie forbindelser af verbum med objekt: budsende — sende bud efter; deltage — tage del i; grundlægge — lægge grunden til; planlægge — lægge planen til; redegjøre — gjøre rede for;

synkverve — kverve synet paa. Ældre: bønfalde — *fella bøn at e-m* (*til e-s*); lovfæste — *festa lǫg fyrir e-t;* bønhøre — hørde hannem bøn (Ved.), der kongen ey vilde høre hannom bøn (Abs. Ped.); lovsynge — ænglæ ther loff sunghæ thieræ Gudh (15. aarh.), the sungæ loff (ib.). Ikke sjelden er ved sammensætningen betydningen noget ændret: drøvtygge aviserne — tygge drøv (om kreaturer); lykønske en (med noget indtruffet, = ønske en til lykke) — ønske en lykke (om fremtiden); bosætte sig — sætte bo; varetage sit embede — tage vare paa en ting.

Meget ofte forholder substantivet sig til verbet som komplement (oldnorsk kan istedet anvende genitiv eller instrumental dativ): banlyse — lyse i ban; hauglægge = lægge i haug; pantsætte — sætte i (som) pant; knæsætte = sætte paa knæet (symbol paa adoption); lænkebinde = binde med lænke; raadspørge = spørge om raad; kuldseile, kuldkaste = seile, kaste omkuld (omkuldkastis, J. Niels.); landsforvise = forvise fra landet. Hertil hører oprindelig ogsaa «varetage»: oc togh hannum till waræ (15. aarh.). Saadanne verber er videre: bogføre noget; brødføde; bundfryse; bundfælde; endevende (= vende over ende); favnsætte; grundfæste; grundstøde; hærtage; jordfæste; kagstryge (ældre: stryge til kagen); kapløbe (kapseile, osv.); landstige (oldn. ogsaa *stíga land*); landsætte; mundhugges; nævetages (norsk); prøvekjøre (norsk); ringforlove sig (vulgært); seilklæde; sprænglæse (= læse paa spræng); stagvende (= gaa over stag); stensætte; svimeslaa (norsk); søvndysse (nu kun i nutids particip); tjærebræde; veilede (d. e. føre ad en vei); voldtage (forældet: voldgive). Ogsaa her gaar ofte løs forbindelse ved siden, undertiden med betydningsforskjel: brødføde sig (om lande) — føde med brød; banlyse fra (= forvise) — lyse i ban; kuldkaste et haab — kaste en person omkuld; voldtage en kvinde — tage noget med vold.

I nogle tilfælde staar substantivet som subjekts- eller objektsattribut: trælbinde (binde som træl); svinebinde; svinefylke; tyvstjæle (stjæle som tyv); uglese (se paa med ugleblik); fantegaa (norsk, = komme paa fantestien); ramskrige (norsk, egentlig: skrige som en ravn, men tilknyttet til adjektivet «ram» = sterk); kovende (gjøre en vending som en ko).

Som et beskrivende tillæg, med samme betydning som et adjektiv, staar substantivet i sammensætninger som: haanle (= le haanligt); skamrose, skamskjænde.

Ligefrem afledede af sammensatte substantiver er ord som:

brandskatte; dagtinge; dystrende (forældet); krydsforhøre; mageskifte; more (af: moroe). Ligesaa det fra tysk laante: radbrække (ældre tysk: die Radebreche).

Hvor første led er et adjektiv, forholder det sig oftest som objektsprædikat, og kan da for det meste ombyttes med et saadant: løskjøbe en — kjøbe en løs; mørbanke en — banke en mør; helligholde — holde hellig; ringeagte — agte ringe; vildlede — lede vild; frifinde — han blev funden fri (gammeldags); godtgjøre — om hans herre vilde giøre hannem saadan bekostning god (P. Resen); bevisliggjøre — effterdj hun det icke kunde beuisligt giøre (St. D. Pr.). Saadanne sammensætninger er videre: blødgjøre (fast-, fri-, kund-, løs-gjøre, osv.); blotlægge; falbyde (sml. oldn. *hafa, láta e-t falt*); fastslaa, -sætte, -holde; frigive, -kjende, -tage; fuldbringe, -føre, -komme; glathugge; godkjende; blødkoge, haardkoge; lamslaa; løsgive, -lade; renskrive; snauklippe (norsk); stivhale; sygmelde; ødelægge. I enkelte tilfælde har det sammensatte verbum faaet en nuanceret, mest abstraktere mening: fritage en for skyld — tage sig fri; fastslaa en kjendsgjerning — slaa en planke fast; opretholde orden — holde sig opret; renvaske en bedrager (vaske ren) — vaske barnet rent; ødelægge sin fremtid — lægge et land øde.

Undertiden kan istedenfor sammensætning bruges det enkle verbum med tilføiet adverbium: høiagte — agte høit; fastgro — gro fast; fuldtakke — takke fuldt ud; smaale (smaaskjænde, smaasnakke) — le saa smaat. Af samme art er nogle dannelser uden sideform: koldsvede; seigpine; storle (storskrige); grovhøvle (vel dannet efter «finhøvle»); vanrøgte (oldn. *vanrøkja*, af *vanr* = manglende), vanskjøtte. Med forskjellig betydning: retlede — lede ret; ogsaa mellem «høiagte» og «agte høit» er en liden (grads)forskjel.

Komplement i første led er ikke synderlig hyppigt: afstedkomme; ihjelslaa — slaa ihjel; ihukomme = komme ihu; iagttage (Holberg: men de fleste toge saadan Orden ikke i Agt; hvilken i agt tog saadan Orden); irettesætte = sætte irette; irettelægge — lægge irette; istandsætte = sætte istand; iværksætte = sætte i værk; tilkjendegive = give til kjende; tilendebringe = bringe til ende; tilrettelægge = lægge til rette; tilveiebringe = bringe til veie; tilnyttegjøre sig = gjøre sig til nytte. Med mere eller mindre nuanceret betydning: iagttage noget — tage sig i agt; imødegaa en paastand — gaa fienden imøde; tilgodegjøre sig noget — gjøre sig tilgode med; tilintet-

gjøre — gjøre til intet (lidt sterkere); tilsidesætte (kun figurligt) — sætte tilside (mest egentligt); vedligeholde fæstningen — holde huset vedlige (vedligeholde huset).

Anm. Ved siden af de talrige egte sammensætninger med ***mis-*** ***(misgera, mistrúa*** osv.) fandtes i oldnorsk ogsaa løse forbindelser med ***(á) miss:*** ***gripu þeir á miss*** (engelsk: amiss), ***sverð*** *Saul* ***hjó aldri miss.*** Lignende i vort folkesprog: taka i miss, taka mist = mistaka. Olddansk: mis at gøra with annan (Vederlagsr.), hinum som mis war giort (ib.) — sva at mughi æi misgøræ andrum manni (Sk. lov).

Verbalstamme i første led findes kun i afledninger af sammensatte nomina (som: øsregne, maaske: skylregne og styrtregne).

Rettelser og tilføielser.

S. 2 tilføies ved slutningen af § 1: I sætninger med uselvstændigt verbum og substantivisk prædikatsord gjør den nuværende sprogfølelse ingen skarp forskjel mellem subjekt og prædikatsord. Hvor de to nomener betegner et identisk begreb, vakler opfatningen fra gammel tid: ***þær þrjár skilningar*** (= personer) ***er*** (***eru***) ***einn guð; þaðan er sú ætt komin, er Skjǫldungar heita — ok er þaðan sú ætt komin, er kǫlluð er Vǫlsungar;*** sml. tysk: ein Pfund ist, sind 32 Lot. Ligedan ved talangivelser: ***þetta lið alt saman váru tiu þúsundir — hirð hans var fjǫgur hundruð manna.*** Er det ene led et pronomen i neutrum, retter verbet sig i alle oldgermanske sprog efter substantivet: oldn. ***slíkt eru konungsmenn;*** angelsaksisk: eall ðæt sindon micle dǣda; oldtysk: daz wārun iro listi; se § 12, 1. Ellers gjælder som hovedregel for nordisk som for tysk, at det mere omfattende begreb betragtes som subjekt (altsaa det ord som blir subjekt, naar istedenfor «være» indsættes «udgjøre»): ***annat undr váru pǫddur margar*** = talrige padder udgjorde det andet under; sml. tysk: sein Aufenthalt waren einsame Stellen im Walde; die Nahrung des Storches sind allerlei Früchte und Kräuter. De som endnu bruger flertalsform af verber, skulde altsaa følgeret skrive f. eks.: resten vare invalider (= invalider udgjorde resten); deres eneste rigdom ere deres hjorder.

« «, l. 19 f. n. tilføies: undres paa det.

3, l. 15 f. o. tilføies: Hos digterne sløifes pronomenet ofte i den anden af to asyndetisk forbundne sætninger: ørnen løfter med sterke slag over de høie fjelde, ror i den unge

kraftige dag, mætter sit mod i det vilde jag (Bjørnson). I daglig tale kun til opnaaelse af en vis effekt: han gaar der og brisker sig, tror at han eier den hele verden.

S. 4, l. 8 f. o. tilføies: I retssproget findes dog formler som: som derom formelder i ordinantzen (St. D. Pr.).

« «, l. 17 f. o. læses *byr* for *byrr*.

« «, l. 7 f. n. tilføies: I ældre tid ogsaa efter tidsadverbier: nu hagler (Dass).

« 5, l. 7. f. o. tilføies: hvor langt er til Dag (Dass); vil Dag ikke snarligen vorde (ib.); jeg skal lade jer begge vide, naar Tiid er at spille en Rulle (Holb.).

« «, l. 18 f. o. tilføies: Merk udtrykket «være sig»: ingen, være sig fremmed eller indfødt, maa handle herimod.

« «, l. 1 f. n. tilføies: (mig mindes og vel den ulykkelig Stund, Dass).

« 14, l. 10 f. o. læses: som regel, istedenfor: altid.

« «, l. 8 f. n. tilføies: hver theræ woræ naghæn (Bib. 15. aarh., = begge to); scall hwer siddhæ som thee ære igangen udi giildheth (ib.); huermandt som Christum rettelige bekiende (P. Elies.; sml. s. 130).

« 24, l. 13 f. o. tilføies: Merk: han var ikke sig selv (tysk: er war nicht er selbst); hvis jeg var dig.

« 25, l. 6 f. n. tilføies: ryste paa hodet (tysk: den Kopf el. mit dem Kopfe schütteln, engelsk: shake one's head); rynke paa næsen (tysk: die Nase rümpfen) — rynke panden; trække paa skulderen (tysk: die Achseln el. mit den Achseln zucken, engelsk: shrug one's shoulders); hænge med hodet = oldn. *hengja hǫfuðit* (tysk: den Kopf hängen, engelsk: he hung his head); ringe med klokkerne = oldn. *hringja klukkur* (tysk: die Glocken läuten, engelsk: ring the bells); trække i klokkestrengen (tysk: die Klingel ziehen, engelsk: pull the string).

« 28, l. 20 f. o. stryges ordene: som i oldnorsk.

« 36, l. 13—14 f. n. Eksemplet: Hagbard lader sig vokse haar (= lader sit haar vokse) flyttes til s. 37, l. 3. f. o. (hvor ogsaa kan tilføies følgende eksempel fra Dass: strax øgtes ham Modet, sml. oldn. *þá óx honum ásmegin*).

« 37, l. 14 f. n. tilføies: (efter tysk brug: eine Reise unternehmen, Ehre einlegen; sml. s. 179).

« 43, l. 14 f. n. tilføies: Af særegen art er udtryk som: Maren smeds (dansk dagligtale); Madame Bogholders (Holb.).

S. 49 tilføies ved slutningen af 3: Sml. anden dag jul = oldn. *annarr dagr jóla*.

« 76, l. 18 f. o. tilføies: han har rødt skjæg (tysk: er hat einen roten Bart, fransk: il a la barbe rousse); han har (et) stort hode (altid: stort hode og lidet vet).

« 77, l. 13 f. n. tilføies: holde møde (tysk: eine Sitzung halten, fransk: tenir séance); aflægge ed (tysk: einen Eid leisten, fransk: prêter serment); tage eksempel af en (tysk: ein Beispiel an Jemand nehmen, fransk: prendre exemple sur qn.); der er forskjel paa folk (tysk: es ist ein Unterschied zwischen Leuten und Leuten); vi faar uveir (tysk: wir werden ein Gewitter bekommen).

« 106 tilføies mellem l. 2 og 3 f. o.: Anm. 2. Ikke alle adjektiver egner sig lige meget som attribut og prædikatsord. Adjektiver i form af præsens participium skulde efter sin natur være indskrænkede til attributiv brug; idet den verbale natur ganske glemmes, kan dog enkelte komme til at bruges prædikativt: dette er enestaaende; han er fraværende (tautologisk); se ogsaa § 139, 1, c. Væsentlig kun attributive er videre endel tidsadjektiver paa *-lig*: daglig, natlig, aarlig; man siger: de holdt natlige møder, men ikke gjerne: deres møder var natlige. Heller ikke omstændighedsadjektiver paa *-lig* anvendes lige gjerne som prædikatsord; der siges: en edelig forsikring, men ikke vel: hans forsikring var edelig; dog kan man sige f. eks. svaret var skriftligt (tysk: die Antwort war eine schriftliche). De oprindelig adverbielle dannelser paa *-s* kan nu næsten alle bruges prædikativt (huset er gammeldags, udbyttet var middels), dog ikke: stakkels og overvættes. Kun attributive er ogsaa adverbierne «idel» og «lutter», «bare» (han er bare barnet) samt «blot» (med det blotte øie). Ligesaa laanordene: føie, feil, sagte (om føie tid, feil beregning, med sagte skridt); samt «megen», «eneste» og almindelig ogsaa: rum (en rum tid). Omvendt kan endel adjektiver kun bruges som prædikatsord og ikke attributivt. Saaledes allerede i oldnorsk «verd» og «var» i betydningen 'opmerksom' (*verða e-s varr* = bli noget var); videre hører hid: være, bli kvit; vant til; kjed af. Man siger: han er nøie paa det, men ikke gjerne: ved nøie betragtning (derimod vel: ved nøiere betragtning), og slet ikke: den nøie betragtning. «Rede» er forkortet

af «til rede» (saa f. eks. hos Dass), oldn. *vera til reiðu;* det hører af denne grund kun hjemme i prædikatet; derimod foreligger et virkeligt adjektiv i forbindelsen «rede penge», oldn. *í reiðum penningum.* «Lydt» er egentlig neutrum af et adjektiv (oldn. *hljótt* af *hljóðr* «taus, stille»); formen er stivnet i forbindelser som: her er lydt, hvorfra den er overført til udtryk som: værelset er lydt (men ikke: et lydt værelse). «Angst» er oprindelig substantiv; det tyske «mir ist angst» er i nordisk blit til: jeg er angst; til den attributive brug er ordet derimod endnu ikke naaet. «Vel (uvel)» er adverbium; allerede i tysk forekommer «ich bin nicht wol» ved siden af det oprindeligere «mir ist nicht wol»; men attributivt kan ordet ikke bruges.

S. 106, l. 8 f. n. skal lyde: Holb. har aldrig ental ved flertals subjekt, uden hvor han efterligner dagligtalen.

« 108, l. 5 f. o. tilføies: ogsaa i ældre dansk, f. eks. i holder helligt denne dag vden arbeid (Ranch).

« 110, l. 4 f. o. tilføies: de ligger hen i Skuffen (Holb.).

« 111, l. 9 f. o. tilføies: da løber det (nl. vandet) stride (P. Cl.).

« 115, l. 9 f. o. læses: endnu ikke i Holbergs komedier, men vel undertiden i epistlerne.

« 120, l. 1 f. o. tilføies: Holberg skriver: saa maa han ikke tage ilde op, at jeg afslaaer hans Begiæring (hvor vi helst tilføier «det»).

« « , l. 20 f. o. tilføies: Holberg skriver: ligesom min kiære Far finder det for got (hvor «det» nu almindelig mangler).

« 124, l. 5 f. n. tilføies: I ældre dansk findes undertiden i ordsprog «han»: thet ær ont at fluæ, førræ æn han wordher fiædret (P. Lolle).

« 128, l. 4—3 f. n. Eksemplet: hun wisthe tok ey andhet æn thet war een andhen fattig mand (15. aarh.) flyttes til s. 129, l. 1 f. o. (hvor ogsaa kan tilføies følgende eksempel fra Holberg: jeg har mere Nytte af den Pige end af alle jer andre Døgenichter).

« 139, l. 8 f. n. tilføies: Pleonastisk staar eiendomspronomenet i udtryk som: denne laks veier sine tre bismerpund: jeg har jo endnu ikke naaet mine 40 Aar (Holb.; tysk: er hat seine 70 Jahre auf dem Rücken); gaa paa sine sidste ben (tysk: auf den letzten Beinen gehen); forstaar han sit Bogholderie (Holb.).

S. 145, l. 5 f. o. stryges eksemplet: denne quinde som hand haffde troloffuit sig (St. D. Pr.); her er nemlig «sig» oprindelig dativ: oldn. *trúlofa sér konu* (ældre dansk ogsaa: troloffue en quinde).

« 152, l. 2 f. n. tilføies: Monsieur Leander, som elsker hende i et heelt Aar (Holb.).

« 155, l. 19 f. o. tilføies: ja det var sandt (nemlig: hvad du der sagde); det var Løgn (Holb.).

« 163, l. 5 f. o. tilføies efter ordene «i dansk fra 15. aarh.»: og i sen oldnorsk (saaledes i diplomer: *þá er fyrir staðinum ráða ok ráðandi verða; sem þeir eiga eða eigandi verða*).

« 186, l. 21 f. o. læses: pluskvamperfektum, istedenfor: perfektum.

« 191, l. 9 f. o. tilføies: gid du faae Skam (Holb., med synlig konjunktiv); gid Fanden fare i slige Talemaader (ib.).

« 197, l. 6 f. n. skal staa: efter, ikke: foran.

« 208, l. 19 f. o. tilføies: hvorfor skulde jeg holde fire Skriverkarle, uden jeg havde at bestille (Holb.) — I har aldrig Stunder, skiønt I har aldrig noget at bestille (ib.).

« 215, l. 5 f. o. tilføies: Særlig hyppig bruges saaledes de med *u-* sammensatte fortidsparticipier: vi kom uaftalt sammen; ufortøvet; uformodet; uforskyldt; hvilket jeg uroest ofte har giort (Holb. og endnu i østlandsk dagligtale) = uden at rose mig selv (egentlig: uden at der roses).

« 217, l. 3 f. n. tilføies: Participlignende dannelser med aktiv betydning er f. eks. oldn. *snjall-mæltr* «veltalende» (egentlig afledet af substantivet *mál,* men knyttet til verbet *mæla*); *dauf-heyrðr* = døvhørt. Af lignende art synes «gudsforgaaen», ifald dette hører til oldn. *gá* «ænse» (i hvilket tilfælde det æ. d. «gudsforgangen» maa bero paa omfortolkning); hvorimod æ. d. «gudsforgætten» (svensk: gudsförgäten) stammer fra det tyske particip «gottvergessen». «Bosat» synes dannet af oldn. *setja bú,* da forbindelsen «bosætte sig» er senere. I vore dialekter forekommer «ueten» = som ikke har spist (tysk: ungegessen).

« 230 tilføies efter anmerkningen: Anm. 2. Naar i 15. aarh. «fordi» ogsaa forekommer i betydningen «at» (alt landhit skal widhe, forthy Hærræn ær Israels Gud), beror dette paa slavisk oversættelse af mid. latinsk quia = «ti» og «at».

« 244, l. 3 f. n. læs: § 192, f (istedenfor: § 192, d).

« 247 tilføies ved slutningen af § 148: Som man vil se, finder udeladelse nu kun sted hvor relativsætningen danner et

nødvendigt (uundværligt) tillæg til substantivet: en mand (som) jeg kjender — denne mand, som (hvem) alle kjender.

S. 248, l. 8 f. o. læs: § 162 (ikke: § 161).

« » , l. 14 f. o. læs: § 167, d (ikke: § 167, c).

« 253, l. 14 f. n. tilføies eksemplet: ***fannkak mildan mann eða svá matar góðan, at ei væri þiggja þegit.***

« 262 indsættes ved slutningen af § 159 følgende: Anm. Efter det sammenlignende «end» mangler «om» i gammel tid: ***betr þykkjumk nú hafa, enn ek Nóregi næðak ǫllum;*** bøtæ halfu minna æn af vare (Sk. lov, = end om den var af).

« 263 indskydes mellem l. 5 og 4 f. n. følgende: Anm. «End» = oldn. ***an, en(n)*** er vistnok samme ord som engelsk «than», tysk «denn», hvilke ord igjen er identiske med engelsk «then», tysk «dann» (= derpaa), kun at de sidste har bevaret sin tone. «Mere end» vil herefter egentlig sige: mere derpaa (kommer). Af denne grundbetydning forklares det, at ordet i oldnorsk ogsaa kan findes brugt efter superlativ (endnu hos Abs. Ped.: best end = bedre end).

« 270, l. 15 f. o. tilføies: Saaledes ogsaa hvor det fælles led staar i spidsen af hovedsætningen: hende bilder jeg ind, at Bogholderen frier til (Holb.).

« 271, l. 15 f. n. tilføies: I maa expedere mig saa hurtig, som mueligt er (Holb.). Sml. den dag idag (er) — den dag imorgen.

« 274, l. 3 f. o. tilføies: forleden (scil. dag), forgangen (Holb.).

« « , l. 5 f. o. tilføies: Om underforstaaet substantiv efter «en» se § 80.

« 274, l. 15 f. n. tilføies: udi den Stand, som den (neml. verden) er kommen ved Syndefaldet (Holb., = hvori).

« 294, l. 17 f. n. tilføies følgende eksempel: langt mere, end hidtil har været tilfælde.

« 310, l. 6 f. n. tilføies: Endnu i ordsproget: mange bække smaa gjør en stor aa = gammelsvensk: mange bækkia okh sma göra stora å.

« 322, l. 11 f. n. læses: § 199, 2 (for: § 197, 2).

« 352, l. 6 f. n. tilføies efter «omvendt»: skibet afgik — gaa af med seiren (= svensk: afgå med segern).